

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
102-ci ildönümünə həsr olunmuş

**“HEYDƏR ƏLİYEV:
MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”**

VIII Beynəlxalq elmi konfransın

MATERIALLARI

5-7 may 2025-ci il

VIII International Scientific Conference

**“HEYDAR ALIYEV:
THE IDEOLOGY OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE”**

dedicated to the 102nd anniversary of the
birth of the National Leader Haydar Aliyev

MATERIALS

5-7 May 2025

VIII Международная научная конференция

**«ГЕЙДАР АЛИЕВ:
ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ»**

посвященная 102-летию со дня рождения
Общенационального лидера Гейдара Алиева

МАТЕРИАЛЫ

5-7 мая 2025 года

**“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM VƏ TOLERANTLIQ
İDEOLOGİYASI” VIII Beynəlxalq elmi konfransın MATERIALLARI.**
– Bakı: ADU, – 312 s.

ISBN: 978-9952-28-733-2

© ADU, 2025

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

- Sədr:** **Abdullayev K.M.**
Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik
- Sədr müavini:** **Qəribova J.Ə.**
ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor
- Sədr müavini:** **Əliyeva H.Ə.**
ADU-nun Elm və İnnovasiya məsələləri üzrə prorektoru, professor

Üzvlər

1. **Dadaşov C.D.** (ADU-nun rektorunun müşaviri)
2. **Babayeva V.Z.** (ADU-nun İngilis və fransız dilləri fakültəsinin dekanı, dosent)
3. **Bejenaru L.E.** (Yassi Universitetinin professoru, Yassi Universitetində Azərbaycan Multikulturalizm mərkəzinin müdiri, Rumıniya)
4. **Budaqova A.M.** (ADU-nun Filologiya fakültəsinin dekanı, dosent)
5. **Camalzadə N.E.** (ADU-nun İngilis və alman dilləri fakültəsinin dekanı, dosent)
6. **Cəfərov Z.E.** (ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri, i.f.d)
7. **Eke B.** (Türkiyə Cümhuriyyəti Dil və Sistem Fondunun sədri)
8. **Əliyev L.R.** (ADU-nun Multikulturalizm mərkəzinin müdiri)
9. **Əlizadə H.Ə.** (ADU-nun Təhsil fakültəsinin dekanı, professor)
10. **Əfəndiyeva N.T.** (ADU-nun Şərq ölkələri üzrə regionşünaslıq kafedrasının müdiri, dosent)
11. **Həsənov R.V.** (Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin icraçı direktoru)
12. **İmanov M.K.** (ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, akademik)
13. **İmanova S.R.** (ADU-nun Elm şöbəsinin müdiri, dosent)
14. **Kazımbəyli İ.F.** (ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq fakültəsinin dekanı, professor)
15. **Qarayev M.N.** (Azərbaycan şairi, publicist, yazıçı)
16. **Məmmədova B.G.** (ADU-nun Tərcümə fakültəsinin dekanı, dosent)
17. **Onur K.** (Səlcuq Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsi, Mütərcim və Tərcümə kafedrasının müdiri, professor, Türkiyə)
18. **Ramizəoğlu R.** (Səlcuq Universitetinin Ədəbiyyat fakültəsinin Mütərcim və Tərcümə kafedrasının müəllimi, f.f.d., Türkiyə)
19. **Rüstəmov A.İ.** (ADU-nun "Azərbaycanşünaslıq və multikulturalizm" mərkəzinin baş elmi işçisi, t.f.d.)

I BÖLMƏ

HEYDƏR ƏLİYEV - AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI VƏ SUVERENLİYİ

Afaq Piriyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI VƏ SUVERENLİYİ

Açar sözlər: Ümummilli lider, Konstitusiya, suverenlik, multikulturalizm

Ключевые слова: Национальный лидер, Конституция, суверенитет, мультикультурализм

Keywords: National leader, Constitution, sovereignty, multiculturalism

Ümummilli lider Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyun ayından etibarən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının yüksək səviyyədə qorunduğu, humanizm ideyalarının möhkəm təmələ çevrildiyi sivil cəmiyyətin formalaşması, idarəçilikdə demokratik ənənələrin bərqərar olması naminə ölçüyəgəlməz xidmətlər göstərmişdir.

Azərbaycan dövlətinin Konstitusiya əsasları 1995-ci il 12 noyabr tarixli referendumda qəbul olunmuş və 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilir. Azərbaycan Respublikasının 158 maddədən ibarət Konstitusiyası ölkədə demokratik dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu üçün hüquqi əsas yaratdı.

Azərbaycanda müstəqil dövlətin təsisatlarının yaranması və dövlət quruculuğu prosesi 1995-ci ildə böyük vüsət aldı. Bunun əsasını isə Azərbaycanın qəbul etdiyi ilk Konstitusiya təşkil edirdi [1, s.339].

Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, Azərbaycanın çoxəsrlik mədəni-mədəni irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri olmuşdur.

Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunmasıdır. Belə ki, multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edən tolerantlıq (dözümlülük) prinsipi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının bir sıra maddələrində aydın şəkildə təsbit edilmişdir: “Din və dövlət”(Maddə 18, bənd 1); “Dövlət dili” (Maddə 21, bənd 2); “Bərabərlik hüququ” (Maddə 25, bənd 3); Milli mənsubiyyət hüququ” (Maddə 44, bəndlər 1, 2); “Ana dilindən istifadə hüququ” (Maddə 45, bəndlər 1, 2); “Fikir və söz azadlığı” (Maddə 47, bəndlər 1, 2, 3); “Vidən azadlığı” (Maddə 48, bəndlər 1, 2) [2, s.48].

Heydər Əliyev daim xalqının mənafeyi naminə çalışmış, ölkəmizdə milli dövlətçilik ideologiyasının – Azərbaycançılığın həm konsepsiyasını verən nəzəriyyəçi, həm də onu həyata keçirən böyük dövlət xadimidir [3, s. 8].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2023-cü ilin “Heydər Əliyev ili” elan edilməsi ulu öndərə xalqın dərin ehtiramının təsdiqi idi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi xətti bu gün də qorunur və prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir [4, s. 4].

Bu gün Azərbaycanın milli ideologiyasını, iqtisadi-siyasi gerçəkliyini mədəni həyatını özündə əks etdirən və möhtərəm Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilən siyasi kurs da gücünü, qüvvətini Heydər Əliyevin amallarından alır. Prezident İlham Əliyev xalqa xidmət etməyin Heydər Əliyev nümunəsinə möhtəşəm bir sədaqət nümayiş etdirir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanunu olan ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsinin 30 illiyi və 2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistanın təxribatlarına cavab olaraq başlanmış Vətən müharibəsində tarixi Zəfərin 5-ci ildönümü ilə bir zamana təsadüf edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 28 dekabr 2024-cü il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasında 2025-ci il “Konstitusiya və Suverenlik İli” elan edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2007, səh. 339
2. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017, səh. 48
3. İ. Əsgəroğlu, A. İbrahimov. Zəmanəmizin böyük azərbaycanlısı. Bakı, 2002, səh. 8
4. N.M.Xudiyev. Xalq və dövlət naminə. Bakı, 2004, səh. 4.

Aysel Kərimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASININ YARADICISI VƏ SUVERENLİYİMİZİN TƏMİNATÇISIDIR

Açar sözlər: *Suverenlik, Ümummilli lider, müstəqillik*

Ключевые слова: *Суверенитет, Национальный лидер, независимость*

Keywords: *Sovereignty, National Leader, Independence*

Milli-dövlət suverenliyini elan edən Azərbaycan Respublikası ciddi ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi toqquşmalarla üzləşmiş, təkcə Azərbaycan tarixində deyil, həm də dünya tarixində ən böyük şəxsiyyət, xalqı tərəfindən özünü bir dövlətə rəhbərlik etməyə çağıran Heydər Əliyevin fəaliyyəti faktiki olaraq Azərbaycan dövlətini uçurumun astanasında yarada bilmişdir. Onun əsl yaradıcısı azərbaycançılıq ideyasının aydın və hərtərəfli formalaşdırılmasının həyati zərurətini dərinlən dərk edirdi ki, bunsuz sabitliyi və mütərəqqi hərtərəfli inkişafı təmin etmək, milli dövlətlərin yaranmasının tarixi təcrübəsinin sübut etdiyi kimi, mümkün deyildir. Lakin Heydər Əliyevin bu fəaliyyəti postsovet məkanında ABŞ-ın rəhbərlik etdiyi Qərbin fəal maliyyə-iqtisadi, ideoloji və sosial-siyasi ekspansiyası fonunda həyata keçirildi [3].

Heydər Əliyevin azərbaycanlıların qəlbinə gedən yolu, ciddi maneələri dəf edərək, o dövrdə formalaşmış və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə dinamik inkişaf yolu keçən Azərbaycan dövlətçiliyinin bugünkü çiçəklənməsinə, ərazi bütövlüyünün bərpasına, beynəlxalq nüfuzunun möhkəmlənməsinə gətirib çıxardığını aprior şəkildə söyləmək lazımdır.

Məhz otuz il bundan əvvəl Qərb dövlətləri öz maraqlarını təmin etmək naminə kommunist mirasından qurtulmuş yeni ştatlarda demokratik azadlıqların tətbiqi və siyasi həyatın Amerika modeli üzrə demokratikləşməsinin zəruriliyi tezisindən istifadə edirdilər. Bütün bunlar keçmiş sovet respublikalarında hakimiyyətə gələn, öz varlanmaq üçün kommersiya maraqları ilə yüklənmiş elitələr üçün münbit şəraitə düşdü. Eyni zamanda, Qərbin səyləri postsovet dövlətlərinin resurslarına çıxış əldə etmək, onların daxili və xarici siyasətinə təsir etmək məqsədi daşıyırdı.

Azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyəti milli əsaslara söykənən, lakin şovinizmi, milli üstünlük ideyalarını inkar edən, milli, etnik, dini və konfessiyasından asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin konsolidasiyasını təsdiq edən siyasi, hüquqi, sosial-iqtisadi, mənəvi-əxlaqi dəyərlər sistemini təcəssüm etdirir.

Bu perspektiv “milli ideya” və “ideologiya” anlayışlarına aydınlıq gətirməyi təklif edir. Milli ideya konkret xalqın, etnik qrupun, millətin varlığının mənasını müəyyən edən milli özünüdərk sistemidir. Müəyyən mənada o, millətlərüstü və hətta transmilli konsepsiyadır və ideoloji əsaslara söykənən milli ideya çox güman ki, konkret xalqa xas olan hərtərəfli tərəqqiyə nail olmaq üçün xüsusi yolu təcəssüm etdirir.

Cəmiyyət həmişə insanlar üçün hakimiyyətlə cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqənin ideal davranış modellərini işləyib hazırlamışdır. Dövlət cəmiyyətin mənəvi rifah səviyyəsini qısqancılıqla izləyir, onun üzvlərini nikbin məqsəd və ideallarla dəstəkləyirdi. Təbii ki, Azərbaycan milli ideyasının son təntənəsi liberalizm, yoxsa neoliberalizm, sosial-demokratiya, yoxsa konfutsiçilik əsasında baş verəcəyini proqnozlaşdırmaq olar, lakin şübhəsiz ki, mütərəqqi milli inkişaf, dünyanın sivil xalqları ailəsinə hərtərəfli daxil olmaq, onun mədəni irsinin daha da təkmilləşdirilməsində, zənginləşdirilməsində və zənginləşdirilməsində məhz öz təcəssümüdür.

Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayındakı nitqində milli azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşmasının birinci mərhələsinə yekun vuraraq, onun əsas prinsiplərini aydın və ardıcıl şəkildə ortaya qoydu: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır, hər bir azərbaycanlı öz milli mənliliyi ilə fəxr etməlidir, biz azərbaycançılığı, dilini, milli mədəniyyətini, adət-ənənələrini inkişaf etdirməliyik” [1, s.104].

Ümummilli liderin siyasi kursunun layiqli davamçısı olan İlham Əliyev bu gün Azərbaycan suverenliyini qoruyur. Müasir Azərbaycanın intensiv tərəqqisini təmin edən daha bir mühüm amil Prezident İlham Əliyevin milli maraqlara əsaslanan, milli inkişafı şərtləndirən regionların sosial-iqtisadi inkişafı konsepsiyasıdır[2.]. Dövlət başçısı seçildikdən sonra bütün bölgələrin inkişafını strateji məqsəd kimi müəyyənləşdirən İlham Əliyev bu istiqamətdə mühüm uğurlara nail olunmasını təmin edib. Milli iqtisadiyyat və onun əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələri, konsepsiyalar və digər dövlət proqramları çərçivəsində müəyyən olunmuş tədbirlərin icrası uğurla həyata keçirilib. Əhalinin sosial rifah halının daha da yaxşılaşdırılması, həyatımızın bütün sferalarında demokratik dəyərlərin tam bərqərar olması istiqamətində inkişafın davamlılığı təmin olunub. Sözsüz ki, Vətən müharibəsində qazanılmış Zəfər həm də son 30 ildə həyatın bütün sahələrində əldə olunmuş uğurlarla, dinamik inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və Azərbaycanın xalq mədəniyyəti.// Elmi redaktor: Muxtar Kazımoğlu- İmanov, AMEA-nın həqiqi üzvü. Bakı 2023, 324 s.
2. Həbibbəyli İ. İlham Əliyevin yaratdığı gerçəklər. <https://science.gov.az/az/news/open/20488>
3. А.И. Бакуви. Герент суверенитета и развития. 11.03.2025. <https://br.az/read/78558/>

Ceyhun Məmmədov
Milli Məclisin deputatı
Azərbaycan Dillər Universitetinin müəllimi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ

Açar sözlər: *dövlət, din, konfessiya, əməkdaşlıq, dözümlülük, təbliğat, multikulturalizm*

Keywords: *state, religion, confession, cooperation, tolerance, propaganda, multiculturalism*

Ключевые слова: *состояние, религия, сотрудничество, толерантность, пропаганда, мультикультурализм*

Müasir dövrdə baş verən xoşagəlməz hadisələr dünyada sabitliyi qorumaq üçün ilk növbədə insanlar arasında sülhün və qarşılıqlı anlaşmanın təmin olunmasının xüsusi önəm daşdığını göstərir. Proseslərin təhlili göstərir ki, mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qəbul etməyən, digər dinlərin nümayəndələrinin adət-ənənələrinə və həyat tərzinə hörmətlə yanaşılmayan cəmiyyətdə sabitliyə və inkişafa nail olmaq qeyri-mümkündür.

Mənsub olduğu dinin daha doğru olduğunu düşünən, öz dinindən başqa heç bir dini qəbul etməyən insanlar digər dinlərə qarşı barışmaz mövqe nümayiş etdirir, bir sıra hallarda bu yüzrlərlə günahsız insanın qətlinə, dini ibadət yerlərinin dağıdılmasına, bəzən bütövlükdə bir ölkənin məhvəsinə gətirib çıxarır. Bütün səmavi dinlər öz ardıcılarını digər dinlərin nümayəndələrinə qarşı dözümlü və ədalətli davranmağa çağırır, insanlar arasında ayrı-seçkilik salmağı, onlarla münasibətdə din və məzhəb fərqliliyini əsas götürməyi günah sayır (1, s. 85).

Azərbaycan qədim zamanlardan müxtəlif dinlərin qovuşduğu məkan olmuş, ayrı-ayrı dinlərə etiqad edən insanlar ölkəmizdə daima sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamış, Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynamış, etnik xüsusiyyətlərini, dinlərini, adət-ənənələrini qoruyub saxlamışlar. Tarix boyu ölkəmizdə yaşayan xalqlar arasında milli, irqi, dini ayrı-seçkilik, ədavət və qarşıdurma müşahidə edilməmişdir (2, s. 35).

Odlar yurdu Azərbaycan bir çox dinlərin o cümlədən zərdüştiliyin vətəni hesab edilir, birinci minillikdə onun ərazisində xristian dövləti mövcud olmuş, hazırda müsəlman, xristian və yəhudilər bu bölgədə bir yerdə sülh şəraitində və tolerantlıq mühitində yaşayırlar.

Müstəqilliyin illərində Ulu Öndər Heydər Əliyev bu siyasəti uğurla davam etdirərək bu siyasətə mühüm töhfələr verdi. Sonrakı dövrdə bu siyasəti Prezident İlham Əliyev daha da möhkəmləndirdi. Məhz buna görə bu gün Azərbaycan dünyada tolerantlığın və multikulturalizmin mərkəzlərindən birinə çevrilib.

Azərbaycanda xristianlığın pravoslavlıq, katoliklik və protestantlıq qollarını təmsil edən bir çox dini icma fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə pravoslavlıq qoluna mənsub xristianlar çoxluq təşkil edir. Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə, 1907-ci ildə məşhur Azərbaycan xeyriyyəçisi Hacı Zeynalabdin Tağıyev tərəfindən inşa olunmuş, 1920-ci ildə bağlanmış Cen Mironosets kilsəsinin binası 1991-ci ildə Rus Pravoslav Kilsəsinə verilmişdir. Həmin kilsəni 2001-ci ilin may ayında Azərbaycanda səfərdə olan bütün Rusiyanın Patriarxı II Aleksii bu məbədi ziyarət edərək ona baş kafedral kilsə statusu vermişdir. Kilsə Sovet hakimiyyəti dövründə anbar kimi istifadə olunduğundan dağıntılara məruz qalmışdır. Kilsənin təmirini Moskvada yaşayan Azərbaycanlı iş adamı Aydın Qurbanov öz üzərinə götürmüş, tezliklə təmir başa çatmış və ibadət ocağı istifadəyə verilmişdir. Açılış mərasimində Ümummilli Lider Heydər Əliyev, hökumət üzvləri və səfirliklərin nümayəndələri iştirak etmişlər (3, s. 72).

1992-ci ilin mayında Azərbaycan Respublikası ilə dünya katolik xristianlarının mərkəzi sayılan Vatikan dövləti arasında diplomatik münasibətlər qurulmuşdur. İki dövlət arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsində Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1997-ci il sentyabrın 26-da Vatikana rəsmi səfərinin böyük rolu olmuşdur. Ümummilli Lider Heydər Əliyev Roma papası II İohann Pavellə görüşmüş və katolik kilsəsinin Azərbaycandakı fəaliyyəti ilə bağlı fikir mübadiləsi aparmışdır.

Azərbaycanda dövlət qayğısı ilə əhatə olunan azsaylı xalqlardan biri də əsasən Qəbələ rayonunun Nic qəsəbəsində yaşayan udilərdir. 2006-cı ilin may ayında Qəbələ rayonunun Nic kəndində Çotari alban-udi kilsəsinin açılış mərasimi keçirilmiş, tədbirdə hökumət üzvləri, dini icmaların nümayəndələri və xarici qonaqlar iştirak etmişdir (4, s. 152).

Azərbaycanda yaşayan qədim xalqlardan biri də yəhudilərdir. Məskunlaşdıqları ölkələrdə işgəncə və təzyiqlərə məruz qalan yəhudilər Azərbaycana pənah gətirərək neçə əsrlərdə bu bölgədə sülh və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşayırlar. Onlar ölkəmizdə heç vaxt dini dözümsüzlüyə və ayrı-seçkiliyə məruz qalmamış, əksinə daim yerli əhəlinin diqqət və qayğısı ilə əhatə olunmuşlar (5, s. 35).

Tolerantlığın gücləndirilməsinin Azərbaycanda dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil etməsinə dəlalət edən əsas faktlardan biri də müstəqillik illərində dini ibadət yerlərinin, məscid, kilsə və sinaqoqların sayının sürətlə artmasıdır. Azərbaycan dövlət müstəqilliyin bərpa edən zaman ölkədə 18 məscid var idi (8, s. 136). Hazırda ölkədə 2166 məscid, 748 ziyarətgah, 13 kilsə, və 7 sinaqoq mövcuddur. Kilsələrdən 5-i pravoslav (Bakıda 3, Gəncə və Xaçmazda 1), 4-ü gürcü pravoslav (Qax rayonu), 1-i lüteran, 1-i katolik, və 2-i alban-udi dini icmasına məxsusdur. Hazırda ölkədə 719 dini icma qeydiyyatdan keçmişdir, onlardan 27-i qeyri-islam icmalarıdır. Sonunculardan 17-i xristian, 7-i yəhudi, 2-i bəhai, və 1-i krişna şüuru dini icmasıdır.

Azərbaycanda dini dözümlülük ənənələrinin qorunmasında və möhkəmləndirilməsində Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri olmuşdur. O yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra digər sahələrdə olduğu kimi, dövlət-din münasibətlərində də əsaslı dəyişikliklər baş vermiş, milli-mənəvi dəyərlərin təbliğinə diqqət artırılmış, din sahəsində mövcud problemlərin həlli istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır.

Eyni zamanda, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin himayəsi ilə ölkədə köhnə məscidlər bərpa edilmiş, yeni məscidlər inşa olunmuş, Azərbaycan xalqının əsas inanc yerlərindən biri olan və 1936-cı ildə dağıdılmış Bibi Heybət məscidi yenidən tikilmiş, yeni dini tədris müəssisələri fəaliyyətə başlamışdır.

Müasir dövrdə Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu da həm ölkəmizdə həm də dünyada multikultural dəyərlərin qorunmasını və təbliğinə mühüm töhfələr verir. Fond tərəfindən davamlı olaraq bir çox dini abidələr təmir və bərpa olunur.

Həmçinin, dövlət dini icmalara daima xüsusi qayğı ilə yanaşır, dövlət büdcəsindən onlara maliyyəyə yardımını ayırır, dini bayram və mərasimlər dövlət səviyyəsində qeyd edilir. Bu, Azərbaycan hökumətinin dini icmalara yüksək diqqət göstərdiyinə, ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin uğurla davam etdirildiyinə dəlalət edir.

Ədəbiyyat:

1. Dövlət və din jurnalı. Noyabr, 2006.
2. Heydər Əliyev. Dinimiz xalqımızın milli-mənəvi sərvətidir, Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 1999.
3. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin bülleteni. № 10, 2004.
4. Heydər Əliyev və Azərbaycanda din siyasəti: gerçəkliklər və perspektivlər, Bakı, Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2007.
5. Orucov Hidayət, Azərbaycanda din: ən qədim dövrdən bu günədək, Bakı: "CBS Polygraphic production", 2012

Davud Həşimov
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

SUVERENLİYİN VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU VƏ XİDMƏTLƏRİ: RETROSPEKTİV BAXIŞ

Açar sözlər: təhlükəsizlik, suverenlik, dövlət

Ключевые слова: безопасность, суверенитет, государство

Keywords: security, sovereignty, state

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin və suverenliyinin təmin olunmasında və möhkəmləndirilməsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu müstəsnaıdır. Məhz, Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəni iqtisadi böhranlardan, separatizmdən, daxili çəkişmələrdən, anarxiya, siyasi xaosdan xilas etmiş, çoxpartiyalı sistemə əsaslanan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin əsasını qoymuşdur. Bu illərin mühüm mərhələsi 1995-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilməsi ilə başlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin başlıca prinsip və əsaslarının hazırlanması, təhlükəsizlik orqanlarının ölkənin ən böyük tarixi nailiyyəti olan milli müstəqilliyin qorunması, möhkəmləndirilməsi istiqamətində, ötən illər ərzində ardıcıl və səmərəli işlər görülmüşdür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, müstəqilliyinin qorunmasında ordunun yeri və rolu da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın Ümummilli lideri Heydər Əliyev ordunu belə qiymətləndirmişdir: "Biz bu gün böyük iftixar hissi ilə deyirik ki, Azərbaycan Respublikasının milli ordusu-respublikamızın milli təhlükəsizliyini, əhalimizin əmin-amanlığı və mühafizəsini təmin etmək üçün, ölkəmizin sərhədlərinin qorunması, ərazi bütövlüyünü, torpaqlarının müdafiə edilməsi üçün Azərbaycanın layiqli silahlı qüvvələri var". [1, 37]

Məlum olduğu kimi, güclü ordunun qurulması bilavasitə ölkənin iqtisadi inkişafından asılıdır. Ölkənin ağır iqtisadi böhran vəziyyətindən çıxarılması üçün Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən fundamental islahatlar aparılmış və bunun nəticəsində ölkədə milli gəlirin səviyyəsi xeyli artmışdır. Dövlət büdcəsinin gəlir hissəsinin artması Silahlı Qüvvələrə ayrılan xərclərin də artırılmasına imkan yaratmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 17 avqust 2002-ci il tarixdə imzalanan "Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinə yardım fondu"nın yaradılması barədə fərmanı ordu quruculuğunda yeni uğurlu addım olmuş, Silahlı Qüvvələrin müasir texnika ilə təmin edilməsi, maddi-texniki bazanın təkmilləşdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək etmişdir.

"1991-ci ilin sonunda dövlət müstəqilliyini elan edən zaman Azərbaycan böyük siyasi, sosial-iqtisadi böhran içərisində idi. Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycan öz torpaqlarının müdafiəsi ilə məşğul idi, müharibə aparırdı. Azərbaycanda daxili ictimai-siyasi vəziyyət çox gərgin idi. Ondan sonrakı illərdə-1991-ci il, 1992-ci və 1993-cü illərdə ölkəmizdəki vəziyyət daha da gərginləşmişdi.

1993-cü ildə Azərbaycan böyük fəlakət qarşısında idi. Vətəndaş müharibəsi başladı və Azərbaycan parçalanmaq təhlükəsi ilə qarşılaşdı. 1993-cü ildə vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaq, Azərbaycanı parçalamaq təhlükəsindən qurtarmaq çox ağır və çətin vəzifə idi və Azərbaycanı bu böhran vəziyyətindən çıxardıq.

1994-cü ilin oktyabrında, 1995-ci ilin martında dövlət çevrilişinə cəhdlər Azərbaycanı yenidən böyük təhlükə altına aldı. Bu dövlət çevriliş cəhdlərinin hamısının qarşısı alındı ". [2]

Göründüyü kimi, bu illər ərzində Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi, onun elementləri-siyasi, hərbi, iqtisadi və s. böyük təhlükə altında olmuşdur. Həmin təhlükələri isə zərərsizləşdirmək, aradan qaldırmaq, böhranlardan çıxmaq, Azərbaycan dövlətçiliyini qorumaq yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasəti nəticəsində mümkün olmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. baki: Azərbaycan Universitet, 1997, 136 s.
2. Respublika gənclərinin II forumunda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. "Azərbaycan" qəz., 1999, 5 mart
3. Maykl Rozkin, Robert L. Kord, Ceyms A. Mideyros, Valter S. Cons. Siyasət elminə giriş. Bakı, Teas Press, 2019, 400l s.
4. Piriye A. Siyasi strategiyası və milli təhlükəsizlik problemi. Bakı: BDU, 2002, 534 s.
5. Аббаньяно Н. Мудрость философии и проблемы нашей жизни. СПб, Алетеия, 1998, 301 с.

Firuzə Həyatova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANDA ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEV FAKTORU

Açar sözlər: Ümummilli lider, qloballaşma, ətraf mühit

Ключевые слова: Национальный лидер, глобализация, окружающая среда

Key words: National leader, globalization, environment

Heydər Əliyevin qurduğu müstəqil Azərbaycanda ekoloji mühitin sağlamlaşdırılması dövlət siyasətində prioritet məsələlərdən biridir. Ölkəmizdə ekoloji problemlərin həlli məqsədilə ardıcıl olaraq Dövlət proqramları qəbul olunur və icra edilir. Bunun nəticəsidir ki, ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması sahəsində mühüm nailiyyətlər əldə edilib. Bu kontekstdə aidiyyəti qurum olan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən həm ətraf mühitin mühafizəsi baxımından, həm də insanların sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququnun təmin olunması istiqamətində səmərəli tədbirlər həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasında aparılan uğurlu daxili və xarici siyasət, həyata keçirilən islahatlar və irimiqyaslı layihələr sayəsində ictimai həyatın iqtisadi və sosial-siyasi sahələrində dinamik inkişafa nail olunub. İqtisadiyyatın sürətli inkişafının nəticəsi olaraq gəlirlərin qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi ekoloji layihələrin həyata keçirilməsi imkanlarını xeyli genişləndirib. Buna görə də bir çox ölkələr maliyyə böhranına məruz qaldıqları bir dövrdə, respublikamızda infrastruktur layihələrinin icrası davam etdirilib, ekoloji problemlərin həlli istiqamətində görülən tədbirlər prioritet olub.

Müstəqillik əldə etdikdən və bazar iqtisadiyyatı yolunu seçdikdən sonra ölkədə ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində yeni ekoloji siyasət formalaşib. Ətraf mühitin mühafizəsi, insanların sağlam təbii mühitdə yaşaması və təbii sərvətlərdən xalqımızın rifahının yaxşılaşdırılması naminə səmərəli istifadə edilməsi məsələsi hazırda aparılan sosial-iqtisadi islahatlarda mühüm yer tutur.

Heydər Əliyev respublikamızda ekoloji problemlərin davamlı inkişaf prinsipləri əsasında həll edilməsi istiqamətində ardıcıl tədbirlər həyata keçirib. Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin inkişafında misilsiz xidmətləri olan Ulu Öndərin fəaliyyəti dövründə ölkədəki ekoloji vəziyyət həmişə xüsusi diqqət mərkəzində olub, ətraf mühitin mühafizəsi ilə bağlı müəyyən olunmuş prioritetlər üzrə tədbirlər görüldü, Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, o cümlədən, ekologiya sahəsində verdiyi tövsiyələr bu gün də görülən işlərdə rəhbər tutulmaqdadır.[4]

Müstəqil Azərbaycanda ətraf mühitin və ekologiyanın mühafizəsi sahəsində dövlət siyasətinin əsası məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin Prezidentliyi dövründə formalaşmağa başlayıb, Bakı və Abşeronun yaşıllaşdırılmasına, pozulmuş ekoloji tarazlığın bərpaasına, təbiətə vurulmuş yaraların sağlmasına daha böyük əzmkarlıqla başlanılıb, 2001-ci ildə Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi yaradılıb. Ölkəmizdə bu dövrdə qəbul edilən ekoloji siyasətə dair ilk sənəd olan “Azərbaycan Respublikasının Ekoloji Konsepsiyası”nda respublikamız üçün ətraf mühitin mühafizəsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən problemlərin həlli üzrə əsas prinsiplər öz əksini tapıb, sağlamlıq və ətraf mühitin mühafizəsi baxımından hüquqi-normativ aktların hazırlanması və qəbul edilməsi sahəsində bir çox işlər görüldü. 1999-cu ildə Milli Məclisin qəbul etdiyi “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında” Qanun Ulu öndər tərəfindən təsdiq olunub. Heydər Əliyev sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrdə (1969- 1982) yaşıllığın qədrini bilməyənlərə anlatdı ki, yaşıllıq olmayan yerdə həyat yoxdur. 2000-ci ildə bu istiqamətdə daha iki qanun - “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında” və “Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında” qanunlar qəbul edilib.

Azərbaycanda davamlı inkişaf konsepsiyasının müddəalarına uyğun olaraq iqtisadi inkişafın ekoloji tarazlıqla vəhdət təşkil etməsi, üstünlüyün ətraf mühitin qorunmasına verilməsi, ekoloji problemlərin ilk növbədə həll olunması, gələcək nəsillərin imkanları məhdudlaşdırılmadan çağdaş nəsillərin rifahının yaxşılaşdırılması ön xəttə çəkilib.

“Yaşıl iqtisadiyyat”a sərmayələrin cəlb olunması üçün ekoloji cəhətdən təmiz alternativ enerji mənbələrindən geniş istifadə etmək, istilik effekti yaradan qazları azaltmaq üçün, sənaye, nəqliyyat, tikinti və digər sahələrdə enerjidən səmərəli istifadə üzrə tədbirlər həyata keçirilir. Ölkəmizdə “yaşıl iqtisadiyyata” keçid mərhələsində ekoloji və iqtisadi tələblərə cavab verməyən çoxlu sayda müəssisələr bağlanıb, digərləri yenidən qurularaq modernləşdirilib, yeni aztullanlı və tullantısız texnologiyalar tətbiq olunub. [2]

Azərbaycanın inkişafına və modernləşdirilməsinə hədəflənmiş səmərəli dövlətçilik siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilir. Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi sosial-iqtisadi siyasəti uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev fəaliyyətində ölkəmizin ekoloji durumuna xüsusi diqqət və qayğı göstərir. Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi də müstəqil Azərbaycan Respublikasının zəngin təbiətini, təbii sərvətlərini qorumaq, bərpa etmək üçün Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin tövsiyələrini rəhbər tutaraq bu istiqamətdə vaxtilə başlanılmış işləri davam etdirir, bu yöndə yeni-yeni layihələr həyata keçirilir. Ölkəmizin ən ciddi ekoloji problemlərinin həllinə cəmiyyətin, yerli və beynəlxalq təşkilatların diqqəti cəlb olunmaqla dövlətin müəyyənləşdirdiyi ekoloji siyasət reallaşdırılır. Bütövlükdə, ölkəmizdə ekoloji tarazlığın qorunması, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində əsaslı dönüş yaranıb, təbii ehtiyatların, o cümlədən faydalı qazıntıların, su, torpaq, hava kimi əvəzsiz sərvətlərin, meşələrin və biomüxtəlifliyin mühafizəsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilib.

Bu istiqamətdə bioloji müxtəlifliyin qorunub saxlanılmasında bir növ nəzərəcarpacaq sıçrayışa nail olunub və bu sahə fəaliyyətin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilib. Həyata keçirilmiş tədbirlər nəticəsində xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin ümumi sahəsi 2003-cü ildən etibarən təxminən 2 dəfə artırılaraq ölkə ərazisinin 10,3 faizinə çatdırılıb. Hazırda ölkədə ümumi sahəsi 893 min hektar olan xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri, o cümlədən 9 milli park, 11 dövlət təbiət qoruğu və 24 dövlət təbiət yasaqlığı fəaliyyət göstərir. Bu gün əsas diqqət xüsusi mühafizə olunan təbiət ərazilərinin beynəlxalq standartlara uyğun infrastrukturunun yaradılmasına yönəldilib. Qısa zaman ərzində Qafqazda ən böyük Şahdağ Milli Parkının nümunəvi infrastrukturunu qurulub, Şirvan və Hirkan Milli parklarında ekoturizm şəhərcikləri yaradılıb. Vəhşi təbiətin mühafizəsi istiqamətində aparılan işlər davam etdirilir və Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə həyata keçirilən layihə çərçivəsində 150 başadək ceyran öz tarixi areallarına köçürülüb. [1]

Yaşıllıqların artırılması sahəsində son 8 il ərzində Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən arid sahələr və aşağı keyfiyyətli torpaqlarla səciyyələnən ərazilərin, o cümlədən Bakı və Abşeron yarımadasının yaşıllaşdırılması ilə bağlı müasir metodlara əsaslanan iri yaşıllaşdırma layihələri həyata keçirilib, 3776 hektardan artıq ərazidə 5 milyona yaxın ağac əkilib, müasir damcılı suvarma sistemləri ilə təmin olunub. Bu layihələr çərçivəsində müxtəlif bölgələrdə 1850 ha sahədə 1 265 mindən artıq məhsuldar və davamlı zeytun tingləri əkilib. Azərbaycanda tarixən yaradılmış zeytun bağlarından hazırda 900 hektara qədər qorunub saxlanılıb ki, son zamanlar əkilmiş zeytun ağaclarının hesabına onların sahəsi 3 dəfədən çox artıb.

1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəlmiş Ulu Öndərimiz ekoloji məsələləri bir daha ön cərgəyə çəkdi və meşə, torpaq, su və s. haqqında bir sıra yeni qanunlar qəbul edildi. 1998-ci ildə ekoloji prioritetləri müəyyən edən “Ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli Fəaliyyət Planı” hazırlandı. Bu Proqramda nəzərdə tutulmuş layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində Azərbaycanda müasir Təhlükəli Tullantılar poliqonu, Xıllı Nərə Balıqartırma zavodu inşa edildi.

2003-cü ildə Heydər Əliyev tərəfindən ekoloji siyasətin müasir strategiya sənədi olan “Ekoloji cəhətdən davamlı sosial-iqtisadi inkişafa dair” Milli Proqram təsdiq edildi. Bu strateji proqram əsasında ətraf mühitin müxtəlif sahələri üzrə 4 milli və dövlət proqramları, Kompleks tədbirlər Planı təsdiq edilib və həyata keçirilir.

Dövlət başçısı kimi Ümummilli Liderin ekoloji siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri də ölkədə mövcud olan su ehtiyatlarının çirklənməsinin qarşısının alınması, xüsusən də ölkənin su təchizatı, onun inkişafı və dirçəlişi olub.

Sonrakı illərdə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin ölkənin ekoloji vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, ağacların əkilməsi, xüsusən də Bakıda və Abşeron yarımadasında yaşıllıq zolaqların genişləndirilməsi üçün verdiyi tapşırıqlar, su ehtiyatlarının çirklənməsinin qarşısının alınması, ölkənin su təchizatı, inkişafı və dirçəlişi istiqamətində gördüyü tədbirlər onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bu gün də uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Heydar-aliyev-foundation.org/az
2. www.yeniazərbaycan.com
3. President.az
4. 100il.eco.gov.az.

Günəl Adgözəlova
Bakı Slavyan Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN: HÜQUQİ VƏ DÖVLƏTÇİLİK ASPEKTLƏRİ

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, hüquqi dövlət, dövlətçilik prinsipləri, konstitusiya.*

***Keywords:** Heydar Aliyev, legal state, principles of statehood, constitution.*

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, правовое государство, принципы государственности, конституция*

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın hüquqi və dövlətçilik quruculuğunda mühüm rolə malik şəxsiyyətlərdən biridir və onun Azərbaycan Respublikasının dövlətçilik ideologiyasının, hüquqi sistemini formalaşdırmaqda tarixi əhəmiyyəti danılmazdır. Onun liderliyi ilə həyata keçirilən islahatlar və qəbul olunan strateji qərarlar müasir Azərbaycanın siyasi və hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsinə səbəb olmuşdur. Bu islahatlar nəticəsində müasir Azərbaycanın siyasi müstəqilliyinin qorunması, hüquq sisteminin möhkəmləndirilməsi və milli həmrəyliyin gücləndirilməsi sahəsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə edilmişdir. Həmçinin, onun rəhbərliyi dövründə dövlətçilik prinsipləri yenidən təsbit olunmuş, Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi beynəlxalq səhnədə tanınmasına və mövqeyinin gücləndirilməsinə nail olunmuşdur.

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasına rəhbərliyi dövründə hüquqi dövlət quruculuğuna xüsusi diqqət ayrılmışdır. O, 1995-ci ildə Azərbaycanın müstəqillik tarixində ilk Konstitusiyanın hazırlanmasına və qəbul edilməsinə rəhbərlik etmişdir və bu konstitusiya ölkədə demokratik təsisatların yaradılması və insan hüquqlarının qorunmasını təmin etmək məqsədi daşıyırdı. Konstitusiyanın qəbulundan sonra hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi və bazanın formalaşdırılması istiqamətində ardıcıl addımlar atılmışdır. Yeni hüquqi sistemdə hüququn üstünlüyü və qanunların aliliyi əsas prinsip olaraq təsbit olunmuşdur. 1995-ci il Konstitusiyasının hazırlanması prosesində Heydər Əliyev xalqın iradəsini əks etdirən və milli maraqlara xidmət edən bir hüquqi sənədin qəbuluna üstünlük vermişdir.

Konstitusiyanın qəbulu üçün ümumxalq referendumu keçirilmiş və bu proses xalqın iştirakçılığı ilə həyata keçirilmişdir. Bu sənədin hazırlanması zamanı beynəlxalq hüquqi təcrübə nəzərə alınmış və Azərbaycan Respublikasının suverenliyini təsdiq edən mühüm maddələr daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasını, qanunun aliliyini və dövlətin suverenliyini təmin edən əsas hüquqi sənəd kimi dəyərləndirilir. İnsan hüquqları və azadlıqları: Konstitusiya hər bir vətəndaşın əsas hüquqlarını qorumağı təmin edir. İnsan hüquqları ilə bağlı bölmələr beynəlxalq hüquqi normalara uyğun hazırlanmışdır. Qanunun aliliyi: Hüquqi dövlət anlayışının əsasını qanunun aliliyi təşkil edir. Bu prinsip qanunların hər bir vətəndaş və dövlət qurumları üçün məcburi olduğunu təmin edir. Suverenlik: Konstitusiya Azərbaycanın müstəqilliyini və dövlət suverenliyini təsdiqləyir. Dövlət hakimiyyəti yalnız Azərbaycan xalqına məxsusdur və bu prinsip hüquqi sistemin əsasını təşkil edir.

1995-ci il Konstitusiyasının qəbulu ilə müstəqil Azərbaycanın hüquqi bazası formalaşmışdır və bu proses hüquqi dövlət anlayışının inkişafı üçün möhkəm təməl yaratmışdır. Hüquqi dövlət anlayışı Azərbaycanda Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində möhkəmlənmişdir. Hüquqi dövlətin formalaşması üçün zəruri olan təsisatların yaradılması, demokratik seçkilərin keçirilməsi və müstəqil məhkəmə sisteminin formalaşdırılması bu prosesin əsas nailiyyətlərindən biri olmuşdur.

Heydər Əliyev dövlət idarəçiliyinin mərkəzləşdirilməsi, şəffaflıq və səmərəlilik prinsiplərinə əsaslanaraq, iqtisadi və sosial sahələrdə genişmiqyaslı islahatlar həyata keçirmişdir. Onun rəhbərliyi ilə ölkə iqtisadiyyatı planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçid etmişdir. Eyni zamanda, ölkənin enerji resurslarının effektiv idarə edilməsi strateji hədəf kimi müəyyən edilmişdir.

Azərbaycanın xarici siyasətində milli maraqların qorunması və beynəlxalq arenada etibarlı tərəfdaş kimi tanınması da Heydər Əliyevin strategiyasının əsasını təşkil etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsi kimi Azərbaycanın enerji siyasətində əsaslı dönüş yaradan böyük irəliləyişlər əldə edilmişdir. Bu siyasət Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığını gücləndirmiş və regional təhlükəsizliyə şərait yaratmışdır.

Bununla yanaşı, Heydər Əliyev həm də milli dəyərlərin qorunmasına və inkişafına böyük önəm vermiş, milli kimliyin və Azərbaycan xalqının mədəni irsinin qorunması üçün bir çox tədbirlər həyata keçirmişdir. Onun təşəbbüsü ilə tarixi və mədəni abidələrin bərpası, milli bayramların yenidən canlandırılması və mədəniyyət sahəsində islahatlar həyata keçirilmişdir.

İbrahim Kazımbəyli
Azərbaycan Dillər Universiteti

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏFƏKKÜRÜNDƏ AZƏRBAYCAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ KONSEPTUAL BAXIŞ

Açar sözlər: tarix, yeni, mərhələ, öyrənilmə.

Keywords: history, new, stage, learning.

Ключевое слово: история, новый, этап, изучение

Uzun müddət Azərbaycanın gerçək tarixi müxtəlif səbəblərdən geniş elmi araşdırmaya cəlb olunmayıb yaxud da bəzi yad ideoloji istiqamətlərin diqtəsi ilə təhrif olunmuşdur. XIX əsrin əvvəllərində birinci Rusiya-İran və ikinci Rusiya-İran müharibəsindən sonra ərazilərimiz bölünmüş-parçalanmış bir hissəyə Rusiya, digər böyük ərazimizə İran sahiblənmişdir. Tariximizin bu acı məqamı uzun illər təhrif olunmuş xüsusilə sovet Rusiyasının ideoloji istiqamətində guya ki, Azərbaycanın quzey hissəsinin “kö-nüllü” olaraq Rusiyaya birləşməsi konsepsiyası irəli sürülmüşdür. Qeyd edək ki, bu səhv məqsədli ideoloji istiqamətin əleyhinə çıxanlar da olmuşdur. Lakin o dövr əsas dərsləklərdə akademik nəşrlərdə (xüsusilə sovet dövrü İ.K.) bu səhv istiqamət özünə yer tutmuşdur. Xalqımızın böyük oğlu görkəmli

dövlət xadimi, ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə rəhbərliyinin birinci dövründə bir sıra sahələrlə yanaşı xalqımızın tarixi keçmişinə də marağın artırılması istiqamətində çox böyük ustalıqla addımlar atırdı, bundan sonra bu sahədə də ciddi oyanış başladı. İlk oyanış o, zaman Azərbaycan Ensiklopediyasından böyük mütəfəkkir Rəsul Rzanın sədrliyi ilə bəzi qaranlıq, işıq salınmamış məqamlarına aydınlıq gətirildi. Redaksiya heyyyətində Azərbaycanın müxtəlif sahələri əhatə edən görkəmli, milli düşüncə sahiblərinin çox sanballı yazıları yer almışdır. Xalqımızın təşəkkülündə türk etnoslarının mühüm rol oynaması, Şimali Azərbaycanın çar Rusiyası tərəfindən işğal olunması, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin qısa dövr ərzində xalqın tarixi-taleyində müstəsna xidmətləri, 1920-ci il Aprel işğalının acı nəticələri və.s. bu kimi məsələləri o, zaman məhz ensiklopediyaçılar qaldırırdılar. Azərbaycanın tarixi xəritələrinin hazırlanması, 1972-ci ildə Ensiklopediyanın baş redaksiyası R.Rzanın redaktorluğu ilə “Azərbaycan SSR xəritələri” (Azərbaycan və rus dillərində) adlı atlas nəşr edildi. Lakin “sapı özümüzdən olan baltalar” bütün bu məsələləri mərkəzə çatdırdılar. Mərkəz və Erməni millətçiləri bizim ziyalılara “burjua məfkurəçiləri” damğasını vurmaq üçün hərəkətə keçdilər. Düzdür məqsədlərinə çatma bilmədilər. Sual olunur niyə? Çünki Azərbaycana doğma yurdumuzun, xalqının, onun dəyərlərinin təəssübünü çəkən, qədrini bilən, zamanı qabaqlayan, uzaqgörən cəsarətli bir müdrik şəxsiyyət Heydər Əliyev rəhbərlik edirdi. Heydər Əliyev bu situasiyada həm ensiklopediyaçıları həm də ziyalılarımızın böyük bir dəstəsini nəinki KQB-nin təqibindən, hətta partiya cəzasından da yaxa qurtara bildilər!! [8, s. 96]

Bu cür kifayət qədər fakt göstərmək olar ki, Heydər Əliyev kommunist rejimi illərində milli mənlilik şüurunun oyanmasının, milli müstəqillik uğrunda mübarizənin başlanmasına birbaşa da olmasa dolayısı ilə rəvac vermişdi.

Heydər Əliyev Azərbaycanın XIX-XX əsr tarixinin kifayət qədər açılmayan istiqamətlərinin yenidən fundamental şəkildə işlənməsinin zəruriliyini çox gözəl bildirdi. Tariximizin məhz bu dövrü işğallar, müstəmləkəçilik siyasəti, milli və dini təqiblər və dövlətçilik ənənələrini məhv etmə siyasəti ilə başlanmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “Bilirsiniz Cənubi Qafqaz bir neçə əsr Rusiya imperiyasının tərkibində olub. Məsələn, Azərbaycanı götürsəniz, XIX əsrin əvvəlində iki dəfə Rusiya İran müharibəsi olubdur, bu müharibələr nəticəsində Azərbaycan parçalanıb. Azərbaycanın Şimal hissəsi yəni bizim yaşadığımız Azərbaycan rus imperatorluğunun tərkibinə keçibdir. Azərbaycanın Cənub hissəsi İranın tərkibində qalıbdır. Gülistan və Türkmənçay müqavilələri ilə Azərbaycan iki yerə bölünüb: yüz il rus imperatorluğunun, 70 il də sovet imperiyasının tərkibində qalıbdır. Amma fərqi yoxdur, bu da yenə də Rusiyanın hakimiyyəti idi [4, s.61].

Uzaqgörən dövlət adamı bütün siyasi görüşlərində yeri gəldikcə Azərbaycan tarixinin qaranlıq qalan, zəif izlənən, xüsusi ilə xalqın ağır tarixi sınaqlar dövrünə yenidən üfüq salmasını əsas prioritet hesab edirdi. Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanında deyilir: “Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbtə başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək, ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırım Azərbaycan torpaqlarının işğalının bir formasına çevrildi: İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında “Erməni vilayəti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Bu süni ərazi bölgüsü ilə, əslində azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu. “Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına, bəraət qazandırmaq məqsədilə erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi [2].

Çar Rusiyası işğalın ilk illərindən başlayaraq Azərbaycan ərazisində milli, etnik, dini ayrı seçkilik həyata keçirmişdir. Qısa müddət ərzində Cənubi Qafqaz coğrafiyasında erməniləşdirilmə siyasətini tezləşdirmək və köçkün əhalinin say dinamikasının artım tempinə uyğunlaşdırmaq üçün 1836-cı ildə müstəqil alban kilsəsini ləğv edərək, erməni qriqorian kilsəsinin tabeliyinə verildi [7, s.41]. Bir haşiyə çıxaraq çox mühüm bir məsələnin üzərində dayanmağı vacib hesab edirik. Ulu öndər Azərbaycanda hakimiyyətinin birinci mərhələsində Azərbaycan tarixinin 3 cildliliyinin yazılıb başa çatmasını çox böyük həyəcanla gözləyirdi. Lakin bu nəşr dahi rəhbəri tam şəkildə qane etmədi. Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin yeni və mükəmməl çoxcildliliyinin hazırlanması haqqında tapşırıqlar vermişdi. Ancaq həmin

vaxt Azərbaycan tarixinin çoxcildliyinin əsas hissəsi əlyazma şəklində hazırlansa da I cildə bir sıra məqamlar, xüsusilə Azərbaycan xalqının etnogenezi məsələsi yenə də məqsədli şəkildə qərəzli dolaşığı bir formada təqdim olunduğu üçün dövlət başçısını yenə də öz etirazını bildirmiş, bu işin başında duranları ciddi tənqid etmişdir. Sapı özümüzədən olan baltalar xalqın tarixini, tarixi keçmişini təhrif etməklə milli-ideoloji istiqamətdən uzaq saxta konsepsiyalara xidmət etdiklərini ortalığa qoymuşdular. Görkəmli dövlət xadiminin 1987-ci ildə SOV.İKP-Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti səfirinin 1-ci müavini vəzifəsindən istefa verməsi, bundan az sonra ermənilər tərəfindən ortaya atılan Dağlıq Qarabağ problemi ilə yaranan böhranla əlaqədar bu məsələ unudulmuş və arxa plana keçmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev 31 yanvar 1997-ci ildə AMEA-nın rəhbərliyi, həqiqi və müxbir üzvləri, institut direktorları və aparıcı alimləri ilə görüşdə bu münasibətlə demişdi: “Xatırlaya bilərsiniz, 70-ci illərdə mən dəfələrlə Elmlər Akademiyasının qarşısına vəzifə qoymuşdum ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır, amma bu gün mənim haqqım var deyəm ki, tarixçilərimiz bu vəzifəni yerinə yetirmədilər. Bizim tarixçilərimiz, bir tərəfdən çəkişmə ilə məşğul oldular, hərə öz konsepsiyasını irəli aparmağa çalışırdı. Başqa respublikalarda tarixçilər pis də, yaxşı da olsa hər halda öz xalqlarının tarixini yazdı. Biz onu edə bilmədik. Ancaq indi bir tərəfdən, bəlkə yaxşıdır ki, bunu edə bilməmişik. Çünki etsəydik də onu yenidən yazmalıydıq. İndi vəzifə bundan ibarətdir ki, Azərbaycanın tarixi yazılmalıdır” [6].

Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinin milli ideoloji istiqamətdən yazılması Heydər Əliyevi həmişə dərinlən düşündürmüşdür. Heydər Əliyevin yeni yüzillik və üçüncü minillik münasibətilə bağlı müraciətində deyilir: “İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəsti-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı tövhələr vermişlər” [1, s.183].

Bildiyimiz kimi müəyyən obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən Azərbaycanın qədim və zəngi tarixi hərtərəfli araşdırılmışdır. Bu sahədə bir sıra sanballı əsərlər yazılsa da, təəssüf ki, bütövlükdə tariximizin öyrənilməsinə yetərli hesab etmək olmaz.

Azərbaycanın müasir tarixinin təxminən 40 illik dövrü xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti ilə bilavasitə bağlıdır.

Düşünülmüş siyasətin nəticəsidir ki, xalqımızın ictimai-siyasi həyatına, dövlətçilik tarixinə, milli-mənəvi irsinə, milli özünüdərk ideologiyasına dönüş gətirən Heydər Əliyev ən qədim və milli dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək Şərqlə Qərb arasında Azərbaycanın özünəməxsus yerinə qoruyub saxlamışdır.

Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinin orta əsrlər dövrünü tədqiqi məsələsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubleyinin qeyd olunması ilə zirvəyə çatmış, uzun zaman sürən etinasızlığa son qoyulmuşdur. Bu möhtəşəm yubleyin Azərbaycan tarixinin, milli mədəniyyətinin, mənəvi dəyərlərinin, özünüdərk ideologiyasının, azərbaycançılıq məfkurəsinin təntənəsi oldu. Azərbaycanın orta əsrlər dövrünün görkəmli şəxsiyyətləri Babək, Cavanşir, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai və başqaları ulu öndərin irsində nümunə kimi xatırlanır. Heydər Əliyev çox böyük uzaqgörənliklə Ağqoyunlu hökmdarı Uzun Həsəni nümunə kimi qeyd edir, bu da Azərbaycanda diplomatiya tariximizin qədim köklərinin olmasını, vətənpərvərlik hisslərini təbliğ edirdi.

Qısa şəkildə ümumləşdirmə apararaq qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyev irsində Azərbaycanın orta əsr tarixinin prinsipləri və əsas məqamları aşağıdakı kimidir.

- Azərbaycanın orta əsrlər tarixinin ayrı-ayrı məqamlarının qiymətləndirilməsi;
- Orta əsrə aid tarixi abidələrin bərpası və qorunub saxlanması məsələsi;
- “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinin qeyd olunması;
- Tarixi şəxsiyyətlərin rolunun düzgün qiymətləndirilməsi;
- Orta əsrlərdən bəri formalaşmış milli mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsi və qorunması.

Bütün bunları dəyərləndirərək aydın olur ki, Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixinə yeni yənaşma başlıca olaraq mühüm prinsiplərə və milli-ideoloji istiqamətə söykənirdi.

Azərbaycan tarixinin yeni dövrü işğallar, müstəmləkəçilik siyasəti, milli və dini təqiblər və dövlətçilik ənənələrini məhv etmə siyasəti ilə başlamışdır. Heydər Əliyev tarixi keçmişimizə, bu günümüzdə münasibətdə öz milli mövqeyini həmişə ortalığa qoya bilmişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin bütün hallarda tariximizə müraciəti azərbaycançılıq məfkurəsinin formalaşması da məhz ulu öndər Heydər Əliyevin müstəqil respublikamıza rəhbərliyi dövrünə

təsadüf edir. Azərbaycançılıq ideologiyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Heydər Əliyevin fəlsəfi baxışlarına görə azərbaycançılıq milli mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərə sintezindən, integrasiyasından bəhrələnmək lazımdır. Azərbaycan dövləti dünya azərbaycanlılarına potensial imkanlarını cəmləmək, müstəqil dövlət quruculuğu prosesində meydana çıxan müxtəlif problemlərin həllinə yönəlmək daha sıx əlaqələr yaratmaq, milli birliyə nail olmaq istiqamətində ardıcıl və sistemli iş aparmışdır. Çox böyük bir tarixi əhəmiyyəti olan Dünya azərbaycanlılarının 1 qurultayı (9-10 noyabr 2001-ci il) dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın və həmvətənlərimizin müstəqil Azərbaycan Respublikası ilə əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsi, həmrəyliyin təmin olunması habelə Azərbaycan icmaları, cəmiyyət və birliklərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi və əlaqələndirilməsi üçün şərait yaratmışdır. Bu haqda geniş danışmaq olar, lakin bir cümlə ilə fikrimizi tamamlaya bilərik. Qürur verici hal odur ki, ulu öndərin tamamlamadığı işləri (tələ və zamanın hökmü – İ.K.) onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev çox böyük ustalıqla tamamlayır. Azərbaycan sürətlə inkişaf edir. Müzəffər Ali Baş Komandanın və qüdrətli ordumuzun gücü ilə Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü təmin edir. Uğurlu daxili və xarici siyasət istiqamətində işlər davam etdirilir.

Azərbaycan yeni dünya düzənin formalaşması prosesində heç şübhə etmirik ki, öz layiqli yerini tuta biləcək. Bunun bir sıra mühüm səbəbləri var. Azərbaycan xalqının milli ideoloji istiqamətinə sahib çıxmaq, onun tarixi keçmişi və gününün düzgün, dürüst, qərəzsiz araşdırılması üçün dövlət başçılarının (Heydər Əliyev, İlham Əliyev. İ.K) ortalığa dəmir iradə qoymaları məhz bu günümüz üçün vacib geosiyasi reallığı yarada bilmişdir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, Ulu öndər hələ sovetlər birliyi dövründə sanki gələcəyi görür, böyük uzaqgörənliklə milli zabıt kadrların yetişdirilməsinə çalışırdı. Sovetlər dövründə Azərbaycandan Orduya çağırılan gənclər döyüş üçün nəzərdə tutulmuş hərbi hissələrdə yox, əsasən tikinti batalyonlarında xidmət edirdilər. Məqsəd aydın idi, azərbaycanlılar arasında peşəkar hərbiçilərin yetişdirilməsinə imkan verməmək. Bu siyasətin mahiyyətini yaxşı dərk edən Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində 1971-ci ildə Cəmişid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış hərbi yaradıldı. Ulu öndər, həmçinin azərbaycanlı gənclərin Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəblərinə, eləcə də SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsinə də nail oldu. Bu məktəblərdə yetişən Azərbaycan hərbiçiləri Birinci Qarabağ müharibəsində, Aprel döyüşlərində, və-tən müharibəsində yüksək peşəkarlıq və misilsiz igidliklər göstərdilər.

Ulu öndərin ən böyük arzusu Qarabağın düşmən tapdağından azad edilməsi, ərazi bütövlüyümüzün bərpası idi. Ümummilli Lider illər öncə böyük uzaqgörənliklə deyirdi: “Qarabağ məsələsini həll edəcəyik. Zaman lazımdır, vaxt lazımdır. Azərbaycan torpaqları heç vaxt onun əlindən gedə bilməz. Bizim işğal olunmuş torpaqlarımız mütləq qaytarılacaqdır”.

Həmin gözlədiyimiz zaman 17 ildən sonra yetişdi. Ulu öndər tərəfindən düzgün müəyyənləşdirilən strategiya, dövlətin təməl-prinsiplərini günü-gündən güclənirdi. Rəşadətli ordumuz düşməni torpaqlarımızdan qovub çıxardı. Dəmir yumruqla belə qırılan, başı əzilən düşmən kapitulyasiya aktını imzalamağa məcbur oldu, ərazi bütövlüyümüz təmin olundu.

Ulu öndərin arzuları reallaşdı, Prezident İlham Əliyev ata vəsiyyətini yerinə yetirdi. Bu gün Şuşada, Laçında, Ağdamda, Füzulidə, Cəbrayılda, Zəngilanda, Qubadlıda, Kəlbəcərdə üçrəngli bayrağımız əzəmətlə dalğalanır. Xalqımızın 30 illik yurd həsrətinə, torpaq nisgilinə son qoyuldu. Biz doğma Qarabağımıza qovuşmuşuq. Bu zəfərə gedən yolun əsasında Azərbaycanın böyük oğlu dünya şöhrətli siyasi xadimi, dahi Heydər Əliyevin ölməz ideyaları dayanır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciəti (Bakı şəhəri, 29 dekabr 2000-ci il. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. 31-ci kitab. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, fərmanlar.) Bakı, Azərənşr, 210.
2. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il №690. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu 1997.
3. Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 26 mart 1998-ci il №690. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik toplusu 1998.
4. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: 25-ci kitab Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, fərmanlar. Bakı, Azərənşr, 2009. 296

5. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: 25-ci kitab Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, fərmanlar. Bakı, Azər nəşr, 2009.
6. Xalq qəzeti. 25.07.2014-cü il.
7. Mahmudov Y.M. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı, "Təhsil" 2002. 328.səh.
8. Mahmudov Y.M. Azərbaycan qısa dövlətçilik tarixi. Bakı, 2005. 140 səh.

Mais Əmrahov

AMEA, A.A. Bakıxanov adına Tarix və Etnologiya İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASININ YARADICI VƏ SUVERENLİYİN MEMARIDIR

Açar sözlər: *Konstitusiya aktı, Konstitusiya, suverenlik, ərazi bütövlüyü, müstəqillik*

Keywords: *Constitutional act, Constitution, sovereignty, territorial integrity, independence*

Ключевые слова: *Конституционный акт, Конституция, суверенитет, территориальная целостность, независимость*

Suverenliyin ilk qarantı. 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikası Ali Soveti "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi haqqında Bəyannamə"ni və 1991-ci il oktyabrın 18-də 6 bölmə, 32 maddədən ibarət "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiya Aktı [2] qəbul etdi. Konstitusiya Aktında dövlət hakimiyyətinin bölünməsi prinsipləri müəyyənləşdirilmişdi [1]. Konstitusiya Aktında təsbit olunan Azərbaycan Respublikasının ərazisinin vahidliyi, Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin hər hansı bir hissəsini, hər hansı bir formada kimsəyə verilməməsi, yalnız Azərbaycan Respublikası parlamentinin qərarı ilə respublikanın bütün əhalisi arasında xalq səsverməsi (referendum) keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının razılığı əsasında sərhədlərdə dəqiqləşdirməsini aparmağın mümkünlüyünü rəhbər tutan Azərbaycan Respublikası Ali Soveti 1991-ci il noyabrın 26-da "Azərbaycan Respublikasının DQMV-nin ləğvi haqqında" 5 maddədən ibarət qanun qəbul etdi [14. s.33]. Qanun "ali arbitraj" rolu iddiasından əl çəkməyən SSRİ rəhbərliyinin etirazına səbəb oldu [11, s.18-19].

Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin möhkəmlənməsinə istiqamətlənən ikinci addım Ali Sovetin 1991-ci il oktyabrın 29-da keçirilən növbədənəkar sessiya iclasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatına müraciət oldu. 1992-ci il martın 2-də Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Millətlər Təşkilatına (BMT-yə) üzv qəbul olundu.

Suverenliyin Konstitusiya əsaslarının yaradılması. 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra da Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyası öz hüquqi qüvvəsini saxlamışdı. 1991-1993-cü illərdə onun mətninə əlavələr və dəyişikliklər edilməsinə baxmayaraq, SSRİ-nin tərkibində Azərbaycanın statusunu müəyyən edən 7-ci fəsilin qalması yeni konstitusiyanın qəbulunu gündəmə gətirdi. Yeni Konstitusiyanın layihəsinin hazırlanmasının təşəbbüskarı xalqın tələbi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Prezident Heydər Əliyev oldu. Milli Məclisin 1995-ci il aprelin 11-də keçirilən iclasında ilk milli konstitusiya layihəsinin hazırlanması haqqında 5 bənddən ibarət qərar qəbul olundu, may ayında komissiyanın tərkibi genişləndirilərək parlamentə təqdim edildi və Milli Məclis 1995-ci il iyunun 2-də qərar qəbul etdi [10, s.377].

1995-ci il iyunun 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın ilk iclası keçirildi [8]. İclasda 14 nəfərdən ibarət Azərbaycan Respublikasının ilk milli konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya təşkil edildi. Komissiyanın sədri Heydər Əliyev oldu. Bu qərarın qəbul edilməsi ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin 1991-ci il 9 fevral tarixli qərarı qüvvədən düşdü [3]. Komissiyanın 1995-ci il iyul ayının 26-da keçirilən iclasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında qanun layihəsi bəyənildi [5], avqustun 12-də keçirilən iclasda isə Milli Məclisə seçkilər haqqında 5 bölmə, 86 maddədən ibarət qanun qəbul edildi. 1995-ci il oktyabrın 15-də yeni konstitusiyanın layihəsi mətbuatda dərc olundu [6].

Oktyabr ayının 31-də Milli Elmlər Akademiyasında yeni Konstitusiya layihəsinin müzakirəsinə həsr edilmiş iclasda alimlərin təklifləri ətrafında müzakirələr aparıldı [7] və noyabrın 10-da Prezident Heydər Əliyevin yanında Konstitusiya layihəsi ilə bağlı son iclas keçirildi [8]. 1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası qəbul olundu və noyabrın 27-də qüvvəyə mindi.

Konstitusiyanın “Ümumi bölmələr” adlanan birinci bölməsinin birinci fəslində Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqı olduğu, II fəslində (maddə 7-23) qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin həyata keçirməsi, icra hakimiyyətinin Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubluğu, məhkəmə hakimiyyətinin Azərbaycan Respublikasının məhkəmələrinə məxsusluğu kimi dövlətin idarəetmə forması müəyyənləşmişdi. Konstitusiyanın “Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr” adlanan ikinci bölməsinin III fəslində (maddə 24-71) insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının əsas prinsipləri əksini tapmış, ikinci bölmənin IV fəslində (maddə 72-80) vətəndaşların hüquq və azadlıqları ilə yanaşı onların vəzifələri və borcu təsbit edilmişdir.

İnsan hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar 2001-ci il dekabrın 28-də Milli Məclisdə “Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları müvəkkili (ombudsman) haqqında” qanun qəbul edildi [12]. 2002-ci il iyulun 2-də prezidentin təqdimatı ilə parlament tərəfindən Elmira Teymur qızı Süleymanova Azərbaycan Respublikasının ilk Müvəkkili seçildi. 1993-2003-cü illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyev ictimai şüurun ideologiyasızlaşmasına qarşı mübarizə apararaq vətəndaş həmrəyliyinə möhkəmləndiyi güclü dövlətçilik – azərbaycançılıq milli ideologiyasının banisi oldu [13].

Ərazi suverenliyi uğrunda mübarizə. 1988-1993-cü illərdə Ermənistanın Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və suveren hüquqlarını pozaraq ərazilərin 20%-ni işğal etməsi Heydər Əliyev və onun varisi İlham Əliyevin diplomatiyasında əsas yerlərdən birini tutmuşdu. BMT -nin 4 qətnaməsinin icrası üçün ATƏT-in Minsk qrupu tərəfindən əməli tədbirlər həyata keçirilmədi. 1994-cü ildə atəşkəs əldə olunsada, Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyi təxribatları davam etdirdi. Nəhayət 2020-ci il sentyabrın 27-də 44 günlük II Qarabağ-Vətən müharibəsi başladı və müharibə noyabrın 10-da Üçtərəfli Bəyanatın imzalanması ilə başa çatdı. Lakin Bəyanatdan sonra Qarabağda qalmış sərəratçılar və bölgədən çıxarılmayan Ermənistanın silahlı birləşmələri regional sülh və sabitlik üçün ciddi təhlükə mənbəyinə çevrildi. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya quruluşunun bərpa edilməsi məqsədilə sentyabrın 19-da Azərbaycan bölgədə lokal xarakterli antiterror tədbirlərinə başladı. Oktyabrın 15-də Qarabağ bölgəsinin Xocalı, Xocavənd, Ağdərə, Əsgəran qəsəbəsində və Xankəndində Azərbaycan bayrağı ucaldıldı və bununla Azərbaycanın suveren hüquqları bərpa olundu. Azərbaycan bu gün demokratik hüquqi dövlət olub, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu yolunda uğurla irəliləyən suveren dövlətdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında KONSTITUSİYA AKTI//<http://e-qanun.az/framework/6693>
2. “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında” Konstitusiya Aktı. 18.10.1991 //Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Arxivi (bundan sonra- ARMMA), Fond №2941, siyahı №1a, iş № 264, vərəq-29-38.
3. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. 18.10.1991// Azərbaycan Respublikasının ilk milli konstitusiyası layihəsinin hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı. 06.12.1993 // ARMMA, f.2941, siy.1 iş 158, v. 183-185.
4. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyasının ilk iclası // “Azərbaycan”, №104 (1121), 6 iyun 1995.
5. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyasının iclası // “Azərbaycan” qəzeti, №139(1156), 27 iyul 1995.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (layihə) // “Azərbaycan” qəzeti, №197(1214), 15 oktyabr 1995).
7. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyasının növbəti iclası // “Azərbaycan” qəzeti, №211(1228), 3 noyabr 1995.
8. “Azərbaycan” qəzeti, №217 (1234), 11 noyabr 1995.
9. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı. 18.10.1991// ARMMA, Fond №2941, siyahı №1a, iş № 264, vərəq-29-38.
10. Azərbaycan tarixi. 7 cildə, VII cild. (1941-2002). Bakı: Elm, 2003, 676 s.
11. Əhmədov, E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü. Beynəlxalq təşkilatların və böyük dövlətlərin siyasəti. III kitab. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondu, 2015. - 368 s.

12. Milli Məclisin komissiyalarında // “Azərbaycan” qəzeti, №40 (3655) 18 fevral 2004
13. Hidayət Orucov. Şəxsiyyət-lider birləşdirici amil kimi // “Qafqaz Universiteti” jurnalı, 2003-cü il, №11
14. Qasımlı, M., Muradova, B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi. 2 cildə. II cild. Bakı: Mütərcim, 2018. - 680 s.

Наида Гаджинская
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ПРИНЦИПЫ ТОЛЕРАНТОСТИ

Ключевые слова: мультикультурализм; диалог культур; принципы толерантности; «Бакинский процесс», Бакинский международный гуманитарный форум

Açar sözlər: multikulturalizm; mədəniyyətlərin dialoqu; toleranlıq prinsipləri; “Bakı Prosesi”, Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu

Key words: multiculturalism; dialogue of cultures; principles of tolerance; “Baku process”, Baku International Humanitarian Forum

В современных условиях идеи мультикультурализма и толерантности приобретают особое важное значение в связи с усиливающимися в мире явлениями экстремизма, ксенофобии, исламофобии, антисемитизма.

Расцвет мультикультурализма в Азербайджане связан с именем Общенационального лидера Гейдара Алиева, который первым возвел его в ранг государственной политики. «Азербайджан – многонациональная, толерантная страна, и это является нашим большим преимуществом» [7], – неустанно повторял Гейдар Алиев.

Азербайджан, расположенный на стыке Европы и Азии, имеет богатое культурное и духовное наследие, в котором переплелись традиции мультикультурализма и толерантности. Слова, не раз произнесенные Президентом Ильхамом Алиевым о том, что «мультикультурализм – это образ жизни азербайджанского народа», в буквальном смысле, стали афоризмом. Они полностью отражают сложившуюся в Азербайджане традиционную модель сосуществования народов и религий. Гордое обозначение всех граждан страны обобщающим термином «азербайджанский народ» включает в себя равноправие, свободу вероисповедания, единство всех народов [5]. В одном из выступлений Общенациональный лидер так сказал о значении и силе этого единства: «Самое главное богатство нашей республики – это люди, веками живущие на этой земле, связавшие свою судьбу и свою жизнь с этой землей, принадлежащие к разным национальностям и исповедующие разные религии. Чем больше людей объединит страна, тем она будет богаче» [6].

Сегодня в Баку успешно функционируют различные культурные общины – русских, украинцев, лезгин, татар, талышей, турок-мехетинцев, евреев. Несмотря на то, что 96% населения Азербайджана – мусульмане, наряду с мечетями действуют церкви, синагоги, а до 80-х гг. XX в. – армянская церковь.

Еще в 2001 г. патриарх Московский и Всея Руси Алексей II во время награждения в Баку Гейдара Алиева орденом Святого князя Московского Даниэля сказал: «Толерантность и религиозная терпимость в Вашей стране являются примером для других стран. В Азербайджане каждый может исповедовать религию по своему желанию и совершать обряды». [4] А во время визита Папы Римского Иоанна Павла II в мае 2002 г. в Баку было отмечено, что Азербайджан стал первым исламским государством, продемонстрировавшим в Ватикане свое культурное наследие [2].

Вторая карабахская война, закончившаяся победой азербайджанского народа, явилась наглядной иллюстрацией того, что среди сотен шехидов, павших за территориальную целостность Азербайджана, были представители разных народов страны. Золотыми буквами вписаны в летопись Карабахской войны имена Альберта Агагунова, Даниэля Забраилова, и других, совершивших беспримерный подвиг во имя освобождения родных земель. Неслучайно темой Международного музыкального фестиваля «Хары-бюльбюль», проведенного в мае 2022 г. в городе Шуша и посвященного памяти шехидов, стал «Мультикультурализм в азербайджанской музыке».

Сегодня Президент Ильхам Алиев продолжает успешную политику защиты уникальных многокультурных ценностей азербайджанского народа. Азербайджан стремится превратить мультикультурализм в международную платформу, активно выступает с важными инициативами по диалогу цивилизаций и культур. Неудивительно, что за последние годы Азербайджан неоднократно становился местом проведения представительных международных форумов. «Сила любого общества – в его религиозном и национальном разнообразии», – эти крылатые слова Президента Ильхама Алиева стали лейтмотивом в деятельности Азербайджана. По инициативе Президента в декабре 2008 г. было положено начало «Бакинскому процессу» – Международного форума межкультурного диалога, направленного на укрепление сотрудничества различных культур и отношений между мусульманским миром и Европой. Проводимый раз в два года в Баку «Бакинский процесс» на основе резолюций Генеральной Ассамблеи ООН признан «главной глобальной площадкой на современном этапе для продвижения межкультурного диалога» [1].

Ставший с 2011 г. традиционным Бакинский международный гуманитарный форум, в котором принимают участие и эффективно обмениваются идеями известные общественные и политические деятели, ученые, деятели культуры и искусства из около 100 стран мира, также является авторитетной дискуссионной площадкой.

Современные западные политологи обсуждают и изучают азербайджанскую модель толерантности, о чем было сказано на проходившей в Лондоне в 2012 г. международной конференции: «Перспективы европейского мультикультурализма: азербайджанская модель межрелигиозного диалога и религиозная толерантность» [3].

Для народов планеты взаимопонимание и культура являются важнейшими ценностями. Азербайджан, став глобальной платформой для осуществления диалога между Исламским миром и Западом, делает все возможное для обеспечения единства и международной солидарности, внося важный вклад в дело мира, безопасности, стабильности и прогресса.

Литература:

1. Абульфаз Бабаде. На страже мировой культуры. – «Бакинский рабочий», 30 декабря 2021
2. Визит Папы Римского Иоанна Павла II в Азербайджан. <https://udi.az> > news
3. В парламенте Великобритании обсуждена модель международной толерантности в Азербайджане <https://azertag.az> > xeber
4. Из беседы Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева с Патриархом Московским и всея Руси Алексием II - 28 мая 2001 года <https://lib.aliyev-heritage.org>
5. Президент Ильхам Алиев: Мультикультурализм – образ жизни в Азербайджане <https://azertag.az> > xeber
6. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева на учредительном собрании Всероссийского конгресса азербайджанцев в Москве – 22 июня 2000 года <https://lib.aliyev-heritage.org>
7. Роль Гейдара Алиева как основоположника мультикультурализма Азербайджана отметили на конференции в Баку <https://iacis.ru> > novosti

Nubar Bəşirli
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI

Açar sözləri: Heydər Əliyev, ümumilli lider, Azərbaycan, konstitusiya, suverenlik

Key words: Heydar Aliyev, national leader, Azerbaijani, constitution, sovereignty

Ключевые слова: Гейдар Алиев, общенациональный лидер, Азербайджан, конституция, суверенитет

Tarixdə elə şəxsiyyətlər olur ki, onların fəaliyyəti xalqın, dövlətin inkişaf yolunu müəyyən edir, qoyduqları irs isə gələcək nəsillər üçün dövlətçilik ənənələrinin yaşamasında inkişafın istiqamətini formalaşdırır. Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixində Ümummilli Liderlik zirvəsinə ucalan məhz Heydər Əliyev olub [1].

Azərbaycan tarixinin bütöv bir mərhələsi böyük dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır. Heydər Əliyev bu günkü Azərbaycan dövlətinin qurucusu olmaqla yanaşı həm də haqlı olaraq müstəqil Azərbaycan konstitusiyasının banisi sayılır. Müstəqil dövlətin ilk Konstitusiyasının qəbulu ölkənin inkişafında tamamilə yeni mərhələnin başlanğıcının qoyulmasının göstəricisi idi. Bu mərhələ öz növbəsində siyasi sistemin mərkəzində insan hüquq və azadlıqlarının, demokratik və hüquqi dövlət ideyalarının olması ilə səciyyələnir. Müəllifi ulu öndər Heydər Əliyev olan Əsas Qanunda müasir cəmiyyətin əsas inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən dəyərlər geniş şəkildə əks olunmuşdur [3].

Azərbaycan Respublikasında Konstitusiya, demokratik prinsiplər və insan haqları digər ölkələrlə müqayisədə fərqli bir istiqamətdədir. Fərqi ondadır ki, Konstitusiyada Azərbaycan xalqının və burada yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri nəzərə alınmış, ən əsası isə etik normalara riayət olunmuşdur. Konstitusiya mövcud dövlətin bütöv hüquq sisteminin özəyi kimi çıxış edən, ölkə vətəndaşlarının əksəriyyətinin maraq dairəsində olan ictimai həyatı və əsas dövlət qurumlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ-hüquqi aktdır.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya layihəsinin hazırlanması barədə danışarkən, heç bir mübahisəyə yol vermədən, qeyd etmək olar ki, bu, müstəqil dövlətçiliyimizin qurucusu, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsəridir [4]. Konstitusiyanın qəbulu müstəqillik tariximizin ən mühüm hadisələrindən biri olmaqla yanaşı, ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı böyük xidmətlərindən biridir. Bu Konstitusiya müstəqil dövlət quruculuğu prosesini tənzimləyən, demokratik inkişafa təminat yaradan, cəmiyyətin siyasi, sosial, mədəni, iqtisadi sferalarında köklü dəyişiklikləri özündə ehtiva edən, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində hüquqi baza rolunu oynayan mükəmməl və mütərəqqi sənəd idi. İlk olaraq qeyd etməliyəm ki, müstəqil dövlətimizin tarixinə nəzər saldıqda konstitusiya, demokratiya və insan haqlarında etik normalara diqqət etmək hüquqi, ictimai-siyasi və fəlsəfi aspektdə təhlillər aparmaq olduqca zəruridir [2].

Ölkədə ictimai-siyasi sabitlik bərqərar olunandan sonra həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində qanunçuluq və hüquq qaydası bərpa olundu. Bütün bunlar isə Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixində ilk milli Konstitusiyanın qəbul edilməsi üçün lazımi ictimai-siyasi şəraitin yaradılması ilə nəticələndi. Nəhayət, Konstitusiyanın layihəsi ümumxalq müzakirəsi üçün 1995-ci il oktyabrın 15-də dərc edilmiş və 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilmiş referendumda seçicilərin 94,8 faizi Konstitusiyanın qəbul edilməsinin lehinə səs vermişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir. Ölkəmizin çətin və tələyüklü dövründə dövlətə rəhbərliyin ağır məsuliyyətini öz üzərinə götürən Ulu Öndərin yaratdığı mükəmməl dövlətçilik təlimi və onun ayrılmaz hissəsi olan Konstitusiyamız müstəqil Azərbaycan Respublikasının bugünkü varlığının və gələcək inkişafının əsasını təşkil edir, ölkəmizin hərtərəfli inkişafına və tərəqqisinə xidmət edir [1].

Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan Demokratik Respublikasının xalqımızın müstəqillik tarixində oynadığı roldan bəhs edərkən demişdir:

1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti bizim milli sərvətimizdir, tariximizin parlaq səhifəsidir. Ondan sonrakı illər, onilliklər də həyatımızın böyük mərhələləridir, parlaq səhifələridir, xalqımızın böyük nailiyyətləridir. Məhz bunlar hamısı birlikdə indiki müstəqil Azərbaycanın həm iqtisadi, həm intellektual, həm də mədəni potensialını yaradıbdır".

Konstitusiya – Əsas Qanun ölkədə sabitliyi və suverenliyi təmin etməklə yanaşı, həm də etik normalara riayət etməli və bütün vəziyyətlərdə bu normaların aliliyini qorumaqlıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Azərbaycan Respublikasının Suverenliyi, Azərbaycan Dövlətinin Demokratik Prinsipləri, İnsan Haqları və burada olan müddəalar həm bu günümüzə, həm də gələcəyimiz ilə sıx bağlıdır [5].

Konstitusiyada insan amili, vətəndaşların hüquqları, onların rifahının və təhlükəsizliyinin təmin olunması ön plana çəkilmişdir. Ən əsası isə Konstitusiyamız müstəqil respublikamızın bugünkü yüksək və dinamik inkişaf səviyyəsinə gəlib çatmasını təmin etmişdir.

Nəticə olaraq qeyd etmək istərdik ki, ümumiyyətlə, hər bir xalqın inkişafında və xalq olaraq tanınmasında təkcə siyasi məsələlərin inkişafı və perspektivliyi deyil, konstitusiya, suverenlik müddəalarına, demokratik prinsiplərə və insan haqlarına riayət olunması əsas şərtlərdən biridir. Bu məsələlərə riayət olunarkən təkcə hüquqi normalar deyil, etik normaların da olması vacibdir.

Həqiqətən də, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müasir dövrün ən demokratik prinsiplərini, müddəalarını təsbit edən ən təkmil konstitusiyalardan biridir [2].

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və Azərbaycanın ilk konstitusiyası. Bakı 2011, 171 s.
2. Hüseynova R. Heydər Əliyev konstitusiyası dövlətimizin milli sərvətidir. Səs qəzeti 2020 12 noyabr, 5 s.
3. İsmaylov N. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir. Xalq qəzeti 2023, 3 s
4. Paşayeva A. Heydər Əliyev və Azərbaycan konstitusiyası. Azərbaycan qəzeti 2025, 3 s.
5. Seyidov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası. Bakı 2009, 256 s.

Nuranə Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ TOLERANTLIQ VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, mədəniyyət, siyasət, cəmiyyət,*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, culture, politics, society,*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, культура, политика, общество*

Heydər Əliyev Azərbaycanın siyasi, sosial və mədəni inkişaf tarixində əhəmiyyətli rol oynayan və çoxmədəniyyətli cəmiyyət quruculuğunun əsaslarını yaradan dahi şəxsiyyətdir. Onun rəhbərliyi altında formalaşan multikulturalizm və tolerantlıq siyasəti, yalnız milli təhlükəsizliyin və daxili sabitliyin təmin olunmasında deyil, həm də ölkənin beynəlxalq arenada mövqelərinin güclənməsində mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyevin irsində multikulturalizm və tolerantlıq anlayışları, sosioloji, hüquqi və mədəniyyətlərarası dialoq müstəvisində dərin nəzəri və praktiki məzmun daşıyır.

Tolerantlıq anlayışı, xüsusilə müasir qloballaşma dövründə cəmiyyətlərarası münasibətlərdə əhəmiyyət kəsb edən bir prinsipdir. Elmi ədəbiyyatda tolerantlıq müxtəlif ideoloji, dini, etnik və mədəni qrupların bir-birinə qarşılıqlı hörmət və dözümlülük göstərməsi kimi izah olunur. UNESCO-nun Tolerantlıq Prinsipləri Bəyannaməsinə əsasən, tolerantlıq – mədəni müxtəlifliklərin, dünya görüşlərinin, insan hüquqlarının və fundamental azadlıqların tanınması və qəbul olunmasıdır [3].

Multikulturalizm isə bir çox mədəniyyətlərin eyni mühitdə qarşılıqlı təsir göstərərək dinc və harmonik şəkildə birgəyaşayışını nəzərdə tutan sosial və siyasi konsepsiyadır. Müasir elmi yanaşmalarda multikulturalizm dəyərləri mədəni müxtəlifliyin qorunması, etnik və dini qrupların hüquqlarının müdafiəsi, inklüziv siyasətlərin təşviqi kimi məqamlarla səciyyələnir.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın dövlətçilik ideologiyasında multikulturalizm və tolerantlıq xüsusi yer tutmuşdur. O, mədəni müxtəlifliklərin ölkənin zənginliyi kimi qəbul edilməsini və onların inkişafının təmin edilməsini milli siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri kimi müəyyən etmişdir.

Ümummilli liderin rəhbərliyi altında qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (1995-ci il) multikulturalizm və tolerantlıq prinsipləri hüquqi əsaslarla təmin edilmişdir. Konstitusiyanın 25-ci maddəsində insanların irqi, milli, dini mənsubiyyətinə görə bərabər hüquqlara malik olduğu vurğulanır. Eyni zamanda, 45-ci maddədə hər bir şəxsin öz ana dilindən istifadə etmək və milli-mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamaq hüququ təsbit edilmişdir [1].

Heydər Əliyev Azərbaycanın mədəni müxtəlifliyini ölkənin strateji üstünlüyü kimi qiymətləndirirdi. Onun siyasəti, etnik və dini qrupların hüquqlarının qorunmasını, qarşılıqlı hörmət və anlaşmanın təmin olunmasını nəzərdə tuturdu. Bu istiqamətdə bir sıra fundamental prinsiplər formalaşdırılmışdır:

1. Etnik və Dini Qrupların Hüquqlarının Müdafiəsi: Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti çərçivəsində, Azərbaycanda yaşayan bütün etnik və dini qrupların mədəni hüquqlarının qorunması dövlətin prioritet vəzifələrindən biri kimi müəyyən edilmişdir.

2. Mədəniyyətlərarası Dialoqun Təşviqi: Azərbaycan Respublikasında müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir və integrasiyası, həmçinin harmonik birgəyaşayış prinsipləri əsasında formalaşan dialoq mühiti yaradılmışdır.

3. İnküziv Təhsil Siyasəti: Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə təhsil sistemində müxtəlif mədəniyyətlərin tarixi, dili və ənənələrinin öyrədilməsi təşviq olunmuşdur. Bu, həm də cəmiyyətin müxtəlif üzvlərinin sosial inteqrasiyasına xidmət etmişdir.

4. İnsan Haqlarının və Fundamental Azadlıqların Müdafiəsi: Azərbaycanın hüquqi bazası, mədəni müxtəlifliyə əsaslanan hüquqların qorunmasını təmin edərək diskriminasiyaya qarşı hüquqi müdafiə mexanizmlərini formalaşdırmışdır.

Heydər Əliyevin tolerantlıq və multikulturalizm siyasəti yalnız milli çərçivədə deyil, beynəlxalq miqyasda da əhəmiyyətli təsirə malik olmuşdur. Bu siyasət, Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətlərə, dillərə və dinlərə malik olan ölkələrlə sülh və əməkdaşlıq prinsipləri əsasında əlaqələr qurmasına şərait yaratmışdır. Azərbaycan modeli, xüsusilə sülhün qorunması, dini dözümlülüyün təşviqi və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsi sahəsində digər ölkələr üçün də örnək kimi qəbul edilir [2].

Heydər Əliyevin multikulturalizm siyasəti və tolerantlıq prinsipləri, Azərbaycanın həm daxili sabitliyinin qorunmasına, həm də beynəlxalq münasibətlər sistemində uğurla təmsil olunmasına şərait yaratmışdır. Onun yaratdığı bu irs, bu gün də ölkənin müxtəlif mədəniyyətlərə malik vətəndaşlarının bərabər hüquqlar əsasında harmonik birgəyaşayışını təmin edir. Bu yanaşma, həmçinin Azərbaycanın müasir dövrdə də multikulturalizm dəyərlərinin təşviqi və qorunması sahəsində nümunəvi ölkə kimi qəbul olunmasına şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. (1995). Bakı: Azərbaycan Respublikası Konstitusiyə Məhkəməsi.
2. Mərdanov, M. (2019). Heydər Əliyev və Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
3. UNESCO. (1995). Declaration of Principles on Tolerance. Paris: UNESCO.

Sabina Əliyeva

AR DTX-nin Heydər Əliyev adına Akademiyası

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK ORQANLARININ YARADILMASI VƏ FƏALİYYƏTİ

Açar sözlər: *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, kəşfiyyat və əkskəşfiyyat orqanları, əməliyyat məlumatları, Əksinqilabi Mübarizə Təşkilatı*

Ключевые слова: *Азербайджанская Демократическая Республика, органы разведки и контрразведки, оперативные сведения, Организация борьбы с контрреволюцией*

Key word: *Azerbaijan Democratic Republic, secret service and counter-espionage bodies, operational information, Organization of Anti-revolutionary fighting*

“Müsəlman Şərqində ilk demokratik cümhuriyyətin məhz Azərbaycan torpağında yaranması xalqımızın o dövrdə və o illər ərəfəsində – XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində milli müstəqillik, azadlıq duyğuları ilə yaşaması ilə bağlıdır. O illərdə xalqımızın qabaqcıl şəxsiyyətləri, mütəfəkkir adamları, ziyalıları xalqımızda milli dirçəliş, milli oyanış əhval-ruhiyyəsi yaymış və bunların hamısı məntiqi olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.”

Heydər ƏLİYEV
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri

“Azərbaycan o ölkələrdəndir ki, hələ yüz il bundan əvvəl ən ülvə demokratik dəyərləri nəinki bəyan edib, öz praktiki fəaliyyətində onları təmin edib. Bugünkü Azərbaycan, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bütün demokratik ənənələrində sadıq və bu ənənələri yaşadıq... Biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətini çox düzgün təhlil etməliyik. Bu müsbət və çətin məqamları gizlətməməliyik.”

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Tarixin bütün dövrlərində təhlükəsizliyin təminatı məsələsi aktual olmuş, cəmiyyətin iqtisadi, ictimai-siyasi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq təkamül yolu keçmiş və özünün müasir vəziyyətinə çatmışdır.

Xüsusi xidmət orqanlarının tarixi qədimdir. Bu orqanlar konkret dövlətin yarandığı vaxtda deyil, onun inkişafının müəyyən mərhələsində yaranmış və fəaliyyət göstərmişdir.

Zaman-zaman xüsusi xidmət orqanları inkişaf etməklə yanaşı, bu orqanların adı, həmin orqanların qarşısında duran vəzifə və funksiyaları, iş üslubu və metodları da dəyişmişdir. Müxtəlif ölkələrdə xüsusi xidmət orqanları fərqli-fərqli adlar altında yaradılmış və fəaliyyət göstərmişlər [1, s.57].

Xüsusi xidmət orqanlarının yaranması konkret tarixi şəraitdə hər bir dövlətin qarşısında duran vəzifələrlə şərtlənir. Onun mübarizə metod və formaları, iş üsulları, dövrün tələbindən asılı olaraq, dəyişir, elm-texnikanın inkişafı ilə əlaqədar, mübarizə üsulları da təkmilləşir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev 5 iyul 1997-ci il tarixdə Respublikanın Milli Təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı gününün təsis edilməsinə həsr olunmuş təntənəli yığıncaqdakı nitqində demişdir: “Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi yaranıb. Ancaq bu, boş yerdə yaranmayıb, bunun tarixi kökləri var və tarixi köklərini də düzgün müəyyən etmək lazımdır. Azərbaycan xalqının orta əsrlərdə dövləti olmuşdur. Sonra xalqımız dövlətçiliyini itirmiş və əsrin əvvəllərində 1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycanda yenidən milli dövlət qurulmuş, ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası elan olunmuş və yaranmışdır. Ona görə də bugünkü müstəqil Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik orqanının başlanğıc tarixini 1918-20-ci illərdə yaşamış ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının bu məqsəd üçün yaratdığı orqandan götürmək doğru, düzgün və çox məqsədəuyğun qərardır. Bu təklifi mənə təqdim edən kimi, bunu məmnuniyyətlə qəbul etdim və 28 mart gününü Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı günü elan etdim. 1919-cu il mart ayının 28-də ilk dəfə müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının təhlükəsizlik orqanı yaradılıb. O, demokratik respublika kimi az yaşayıb, ancaq tarixi hadisədir” [2, s.330-331].

Azərbaycan Milli İslam Şurası 28 may 1918-ci ildə Tiflisdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında «İstiqlal bəyannaməsi»ni qəbul etdikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası-birinci Müvəqqəti Hökumətin tərkibini təsdiq etmişdir. Həmin qərara əsasən Fətəli Xan Xoyski Nazirlər Şurasının sədri və Daxili İşlər Naziri təsdiq etmişdir. Lakin həmin vaxt xüsusi xidmət orqanları hələ təsdiq olunmamışdı. Birincisi, həmin Müvəqqəti Hökumət Tiflis şəhərində - mühacirətdə yaradılmışdı. Digər tərəfdən, Müvəqqəti Hökumətin hələ kifayət qədər təcrübəsi yox idi və buna görə də belə bir orqanın yaradılmasına zərurət görmürdü. 16 iyun 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Müvəqqəti Hökuməti Tiflisdən Gəncəyə köçdükdən sonra Nazirlər Şurasının 26 iyun 1918-ci il tarixli Qərarı ilə Gəncədə dislokasiya olunmuş «Müsəlman korpusu» «Əlahiddə azərbaycan korpusu» adlandırılmış və ümummilli lider Heydər Əliyevin Prezident kimi imzaladığı 22 may 1998-ci il tarixli Fərmanı ilə hər ilin 26 iyunu Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin yaranması günü kimi qeyd etmək qərara alınmışdır [3, s.1].

Şərqdə ilk parlamentli respublika üçün bolşevik Rusiyasının real təhlükə yaratması, ölkədə və o cümlədən Milli Ordu sıralarında hələ də baş verən özbaşınalıqlar və pozğunçuluq halları xüsusi xidmət orqanlarının təşkilinə zərurət yaratdı. Ona görə də Hərbi Nazir, tam artilleriya generalı S.Mehmandarovun 28 mart 1919-cu il tarixli 157 Nəli əmri ilə Baş Qərargahın general-kvartmeystr şöbəsində kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat bölməsi yaradılır [4, s.87].

Təsədüfi deyildir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi imzaladığı 23 mart 1997-ci il tarixli 525 Nə-li Fərmanı ilə hər ilin 28 mart Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanları əməkdaşlarının peşə bayramı günü elan edilmişdir [5, s.1].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev demişdir: «Öz dövlətçilik tariximizi 1918 - 1919-cu illərdən hesablayaraq, ötən dövrdə Azərbaycan həyatının bütün sahələrində, o cümlədən təhlükəsizlik orqanlarının həyatında da nə qədər çətin və mürəkkəb proseslər olduğunu biz yaxşı görürük. Ancaq bu gün iftixar hissi ilə demək olar ki, Azərbaycan xalqı uzun illər böyük, ağır yol keçərək öz milli azadlığını, dövlət müstəqilliyini əldə etdiyi kimi, Azərbaycanın təhlükəsizlik orqanları da geniş bir yola çıxmışlar» [6, s.110].

Beləliklə, ilk dəfə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə xüsusi xidmət orqanları Hərbi Nazirliyin tərkibində yaradılmışdır. Hərbi idarə çərçivəsində olan bu struktur öz fəaliyyətini yalnız təhlükəsizliyin hərbi aspekti ilə məhdudlaşdırmırdı [7, s. 107].

Ümummilli Lider Heydər Əliyev demişdir: «Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan dövləti, müstəqil Azərbaycan Respublikası 1918- ci ildə yaranmış Xalq Cümhuriyyətinin varisidir» [6, s.380].

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bu sözləri çağdaş Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik orqanlarına da eyni dərəcədə aiddir. Respublikamızın 18 oktyabr 1991-ci ildə öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinə çevrilmişdir [8, s.388].

23 may 2007-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası təsdiq edilmişdir [9, s.51-56].

Bu gün Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsiz orqanları öz sələfi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xüsusi xidmət orqanlarının işini yeni şəraitə uyğunlaşdırmaq və daha da təkmilləşdirməklə, uğurla davam etdirirlər.

Ədəbiyyat:

1. Elmi-Nəzəri, Təcrübi Jurnal № 2 “AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK ORQANLARININ TƏŞKİLİ VƏ FƏALİYYƏTİ” İ. Abbasov, 2015, s.57-65
2. Heydər Əliyev, «Müstəqilliyimiz əbədidir» kitab, 10-cu cild, «Azənəşr», Bakı-2002, 471 səh.
3. Əliyev H.Ə., «Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələri günü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 may 1998-ci il tarixli 707 №-li Fərmanı», «Azərbaycan» qəzetində dərc edilmişdir (23 may 1998-ci il, № 117), («VneshExpertService» LLC), 1 səh.
4. Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), Армия (Документы и материалы), Издательство «Азербайджан», Баку-1998, 440 стр.
5. Əliyev H.Ə., «Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanlarının əməkdaşlarının peşə bayramı gününün təsis edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 1997-ci il tarixli 525 №-li Sərəncamı («Azərbaycan» qəzetində dərc edilmiş, № 5
6. Əliyev H.Ə., «Müstəqilliyimiz əbədidir» kitabı. 15-ci cild, «Azənəşr», Bakı-2005, 527 səh.
7. Abbasov N.R., «Öncə Vətəndir (çıxış, məruzə və müsahibələr)», Hərbi nəşriyyat, Bakı-2000, 192 səh.
8. Qasimov C., Bağirov X., «Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının qısa tarixi (Dərslik)», Bakı-2008, 492 s.
9. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ensiklopediyası, II cild, «Lider» nəşriyyat, Bakı 2005, 472 səh

Sabirə Bayramova
Gəncə Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ BÖYÜK MƏKTƏBDİR

Açar sözlər: Heydər Əliyev, şəxsiyyət, mənəvi təmizlik, ədalətlik, milli-mənəvi dəyərlər, iradəlilik, liderlik.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, личность, нравственная чистота, справедливость, национально-нравственные ценности, сила воли, лидерство.

Keywords: Heydar Aliyev, personality, moral purity, justice, national-moral values, willpower, leadership.

Heydər Əliyev şəxsiyyəti hər zaman tədqiqat obyektinə olacaqdır. Şəxsiyyət kimdir və o digərləri üçün nə zaman nümunəyə çevrilir? Bu məsələyə aydınlıq gətirmək üçün elmi, elmi kütləvi və dərs vəsaitlərini nəzərdən keçirdək.

Psixologiya dərslərinin birində oxuyuruq: «Şəxsiyyət insanın psixoloji siması olub, şüura, mənliyə malik olan, öz hərəkətlərinə cavabdeh, ictimai münasibətlərin fəal iştirakçısı olan adamdır. Şəxsiyyət müəyyən ictimai-tarixi dövrdə yaşayıb fəaliyyət göstərən, gerçəkliyi dərk edib müəyyən istiqamətdə dəyişdirən, ünsiyyətə girməyi bacaran konkret canlı insandır». [11.139] Pedaqoji mənada «şəxsiyyət» dedikdə, hər bir adamın həyatda qazandığı mənəvi keyfiyyətlərin məcmusu başa düşülür. Şəxsiyyət haqqında danışarkən adamın üz quruluşu, boy-buxunu, gözünün, saçının rəngi kimi anadangəlmə fiziki keyfiyyətləri deyil, onun həyatda qazandığı əxlaq, estetik və s. mənəvi keyfiyyətləri ön plana çəkilir. [1.209]

Şəxsiyyəti səciyyələndirən və digərlərindən fərqləndirən və üstün edən başlıca cəhət onun yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmasıdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev məhz belə şəxsiyyətlərdəndir. Təsədüfi deyil ki, o hələ həyatda olanda ona “Dahi şəxsiyyət” deyilirdi.

Heydər Əliyev gənclərin inkişafı, tərbiyəsi ilə bağlı Gənclər təşkilatının qarşısına bir sıra vəzifələr qoyur və onları tezliklə həllini tələb edirdi. “Hər bir gənc gərək yaxşı təhsil alsın. Biz fəxr edə bilək

rik ki, ümumiyyətlə, respublikamızda savadsızlıq ləğv olunubdur. Ancaq heç də arxayın olmamalıyıq və bu məsələni heç də nəzərdən buraxmamalıyıq. Biz çalışmalıyıq ki, bizim gənclərimiz daim təhsillənsinlər. Orta, ali məktəblərdə təhsil-tərbiyə işinə ciddi fikir vermək lazımdır. Bu, bizim dövlətimizin, hökumətimizin, eyni zamanda siz gənclərin əsas vəzifəsidir.”[4]

Heydər Əliyev ömrünün sonunadək şəhid ailələrinə qayğısını əsirgəməmiş, tez – tez onlarla görüşmüşdür, onların problemlərini həll etməyə çalışmışdır. 2000 – ci ilin yanvarında şəhid ailələri ilə görüşdə o, belə deyir. “Maddi baxımdan çətin yaşayan adamlara əlavə kömək etməklə əlaqədar hamısını edəcəyəm. Bundan narahat olmayın. Bir sözlə, bütün şəhid ailələrinə bildirin ki, mən həyatımın sonuna qədər şəhidlərin xatirəsini Azərbaycanda yaşadacağam. Ancaq mən indi elə iş qurmuşam ki, gələcək nəsillər daim bunu yaşadacaqlar. Bunu heç kəs unuda bilməz.” [7]

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorumanmasını da gənclərin tərbiyəsində vacib sayırdı. Bu missiyanı öz üzərinə götürən ulu öndərimiz Heydər Əliyev 1998 – ci ildə gənclərlə olan görüşündə deyir: “Mənəvi sağlamlıq çox vacibdir. Bizim xalqımızın milli, mənəvi ənənələri, mədəni, milli dəyərləri həmişə, əsrlər boyu xalqımızı yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyə edib, böyüdü, yaşadıbdır. Biz fəxr edə bilərik ki, milli, dini, mənəvi ənənələrimiz, dəyərlərimiz həmişə ən yüksək mənəviyyatı əks etdiribdir. Biz çalışmalıyıq ki, bu mənəvi dəyərlərə daim sadıq olaq. Hər bir gənc öz kökünə sadıq olmalıdır, milli kökünə, mənəvi kökünə sadıq olmalıdır. Bizim o kökümüz çox sağlam kökdür və biz onunla fəxr edə bilərik. Hər bir gəncin həyatda uğurla yaşaması üçün kökünə sadıqlığı ən əsas amildir.” [5]

Məhz Heydər Əliyevin səyi nəticəsində Azərbaycan dili rəsmi dövlət dilinə çevrildi, azərbaycançılıq ideyaları bütün dünyada yaşayan həmvətənlərimiz arasında yayıldı, hər il 31 dekabr dünya azərbaycanlılarının birlik və həmrəylik günü kimi qeyd edildi və bu münasibətlə bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıların iştirakı ilə keçirilən mərasimlər, xarici səfərlər zamanı onun Azərbaycan diasporu ilə keçirdiyi görüşlər və bu səpgili yüzlərlə mühüm işlər dünyada yaşayan azərbaycanlıların milli şüurunun, milli özünüdərkinin güclənməsinə, onların Azərbaycan dilinə, dininə, adət-ənənələrinə, tarixi keçmişinə, dövlətçiliyinə münasibətini daha da doğmalaşmasına öz müsbət təsirini göstərmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin gənclər üçün aşılınması vacib olan əxlaqi keyfiyyətlərindən dözümlülük, dəyanətlik, iradəlilik aparıcı hesab olunur. O, bir dəfə çıxışlarının birində demişdir “Bu siyasəti mən ona görə apara bilirəm ki, bu mənim iradəmdir, bu mənim həyatımın məqsədidir, mənasıdır. Heç kəs iradəmi sındıra bilməz!”[6] Doğrudan da bu iradə, qətiyyətlilik ona həmişə qələbə qazandırmış və o, heç vaxt məğlub olmamışdır.

Bu keyfiyyətləri özündə ifadə edən şəxslər həmişə mənəvi cəhətdən pakdır, mərdidir və mübarizdir. Hər cür məhrumiyyətlərə qarşı mətanətlidir. Polşanın keçmiş prezidenti Aleksandr Kvasnevski Heydər Əliyev haqqında qeyd edir: “Sizin bioqrafiyanıza yaxşı bələdəm. Biz cavan siyasətçilər Sizin fəaliyyətinizi daim izləyirik, Sizə rəğbətlə yanaşıırıq və Sizdən çox şey öyrənirik. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması yolunda qarşıya çıxan çətinliklərə necə sinə gərdiyinizdən xəbərdaram.” Onun iradəsi, əzmkarlığı bütün dünyada məşhur idi. Gənc nəsəl həmişə ümumilli liderin irsindən faydalanmalı, onun yolunu, onun həyatını özləri üçün nümunə seçməlidirlər.

Ümumilli liderin gənclər üçün nümunəvi əxlaqi keyfiyyətlərindən biri də rəhbərlik və liderlikdir. Əsl rəhbərə və liderə xas olan cəhətlər idarəetmə qabiliyyəti, uzaqgörənlik, düzgün və yerində qərar qəbul etmə bacarığı, təşkilatçılıq onun şəxsiyyətində cəmlənmişdir. Heydər Əliyev sözün tam mənasında əsl lider idi. Zbiqnev Bjezinski onun haqqında bu fikirdədir: “Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkalı, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət - bir sözlə, şəksiz liderdir”. O, ömrünü də beləcə lider kimi, mətin, iradəli bir insan kimi başa vurdu. İndiki Heydər Əliyev sarayında Cəmişid Naxçıvanski adına hərbi liseyin 50 illik yubileyi ilə əlqədar görüşdə nitq söylərkən ürəyində ağrı hiss edən ümumilli lideri səhnədən uzaqlaşdırırlar, lakin o bir daha qayıdır sözünü qurtarmamış yenidən ağrı hiss edir, bir daha səhnədən uzaqlaşdırılır, həkimin məsləhətinə baxmadan üçüncü dəfə qayıdır nitqini tamamlayır, son sözünü deyir və oranı tərk edir. Heydər Əliyev bununla böyük güc, möhkəm iradə sahibi olduğunu nümayiş etdirir, əsl dözümlülük nümunəsi göstərir. Bu gənclər üçün əvəzedilməz məktəbdir.

Nəticə. Heydər Əliyev şəxsiyyəti həmişə gənclərə ən yaxşı nümunə, ən yaxşı nümunədir. Ümumilli lider öz həyatı, şəxsiyyəti ilə böyük bir məktəb yaratdı. Bu məktəbdə vətənpərvərlik, milli şərəf və ləyaqət, milli-mənəvi dəyərlər, əqidə və amal, rəhbərlik və idarəetmə vardır. Gənc nəsəl bu məktəbdən daim bəhrələnməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan milli izahlı ensiklopedik pedaqoji lüğət / N.M.Kazımovun redaktəsi ilə. Bakı: Azərbaycan Dillər İnstitutu, 2005, 245 s.
2. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, 580 s
3. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin I Formunda nitqi // Dirçəliş XXI əsr jurnalı, 2003, №70, s.42-60
4. Əliyev H. Azərbaycan gəncləri gününə həsr edilmiş bədii – idman bayramında nitqi. 2 fevral 1998-ci il
5. Əliyev H. Türkiyənin Ədirnə şəhərinin bələdiyyə başçısı Həmdi Sədəfci və Ədirnənin Tarixi Kırpınar ağası Hüseyn Şain ilə görüşdə çıxışı Prezident sarayı10 fevral 1998-ci il
6. Əliyev H. Yeni Azərbaycan Partiyasının Gənclər Birliyi nümayəndələrini ümumrespublika toplantısında nitqi 18 fevral 1998-ci il
7. Əliyev H. 1990-cı il 20 yanvar faciəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın Moskvadakı Daimi Nümayəndəliyində keçirilmiş yığıncağında nitqi (21 yanvar 1990-cı il)
8. Əliyev H. 20 yanvar şəhidlərinin valideynləri ilə görüşdə söhbəti. (20 yanvar 2000 – ci il)
9. Mehdiyev R. "Əsl vətəndaş, böyük şəxsiyyət və qüdrətli lider haqqında bəzi düşüncələr" Azərbaycan.- 2008.- 2 aprel.- S. 2-3.
10. Məhərrəmov M.J. İzahlı psixoloji lüğət. Bakı: Azərnaşr, 1999, 149 s.
11. Psixologiya. Y.Seyidov və M.Həməyevin redaktorluğu ilə. Bakı, 2007. 651 s.
12. Xəlilov S.S. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2002, 232 s.

Shahla Naghiyeva
Azerbaijan University of Languages

HEYDAR ALIYEV: A GLOBAL PERSPECTIVE

Açar sözlər: *mədəniyyət səfirləri, tarixi şəxsiyyətlər, qlobal diskurs, ədəbi aləm*

Ключевые слова: *послы культуры, исторические деятели, глобальный дискурс, литературный мир.*

Keywords: *cultural ambassadors, historical figures, global discourse, literary world.*

Literary translation serves as a crucial tool in bringing national heroes to international recognition by making their narratives accessible across languages and cultures. Translators act as cultural mediators, allowing the global audience to appreciate and understand historical figures from different nations. As Nobel laureate José Saramago stated, "Writers create national literature with their language, but world literature is written by translators." [1] This insight underscores how translation extends the reach of national stories beyond local boundaries, ensuring that influential figures are celebrated on a broader stage.

Paul Auster referred to translators as "the shadow heroes of literature," emphasizing their often-overlooked contributions in fostering cross-cultural dialogue. [2] By translating literature, translators preserve national heritage while enriching global discourse. In this context, national heroes and their legacies transcend their native lands, gaining universal recognition and contributing to a more interconnected literary world.

Azerbaijan, for example, is home to Heydar Aliyev, a national figure whose legacy continues to inspire new literary works. Numerous books, articles, and memoirs have been written about him, and with each new generation, fresh perspectives emerge on his contributions. Translation plays a pivotal role in ensuring that his influence is recognized globally and appreciated in diverse cultural contexts.

Renowned Azerbaijani poet Zəlimxan Yaqub captured Heydar Aliyev's essence in his poem "He Loved this Life." This work portrays Aliyev as a visionary leader, depicting his intellect, strategic insight, and deep connection to his people. The simplicity and fluidity of Yaqub's language make the poem highly translatable, allowing non-Azerbaijani readers to engage with Aliyev's legacy:

Poetry excerpt in original language:

Baxışlarda sual var,
Alimdi, yoxsa rəssam,
Şairdi, yoxsa memar?

Memar ilə danışır
kərpiclə daş dilində,
Heykəl ilə danışır
heykəltəraş dilində. [4]

For Benjamin, translation is not a secondary or derivative act but a crucial re-creation that enhances the original text. Through these verses, the poet skillfully uses metaphor to illustrate how translation interacts with the original text. By likening Heydar Aliyev to a "painter," "scholar," "architect," "sculptor," and "songwriter," the poet makes it clear that the translator must capture these metaphors with equal power in English:

English Translation:

A question is hidden
On all faces:
Is he a scholar, artist,
Or sculptor?
Speaking to the architect,
The language of stone and brick he uses.
In the presence of the sculptor,
He speaks the language of sculpture.[5]

This passage, rich with metaphor and symbolism, highlights the extraordinary versatility and depth of Heydar Aliyev's character. As Benjamin argues, "a great translation should not obscure the original text but enhance its clarity." [3] Similarly, the poet suggests that a truly remarkable individual speaks many languages – whether those of art, politics, or nature – without losing their essence. The English translation successfully maintains the power of the original metaphors, presenting Aliyev as a scholar, artist, and builder, capable of communicating in the "language of stone and brick," "the language of sculpture".

Heydar Aliyev's portrayal in poetry extends beyond his political achievements, presenting him as an artistic and spiritual figure. The poem suggests that true greatness lies not only in one's public accomplishments but also in their ability to harmonize with nature, culture, and humanity. The poet's imagery connects the material world with the spiritual one, portraying a person in harmony with both.

One passage illustrates Aliyev conversing with the earth in the "language of the Yellow Spike," speaking to people with a "loving soul," and engaging with the divine through a "passion for creation."

The concluding lines of the poem reinforce the spiritual elevation of Aliyev, likening his recognition to a divine acknowledgment: "The Earth honored him so much / That angels kissed him / On his forehead in the sky." Such imagery signifies a transition from a national hero to a universal symbol of leadership, dedication, and love for life. Translating these lines ensures that the depth of Aliyev's character is accessible to a global audience, preserving his legacy for future generations.

The case of Heydar Aliyev exemplifies how literary translation can elevate national heroes to international prominence. Through the meticulous work of translators, figures like Aliyev become part of global literary and historical discussions. While much has been done to introduce his legacy to the world, further efforts are necessary to ensure that his principles and achievements continue to inspire and educate people worldwide. Translation remains a vital tool in fostering a shared global appreciation of national figures and their contributions to humanity.

References:

1. Source: https://sojumtranslations.wordpress.com/2015/05/23/translation-quotes/?utm_source=chatgpt.com
2. <https://introductiontotranslation.wordpress.com/>
3. Sandeep Sharma. Translation Studies and Principles of Translation. <https://www.academia.edu/36669723>
4. <https://edebiyat-az.com/?p=40888>
5. www.translit.az

ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ

Ключевые слова: Толерантность, мультикультурализм, конфессия.

Key words: Tolerance, multiculturalism, denomination

Açar sözlər: Toleranlıq, multikulturalizm, məzhəb

Гейдар Алиев – выдающийся политический лидер, сыгравший ключевую роль в создании и развитии современной истории Азербайджана. Его политическая карьера охватывает несколько десятилетий и включает важные этапы, начиная с работы в Советском Союзе и заканчивая президентством в независимом Азербайджане. Важным аспектом политической концепции Гейдара Алиева является преданность принципам мультикультурализма и толерантности, что, в свою очередь, отразилось на развитии Азербайджанской Республики. Эти ценности стали основой для внутренней и внешней политики страны, включая принятие Конституции и вопросы национального суверенитета. В данном тезисе будет рассматриваться вклад Гейдара Алиева в развитие идеологии мультикультурализма и толерантности, а также его роль в укреплении суверенитета Азербайджана через эти идеи.

Гейдар Алиев, оказавший значительное влияние на политику Азербайджана, основывал свою идеологию на глубоком уважении к многонациональной и многоконфессиональной структуре своего общества. В условиях постсоветского пространства, где многие страны сталкивались с проблемами этнических конфликтов и интеграции разных народов, Алиев стремился к созданию общества, в котором уважение к культурному многообразию и религиозной терпимости стали бы основой стабильности. В отличие от ряда постсоветских стран, где этнические и религиозные конфликты приводили к обострению социальных напряжений, Азербайджан под его руководством стал примером успешного сосуществования различных этнических и религиозных групп. Между тем, в правление Гейдара Алиева были предприняты усилия для поддержания и расширения диалога между культурами на международной арене. Одним из ярких примеров этого является активное участие Азербайджана в международных форумах, посвященных вопросам культуры, образования и религиозной толерантности. В частности, Азербайджан стал активным участником Всемирной конференции по культуре и диалогу, и был одним из инициаторов различных проектов по межкультурному и межрелигиозному диалогу, что укрепило позиции страны на международной арене. В 1969 году, вступив в должность первого секретаря ЦК КП Азербайджана, Алиев начал активно формировать политику региона, ориентированную на развитие экономики и сохранение культурной идентичности народа [2].

После распада Советского Союза и восстановления независимости Азербайджана в 1991 году, Гейдар Алиев стал ключевой фигурой в политической жизни страны. Он возглавил Азербайджан в период экономического кризиса и политической нестабильности. В 1993 году, вернувшись на пост президента, Алиев стал архитектором новой азербайджанской государственной идеологии, которая должна была обеспечивать стабильность и развитие независимой страны [1].

В эпоху его правления, когда в стране наблюдался рост этнических и социальных конфликтов, Алиев позиционировал себя как защитника который стремится к мирному сосуществованию. Алиев утверждал, что Азербайджан всегда был страной, открытой для различных культур и традиций. Этот принцип он активно развивал и в своей внешней политике, поддерживая инициативы по укреплению связей с соседними странами и международным сообществом. Мультикультурализм был не только политической стратегией, но и важным элементом национальной идентичности.

Президент Алиев настаивал на том, что для обеспечения мира и стабильности в многонациональном обществе важным фактором является соблюдение прав и свобод всех этнических и религиозных групп, проживающих на территории Азербайджана. В частности, в Конституции страны была зафиксирована норма о том, что Азербайджан является демократическим, светским

и правовым государством, что стало основой для развития многоэтничного общества. Гейдар Алиев, понимая важность поддержания гармонии в многонациональном обществе Азербайджана, активно способствовал формированию государственной идеологии, ориентированной на мультикультурализм. В годы его правления была разработана концепция, согласно которой Азербайджан должен быть примером для других стран региона по вопросам гармоничного сосуществования различных культур и религий.

Одним из главных достижений Гейдара Алиева в контексте идеологии мультикультурализма и толерантности стало принятие новой Конституции Азербайджана в 1995 году. Этот документ стал основой политической системы страны, а также закрепил важнейшие принципы, включая права человека, свободу вероисповедания и уважение к многообразию культур. В Конституции была предусмотрена защита прав всех граждан, независимо от их этнической принадлежности, языка или религии. Азербайджан признал своей главной ценностью единство многонационального народа, что позволило стране избежать серьезных этнических конфликтов, характерных для других постсоветских республик. Кроме того, Конституция обеспечивала и гарантии политических свобод, что позволило Азербайджану развиваться в условиях многопартийности и открытого общества. Это стало важным шагом в процессе укрепления суверенитета страны, поскольку идеология мультикультурализма была не просто декларацией, а основой для формирования политической и правовой системы государства [1].

Толерантность в Азербайджане, особенно в контексте правления Гейдара Алиева, стала важным элементом не только внутренней политики, но и внешней. Важным аспектом его работы было обеспечение стабильности в стране, несмотря на сложные отношения с соседями, в том числе Арменией. В условиях обострения конфликта в Нагорном Карабахе, Алиевская политика толерантности к меньшинствам, уважения к национальной идентичности и религиозным чувствам, оказалась важным фактором в поддержании единства нации.

В области внешней политики Гейдар Алиев активно развивал идею

«мультикультурализма» как инструмента создания благоприятных отношений с соседними государствами и международными организациями. Он стремился укрепить позиции Азербайджана на международной арене, показывая, что страна придерживается гуманистических ценностей и активно работает над развитием конструктивного взаимодействия между культурами и народами [2]

Политика Гейдара Алиева по мультикультурализму и толерантности оказала значительное влияние не только на внутреннюю стабильность, но и на международное восприятие Азербайджана. Страна, будучи многонациональной и многоконфессиональной, смогла продемонстрировать, что возможно обеспечить устойчивое развитие и мирное сосуществование в условиях культурного и религиозного разнообразия. Гейдар Алиев стал архитектором не только политической и экономической трансформации Азербайджана, но и создателем уникальной идеологии, основанной на принципах мультикультурализма и толерантности. Эти ценности были заложены в Конституции Азербайджана и стали важной основой для укрепления суверенитета страны, создания стабильного и мирного общества. Через свою политику Алиев продемонстрировал, как можно эффективно управлять многонациональным и многоконфессиональным государством, обеспечивая уважение к культурному и этническому разнообразию [3].

Литература:

1. БайрамАпоев. Гейдар Алиев– как пламенный вестник толерантности и мультикультурализма. [Электронный ресурс] / 2018 URL: <https://turktoday.info/az/geydar-aliev-kak-plamennyu-vestnik/>
2. Джейла Ибрагимова. Азербайджанский мультикультурализм: истоки, тенденции, перспективы. Dövlət idarəçiliyi. - 2015.- №4. [Электронный ресурс] URL: https://www.elibrary.az/docs/jurnal/jm2015_1137.htm
3. Кулиева Хатира Наджафгулу кызы. “Философия мультикультурализма и толерантности”. / 2020 [Электронный ресурс] URL: <https://philosophy.edu.az/mkftf-ru.html>

СУВЕРЕНИТЕТ – КАК ОДИН ИЗ ПРИЗНАКОВ СОВРЕМЕННОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, Constitution, Sovereignty

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, Konstitusiya, Suverenlik

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, Конституция, Суверенитет

«Свобода и независимость – национальное богатство каждого народа»

Гейдар Алиев

По распоряжению Президента Азербайджана Ильхама Алиева 2025 год объявлен «Годом Конституции и Суверенитета». Одним из основополагающих привилегий этого события заключается в том, что в 2025-м году Азербайджанский народ с большой гордостью будет отмечать 30-летие принятия Конституции и 5-ю годовщину восстановления территориальной целостности Азербайджана. “Год «Конституции и Суверенитета» будет способствовать дальнейшему укреплению сознания национальной государственности, поможет гражданам страны теснее сплотиться на основе общих ценностей и видения будущего”[3.web]. Многие годы первостепенной задачей азербайджанского государства - это достичь суверенного государства, построить информационное общество, основанное на принципах национально-нравственных ценностей, справедливости и верховенства закона.

Гейдар Алирза оглы Алиев...! В истории каждого народа бывают такие личности, чьи имена и дела живут вечно, и несмываемыми буквами вписываются в вечную летопись Родины. Если для турков такой личностью является Мустафа Кемаль Ататюрк, для русских Петр I, для американцев – Джордж Вашингтон, для англичан – Уинстон Черчилль, то для азербайджанцев – Гейдар Алирза оглы Алиев.

Да, сегодня неоспоримо, что Азербайджан ассоциируется с именем Гейдара Алиева. Не случайно, что в самые трудные моменты азербайджанский народ, обратившись к Гейдару Алиеву, сделал свой выбор. Начиная с 1993 года, в Азербайджане начала проводиться колоссальная работа по созиданию, наводились новые идеи, решения предложенных задач и поначалу была восстановлена стабильность, обезоружили противозаконные вооруженные становления. “Благодарная память народа никогда не забудет, что в 70 – 80-х годах, когда во главе республики стоял Гейдар Алиев. Судьба Азербайджана находилась в руках великого патриота, благодаря его мужеству, политическому таланту и дипломатическому мастерству, нам удалось избежать многих негативных явлений застоя деградации”[1.c.10].

Необходимо подчеркнуть, что благодаря мудрой политики общенационального лидера Гейдара Алиева, принятая 12 ноября 1995 года первая Конституция Азербайджанской Республики, составила основу широкомасштабных законодательных и институциональных реформ в нашей стране. Освобождение территорий Азербайджана от армянской оккупации и восстановление территориальной целостности нашего государства было одним из самых безграничных желаний и приоритетных направлений внешней политики архитектора азербайджанского народа Гейдара Алиева. Защита государственной независимости, суверенитета и территориальной целостности Азербайджана в преамбуле нашей Конституции, были декларированы, как одно из существенных задач. Однако почти 30-летняя оккупация 20 процентов наших земель в результате агрессии Армении против Азербайджана не позволяла применять суверенные права Азербайджанской Республики на этих территориях. Все возможности общества были направлены на решение такой знаменательной задачи, как положить конец оккупационной политике Армении и восстановить территориальную целостность, и суверенитет нашей страны, и что стало одной из главных целей

национальной идеи азербайджанского народа. Исходя из этого Гейдар Алиев в одном из своих выступлений отмечал: «Наша главная задача – ликвидировать агрессию Армении против Азербайджана, освободить наши оккупированные земли и обеспечить территориальную целостность республики. Без Шуши нет Карабаха, без Карабаха нет Азербайджана вообще».

С этой позиции, Вооруженные силы Азербайджана, уничтожив в течении 44-х дней вражескую армию, восстановив территориальную целостность Азербайджана, восстановили наше национальное достоинство и суверенитет. “Мы урегулировали конфликт во-енно – политическим путем, война осталась позади, нагорно – карабахский конфликт тоже остался в истории. В Азербайджане нет административной территории под названием «Нагорный Карабах»”[2.с.29]. 19-20 сентября 2023 года в ответ на провокации Армении, была начата антитеррористическая операция. Заслуживает быть отмеченным, что в результате успешной операции продлившаяся не менее 24 часа, Вооруженные силы Азербайджана под руководством Верховного Главнокомандующего Ильхама Алиева полностью восстановили суверенитет Азербайджанской Республики и вместе с тем юридическая сила Конституции Азербайджана была установлена на всех освобожденных от оккупации территориях. “Несмотря на оккупацию Арменией 20 процентов международно – признанной территории Азербайджана на протяжении почти тридцати лет и изгнание около одного миллиона азербайджанцев с земель своих предков, мы смогли построить сильную страну, обеспечить экономику и провести независимую политику”[4.web].

На освобожденных землях в настоящее время ведутся широкомасштабные восстановительно-созидательные работы. 16 ноября 2022 года была утверждена «I Государственная программа Великое возвращение на освобожденные территории Азербайджанской Республики». Основная цель государственной программы к «Великому возвращению» составляет создание благоприятной среды с целью устранения последствий агрессии Армении против Азербайджана, перестройка, восстановление, обеспечение возвращения населения в свои исконные земли, повышение уровня благосостояния народа, достижение сбалансированного и устойчивого развития региона.

Необходимо констатировать, что Великая Победа Азербайджана в 44-дневной войне открыла динамичный путь к «Великому возвращению». С 2022 года началось «Великое Возвращение» бывших вынужденных переселенцев на освобожденные от оккупации территории, на свои исконные земли предков. В ходе исследования, автор работы сделала акцент на еще один немаловажный момент, что мобильное восстановление освобожденных от оккупации территорий, успешная реализация программы «Великое Возвращение» – демонстративный признак проводимой Президентом Ильхамом Алиевым политики, силы и могущества Азербайджанского государства. “Сегодня азербайджанский народ имеет свое независимое государство, территориальная целостность, суверенитет, обеспеченные ценою крови наших героических солдат и офицеров, шехидов – национальное достояние народа”[3.web там же]. В заключении автор работы с ударением подчеркивает, что Гейдар Алиев – вечное знамя азербайджанского государства! Школа Гейдара Алиева – символ независимости и мира! Карабах – Азербайджан!

Литература:

1. А.Аббасбейли, Э.Аббасбейли – “Гейдар Алиев и Мировая политика”// Баку- Азернешр -1997, 328с.
2. Табриз Алиев - «Восстановление экономики Карабаха и восточного Зангезура» //Монография. Баку, «Наука и знание» - 2022, 152 с.
3. Год Конституции и суверенитета - Профессор рассказал о решении Президента - <https://oxu.az/ru/obshestvo/god-konstitucii-i-suvereniteta-professor-rasskazal-o-reshenii-prezidenta> - Дата обращения 20.02.2025
4. Ильхам Алиев на COP29: «Азербайджан восстановил справедливость и суверенитет»- <http://armiya.az/ru/news/220207> - Дата обращения 02.02.2025

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ: TARİXİ-SİSTEMLİ YANAŞMA

Açar sözlər: *Əsrin müqaviləsi, geosiyasi faktor, geoiqtisadi dəyər, elmi-siyasi dərk, konseptual yanaşma*

Keywords: *Contract of the Century, geopolitical factor, geo-economic significance, scientific-political understanding, conceptual approach*

Ключевые слова: *Контракт века, геополитический фактор, геоэкономическое значение, научно-политическое понимание, концептуальный подход*

Bu gün Azərbaycanın müstəqilliyi və onun əsas göstəricilərindən olan demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət kimi formalaşması real tarixi faktdır. Problemin elmi-siyasi dərk üçün tarixi və müqayisəli metoddan istifadə olunması əlverişli hesab oluna bilər. İlk öncə 1991-ci ildə dünyanın ən nəhəng dövlətinin dağılması müstəqillik qazanmış Azərbaycan dövlətinin qarşısında geniş imkanlar açmışdı. Lakin yenidən müstəqillik qazanmış bir dövlətin əsaslı şəkildə qurulması və inkişafı üçün uzun zaman və qüvvə sərf etmək lazım idi. Dünyada özünə layiq yer tutmaq üçün bir dövlət və bir cəmiyyət formalaşdırmaq əsas şərtlərdən hesab olunurdu. Güclü və demokratik dövlət tələb olunan dəyərləri təmin etmədən mövcud ola bilməz. Digər bir məqam isə əvvəlki siyasi sistemdən miras qalmış siyasi, iqtisadi, sosial nizamsızlıqları aradan qaldırmaq vacib şərt idi. Çünki keçmişin səhvlərini yenidən təkrarlamaq həmin cəmiyyəti məhvə aparmaq demək idi. Ancaq bir məqamı da unutmamaq olmur. Yeni qurulan cəmiyyət keçmiş və onun buraxdığı səhvləri tamamilə unutmamalı, ondan dərs almalıdır. Cəmiyyətdə siyasi və sosial aktorların formalaşması, inkişafı qlobal gerçəkliyin ən mühüm amilləri kimi həmişə nəzərdə saxlanılmalıdır. Yenidən formalaşan cəmiyyət güclü təfəkkürə, güclü iradəyə malik siyasi və sosial baxımdan fəal şəxslərə, liderlərə həmişə ehtiyac duyur. Yenə xronoloji ardıcılığı unutmadan 1992-1993-cü illərə nəzər yetirək. Həmin dövrdə Azərbaycan cəmiyyəti uğursuzluğunu artıq dərk etmişdi və yeni dövlət quruculuğunun mürəkkəb məsələlərini həll etməyi bacaran yeni qüvvələrin gəlməyini şüurlu surətdə qəbul etmişdi desək, yanlışdır. Ona görə ki, “cəmiyyət yalnız əməli işdə sübut olunmuş məziyyətləri qəbul edir və onlara hörmət edir. Hər kəs özünün həqiqi qiymətini bilmək istəyirsə, bunu yalnız xalqdan öyrənə bilər və deməli, özünü xalqın mühakiməsinə verməlidir” (Helvetsi) [3]. 1993-cü ilin ortalarında Heydər Əliyev və siyasi elita qrupu siyasi həyatın önünə çıxdılar. Məqsəd ölkəni siyasi, iqtisadi və sosial xaosdan çıxartmaq idi. Eyni zamanda xarici və daxili siyasətdə tarazlıq əldə etmək idi. Heydər Əliyev hakimiyyətə yenidən gələrək ölkənin anarxiyaya doğru sürüklənməsinin qarşısını almağa çalışdı və buna da nail oldu. Prezident Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət ilk öncə vəziyyəti yumşaltmağa istiqamətlənmişdi. Bu düzgün siyasət ölkəyə həm siyasi həyatda, həm iqtisadi həyatda, həm də sosial həyatda uğurlar qazanmağa imkan verdi. Heydər Əliyev müasir dövlət yaratmaqla bərabər, onun gələcək illərə hesablanmış inkişaf strategiyasını, zəfər strategiyasını da müəyyən etmişdir. Güclü siyasət Azərbaycanın regional liderliyi üçün zəmin yaratmışdı. Həyata keçirilən bütün siyasi gedişatlar Azərbaycanı regional və beynəlxalq aləmdə etibarlı subyektə çevirirdi. “Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra gedən proseslər, təəssüflər olsun ki, ölkəmizi uçurum kənarına gətirmişdi. Sosial-iqtisadi, siyasi, hərbi böhran hökm sürürdü. Azərbaycan torpaqları Ermənistanın işğalçı qüvvələri tərəfindən zəbt olunurdu, ölkədə xaos, anarxiya, hərc-mərclik mövcud idi, vətəndaş müharibəsi başlanmışdı. O illərdə baş verən iqtisadi tənəzzül ölkəmizi çox çətin vəziyyətə salmışdı. Belə bir çətin anda, çətin dövrdə xalqımızın müdrikliyi bir daha özünü göstərdi. Xalqın təkidi və tələbi ilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı, xalq onu Prezident seçdi və ondan sonra ölkəmizin inkişaf dövrü başladı. Bütün xoşagəlməz meyillərə son qoyuldu, sabitlik, ictimai asayiş bərqərar olundu, qeyri-qanuni silahlı dəstələr tərkisilah edildi. Bir sözlə, Azərbaycan inkişaf yoluna qədəm qoydu” Bu fikirlər Prezident İlham Əliyevin 20 sentyabr 2004-cü il “Əsrin müqaviləsinin” 10-cu ildönümünə həsr olunmuş mərasimdəki nitqindən götürülmüşdür [2]. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra tamamilə yeni bir inkişaf mərhələsinin başlanğıcını qoydu. Bu sahələrin inkişafı dövlətin gücünün əsas göstəriciləridir desək yanlışdır. Məhz bu istiqamətlərin düzgün seçilməsi güclü tə-

fəkkürün, güclü liderin zəkasının məhsulu idi. Bir dövlətin gücünün asılı olduğu ən sabit amil coğrafiyası, təbii ehtiyatları, xammalı, nefti hesab olunur. Neftin bəxş etdiyi güc, hər şeydən əvvəl, müasir sənaye dövlətlərinin texnoloji inkişafının nəticəsidir. 20 yaxud 50 il bundan əvvəl neft onu istehsal edən dövlətlərə belə güc bəxş etmirdi, çünki neftin müasir sənayenin damarındakı qan kimi istifadəsi məhdud idi. Böyük neft ehtiyatlarına malik dövlətlər 1973-cü ilin payızında neft ixrac edən dövlətlər kimi siyasətlərini birləşdirə və əlaqələndirə bilsə, istehlakçı dövlətlər yalnız böyük siyasi, iqtisadi və sosial qarışıqlıq təhlükəsi altında onlara cavab verməkdən imtina edə bilər [4, s.181]. Azərbaycan ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ilk dövrlərdə hakimiyyətdə olan qüvvələrin səriştəsizliyi malik olduğumuz təbii sərvətlərdən ölkənin inkişafı naminə faydalı istifadə olunmasına imkan vermir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələrin sıfıra endirilməsi, daha doğrusu qırılması bir çox sahələri, o cümlədən neft və qaz sənayesini ağır böhran vəziyyətinə salmışdı. Ümummilli liderin yenidən hakimiyyətə gəlməsi ölkə daxilində möhkəm təməllərə əsaslanan siyasi sabitliyin bərqərar olmasını, qanunçuluğun gücləndirilməsini, xarici sərmayələrin ölkəmizə gəlişini və yeni-yeni sahələr üzrə inkişaf strategiyalarının işlənib hazırlanmasını daha da gücləndirdi. Azərbaycana dünya dövlətlərinin, nəhəng şirkətlərin baxışları dəyişməyə başladı və bu da yeni investisiyalara yol açdı. Və bu əvvəlcədən müəyyən olunmuş gedişat “Əsrin müqaviləsinin” daha da tez reallaşmasına zəmin yaratdı. Xəzər regionunun əhəmiyyəti və onun enerji ehtiyatlarının işlənilməsinin yeni perspektivləri dünya neft bazarında yeni oyunçunun olduğunu labüd etdi. Həmin dövrdə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin məqsədyönlü neft strategiyası bu siyasətin reallaşmasına xeyli kömək etmişdir. Ümummilli liderin əməyi və qətiyyəti sayəsində neft müqaviləsi üzrə danışıqlara yenidən başlanıldı və sonda Azərbaycanın milli maraqlarına tamamilə cavab verən müqavilə şərtləri hazırlandı. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda “Gülüstan” sarayında dünyanın 8 ölkəsindən 11 iri neft şirkəti ilə “Əsrin müqaviləsi” adlanan beynəlxalq saziş imzalandı. Və bu sazişin sayəsində Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının başlanğıcı qoyuldu. Ulu öndər həmin sazişin respublikamızın iqtisadi, siyasi, sosial, humanitar, ictimai həyatında böyük dəyişikliklərə səbəb olacağını bildirirdi: “1994-cü ildən Azərbaycan dövləti özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirir və bu strategiyasının da əsas mənası, əsas prinsipləri Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz sərvətlərindən Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha da səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir” [1, s.382]. “Əsrin müqaviləsi”nin həyata keçirilməsi ilə Azərbaycan siyasi və iqtisadi həyatında dönüş yaratdı. Neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri kimi Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına nəqlini vacib hesab etdirdi. Eyni zamanda bu müqavilə Azərbaycanı regional proseslərin əsas inteqratoruna çevrilməsinə imkan verdi. Azərbaycan nəinki Şərq və Qərbi birləşdirən mühüm nəqliyyat qovşağına çevrildi, həm də iri transmilli layihələrin həyata keçirilməsi üçün mühüm geoiqtisadi və geosiyasi məkan kimi çıxış etməyə başladı. Eyni zamanda Azərbaycan dünya birliyinə sübut etdi ki, ardıcıl tərəfdaşdır və onunla əməkdaşlıq düzgün qərardır.

Nəticədə geoiqtisadi və geosiyasi dəyərə, mahiyyətə malik olan “Əsrin müqaviləsi”nin elmi-siyasi dərkinə konseptual yanaşma bir daha bu sazişin düzgün yürüdülmüş iqtisadi inkişaf strategiyasının nəticəsi olduğunu anlamağa kömək etdi və onun imzalanması Azərbaycanı Avrasiyanın iqtisadi, siyasi və sosial, mənəvi cəhətdən dinamik inkişaf edən bir ölkəsinə, dövlətlərarası ölkələrdə ciddi geosiyasi faktora çevirmişdir. Eyni zamanda bu saziş Azərbaycanın geosiyasi etibarlılığını daha da artırmış oldu. Azərbaycan bu müqaviləni imzalamaqla özünün dünya üçün, dünya iqtisadiyyatı üçün açıq ölkə olduğunu, öz sərvətlərinə özünün sahib olduğunu, demokratik və hüquqi dövlət olduğunu bir daha sübut etmiş oldu. Bu gün əminliklə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan geosiyasi, geoiqtisadi çəkisini əzmlə qoruyaraq zəfərə imza atmış qalib dövlət kimi regionda olan liderlik nüfuzunu qoruyub saxlayır.

Ədəbiyyat:

1. Babaoğlu H. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Bakı: MSA, 2013
2. Mehdiyev R. Azərbaycan: qloballaşma dövrünün tələbləri. Bakı: XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005, 464 s.
3. Mehdiyev R. Modernləşmə xətti yenə də gündəlikdədir. Bakı: Şərq-Qərb mətbəəsi, 2008, 224 s.
4. Morgentau H. Dövlətlər arasında siyasət: güc və sülh uğrunda mübarizə. Bakı: TEAS PRESS Nəşriyyat evi, 2017, 876 s.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İLK MİLLİ KONSTITUSİYASININ QƏBUL EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU

Açar sözlər: *Konstitusiya, müstəqillik, dövlət, tarix, Heydər Əliyev.*

Ключевое слова: *Конституция, независимость, государство, история, Гейдар Алиев*

Keywords: *Constitution, Independence, State, History, Heydar Aliyev*

Ölkəmizin tarixi bir çox önəmli hadisələrlə zəngindir. Bunların içərisində Konstitusiyanın, yəni Əsas Qanunun qəbulu ən mühüm hadisələrdəndir. Bu bir həqiqətdir ki, ölkəmizin müstəqillik əldə etməsi ilə Azərbaycanın tarixi inkişafının yeni mərhələsi başlandı. İlkin olaraq müstəqil dövlətin iqtisadi modelinin yaradılması üçün böyük islahatların aparılması, yeni qanunların qəbul edilməsi, ən başlıcası, ilk milli Konstitusiyanın işlənilib hazırlanması ciddi vəzifə kimi qarşıda dayandı. Çünki hər bir ölkə, hər bir xalq üçün Konstitusiya birinci dərəcəli əhəmiyyət daşıyır [1].

Azərbaycanın Konstitusiyası dövlət müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, qorunması, ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, müstəqil dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi və demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsi kimi ali missiyanı üzərinə götürür. Xalqımızın tarixi keçmişini, bugünkü reallıqlarını və gələcək inkişaf perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi konstitusiyamızın əsas qayələrindəndir.

Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 28 dekabr 2024-cü il tarixli sərəncamı ilə 2025-ci il Azərbaycan Respublikasında “Konstitusiya və Suverenlik” ili elan edilib. Belə ki, bu əlamətdar il həm də 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk milli Konstitusiyasının qəbul edilməsinin 30 illiyi və Vətən müharibəsində tarixi qələbəmizin 5-ci ildönümüdür.

Bu sərəncam dövlətçilik tariximizin daha da dərinlən öyrənilməsi istiqamətində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, hüquqi dövlətçilik və suverenlik dəyərlərinin yeni qlobal çağırışlar əsasında formalaşdırılması baxımından da bir fürsət kimi dəyərləndirilə bilər.

Azərbaycanın tarixinə nəzər salsaq görürük ki, 1918-ci il mayın 28-də xalq cümhuriyyəti tərəfindən bircə səhifəlik (preambula və cəmi 6 bənd) mətnə ibarət olan Azərbaycanın ilk Konstitusiya Aktı sayılacaq sənəd – İstiqlal Bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda ilk Konstitusiya 1921-ci il mayın 19-da qəbul edilmiş, 1925-ci ildə isə həmin Konstitusiyaya bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanın ikinci Əsas Qanunu 1937-ci il martın 14-də, üçüncü Konstitusiyası isə 1978-ci il aprelın 21-də qəbul edilmişdi. 1978-ci il Konstitusiyası mahiyyətə əvvəlkilərdən fərqlənməsə də, bir tarixi özəlliyi var idi. Belə ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan SSR-nin Əsas Qanunu Azərbaycan dilində yazılmış və Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmişdir. Sözsüz ki, o dövr üçün bu çox siyasi və tarixi əhəmiyyət kəsb etməklə məhz respublikaya o vaxt rəhbərlik edən Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin əzmkarlığının, siyasi fəhm və uzaqgörənliyinin nəticəsi idi [3].

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gələn Ümummilli Lider Heydər Əliyev öz gəlişi ilə Azərbaycanın yeni dövr üçün demokratik inkişaf modelini müdrikliklə irəli sürdü.

“Bizim ən böyük vəzifəmiz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumaq və onu əbədi etməkdir” deyə bildiren Ulu Öndər Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması və sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində mühüm addımlar atdı. Tariximizə milli dövlətçiliyin xilaskarı kimi daxil olan Ümummilli Lider Heydər Əliyev ölkə daxilində siyasi sabitliyin təmin edilməsi, iqtisadi-sosial sahədə dayanıqlı və davamlı inkişafın əldə olunması, kompleks xarakterli islahatların həyata keçirilməsi baxımından qanunvericilik bazasının yenidən hazırlanmasında misilsiz xidmət göstərərək, ilk milli Konstitusiyamızın formalaşmasında da müstəsna tarixi rol oynadı.

Belə ki, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 may 1995-ci il tarixli Qərarına əsasən Ulu Öndərin sədrliyi ilə 34 nəfərdən ibarət Konstitusiya komissiyası yaradıldı. Komissiyanın hazırladığı bitkin, əhatəli Konstitusiya layihəsi 1995-ci ilin oktyabrında ümumxalq müzakirəsinə verildi. Müdrik

şəxsiyyət Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul edilərək, 1995-ci il noyabrın 27-də isə qüvvəyə mindi. Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1996-cı il 1 noyabr tarixli müvafiq Fərmanı ilə, hər il noyabrın 12-si Konstitusiya Günü kimi qeyd edilir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası 5 bölmə, 12 fəsil, 158 maddə, preambula və keçid müddəalarından ibarətdir.

1998-ci il fevralın 10-da Azərbaycan nəinki, MDB, hətta **Şərqdə ilk dəfə ölüm hökmünü ləğvi etdi. 10 minlərlə insanı əhatə edən amnistiyalar, mətbuatda senzuraya son qoyulması siyasi plüralizm, söz və əqidə azadlığına geniş imkanlar yaratdı. Elə həmin il 14 iyul tarixdə Azərbaycanda Konstitusiya Məhkəməsi fəaliyyətə başladı. Həmçinin qadınların cəmiyyətdə, ictimai həyatda önəmli rol oynamasına dəstək olan Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, dünya azərbaycanlılarının birliyinin, həmrəyliyinin möhkəmlənməsi, onların hüquq və azadlıqlarının Azərbaycan dövləti tərəfindən qorunması məqsədilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. 1999-cu il dekabrın 12-də Azərbaycanda ilk bələdiyyə seçkiləri keçirildi. Bütün bunlar Azərbaycanın böyük nailiyyəti olaraq, Əsas Qanunun müddələrinin uğurlu icrası idi.**

2002-ci ilin avqustun 24-də, 2009-cu ilin martın 18-də, eləcə də, **2016-cı il sentyabrın 26-da ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə Konstitusiyaya bir sıra vacib və əhəmiyyətli əlavə dəyişikliklər edilmiş, eləcə də Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (Ombudsman) institutunun yaradılması kimi vacib məsələ də nəzərdə tutulmuşdur [2].**

“Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri – bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır” kimi tarixi kəlamların müəllifi olan Ulu Öndər İnsan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, ölkədə demokratik quruluşlu hüquqi dövlətin yaranmasına xidmət edən Əsas Qanunun yaranmasının təməlini qoydu.

Konstitusiyamızın yaranması Ulu Öndərin Azərbaycan dövləti qarşısındakı misilsiz xidmətlərindən biri olmaqla yanaşı, həm də cəmiyyətdə siyasi sabitliyi təmin edən, dövlətçilik ənənələrini yüksək tutan, insan hüquq və azadlıqlarını dövlətin ali məqsədi kimi qəbul edən, ərazi bütövlüyümüzün bütöv və toxunulmaz olduğunu bəyan edən, beynəlxalq hüquq və normaların prinsiplərinə riayət edən, dövlət dilinin aliliyini ön plana çəkən və inkişafını zəruri hesab edən qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsində hüquqi baza rolunu oynayan mükəmməl bir sənədin təşəkkül tapmasına təkan verdi.

Qürurverici haldır ki, Ulu Öndərin banisi və müəllifi olduğu, dövlətçiliyimizin, suverenliyimizin hüquqi təminatçısı olan Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası bu gün də ölkəmizi davamlı inkişafa və tərəqqiyə aparan ali və mütərəqqi bir sənəddir. Ümummilli Lider Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab Prezident İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində bütün sahələrdə həyata keçirilən dinamik və dayanıqlı inkişaf, müstəqil dövlət olaraq dünyada nüfuz və söz sahibi olmağımız, tarixi zəfərə imza ataraq ərazi bütövlüyümüzün tam bərpa olunması Konstitusiyamızın müddələrinin uğurlu təminatıdır.

Ədəbiyyat:

1. https://njustice.gov.az/meqaleler/dövlətin_-esas-qanunu-heyder-eliyevin-şah-eseri-konstitusiya
2. <https://www.constcourt.gov.az/az/details/1596>
3. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası-Bakı,Azərbaycan nəşriyyatı, 2011, səh-5, 6.

II BÖLMƏ

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Afina Hüseynova
Bakı Slavyan Universiteti

MULTİKULTURAL DİALOQDA HİBRİD İDENTİKLİK – MİLLİ İDENTİKLİK DİXOTOMİYASININ VERBAL İFADƏ RESURLARI (BƏDİİ MƏTNƏ ƏSASƏN)

Açar sözlər: *multikultural dialoq, hibrid identiklik, milli identiklik, “İdentiklik” konsepti*

Ключевые слова: *мультикультурный диалог, гибридная идентичность, национальная идентичность, концепт «Идентичность»*

Keywords: *multicultural dialogue, hybrid identity, national identity, concept of “Identity”*

Multikultural toplumların dialoq formatının təhlili burada heç şübhəsiz ki, ikinci dil faktorunun əhəmiyyətli dərəcədə rol oynadığını (etnopsixoloji özünüdərk, milli identikliyin representasiyası və s. baxımından, hətta deyərdik ki, həlledici rol oynadığını) ortaya qoyur. Bu baxımdan milli identikliyin, o cümlədən, milli-mədəni identikliyin ifadə resurslarının araşdırılması həm multikultural toplumların mədəniyyətlərarası dialoqunun yeni keyfiyyət mərhələsinə qalxmasına rəvac verə bilər, həm də ikinci dil faktorunun təsir imkanlarını, reallaşma formatını təsbit etməyə imkan verə bilər. Bunun üçün isə ən adekvat, ən autentik (ən həqiqi, ən əsil olan və ya real olana, orijinal olan ən yaxın) nitq reallaşmaları kimi ayrı-ayrı dil kimliklərinin ideolekt xüsusiyyətlərinin təhlili diqqətə alınmalıdır. İstər siyasi, istər media, istər bədii diskurs iştirakçıları (aktorları) olan hibrid identikliyə malik şəxslərin ideolektinin fərqli spektrlərinin araşdırılması əsnasında mədəni kimliyin maraqlı ifadə resurslarından biri kimi ikinci dil interferensiyaları, eləcə də ikinci dildəki mədəniyyət resurslarına göndərmə (referensiya) faktları nəzərə alınmalıdır. Bu mənada təsadüfi deyil ki, bir sıra dilçilik tədqiqatlarında ikinci dil poəçimlənmələrinin mədəni identikliklə əlaqəlilik məqamlarının təhlilinə diqqət yetirilməkdədir (bu sırada C.Nikolsun [3; s. 86-108], P.Bensonun və həmkarlarının [1; 17-33] araşdırmalarını qeyd etmək olar.

Bədii mətndə fərqli mədəni identiklik daşıyıcılığının ifadə resursları kimi, ilk olaraq, digər dildən alınma sözlərin (leksik interreferensiya faktlarının) istifadə hallarını qeyd etmək olar. Xatırladaq ki, Praqa funksionalistləri tərəfindən haqqında bəhs edilən, lakin öz dərin və birmənalı nəzəri əsaslandırmasını U.Vaynrayxın dil əlaqələri haqqındakı silsilə araşdırmalarında qazanan interreferensiya anlayışı (M.Turayevanın da vurğuladığına görə) öz mürəkkəbliyi səbəbiylə təkcə ənənəvi dilçilikdə deyil, psixolinqvistikada, sosiolinqvistikada, psixologiyada, sosiologiyada tədqiq edilir. [5; s.55]. Bilavasitə leksik interreferensiyalara gəlincə, onlarla bağlı bir çox fərqli dəyərləndirmələr olsa da, onların fərqli mədəniyyət aidliyinin ifadə resursu kimi çıxış etməsi danılmazdır. Fikir fərqliliyinə gəlincə, dilçilikdə həm bütün növ leksik alınmalarının leksik interreferensiya faktları kimi qəbul edilməsi (məsələn, [7]), həm də yalnız məhdud qisim alınmaların leksik interreferensiyaya kimi qiymətləndirilməsi ilə bağlı yanaşmalar mövcuddur. Məhdud qisim alınmalar dedikdə ilk növbədə ikidilli şəxsin (və ya hibrid identikliyə malik bir qrup insanın) dil kimliyi üçün xarakterik olan, lakin ikinci dil tərəfində tam şəkildə mənimsənilməmiş sözlər və ya anlayışlar nəzərdə tutulur [6]. Konkret bədii mətn nümunələrində izləyəcəyimiz kimi, bir çox hallarda leksik interreferensiya elementləri yazarlarının özlərinin hibrid identikliyin təsbiti baxımından maraq doğurur və ya obrazların ikili mədəniyyət kodları daşıyıcılığının aşılmasına xidmət edir.

Məsələn, italyan əsilli ABŞ yazarı Mario Pyuzonun dünya şöhrətli “Xaş atası” əsərindən təqdim etdiyimiz iqtibaslarda obrazların hibrid identikliyi və eləcə də müəllifin mədəni kimliyin fərqli spektr-

ləri ortaya çıxır: “*Nino began strumming on the mandolin*” [4; 14] (Py; 14). Əsər boyunca səkkiz dəfə adı təkrarlanan məşhur italyan xalq çalğı aləti mandolin təxminən XVII-XVIII əsrlərdən etibarən, İtaliyanın milli musiqi mədəniyyətinin simvolu, xarakterik aləti kimi dəyərləndirilir [2]. Əsər boyu italyan milli mətbəxinin əsas təamlarının adlarının dəfələrlə çəkilməsi müəllifin öz personajlarının hibrid identikliyi daha autentik, daha realistik təqdimatı baxımından müsbət rol oynamış və pomanın dilində italyan ruhunun hiss edilməsinə yardımçı olmuşdur. Məhz, mədəni identiklik simvolları olan yemək adları, milli mətbəxin, milli qida sektorunun aparıcı sahələrinin xatırladılması fon biliyinin, yəni mədəniyyət paradigmalarının aktuallaşmasına imkan vermişdir. Məsələn: “*a hot dish of spaghetti with oily rich tomato sauce*” [4; s.23]; “*a heavy plate of pasta and meat*”; “*...imported Italian salami, hams and cheeses*” [4; s.96]. Müəllif hətta italyan ənənələrinə uyğun olaraq, Pasxa dini bayramı üçün xarakterik olan mərasim yeməklərinin adlarını çəkməklə baş qəhrəmanın ailəsinin hal-hazırda ABŞ-da məskunlaşmasına baxmayaraq, mental olaraq, milli identiklik aidliyi olaraq, hələ də İtaliyaya sıx şəkildə bağlı olduğunu, hibrid identikliyi ilə seçildiyini ifadə etmişdir. “*Every Easter freshly baked clotted-cheese and wheat-germ pies, their crusts yolk-gold, big around as truck wheels, arrived at Don Corleone’s home.*” [4; s.7]. Müəllif həmçinin roman mətni boyunca iyirmi doqquz dəfə italyan mətbəxinin, İtaliya qida sənayesi sektorunun aparıcı nəsnələrindən olan zeytunu, zeytun yağını xatırlatmışdır. “*Mr. Corleone is the biggest importer of Italian olive oil in the States*” [4; s. 22].

Bununla bərabər müəllif lakuna mahiyyətli konseptlərin leksik vahidlərinə də yer verir. Bu sırada Azərbaycan mentallığı üçün səciyyəvi olan və milli identikliyə kod anlayışlarından sayılan namus konseptinin anloqu kimi çıxış edən “*infamita*” leksik interferensiyasına diqqət çəkmək istərdik. Şərəfsizlik, qeyrətsizlik, namussuzluq, ən utanc verici vəziyyətə düşmək, ləyaqətsizliyin ən dib nöqtəsinə enmək anlarında təqdim edilən bu italyan varvarizmi əsər boyu bir neçə dəfə olduğu kimi (orijinalda, italyan dilində olduğu kimi) təkaralanır. “*He had murmured “infamita,” his strongest disapproval*” [4; s. 31] (Py; s.31); “*That is an infamita*” (S.143). Azərbaycan milli identikliyinə aparıcı konsepti olan namus anlayış sisteminin oldusuğu kimi rus, ingilis və s. dillərə tərcüməsi olmadığı kimi, *infamita* leksik interferensiyası da digər dillərə nəzərən semantik boşluğu, yəni lakunanı təcəssüm etdirir. Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan müəllifləri də yaratdıqları obrazların milli identikliyinə verbal formatda tam aydınlığı ilə representasiya (canlandırmaq, təqdim etmək) məqsədilə varvarizmlərdən geniş şəkildə yararlanırlar. Buna nümunə olaraq, Ə.Haqqverdiyevin, N.Vəzirovun və bir çox başqalarının əsərlərini qeyd edə bilərik.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, hibrid identikliyin bədii mətndəki ifadəsi əksər hallarda leksik interferensiya faktlarından istifadə edilmədən reallaşa bilmir. Mədəni kimlik kodlarını əks etdirən bir sıra presedent onimlər, ekzotizmlər, varvarizmlər bədii mətnin autentik idiolekt özəlliklərinin təmin edilməsinə xidmət edir. Onların semantik deşifrəsinin asanlıığı və ya çətinliyi multikultural toplumda bərqərar olmuş mədəniyyətlərarası dialoqun səviyyəsi və formatı ilə şərtlənir. Əgər mədəni zənginləşmə yalnız birtərəfli olursa, heç şübhəsiz ki, leksik interferensiya faktlarının ifadə etdikləri fon bilikləri oxucu üçün qaranlıq qalır və semiozis (yazar – oxucu anlamdırması/anlaşılması) mümkünsüz olur. Lakin multikultural formatlı zənginləşmə şəraitində bu və ya digər səviyyəli semantik deşifrə mümkün olur ki, bu da bədii mətnin əlavə şərh və izahsız mənimsənilib özününküləşdirilməsinə yol açır.

Ədəbiyyat:

1. Benson, P., Barkhuizen, G., Bodycott, P., Brown, J. Second Language Identity in Narratives of Study Abroad Chapter Second Language Identity, 2013, Chapter: 2., pp 17–33 // https://link.springer.com/chapter/10.1057/9781137029423_2
2. Mandolin // Encyclopedia Britannica, 2025 <https://www.britannica.com/art/mandolin>
3. Nicholes, J. Fiction Writing and Second-Language Identity // International Perspectives on Creative Writing in Second Language Education – Chapter: 5, 2022, pp.86-108. https://www.researchgate.net/publication/357037326_Fiction_Writing_and_Second-Language_Identity
4. Puzo, M. The Godfather https://royallib.com/book/Puzo_Mario/The_Godfather.html
5. Turayeva, M. Theoretical Research of Interference of Lexical Units of Language // Novateur Publications, JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, VOLUME 6, ISSUE 11, Nov. - 2020, pp.55-58 <https://media.neliti.com/media/publications/335631-theoretical-research-of-interference-of-85defcee.pdf>

6. Ченгисова, А.А. Предупреждение и преодоление лексической интерференции в русской речи учащихся 4-6 классов казахской школы (на материале глаголов движения), Москва, 1984 <https://www.dissercat.com/content/preduprezhdenie-i-preodolenie-leksicheskoi-interferentsii-v-russkoi-rechi-uchashchikhsya-4-6>
7. Черемисин, Василий Иванович. Лексико-семантическая интерференция при переводе как особом виде языкового контакта (на материале англо-русских переводов) : автореферат дис кандидата филологических наук : 10.02.19.- Москва, 1992.- 25 с.

Aygül Çobanova
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNÜN ÇAĞIRIŞLARI FONUNDA ZƏLİMXAN YAQUB POEZİYASINDA FƏLSƏFƏ VƏ KİMLİK MƏSƏLƏSİ

Açar sözlər: *Qloballaşma, fəlsəfə və kimlik məsələsi, çağdaş dövr, fəlsəfi təmayül, milli şüur.*

Keywords: *Globalization, the issue of philosophy and identity, contemporary era, philosophical tendency, national consciousness.*

Ключевые слова: *Глобализация, вопрос философии и идентичности, современная эпоха, философское направление, национальное сознание.*

Bu məqalə çağdaş dövrün mühüm proseslərindən biri olan qloballaşmanın milli kimlik, mədəniyyət və ədəbi təfəkkürə təsirini Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığı kontekstində araşdırılır. Qloballaşma dövrü, bir tərəfdən, mədəniyyətlərarası yaxınlaşma və informasiya integrasiyası ilə xarakterizə olunsada, digər tərəfdən milli kimliklərin eroziyası, mədəni sərhədlərin zəifləməsi və homogen dünya düşüncəsinin təşviqi ilə də müşayiət olunur. Belə bir kontekstdə ədəbiyyat – xüsusilə poeziya – milli yaddaşın, kimliyin və mədəni dəyərlərin qorunmasında mühüm rol oynayır.

Məqalədə göstərilir ki, Zəlimxan Yaqubun poetik dünyagörüşü, onun insan, vətən, zaman, həyat və ölüm haqqında fəlsəfi mülahizələri yalnız fərdi və estetik duyumun ifadəsi deyil, eyni zamanda milli-mədəni dirəniş formasıdır. Onun poeziyasında insan varlığına, zamanın axarına, mədəni dəyərlərə dair fəlsəfi düşüncə milli kontekstdə təqdim olunur və bu, şairin yaradıcılığına xüsusi üslubi və ideya dərinliyi qazandırır. Zəlimxan Yaqub qloballaşmanın təqdim etdiyi standartlaşdırılmış mədəni modelə qarşı milli şüura, dilə, tarixə və yaddaşə söykənən bir poetik mövqe formalaşdırır.

Tədqiqatda eyni zamanda Azərbaycan poeziyasında qədim dövrlərdən bəri mövcud olan fəlsəfi təmayüllərin çağdaş dövrdə necə davam etdiyi məsələsinə də toxunulur. Bayatılardan, atalar sözlərindən tutmuş klassik və sovet dövrü poeziyasına qədər bu xəttin inkişafı izah olunur və Zəlimxan Yaqubun bu ənənəni necə müasir müstəviyə daşdığı araşdırılır. Onun şeirlərində “mən kiməm?”, “haradan gəlmişəm?”, “mədəni köküm nədir?” kimi suallar yalnız fəlsəfi düşüncənin deyil, həm də milli kimliyin poetik manifestinə çevrilir.

Nəticə olaraq məqalədə vurğulanır ki, Zəlimxan Yaqubun poetik təfəkkürü qloballaşma dövründə həm milli kimliyin qorunmasına, həm də bəşəri dəyərlərin yenidən interpretasiyasına xidmət edən unikal ədəbi nümunələr yaradır. Onun şeirləri bir tərəfdən bəşəriyyətin ortaq problemlərinə cavab verir, digər tərəfdən isə milli-mədəni identitetin saxlanmasına çağırış edir.

Lirik şeirlərində şairin fəlsəfi düşüncəsi insanı, cəmiyyəti, həyatı dərk etməyə yönəlib. Şair maddi aləmin yaratdığı gözəllikləri təsvir edərək heyranlığını gizlədə bilmir, həyatın müvəqqəti, dünyanın isə əbədi olduğunu təsvir edir. İlk lirik şeirlərində bu daha çox ozan-aşıq sənəti, xalq şeirindən gələn fəlsəfi düşüncəni əks etdirir və ənənəvi xarakter daşıyırdı. Getdikcə şairin fəlsəfi düşüncəsi daha dərin qatlara getdi, mifoloji təfəkkürü əhatə edərək ümumtürk ruhunu və fəlsəfəsini özündə ehtiva etməyə başladı. Bununla şair milli özünüdərkə getməyə, haradan gəldiyini və haraya getdiyini, keçmişini, kimliyini müəyyənləşdirməyə çalışırdı. Milli özünüdərkən ən mühüm vasitələrindən biri isə folklor və klassik ədəbiyyata qayıdışdan keçir. Səlahəddin Xəlilov şairin poetikasındakı bu amili qeyd edərək yazır: “O,

keçmiş tarixi mərhələlərdəki milli məni genetik olaraq özündə saxlayan, lakin həm də yeni dövrün acılı-şirinli töhfələrini ehtiva edən bütöv mədəni-mənəvi bir sistemdir. Lakin itirilmiş, unudulmuş mədəni dəyərlər də var” [3, s. 117].

Zəlimxan Yaqubun lirik poeziyasında fəlsəfi düşüncə “Bu yaşıl ağacın altı bizimdir” şeirində bir qədər fərqli interpretasiyada üzə çıxır. Bəlkə də fəlsəfi düşüncə üçün bu fikir bir qədər primitiv görünür; lakin bu fikirdə böyük bir həyat fəlsəfəsi var. Bu fəlsəfədə təbiətlə cəmiyyətin ahəngi əks olunur; təbiət bir gözəllikdir, ona baxmaqla doymaq olmur. Ancaq təbiət həm də insanla həmahəngdir, insan təbiətsiz yaşaya bilməz. Z.Yaqub poeziyasını köklü-budaqlı yaşıl ağaca bənzədən Rüstəm Kamal bu fikirdədir ki: “Bu ağacın kölgəsində bizim işıqlı duyğularımıza və sözlərimizə gen-bol yer var, dualar, alqışlar Z.Yaqubu insanlar və ruhlar arasında vasitəçiyə çevirir” [1, s. 3].

“İstanbulda quşlar qondu çiynimə”, “Çamlıca”, “Yaşamaq həvəsi”, “Dünya”, “Dünyada”, “Dünyadı”, “Arxalanmışam”, “Torpaq kimi”, “Torpaq məni yaman çəkir özünə”, “Dünyanın yaşı”, “Dünya, dərdin çəkilişi dərd deyil”, “Qalacaq” və s. onlarla şeirində təbiətlə həyatın harmoniyasının poetik təsvirini verməyə nail olur. “Biz gəldi-gedərik sən yaşa, dünya” (S.Vurğun) poetik tezi Z.Yaqubda “Yox, mənimlə getməyəcək bu dünya, // Mən getsəm də nələr, nələr qalacaq, // Ağlayan da tapılacaq, gülən də, // Yenə sevinc, yenə kədər qalacaq” [10, 98], - şəklində təzahür edir və insanın gəldi-gedər olduğunu və yaşam fəlsəfəsini açmağa çalışır. Yaxud, “Dünya, dərdin çəkilişi dərd deyil” şeirində dünyanı canlı varlıq kimi qəbul edir və onun dərdlərinin bir insanın çəkə biləcəyi dərd olmadığını poetik şəkildə ifadə edir: “Yüngül olsa öhdəsindən gələrdim, // Dünya dərdin çəkilişi dərd deyil”. “Torpaq kimi” şeirində isə dünyaya bir də gəlməyin mümkünsüzlüyünü poetik şəkildə belə əks etdirir: “Mən dünyaya bircə dəfə gəlmişəm, // Bir də daha gəlməzəm ki, gəlməzəm” [2, s. 91].

Ədəbiyyat:

1. Rüstəm, K. Zəlimxan Yaqub-İnanc işığı. Bakı, Şərq-Qərb, 2010.
2. Yaqub, Z. Bir əli torpaqda, bir əli haqda. Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 1997.
3. Yaqub, Z. Özün basdırdığın ağaca söykən. 2 Cildə, I C., Bakı, Şərq-Qərb, 2010.

Ayşe Tuba Bayrak
Selçuk Üniversitesi

EDEBİ ESER ÇEVİRİSİNDE MAKİNE ÇEVİRİSİ VE İNSAN ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI (RAY BRADBURY'NİN “GÖK GÜRÜLTÜSÜNÜN SESİ” HİKAYESİNİN ÇEVİRİLERİ ÖRNEĞİNDE)

Anahtar kelimeler: *makine çevirisi, insan çevirisi, edebi çeviri, kısa hikâye*

Keywords: *machine translation, human translation, literary translation, short story*

Ключевые слова: *машинный перевод, человеческий перевод, художественный перевод, рассказ*

Çalışmada, bir edebiyat eserinin makine tarafından çevirisinin kalitesi değerlendirilmiş, makine çevirisinin insan çevirisinden ne derece farklı olduğu araştırılmıştır. Çalışmanın amacı, edebi bir eserin makine çevirisinin eser yazarının amacını ne kadar karşıladığını, dilin edebi kullanılışını nasıl yansıttığını, çevirmen tarafından yapılan çevirinin makine çevirisinden neden daha başarılı olduğunu incelemektir. Çalışmada, Ray Bradbury tarafından kaleme alınan “Gök Gürültüsünün Sesi” (A Sound Of Thunder) adlı kısa hikâyenin Google Translate, Yandex Translate ve Reverso Translate makine çevirileri ve Başka Dünyalarda Bilimkurgu Dergisinde Müjde Dural tarafından yapılan Türkçe çevirisi karşılaştırılmıştır. Bunun yanı sıra makine çevirisi programlarının edebi çeviride karşılaştığı zorluklar, makine çevirisinin dilin doğal akışını nasıl sağladığı, edebi kelime seçimleri, kültürel bağlamı ve duygusal anlatımı nasıl aktardığı konuları üzerinde durulmuştur. Çevirilerin farklılıkları, anlam kaymaları, değişimleri, makinenin eklediği veya çıkardıkları, dilin edebi yönünün aktarımı incelenmiştir. Makine çevirisinin güncel durumu göz önüne alındığında edebi çeviride insan çevirisinin daha güvenilir olduğu görülmüştür.

Önce şunu belirtmek gerekir ki, “Gök Gürültüsünün Sesi” (“A Sound Of Thunder”) Amerikalı yazar Ray Bradbury'nin yazdığı bir bilim kurgu hikayesidir. Hikâye ilk olarak 28 Haziran 1952'de Collier's dergisinde yayınlanmıştır. Yazarın “The Golden Apples of the Sun” (“Güneşin Altın Elmaları”, 1953), “R is for Rocket” (“Roket'in R'si”, 1964) hikâyeleri kitaplarına dahil edilmiştir.

Hikâyenin Google Translate, Yandex Translate ve Reverso Translate makine çevirileriyle Müjde Dural'ın çevirisini karşılaştırdığımızda profesyonel çevirmen tarafından yapılan çevirinin daha kaliteli olduğunu görmekteyiz. Örneğin, hikâyedeki “He did not move. Eyes shut, he waited, shivering. He heard Travis breathe loud in the room; he heard Travis shift his rifle, click the safety catch, and raise the weapon” [1, s.12] cümlesinin makine çeviri programları ve insan çevirmen tarafından yapılan çevirileri aşağıdaki gibidir :

“Hareket etmedi. Gözleri kapalı, titreyerek bekledi. Travis'in odada yüksek sesle nefes aldığını duydu; Travis'in tüfeğini çevirdiğini, emniyet mandalını tıkladığını ve silahı kaldırdığını duydu” (Google Translate).

“Kıpırdamadı. Gözleri kapalı, titreyerek bekledi. Travis'in odada yüksek sesle nefes aldığını duydu; Travis'in tüfeğini kaydirdiğini, emniyet mandalını tıklattığını ve silahı kaldırdığını duydu” (Yandex Translate).

“O hareket etmedi. Gözleri kapalı, bekledi, titriyordu. Travis'in odada yüksek sesle nefes aldığını duydu; Travis'in tüfeğini kaydirdiğini, güvenlik yakalamasını tıkladığını ve silahı kaldırdığını duydu” (Reverso).

“Kımıldayamadı, gözleri kapalı bir halde titreyerek bekledi. Travis'in yüksek sesle nefes aldığını duydu, Travis'in tüfeğinin emniyet kilidini açtığını duydu ve Travis tüfeğini kaldırdı” [2, s.39] (Müjde Dural).

Makine çevirisi programları hepsi “tüfeğin emniyet kilidini açmak” eylemini “emniyet mandalını tıkladmak”, “güvenlik yakalamasını tıkladmak” gibi çevirmişler ve sadece çevirmenin yaptığı çeviri bu eylemi daha doğru bir tarzda ifade etmiştir.

Aşağıdaki cümlelerin Google Translate makine çevirisi ise bazı farklılıklar olsa da çevirmenin çevirisine daha benzerdir. “So what?” Travis snorted quietly. “Well, what about the foxes that'll need those mice to survive? For want of ten mice, a fox dies. For want of ten foxes a lion starves. For want of a lion, all manner of insects, vultures, infinite billions of life forms are thrown into chaos and destruction” [1, s.4].

““Ne olmuş yani?” diye homurdandı Travis sessizce. “Peki ya hayatta kalmak için o farelere ihtiyaç duyacak tilkiler ne olacak? On fare eksikliğinden bir tilki ölür. On tilki eksikliğinden bir aslan açlıktan ölür. Bir aslan eksikliğinden her türlü böcek, akbaba, sonsuz milyarlarca yaşam formu kaosa ve yıkıma sürüklenir” (Google Translate).

““Ne olmuş yani?” Travis sessizce homurdandı. “Peki, hayatta kalmak için o farelere ihtiyaç duyacak tilkilere ne olacak? On farenin isteği üzerine bir tilki ölür. On tilkinin isteği üzerine bir aslan açlıktan ölür. Aslan istemek için her türlü böcek, akbaba, sonsuz milyarlarca yaşam formu kaosa ve yıkıma sürüklenir” (Yandex Translate).

““Ne olmuş?” Travis sessizce homurdandı. “Peki, hayatta kalmak için o farelere ihtiyaç duyacak tilkilere ne demeli? On fareden istediği için bir tilki ölür. On tilki isterken bir aslan açlıktan ölür. Bir aslanın isteği için, her türlü böcek, akbaba, sonsuz milyarlarca yaşam formu kaosa ve yıkıma atılır” (Reverso).

““Travis hafifçe homurdanarak “ne olmuş mu” dedi. “Evet, yaşaması gereken o farelere ihtiyacı olan tilkilere ne olacak? On fare için bir tilki ölür, on tilki için bir aslan açlıktan ölür, bir aslan için her çeşit böcekler, akbabalar, sonsuz sayıda hayat türleri bir kaosun ve yok oluşun içine düşerler” [2, s.13-14].

Elbette bu örneklerin sayısını daha da artırmak mümkün. Ancak ortaya çıktığı üzere, edebi eserlerin makine çevirilerinin çoğu zaman profesyonel çevirmenler tarafından yapılan çevirilerden daha başarısız olduğu görülmektedir.

Kaynakça:

1. Bradbury, R. A Sound of Thunder. p. 12. [https://www.astro.sunysb.edu/fwalter/AST389/ASoundof Thunder.pdf](https://www.astro.sunysb.edu/fwalter/AST389/ASoundofThunder.pdf)
2. Bradbury, R. Gök Gürültüsünün Sesi. Çevirmen Müjde Dural. Başka Dünyalarda Bilimkurgu Dergisi. Sayı 2, 1984, s. 3-38.

QLOBAL KONFLİKTLƏRDƏ VERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL MANİPULYASIYA İMKANLARI (MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ VƏ KOMMUNİKASIYA MANELƏRİ)

Açar sözlər: verbal manipulyasiya, transverbal mesajlar, mədəniyyətlərarası dialoq, kommunikasiya maneələri, global konfliktlər.

Ключевые слова: вербальная манипуляция, трансвербальные сообщения, межкультурный диалог, коммуникативные барьеры, глобальные конфликты.

Keywords: verbal manipulation, transverbal messages, intercultural dialogue, communication barriers, global conflicts.

Qlobal konfliktlər mədəniyyətlərarası dialoqun xüsusi formatı kimi dilçilik araşdırmalarının diqqət mərkəzində yer alır. Əslində bu tendensiya praqtik dilçiliyin, koqnitivistikanın inkişaf zəminində formalaşaraq, diskurs nəzəriyyəsinin intişar tapması ilə daha da aktuallaşdı. Belə ki, diskurs nəzəriyyələrinin müasir araşdırma formatında onun (diskursun) reallaşma mexanizmlərinin sadəcə sözlü informasiyada kodlaşmadığını ortaya qoymuşdur. Məlum olmuşdur ki, diskurs verbal (sözlü), qeyri-verbal (jestikulyar, mimik, fonosyon, qrafoloji) və habelə transverbal (fiziki kontekst, geyim və aksesuarlar) işrələr vasitəsilə reallaşır [12]. Yəni, bir çox hallarda sözlə ifadə tapmayan informasiya jest-mimikalarla, fiziki kontekstdə aşkar və ya implisit şəkildə ötürülə bilər. Bu kimi faktların mədəniyyətlərarası dialoqda xüsusi aktuallıq kəsb etməsi diplomatik münasibətlərdə bəzi fikir və düşüncələrin, münasibət formatının eksplisit şəkildə ifadə tapmaq yasağı ilə şərtlənir. Başqa sözlə desək, diplomatların açıq şəkildə (verbal formatda) ifadə edə bilmədikləri münasibətlərini bəzən transverbal mesajlarla “dilə gətirdiyini” görürük. Məsələn, Azərbaycana qarşı sistemli şəkildə təxribatla məşğul olan cənub qonşularımız bunu idman diskursunda, siyasi diskursda bayrağımıza göstərilə hörmətsizliklə nümayiş etdirir. Belə ki, bayrağımızdakı səkkizguşəli ulduzun beşguşəli verilməsi, tərsinə asılması [2], hətta xarici işlər nazirləri səviyyəsində əzik şəkildə protokol şəkili üçün foyedə qoyulması [1] və s. bu kimi faktlar siyasi acizlik və diplomatik riyakarlığın nümunəsi sayıla bilər. İranın ölkəmizin müstəqillik qazanmasından etibarən apardığı məqsədyönlü provokasiyaları verbal formada da təzahür tapır. Məsələn, uzun müddət İranın ölkəmizdəki səfirliyinin Bakıdakı səfirlik statusunda qeyd edilməsi, İran media diskursunda ölkəmizin Bakı dövləti kimi təqdim edilməsi [7], Xəzər dənizinin Mazandaran gölü kimi təqdim edilməsi və s. bu qəbildən verbal manipulyasiya mesajlarından sayıla bilər. Sonuncu ilə bağlı onu qeyd edək ki, hələ 2002-ci ildə Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin İrana səfəri zamanı belə bir “hidronimik provokasiya” cəhd edilmiş və bu cəhd ölkə rəhbəri tərəfindən uğurla dəf edilmişdir. Lakin maraqlıdır ki, ideoloji düşmən olmaqlarına baxmayaraq, həm molla rejimi, həm Şah rejimi tərəfdarları bu hidronimik provokasiya məqamında yekdillik nümayiş etdirirlər. Belə ki, mühacirətdə olan İran şahzadəsinin 2025-ci il Novruz təbrikində bilərəkdən Xəzər dənizinin yerinə mazandaran gölü hidronimindən istifadə edilmişdi [8]. Avropa ölkələrinin Azərbaycana qarşı münasibətinin transverbal mesajlar vasitəsilə ifadəsinə ən son nümunə kimi Almaniya prezidentinin ölkəmizə səfəri ərəfəsində onun İnstaqram səhifəsində qonardarma Qarabağ respublikasının bayrağını paylaşmasını qeyd etmək olar. Azərbaycan rəsmilərinin sərt reaksiyasından sonra [13] üzr istəyib məlumatı silmək [16] məcburiyyətində qalan Almaniya rəhbərliyi nümayəndələrin, əsasında həmin detalla implisit mesaj ötürmək məqsədini güdməsi heç bir şübhə doğurmur. Maraqlıdır ki, Almaniyanın Xarici İşlər nazirliyinin məlumatlarında bir sıra hallarda Qarabağ bölgəsinin toponimlərinin ikili (Azərbaycan və erməni) formatda verilməsi də verbal manipulyasiya vasibəsi sayıla bilər. Xatırladaq ki, analoji qərəzli toponim istifadəsindən Rusiya dairələri də istifadə edirdi: rus sülhməramlılarının hesabat bülletenlərindən Azərbaycan kəndlərinin erməniləşdirilmiş variantda təqdimatına yer verilirdi [14]. Bu kimi hallar öz kütləvililiyi baxımından media diskursunda toponim müharibələri kimi səciyyələndirilmişdi [10]. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan prezidentinin dəfələrlə vurğuladığı kimi, ölkəmizdə Dağlıq Qarabağ bölgəsi yoxdur, sadəcə Qarabağ mahalı və ya

Qarabağ iqtisadi zonası mövcuddur[6]. Onu da qeyd edəki, prezidentin məlum fərmanında Şərqi Zəngəzur bölgəsinin mövcudluğunun rəsmən təsbit edilməsi də [4] ölkəmizin maraqları baxımından müsbət səciyyəli verbal mesaj sayıla bilər. Verbal mesajların global siyasi konfliktlərdə aktuallaşmasına maraqlı nümunə kimi, Ukrayna ilə bağlı xəbərlərdə В/НА ön qoşmasının (предлог) istifadəsi ilə bağlı fikir ayrılıqlarını qeyd etmək olar. Belə ki, Ukrayna tərəfinin qeyd etdiyi kimi, Rusiya toplumunda Ukrayna milli kimliyini kü-çümsəmək məqsədilə на ön qoşmasında istifadə edilir [11]. Halbuki qarşı tərəf israrla bu istifadəni davam etdirməklə, belə formatın rus dilinin qrammatikası ilə şərtləndiyini bəhanə gətirirlər [9]. Maraqlıdır ki, bəzi hallarda transverbal mesajlar bəzi kontekstual metaforaların meydana gəlməsinə yol açır. Məsələn, bu sırada “pomidor müharibələri” metaforası xüsusi maraq doğurur. Türkiyə-Rusiya münasibətləri müstəvisində manipulyasiya vasitəsi kimi istifadə edilən aqrar mallar embarqosu hər iki ölkənin media diskusunda adçəkilən metaforanın istifadəsinə və yüksək işlənmə tezliyinə yol açmışdır [5];[15]. Onu da qeyd edək ki, analogi durum Avropa ölkələrinin iqtisadi “müharibələrində” də müşahidə edilir və bu səbəbdən də ümumAvropa siyasi diskursu üçün də bu metafora anlaşılandır və işləkdir [2]. Beləliklə, nümunələr əsasında şahid olduğumuz kimi, mədəniyyətlər-arası dialoqda istifadə edilən verbal, transverbal mesajlarda implisit mənə ötürücülüynə üstünlük verilir.

Ədəbiyyat:

1. Abbaslı, C. İranda bayrağımıza növbəti sayğısızlıq// Yeni Musavat, 12 dekabr, 2020 https://musavat.com/news/iranda-bayragimiza-novbeti-saygisizliq-sefirliyimizin-yoxsa-ev-yiyesinin-gunahi_761810.html
2. Aysu. Fransa və İspaniya arasında “POMİDOR MÜHARİBƏSİ” // Demokrat.az, 6 fevral, 2024 <https://demokrat.az/az/news/179111/fransa-ve-ispaniya-arasinda-pomidor-muharibesi>
3. Azərbaycan İranın bayraq təxribatına cavab verdi // Sportarena.az, 22 fevral, 2022 <https://sportarena.az/news/32155>
4. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı <https://president.az/az/articles/view/52389>
5. Decoded: Russia-Turkey tomato wars // TRT World, 17 avrust, 2017 <https://www.trtworld.com/video/featured/decoded-russia-turkey-tomato-wars/5a40bce641736a1f528ad41e>
6. İlham Əliyev “France 24” televiziya kanalına müsahibə verib // President.az, 28 sentyabr 2021 <https://president.az/az/articles/view/53255>
7. İran Azərbaycanın media siyasətinə də qarışmağa başladı... "Bakı dövləti" nədir? <https://www.oxu24.com/az/cemiyet/86156/iran-azerbaycanin-media-siyasetine-de-qarismaa-basladi-baki-dvleti-nedir>
8. Конфликт азербайджанцев с курдами в Урмие, Мусави на свободе и шах Джавид // Новости Кавказа, 23 марта, 2023 https://www.youtube.com/watch?v=8RS_MEh02Xc
9. Корягин. В. Предлог для ссоры // Газета.Ru, 24 марта, 2014 https://www.gazeta.ru/science/2014/03/22_a_5958681.shtml
10. Кривошеев, К. В Карабахе обострилась топонимическая война // Коммерсантъ, 27 марта, 2022 <https://www.kommersant.ru/doc/5281162>
11. Мележик, Т. Почему россияне говорят "на Украине", а не "в Украине" // ТСН, 23 декабря, 2022 <https://tsn.ua/ru/ukrayina/pochemu-rossiyane-govoryat-na-ukraine-a-ne-v-ukraine-2229460.html>
12. Островская, Т. А. Трансвербальные и поведенческие знаки дискурса элиты в непрямо́й коммуникации // Дискурс-Пи, 2017 <https://cyberleninka.ru/article/n/transverbalnye-i-povedencheskie-znaki-diskursa-elity-v-nepriamoy-kommunikatsii>
13. Посол Германии вызван в МИД Азербайджана // Report.az, 31 mart, 2025 <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/posol-germanii-vyzvan-v-mid-azerbajdzhana/>
14. Россия заявила, что Азербайджан отвел войска из села в Карабахе <https://www.rbc.ru/politics/27/03/2022/62408c9f9a794798b6fe92a2>
15. Фаляхов, Р. Помидорные войны оплатил потребитель // Газета.Ru, 17 апреля 2017 <https://www.gazeta.ru/business/2017/04/17/10632083.shtml>
16. Шестаков К. Берлин извинился перед Баку за публикацию флага "НKP" // Deutsche Welle, 01.04.20251 апреля 2025 г. <https://www.dw.com/ru/berlin-izvinilsa-pered-baku-za-publikaciju-flaga-nkr/a-72110034>

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURALİZM (ELDAR BAXIŞ YARADICILIĞI ƏSASINDA)

Açar sözlər: *tolerantlıq, fəlsəfə, multikulturalizm, yaradıcılıq, şair*

Ключевые слова: *толерантность, философия, мультикультурализм, творчество, поэт*

Keywords: *tolerance, philosophy, multiculturalism, creativity, poet*

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində multikultural dəyərlər və ənənələr qədim dövrdən bugünümə qədər ədəbi düşüncə və bədii nümunələrdə əks olunmuşdur. Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti Azərbaycanı çoxmillətli, çoxkonfensiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanına çevirmişdir. Multikulturalizm – ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlər və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərin qorunması, inkişafı və harmoniyasına, azsaylı xalqların, dövlətlərin milli mədəniyyətinə, integrasiyasına yönəldilmişdir. [2, s.6]

Multikultural və tolerant dəyərlər ümumbəşəri xüsusiyyətlərə malikdir.

1960-1990-cı illər Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şairi Eldar Baxış yaradıcılığında ümumbəşəri mövzulara yer vermişdir. O, 1977-ci ildə qələmə aldığı “İydə çiçəyi” kitabında Cənubi Amerikanın Çili Respublikasının məşhur müğənnisi Viktor Xaranın vaxtsız və amansız ölümü ilə əlaqədar “Qu nəğməsi” şeirini yazmışdır. Bildiyimiz kimi, Qu quşu heç vaxt mahnı oxumur, yalnız ölümü yaxınlaşanda həmişə yangılı səsle son nəğməsini oxuyur. Qədim yunan dramaturqu Esxil özünün məşhur “Aqamennon” faciəsində bu mövzuya toxunaraq Kassandranın son sözlərini elə bu cür söyləyir: “O, bir Qu quşu kimi özünün gileyli ölüm mahnısını oxudu”.

Viktor Xaranın ölümündən bərk sarsılan şair Eldar Baxış özünün ondan əvvəl bu dünyadan köçdüyünü, yalnız qaldığını ürək ağrısı ilə ifa etmişdir:

Oxuyanam, səsim yoxdur,
Danışanam, dilim yoxdur.
Viktordan tez mən ölmüşəm,
Daha mənə ölüm yoxdur. [1, s.7]

Qapı döyülür...zamansız və amansız ölüm Viktor Xaraya və onun ətrafındakı insanlara gözlənilməz zərbə olur. Bu günün bu qapı döyüntüsü elə ilk xəbərdardırlar idi:

Onlar idi,
əllərində nə istəsən;
qanun, güllə,
Əllərində nə istəsən;
Yumruq, şillə. [1, s.8]

Meydanda əlləri kəsilən məşhur müğənninin son dəfə zümzüməsi qulaqlarda pıçıltı olaraq qaldı:

Bu nəğməni ürəyimdən
çıxardıram tikan kimi
dolan bulud boşalacaq
boşaldıram ürəyimi.
Yönü bəri düşəcəkm
ürəyimin bu nəğməsi?
Bu nəğməyə deyərsiniz
gitaranın qu nəğməsi. [1, s.8]

Şair adəti üzrə yazdığı bütün şeirlərdə bir obraz olaraq özünü də yaradır. Poetik nümunənin son bəndində də bunu ustalıqla qələmə alıb:

Nəğmənin qarşısına,
tüfənglə çıxana bax!...

Coan qızları ilə
məni aldı araya.
İtirdim mən özümü
döndüm Viktor Xaraya. [1, s.9]

Şairin digər əsəri gənc yaşında ömrünə son qoyulmuş Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Aleksandr Matrosovun xatirəsinə həsr etdiyi “İki həzin nəğmə” əsəridir. “Birinci güllə” və “Qayıtdın” adlı başlıqlardan ibarət 2 hissəli əsərdə “güllə” və “heykəl” motivinə müraciət edərək şair qısa məzmununda dərin məna işıqlandırmışdır. Aleksandr Matrosov II Dünya müharibəsi dövründə Sovet İttifaqının əsgəri idi. Qeyri-adi istedadla sahib olan bu gənc müharibə zamanı bədəni ilə alman pulemyotunu bloklamışdır. Bu və bir sıra yüksək qəhrəmanlıq və şücaətinə görə ona ölümündən (27 fevral 1943-cü il) sonra “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı” adı verilmişdir. Müəllif ona Saşa deyərək müraciət edirdi. Poetik nümunənin I hissəsində ömrünün on doqquzuncu ilində aramsız faşist gülləsinə tuş gələn Saşanın təsviri verilib.

II hissədə isə daha dərin məna vardır. Bəşər cinsi əslində heç vaxt ölmür, fərqli dövənlərdə yəni-dən fərqli qəlibdə yer alır. Burada da şair qəhrəmanın təsvirini balacalıq vaxtına, alma ağacından yıxılan vaxtlarına aparır. O yenə də qəhrəmandır və yaşayır. Lakin bu dəfə daşlaşmış bir obraz olaraq “heykəl” olaraq yaşadlarının yanına qayıdır:

İndi düşdün
yumşaq səhifəsinə
kitabın,
jurnalın,
qəzetin.
Düşdün qəhrəmanların sırasına
heykələ dönüb,
qayıtdın
yaşadlarının arasına

Ədəbiyyat:

1. Baxış Eldar. İyde Çiçəyi. Bakı.Gənclik. – 1977.-25 s.
2. Babayeva Fəridə. Azərbaycanca multikulturalizm ənənələri. “Yeni Azərbaycan”.- 2020.-11 yanvar, N 04.-s.6

Büşra Yener
Selçuk Üniversitesi

EĞİTİMDE YAPAY ZEKA: YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE ÖĞRENİMİNDE YENİLİKÇİ UYGULAMALAR (CHAT GPT ÖRNEĞİ)

Anahtar kelimeler: Yapay Zekâ, Çeviri Teknolojileri, İngilizce Öğrenimi, Yabancı dil öğrenimi

Keywords: Artificial Intelligence, Translation Technologies, Learning English, Foreign Language Learning

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Технологии перевода, Изучение английского языка, Изучение иностранных языков

Dil, insan hayatında iletişimi kolaylaştırmakta, çeşitli ekonomik fırsatları ortaya çıkarmakta, sosyal bağlar kurmaya ve eğitim araştırma alanlarında yardımcı olan bir faktördür. Küreselleşme kavramı ile dünya artık daha küçük ve ulaşılabilir olmaktadır. Birçok alanda yapılan gelişmeler diller sayesinde artık dünyanın her yerinde yaşanmaktadır. Yabancı dil bilmek, bu süreçlerin içinde daha etkin rol almayı sağlar. “Yabancı dil öğrenmek toplumsal açıdan gelişmişlik göstergesi olduğu gibi bireysel açıdan da insana özgüven veren, farklı bakış açıları sunan, kişisel gelişimin önünü açan bir faaliyettir. Başka bir deyişle yeni bir dil, yeni bir kültür, yeni bir vizyon demektir” [4, s.248].

Dünya geliştikçe yabancı dil öğrenme kanalları da aynı şekilde değişmiştir. Teknolojinin bu denli yaygın olmadığı zamanlarda yabancı dil öğrenimi daha geleneksel ve manuel yöntemlerle kısıtlıydı. Dil kursları, kitap, kaset ve Cd’ler, radyo ve televizyon yayınları, hatta yurtdışı dil eğitim programları gibi

yöntemler öğrencilerin yabancı dil öğreniminde katkı sağlamıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, günümüzde yapay zekâ destekli araçlar, bu geleneksel yöntemlere göre daha hızlı, kişiselleştirilmiş ve erişilebilir bir dil öğrenme deneyimi sunmaktadır. Bu araştırmamızda Open AI tarafından geliştirilmiş ChatGPT yapay zekâ robotunun yabancı dil olarak İngilizce öğrenimi üzerindeki etkilerini saptayacağız.

Yapay zekanın birçok tanımı yapılmaktadır. “Yapay zekâ zeki makineler, özellikle zeki bilgisayar programları yapma mühendisliği ya da bilimidir” [3, s.84]. Al-Shawabkah, Yapay Zekâyı “bilgisayarlara aktarılan yetenekler” [1, s.23] olarak tanımlar. Bu yetenekler, birçok performans sisteminin akıllı olmasını ve davranışlarında insanlara benzemesini sağlar. Ayrıca, bilgisayar ve bilgi teknolojisi alanlarının bir parçası olarak, insan zekasını simüle eden bilgisayar sistemlerini inceleyen, tasarlayan ve geliştiren bir disiplindir [2, s.79].

YAPAY ZEKA ÖRNEĞİ OLARAK: CHATGPT

Yapay zekâ, eğitim ve dil öğrenimi alanında derin bir etkiye sahiptir. Hem öğrenme deneyimini hem de öğretim sürecini kolaylaştırır ve geliştirir. Yapay zekâ, müfredatı ve materyalleri bireysel öğrenci ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde uyarlayarak kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sağlar. Örneğin, yapay zekâ destekli eğitim platformları bir öğrencinin güçlü ve zayıf yönlerini değerlendirebilir ve görevlerin zorluk seviyesini buna göre ayarlayabilir. Bu, öğrencilerin kendi hızlarında ilerlemelerine yardımcı olur ve bu özellikle dil öğreniminde faydalıdır. Dil öğrenmedeki temel zorluklardan biri telaffuzda ustalaşmaktır. Yapay zekâ destekli konuşma tanıma yazılımı, öğrencinin telaffuzunu dinler ve anında geri bildirim sunarak konuşma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu sistemler bir öğrencinin konuşmasını ana dili İngilizce olan konuşmacı modelleriyle karşılaştırır ve iyileştirme önerileri sunar.

ChatGPT, dil öğrencilerinin doğru ve etkili bir şekilde İngilizce öğrenmesine olanak tanır. ChatGPT ile yapılan etkileşim, öğrencilere dil bilgisi, kelime dağarcığı ve okuma, yazma, dinleme gibi becerileri geliştirme fırsatı sunar. Aşağıda ChatGPT programına yabancı dil öğreniminde verilebilecek bazı görevler sıralanmıştır.

1. DİNLEME

ChatGPT gibi yapay zekâ destekli programlar kişilere konuşmalar, haberler, sohbetler ve hikâyeler sunar. Bu materyallerde, yapay zekâ öğrencinin seviyesine uygun çeşitli görevler vermekte bu sayede çok fazla alıştırmaya imkânı sunmaktadır. Alıştırma sonrası yapay zekâ bu aktiviteleri analiz ederek doğru bir dönüt vermektedir.

1. İngilizce A1 seviyesinde kısa bir hikâye anlat ve ardından sorular sor.
2. Bana şarkı veya film replikleriyle dinleme pratiği yaptır.
3. Bana günlük konuşmalarda kullanılan yaygın ifadeleri dinleme pratiği olarak sun.
4. Şarkı sözleri üzerinden boşluk doldurma etkinliği hazırla.

2. KONUŞMA

ChatGPT gibi AI destekli sohbet botları, öğrencilerin günlük konuşma pratiği yapmalarına yardımcı olabilir. Öğrenciler, bu sohbetlerde dil bilgilerini test edebilir, öneriler alabilir ve hata yaparak öğrenebilirler.

1. Bana bir konu ver ve onun hakkında pratik yapmamı iste.
2. Günlük ifadeleri öğret ve bunlar hakkında diyalog kuralım.
3. Günlük hayattan ifadelerle benimle role-play yap.
4. Telaffuzumu düzelt.

3. KELİME ÖĞRETİMİ

Yabancı dil öğrenmenin temel taşlarından biri de kelime bilgisi ve kelimelerin doğru kullanımını öğrenmektir. ChatGPT, kelime öğretiminde çok güçlü bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil öğrencileri, ChatGPT gibi yapay zekâ destekli uygulamalar sayesinde, yeni kelimeleri daha hızlı öğrenebilir ve doğru bağlamda kullanabilirler.

1. İngilizce A1 seviyesinde örnek kelimeler ver ve bunlarla alakalı cümle kurmamı iste.
2. Örn; Bana “language” ve “tongue” kelimeleri arasındaki farkı cümle kurarak açıkla.
3. Bana örneğin; “okul” ile alakalı kelimeler öğret.
4. Bana öğrendiğim kelimeleri kullanabileceğim bir alıştırmaya hazırla.

4. OKUMA

ChatGPT yabancı dilde okuma becerisini geliştirmek için öğrencilere çeşitli okuma materyalleri sunarak, dilin yazılı formlarını anlamalarına yardımcı olmaktadır.

1. Bana seviyeme uygun kısa bir metin yaz ve ardından anlatmamı iste
2. Bana metin üzerinden hata bulma pratiği yaptır.
3. Metni karıştır ve benim doğru şekilde sıralamamı iste.
4. İngilizce A1 seviyesinde bir metin yaz ve o metin ile alakalı sorular sor.

5. DİL BİLGİSİ

Bir dilin dil bilgisi kurallarını öğrenmek, o dili öğrenme sürecini hızlandırır. İngilizce dil bilgisi, dilin doğru kullanılabilmesi için önemli bir temel oluşturur. Dil öğreniminde doğru iletişim kurabilmek ve kişinin kendini daha rahat ve güvenle ifade edebilmesi için dil bilgisini öğrenmek önemlidir.

1. Bana Simple Present Tense ile alakalı 5 cümle örneği ver.
2. Yazdığım metindeki/kurduğum cümledeki dil bilgisi hatalarını incele ve hataları düzelt.
3. Past Simple konusunu pekiştirebilmem için alıştırmalar ver.
4. Future Tense konusunu günlük konuşma içinde nasıl kullanabilirim?

Sonuç olarak, ChatGPT, öğrencilerin dil öğrenme sürecini destekleyen güçlü bir araçtır. Anında geri bildirim, dil bariyerlerini aşma ve zaman/mekân bağımsız öğrenme imkanları sunarak, öğrencilerin daha etkili ve özgüvenli bir şekilde dil becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

Kaynakça:

1. Al-Shawabkah, Y. Artificial Intelligence in Education: Theory and Practice. New York: Academic Press, 2017.
2. Kaleli, A., Özdemir, C. Yapay Zekâ Destekli Dil Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım: Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yapay Zekâ Uygulamaları. IJSSAR International Journal of Social Sciences and Academic Research. Volume 2, Issue 3, 2025, pp. 77-91.
3. Pirim, Z. Yapay Zeka. E-Journal of Yaşar University. Volume 1, Issue 1, 2006, pp. 81-93.
4. Taşcı, H. G. Yapay Zekânın Yabancı Dil Öğrenimine Etkisi (Rus Dili Örneği). International Journal of Humanities and Education. Volume 10, Issue 23, 2024, pp. 247-275.

Çinarə Şahbazlı
Bakı Biznes Universiteti

QLOBALLAŞMANIN DİLLƏRDƏ YARATDIĞI MƏNSUBİYYƏT DƏYİŞİKLİYİ VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *kimlik, dil, mədəni irs*

Keywords: *identity, language, cultural heritage*

Ключевые слова: *идентичность, язык, культурное наследие*

Qloballaşma müasir dövrün əsas meyllərindən biri olaraq insan həyatının bütün sahələrinə təsir edir. Xüsusilə dil və mədəniyyət sahəsində qloballaşmanın təsiri daha dərindən hiss olunur. Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mənsubiyyətin, kimliyin və mədəni yaddaşın daşıyıcısıdır. Bu səbəbdən, qloballaşmanın dillərdə yaratdığı dəyişikliklər, fərdlərin mənsubiyyət hissini yenidən formalaşdırır və mədəniyyətlərarası münasibətlərə birbaşa təsir edir.

Qloballaşma prosesində ingilis dili başda olmaqla bir neçə global dil üstünlük qazanmış, "lingua franca"-ya çevrilmişdir. Bu proses aşağıdakı dəyişiklikləri sürətləndirmişdir:

- Yerli dillərin və dialektlərin zəifləməsi və ya yox olma təhlükəsi
- İki və ya çoxdilli nəsillərin formalaşması
- Dildəki dəyişikliklərin mədəni kimlik və mənsubiyyət üzərində təsir gücünün artması

Bir çox insan ana dilindən əlavə olaraq qlobal dilləri öyrənməyə məcbur olur ki, bu da "mədəniyyətərarası ikili və ya çoxqatlı mənsubiyyət" yaradır. Beləliklə, fərd eyni anda həm öz milli mədəniyyətinə, həm də qlobal mədəniyyətə aid olmağa başlayır. Şəxsiyyətin formalaşması mədəniyyət daxilində baş verən sosial-psixoloji prosesdir. [3;45]

Dil insanın kimliyinin əsas göstəricilərindən biridir. [1;26] Bir dilin qloballaşma fonunda güclənməsi və ya zəifləməsi fərdin mənsubiyyət hissini aşağıdakı istiqamətlərdə dəyişir:

- Milli Mənsubiyyətin Zəifləməsi: Ana dili unudulmağa və ya ikinci plana keçməyə başlayır. Gənclər daha çox qlobal dillərdə düşünür və yazırlar.
- Yeni Mənsubiyyət Formalaşır: Qlobal dillərdə (xüsusən ingiliscə) danışan insanlar özlərini "dünya vətəndaşı" kimi hiss edirlər.
- Mədəni Təbəqələşmə: Qlobal dil bilən və bilməyənlər arasında sosial fərqlər yaranır. Bu, mədəniyyətlərəarası münasibətlərdə bərabərsizliyə səbəb ola bilər.

Qloballaşmanın dillər vasitəsilə mədəniyyətlərəarası münasibətlərə təsiri ikitərəflidir:

1. Müsbət Təsirlər:

- Əlaqələrin artması: Müxtəlif xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq artır.
- Mədəniyyət mübadiləsi: Qloballaşma fərqli mədəniyyətlərin bir-birinə inteqrasiyasını asanlaşdırır.
- Kosmopolit düşüncə: Qlobal dillər sayəsində insanlar fərqli mədəniyyətləri daha yaxşı tanıyır.

2. Mənfi Təsirlər:

- Mədəni Assimilyasiya: Kiçik xalqların dilləri və mədəniyyətləri böyük mədəniyyətlərə qarışaraq yox olmağa başlayır.

- Kimlik Krizi: İki və ya daha çox mədəniyyət arasında qalan fərd öz milli kimliyini itirə bilər.
- Dil imperializmi: Güclü dillərin hegemonluğu digər dilləri sıxışdırır və mədəni müxtəlifliyi azaldır.

Qloballaşma dünya inkişafının müasir mərhələsinin başlıca meyli kimi getdikcə böyüməkdədir. Əgər bəşəriyyət XX əsr elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılaşmışdısa, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı düşündürür.[2; 312]

Qloballaşmanın yaratdığı dil dəyişiklikləri mədəniyyətlərəarası münasibətləri dərinlən formalaşdırır. Bir tərəfdən, insanları daha açıq, tolerant və qlobal düşüncəli edir, digər tərəfdən isə milli və mədəni kimliklərin zəifləməsinə səbəb olur. Buna görə də, qloballaşan dünyada dil və mədəni irsin qorunması həm dövlətlərin, həm də cəmiyyətlərin əsas prioritetlərindən biri olmalıdır. Əks halda, gələcəkdə bir çox xalqlar üçün "mən kiməm?" sualına cavab vermək daha da çətinləşəcək.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev N., Məmmədov Z. Nitq mədəniyyətinin əsasları. 2008.
2. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş "Milli-mədəni irs və onun qloballaşma şəraitində təbliği məsələləri" mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Mingəçevir 22-23 Aprel 2016-cı il. səh. 315
3. Ş.Babayeva, C.Aliyev, Ə.Əliyev, M.Məmmədov, S.Əmirova, H.Zeynalova, K.Babayeva, L.Sadixova, S.Fərhatlı, N.Əhmədova, C.Dəmirova, Ə.Qubadova, ETNOPSİXOLOGİYA.Bakı 2020.səh.346

Coşqun Dadaşov
Azərbaycan Dillər Universiteti

MAGİK REALİZMDƏ MİFOLOJİ ZAMAN VƏ PARALEL DÜNYA

Açar sözlər: Borxes, Markes, Murkok, magik realizm, mifoloji zaman

Ключевые слова: Борхес, Маркес, Муркок, магический реализм, мифологическое время

Keywords: Borges, Marquez, Moorcock, magical realism, mythological time

İngilis ədəbi tənqidində M.Murkoku Latın Amerika magik realizminin böyük nümayəndələri X.L.Borxes və Q.Q.Markeslə müqayisə edirlər [3, s.63]. Bu müqayisədə bir həqiqət var. Borxesin ma-

gik realizminin əsasını zaman və məkanla oyun təşkil edir. Bu oyun Borxes üçün əbədiyyətin metafizikası, işarə sonsuzluğu, bütün zamanların və məkanların birləşmə nöqtəsi, başqa sözlə, bütün zamanların bir anda birliyi deməkdir. Borxesin “Alef” hekayəsindəki Alef bütün digər nöqtələri bir araya gətirən məkandır. Kim ona baxarsa Kainatda mövcud olan bütün varlıqları görə bilər. M.Murkok yaradıcılığında da eyni meyilləri görmək olur.

Borxesin magik realizmi sonsuzluğa tabedir. Sonsuzluq onun üçün çoxsaylı abstrakt mövzulardır. Zaman və məkan, yuxu və reallıq magik şəkildə onun hekayələrində bir araya gəlir, Borxesin bədii dünyasını yaradır. Borxesə görə əbədiyyət və sonsuz həyat haqqında düşüncələr həyatı və insan fəaliyyətini dəyərsizləşdirir. Əbədiyyət hər şeyi mənasız edir, elə bu səbəbdən əbədi həyat onun qəhrəmanları üçün daha çox əzabdır. Borxesin “Ölümsüzlük” hekayəsində ölüm bütün əxlaqi dəyərləri ilə həyatın mənasını təşkil edir, amma eyni zamanda, ölümsüzlük əxlaqın həddindən kənarda dayanır. Elə bu səbəbdən o nə pisliklə, nə yaxşıqla əlaqəlidir. Ölümsüzlük təkcə ölümü deyil, həyatın özünü belə inkar edən anlayışdır. Ona görə xüsusi bir vəziyyətdir. Borxes hekayədə qaldırdığı ideyanı magik realizmin prinsipləri əsasında nəql edir və görünür elə bu səbəbdən baş verən hadisələr məntiq qanunlarına sığmır: “Biz reallığı asanlıqla qəbul edirik, bəlkə də intuitiv hiss edirik ki, həqiqətən heç nə yoxdur” [4, s.127].

Borxes “İkinci ölüm” hekayəsində gerçək zamanla mifoloji zamanı bir araya gətirir, reallıqla oynayır. Hekayənin qəhrəmanı bütün ömrü boyu qorxaqlığını dəf etmək istəyir, lakin ona yaşadığı real dünyada deyil, paralel dünyada nail olur. O da qeyd edilməlidir ki, paralel dünyalar, zamanla oyun Borxes yaradıcılığının ana xəttini təşkil edir. “Zair” hekayəsində magik qüvvəyə malik bir məxluq müxtəlif vaxtlarda gah pələng, gah zahid, gah da mərmər daş və qəpik şəklində görünür. Zairi görəni onu heç vaxt unuda bilmir, yalnız onun haqqında düşünür. Dünya onun üçün öz mənasını itirir, sevgi və nifrət, varlıq və yoxluq Zairin yanında Heçliyə dönür. Zair eyni vaxta bir varlığa çevrilir, onu məhv etsən yenidən doğulur və bu sonsuzluğa qədər davam edir. Zair sonsuzluğun təcəssümü kimi insanı qarabaqara izləyir. Ondan qurtulmağın yolu yoxdur.

Magik realizmin prinsipləri ilə yazılan Borxesin hekayələrini dəfələrlə oxumaqla onun sirt pərdəsini açmaq, məhz bu oxunuşdan sonra mistik abı-havasını duymaq olur. Amma bununla belə sona qədər bu mistik dünyaya aydınlıq gətirmək olmur. Sehrin və sirrin möcüzəsi istənilən oxucunu özünə cəlb edir, Borxesin yaratdığı magik aləmə salır. Amma bu aləmin geçəkliklə əlaqəsi də yox deyil. Real hadisələr magik atmosferdə təsvir edilsə də, oxucu personajları tanıyır, gündəlik həyatda rast gəldiyi hadisələrlə paralelliyi görə bilər.

Borxes yaradıcılığında zaman mövzusu yuxarıda sadalanan hekayələrdə olduğu kimi, “Özgə” hekayəsinin də süjet xəttini təşkil edir. Bu hekayədə zamanla ayrılmış iki Borxesin mistik görüşü baş verir. Eyni zamanda da keçmişlə gələcəyin, müxtəlif dövrlərin və fərqli məkanların görüşü hekayəyə mistik don geyindirir. Qəhrəman özü ilə görüşünü təsvir edir və bu təsvir yazıçı tərəfindən o qədər gerçək izah edilir ki, oxucuda heç bir şübhə doğurmur. İki zamana sığan Borxeslər bir zamanda görüşür, söhbət edir və gündəlik həyatı müzakirə edirlər. Beləliklə, Borxes zamanın xülya olduğunu və varlığın əbədi dəyişkənliyini qoca və gəncin obrazında göstərir. Zaman anlayışını başqa baxış bucağından təqdim edir.

Borxesin zaman oyunlarını həyata keçirən üsullarından biri də yuxudur. Yuxu və labirintlər onun bütün yaradıcılığının aparıcı leytmotividir. “Xarabalıqlar dairəsində” hekayəsində qəhrəman yuxu və reallıq arasında bir plan qurur, ərzani həyatdan ayrılıb səmavi həyata keçmək istəyir. Amma dərk edir ki, bu plan baş tutmaya da bilər. Yuxuda bir insan yaratmaq və onu gerçək dünya ilə tanış etmək istəyir. Məlumdur ki, Borxes yuxu ideyasını həyatın və yaradıcılığın əsası kimi qəbul edir və elə bu səbəbdən onun yaradıcılığında yuxu leytmotivi aparıcı rol oynayır. Hekayənin qəhrəmanı da yuxuda tanrı iddiasına düşür və insan yaradır. O, əmindir ki, yaradıcı insan tanrının zərrəsidir, elə bu səbəbdən canlı yarada bilər. Amma yuxunun içində özünü başqasının yuxusu olduğunu görür.

Qeyd edək ki, yuxu və labirint gerçək və absurdu birləşdirən sonsuz struktur kimi hekayədən hekayəyə Borxesin bədii dünyasını əks edir. Borxesin qəhrəmanları labirintlərdə Ölümsüzlüyü tapmaq üçün səyahət edir, lakin axtarırları nəticəsiz qalır və bu səyahət onlara məyusluqdan başqa bir şey gətirmir. Göründüyü kimi, mifoloji zaman və bir-birinə paralel olan, özünü təkrarlayan, xaosla nizamin növbələşməsi ilə xarakterizə olunan paralel dünyalar ideyası Borxesin magik realizminin səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Mifoloji zaman və paralel dünya mövzusu Markes yaradıcılığının əsas xüsusiyyəti kimi maraqlı doğurur. Onun magik realizmdə yazdığı “Yüz ilin tənhalığı” romanının personajları eyni anda iki dün-

yada, ikili reallıqda mövcuddurlar [1]. Əsərin bütün personajları keçmiş və indi, yuxu və gerçəklik arasında var-gəl edirlər. İkili reallıq personajları çaşdırır, hadisələrin belə gedişi təbii hal kimi qəbul edilir. Belə yanaşma Markesin qəhrəmanlarını Borxesin qəhrəmanlarına yaxınlaşdırır, eyni zamanda da ingilis yazıçısı Murkokun bədii dünyasının açılmasına yardım edir. Digər tərəfdən, reallığı belə təsvir etmək, həqiqəti, gerçəkliyi bu şəkildə göstərmək hər üç yazıçını bir araya gətirir. Gerçək və uydurmanı yuxu və reallıq arasında göstərməyə yol açır. Borxes, Markes və Murkok zaman anlayışına şərti kateqoriya kimi baxır və elə bu səbəbdən ona son dərəcə sərbəst yanaşırlar.

Diqqət etsək görərik ki, Markes və Murkokun romanlarında zaman ya inanılmaz bir sürətlə axır, ya da əksinə, yoxa çıxır. Empirik zaman gerçəklikdən uzaq düşür, biri-biri ilə əlaqəsi olmayan zamanlara bölünür və oxucunu qeyri-müəyyən keçmişə aparır. Beləliklə, hər iki yazıçı zamanın obyektiv olmadığını göstərir. Murkok da Markes kimi bir prinsip üzərində dayanır və göstərir ki, insan zamanı müxtəlif nöqtələrdən görür, elə bu səbəbdən qəbul edilmiş zaman anlayışının mövcudluğu sadəcə mümkün deyil.

O da qeyd edilməlidir ki, Borxes, Markes və Murkok üçün mif müasir reallığı dərk etmə üsuludur. Onlar həm yeni mifologiya yaradır, eyni zamanda da məlum miflərə müraciət edir, oxucunu hadisələrin mahiyyətinə daha dərindən nüfuz etməyə yönəldirlər. Mifə bu şəkildə yanaşma Murkok romanlarını qeyri-adi edir.

Markesin də, Murkokun da personajlarının yaşadığı dünya xaos kimi görünür. Onları əcdadların ruhları, sirli insanlar, bədheybətlər, heyvanlar əhatə edir. Bu personajlar daim problemlər yaşayır, həyatımız hadisələrin şahidi olurlar. Bir qayda olaraq hər iki yazıçının qəhrəmanları reallıqla uydurma arasında qalır, xaosla kosmosun döyüşlərində iştirak edirlər. Ümumiyyətlə, oxucuda belə bir təəssürat yaranır ki, magik realizmin personajları zamandan kənarda, paralel dünyalarda yaşayır.

Markesin personajları kimi Murkokun da personajları özlərini tənha hiss edirlər. Onlar magik reallığa könüllü səyahət etmirlər, əksinə, özlərini dərk etmək ümidi ilə narahat şəkildə onu dolaşırlar. Onlar yaxınları ilə dialoq qura bilmir, çünki hər birinin özünəməxsus daxili kədəri, heç kəslə bölüşə bilməyən gizli dünyası var. Nəticədə hər kəsdən uzaq düşür, tənhaləşir və özünə qapanırlar. Elə bu səbəbdən paralel dünyanın varlıqları ilə təmasa girir, onlarla təsəlli tapırlar.

Ədəbiyyat:

1. Markes, Q.Q. Yüz ilin tənhalığı. Bakı: Qanun. 2011. 464s.
2. Magical Realism: Theory, History, Community. Edited by Zamora P.L., Faris W. Duke University Press. 1995. 592p.
3. Hegerfeldt, A. Contentious Contributions: Magic Realism goes British // Janus Head. Contentious Contributions. Volume 5. Issue 2. 2002, p.62-86.
4. Борхес, Х. Проза разных лет. Москва: Радуга. 1989. 268с.

Думитру ПРИСАКАРУ

Словесности Ясского Университета «Ал. И.Куза»

МОДЕЛЬ ЛИДЕРСТВА ЧЕРЕЗ МОДЕЛЬ ИДЕАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА (НА ОСНОВЕ «ИСКАНДЕР-НАМЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И «АЛЕКСАНДРИИ»)

***Açar sözlər:** İsgəndər-Name, İsgəndəriyyə, İskəndər, Dara, Yeremya, peyğəmbərlər, filosoflar*

***Ключевые слова:** Искандер-Наме, Александрия, Александр, Дарий, Иеремия, пророки, философы*

***Keywords:** Iskander-Name, Alexandria, Alexander, Darius, Jeremiah, prophets, philosophers*

Резюме: Концепция мира и особенно религии – понятие, глубоко эксплуатируемое в средневековой литературе, – находит свое отражение и в легендах древности. Одна из них – «История Александра Македонского» – до сих пор остается точкой отсчета для великих культур мира, являясь источником для национальных литератур Европы, Ближнего Востока и Кавказа. В этой

связи мы предлагаем краткий сравнительный анализ некоторых аспектов между «Искандер наме» персидского и азербайджанского поэта Низами Гянджеви и «Александрией», популярным произведением из румынского региона, заимствованным из Византийской империи по сербскому образцу. Первое произведение, задуманное в форме поэмы, посвященной малику Носрат аль-Дину Бискину бен Мухаммеду, предлагает, благодаря тонкому психологическому анализу Низами, персидским князьям того времени славный пример греческого императора; с другой стороны, «Александрия» в румынском пространстве, впервые распространенная в виде перевода в издании священника Иона Романул из Санпетру, а затем в Кодексе Неагое, направлена на просвещение масс. Исходя из этих и других предпосылок, анализ сосредоточен на отношении и видении религии Александром Македонским, запечатленном в этих двух произведениях, а также на его роли мудрого монарха, пророка и философа (согласно исламской концепции). Мы проследим, как схожи и, прежде всего, различны архетипы великого завоевателя, начиная с нескольких поучительных эпизодов, и до какой степени эти сцены приведут к последующим изображениям македонского императора. Такие персонажи, как пророк Иеремия (Александрия) или семь мудрецов (Искандер-Наме), влияют на судьбу Александра, становясь символами в его становлении как идеального монарха и, в исламском смысле, как представителя новой религии и царств, которые воссоединят мир.

Rezumat: Concepția despre lume și mai ales despre religie, una profund exploatată în literatura medievală, își face simțită prezența și în legendele referitoare la Antichitate. Una din acestea – *Istoria lui Alexandru cel Mare* – rămâne încă un punct de referință pentru marile culturi ale lumii, reprezentând o sursă pentru literaturile naționale ale Europei, Orientului Mijlociu și ale Caucazului. În acest sens propunem o scurtă analiză comparativă, sub câteva aspecte, dintre *Iskandernama* a poetului persan și azer Nizami Gandjavi și *Alexandria*, operă populară din spațiul românesc preluată din Imperiul Bizantin pe filieră sârbească. Prima operă, concepută sub forma unui poem închinat *malikului* Nosrat al-Din Biskin bin Mohammad, oferă, prin fina analiză psihologică a lui Nizami, principilor persani ai vremii exemplul glorios al împăratului grec; de partea cealaltă, *Alexandria* din spațiul românesc, circulând pentru prima oară ca traducere în redacția preotului Ion Românul din Sânpetru și, mai apoi în *Codex Neagoeanus*, are ca scop educarea maselor. Pornind de la aceste premise și nu numai, analiza se va concentra pe atitudinea și viziunea față de religie a lui Alexandru Macedon surprinse în cele două opere, precum și pe ipostazele acestuia de *monarh înțelept*, respectiv de *profet și filosof* (conform concepției islamice). Vom vedea sub ce aspecte se aseamănă și mai ales diferă arhetipurile marelui cuceritor pornind de la câteva episoade edificatoare dar și în ce măsură vor conduce aceste scene la ipostazele ulterioare ale împăratului macedonean. Personaje precum Ieremia-prorocul (*Alexandria*) sau cei șapte înțelepți (*Iskandernama*) marchează destinul lui Alexandru, devenind simboluri în formarea acestuia ca monarh ideal și, în accepțiune islamică, ca reprezentant al noii *religii și împărății ce vor reuni lumea*.

Александр Македонский, один из выдающихся деятелей, оставивших след в большинстве мировых культур и эпох, со временем превратился из реальной, конкретной, из плоти и крови исторической личности, оставившей глубокое наследие единство языка и традиций эллинистической империи (κοινή), – в мифологизированную фигуру древнего прошлого, упоминаемую еще в Библии, в книге пророчеств Даниила. Релевантность его образа для мировоззрения варьировала от случая к случаю: светская литература подчеркивает его статус «мудрого правителя», но склонного к радикальным мерам и решениям из-за своей бурной молодости («Гордиев узел»), а религиозные образы настаивают на "vanitas vanitatum" (Книга Екклесиаста), которой подвержены все империи; Даниил предвещает подъем великой империи Александра, но предупреждает о ее разделении на «четыре великие империи». Христианское воображение, в свою очередь, возьмет на вооружение символ Македонской империи, чтобы присоединиться к Вавилону, Египту и Риму в попытке узаконить ту же концепцию древних империй (Римская империя должна была стать вечной после принятия христианства). Также известна сцена, вдохновленная житием святого Сисоя Великого, ученика святого Антония Великого (IV век н.э.), также известная как «Изумление Сисоя», где Сисой, остановившись у гробницы великого завоевателя, про-

ливают слезы, размышляя об эфемерности человеческого бытия. Эта сцена будет красоваться во всех греческих церквях после завоевания Константинополя в 1453 году Мухаммедом II.

Ислам постепенно привел к изменениям во взглядах на образ Александра: от чисто эсхатологических или исторических упоминаний о нем до мистических аспектов его личности. Много дискуссий вызывают также арабские и доисламские версии «Романа об Александре» Псевдо-Каллистена (III век до н.э.); «Роман об Александре» служит прототипом для всех более поздних популярных и национальных александринов (начиная с версии Юлия Валерия IX века). Но прежде чем распространиться на Балканах в XIII-XV веках, в Неманидской Сербии, а затем и в Румынии, легенды об Илиаде и Александре получили широкое распространение в Византийской империи, где хвалебные слова изобиловали сравнениями византийских императоров с древнегреческим героем. Однако это не прерогатива Средневековья, а скорее наследие греческой античности, реже Александр встречается в других произведениях, где средневековые сербские правители сравниваются с ветхозаветными фигурами (Иаков, Давид, Иосиф, Моисей, Иисус Навий, Иов). В восточной и арабской литературе границы репрезентации античного героя Александра переходят за пределы утопических, поддерживающих рамок настоящего фэнтезийного эпоса, но Ду аль-Карнайн (аналог александрийского протагониста) становится экзистенциальным героем, спасающим мир от Гога и Магога, копающим и строящим Фонтан Молодости, из которого он будет черпать воду Жизни, и окруженным, благодаря феерической, почти эзотерической атмосфере, философами - в первую очередь Сократом и Аристотелем (*Secretum secretorum*). Характер восточных легенд об Александре как о государственном деятеле также берет начало в доисламской эпохе, под влиянием сирийских христианских общин и византийского правительства, которое еще до арабских завоеваний успело заявить о себе в некоторых районах Леванта. Здесь мы также видим захват наследия Александра бывшими противниками греков (персами), поскольку поэмы, распространяемые под общим названием «Искандер-наме», хотя и посвящены иранскому шаху, чтобы стать для него образцом, затрагивают сторону не стратега и императора Александра, а скорее искателя истины. Искателя истины, который насадит новую, универсальную религию и создаст империю, которая будет править и (по словам фериков) «унаследует землю». Одним из таких произведений является поэма Низами Ганджави «Искандер-наме», написанная между 1194 и 1202 годами и посвященная малику Носрат аль-Дину Бискину бен Мухаммеду из династии Пашкинидов грузинского происхождения. В поэме Низами, с его тонким психологическим анализом главного героя, предлагает другим персидским шахам модель лидерства, через модель идеального общества, которое хочет создать Искандер – восточный аналог Александра.

Если в европейской Александрии, с ее позднейшими западными и восточными ответвлениями, мы идентифицируем прототипы Александра – императора, рыцаря, защитника христианства (!), мудрого правителя, «Искандер-наме» Низами предлагает модель провидца-императора и пророка, характеризующуюся двумя частями поэмы: Шереф-наме (Книга славы) – описание жизни и сражений великого полководца армий древнего мира, и Игбал-наме (Книга счастья), где Искандер изображен как идеальный правитель, правящий своей империей справедливо и мудро. Чем Искандер отличается от Александра? Стоит ли Искандер на ступень выше христианского императора румынской Александрии? Что в этих особенностях часто ставит в оппозицию две модели правления и философии мира и религии, мультикультурную и национальную? Какие сходства и различия сохраняются в мировоззрении двух произведений?

Румынская версия «Александрия» происходит от сербских версий «Александрии», романа, который, в свою очередь, через свои западные версии *Historia Alexandri Magni* Квинта Курция Руфа и *Historia de preliis Alexandri Magni* Леона Неаполитанского, больше сосредоточен на славе и деяниях македонского императора. Отдельным эпизодом, игнорируемым в «Искандер-наме», является происхождение Александра от царя Филиппа, оспариваемое Александрийским автором. Это, вероятно, одно из первых предвосхищений концепции анонимного автора о том, что греческие боги – ложные, хотя рождение Александра происходит в назначенное время. Александр растет, развивается, учится «песнопениям» и владению оружием, но невольно убивает Нетинава, тем самым исполняя пророчество о том, что тот умрет от руки своего сына. Александр проявляет ум великого полководца: ему предстоит решить ряд внутренних и внешних

проблем – примирение Олимпии с Филиппом, разгром татар (то есть скифов – и их императора Альтамиса) и т.д. Многие из этих сцен эквивалентны сценам в «Искандер-наме». После убийства своего отца похитителем Олимпии Анархосом Александр восходит на македонский престол и начинает подготовку к войне, а значит, и к своей мессианской миссии – завоеванию мира. Множество вспомогательных персонажей и событий, связанных с Александром, выстраивает характер главного героя, превращая его в прозорливого императора и мудреца будущего. Помимо уже использованной рыцарской жилки, в романе присутствуют и элементы новизны – указание на родную, почти крестьянскую интеллигентность молодого императора.

Низами известен в азербайджанской и персидской литературе, а также в постсоветском литературоведении как автор, обладающий психологическим мастерством, не имеющим аналогов среди современников, и это особенно заметно в изображении характеров. Советский востоковед Е.Е.Бертельс, главный исследователь Низами, наряду с другими аспектами произведения, занимался также символической «географией» произведения, где психологический анализ играет важную роль. В европейской *Александрии* можно заметить повторение избыточных географических и исторических деталей, которые запутывают повествование; автор часто прибегает к клише «как бы отрезать» в спешке повествования, чтобы пропустить описание сражений. Летописец Мирон Костин описывал ложь Александрии, ее географию и причудливую историю; но если европейские авторы неохотно относятся к географии «Александрии» или игнорируют ее, то на кавказском и персидском пространстве мы находим иной подход. По словам Бертельса, «...Низами учился совершенно не тому, чему учили нас. ...он жил в XII веке и не мог знать по меньшей мере трех вещей: великих географических открытий, Ньютоновой механики и эволюционной теории». Но «география души», понятие, характерное и для Низами, предполагает путешествие в мифологические, сказочные и таинственные царства, где герой достигает больших духовных и цивилизационных высот; для Бертельса «вселенная» устроена подобно человеку, из этой идеи вытекает представление о том, что человеческое тело, с его органами и тканями, само по себе является гораздо более сложной вселенной, чем представление об отдельном человеке. Во время четвертого путешествия во второй книге Низами Искандер посещает страну идеального порядка, расположенную на севере, в долине реки Енисей, в «стране Хирхиз», где нет угнетателей и угнетенных, господ и слуг. Низами утверждает, что страна, где все равны, нет необходимости в правителе. Критик Бертельс видит здесь, как и другие, предчувствие возникновения Советского Союза.

Однако, возвращаясь к тексту поэмы, Искандер осуществит тот же самый порядок в своем собственном царстве, где главным девизом будет социальное равенство, гуманизм, любовь к себе и ближнему и – самое главное – любовь к Богу. В то же время в этом королевстве не будут преследовать тех, кто придерживается других законов. Царство Искандера – это нечто большее, чем европейские социальные утопии вроде «Левиафана» Гоббса: это и «город Божий», и «Царство Божие внутри нас» сказал бы Толстой. Это исламское мировоззрение, спроецированное на историю с древним героем, но идеал которого – «грядущие времена» (Шиллер), а не «тех, кто есть». Самой значительной вехой двух произведений является именно их назначение. В «Искандер-наме», предназначенном для руководителей того времени, цивилизаторская миссия Александра осмысливается на уровне системы и отвечает потребностям ислама того времени в экспансии и завоеваниях, но не обязательно с помощью меча, а через культуру.

Западное христианство как раз тогда тоже пробовало этот путь; но модель восточного христианства заключалась в том, чтобы противостоять различным угрозам того времени, и модель «христианского правителя», описанная Александром в *Александрии*, предполагает именно такую хитрость; со времен завоевания Афин, города Вавилона, во второй части романа он говорит максимам, как Соломон, как судья и человек. Слияние этих двух типов моделей приводит, конечно, и к культурному сходству между балканскими, восточноевропейскими и кавказскими регионами.

Литература:

1. Низами, *Искандернаме*, (составитель и автор предисловия - Агиль Гаджиев, перевод- К. Липскерова), Издательство "Чашыоглу", Баку, 2007.

2. Berg, Gabrielle van den Bürgel, Johann-Christoph; Ruymbeke, van, Christine (eds.). *A Key to the Treasure of the Hakim : Artistic and Humanistic Aspects of Nizami Ganjavi's Khamsa*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011, pp. 87–88.
3. Kristophson, Jürgen, *Kam die sogenannte "serbische" Alexandreis zweimal nach Rußland?* in: Festschrift für Hans-Bernd Harder zum 60. Geburtstag, 1995, p. 249
4. Nagisoylu, Mohsun, *Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма*, in *Азербайджанский мультикультурализм [Текст]: учебник для высших учебных заведений* / К.Абдулла [науч. ред., предисл.], Э.Наджафов [науч. ред., предисл.], А.Мамедов [и др.]; пер. Ч.Гаджиева; ред. С.Гасанов; отв. за изд. Р.Гасанов; [отв. за вып. Р.Казымов; дизайн А.Абдулладе; гл. ред. Н.Джаббарлы]; [М-во Образования Азерб. Респ., Бакинский Международный Центр Мультикультурализма], Баку: Şərq-Qərb, 2019, p. 144-149.
5. Pavlovic, Vojana, *Роман о Александре Великом у средњовековној Србији: витешки модел и портрет владара-ратника*, in *Зборник Матице српске за историју*, 85, Novi Sad, 2012, p. 7-28.
6. Бертельс Е. Э. Подготовка к юбилею Низами. – Литературная газета. 10.12.1939, № 68.
7. Евсеев В.Н., Макашева С.Ж. *Утопический текст поэмы «Искендер-наме» Низами* // Общество: философия, история, культура. 2023. № 7. С. 28–35.
8. *Низами Гянджеви* / А. Е. Бертельс // Моршин – Никиш. – М. : Советская энциклопедия, 1974. – (Большая советская энциклопедия : [в 30 т.] / гл. ред. А. М. Прохоров ; 1969–1978, т. 17).

Ədilə Təhmasib
Azərbaycan Dillər Universiteti

ALEKSANDR DÜMANIN “QAFQAZ SƏFƏRİ” ƏSƏRİNDƏ MULTİKULTURAL ELEMENTLƏR

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerantlıq, mədəni körpü, fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələri*

Key words: *multiculturalism, tolerance, cultural bridge, French-Azerbaijani literary relations*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, культурный мост, франко-азербайджанские литературные связи*

Dünya şöhrətli fransız yazıçı – səyyah Aleksandr Düma vətənimizin ucsuz-bucaqsız gözəlliklərini seyr etmiş və məftunluqla “Qafqaz Səfəri”, “Qar yığını”, “Sultanetta” kimi əsərləri qələmə almışdır. Əsərlərinin təhlilindən də görünür ki, A. Düma yalnız müşahidə etdiklərini qələmə almamış, həyatının böyük bir dövrünü Azərbaycanın tarixi abidələri, etnosu və milli-mədəni xüsusiyyətlərini araşdırmağa həsr etmişdir. Səyyar Dərbənd, Bakı, Şamaxı, Nuxa şəhərlərinə ardıcılıqla səfərlər etmiş və cari müşahidələri ilə keçmiş təhlillərini sintez edərək “Qafqaz Səfəri” adlı zəngin tarixi irsi dünya ədəbiyyatına bəxş etmişdir. A.Dümanın məhz bu əsərində fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin tarixi lövhəsi əks olunur.

Yazıçının əsərdə xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, adət-ənənələri mövzularına toxunması onun bu sahəni dərinlən öyrənməsinə dəlalət edir. Bu mövzuları araşdırmasının dünyagörüşünü inkişaf etdirdiyini vurğulayan yazıçı, əsər boyunca oxucuların da bilik xəzinəsinin genişlənməsinə vəsilə olur. Azərbaycan irsinin dünyaya təbliğatı bir sıra ziyalıları mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı araşdırmağa sövq edir. Məhz bunun nəticəsidir ki, fransız dilində olan bir çox əsər Azərbaycan dilinə, o cümlədən, Azərbaycan dilində olan bir çox əsər fransız dilinə tərcümə edilir. Bunlar da öz növbəsində, fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin təkamül etməsinə səbəb olur.

Səyahətnamənin yazılması dünya ədəbiyyatı tarixində olduqca önəmli rola malikdir. Belə ki, addım-addım ölkəmizin bir-birindən gözəl guşələrinə səfər edən səyyah Azərbaycan mədəniyyətini, adət-ənənələrini, xalqımıza xas olan xüsusiyyətləri oxucuları ilə bölüşür. Bu da öz növbəsində, ölkəmizi dünyaya tanıtmqla yanaşı, həm də iki fərqli qütb - fransız-Azərbaycan mədəniyyətləri arasında körpü rolunu oynayır.

Dahi mütəffəkir milli-mənəvi dəyərlərimizə agah olmaqla yanaşı, həm də onlara qarşı böyük həssaslıq və diqqətlə yanaşır, sanki Qərbi səyyah səfəri boyunca Şərqli obrazına bürünür və bundan daxili

zövq alır. Bu mülahizənin əsərdəki ən gözəl nümunələrindən biri Dərbənddə məscidə daxil olan A.Dümanın İslamın şəriət qaydalarına əməl edərək ayaqqabısını çıxarmağa çalışmasıdır. Lakin burada diqqətə layiq məqamlardan biri də, mollaın məsciddəki bütün xalçaları qaldıraraq A.Dümanın ayaqqabısını çıxarmasına icazə verməməsidir. A.Dümanın molla tərəfindən bu tərzdə qarşılanması böyük Qərbli yazıçının xalqımız tərəfindən sevildiyinə və ehtiramlı qarşılandığına bir işarədir. Ümumilikdə A.Düma və mollaın qarşılıqlı hörməti iki əks qütbün – Şərq və Qərb dünyasının sintezinin müsbət nümunəsidir. Bir-birinə tamamilə zidd olan iki düşüncə sahibi – dünyaşöhrətli fransız yazıçısı, Qərbli səyyar A.Düma ilə şəriət müdafiəçisi Şərqli molla arasındakı davranış – fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini simvolizə edir desək, yanılmarıq. Bu mötəbər davranış, həm də, multikulturalizmin, tolerantlığın bizim qədim əcdadlarımızın qanında, canında, damarında olduğunu bariz nümunəsidir.

Yazıçı gəzinti boyunca nəzər yetirdiyi hər detalı dərinlən araşdırır və onun ta qədimlərə uzanan tarixi salnaməsinə boylanır. Məscidin çıxışında gördüyü kiçik bir daş onu dərin düşüncələrə sövq edir, yeni tədqiqatlara yönləndirir və bunun nəticəsi olaraq da tarixin sirli səhifələrindən birinə səyahətə aparır. A.Düma agah olur ki, tarixin bu kirli səhifəsinin yazılmasına səbəb - Nadir şahın müqəddəratına qarşı çıxan xalqın onun təyin etdiyi Dərbənd xalqı tərəfindən məscidə ibadət üçün çağırılması və gözələrinin oyulması, qənimətlərin isə həmin daşın altına basdırılmasıdır. Bu tarixi hadisəni “Min bir gecə” nağıllarına bənzədən yazıçı o dərəcədə təsir altına düşür ki, ona doğru yaxınlaşan bir dəstə adamdan çəkinərək yarızarafat deyir: “Siz əminsizsiniz ki, onlar gözümün birini çıxartmağa gəlməyiblər? Bu işdən heç gözüm su içmir. Mən korlar dünyasının padşahı olmaq fikrində deyiləm” – [1, s.23]. Səyyaha yaxınlaşan şəxs, A.Dümaya xalqımızın ehtiram dolu salamlarını çatdırmağa gələn dəstə başçısı idi. Dərbəndlilərin xoş məramını yazıçıya coşqun hisslərlə ifadə edən qoşun başçısı, Şərq dünyasının bir parçası olan azərbaycanlıların tolerantlığını, müsafirpərvərliyini bir daha nümayiş etdirir. Bu, fransız yazıçının xalqımız tərəfindən nə dərəcədə izzətlə qarşılandığını bir daha sübut edir və əsərin fransız-Azərbaycan ədəbi əlaqələrinin inkişafında rolunu müəyyənləşdirir. A.Dümanın bu davranış qarşısında söylədiyi cümlələr onun təvazökar təbiətini vurğulamaqla yanaşı, həm də fransız mütəfəkkirinin Şərq ədəbiyyatına olan sevgisini və duyduğu ehtiramı əks etdirir: “Ömrü boyu Sədinin yolu ilə getmək arzusunda olan, lakin heç vaxt onunla rəqabətə girmək fikrinə düşməyən bir adamın ürəkdən gələn səmimi təşəkkürlərini qəbul edin!” – [1, s.24]. Yazıçı, həmçinin, fransız xalqının, ümumilikdə qərblilərin, millətimize haqqında olan yanlış təəssüratlarını düzgün istiqamətdə dəyişdirməyə müvəffəq olur. Belə ki, azərbaycanlı dedikdə, fransızların təəvvüründə mühafizəkar ənənələrə söykənən, mövhumatçı, təhsilə biganə olan bir şərqli obrazı canlanır. A.Düma isə azərbaycanlılarda müşahidə etdiyi təqdirəlayiq halları təsvir edərək bir fakt kimi irəli sürür, bununla da xalqımızın nəinki fransız, bütünlükdə dünya oxucularına müsbət təbliğinə nail olur.

Ədəbiyyat:

1. Aleksandr D. Qafqaz səfəri, Bakı: Qanun nəşriyyatı, 2021, 200s.

Elçin Orucov

**Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyası**

XARİCİ DİL QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ: REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: *Qloballaşma, xarici dil, mədəniyyət, multikulturalizm, çoxdillilik*

Ключевые слова: *Глобализация, иностранный язык, культура, мультикультурализм, многоязычие.*

Keywords: *Globalization, foreign language, culture, multiculturalism, multilingualism*

Dəyişən və inkişaf edən dünyamızda beynəlxalq siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin genişlənməsi müxtəlif mədəniyyətlərin, inancların, gözləntilərin daha yaxşı təbliğinə və dövlətlərarası münasibətlərin

loyallaşmasına səbəb olmuşdur. XXI əsr münasibətilə xalqa müraciətində Heydər Əliyev qloballaşma və mədəni integrasiyadan müasir dünyanın inkişafını müəyyənləşdirən amillər kimi bəhs etmişdir.

Qloballaşma müsbət və mənfi təsirləri ilə həyatımıza yeniliklər gətirmiş, həyat tərzimizi dəyişmişdir. Multikultural və çoxdilli cəmiyyətlərdə insanların birgə yaşaması və fəaliyyət göstərməsi dünyanın bu günü və gələcəyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün dünyada dilindən və mədəniyyətindən xəbərsiz yaşayan milyonlarla insan var. Dünyanın hər yerindən ayrı-ayrı dillərdə danışan immiqrantlar, işçilər, qaçqınlar, turistlər, iş adamları və tələbələr müxtəlif ölkələrdə bir araya gələrək çoxdilli cəmiyyətlər yaradırlar. Müxtəlif irqilər, etnik qruplar, dillər və mədəniyyətlər dünya birliyi üçün nadir sərvətdir. Onların hər birini dəyərləndirmək və qorumaq insanların borcudur.

Dünya əhalisinin və xalqların sayının artması, sərhədlərin dəyişməsi, təbii, siyasi, iqtisadi, sosial səbəblərdən insanların bir-birindən ayrı düşməsinə səbəb olmuşdur. Mahiyyətə insanlar identik olsa da, cəmiyyətin bütün hissələrində fərqlilik mövcuddur. Bu, insanın genlərindən çox sosial mühitindən irəli gəlir” (5, s.6). İnsanların mövcud olduğu vaxtdan bu günədək yaratdıqları mədəniyyətin məhsuludur. Mədəniyyət insanların özləri üçün qurduğu bir dünyadır və o, insanların özünü ifadəsidir. Danışdığı dildən bədən dilinə, geyimindən qidalanma tərzinə, dəyər mühakimələrindən konseptual xəritəyə qədər insanı formalaşdıran hər şey onu yetişdirən cəmiyyətin mədəniyyətinin məhsuludur. Dil isə cəmiyyətdə simvolik olan hər şeyin ümumi mənə kəsb etdiyi və bu mənənin yazılı və şifahi şəkildə paylaşıldığı bir sistemdir. Dilin nəsillərarası mədəniyyət mübadiləsinin formalaşmasında xüsusi rolu vardır (7, s.67). Deutscher-ə görə: “Dil heç bir başqa qiyafəyə girməyən və mədəni konvensiya olduğunu gizlətməyən mədəni konvensiyadır”. Dilin ən mühüm funksiyalarından biri mədəni ötürmədir. Cəmiyyətdə mənə kəsb edən simvollar dil vasitəsilə ifadə olunur. Dil ünsiyyət vasitəsi, mədəni və ya ictimai məhsuldur. Dili cəmiyyətdən ayrı təsəvvür etmək olmaz.

Ana dilinə yiyələnmə prosesi insan inkişafının ən təsirli proseslərindəndir. Harada doğulmasından asılı olmayaraq bu proses hər yerdə eynidir. Ana dilini mənimsəmə prosesi zehni və sosial inkişafı müşayiət edən sosial prosesdir, Beləliklə, dil vasitəsilə cəmiyyətdə yaşayan insanlar bir-birinin hiss və düşüncələrini anlamaqda çətinlik çəkmirlər. Mədəniyyətin bütün elementləri dil vasitəsilə əldə edildiyi üçün o, mədəni ötürmə vasitəsi kimi çıxış edir. Qloballaşmaya və beynəlmilləşməyə cavab verən cəmiyyətlər üçün xarici dilləri bilmək vacib şərtidir (2, s.17). Hazırda məktəblərdə ingilis dili birinci xarici dil kimi geniş tədris olunur. Fransız, alman, ispan və Çin dilləri öyrədilir və tədris olunur. Son illərdə belə bir fikrə önəm verilir ki, dünyada dillərin və mədəniyyətlərin müxtəlifliyini qorumaq və dəstəkləmək üçün xarici dillərin tədrisində ingilis dilinin dominant rolu hiss olunsa da, məhdudlaşdırılmalı və digər dillər də kurikulumda daxil edilməlidir. Xarici dilləri öyrənmək və öyrətmək üçün hazırlanmış yeni proqramlar çoxdilliliyi dəstəkləyən məzmunla malik olsa da, ingilis dilinin dominant rolunun uzun müddət davam edəcəyi proqnozlaşdırılır. Bununla belə iqtisadi və siyasi cəhətdən güclü dövlətlərin Çin, rus və ispan dilləri ilə yanaşı, fransız və alman dilləri də dünya miqyasında əhəmiyyəti artan dillər sırasındadır.

Bu gün mədəni müxtəliflik şəraitində dili öyrənmək və onu öyrətmək vacib şərtidir. Dil təhsili tələbələrə empatiya, hörmət, dözümlülük, maraq, açıq fikirlilik və tənqidi düşüncə kimi müsbət keyfiyyətlər qazanmağa kömək edir. Başqasının dilini və mədəniyyətini kəşf etmək öyrənənə öz dili və mədəniyyəti haqqında daha çox düşünməyə imkan verir. O, öz mədəniyyətinin müsbət və mənfi cəhətlərini kəşf edir, münasibət və davranışları şübhə altına almaq imkanını qazanır. Çoxdilliliyin dil öyrənmə və tədrisində məqsədə çevrilməsi cəmiyyətlərin multikultural strukturunu dəstəkləyir və demokratik anlaşmaya imkan verir. Cəmiyyətdəki mədəni fərqliliklər daha asan qəbul edilir və müxtəlif dillərə, mədəniyyətlərə malik insanların dil hüquqlarına, ifadə azadlığına, öyrədilmiş milli dillərə, regionlararası və beynəlxalq ünsiyyətdə dil müxtəlifliyinə hörməti təşviq edir. Dünyaya yeni mövqedən baxmaq dil və mədəni zənginlikdən asılıdır. Qloballaşma müsbət və mənfi nəticələri olan çoxşaxəli bir prosesdir. Müasir dünyada xarici dilləri bilmək həmişəkindən daha vacibdir. Beləliklə, bu gün mədəni və dil müxtəlifliyi yeni dünyanın zənginliyi kimi qəbul edilməli və tolerantlıq mühiti formalaşmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Balı, A. Ş. (2001) Çokkültürlülük ve Sosyal Adalet “Öteki” ile Barış İçinde Birlikte Yaşamak. Çizgi Kitabevi.
2. Byram, M. (2008). From Foreign Language Education to Education for Intercultural Citizenship Essays and Reflections. Editors: Michael Byram and Alison Phipps. Bristol: Multilingual Matters.

3. Falk, R. A. (2005). Dünya Düzeni Nereye? Amerikan Emperyal Jeopolitikası.
4. Giddens, A. (1990). The Consequence of Modernity. Cambridge, MA: Stanford University Press.
5. Hofstede, G., Hofstede, G. J. & Minkov, M. (2010). Cultures and Organizations: Software of the Mind. New York: McGraw-Hill
6. Ölçekçi, H. (2020). Dijital İletişim ve Küresel Kültürel Etkileşimin Homojenleşme, Kutuplaşma ve Melezleşme Süreçleri. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Sayı 50.
7. Zencirkıran M. (2024). Sosyoloji. Dora yayımevi. s.330
8. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26140/275302>

Elnara Abdulhalimova
Baku Slavic University

МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА ПОЛЬСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ)

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə, qloballaşma, polyak dili, Azərbaycan dili, nitq etiketi

Ключевые слова: межкультурное взаимодействие, глобализация, польский язык, азербайджанский язык, речевой этикет

Keywords: intercultural interaction, globalization, Polish, Azerbaijani language, speech etiquette

Представители различных религий и культур веками достойно жили в Азербайджане в условиях мира. Здесь всегда существовали терпимость и мультикультурализм.

Эти идеи постоянно жили еще тогда, когда слова "мультикультурализм" не существовало.

Ильхам Алиев

В Азербайджане на протяжении многих веков мирно проживали представители различных культур, религий и цивилизаций, что стало возможным благодаря взаимному уважению к системе ценностей каждого народа. В наше время в эпоху глобализации развитие человечества возможно лишь в том случае, если отношения строятся на мультикультуральных ценностях, обязательным же условием развития личности и его совершенствования становится межкультурная компетентность.

Культура проникает в язык и закрепляется в нём через национально-культурную коннотацию- стереотипы и эталоны, хранящиеся в языке и сознании каждой национальной языковой личности. Для успешной реализации коммуникации на иностранном языке, как известно, необходимо знание речевого этикета- совокупности правил речевого поведения, основанной на национально-культурных традициях народа. Рассмотрим несколько примеров речевого этикета в коммуникативных ситуациях обращения и приветствия. Так, к примеру, неотъемлемой частью польской культуры общения являются формы вежливого обращения на "вы"- *pan*(господин), *pani*(дама), *państwo*(дамы и господа), в азербайджанской культуре это - *sənab/müəllim/bəu, xanım, xanımlar və sənablar*, причем надо отметить, что в отличие от азербайджанского языка, в котором форма *siz*(вы) активно употребляется при официальном обращении к одному или нескольким лицам, в польском языке местоимение *wy*(вы) не используется в форме вежливого обращения и подразумевает группу лиц, а не одного человека. особенностью речевого этикета азербайджанского языка является то, что азербайджанское обращение *müəllim*(учитель) можно наблюдать по отношению ко всем мужчинам[5], независимо от профессии, обращение же *bəu*-по отношению к жениху, *sənab*-чаще в значении прилагательного "уважаемый". Стоит также отметить, что польские слова *pan* (господин) и *państwo*(дамы и господа) обладают ещё несколькими значениями: *pan*- 1.мужчина; 2. официальная форма вежливости, используемая при обращении к мужчине или разговоре о нем(господин); 3. тот, кто имеет власть над кем-либо или чем-либо(при обращении к королю и Богу); 4. богатый человек; уст: собственник земельной соб-

ственности; 5. человек, который стоит во главе дома, семьи, хозяйства; 6. уст. работодатель по отношению к службе; 7. аббревиатура ПАН (Польская Академия Наук) [6]; *państwo* - 1. государство; 2. супружеская пара; 3. обращение к мужчинам и женщинам [7], причем *państwo* в значении государство является словом среднего рода единственного числа, а в значении же супружеской пары и обращения к мужчинам и женщинам является словом во множественном числе и согласуется с глаголом в третьем лице множественного числа [8]. Нельзя не упомянуть и наличие звательного падежа в польском языке, в форме которого употребляются имена, должности и звания при приветствии или обращении при разговоре: *Dzień dobry, panie profesorze!* (Здравствуйте, господин профессор!) *Panie rektorze!* (Господин ректор!) *Panie Prezydencie/Pani Prezydent!* (Господин президент/Госпожа президент!). Определенную сложность представляют официальные мероприятия, на которых первыми приветствуют сотрудники, стоящие рангом ниже: работник начальника, студент педагога, молодой сотрудник старшего, идущий стоящего, входящий уже присутствующего. [1; 2, s. 19-20] Особенностью культуры польского языка является наличие специальных обращений во время публичных церемоний, например, к королю или королеве необходимо обращаться: "*Wasza Wysokość*", к ректору: "*Wasza Magnificencjo/ Magnificencjo*", [9] к представителям церкви в зависимости от титулов: к папе - "*Wasza Świątobliwość*" или „*Ojcie Świąty*”, к кардиналу - "*Wasza Eminencjo*", к епископу - "*Wasza Ekscelecjo*" [10].

Интерес представляет давно известный польский обычай целовать руку: при знакомстве или приветствии, для демонстрации чувств (когда холостой молодой человек целует руку незамужней девушки), в знак уважения (перед тем, как сделать предложение, жених целует руки родителей избранницы, а затем и руку невесты) [4, s. 63-64]. Если ранее такой жест был правилом хорошего тона, то в настоящее время он считается уже старомодным, вызывая иногда даже резкую критику и постепенно уходя в прошлое. Такое приветствие или поздравление ныне является допустимым в кругу близких членов семьи, причем необходимо не тянуть к себе руку дамы, а самому склониться к ладони для поцелуя. Сохранился в речи и такой фразеологический оборот: *Całuję rączki!* (Целую ручки!), употребляемый мужчиной по отношению к женщине при приветствии, прощании, реже при благодарности. [3, s. 56]. В азербайджанской же культуре приветствия поцелуем в щеку наблюдаются при встрече хорошо знакомых людей либо родственников.

Таким образом, на наглядных примерах приветствий и обращения нами были изучены лингвокультурные особенности употребления формул речевого этикета, которые дают информацию как о национальном своеобразии, так и о национальном стереотипе азербайджанского и польского языков. Данные исследования позволяют глубже понять народный менталитет и духовную культуру, а значит, улучшить межкультурное общение, расширить и углубить контакты между Азербайджаном и Польшей.

Литература:

1. Сəfərov V. Diplomatiik etiket və nitq mədəniyyəti. Bakı, 2009
2. Ciesielska-Musameh R., Guziuk-Świca B, Przechodzka G. Z polskim w świat. Lublin, 2022
3. Głowińska K. Popularny słownik frazeologiczny. Warszawa, 2000, s. 56
4. Litwińczuk, Agnieszka. "Językowo-kulturowy obraz ręki w polszczyźnie ludowej." *Adeptus*, no. 1 June 10, 2013 <http://dx.doi.org/10.11649/a.2012.004>
5. Эминли Б. И. Этнокультурные особенности официальных форм обращений в азербайджанском языке // *Studia Humanitatis*, 2021, №1
6. <https://st-hum.ru/journal/no-1-2021>
7. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/pan.html> 7. <https://sjp.pwn.pl/szukaj/pa%C5%84stwo.html>
8. <https://polszczyzna.pl/panstwo-a-panstwo-roznice-odmianie-wyrazow-wieloznacznych/>
9. <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/jego-magnificencja;939.html>
10. <https://wartowiedziec.pl/serwis-glowny/styl-zycia/13453-qprosz-pana-ksidzaq-czyli-o-poprawnym-tytuowaniu-przedstawicieli-kocioa-katolickiego>

AZƏRBAYCAN VƏ ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Şərq, multikulturalizm, təsviri incəsənət

Keywords: Azerbaijan, East, multiculturalism, fine arts

Ключевые слова: Азербайджан, Восток, мультикультурализм, изобразительное искусство

Dünyanın ən zəngin mədəni mərkəzlərindən biri hesab edilən Azərbaycan Şərq incəsənətinin özünəməxsusluğu ilə seçilir. Tarixin bütün mərhələlərində ölkəmizin Şərq ölkələri ilə münasibətləri multikultural mədəni əlaqələr kontekstində inkişaf etmişdir. Müstəqilliyinin ilk illərindən Azərbaycan Şərq ölkələri ilə beynəlxalq əlaqələr quraraq, müasir dövrümüzdə də bu ənənələrə sadıqdır.

Əlbəttə, Azərbaycan və Şərq ölkələrinin multikultural mədəni əlaqələrinin inkişafına təsviri sənətimizdə geniş yer ayrılaraq, görkəmli rəssamlarımız tərəfindən işlənilmişdi. Tanınmış rəssamlarımız səfər etdiyi ölkələrin iqlimi, təbiəti və mədəni aurasını öz fırçalarıyla canlandırmışdılar.

Elbəy Rzaquliyev “Fudziyama dağı” (1962), “Yaponiya.Ana” (1962) və “Katmandu küçəsində” (1983) əsərlərində Yapon motivlərinə üstünlük vermişdi. Xalq rəssamı Maral Rəhmanzadə müraciət etdiyi “Yapon qızı” (1970) əsərində sanki “Şərq Monalızası”nı incəliklə həll etmişdi. Kazım Kazımzadə “İraq lövhələri silsiləsi”nə (1973) daxil olan “M.Füzulinin qəbri”, “Antik abidə” əsərlərində Azərbaycan-İraq multikultural mədəni əlaqələri ön plana çıxarılmışdı.

İLL 1. Kazım Kazımzadə “M.Füzulinin qəbri” “İraq lövhələri silsiləsi” (1973) (kağız, sulu boya)

Toğrul Nərimanbəyov yaradıcılığına diqqət yetirsək “Hindistan dəniz donanması zabiti” (1974), “Oğlan yelpik ilə” (1970) əsərlərində Azərbaycan-Hindistan koloritinin qarışığını nağılvari qammada təqdim etmişdi. Azərbaycan-Hindistan multikultural mədəni əlaqələri Xalq rəssamı Mikayıl Abdullayev yaradıcılığında leytmotivliyi ilə seçilir.

Azərbaycan-Türkiyə qardaşlıq əlaqələri bütün dünya ölkələri üçün nümunədir. Əlbəttə ki, bu mövzu təsviri sənətimizdə aktuallığı ilə seçilir. Tanınmış rəssamlardan Əbdülxaliq Əbdüləli oğlu “İstanbul küçəsi” (1962) və “Yeni Cami” (1964) əsərlərində Türkiyənin memarlığına və vedutasına diqqətini ayırmışdı. Rənglərin axıcılığı isə əsərin təsir gücünü artırır.

Nadir Əbdürrəhmanovun “Koreyalı rəqqasə” (1958) əsərində qadının üz siması profildən tipik Asiya ikonoqrafik tipajını xatırladır. Nadir Qasımov karton üzərində, yağlı boya texnikası ilə 1961-ci ildə tarixi Böyük Çin Səddini, Salam Salamzadə isə 1968-ci ildə Hələb qalasını təsvir etmişdi.

Azərbaycan təsviri sənətində Şərq ölkələri ilə multikultural mədəni əlaqələrin əksi və inkişaf etdirilməsi bütün dövrlərdə aktual olaraq indidə Azərbaycan rəssamları tərəfindən müraciət edilir.

Ədəbiyyat:

1. "Sərvət" toplusu. Bakı 2013.
2. Multikulturalizm və tolerantlıq diyarı Azərbaycan. Bakı 2016. 119 s.

Emiliya Aliyeva
Azerbaijan University

BETWEEN LANGUAGES AND CULTURES CHRISTINE BROOKE-ROSE

Açar sözlər: Kristin Bruk Rouz, poststrukturalizm, roman, diskurs.

Key words: Christine Brooke-Rose, poststructuralism, novel, discourse.

Ключевые слов: Кристин Брук-Роз, постструктурализм, роман, дискурс.

"It's really with Between that I discovered what I could do with language."
(C. B-Rose)

Relying on the classical definition of a cross-cultural or a multicultural novel—one that features characters from various cultural backgrounds and depicts diverse cultural landscapes—it is fair to assert that the contemporary British writer, critic, translator, and researcher Christine Brooke-Rose wrote multicultural novels.

Born into a family formed by the marriage of an English father and a Swedish-American mother, Brooke-Rose grew up by cross-cultural parents moving frequently. This genetic and cultural diversity enabled her to learn new languages easily and travel across European countries without barriers. She vividly described her dynamic childhood and adolescence in her 1996 autobiographical work *Remake*:

"Back to London, back to Geneva, back to London, back to Brussels, back to back. Forgetting French, forgetting English, relearning French, relearning English, learning Flemish, learning German, forgetting Flemish, relearning English not really forgotten, etc." [4, p. 10]

If we were to examine Brooke-Rose's entire legacy of literary works in search of multicultural themes, we would have to analyze all her literary output, which exceeds the scope of this research paper. To support our argument, we can highlight some of the foreign characters frequently encountered in her novels: Nina, an Italian; Hussein Abdullah, an African; Sultan, a Hungarian poet; Mrs Mgulu, a Congolese woman, and others. The concept of time often disappears in her novels—some characters appear from the past (*Textermination*), while others exist in an undefined future (*Out*). Brooke-Rose's ability to transcend borders and depict global events (*Out*), even including an alien-speaking stone (*Xorandor*), demonstrates her commitment to multicultural literary expression. Her multicultural literary works open the doors to the magnificent diverse worlds.

Moreover, by portraying foreign characters in natural and harmonious roles—as lovers, spouses, bosses, or employees—Brooke-Rose effectively illustrates the interaction, influence, and unity of different cultures. Although her novels primarily depict the intellectual environment of London society, she often conveys a sense of admiration and sympathy for foreign characters. For instance, in *The Languages of Love*, the protagonist Julia, influenced by her friend's lover Hussein, finally gains the courage to make a life-changing decision. Hussein's acceptance of defeat and his willingness to leave Georgina embolden Julia. In *The Sycamore Tree*, Nina is a loyal, charismatic, and intellectual Italian woman. In *Out*, Mrs Mgulu, a wealthy and generous African woman, hires the aging and ailing protagonist for her household.

By allowing her foreign characters to speak in their native languages, Brooke-Rose preserves a sense of authenticity. She enhances the multicultural depth of her works by incorporating different languages, reflecting the multilingual environment she grew up in. The fusion of English, French, and

German in her novels mirrors her own linguistic experiences. This is particularly evident in her 1968 novel *Between*.

Rather than employing a traditional narrative structure, *Between* relies on dynamic dialogue and an interplay of various languages and discourses. The author deliberately avoids the verb “to be”, which conveys static existence, while frequently using the word “between”. This novel is experimental and translingual, exploring the relationship between meaning, language, translation, and identity.

The unnamed protagonist is a simultaneous translator interpreting speeches from French to German. She is married to an Englishman, and her life unfolds within the linguistic framework of English, German, and French. Constantly traveling for international conferences, staying in hotels, and working on translations, she moves between languages, cultures, and contexts. Her multilingual ability is both an asset and a burden, as she struggles to find a stable identity for herself. The novel’s style reflects this instability: the narrative is frequently interrupted, sentences are left unfinished, and thoughts switch between multiple languages without translation. The text incorporates Greek, Turkish, Hungarian, Russian, Italian, and Latin expressions, creating a fragmented linguistic landscape. This technique immerses the reader in the protagonist’s cultural and linguistic transitions.

Additionally, the rapid mention of various cities (Istanbul, Izmir, Paris, Hungary, London, Copenhagen, etc.) and the fast-paced delivery of information reinforce the theme of multicultural dislocation. Just as the protagonist navigates between cultures, the reader is compelled to experience the same journey.

In conclusion, considering her portrayal of characters from diverse backgrounds, her use of multilingual settings, and her exploration of intercultural interactions, Christine Brooke-Rose can rightfully be regarded as a postmodern multicultural writer. *Between*, along with her other novels, demonstrates how she infused literature with linguistic and cultural diversity, distinguishing her from traditional English literary figures.

References:

1. Quliyev Q. H. XX əsr ədəbiyyatşünaslıq konsepsiyaları. Bakı: “BƏXTİYAR-4”, 2012.
2. Birch S. Christine Brook-Rose and Contemporary Fiction. Oxford: Clarendon Press, 1994
3. Brooke-Rose C. *Between*, London: Michael Joseph LTD, 1968
4. Brooke-Rose C. *Remake*, Manchester, Carcanet Press, 1996
5. Darlington J. Truth, death and memory in Christine Brooke- Rose’s autobiographical writings// Routledge. 2018, vol 32, № 2, p. 205-223.

Əminə İmanzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ AMERİKA: MƏDƏNİYYƏTLƏRİN MOZAIKASI

Açar sözlər: *Cənubi Amerika, mədəni müxtəliflik, yerli xalqlar, immiqrantlar, avropalılar.*

Keywords: *South America, cultural diversity, indigenous peoples, immigrants, Europeans.*

Ключевые слова: *Южная Америка, культурное разнообразие, коренные народы, иммигранты, европейцы.*

Mədəni müxtəliflik din, dil, ənənə, dəyərlər və s. kimi sferalar baxımından fərd və ya qruplar arasında fərqlərin qəbul edilməsi, onların qorunub saxlanması və cəmiyyətin zənginliyi kimi qəbul edilməsidir. Bu baxımdan Cənubi Amerika materiki digər ərazilərdən xüsusilə fərqlənir, çünki o öz mədəniyyət mozaikası ilə fəxr edir və onu qoruyub saxlamağa istiqamətlənir [1]. Ekstrimlər materiki olaraq adlandırılan Cənubi Amerika şimalında dünyanın ağ ciyərləri Amazon meşələri, cənubunda dünyanın ən quraq ərazilərindən biri Atakama səhrası, qərbində “mis qurşağı” adlandırılan əlvan metallarla zəngin And dağları, şərqində isə dünyanın ən məşhur çimərlikləri ilə örtülüb, zəngin biomüxtəlifliyə malik olduğu kimi, mədəni müxtəlifliyi ilə də seçilən bir ərazidir. Müasir Cənubi Amerika xalqı, mədəniyyəti, dəyərləri uzun bir tarixi dövrün və bir çox xalqların qaynayıb-qarışması nəticəsində ortaya çıxmışdır. Coğrafi və eləcə də tarixi faktorların təsiri nəticəsində yaranmış Cənubi Amerikanın

unikal mədəni müxtəlifliyi öz tərkibində Amerikanın yerli qəbilələrinin dəyərləri, Avropalıların mədəni təsiri, Afrikalıların mədəni zənginliyini, Asiyalı immiqrantların təsirini ehtiva etməkdədir. Zəngin tarixi, təbii və mədəni gözəlliyi ilə seçilən bu materikdə mədəniyyətlərin qaynayıb qarışmasını tarixi period üzrə müşahidə etmək mümkündür.

Yerli xaqqlar. Bildiyimiz kimi, Amerika qitəsi XV əsrdə kəşf edilməsinə baxmayaraq, coğrafi kəşflər dövründən min illər əvvəl burada yerli xaqqlar məskunlaşmışdılar. Kolumbdan əvvəlki xaqqlar arasında İnk imperiyası özünə məxsus rola malik olmuşdur. Dövrünün ən böyük imperiyasını yaratmış İnkalar öz zəngin mədəniyyətləri ilə burada yaşayan xaqqlara təsir göstərmiş və bugündə xaqqlar tərəfindən yaşadılan ənənələrin əsasını qoymuşdur. İndiki Peru ərazisində formalaşmış İnkalar öz dövrləri üçün unikal suvarma kanalları, terraslaşdırma sistemini yaratmış, müasir dövrdə də qeyd edilməkdə davam edən festivallar qeyd etmiş və milyonlarla insanı birləşdirən keçua dilində danışmışdılar. Müasir dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan Maçu-Pikçu abidəsi İnkaların sahib olduğu zəngin mədəniyyətin sübutu kimi fəxrlə dayanmaqdadır. 2500 metrə yaxın hündürlükdə salınmış şəhər, terraslar, suvarma kanalları, şəhəriçi cığırılar, mərasim əraziləri bu xalqın qabaqcıl memarlıq və mühəndislik texnikalarını göstərir. İnkalardan əlavə üç min metrdən yuxarıda yaşayan And xaqqları öz toxuculuq, dulusçuluq texnikaları, dilləri, musiqi adət ənənələrini hələ də qoruyub, burada ki xaqqlara təsir göstərirlər. Yerli xaqqların digər qurupunu Amazon xaqqları təşkil edir ki, onlar təbiətə olan bağlılıqları, Amazon meşələrinə verdikləri dəyərləri, ruhani praktikaları ilə seçilirlər. Yerli xaqqların adət ənənələri hələ də qeyd olunmaqda davam edir, dilləri ispan və digər dillərlə qaynaşaraq yeni dialektlər ortaya çıxarır [5].

Avropalılar. Kolumb tərəfindən Amerikanın kəşf olunması ilə birlikdə “Yeni dünya”ya bir çox Avropalı səyyahlar, konkistadorlar müxtəlif səbəblərlə axın etməyə başlayırlar ki, bu da öz növbəsində müasir Cənubi Amerika mədəniyyətinin formalaşma prosesinin əsasını qoydu. Avropalılar, xüsusilə, ispan və portuqallar buraya gəldikləri zaman özləri ilə birlikdə dilləri, dinləri və mədəniyyətlərini də gətirdilər. Uzun illər qitədə baş verən dramatik proseslər nəticədə yerli xaqqların xristianlaşması, Avropa dəyərlərini qəbul etməsi, onlarla qaynayıb-qarışmasına səbəb oldu. Eyni zamanda avropalı və hinduların qarışması müasir Cənubi Amerika xalqının əsas qruplarından biri metislərin yaranması ilə nəticələndi. Avropa təsirlərini tarixi memarlıq nümunələrində - kolonial tikililərdə, burada şəhərlərin quruluşunda, barok üslubunda tikilmiş kilsələrdə, bir çox festivallarda görmək mümkündür [5].

Afrikalılar. Qitələrarası kölə ticarəti bu ərazilərə minlərlə Afrikalıların zorla gətirilməsinə və regionun mədəni xəritəsində dəyişiklərin baş verməsinə səbəb olmuşdu. Afrikalıların zəngin mədəniyyəti Avropa və hindu xaqqlarının dəyərləri ilə assimiylasiya olunmuş və mədəniyyətlərin mozaikasını yaratmışdı. Xüsusilə Braziliya və Kolumbiya kimi ölkələrdə bu təsirləri daha çox hissetmək mümkündür. Afrika mədəniyyətinin təsiri özünü bütün dünyada məşhur samba, marakatu rəqslərində, Kandomble kimi katolikliyə Afrika inanclarının təsiri ilə ortaya çıxmış dinlərdə, zəngin Cənubi Amerika mətbəxinə gətirdiyi yeni metodlar, dadlarda, dil və festivallarında hiss olunur [4].

Asiya və digər ərazilərdən gələn immiqrantlar. Tarixi proseslər nəticəsində bir çox ölkələrdən, xüsusilə Çin və Yaponiyadan çoxlu immiqrantlar Peru, Braziliya kimi Cənubi Amerika ölkələrinə köçmüşdür. Bu xaqqların ərazinin yerli xaqqları ilə assimiylasiya olunması nəticəsində bir çox sahələrdə mədəni təsirlər özünü göstərməkdədir. Nümunə olaraq yapon texnikalarının Peru inqredientləri ilə birləşməsi nəticəsində ortaya çıxan Nikkei adlı yeməyi göstərmək mümkündür [4].

Regionun unikal mədəni mənzərəsi özünü ədəbiyyat, rəqs, incəsənət, musiqi, memarlıq və s. kimi həyatın bütün sahələrində göstərir. Tanqo rəqsi ilə Argentina avropalı və yerli xaqqların zəngin mədəniyyətinin qarışığını əks etdirir. Dünyanı özünə cəlb edən tanqo Buenos-Ayresin yoxsul ərazilərində avropalı və afrikalı mədəniyyətlərinin qarışması nəticəsində ortaya çıxmışdır [1].

Memarlıqda Maçu-Pikçu kimi yerli xaqqların qədim abidələri, Sukre, Salvador kimi koloniya şəhərlərini, Afrikalıların unikal kəndlərini, yerli Amazon qəbilələrinin yaşayış məskənlərini görmək mümkündür. Kumbia kimi yerli, afrikalı və avropalıların qarışmasından yaranan musiqi janrı, regionun bütün ölkələrində keçirilən müxtəlif festivallar mədəni müxtəlifliyin ən böyük simvollarıdır [1].

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, təbii gözəllikləri, faydalı qazıntıları, zəngin tarixi olan Cənubi Amerika, eyni zamanda hindu, Avropa, Afrika və Asiya irsinin birləşməsindən yaranan mədəni mozaikaya sahibdir. Kolonial şəhərlərin xarabalıqlarından tutmuş, Argentinanın tanqo rəqsinə, Braziliyanın samba musiqisinin ritmlərinə qədər bu materikin hər bir ölkəsinin özünəməxsus mədəni kimliyi var. Bu mə-

dəni müxtəliflik özünü həyatın hər bir parçasında hiss etdirir və ən önəmlisi materik xalqları, hökumətləri tərəfindən önəmi başa düşülüb, qorunulur.

Ədəbiyyat:

1. Exploring South America's Contribution to Cultural Diversity Through Communication \\
<https://globaldiversityhub.com/exploring-south-americas-contribution-to-cultural-diversity-through-communication/>
2. Knapp G., Ramos V., South America – Culture, Diversity. Edited Mart 28, 2025 \\
<https://www.britannica.com/place/Andes-Mountains/Physiography-of-the-Southern-Andes>
3. Silva M., Ferraz T., Couto-Silva C., Lemes R., Nunes K., Comas D., Hünemeier T. Population histories and genomic diversity of South American Natives. Advance Access publication. December 08, 2021., 17 p.
4. The South American Continent: A Mosaic of Natural Splendor and Cultural Diversity. 11\04\2023 \\
<https://lacgeo.com/south-american-continent>
5. The Richness of South American Culture: An Overview \\
<https://socialstudieshelp.com/the-richness-of-south-american-cultures-an-overview/>

Əsmər Atayeva
Azərbaycan Universiteti

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: Dil, Mədəniyyət, Qloballaşma, Kimlik, Ənənələr, Azsaylı Dillər, Mədəni Müxtəliflik

Keywords: Language, Culture, Globalization, Identity, Traditions, Minority Languages, Cultural Diversity

Ключевые слова: Язык, Культура, Глобализация, Идентичность, Традиции, Меньшинственные языки, Культурное разнообразие

Dil və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə, insan cəmiyyətlərinin inkişafında və bir-birini anlamaqda əsas rol oynayır. Hər bir dil, bir millətin tarixi, ənənələri və dünya görüşü ilə sıx bağlıdır. Mədəniyyət isə, dilin vasitəsilə insanları bir araya gətirir və onların kimliklərini, dəyərlərini və düşüncə tərzlərini formalaşdırır. Bu iki element arasındakı əlaqə, bir cəmiyyətin sosial strukturlarını, əxlaqi prinsiplərini və ümumilikdə, həyat tərzini göstərir. Dil yalnız bir ünsiyyət vasitəsi olaraq qalmaz, həm də mədəniyyətin qorunmasında və inkişafında mühüm rol oynayır.

Dil, insanların özlərini ifadə etmə tərzini və dünyaya baxışını formalaşdıran bir vasitədir. Hər bir dil, istifadə etdiyi cəmiyyəti əks etdirir və həmin cəmiyyətin düşüncə tərzini, həyat tərzini, ənənələrini və sosial normlarını əks etdirir. Məsələn, Azərbaycan dilindəki “ev” sözü yalnız bir yaşayış yeri deyil, həm də ailə münasibətlərini, sosial əlaqələri və mədəni dəyərləri simvollaşdırır. Bu, dilin mədəniyyətlə necə iç-içə olduğunu göstərən tipik bir nümunədir. Bir dilin ifadə etdiyi hər bir mənəvi yük, o dilin danışan cəmiyyətinin həyatına dair dərin bilgiler verir.

Mədəniyyət də dilin inkişafına təsir göstərir. Bir toplumun mədəniyyəti, dilin inkişafını formalaşdıran əsas amillərdən biridir. Hər bir mədəniyyət, dilin özünəməxsus xüsusiyyətlərini və strukturunu müəyyən edir. Məsələn, kollektiv mədəniyyətə sahib cəmiyyətlərdə dil daha çox qrup dinamikaları və birliyə əsaslanır, fərdi mədəniyyətə sahib cəmiyyətlərdə isə dil, daha çox individualizm və şəxsi fərqlilikləri önə çıxarır. Beləliklə, dil, mədəniyyətin bir təzahürü kimi çıxış edir və bir toplumun düşüncə tərzini, həyat tərzini, inanc sistemini əks etdirir [1, s.56].

Dil və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı əlaqə, xüsusilə qloballaşma dövründə daha da vacib hala gəlir. Qloballaşma, müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmasını təmin etsə də, eyni zamanda dil və mədəniyyət müxtəlifliyini təhlükəyə atır. Qloballaşmanın təsiri ilə, bəzi dominant dillər, xüsusən də İngilis dili, qlobal ünsiyyətin əsas vasitəsi kimi güclənir. Bu, bir tərəfdən mədəniyyətlərarası əlaqələri asanlaşdırsa da, digər tərəfdən azsaylı dillərin və mədəniyyətlərin yox olmasına səbəb ola bilər. Bəzi dillərin yox olması, həmin dillərin daşdığı mədəniyyətlərin də itirilməsi ilə nəticələnir, çünki dil, yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni irsin daşıyıcısıdır.

Bununla yanaşı, dil və mədəniyyət arasındakı əlaqə, bir cəmiyyətin öz kimliyini qorumağa kömək edir. Dil, insanlara öz köklərini və mədəniyyətlərini unutmamağa imkan vermir. Hər bir dil, cəmiyyətin

dəyərlərini və inanclarını gələcək nəsillərə ötürən bir vasitədir. Məsələn, Azərbaycan dilindəki müxtəlif ifadələr və atalar sözləri, xalqın həyat tərzini və əxlaqi prinsiplərini göstərir. Bu cür ifadələr və deyimlər, həmin cəmiyyətin mədəniyyətinin ayrılmaz bir hissəsidir [3, s.76]. Dil, mədəniyyətin qorunmasında mühüm rol oynayır və insanların öz mədəni kimliklərini yaşatmalarına imkan yaradır.

Qloballaşma, dünyadakı dil və mədəniyyətlər arasında əlaqələri artırsa da, bu, bəzən dilin və mədəniyyətin homogenizasiyasına səbəb ola bilər. Bəzi dil və mədəniyyətlər, böyük dillərin və mədəniyyətlərin təzyiqi altında itirilmək təhlükəsi ilə qarşı-qarşıyadır [4, s.78]. Bu halda, dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar, azsaylı dillərin və mədəniyyətlərin qorunması üçün tədbirlər görməlidir. Həmçinin, təhsil və mədəniyyət sahəsində aparılacaq müvafiq islahatlar, dil və mədəniyyətin qorunmasına kömək edə bilər.

Nəticə olaraq, dil və mədəniyyət arasında qarşılıqlı əlaqə çox önəmlidir. Dil, yalnız ünsiyyət vasitəsi olmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda bir cəmiyyətin mədəniyyətini və kimliyini formalaşdırır. Mədəniyyət isə dilin formalaşmasında və inkişafında təsirli bir amildir. Qloballaşan dünyada bu iki fenomenin qarşılıqlı təsiri daha da vacib hala gəlir, çünki dilin qorunması və inkişafı, mədəni müxtəlifliyin qorunmasına kömək edir. Hər bir dil, öz mədəniyyətinin qorunmasında və təbliğində əvəzsiz bir rol oynayır.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2003). *İngilis Dilinin Qlobal Dili Olması*. Cambridge University Press.
2. Phillipson, R. (1992). *Linqvistik İmperializm*. Oxford University Press.
3. Fishman, J. A. (1999). *İngilis Dilinin Gələcəyi: Qloballaşma Üzərində Araşdırma*. Georgetown University Press.
4. Nettle, D. & Romaine, S. (2000). *Yox Olan Səslər: Dünyadakı Dillərin Sönməsi*. Oxford University Press.

Fazil Rüstəmov
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ İDENTİKLİK PROBLEMİ

Açar sözlər: *Qloballaşma, identiklik, milli-mədəni identiklik*

Ключевые слова: *Глобализация, идентичность, национально-культурная идентичность*

Keywords: *Globalization, identity, national-cultural identity*

Milli-mədəni identiklik müasir dövrdə hər bir dövlət üçün vacib problemlərdəndir. Bütün xalqlar üçün bu, tarixin, mədəniyyətin və mövcud adət-ənənələrin bir hissəsini təşkil edir. Vətəndaşın özünü xalqının bir hissəsi kimi dərk etməməsi böyük faciə və təhlükədir, nəticə etibarilə bu, hətta dövlət suverenliyinin itirilməsinə qədər gətirib çıxara bilər.

Milli-mədəni identiklik cəmiyyətə integrasiya etməyə təkan verir və dövlət daxilində müxtəlif proseslərə müsbət təsir göstərir. Bu məsələlər müasir qloballaşma şəraitində daha da aktualdır. Müasir reallıqlar dünyada baş verən proseslərin mahiyyəti, xüsusən də onların milli-mədəni kimliyə təsiri haqqında müəyyən ümumiləşdirilmiş və yenilənmiş fikirlərə ehtiyac yaradır, çünki müxtəlif mədəniyyətlər arasında aktiv qarşılıqlı əlaqə mövcuddur, onların tərkib elementlərini bir-birindən alır.

Müasir cəmiyyət öz intensivliyinə görə əvvəlki dövrləri üstələyən yeni "integrasiya" prosesinə qoşuldu. Toffler bunu bəşəriyyət tarixinin "üçüncü dalğası" - "qloballaşma" adlandırır ki, bu da bəşəriyyəti əsaslı şəkildə yeni inkişaf mərhələsinə aparır və siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial və digər qarşılıqlı əlaqə və asılılıq vasitəsilə insanlar vahid dünya cəmiyyətinə daxil olurlar[12].

Qloballaşma əvvəlki dövrlərin qeyri-bərabər sosial-iqtisadi inkişafının və asimmetrik qarşılıqlı asılılığının nəticəsi kimi yaranmışdır. Qərb dəyərlərinin üstünlük təşkil etdiyi zaman dünyanın Qərb modeli dünya inkişafının dominant nümunəsinə çevrilir. Nəticədə dövlətlərin və xalqların böyük əksəriyyəti obyektiv olaraq qloballaşma proseseinin təsirinə məruz qaldı ki, bu da milli-mədəni identikliyin qorunub saxlanması problemini aktuallaşdırdı.

YUNESKO-nun Mədəni Müxtəliflik üzrə Ümumdünya Bəyannaməsində qloballaşmanın dialektikasını özündə əks etdirir. Burada qeyd edilir ki, yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə stimullaşdırılan qloballaşma prosesi mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialog kimi görünərsə də, eyni zamanda mədəni müxtəlifliyə çağırış yaradır[3].

Qloballaşma insanın hərtərəfli integrasiyaya can atması kimi, bir tərəfdən, mədəniyyətlərin yaxınlaşması, kommunikativ məkanın, milli mədəniyyətlərin üfünqünün genişlənməsi, şəxsiyyətin mənəvi zənginləşməsi və inkişafı üçün misilsiz imkanlar açmışdır. Digər tərəfdən, bir çox ciddi problemlərin, fəlsəfi düşüncə tələb edən dağıdıcı meyllərin(məsələn, mədəni xaos, adi həyat oriyentasiyasının itirilməsi, tarixən formalaşan adət-ənənələr, dəyərlər, inanclar) yaranmasına səbəb oldu[5;10].

Milli-mədəni identiklik insanın dünyagörüşünün mühüm elementidir və onun formalaşmasına yaşayış yeri, ətraf mühit və ailə mədəniyyəti böyük təsir göstərir,

anadangəlmə deyil, inkişaf prosesində formalaşır; əsasən digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqə yolu ilə dəyişə bilər.

Milli-mədəni kimliyin əsas elementlərinə etnik qrupun dili, məişəti, mədəniyyəti, dini, dövlət rəmzləri, ədəbiyyatı, incəsənəti, memarlığı, adət-ənənələri, musiqisi, geyimi, siyasəti, normaları, dəyərləri, ədəb-ərkanı, ayin və adətləri daxildir.

Təhsil sistemi milli mədəniyyətin qorunub saxlanılması və gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində mühüm rol oynayır. Onlar xalqın dilinin, adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasını təmin edir, milli özünüdərkini formalaşdırılması və yeni nəsillərin mədəni identifikasiyası funksiyasını yerinə yetirir.

Identiklik dil, uşaqlıq, adət-ənənə ilə birlikdə əldə edilir, yoxa çıxmır, insanların şüurunun daha dərin və ən dərin qatlarında yatır. İqtisadi və siyasi münasibətlərdə baş verən transformasiyalar, informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi cəmiyyətdə sosial strukturun dəyişməsinə səbəb oldu, dəyərlər sistemi, marginallıq və birlik səviyyəsi məsələlərini kəskin şəkildə gündəmə gətirdi.

Qloballaşma prosesinin nəticəsi olaraq, bir tərəfdən, oxşar xüsusiyyətlərin, həyat tərzı standartlarının və normalarının hər yerdə universal yayılması, təfəkkür və davranışın ümumbəşəri dəyərləri ilə tanışlıq səbəbindən global mentalitet formalaşır.

Digər tərəfdən, belə bir tendensiya var ki, xalqlar öz varlıqlarını və mədəniyyətlərini qoruyub saxlamaq yolu ilə öz kimliklərini təsdiq etmək istəyini həyata keçirirlər. R.Robertson qloballaşma ilə lokallaşmanın ayrılmaz əlaqəsini qeyd edərək, bunu mədəniyyətlərin müasir təkamülünü əks etdirən yeni “qlokallaşma” konsepsiyası ilə ifadə etmişdir [11].

S.Hantinqton, insanın milli-mədəni və sivilizasiya kimliyini müəyyənləşdirmək ehtiyacının artması faktına diqqət çəkib: “Müxtəlif sivilizasiyalara malik olan xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqə güclənir. Bu, sivilizasiyon özünüdərkini artmasına və sivilizasiyalar arasındakı fərqlərin daha dərinə dərk edilməsinə gətirib çıxarır” [6].

Onun məşhur kitabında biz kimik? O, Amerikaya münasibətdə qeyd edir: “Amerika kimliyi problemi unikaldır, lakin Amerika bu problemin olması ilə unikal deyil. Demək olar ki, hər yerdə insanlar ümumi cəhətləri və onları digər insanlardan nə ilə fərqləndirdiyini sorğulayır, yenidən düşünür və yenidən müəyyənləşdirirlər” [8].

“Bugünkü qloballaşan dünyada insanlar arasında ən mühüm fərqlər artıq ideoloji, siyasi və ya iqtisadi deyil, mədənidir. Xalqlar və millətlər belə bir suala cavab verməyə çalışırlar: “Biz kimik?”[7].

Xalqların kimliyi məsələsinə gəlincə, N.A. Berdyaev yazırdı: “Rusların, fransızların, ingilislərin, almanların və bütün dünya xalqlarının qardaşlığını, birliyini arzulamaq olar, amma arzu etmək olmaz ki, milli simaların, milli mənəvi tiplərin, mədəniyyətlərin ifadəsi yer üzündən yox olsun”[2], çünki “insanlığ üçün mədəni müxtəliflik biomüxtəlifliyin vəhşi təbiət üçün zəruri olduğu qədər vacibdir”[3].

Beynəlxalq Mədəni Əməkdaşlıq Prinsipləri Bəyannaməsində deyilir ki, “hər bir mədəniyyətin hörmət edilməli və qorunmalı olan ləyaqəti və dəyəri vardır. Öz mədəniyyətini inkişaf etdirmək hər bir xalqın haqqı və borcudur. Zəngin müxtəlifliyi və qarşılıqlı təsiri ilə bütün mədəniyyətlər bəşəriyyətin ümumi irsinin bir hissəsidir” [4].

Milli-mədəni identiklik – insanın ortaqlıq dil, tarix, mədəniyyət, dövlətçilik əsasında müəyyən sosial-mədəni qrup və milli icma ilə kimliyini dərk etməsi, xalqın varlığının möhkəm təməlini yaratmasıdır. Kimlik əsrlər boyu coğrafi, iqlim, sosial-iqtisadi, siyasi, mənəvi və digər amillər və şəraitin təsiri altında formalaşmış, inkişaf edir.

Milli-mədəni kimlik məsələsi o zaman yaranır ki, insanın yerini, eləcə də onun cəmiyyətinin, ölkəsinin qlobal mövqedə tutduğu yeri dərk etmək zərurəti yaranır. Milli-mədəni identiklik xalqın siması və həyat tərzinin, normalarının, dəyərlərinin və mentalitetinin, psixoloji quruluşunun, “mən”i haqqında təsəvvürlərinin əksidir. O, milli ləyaqəti, milli instinkti, milli birliyi, milli kimliyi, xalqın mənəvi gücünü və ölkənin bütövlüyünü qoruyub saxlayaraq insan həyat fəlsəfəsini müəyyənləşdirir. Milli-mədəni identiklik insana canlılıq, insanın özünüdərkinin əsasını təşkil edən mənalar cızmaq, onun varlığının mənəvi məzmununu açmaq imkanı verir. Milli-mədəni özünəməxsusluğun qorunması xalqın mənəvi gücünün və zənginliyinin, mədəni rənginin, sosial-mədəni genotipinin və milli taleyinin qorunması və çoxaldılmasıdır.

P.Y.Çaadayevin fikrincə, “identiklik xalqların və vətəndaşların irsi halıdır”[9]. Hantinqton hesab edir ki, “nə qədər müqavimət göstərsək də, ondan qaça bilmərik”[8].

İdentiklik – “sürətlə dəyişən dünyada yaşamaq üçün zəruri olan axtarış prosesidir, başqaları arasında itməməkdir”, fərdlə onun xalqı arasında ortaq dil, tarix, mədəniyyət, dövlətçilik əsasında mənəvi münasibət qurmaqdır.

R.H.Abdulatifovun sözlərinə görə, “İdentiklik- mənim adım, soyadım, tayfam, xalqım, Vətənim, dövlətim və onunla bağlı olan tarixim və mədəniyyətimdir. Və bütün bu tarixi mərhələlər mənim şüurumdadır”[1].

Dövlətlərin integrasiyası ilə səciyyələnən qloballaşma xalqları fərqli semantik və superetnik sistemə qoşulmasını nəzərdə tutur. Amma başqasının semantik məkanına və başqasının superetnosuna daxil olmaq həmişə öz mənasından və öz etnik dominantından imtina etmək, onu başqasının dominant dəyər sistemi ilə əvəz etmək deməkdir.

Beləliklə, qloballaşma şəraitində milli-mədəni kimlik problemi, cəmiyyətimiz üçün getdikcə aktuallaşır, çünki qlobal dünyada milli kimliyin transformasiyası onun qeyri-mütəşəkkilləşməsinə gətirib çıxara bilər. Milli-mədəni identiklik milli icmanın sosial birliyini və həyat qabiliyyətini qiymətləndirməyə, onun mədəni ehtiyatlarının təkrar istehsalına və müasir dünyanın çoxsaylı çağırışlarına cavab vermək qabiliyyətini müəyyən etməyə imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Абдулатипов Р.Г. Российская нация (этнонациональная и гражданская идентичность в современных условиях). М., 2005. С. 157.
2. Бердяев Н.Я. Русская идея. Основные проблемы русской мысли XIX века и начала XX века М., 2000. С. 340–346.
3. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии, принятая на Генеральной конференции ЮНЕСКО 2 ноября 2001 г.
4. Декларация принципов международного культурного сотрудничества, утвержденная ООН от 4.11.1966 г. Ст. I.
5. Мартынов В.Ф. Альтернативное пространство глобализации // Диалог культуры и перспективы социокультурной глобализации в современном обществе: Сборник научн. статей / Под ред. В.Ф. Мартынова. М., 2005. С. 5.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Политические исследования. 1994. № 1. С. 35.
7. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю.Новикова. М., 2003. С. 17.
8. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М., 2004. С. 49.
9. Чаадаев П.Я. Философские письма (1828 – 1831). В поисках своего пути: Россия между Европой и Азией. М., 1994.
10. Шляпентох В., Шубкин В. Катастрофическое сознание в современном мире в конце XX века / Под ред. В. Ядова. М, 1999. С. 47.
11. Robertson R. Globalization. London, 1992
12. Toffler Alvin. The Third Wave. N.Y. Bantam Books 1990. P. 312.

ЯЗЫКОВАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Ключевые слова: глобализация, язык, культура, общество.

Açar sözlər: qloballaşma, dil, mədəniyyət, cəmiyyət

Key words: globalization, language, culture, society.

В последнее время из-за глобализации и ее влияния на другие области и все аспекты жизни этому явлению уделяется больше внимания. Кажется, это связано с определением, что глобализация – это фактическая универсализация и коммерциализация знаний, технологий, коммуникаций, культуры, здравоохранения, наследия, генетического кода и природных источников, таких как земля, леса, воздуха и воды [2,с.23]. В результате все исследователи и специалисты стремятся изучить это явление. Как и другие, лингвисты, в свою очередь, тоже заинтересованы предсказать форму своих языков в эпоху глобализации [1].

В тезисе рассматриваются такие вопросы как ; влияние глобализации на язык, особенности глобального языка и усилия, предпринятые для поиска решений проблем, возникших в результате глобализации в языковых обществах. Предполагается, что влияние глобализации на язык является влиятельным и очевидным, поскольку люди склонны изучать и говорить на нескольких языках. Некоторые языки будут доминировать и захватывать мировые сообщества; другие будут локально используемыми. Эти вопросы, как надеются, будут представлять ценность для глобалистов, социолингвистов и разработчиков учебных программ.

Считается, что языковые сообщества будут сталкиваться с проблемами, чтобы сохранить использование или жизнь своих языков. Культура, тип общества и государственная система играют отличительную и жизненно важную роль в форме языковой и образовательной политики и стратегий в эпоху глобализации. Родители и учителя могут помочь детям иммигрантов улучшить свои родные языки, если они живут в двуязычной или многоязычной стране, где их родной язык официально или институционально не используется. Возникнет много проблем, и еще больше проблем возникнет из-за того, что глобализация оказывает влияние, поскольку она будет держать разработчиков учебных программ занятыми двумя вопросами “чему учить и как учить”. Мультикультурализм и многоязычие являются двумя вызовами для всех правительств, поэтому ожидаются языковые и этнические проблемы.

Важную роль в воздействии глобализации играет тип общества (т. е. открытый и закрытый). Влияние глобализации на культуру или язык общества в значительной степени зависит от того, является ли это общество открытым или закрытым. Понимается, что открытая социальная система означает, что люди могут свободно перемещаться по всей территории государства, селиться там, где они хотят, и язык транспортируется по всему государству, поскольку они используют разные языки. Такое общество, как правило, является по крайней мере двуязычным, где большинство, если не все люди, используют более одного языка, который используют все люди, даже меньшинства в одном государстве. В таком случае могут быть достигнуты некоторые цели: сохранение их прав является одним, сохранение их культуры неизменной, и граждане не сталкиваются с никакими проблемами, поскольку они разделяют общие ценности и традиции.

Напротив, закрытое общество – это общество, в котором вы перемещаетесь свободно, но ваш язык не транспортируется через языковые границы. Общество, подобное этому, с лингвистической точки зрения, имеет тенденцию быть моновязычным, где один язык используется во внутренних языковых границах. Лапонс поднимает эту идею и дает эту терминологию. Языковые границы следует принимать во внимание, даже если вы свободно перемещаетесь по всей территории государства. [6]

Мы можем рассмотреть другую причину того, почему люди склонны использовать или говорить на нескольких языках, или почему человек стремится быть двуязычным из-за влияния глобализации или технологической эпохи. Иммиграция – еще одна причина, особенно в наши

дни, она рассматривается как одна из черт глобализации, как утверждает Камминс [4]. Перемещение людей из одной области в другую резко возросло, особенно за последние пятьдесят лет.

Оправданием этого перемещения являются многие факторы: стремление к лучшим экономическим условиям, поиск работы, поток беженцев из-за конфликтов между группами в определенных областях, угнетение одной группы другой или экологические катастрофы. Во многих обществах иммиграция обусловлена экономическими причинами. Когда глобализация является стороной экономической депрессии или стремления к прогрессу, эти два элемента увеличивают перемещение значительных групп людей из одного языкового сообщества в другое. Здесь иммиграция может привести к отказу и потере значительной степени языкового разнообразия в случаях, когда подавляющее большинство ее членов покидают историческую территорию и индивидуально интегрируются в другие общества. Но у них мало возможностей продолжать использовать свой исходный код, язык. В случае, если эти люди или группы не интегрированы, особенно когда они перемещаются в открытое общество, важно знать, что эти группы будут стремиться либо сформировать языковую общность, либо говорить на языке принимающей страны. Открытое общество будет свободно двигаться в направлении многоязычия[6]. Мы считаем, что эта проблема возникает у первого поколения, дети-иммигранты преодолевают ее и чудесным образом приобретут разговорные навыки, поэтому они могут легко ассимилироваться или впитаться в это общество, особенно в первые годы в школе. Семьи могут играть роль в этом процессе, когда мы представляем, как быстро дети могут потерять способность использовать свой родной язык. Это зависит от концентрации семей из определенной языковой группы и района, потому что эта способность будет различаться. Даже политика, принятая родителями, может повлиять на эту способность, когда они уменьшают степень потери языка, устанавливая сильную политику домашнего языка и предоставляя детям достаточно возможностей расширить функцию, для которой они используют свой родной язык, и контекст, в котором они могут его использовать. Аналогичным образом, другая роль в этом контексте может быть достигнута учителями, когда они помогают детям сохранять и развивать свой родной язык, рассказывая, насколько ценно знать дополнительные языки и что двуязычие является важным языковым и интеллектуальным достижением. Напротив, отказ от языка ребенка в школе означает отказ от самого ребенка. Таким образом, их успеваемость и участие будут гораздо менее вероятны, когда они почувствуют это отторжение. Сообщение, оставьте свой язык и культуру у дверей школы, означает, что дети оставляют свою личность и идентичность. Учителя не только должны принимать языковое и культурное разнообразие детей в школе, но и инициатива по утверждению языковой идентичности детей берется на себя учителями. Детей следует поощрять писать на своих родных языках, а также на языках, изучаемых в школе. Кумминс и Бейкер подтверждают, что в эпоху глобализации общество, имеющее доступ к многоязычным и многокультурным ресурсам, имеет преимущество в способности играть важную социальную и экономическую роль на мировой арене.[3,30] По-видимому, в таком обществе идентичности этнических групп никогда не были статичными, но они развиваются. В конечном итоге задача состоит в том, чтобы сформировать эволюцию национальной идентичности таким образом, чтобы права всех граждан соблюдались, а культурные, языковые и экономические ресурсы максимизировались.

Литература:

1. Arnold, J. (2006), Some Social and Cultural Issues of English as a Global Language. Everything is changing; Everything is Going, Gone Now. Electronic Magazine of Multicultural Education. 8 (1). Retrieved Oct. 2006.
2. Barlow, M. and Clark, T. (2002), Blue Gold: The Fight to Stop corporate Theft of the World's Water. N.Y.: NY press.
3. Baker, C. (2000), A parents' and Teachers' Guide to Bilingualism. 2 nd Edition. Clevedon, England: Multilingual Matters.
4. Cummins, J. (2001), Bilingual Children's Mother Tongue: Why is it Important for Education? Sprong Forum, Feb.2001, Denmark. [//www.oise.utoronto.ca/mcl/mothertongeDk.pdf//](http://www.oise.utoronto.ca/mcl/mothertongeDk.pdf//)
5. Goswami, R.(2003), Globalization Erodes Local Languages, Fuels "Glocal" English. Internet press service.www.comondreams.org/headlkins03/0730-40.htm.
6. Laponce, J. (2004), Minority, Languages and Globalization. www.cpsa-acsp.ca/papers-2004/laponce-pdf.
7. Marcus, P. (2000), The Language of Globalization. Monthly Review Magazine. Vol, 52. No. 3, p.23.

МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: РОЛЬ ЯЗЫКОВ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ

Açar sözlər: mədəniyyət, dialoq

Key words: culture, dialoq

Ключевые слова: культура, диалог

В условиях глобализации, когда мир становится все более взаимосвязанным, межкультурный диалог приобретает особую значимость. Взаимодействие культур, языков и традиций стало неотъемлемой частью современного общества, открывая новые горизонты для обмена знаниями и опытом. Язык, как основной инструмент коммуникации, играет ключевую роль в этом процессе. Он не только служит средством передачи информации, но и отражает уникальные особенности культур, вбирая в себя ценности, нормы и мировосприятие ее носителей. [6]

В статье мы рассмотрим, как межкультурный диалог в условиях глобализации способствует формированию общего пространства для взаимодействия различных сообществ и углубления взаимопонимания. Мы проанализируем роль языков в этом процессе, их способности не только объединять, но и преодолевать барьеры, возникают в результате культурной разрозненности. Понимание языковых особенностей в контексте межкультурного общения позволяет не только избежать недопонимания, но и способствует созданию более гармоничного и инклюзивного общества, где ценится многообразие.

Культурный диалог представляет собой процесс обмена идеями, взглядами и ценностями между представителями разных культур. Он основывается на принципах уважения, понимания и открытости, что позволяет различным культурам взаимодействовать и обогащать друг друга. Важно отметить, что такой диалог способствует не только преодолению стереотипов и предвзятости, но и углублению взаимопонимания, что, в свою очередь, помогает предотвращать конфликты и содействовать миру.

Культурный диалог может происходить на различных уровнях: от личных встреч и общения до крупных международных конференций. В его рамках происходит обсуждение актуальных вопросов, таких как права человека, экология, искусство и образование. Такой обмен может обогащать индивидуальный опыт и расширять горизонты восприятия мира, выявляя как различия, так и общие черты между культурами. [6]

Применение методов активного слушания и эмпатии является важным аспектом культурного диалога, поскольку они помогают создавать безопасную атмосферу для обсуждения сложных и порой противоречивых тем. В итоге, этот процесс способствует не только взаимодействию между культурами, но и созданию более гармоничного общества, в котором ценятся разнообразие и инклюзия.

Глобализация является одним из наиболее значительных явлений современности, влияющим на все сферы жизни общества, включая культуру, экономику и политику. В условиях глобализации межкультурный диалог становится особенно актуальным, так как он способствует пониманию и уважению между различными культурами. Одним из ключевых аспектов этого диалога является язык.

Язык – это не только средство коммуникации, но и носитель культуры, традиций и мировоззрения. Через язык передаются ценности, убеждения и знания, формирующие идентичность народа. В условиях многокультурного общества язык становится связующим звеном, которое позволяет различным культурам взаимодействовать и обогащать друг друга.

Язык выполняет ключевую роль в формировании культурной идентичности различных социальных групп, служа важным символом принадлежности к определенной культуре. Он позволяет индивидам выражать свои мысли, чувства и мировосприятие, отражая уникальные тради-

ции, ценности и историю группы. Язык помогает формировать общность, объединяя людей, зачастую выходя за пределы простого общения.

С помощью языка передаются культурные нормы и обычаи, что способствует сохранению и развитию традиций внутри сообщества. Он также может служить инструментом в процессе идентификации себя как части определённой культуры или субкультуры. Например, использование диалектов, жаргона или специфической лексики может сигнализировать о принадлежности к определенной группе, отличая её от других.

В контексте глобализации наблюдается влияние доминирующего языка, которое может угрожать меньшинственным языкам и, как следствие, культурной идентичности тех групп, которые на них говорят. Однако это также может приводить к смешению культур, создавая новые формы идентичности, где элементы различных языков и культур соединяются. [1]

Таким образом, язык не просто средство коммуникации, а глубокое и многогранное явление, которое формирует и отражает культурные идентичности, влияя на социальные связи и восприятие собственного «я» в контексте более широкой культурной среды.

В межкультурном диалоге язык выполняет несколько функций:

- **Средство понимания:** Язык позволяет людям обмениваться информацией и строить взаимоотношения. Знание языков партнеров по общению способствует более глубокому пониманию их культуры и традиций.

- **Форма самовыражения:** Язык дает возможность выразить свои мысли, чувства и мнения. В многоязычном контексте это может привести к возникновению новых идей и форм культурного обмена.

- **Мост между культурами:** Языки служат связующими элементами между различными этническими и культурными группами, создавая условия для диалога и сотрудничества.

Несмотря на важность языка в межкультурном взаимодействии, существуют и проблемы, связанные с языковыми барьерами. Ограниченное знание языков может привести к недопониманию и конфликтам. Кроме того, доминирование одного языка над другими может угрожать меньшинствам и их языкам, что может привести к утрате уникальных культурных идентичностей.

Межкультурный диалог в условиях глобализации сталкивается с рядом серьезных проблем, и язык играет в этом контексте ключевую роль. Рассмотрим основные аспекты:

1. **Языковое разнообразие и исчезновение языков:** С глобализацией происходит доминирование нескольких языков (в первую очередь, английского), что ведет к угрозе исчезновения меньшинств языков. Это уменьшает культурное разнообразие и приводит к потере уникальных традиций и знаний, связанных с этими языками.

2. **Языковой барьер:** Языковая несовместимость может служить серьезным препятствием для межкультурного общения. Даже если участники разговора говорят на одном языке, различия в акцентах, идиоматических выражениях и культурных контекстах могут затруднить понимание.

3. **Стереотипы и предвзятости:** Языки часто ассоциируются с определенными культурами, и стереотипы, связанные с носителями конкретных языков, могут препятствовать открытому и честному диалогу. Это может приводить к предвзятости в восприятии других культур.

4. **Культурные различия:** Расхождения в коммуникационных стилях (например, прямолинейность против уклончивости, формальности против неформальности) могут вызвать недопонимание и конфликты в межкультурном диалоге.

5. **Неравенство доступа:** В условиях глобализации не все имеют равный доступ к обучению иностранным языкам. Это создает неравенство в возможностях участвовать в межкультурном взаимодействии. Люди, говорящие на популярных языках, могут иметь больше возможностей в глобальной среде, чем те, кто говорит на менее распространенных языках.

6. **Технологические барьеры:** Хотя современные технологии, такие как онлайн-переводчики и платформы для изучения языков, помогают преодолевать языковые барьеры, их эффективность зависит от контекста. Переводчики не всегда могут учесть все культурные нюансы. [8]

Глобализация способствует распространению определенных языков, таких как английский, испанский и китайский, которые становятся языками международного общения. Это создает новые возможности для взаимодействия, но и порождает вызовы, связанные с утратой

языкового разнообразия. Важно понимать, что каждую культуру следует уважать и защищать, а языковое разнообразие необходимо сохранять как часть мирового наследия.

Межкультурный диалог происходит не только на уровне государств, но и среди индивидумов и сообществ. Примеры успешных практик включают программы обмена, межкультурные фестивали и языковые курсы, которые способствуют более глубокому взаимопониманию. Эти инициативы показывают, что язык может объединять людей, а не разделять их.

В заключение, межкультурный диалог в условиях глобализации является важным аспектом современного общества, в котором языки играют ключевую роль в налаживании взаимодействия между различными культурами. Языки не только служат средством общения, но и являются носителями уникальных культурных традиций, ценностей и мировоззрений. В условиях глобализации, когда увеличивается взаимодействие между разными народами и культурами, важно понимать и ценить многообразие языков как средство для построения взаимопонимания и уважения.

Эффективный межкультурный диалог требует не только знания языков, но и культурной компетентности, которая помогает избежать недопонимания и стереотипов. Важно развивать навыки межкультурной коммуникации, учитывать культурные различия и быть открытыми к новому опыту. В этом контексте образование играет ключевую роль, способствуя формированию мультикультурной среды и языковой гибкости.

Таким образом, языки становятся не просто инструментами общения, но и мостами между культурами, способствующими построению более гармоничного и инклюзивного общества. В условиях глобализации всем нам стоит стремиться к активному участию в межкультурном диалоге, что, безусловно, обогатит наше понимание мира и укрепит связи между народами. Сохранение языкового разнообразия должно стать важной целью для каждого общества, так как это способствует культурному обогащению и укреплению мира в глобализованном мире. [6]

Литература:

1. Каптенова, И.Л. Язык как средство межкультурной коммуникации. Москва: наука. 2015
2. Костюк, О.В. Межкультурная коммуникация в процессе глобализации современного мира. Дис. канд. философ, наук. - Ставрополь, 2002. - 162 с.
3. Кочетков, В.В. Социологический анализ межкультурных различий. Автореф. дис. докт. социолог, наук. Саратов, 2000. - 362 с.
4. Культурная идентичность и глобализация: Доклады и выступления // 5-й Международный философский симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток-Запад», (Москва, 27-28 апреля, 4-5 мая 2001 г.) / Под ред. Н.С. Кирбаева. М.: Изд-во РУДЫ, 2002. - 286 с.
5. Леонтович О.А. Россия и США. Введение в межкультурную коммуникацию. – Волгоград, 2003.
6. Рашова Ф. К., “Мультикультурализм и диффузия культур” диссертация, Баку 2021, С.160
7. Сапожникова, Т. М. Межкультурная коммуникация и роль языка в глобализованном мире. – Москва: Высшая школа экономики. 2017
8. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. М., 2008. 624 с.
9. Шулепова, О. М. Механизмы межкультурного взаимодействия языков в условиях глобализации. // Вестник Томского государственного университета, 1(20), 87-95. 2016

Gülyaz Zeynallı
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT

Açar sözlər: dil, mücərrəd, konsept, mədəniyyət, cəmiyyət, əlaqə

Key words: language, abstract, concept, culture, society, relationship

Ключевые слова: язык, абстрактный, концепция, культура, общество, отношения

Dil ən mücərrəd konseptlərdən biridir. Onun mahiyyətinin açılması ilə bağlı uzun illər müzakirələr aparılmışdır.

Dil - daha dəqiq desək, insan dili - insanlara başqalarının başa düşə biləcəyi şəkildə nitq və səslər söyləməyə imkan verən qrammatikanı və digər qayda və normaları əhatə edir.

Dil “bizi insan kimi tanıdan vasitələrdən biri”dir. Dilin nə olduğunu kəşf etmək üçün onun necə yaranmasına, illər uzunluğunu inkişaf etməsinə və canlıların, yəni insanların varlığında və təkamülündə roluna nəzər salmaq lazımdır.

Bəşəriyyətin ən böyük kəşfi olan dil, onun necə yaranması, yaxud icadı ilə bağlı dəqiq məlumatın olmaması da son dərəcə ironik ola bilər. Dilin mənşəyi bu gün də sirr olaraq qalır. Dilin mənşəyini sirr kimi qəbul edənlərdən biri məşhur dilçi N.Xomski hesab olunur. Müəyyən mənada dilin tədqiqi onun adını daşıyır. N.Xomski “Sintaktik strukturlar” (1957) və “Sintaksis nəzəriyyəsinin aspektləri” (1965) kimi mühüm dilçilik əsərlərində dil prinsipləri və dil öyrənmə üsullarını geniş şəkildə izah etmişdir. Lakin, Xomskinin dillə bağlı müzakirə üçün ən uyğun işi 1976-cı ildə yazdığı “Dilin təbiəti haqqında” əsəridir. Bu əsərdə o, dilin mənasını tam şəkildə izah etməyə çalışmışdır.

N.Xomski yazır: “Dil deyəndə elə cümlələr çoxluğu (sonlu və sonsuz) başa düşülür ki, onlardan hər biri müəyyən uzunluğa malikdir və sonu məlum elementlərdən ibarətdir” [1, s.90].

“Dilin təbiəti əldə edilən bilik kimi qəbul edilir... Dil qabiliyyəti sabit funksiya, növün xarakterik xüsusiyyəti, insan şüurunun bir komponenti, təcrübəni qrammatikaya uyğunlaşdıran bir funksiya kimi qəbul edilə bilər” [1, s. 92].

Dil bizim dünyaya, bir-birimizə və hətta özümüzə münasibətimizi müəyyən edən alət və mexanizmdir. Dil, qeyd edildiyi kimi, bizi insan kimi təqdim edən vasitədir.

Azərbaycan dilçilərindən F.Y.Veysəlli çox kitablarında dil haqqında tədqiqatlarını oxucuların müzakirəsinə vermişdir. O, (F.Veysəlli) dili mücərrəd varlıq kimi təqdim edir və onun işarələr sistemindəki yeri haqqında yazır [2, s.33]. F.Veysəlli dili tarixi baxımından mənəvi irs hesab edir. F.Veysəllinin nəzərində dil insanların danışdığı və başqa dildən fərqlənən bir dil kimi qəbul etdiyi instrumentdir. Cəmiyyətdə hər bir dilin öz yeri vardır [3, s.77].

Dili fərqli şəkildə izah edənlərdən R.Nordquist yazır ki, dil insanların bir növ kimi yaşadıklarının cəmidir: “Dil alimlərin yaratdığı mücərrəd quruluş deyildir, o, bəşəriyyətin uzun nəsilələrinin işindən, ehtiyaclarından, sevinclərindən, məhəbbətlərindən, zövqlərindən yaranan bir şeydir və onun əsası geniş və yerə yaxındır” [4, s.2]. Bu da o anlamı ifadə edir ki, deməli, dil bəşəriyyət yaranandan bəri bütün insan təcrübəsinin məcmusudur. Dil olmasaydı, insanlar öz fikirlərini, hisslərini, duyğularını, arzularını və etiqadlarını ifadə edə bilməzdilər. Dil olmadan heç bir cəmiyyət ola bilməz.

Dil olmadan cəmiyyət olmazsa, o zaman cəmiyyətin əsas hissəsi olan mədəniyyətin rolu ön plana çıxır və demək, dil və mədəniyyətin sıx əlaqəsinin olması bir faktdır. D.Kristal yazır ki, dilin təkamülü birbaşa mədəniyyətin inkişafına və əksinə təsir göstərir. Dil nə qədər inkişaf edirsə, bir o qədər də mədəniyyət inkişaf edir. Linqvistik nisbi nəzəriyyəyə görə, dünyaya baxış tərzimiz onu müzakirə etmək üçün istifadə etdiyimiz dildən çox təsirlənir [5, s. 56].

Dil və mədəniyyət bir-birinə bağlıdır: onlar insanı, baxışlarını, adət-ənənələrini, vərdişlərini və gündəlik həyatı ilə bağlı demək olar ki, hər şeyi müəyyənləşdirir.

Hazırda belə ifadə çox işlənir: “Dil mədəniyyətdir, mədəniyyət isə dildir”. Düşünürük ki, bu ifadə doğrudur. Belə ki, dil və mədəniyyət birlikdə inkişaf edir və insanların həyatına qarşılıqlı olaraq təsir edir. Birini başa düşmək üçün digərini anlamaq lazımdır.

E.Abbot dil və mədəniyyətin bir-birilə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu düşünənlərdəndir və bununla bağlı belə yazır: “Dilin və mədəniyyətin tarixinə nəzər saldıqda onların arasında müəyyən paralellər olduğunu görürük. Dilin təkamülü birbaşa mədəniyyətin inkişafına və əksinə təsir göstərmişdir. Dilimiz nə qədər inkişaf etmişdisə, bir o qədər də biz mədəniyik” [5]. Onun qənaətinə görə, dünyaya baxış tərzimiz onu müzakirə etmək üçün istifadə etdiyimiz dildən çox təsirlənir. Beləliklə, əgər biz alman dilində danışırıq və düşünürüksə, o zaman ətrafımız və dünyamız haqqında Çin dilində danışan və düşünən birindən fərqli qavrayışa sahib oluruq.

Fikrimizi belə ümumiləşdirə bilərik ki, dil və mədəniyyət həyatımızın ayrılmaz hissəsidir.

Dil mədəniyyəti əks etdirir. Mədəniyyət dəyərlərin, inancların və adətlərin ötürülməsi vasitəsi kimi mühüm sosial funksiyaya malikdir; o, həmrəylik hisslərini aşılayır.

İnsanlar mədəniyyəti mədəniyyətləşmə və sosiallaşmanın öyrənmə prosesləri vasitəsilə əldə edirlər ki, bu da cəmiyyətlər arasında mədəniyyətlərin müxtəlifliyi ilə özünü biruzə verir. Mədəniyyət

cəmiyyətdə məqbul davranışı kodlaşdırır. Mədəniyyət insan cəmiyyətlərində sosial öyrənmə yolu ilə ötürülən hadisələrin spektrini əhatə edən antropologiyada əsas anlayış hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. Chomsky, N. On the Nature of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 218 p.
2. Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları. Bakı: Mütərcim, 2013, 420 s.
3. Veysəlli F.Y. Geman dilçiliyinə giriş. Bakı, Mütərcim, 2011, 255 s.
4. Nordquist, R. "Observations on What Is Language".ThoughtCo, Apr. 5, 2023, [thoughtco.com/what-is-a-language-1691218](https://www.thoughtco.com/what-is-a-language-1691218).
5. Crystal, D. English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 228 p.
6. <https://medium.com/@tarahorn/culture-what-is-it-f6da4399807e>

Həmidə Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏT LABİRİNTLƏRİ: L.X.BORXES YARADICILIĞINDA ŞƏRQLƏ QƏRBİN SİNTEZİ

Açar sözlər: Borxes, Şərq, Qərb, mədəniyyət, sintez

Ключевые слова: Борхес, Восток, Запад, культура, синтез

Key words: Borges, East, West, culture, synthesis

Müxtəlif dünya mədəniyyətlərinin dərin bilicisi olan L.X.Borxes Şərq mədəniyyəti, xüsusilə mistik təlimləri ilə yaxından maraqlanmış, öz yaradıcılığında Buddizm, Daosizm və Sufizm kimi Şərq fəlsəfi ənənələrindən ustalıqla bəhrələnmişdir. Yazıçı Şərq və Qərb mədəniyyətləri arasında paralellər apararaq onların oxşar elementlərinə diqqət çəkir, Quran və sufizmlə bağlı kitablardakı simvolları müdriklik qaynaqları kimi dəyərləndirir.

L.X.Borxes öz yaradıcılığında Şərqə Qərbin unikal sintezini yaradır. O, bu iki fərqli qütbə bir-birinə zidd deyil, çoxşaxəli reallığın iki cəhəti kimi yanaşır. Onun "Qum kitabı", "Ayrılan cığırar bağı", "Əlif", "Babil kitabxanası" kimi əsərlərində həm Şərq, həm də Qərb mədəniyyətinə xas olan motiv və ideyalar bir-birilə çulğışıq şəkildə əksini tapır. Yazıcının yaradıcılığında geniş istifadə etdiyi labirint simvolu da zaman və sonsuzluq anlayışlarını ehtiva edərək kökləri etibarilə həm Qərb, həm də Şərq fəlsəfəsinə dayanır.

L.X.Borxesin zaman və sonsuzluq barəsində düşüncələrini bədii şəkildə ifadə etdiyi əsərlərdən biri də "Qum kitabı" hekayəsidir. Əsər yazıcının 1975-ci ildə dərc edilmiş "Nəğmələr" toplusuna daxil olan qısa hekayələrindən biridir. Burada Borxes yaradıcılığına xas sonsuzluq, reallığın paradoksalılığı və metafizikliyi, biliyin gücü kimi problemlərə toxunulur. Martin Qal yazır: "Qum kitabı" müəllifin bir məqsədlə qələmə aldığı hekayə-məsəldir: Borxes üçün vacib olan həyatımızın hər bir nöqtəsində "burada və indi" bütün məkan və zamana yiyələnməyin mümkünlüyü haqqında ideyaya bədii ifadə verməkdir" [1]. "Qum kitabı" sonsuzluğun metaforasıdır. Kitabın da zaman kimi nə əvvəli, nə də sonu vardır, onun səhifələri saniyələr kimi "burada və indi" mövcuddur.

"Bu kitab zamanın və məkanın sonsuzluğunun simvoludur, onun hər səhifəsi bir anda bütün məqamları və bütövlükdə bütün məkanı ehtiva edir" [1]. M.Qalın bu fikirləri "Qum kitabı" hekayəsinin bütün mümkün şərtləri arasında ön yerlərdən birini tutmaqla yanaşı Borxesin zaman və məkan probleminə fərqli yanaşmasını da sərgiləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, zaman və məkanın sonsuzluğu ideyası yazıcının bütün yaradıcılığından qırmızı xəttlə keçir. Borxes öz əsərlərində özünəməxsus ifadə tərzilə həm Şərq fəlsəfəsi, həm də Qərb metafizikası üçün xarakterik olan zaman və məkanın sonsuzluğu ideyasını "magik realizm" üslubunda əks etdirir.

"Qum kitabı" hekayəsində diqqəti çəkən məqamlardan biri də kitabxana obrazı ilə bağlıdır. Yazıçı üçün kitab biliyin simvoludur, kitabxana isə həm sonsuzluğun metaforası, həm də bütün

mümkün hadisələrin və təcrübələrin artıq kitablar şəklində mövcud olduğu bir dünyadır. Başqa sözlə desək, yazıcının anlamında kitabxana Şərqi sonsuzluq ideyası ilə Qərbi elm və bilik xəzinəsini sintez edən bədii bir obrazdır. Borxesin digər əsərləri kimi “Qum kitabı” hekayəsinin mətni də bir növ intellektual oyundur – onu anlamaq, sirlərlə və fantastik obrazlarla dolu bu dünyanı dərk etmək üçün müxtəlif mədəniyyətlərin kökündə gizlənən simvol və kodları açmaq lazım gəlir.

Hekayənin “Qum kitabı” adlandırılması təsadüfi deyil. Əsərin məzmununa görə, Belqrano küçəsində yaşayan naməlum təhkiyyəçinin evinə gələn naməlum qonaq Hindistanda yoxsul, savadsız bir kəndlidən aldığı kitabı ona göstərərək almasını təklif edir. Kitabın adını izah edən qonaq onun da “qum kimi nə əvvəli, nə də axırı olduğunu” [2, s. 115] bildirir. Qum fasiləsiz olaraq sonsuzluğa qədər dövr edən zamanın simvolu və sonsuzluğun özü üçün metaforadır. Qum saatındakı qum kimi, kitabın səhifələrini də saxlamaq olmur, deməli burada əks olunan biliklər də qısa ömürlü, efemerdir, zamanın içində süzülüb gedir. Bibliya mətnlərinə bənzər iki sütunlu yazılardan ibarət kitabın səhifələrinin sayı sonsuzdur. Nə birinci, nə ikinci, nə də sonuncu səhifəsi var. Təhkiyəçi təəccüblə əlilə titul vərəqi arasında həmişə bir neçə səhifənin olduğunu müşahidə edir. Qonaq kitabın bu cür sərbəst nömrələnməsini zamanın sonsuzluğu ilə əlaqələndirərək deyir: “Əgər məkan sonsuzdursa, biz zamanın hansı nöqtəsindəyik” [2, s.116].

Göründüyü kimi, “Qum kitabı” hekayəsində də Borxesə xas olan sonsuzluq mövzusu əsas rol oynayır və qonaq obrazının dilindən səslənən bu sözlər zaman və məkanın quruluşu barəsində yazıcının öz fikirlərini ifadə edir. Əsərin çoxsaylı şərhlərindən hasil olan nəticələrdən biri də başlanğıcı və sonu olmayan dünyanın özünün sonsuz olması qənaitinə gəlinməsidir. Borxesin zamanla bağlı düşüncələrinə təsir edən C.Dannın qeyri-xətti zaman nəzəriyyəsinə görə keçmiş, indi və gələcək eyni vaxtda, yəni “burada və indi” mövcuddur. Bu mənada “Qum kitabı”nın hər səhifəsinin əvvəlki ilə üst-üstə düşməsi bir növ həyatın hər anının əvvəlki ilə üst-üstə düşməsinə işarədir və kainatın nəhəng ənginliklərində dövr edən zamanın sonsuzluğunun insan şüuru üçün dərkolunmazlığını bildirir. İnsan yalnız yuxuda zamanla sərbəst səyahət edə bilər.

L.X.Borxesin sonsuzluq və başlanğıcla bağlı mövzulardan bəhs edən əsərləri içərisində “Əlif” hekayəsi xüsusi seçilir. Hekayə yalnız əbədi mövzulardan danışan metafiziki məsələ deyil, həm də Şərq və Qərb mədəni ənənələrinin parlaq sintezidir. Əlif Şərq mistisizmini Qərb teologiyası ilə birləşdirən sakral bir nöqtədir. Bu, insanın hər şeyi-dünyanı, özünü, Allahı dərk etmək cəhdi, lakin nəticədə sonsuz əlaqələr, təsvirlər və obrazlar içərisində özünü itirməsi haqqında alleqoriyadır.”Əlifin diametri iki-üç santimetr idi, amma orada kainatın bütün, həm də heç də kiçildilməmiş məkanı vardı. Hər bir predmet (məsələn. şüşə güzgü) predmetlərin sonsuz çoxluğu...” [2, s.170].

Əlif obrazı rəngarəngdir, mədəniyyətlərin qarışığından yaranmış əsrarəngiz bir aləmdir. O, özündə eyni zamanda Brahmanın əbədiyyət və sonsuzluq konsepsiyasını, sufilərin hər şeyin başlanğıcı və əlaqə nöqtəsi hesab etdikləri Tanrı anlayışını və bütün bunların Dantenin timsalında Qərb düşüncəsindəki əksini ehtiva edir.

Beləliklə, aydın olur ki, L.X.Borxesin yaradıcılığında mədəniyyət labirentləri sadəcə həqiqət və ya bilik axtarışının metaforası deyil, mədəniyyətin mürəkkəbliyi, qeyri-müəyyənliyi və sonsuzluğunun simvoludur. Yazıcıya görə mədəniyyət çoxlu imkanların, təcrübələrin və dünyagörüşlərinin kəsişmə nöqtəsi, bir-birinə qarışmasıdır. L.X.Borxes öz əsərlərində Şərqlə Qərbi unikal simbiozunu yaradır və bu onun yaradıcılığını mədəniyyətlərarası münasibətlər kontekstində həqiqətən universal və aktual edir. İ.Petrovski haqlı olaraq yazır: “Borxes mədəniyyətin mənalarnı yenidən yaradır. Bu yaradıcılıq aktında Borxes özünü sonsuzluğu, mənalarnın fasiləsiz olaraq yenidən yaradılması sayəsində mövcud olan mədəniyyət zəncirinin halqası kimi tanıyır” [3].

Ədəbiyyat:

1. Гал. М. Х.Л. Борхес «Книга песка» <http://knigozavr.ru/2011/04/05/konkurs-slova-o-slovax-martin-gal-x-l-borxes-kniga-peska/>
2. Borxes L.X. Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2014, 360 s.
3. Петровский И. Бесконечность, Бог и Борхес http://www.bibliomsk.ru/library/global.phtml?mode=10&dirname=borges_info&filename=info008.phtml

DIALOGUE BETWEEN LANGUAGES AND CULTURES IN A GLOBALIZING WORLD

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, globallaşma, multikulturalizm, identiklik.

Keywords: language, culture, globalization, multiculturalism, identity.

Ключевые слова: язык, культура, глобализация, мультикультурализм, идентичность.

In today's interconnected world, the interaction between languages and cultures has become more dynamic than ever before. Globalization has facilitated cross-cultural communication, fostering mutual understanding while also posing challenges to linguistic and cultural identities. This paper explores how languages and cultures engage in dialogue in a globalizing world, examining both the opportunities and the tensions that arise from this interaction. Language serves as both a medium and a bridge for cultural exchange. As people from different backgrounds engage in communication, languages adapt, borrow, and evolve. English, often referred to as the global lingua franca, plays a dominant role in international business, education, and technology. However, other languages such as Spanish, Chinese, and Arabic also serve as important regional and global connectors. The spread of languages through media, migration, and trade fosters cultural diversity and understanding. For example, international organizations like the United Nations employ multiple official languages to ensure inclusivity. Similarly, multinational corporations and educational institutions promote bilingualism and multilingualism to accommodate diverse audiences. While language facilitates dialogue, it also carries the risk of linguistic hegemony, where dominant languages overshadow smaller or indigenous ones. English, for instance, is increasingly becoming a requirement for academic and professional success, leading to concerns about linguistic homogenization. Many cultures fear losing their native languages as younger generations prioritize learning globally dominant tongues.

Efforts to preserve linguistic diversity are evident in policies promoting bilingual education and the revitalization of endangered languages. Organizations such as UNESCO actively support initiatives that document and sustain minority languages. The rise of digital platforms has also provided new opportunities for linguistic representation, allowing people to share and preserve their cultural heritage. Despite the benefits of multilingual dialogue, intercultural communication is not without challenges. Differences in linguistic structures, idiomatic expressions, and non-verbal communication can lead to misunderstandings. For instance, a phrase that is polite in one culture may be perceived as rude in another. Such misunderstandings can affect international diplomacy, business negotiations, and even everyday interactions. To address these issues, cultural competency training and translation services have become essential. Professional interpreters, cross-cultural communication courses, and artificial intelligence-based translation tools help bridge language gaps. However, achieving true intercultural understanding requires more than just linguistic knowledge—it necessitates an appreciation of cultural norms and values. Technology has significantly influenced how languages and cultures interact. Social media platforms, streaming services, and online communities enable people from different backgrounds to engage in dialogue more easily. Language-learning applications and automatic translation tools, such as Google Translate, facilitate cross-linguistic communication. However, these technologies also raise concerns about accuracy, cultural nuance, and the potential loss of traditional linguistic practices. Artificial intelligence-driven translation tools have improved global communication but are still imperfect. Nuances such as humor, sarcasm, and cultural references often get lost in translation, requiring human intervention to ensure accuracy. Additionally, the dominance of Western digital content influences cultural narratives, sometimes marginalizing non-Western perspectives.

The dialogue between languages and cultures in a globalizing world is both enriching and complex. While globalization fosters linguistic and cultural exchange, it also poses challenges related to linguistic dominance, cultural preservation, and effective communication. By promoting multilingual

education, cultural awareness, and inclusive digital platforms, societies can ensure that linguistic diversity thrives in an interconnected world. Ultimately, meaningful dialogue between languages and cultures enhances global cooperation, mutual respect, and a deeper understanding of human diversity.

References:

1. Androutsopoulos, J. (2015). *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Walter de Gruyter.
2. Baker, C. (2011). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Multilingual Matters.
3. Bassnett, S. (2013). *Translation Studies*. Routledge.
4. Crystal, D. (2003). *Language Death*. Cambridge University Press.
5. Eco, U. (2003). *Mouse or Rat? Translation as Negotiation*. Weidenfeld & Nicolson.
6. Hinton, L. (2013). *Bringing Our Languages Home: Language Revitalization for Families*. Heyday Books.
7. House, J. (2016). *Translation as Communication across Languages and Cultures*. Routledge.
8. Kramsch, C. (1998). *Language and Culture*. Oxford University Press.
9. Nettle, D., & Romaine, S. (2000). *Vanishing Voices: The Extinction of the World's Languages*. Oxford University Press.
10. O'Hagan, M., & Ashworth, D. (2002). *Translation-Mediated Communication in a Digital World*. Multilingual Matters.
11. Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press.
12. Piller, I. (2016). *Linguistic Diversity and Social Justice*. Oxford University Press.
13. Spolsky, B. (2004). *Language Policy*. Cambridge University Press.
14. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. Routledge.

İbrahim Quliyev
Bakı Slavyan Universiteti

NİZAMİ VƏ NƏVAINİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Əlişir Nəvai, təqlidçilik, təttəbö, sufizm

Ключевые слова: НизамитГянджеви, АлишерНавои, Подражательство, Исследование, Суфизм

Keywords: NizaminGanjavi, AlishernNavoi, Imitation, ResearchnCompilation, Sufism

Hələ sağlığında əsərləri dövrün hökmdarları tərəfindən yüksək qiymətləndirilən dahi Nizami Gəncəvinin ölümündən sonra onun beşliyi Şərqdə ən böyük məktəb oldu. Alman alimi Herman Etenin qeyd etdiyi kimi onun birinci təqlidçisi “ən istedadlı şair” Əmir Xosrov Dəhləvidən başlamış bu ənənə XVII əsrin sonuna kimi Şərqdə intensiv şəkildə davam etmiş və sonralar da əvvəlki kimi olmasa da, Nizami “Xəmsə”sini təqlid edən əsərlər meydana çıxmışdır. Ümumiyyətlə, Nizami təqlidçiliyinin nə vaxta qədər davam etməsinə konkret zaman sərhədi qoya bilmərik, ayrı-ayrı xalqların ədəbiyyatında Nizami ənənələri bu gün də davam etməkdədir. Məsələn, S.E.Erkinov “Özbək ədəbiyyatında “Xosrov və Şirin” poetik ənənəsi” adlı məqaləsində XIX əsrdə də özbək ədəbiyyatında Nizami təsirilə ədəbi əsərlərin yarandığını bildirir: “... özbək ədəbiyyatında XIX əsrin başlanğıcında şair Məhzunun qələminə məxsus “xalq kitabı” stilində povest meydana çıxmışdır. Həmin əsər özünəməxsus şəkildə Nizaminin “Xosrov və Şirin”, Əlişir Nəvainin “Fərhad və Şirin” ənənələri ilə səsleşir” (1.228). Professor A.A.Xaytmetov “Özbək ədəbiyyatında Nizami ənənələri” adlı məqaləsində isə Nizami “Beşliyi”nin özbək ədəbiyyatına, xüsusilə də, özbək epik poeziyasının inkişafına təsirini xüsusi qeyd edir (1.228).

İlk mərhələdə daha çox farsdilli ədəbiyyatda özünü göstərən Nizami ənənələri sonradan “bütün islam dünyasını əhatə etmişdir” (2.s.75). Türkiyəli alimlər XV əsrdən başlayaraq türk ədəbiyyatında “Xəmsə”lər yazılmağa başladığını bildirirlər. Setter Durmaz qeyd edir ki, türk şairləri üçün də “Xəmsə” yaratmaq sənət imtahanından çıxmaq demək idi: “Bir şair üçün beş məsnəviyi bitirip “Hamse” sahibi olmaq sanat həyatında varılacaq ən yüksək payedir” (3.s.55). “Türk ədəbiyyatı tarixində” “Xəmsə” sahibi olan və əsərləri günümüzə gəlib çıxan şairlərin adları çox vaxt belə sıralandırılır: Əlişir Nəvai, Həmdullah Həmdi, Taşlıcalı Yəhya, Nəvizadə Atayi, Sübhizadə Feyzi. Görkəmli tədqiqatçı Ağah Sirri

Ləvənd qaynaqlarda "Xəmsə"nevis kimi adı keçən, lakin məsnəvilərindən yalnız bir neçəsi və ümumiyyətlə, heç biri qalmayan şairlərin də olduğunu bildirir (4.75). Akademik Həmid Araslı "Nizaminin Azərbaycan müəqibləri" məqaləsində Azərbaycanda XIV əsrin ikinci yarısında Nizami üslubunda yazan şairlərin yetişdiyini bildirir (5.s.106).

Gördüyümüz kimi, türk dilində "Xəmsə" yaradan şairlərin sırasında ilk yerlərdən birini tutan böyük özbək şairi Əlişir Nəvaidir. Nəvai böyük Nizaminin "Xəmsə"sindən ilhamlanaraq "Heyrət-ül Əbrar", "Fərhad və Şirin", "Leyli və Məcnun", "Səddi-İskəndəri" və "Yeddi səyyarə" adlı mükəmməl əsərlər yaratmışdır. O özünün məşhur "Mühakəmət ül-luğateyn" əsərində "Fərhad və Şirin"poemasını Əmir Xosrov Dəhləvinin "Şirin və Xosrov"una tətəbbö kimi yazdığını bildirsə də, əsərin girişində və sonunda Nizami Gəncəvinin adını ehtiramla çəkir, onunla qarşılaşmağın şirlə pəncə-pəncəyə gəlmək kimi çətin olduğunu bildirir:

Bu meydanda sanma asandır durmaq,
Nizamiylə pəncə-pəncəyə vurmaq
Şir pəncəsi gərək şirlə edə cəng
Barı şir olmasa, qoy olsun pələng (6.s.17)

Bəri başdan bildirməliyik ki, Nəvainin "Fərhad və Şirin" poeması təkcə süjet quruluşuna, strukturuna görə deyil, həm də ideya-məzmun xüsusiyyətinə, dini-fəlsəfi mahiyyətinə, ictimai-siyasi hadisələrə münasibətinə görə özündən əvvəlki əsərlərdən ciddi şəkildə fərqlənir. Bu da təbiidir, çünki hər bir müəllifin yaşadığı dövr onun dünyagörüşü üzərinə öz təsirini buraxır, sənətkarın sosial statusu əsərin ideyasında müəyyən rol oynayır və ümumiyyətlə, cəmiyyət üzvlərinin ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti həmişə dinamik məzmun daşıyır. Bu mənada Nizaminin "Xosrov və Şirin"-i ilə Nəvainin "Fərhad və Şirin"-i arasında fərqli xüsusiyyətlər özünü dərhal hiss etdirir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

1. Nizaminin xalq içindən çıxmış və sevə-sevə tərənnüm etdiyi Fərhad obrazı ilk növbədə şairin sadə insanlara, xalqa münasibətini özündə əks etdirir. O, təkcə əsərlərində deyil, həm də real həyatda xalq arasında yaşamağı üstün tutmuş, saraylardan imtina etmişdir.

2. Nəvainin Fərhadı isə Çin şahzadəsidir, sarayda böyüyüb, sarayda yaşamışdır. Onun daşyonanlıq sənətini öyrənməsi bir o qədər də real görünür. Nəvai ona görə onu bu cür təqdim edir ki, həmin dövrdə adi insanın qəhrəman səviyyəsinə yüksəlməsi qəbul edilmirdi.

3. Nizamidə qəhrəmanla bağlı süjet real, həyatı xarakter daşıyır.

4. Nəvai macərəyə meyllənir, qəhrəmanın başına müxtəlif sərgüzəştlər gətirir.

5. Nizami qəhrəmanların yaşadığı dövrün möhtəşəm epik səhnəsini yaradır, sosial-siyasi münasibətləri, tarixi ənənələri bərpa edir, hadisələri real dini-tarixi zəmindən ayırmır. Hadisələri atəşpərəstlik adət-ənələri fonunda təsvir edir.

6. Nəvainin tarixdən aldığı qəhrəmanın yaşadığı dövrü görmürük, o, daha çox islam dövrünün nümayəndəsi təsirini bağışlayır.

7. Nizaminin Fərhad obrazında sufilik elementləri azdır, o daha çox sevgilisi yolunda ölməyə hazır olan real aşiqdir.

8. Nəvainin Fərhadı isə daha çox Məcnunu xatırladır, o məcazi eşq əhli təssüratını bağışlayır. Görünür, Nəvainin əvvəldən məqsədi elə bu olduğu üçün Sokratın dili ilə eşqi-həyatı və eşqi-məcəzi barədə geniş söhbət açır və s. Təbii ki, iki əsərin süjet xəttində, kompozisiya quruluşunda daha çox fərqlilik var. "Fərhad və Şirin macərası" Nizaminin "Xosrov və Şirin"-ində epizodik hadisədir, Fərhad səhnəyə gec gəlib tez gedir. Buna baxmayaraq Nizami obrazı o qədər məharətlə yaratmışdır ki, o əsərin qəhrəmanından yüksəkdə dayanmasa da, ən azı onunla bərabər olur. Nizaminin əsərində Xosrovun məsləhətçisi Şapur onunla bir yerdə Çində sənətkarlıq öyrəndiyini bildirir, süd arxı çəkdirmək istəyən Şirinə onu məsləhət görür. Fərhad Şirini görən kimi ona aşiq olur və bu eşq ona özünü və maddi dünyanı unutturur:

Nəhayət, Nizaminin əsərində Fərhadın eşqindən xəbər tutan Xosrov hiylə ilə onu öldürtdürür. Nəvai bu qısa süjeti keyli genişləndirmiş və oarada ciddi dəyişikliklər etmişdir. Fərhadı baş qəhrəman səviyyəsinə qaldıran Ə.Nəvai həm də öz sufi ideyalarını irəli sürmək üçün ondan bir vasitə kimi istifadə edir. O, Fərhadı həqiqi eşqdən məcazi eşqə yüksəldərək onu fəna məqamına çatdırıb bəqa əhlinə çevirir.

Nizamidə sufilik elementləri ikinci planda qalır: çünki insan, hökmdar və ədalət problemi onu daha çox maraqlandırdığı üçün o, real eşqlə məcazi eşqi bir-birindən ayırmağa həvəs göstərmir.

Ədəbiyyat:

1. С.Э.Эркинов. Поэтические традиции "Хосрова и Ширин" в узбекской литературе//Nizami Gəncəvi almanax, Bakı, "Elm", 1991, 97, 228.
2. اته هرمان. «تاریخ ادبیات فارسی»، ترجمه دکتر رضازاده شفق، تهران، ۱۳۳۷، مطبع بانک ملی ایران ص.۷۵، ۳۶۱ ص.
3. Durmaz, Setter. Türk edebiyatında "Hamse" geleneginin oluşmasında Nizami Gencevinin rolü// "Azərbaycan şərqşünaslığı", Bakı, 2012, №3(9), s.55
4. Levend, Agah Sirri. Türk ədəbiyyatı tarixi, Ankara, Türk Tarih Qurumu Basım evi, 1971, s.107.
5. Araslı, Həmid "Nizaminin Azərbaycan müəqibləri". Niami Gəncəvi, Məqalələr məcmuəsi, Bakı, Azərbaycan SSR EA-nın nəşriyyatı, 1947, s.106).
6. Əlişir Nəvai, Seçilmiş əsərləri. Bakı, "Öndər nəşriyyatı", 2004, 424 s.
7. Nizami Gəncəvi, "Xosrov və Şirin", Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1947, 410 s.

Изаура Ширинова

Азербайджанский Университет Языков

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ГЛОБАЛИЗАЦИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КУЛЬТУРНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ

Açar sözlər: *globallaşma; ingilis dili; mədəni kimlik; dil və mədəniyyət; beynəlxalq ünsiyyət*

Key words: *globalization; English language; cultural identity; language and culture; international communication*

Ключевые слова: *глобализация; английский язык; культурная идентичность; язык и культура; международное общение*

Исследования показывают, что английский язык существенно влияет на развитие экономики, поскольку он предоставляет навыки, необходимые для успешной адаптации в современном технологическом обществе. Он остаётся основным языком общения, что делает его важным инструментом для достижения успеха и понимания текущих глобальных процессов.

Поскольку люди продолжают взаимодействовать по разным причинам, английский язык остается доминирующим языком общения между ними, и английский язык позволяет людям эффективно общаться, несмотря на различные языковые границы.

Основная цель языка – способствовать общению, однако глобализация английского языка доказала ложность этого утверждения. Язык больше не предназначен для общения, но за борьбой за изучение и освоение нового языка скрывается скрытый мотив. Культурная идентичность во многом определяется языком, поэтому новый класс, сформированный носителями второго языка в странах третьего мира, таких как Африка и Азия, во многом находится под влиянием английского языка. Исследования показывают, что глобализация английского языка привела к появлению нового чувства идентичности, в рамках которого люди, говорящие по-английски, считают себя принадлежащими к определенной группе. Культурная идентичность во многом определяется языком, поэтому новый класс, сформированный носителями английского языка в странах третьего мира, таких как Африка и Азия, во многом находится под влиянием английского языка.

Коммуникация, или, скорее, ее также считают «хранилищем культуры и идентичности». Джонсон подтверждает, что уменьшение разнообразия языка влияет на его существование. Причина, по которой древние языки, такие как латынь, больше не используются, заключается в том, что их разнообразие значительно сократилось. Сокращение языкового разнообразия может привести к утрате важного понимания традиционных культурных ценностей и практик. Эту же концепцию можно применить и к английскому языку; При изучении нового языка можно утра-

тить бесценное понимание и знание традиционных культурных практик или ценностей, что может привести к утрате культурной идентичности этой группы. Английская культура основана на культурах англоязычных стран, таких как Англия и США, и невозможно выучить язык, не проникнувшись этой культурой. Поэтому, изучая язык, человек вынужден перенимать его культуру. Это представляет угрозу для других культур, поскольку заставляет изучающих английский язык воспринимать и вести себя так же, как англичане.

По словам Джонсона, снижение языкового разнообразия может привести к утрате важного понимания традиционных культурных ценностей и практик. Эту же концепцию можно применить и к английскому языку; При изучении нового языка можно утратить бесценное понимание и знание традиционных культурных практик или ценностей, что может привести к утрате культурной идентичности этой группы. Английская культура основана на культурах англоязычных стран, таких как Англия и США. По мнению Джонсона невозможно выучить язык, не усвоив сопутствующую ему культуру. Поэтому, изучая язык, человек вынужден усваивать его культуру. Он считает, что английский язык представляет угрозу для других культур, поскольку заставляет изучающих его воспринимать и вести себя как англичане. [4, s.137.]

Язык оказывает значительное влияние на культуры, встречающиеся на его пути. Некоторые утверждают, что роль англичан выходит за рамки простого общения; например, он действует как лингва франка, который люди используют для преодоления барьеров в межкультурном общении. Некоторые ученые утверждают, что рост популярности английского языка как глобального языка оказывает положительное влияние на развитие культур, поскольку он объединяет людей для обмена идеями и культурой. Английский язык разрушает барьеры в общении между людьми разного культурного происхождения и создает новое сообщество, в котором люди живут и объединяются, чтобы делиться своей культурой и идеями с более широкой аудиторией. Хотя это и оказывает положительное влияние на развитие более сплоченного сообщества, в котором люди отказываются от своих культурных различий, это также представляет большую угрозу для развития других культур. [3, s. 138.]

Язык – один из способов определения идентичности человека. Как определяет Уайетт «идентичность – это то, кем мы являемся». То, что делает людей общими или одинаковыми, – это их личность. Например, когда кто-то говорит, что он христианин или американец, должно быть что-то или характеристика, которая делает его таким же, как христиане или американцы. Уайетт объясняет, что личность можно понимать в разных измерениях; например, социальная идентичность, которая заставляет людей идентифицировать себя с большей группой. Социальная идентичность включает в себя общие ценности, идеи, мнения и знания. [4, s. 7.]

Личная идентичность, которая делает человека уникальным как личность, – это также идентичность, которая описывается через язык, на котором он говорит или общается. По мнению реализуемая идентичность и личная идентичность никогда не могут возникнуть одновременно. Разницу между двумя аспектами измерения личности можно определить с помощью языка. Затем автор объясняет, что язык связан с культурной идентичностью, и подчеркивает, что измерение социальной идентичности связано с культурой, которая также может быть выражена посредством языка, и что культура может быть выражена посредством языка. [4, s. 9.]

Исследования показывают, что глобализация английского языка оказывает значительное влияние на культурную идентичность и общественные структуры. Несмотря на его роль как средства международной коммуникации, английский язык может также привести к утрате культурных особенностей, подчиняя людей единой англоязычной культуре. В то же время, английский язык способствует созданию глобального сообщества, способствующего обмену идеями и культурами. Важно осознавать, что процесс глобализации языка имеет как положительные, так и отрицательные последствия для сохранения культурного разнообразия.

Литература:

1. Alfarhan, Ibrahim. English as a Global Language and the Effects on Culture and Identity–. American Research Journal of English and Literature (ARJEL). –2016. – p. 1-6.
2. Crystal, D. English as a Global Language – 2nd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2003. – 212 p.

3. Johnson, A. The rise of English: The language of globalization in China and the European Union. – Macalester International– 22(1). – 2009. – p.131-168.
4. Wyatt, A. Identity, Language and Culture in Eva Hoffman's Lost in Translation. – 2009. –p.15

Kəmalə Cəfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

İKİDİLLİLİYİN FORMALAŞMA SƏBƏBLƏRİ VƏ ONUN ÇƏRÇİVƏSİNDƏ DİL MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN QARŞILIQLI TƏSİRİ

Açar sözlər: *ikidillilik, dil təması, mədəniyyətlərin qarşılığı, təbii ikidillilik, tədrisdə ikidillilik*

Keywords: *bilingualism, language contact, interaction of cultures, natural bilingualism, bilingualism in education.*

Ключевые слова: *билингвизм, языковой контакт, взаимодействие культур, естественный билингвизм, билингвизм в обучении*

İkidilliliyin elmi inkişafı və ümumi ikidillilik nəzəriyyəsinin formalaşması mərhələli şəkildə baş vermişdir. İlk dəfə süni ikidillilik məsələsi nəzəri problem olaraq XIX əsrin sonlarında tədqiq olunmağa başlandı. Lakin sosial fenomen olaraq, bu problem daha qədim dövrlərə, xüsusilə qədim dövrün fəth olunmuş xalqlarının dillərinin qarışmasına və qarşılıqlı təsirinə əsaslanır. Bu, xüsusilə işğal edilmiş ərazilərdə dil qarışıqlığının yaranması ilə əlaqədar idi.

Dilçilik sahəsindəki inkişaflarla paralel olaraq, XIX əsrin sonlarından etibarən ikidillilik məsələsi, dilçilikdə tətbiq olunan müqayisəli-tarixi metodun inkişafı ilə önə çıxdı və bu sahəyə olan marağı daha da artırdı. Bu metod vasitəsilə dilçilər müxtəlif dillərin tarixi inkişafını, onların qarşılıqlı təsirini və bir-birinə necə nüfuz etdiyini araşdırmağa başladılar [2, s.12].

Süni iki dillilik və dilin qarşılıqlı təsiri məsələlərinə dair nəzəriyyənin inkişafında bir çox dilçilərin böyük rolu olmuşdur. Məsələn, V. fon Humboldt, F. de Sossür, A.A. Potebnya və J. Piacce kimi məşhur alimlər, ikidilliliyin öyrənilməsi sahəsində dilçilik və metodologiyanın əsaslarını qoyaraq, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalara əvəzsiz töhfələr vermişlər. Onlar, dilin və mədəniyyətin qarşılıqlı təsirini, ikidilliliyin təbiətini və dilin öyrənilməsindəki müxtəlif yanaşmaları nəzərdən keçirmişlər.

İkidillilik müxtəlif amillər nəticəsində meydana gələ bilər; bunlar arasında sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni təsirlər böyük rol oynayır. İkidilliliyin formalaşmasının əsas səbəbləri arasında miqrasiya, kolonializm, qloballaşma və çoxmədəniyyətli mühitdə ünsiyyət ehtiyacı önəmli yer tutmaqdadır. Eyni zamanda, təhsil sistemlərinin xarici dillərin öyrənilməsini təşviq etməsi və fərqli dillərə məruz qalma, xüsusilə ailə, sosial və peşə mühitlərində, ikidilliliyin inkişafına səbəb ola bilər.

İkidillilik çərçivəsində dil mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsiri bir neçə amildən asılıdır. Dil təması, leksik borcalma, sözlərin dəyişməsi və dil quruluşlarının adaptasiyası kimi dil və mədəniyyət mübadilələri bu qarşılıqlı təsirlərin başlıca nəticələridir. Lakin, bu təsirin dərəcəsi, hər iki dildəki biliyin səviyyəsinə, dillərin sosial statusuna və onların istifadəsi ilə əlaqədar konkret kontekstlərə bağlı olaraq dəyişir. İkidilli fərdlərdə iki dil paralel şəkildə mövcud ola bilər və bir-birinə təsir edə bilər, bu da bəzən dil dəyişməsi, kod keçidi və ya müəyyən hallarda dilin itirilməsi ilə nəticələnə bilər. İkidilliliyin dinamikasını anlamaq, dilin istifadəsinin həm leksik, həm də mədəni aspektlərini əhatə edən dərin bir təhlil tələb edir. Bundan əlavə, ikidilliliyin dərinliyi həmçinin dillərin sosial statusu və həmin dillərdə danışan şəxslərin dil bilmə səviyyəsinə bağlıdır. Dili mükəmməl şəkildə mənimsəyən ikidilli fərdlər, dillər arasında daha səlis keçidlər edə bilməkdə və daha az interferensiyaya məruz qalmaqda üstünlük təşkil edirlər. Lakin başlanğıc mərhələsində bir dilin dominantlığı, digər dilin istifadəsinə təsir göstərərək, dil və mədəniyyətlərarası əlaqələrdə qarışıqlıqlara yol açə bilər. Bu cür təsirlərin doğru şəkildə başa düşülməsi yalnız dil öyrənmə prosesinin deyil, eyni zamanda mədəniyyətlərarası əlaqələrin daha geniş bir kontekstdə təhlilini tələb edir.

İkidilliliyin formalaşma prosesləri ilə bağlı təbii və tədris ikidilliliyi¹ arasındakı fərqlər, aşağıdakı ziddiyyətlərdə özünü göstərir:

1. Təbii ikidillilikdə dil, zəngin danışıq praktikasında «qavranılır», tədris ikidilliliyində isə dil, məhdud danışıq praktikasında öyrənilir.

2. Təbii ikidillilikdə iradə və səylərin olmaması hiss olunur, tədris ikidilliliyində isə gündəlik iradə və səylər mütəmadi olaraq tələb olunur.

3. Təbii ikidillilikdə təhlil, sintez, müqayisə və təsnifat prosesləri əsasən qeyri-şüurlu şəkildə həyata keçirilir, tədris ikidilliliyində isə bu proseslər şüurlu şəkildə aparılır.

4. Təbii ikidillilikdə söz və nitq modellərinin seçilməsi avtomatlaşdırılmış şəkildə baş verir, tədris ikidilliliyində isə bu əməliyyatlar daha çox qeyri-avtomatlaşdırılmışdır.

5. Təbii ikidillilikdə bir dildən digərinə «keçid» daha asan və sürətli olur, tədris ikidilliliyində isə tərcümə prosesinə əsaslanılır.

6. Təbii ikidillilikdə uşaqlıqdan başlayaraq dünyanın təsviri və iki dilin paralel inkişafı müşahidə olunur, tədris ikidilliliyində ikinci dilin öyrənilməsi, birinci dilin dünya təsviri və dilşünaslıq modelinə əsaslanır.

7. Təbii ikidillilikdə daha çox anlayışın, danışılanın və eşidilənlərin mənasına diqqət yetirilir, tədris ikidilliliyində isə diqqət əsasən dil vasitələrinə yönəlir.

Bu fərqlər, ikidilliliyin inkişafında təbii və tədris şərtləri altında baş verən fərqli biliyin mənimsənilməsi və dilin istifadə olunma yollarını göstərir.

Tədris ikidilliliyinin formalaşması şəraitində, dil hadisələrinin sistemli şəkildə təqdimatı, məqsəd-yönlü təlim, peşəkar müəllimin iştirakı, səhvlərin müəllim nəzarəti altında düzəldilməsi və xüsusi tədris metodlarının tətbiqi kimi müəyyən üstünlüklər mövcud olsa da, əldə edilən nəticələr hələ də arzu olunan səviyyəyə çatmamışdır. Bu, tədris prosesində bəzi amillərin, məsələn, tədris metodikasının və şagirdin dilə dair həqiqi təcrübəsinin, nəticələrin daha da yaxşılaşdırılmasına ehtiyac duyduğunu göstərir. Müasir tədris praktikasında bu sahədə daha effektiv yanaşmaların tətbiqi və metodik tələqinin təmin edilməsi zəruridir. Həmçinin, şagirdlərin dil öyrənmə prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin aradan qaldırılması üçün daha yüksək səviyyəli dil təcrübələrinin təşkilinə ehtiyac vardır [1, s.33].

Verilən nəzəriyyələr, ikidilliliyin inkişafında integrativ yanaşmanın tətbiqinin, bir çox daxili və xarici amillərin nəzərə alınmasını tələb etdiyini göstərir. Bu amillər, fərdin dinamik funksional dil sisteminin formalaşdığı tipik vəziyyətlərdə bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olur. Bu qarşılıqlı təsir nəticəsində yaranan sistem isə adətən "aralıq dil" kimi tanınır.

Beləliklə, ikidilliliyin elmi tədqiqi, qədim dövrlərdən bəri mövcud olan dil qarışıqlığı fenomeninin öyrənilməsindən, müasir dilçilik nəzəriyyələrinin inkişafına qədər uzanan geniş bir araşdırma sahəsinə əhatə edir. Bu sahə, dillərin qarşılıqlı əlaqəsini və onların müxtəlif sosial və mədəni mühitlərdə necə qarşılıqlı təsir göstərdiyini anlamağa yönəlmiş bir sıra elmi metodların inkişafını stimullaşdırmışdır. İkidillilik fenomeni, dilin struktural və funksional aspektlərini araşdıran müxtəlif yanaşmaların tətbiqi ilə daha dərinlən öyrənilmiş, həmçinin bu fenomenin sosial, psixoloji və kultural kontekstlərdəki təsirləri də nəzərə alınmışdır. Müasir tədqiqatlar, ikidilliliyin dilin təbiətinə və istifadəçilərinin psixoloji vəziyyətinə olan təsirini daha aydın şəkildə ortaya qoymağa yönəlmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Cəfərova K.A. İkidillilikdə qrammatikanın mənimsənilməsi prosesi / K.A. Cəfərova // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Filologiya məsələləri, Bakı, 2018, №1, - s. 32-37.
2. Залевская А.А. Вопросы психолингвистической теории двуязычия / А.А. Залевская // Вопросы психолингвистики. – 2009. – №10. – с.10-17.

¹ Təhsil yolu ilə ikidillilik. Tədris ikidilliliyində, öyrənilən dillər adətən sistemli və strukturlu şəkildə öyrədilir. Burada dilin öyrənilməsi üçün xüsusi metodlar və strategiyalar tətbiq edilir.

DİLİN LEKSİK QATINDAKİ DƏYİŞİKLİKLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏNİN ROLU

Açar sözlər: mifoloji realilər, ictimai-tarixi realilər, coğrafi-etnoqrafik realilər, kalkalar, alınma sözlər, atalar sözləri, frazeoloji birləşmələr

Key words: the mythological realis, the socio-historical realis, the geographic-ethnographical realis, kalkas, the borrowing words, proverbs, phraseological units

Ключевые слова: мифологические реалии, социально-исторические реалии, географические и этнографические реалии, кальки, заимствованные слова, фразеологизмы

Mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi bəlkə də ən çox dilin leksik qatında özünü aydın şəkildə biruzə verir. İnsanlar digər xalqların mədəniyyətləri ilə tanış olduqca onlarda mövcud olan anlayışları, əşyaları, hadisələri düşündükləri dillərə uyğunlaşdırmağa çalışırlar. Lakin bu, hər zaman tam şəkildə mümkün olmur, çünki bir dildəki dil elementlərini digər dildə tam olduğu kimi vermək mümkün deyildir. Buna, ilk növbədə, hər bir dilin özünə aid anlayışları milli sözlərlə adlandırmaları mane olur. Belə anlayışlar və onlara verilən adlar dildə realilər adlanırlar.

Realilər hər hansı bir ölkəni, coğrafi ərazini, mədəniyyətini, həmin əraziyə və ya müəyyən tarixi dövrə aid adları, əşyaları, anlayışları ifadə edirlər və tam tərcüməsi mümkünsüz hesab edilir. Buna görə də çox vaxt realilərin digər dillərdə qarşılığı verilmədən, olduğu kimi təqdim olunur. Realilərin digər mədəniyyətə malik ölkələrə nüfuzu bir sıra alimlərin fikrincə ən çox bədii ədəbiyyat vasitəsilə həyata keçir. Başqa sözlə, müəyyən xalqa mənsub bədii ədəbiyyat nümunəsi digər xalq tərəfindən tərcümə olunduqda, həmin əsərdəki realilər tərcümə olunduğu dilə nüfuz etmiş olurlar.

Realilər olduqca geniş bölgüyə tabe olurlar və onların dəqiq təsnifatını vermək hələlik çox çətin proses kimi görünür. Bununla belə, folklor və mifoloji realilər, ictimai-tarixi realilər, coğrafi-etnoqrafik realilər bu geniş mənə qruplarının sadəcə bir neçəsidir. Yemək, geyim adları da realilərin çox maraqlı və işlək yarımqrupunu təşkil edir və turizm inkişaf etdikcə yayılma sürətləri daha da artır.

Realilər tərcüməyə tabe olmasalar da, şifahi tərcümədə onları əsasən izah üsulu ilə verirlər və tərcümə olunan dildə onun alternativini nümunə gətirirlər. Bir qrup sözlər isə digər mədəniyyətə mənsub dilə hərfi tərcümə olunurlar. Belə sözlər kalka adlanırlar. Kalkalar alınma sözlərin, ifadələrin, frazaların hərfi tərcüməsinin dil vahidinə uyğun şəkildə həyata keçirilməsidir. Kalkaları dilçilik, leksikologiya və tərcüməşünaslıq sahələri öyrənir. Kalkalar, əsasən, mədəniyyətlərarası əlaqələrin nəticəsi olaraq dilə, elmə axın edən alınma sözləri kütləsinə dil daşıyıcıları reaksiyaları kimi meydana çıxır.

İngilis dilindəki “skyscraper” sözü Azərbaycan dilində “göydələ”, fars dilində آسمانخراش (hərfi: gözü cızan), rus dilində “небоскре́б”, Türkiyə türkcəsində isə “gökdelen”dir və bu variantların hamısı “skyscraper” sözünün kalkalarıdır. Beləliklə, kalkalaşdırma zamanı əcnəbi dilə məxsus sözün mənası və quruluşu mənimsənilir. Bu isə başqa dillərin leksik-semantik modellərin alınması və bu yolla yeni sözlərin yaranması deməkdir. Bu proses nəticəsində həm də yeni sintaktik quruluşlar əldə edilir. Kalkalar dillərin müqayisəsi üçün maraqlı və çoxsaylı material təşkil edirlər. Bu zaman isə dillərarası əlaqələr daha çox diqqət mərkəzində olur.

Dillərarası əlaqənin ən yayılmış yarusunu alınma sözlər təşkil edirlər. “Xalqlar arasında iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrin sürətli inkişafı dövründə elə bir dil tapmaq çətinidir ki, onun lüğət tərkibində alınma sözlər olmasın. Söz alımı prosesi, demək olar ki, hər gün davam edən hadisədir. Odur ki, onların mənə və formaca mənimsənilməsi bəzən düzgün yola çıxmır, yazıda hərc-mərclik yaradır, hətta adi imla xətalrı özünü göstərir. Bu isə mədəni dil üçün tamamilə dözülməzdir” [1, s.335].

Azərbaycan dilinə müəyyən sözlər daxil olduqda ilk yaranan problemlərdən biri də sonu -a ilə bitən sözlərin dəqiq yazılışı ilə bağlıdır. Bu məsələ ilə bağlı A. Axundov yazır: “Qəbul edilmiş ümumi normadan kənara çıxmaq halları başqa alınma sözlərin yazılışında da gözə dəyir. Məsələn, sonu iki samit və bir -a saiti ilə qurtaran alınma sözlərin yazılışında orfoqrafiyamızda belə bir ümumi qayda

qəbul edilmişdir ki, həmin sözlərdə a saiti və samitlərdən biri ixtisar edilməlidir: tonna – ton, qruppa – qrup və s. [1, s.338].

Qeyd edək ki, bu gün bu kimi sözlərin yazılışında hətta dilçilər də müəyyən səhvlərə yol verirlər. R. Heydərov çaşqınlıq yaradan həmin -a sonluğu barədə yazır: “Şübhəsiz, alınma sözlər dilə daxil olarkən dilin qaydalarına uyğunlaşdırılmalıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu zaman sözün mənası dəyişməməlidir. Konkret “a” saiti ilə bitən sözlərə gəlincə, fikrimizcə, əgər bu səs mənə fərqlənməsinə səbəb olacaqsə, söz sonunda həmin səsin qalması vacibdir. Məsələn, dilimizdə “botanika” elm, “botanik” isə bu sahə ilə məşğul olan adam mənasını verir. Deməli, belə hallarda saitin düşməsinə lüzum yoxdur. Yox, əgər sait düşümü mənə fərqlənməsi yaratmırsa, o zaman sözü dəyişmək olar” [2].

Alınma sözlərin yaratdıqları uyğunsuzluqlar bunun kimi çoxsaylı kateqoriyalarda qruplaşdırıla bilər. Bu gün qarşısı alınmaz axına çevrilən alınma sözlər miqrasiya prosesi ilə daha da sürətlənir və bu prosesə mane olmaq artıq qeyri-mümkün görünür. Mədəniyyətlərin bir-birlərinə təsiri ən qədim zamanlardan yalnız sözlər üzərindən deyil, hər bir millətin təfəkkürünün əks olunduğu atalar sözləri və digər xalq yaradıcılığı nümunələri, frazeoloji birləşmələr vasitəsilə də həyata keçmişdir. Frazeoloji vahidlər dilin daşıyıcısı olan xalqın psixologiyası, düşüncəsi, təfəkkürünü, adət-ənənələrini əks etdirdiyindən bu vahidlər özləri ilə birgə xalqların adət-ənənələrini də birləşdirir, təfəkkürlərin çulğalaşması ilə nəticələnir. Məsələn, dəvə şərq xalqları üçün xüsusi əhəmiyyət daşıdığından dəvə ilə bağlı türk dillərində çoxlu frazeoloji birləşmələr mövcuddur. “Dəvə qulağında yatmaq”, “Yaxşı ki, Allah dəvəyə qanad verməyib, yoxsa dam-daş qalmazdı”, “dəvənin quyuğu yerə dəyəndə” kimi birləşmələr bunlara nümunədir. Bənzər nümunələr digər türk dillərində də yer alır.

Ədəbiyyat:

1. Axundov, A. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / A.Axundov. – Bakı: Elm və təhsil, – c.2. – 2012. – 464 s.
2. <https://kriteri.az/articles/nece-yazaq>

Kəmalə Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

DÜNYA KOMMUNİKASIYASI VƏ LİNGVİSTİK-MƏDƏNİ QLOBALLAŞMA DİLİ

Açar sözlər: *kommunikasiya, lingvistik, global dil, ünsiyyət, cəmiyyət.*

Ключевые слова: *коммуникация, лингвистика, глобальный язык, коммуникация, общество.*

Keywords: *communication, linguistics, global language, socialization, society.*

İngilis dilinin nisbətən kiçik bir etnik qrupun qeyri-müəyyən dilindən ən geniş yayılmış beynəlxalq dillərdən birinə çevrilməsi XX əsrin ikinci yarısında sürətli bir proses xarakteri aldı və bu, onun dünya miqyasında ünsiyyət dilinə çevrilməsinə səbəb oldu. İngilis dilinin global dil statusu alması dillər və mədəniyyətlər tarixində görünməmiş bir hadisədir. Təkcə dil tədrisinin nəzəriyyəsi və praktikasi üçün deyil, həm də planetin dil və mədəni irsinin qorunması üçün dərin nəticələrə səbəb olur. Əgər ingilis dili lingvistik və mədəni maneələri aradan qaldırmaq üçün global vasitəyə çevrilməmişdən xeyli əvvəl bir sıra elm və siyasi xadimlər tərəfindən milli dillərin və mədəniyyətlərin davamlı mövcudluğuna təhlükə yaradan dominant dil kimi qəbul edilirdisə, üçüncü minilliyin əvvəllərində, qloballaşmanın sürətləndiyi dövrdə ingilis dilinin dünya dili və digər dünya mədəniyyəti ilə əlaqəsi məsələsi daha çox aktuallaşır.

Dilə ünsiyyət, birgə hərəkətlərin əlaqələndirilməsi, ətraf aləmi tanımaq məqsədilə istifadə edilən bir vasitə kimi yanaşma dillərin instrumental və funksional xüsusiyyətlərini lazımi qaydada nəzərə almadan dil siyasətinin həyata keçirilməsinin çətinliklərini izah etməyə imkan verir. Lakin qloballaşma şəraitində dillərin və mədəniyyətlərin inkişafı, qorunub saxlanması və istifadəsi ilə bağlı bəzi mühüm məsələlər dil tədqiqatlarının səviyyəsinin və həcmnin getdikcə artmasına baxmayaraq, qənaətbəxş izah edilməmişdir.

Dünyanın 6 mindən çox dili çoxdilli natiqlər tərəfindən bir-birinə bağlanmış əlaqəli dil sistemini təmsil edir [1]. Dillərin dillərarası ünsiyyət vasitəsi rolunu yerinə yetirmək qabiliyyətindən asılı olaraq bir çox dilçilər dünya dillər sistemini dörd iyerarxik qrupa ayırır:

1) periferik dillər - bu dil qrupuna nəslə kəsilmək təhlükəsi ilə üzləşən kiçik dillərin əksəriyyəti daxildir. Çünki onların danışanları dil qruplarından kənar ünsiyyət prosesində başqa dillərdən istifadə etməyə məcbur olurlar. Dünya dillərinin böyük əksəriyyəti (98%) periferik dillərdir. Baxmayaraq ki, periferik dillərdə danışan insanların ümumi sayı dünya əhalisinin 10%-dən çox deyil;

2) mərkəzi dillər - bu dillər qrupu (onlardan 100-ə yaxındır) coğrafi ərazilərdə periferik dillərdə danışanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Onları bütün bəşəriyyətin təxminən 95%-i danışır;

3) supermərkəzi dillər - bu dillər qrupuna 12 dil daxildir: ingilis, ərəb, ispan, malay, çin, alman, fransız, portuqal, rus, suahili, hindi və yapon. Bu qrup dillər geniş coğrafi yayılması və qeyri-adi dərəcədə böyük dillər olması, danışanların sayı 100 milyonu ötməsi nəticəsində beynəlxalq status qazanmışdır;

4) hipermərkəzli dillər - bu dillər qrupu supermərkəzli dillərdə danışanlar arasında ünsiyyət üçün istifadə olunan qlobal dillərdir. Qlobal dil fenomeni XX və XXI əsrlərin əvvəllərində yaranmışdır. Hipermərkəz dillər qrupuna yalnız ingilis dili daxildir, danışanların sayı həm birinci, həm də ikinci dilləri də daxil olmaqla, hazırda 2 milyarda yaxınlaşır.

Qlobal dil sistemində dillərin iyerarxik paylanması çoxdilliliyi dəstəkləmək və inkişaf etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş təhsildə dil siyasətinin həyata keçirilməsinin çətinliklərini izah edir. Qlobal dillər sistemi yeni bir şey deyil. Qloballaşma dövründə beynəlxalq münasibətlərin görünməmiş böyüməsi ilə dillərarası və mədəniyyətlərarası maneələri aradan qaldırmaq üçün ümumdünya vasitələrinə ehtiyac müxtəlif iyerarxik səviyyələrdə yerləşən dillər arasında əlaqənin dəyişməsinə və ingilis dilinin qlobal dil statusu almasına şərait yaratdı.

İngilis dilinin qlobal dilə çevrilməsi dünya dilləri sisteminin sabitləşməsinə səbəb oldu və dillərarası ünsiyyətdə əsas dillər arasında rəqabətə son qoydu. Lakin ingilis dilinin təkcə beynəlxalq səviyyədə deyil, həm də regional və milli münasibətlər səviyyəsində yeni funksional sahələrə nüfuz etməsi dünya dil və mədəni irsini itirmək təhlükəsi ilə əlaqədar siyasətçilər, tədqiqatçılar və dünya ictimaiyyətinin geniş dairələri arasında narahatlıq doğurur [2]. Buna görə də ingilis dilini öyrənmək ən böyük üstünlükləri təklif edir. Ona görə də təəccüblü deyil ki, bütün dünyada təhsil sistemləri ikinci və ya xarici dil seçərkən ardıcıl olaraq ingilis dilini üstün tuturlar

Dünya ünsiyyət dili özünün əsas kommunikativ funksiyasında dillərarası, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin bir hissəsidir və etnik mədəniyyətin mövzu məzmununun təmsil sahəsini toxunulmaz qoyur.

Çoxsaylı identiklik müəyyən sosial kateqoriyalara, o cümlədən cins, etnik mənsubiyyət, yaş, mədəni, peşəkar, regional və s. görə şəxsi identifikasiyanın nəticəsidir. Çoxsaylı identikliklər daxilində müxtəlif kimliklər situasiya olaraq özünü göstərir. Kimliyə bu yanaşma Avropa İttifaqında ümumi Avropa kimliyinin yaradılması yollarının axtarışı prosesində formalaşmışdır. Bu da avropalılar arasında avropalı kimliyin eyni vaxtda mövcudluğunun zəruriliyini göstərirdi.

Dünyada çoxsaylı şəxsiyyətlərin formalaşmasına səbəb olan linqvistik qloballaşma və linqvistik qlokallaşma ingilis dilinin qlobal ünsiyyət dili kimi yerli dilləri və mədəniyyətləri əvəz etməsi mövqeyinin qeyri-mümkünlüyünü göstərir. Qloballaşma kontekstində ingilis dilini bilməyənlərin ya öz dillərini və mədəniyyətlərini itirərək qlobal dilə yiyələnməli, ya da dil, mədəni təcrid yolu ilə öz dillərini və mədəniyyətlərini qoruyub saxlamalıdır.

Yuxarıdakıları nəzərə alaraq, aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik.

1. Əsasən dillərarası ünsiyyət vasitəsinin kommunikativ funksiyasında istifadə olunan qlobal ünsiyyət dili, ifadəsi üçün milli və etnik dillərin istifadə olunduğu etnomədəni kimliklərin aradan qaldırılmasına gətirib çıxarmır. Kütləvi fərdi çoxdilliliyə əsaslanan, bir-birinə zidd görünən və bir-birini inkar edən dil və mədəni aspektlərin bir arada mövcud olduğu çoxsaylı eyniliklərin mümkünlüyü və zəruriliyi qloballaşma dövrünün mədəni homogenləşməsinə baxmayaraq, etnomədəni kimlikləri qoruyub saxlamaq üçün yollar açır.

2. Çoxillik eynilik çərçivəsində etnomədəni identiklik doğma (və ya dövlət) dilinin istifadəsi əsasında ifadə olunur. Qlobal identikliyin komponentləri kimi dünya ünsiyyətinin dili və qlobal mədəniyyət etnik qrupların ümumi dünya iqtisadi, siyasi, təhsil və mədəni məkanına, eləcə də kommunikasiyalara daxil olmasını şərtləndirən çoxsaylı eyniliyin bir hissəsidir.

3. Bu yanaşma çərçivəsində qlobal ünsiyyət dili çoxdilliliyi aradan qaldırmadan, dillərarası və mədəniyyətlərarası təmasların intensivləşməsinə səbəb olan qloballaşma proseslərinin təsiri nəticəsində dünya dillər sistemində açıq, dinamik, özünü təşkil edən və inkişaf edən sistem kimi yaranmış sinerji

хаосу təşkil edir. Dünya ünsiyyət dilinin mövcudluğunun yeni şəraitində fərdi çoxdilliliyin sabitliyi iyerarxiyanın müxtəlif səviyyələrində olan dillər arasında funksional tətbiq sahələrinin bölünməsinin diglossiyasına əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. Трегубова Д.Д. Эволюция английского языка. М., 2024. <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-vsemirnogo-obscheniya-i-yazykovaya-i-kulturnaya-globalizatsiya>
2. Марков А.П. Языковые контакты в современном глобализованном мире. М., 2023. https://www.researchgate.net/publication/334707416_Azykovye_kontakty_v_sovremennom_globalizirovannom_mire

Könül Məmmədzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND SOCIETY IN GLOBALIZED WORLD

Açar sözlər: *Linqvistika, dil və cəmiyyət, dilin inkişafı, dil aləti*

Ключевые слова: *Лингвистика, язык и общество, языковое развитие, языковой инструмент*

Key words: *Linguistics, language and society, language development, language tool*

The relationship between language phenomena and the history of society is quite colorful and complex. These relationships have different types and manifest itself in a number of areas. It talks about the relationship between language and society first of all, it is a social event due to the nature of the language itself should be taken into account. The main task of a language of public nature is its communicativeness. The main communication between people is communication language as a tool is formed on the demand of the society and has a strong connection between them. So, language exists in society. Therefore, it is impossible to think and imagine language without society and society without language.

The history of the language and the people form a unity with each other. That's why the events of the nation's history are reflected in the language. The development of language and its social function is related to society. The general development of the language and the influence of the society on the language is wide. Language develops under the influence of social factors. Social factors are not few. Among them, the most important one, which plays a special role in the development of social life, is secondary school, university and the development of education, science, literature, culture, technology, economy and the state. The development of all these areas of activity affects language, and reflects it. Social factors and their influence on the development of the language is realized in different forms and levels. The influence of society on language manifests itself in two ways:

a) Spontaneous influence of society on language development. In this way development in the non-literary spoken form of any language observed in dialects and dialects.

b) The influence of society on language development in a conscious and permanent way. [1]

In the process of conscious influence on language, social demands are the main tool that play role. In this way to the literary form of the vernacular language effect is shown. There is certain influence and role of language in the development of society. People do not have an activity as communication to understand each other so they need a language for communication. All kinds of language of people influenced the society while participating in its activities, enables its cultural development. Language has become a completely indispensable tool in the process of humanization, in the formation of society.

No society could exist without language. Language is a person's understanding of the environment. And it plays a special role in every language of people. People are participating in the activities. At different stages of history material and spiritual wealth as relationships between language and society become more complex and their wealth also increases. The spiritual wealth acquired by the society is stored in memory through language, oral and written language is transmitted to the new generation. [2]

Ədəbiyyat:

1. Afad Qurbanov. Ümumi dilçilik. II hissə, Bakı, 1993.
2. <http://afadqurbanov.az/books/3.%20%C3%9CMUM%C4%B0%20D%C4%B0L%C3%87%C4%B0L%C4%B0K%20III.pdf>

Kirichenko Dmitry

Институт археологии и антропологии, Национальная Академия Наук Азербайджана

О КАМЕННОМ НАВЕРШИИ БУЛАВЫ ИЗ БАРДЫ (АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА)

Ключевые слова: Азербайджан, археология, куро-араксская археологическая культура, оружие, булава.

Keywords: Azerbaijan, archaeology, Kura-Araxes archaeological culture, weapons, mace.

Açar sözlər: Azərbaycan, arxeologiya, Kür-Araz arxeoloji mədəniyyəti, silah, toppuz başı.

В публикации рассмотрен артефакт, который представлен в действующей экспозиции (Инв. 21) историко-краеведческого музея г. Барда (Азербайджанская Республика)².

Предмет был обнаружен случайно вблизи с. Шоралли (Бардинский р-н) и передан для хранения в музей.

Артефакт представляет собой – навершие каменной булавы. Булава шаровидной формы (рис.1), изготовлена из мрамора серого цвета, посередине имеется просверленное цилиндрическое отверстие диаметром 2,3 см. Размеры изделия: диаметр – 6,5 см, высота – 5 см. Вес – 200 грамм. Часть артефакта отсутствует, имеются сколы, вероятно, образовавшиеся, предположительно, в результате удара или при падении.

В научной литературе под булавой подразумевают – вид вспомогательного оружия ближнего боя, ударного действия. Булава могла также выступать и символом власти [1, с.57].

В Азербайджане каменные навершия булав широко использовались в военном деле, начиная еще с эпохи неолита и до периода раннего железного века, широк был и ареал бытования этого вида оружия на территории нашей республики [2; 3; 4, с.16-19;].

Рис. 1. Каменное навершие (Инв. 21) из историко-краеведческого музея г. Барда, Азербайджанская Республика (фото автора).

Отсутствие археологического контекста находки несколько затрудняет ее точную датировку, артефакт может быть отнесен, как к эпохе ранней бронзы, так и к ранним и более поздним периодам.

² Автор выражает свою благодарность и признательность директору историко-краеведческого музея г-же К. Рафибейли за возможность исследовать и опубликовать материал из экспозиции, а также хранителю фондов музея г-же М. Алиевой за помощь в ходе работы с артефактами.

Относительно Бардинского района, то находки, соотносимые с каменными навершиями булав до сих пор пока, здесь не были выявлены. Возможно, новые археологические исследования смогут дополнить наши сведения о использовании каменной булав в этом регионе нашей республики.

Литература:

1. Горелик М.В., 1993. Оружие древнего Востока (IV тыс. – IV в. до н.э.). М.: Наука. 349 с.
2. Кириченко Д.А. 2022. О каменных навершиях булав из историко-краеведческого музея г. Масаллы (Азербайджанская Республика) / Евразийская степная цивилизация: человек и историко-культурная среда. Материалы конгресса евразийских степей (гл. ред. А. Онгар). Т. 1. Алматы-Туркестан: Институт археологии им. А.Х. Маргулана. С. 273-277.
3. Кириченко Д.А. 2023. Каменное навершие булав из историко-краеведческого музея г. Астара (Азербайджанская Республика) / Новые материалы и методы археологического исследования. История VS Источниковедение. Материалы VII конференции молодых ученых (Родинкова В.Е.). М.: ИА РАН. С. 50-51.
4. Кириченко Д.А., Наджафов Ш.Н., 2021. Новые находки каменных наверший булав Ходжалы-Кедабекской культуры из Азербайджана // Parabellum novum. №15 (48). С. 5-23.

Leyla Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNSANE MÖVCUD HİSSLƏRİN FRAZEOLoji VAHİDLƏR VASİTƏSİLƏ İŞLƏNMƏSİ

Açar sözlər: emosiya, idiomlar, frazeoloji vahidlər, empatiya

Key words: emotion, idioms, phraseological units, empathy

Ключевые слова: эмоция, идиомы, фразеологизмы, эмпатия

Bu məqalədə biz emosional situasiyada frazeologizmlərin işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs etməyə çalışmışıq. Həmçinin bu məqalə emosiya ifadə edən frazeoloji vahidlərin leksik- semantik təhlilindən bəhs edir. Burada həm müsbət, həm də mənfi emosional hiss ifadə edən frazeologizmlər təhlil edilmişdir.

Dil və emosiya arasında hansı əlaqələr mövcuddur? Bu tezisın səhifələrini dolduran iş semantikada dil və emosiya arasındakı əlaqənin araşdırılması, dillərarasında olan təcrübə mübadiləsi, inkişaf, emosiyaların qavranılması və dərk, emosiya təcrübəsi və tənzimlənməsi və neyron təmsilçilikdə ölçü götürmək üçün fənlərarası domenlərdən istifadə edilir. Yeni araşdırmalar nəticəsində affektiv elmdə gələcək əsas və tərcümə işləri üçün irəliyə doğru maraqlı bir yol göstərir.

İnsana mövcud hisslər və emosiyalar həm müsbət, həm də mənfi mənalı ola bilər. Gündəlik həyatımızda biz bu və ya digər hissi yaşayırıq və bəzən elə sevincli və ya həyəcanlı günlər olur ki, sadəcə olaraq müsbət emosiyalara qərqlə oluruq.

Emosiya insan varlığının ayrılmaz bir hissəsidir və ətrafımızdakı dünyanı təcrübə və qavrayış tərzini vasitəsilə dərkini təmin edir, formalaşdırır. Onlar qarşılıqlı əlaqələrimizi rəngləndirir, qərar qəbul etmə proseslərinə öz təsirini göstərir və ümumi rifahımıza öz təsirini danılmaz edir. Eyni zamanda, emosiya çox zaman mürəkkəb və çoxşaxəli ola bilər ki, bu da onları dəqiq ifadə etməkdə bir sıra çətinliklər meydana çıxarır.

Görkəmli psixoloq Daniel Qoleman emosional intellektlə bağlı məqaləsində izah edir ki, emosional zəka öz duyğularımızı, eləcə də başqalarının emosiyalarını tanımaq, anlamaq və idarə etmək qabiliyyətini özündə ehtiva edir. Bir sıra alimlərin fikirləri də bu mühüm bacarıq dəstəsinin inkişaf etdirilməsində və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Bir çox emosiya ilə əlaqəli idiomlardan istifadə etməklə biz danışanın ifadə etdiyi hiss və həyəcanı daha qısa və təsirli şəkildə ifadə edə bilərik.

Məsələn, "Butterfly in my stomach" idiomatik ifadəsini nəzər yetirək: Bu həyəcan hissini ifadə edən idiom vasitəsilə biz iş müsaibəsi və ya ilk görüş kimi mühüm hadisədən əvvəl əsəbilik və ya

həyəcan hissi keçirən insanın emosiyalarını daha təsirli və daha parlaq şəkildə diqqətə çatdırmaqla bilirik. Bu idiomdan istifadə zamanı uzun izahata ehtiyac olmadan mürəkkəb emosional vəziyyəti dərhal çatdırmaq mümkündür. Belə deyə bilərik ki, bu idiom qarşılıqlı anlaşmaya, empatiya və əlaqəyə kömək edən qısa və dəqiq yol kimi xidmət edir.

Psixologiya sahəsində Nobel mükafatı laureatı olan Daniel Kahneman araşdırması nəticəsində belə qərara gəlmişdir ki, emosiyaların qərar vermə proseslərimizə müəyyən təsirləri vardır. O bildirir ki, emosional vəziyyətlərimiz etdiyimiz seçimlərə çox təsir edir, həmçinin, bu da çox vaxt rasionallığı kölgədə qoyur. Emosiyalarla əlaqəli deyimlər bu mürəkkəb əlaqələri əhatə edir, düşüncələrimizi və hərəkətlərimizi istiqamətləndirən emosional alt cərəyanları çatdırmağa imkan verir.

Duyğularla əlaqəli idiomları mənimsəmək həm ünsiyyət bacarıqlarımızı, həm də emosional zəkamızı inkişaf etdirir. Bu məcazi ifadələrlə daha yaxından tanış olduqca biz müxtəlif emosional vəziyyətlər və onlarla əlaqəli nüanslar haqqında nüanslı bir anlayış inkişaf etdiririk. Bu yüksək məlumatlılıq bizə başqaları ilə daha effektiv empatiya qurmağa, şəxsiyyətlərarası münasibətlərimizi gücləndirməyə imkan verir.

İnsanlara xoşbəxt, kədərli və ya qəzəbli olduğunuzu söyləmək üçün bəzi emosional deyimlər.

Bu idiomlar insanın sevindiğini bildirən situasiyalarda işlədilir:

Over the moon, thrilled to bits, in seventh heaven, on cloud nine, jump for joy

Bu idiomlar isə kədərləndiyinizi bildirir.

Down in the dumps, feel blue, beside yourself (with grief, worry), sick as a parrot

Bu idiomlar çox qəzəbli olduğunuzu bildirir.

See red, hopping mad, in a black mood,

Bu idiomlar nə edəcəyinizi bilmədiyiniz anlamına gəlir.

At the end of your tether, at your wits' end

1. Mixed feeling – bu idiom birdən çox emosiyanı ifadə edir. Məsələn, hər hansı bir şəxs eyni zamanda həm şən, həm də qəmgin, narahat hiss edərsə bu “mixed feeling-yəni qarışıq hissiyatlı” adlı idiomla ifadə olunur.

2. No hard feelings – bu idiom adətən mübahisədən sonra incikliyin və qəzəbin davam etmədiyi təqdirdə işlədilir.

3. Be as hard as nails – bu idiom şəfqətsiz, həssas olmayan, empatiya hissi olmayan insanlar üçün işlədilir

4. To carry the torch for – Bu idiom adətən kiməsə qarşı sevgi hisslərinin olması, lakin bu hisslərin qarşılıqsız olması situasiyalarında işlədilir. Bu həmçinin gizli sevgini də ifadə edir.

5. Chip on your shoulder – bu ifadə bədbəxt hiss edilən situasiyalarda işlədilir. Kifayət qədər sevgi və dəyər görməyən, özünü depressiyada hiss edən insanlara aid edilir.

6. Go to pieces – mental və emosional boşluğa düşmüş insanın emosiyasını ifadə edir. Kimisə itirdikdən sonra dərin kədər və qəmginlik hissini də ifadə edir.

7. To be in a stew – bu idiomatic ifadə kədər və narahatlıq hissini ifadə edir.

8. On top of the world – bu ifadə həddindən artıq şən, heyrətamiz hiss edilən situasiyalarda işlədilir.

9. To be hopping mad – çox qəzəbli hiss edilən situasiyalarda işlədilir.

Ümumiyyətlə, dil güclü bir vasitədir və idiomlar emosiyaları canlandıran gizli maddələrdir. Dildə emosionallıq çoxşaxəli linqvistik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Bu xüsusiyyətlər həm emosionallığın verballaşdırılması üçün istifadə olunan vasitələr, həm də bu vasitələrin nitqdə işlənməsində, eyni zamanda emosional vəziyyətin dil vasitələri ilə müqayisəli şəkildə təsvirində aydınlaşır. Bütün bu xüsusiyyətlər öz növbəsində emosionallığın mürəkkəb bir linqvistik strukturu olduğunu təsdiq edir.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K. (2010) Dilçiliyə səyahət. (200 s) Bakı: Mütərcim
2. Абдуллаев С.А. (1971) Экспрессивное утверждение и экспрессивное отрицание (на материале азербайджанского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. (32 с). Баку:
3. Barrett, L. F. (2012). Emotions are real. *Emotion* 12, 413–429.
4. Branscombe N.R. Conscious and Unconscious Processing of affective and cognitive information//Fiedler K., Forgas J. Affect, Cognition and Social Behavior. Toronto: 1988, p. 3-24

5. Dahl H., Stengel B. A classification of emotion words: A modification and partial test of de Rivera's decision theory of emotions. // *Psychoanalysis and Contemporary Thought*. No.1. 1978, p.261-312
6. Ekman P. (1972). *Universals and cultural differences in facial expressions of emotion* (Cole J., Ed.). *Nebraska Symposium on Motivation*, 19, 207–283.

Leyla Xanbutayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNDƏ RƏQƏMSAL PLATFORMALARIN ROLU

Açar sözlər: rəqəmsal platforma, qloballaşan dünya, süni intellekt modelləri, təbii dil emalı, süni intellekt alətləri

Ключевые слова: цифровая платформа, глобализированный мир, модели искусственного интеллекта, обработка естественного языка, инструменты искусственного интеллекта

Keywords: digital platform, globalized world, artificial intelligence models, natural language processing, artificial intelligence tools

Qloballaşan dünyada xarici dillər insanların ünsiyyətini asanlaşdıran, bilik və informasiya mübadiləsini sürətləndirən əsas vasitələrdən birinə çevrilib. Texnologiyanın inkişafı ilə informasiya mübadiləsi daha da sürətlənib. Proqramlaşdırma, süni intellekt və digər texnoloji sahələrdə xarici dillər içərişində əsasən ingilis dili müstəsna rol oynayır.

Hər bir dil qrammatik quruluşu və qaydaları ilə tənzimlənir. Qrammatikanı öyrənmək dil öyrənməyin ayrılmaz hissəsidir. “Qrammatikanı insanlar dili daha yaxşı mənimsəmək, başa düşmək, dilin mahiyyətinə varmaq, dil hadisələrini dilin daşıyıcılarına, digər xarici dillərdə danışanlara izah etmək məqsədi ilə yaratmışlar” [1, s.12]. Tələbələrin qrammatik biliklərini təkmilləşdirməyə kömək etmək üçün onlayn olaraq çoxlu pulsuz vasitələr mövcuddur. Onların arasında Grammarly və QuillBot xüsusi rol oynayır. Grammarly və QuillBot tələbələrə əsasən cümlələri qrammatik cəhətdən düzəltməyə və onları təkrarlamağa kömək edən qrammatik düzəliş alətləridir. Speak and Improve və Deep English nitqə əsaslanan süni intellekt chatbotlarıdır və interaktiv söhbətlər vasitəsilə tələbələrin qrammatikasını təkmilləşdirməyə kömək edir.

Grammarly və Quillbot süni intellekt alətləri insan nitqini başa düşmək və şərh etmək üçün təbii dil emalından (TDE) istifadə edir, alətlərə səhvləri aşkar etməyə, düzəlişlər təklif etməyə və hətta üslubu təkmilləşdirməyə imkan verir.

Grammarly-nin süni intellekt modelləri cümləni təhlil etmək üçün iki üsuldən istifadə edir: sintaktik təhlil və tokenləşdirmə. Grammarly cümlələri qrammatik (nitq hissələrinə görə) və sintaktik cəhətdən (cümlənin strukturunu anlamağa kömək edir, səhv yerləşdirilmiş sözləri, mübtəda-feil uyğunsuzluğu və düzgün olmayan durğu işarələri kimi qrammatik səhvləri) təhlil etməyə imkan verir. Cümlənin kiçik vahidlərə – sözlərə, durğu işarələrinə və s. parçalanması prosesinə isə tokenləşmə deyilir. O, cümlənin hər bir hissəsini ayrı-ayrılıqda təhlil etmək və ümumi kontekstdəki rolunu anlamaq üçün qrammatikadan istifadə edir.

“Grammarly dərin öyrənməni xüsusilə neyron şəbəkələrindən istifadə vasitəsilə həyata keçirir. Neyron şəbəkələri sözlər və onların mənaları arasında mürəkkəb əlaqələri modelləşdirmə imkanına malikdir və bu da Grammarly-ə yöndəmsiz cümlələri dəyişdirmək və ya üslub təkmilləşdirmələri təklif etmək kimi daha mürəkkəb düzəlişlər etməyə imkan verir. Qrammatika yalnız səhvləri qeyd etmir, həm də mətnin keyfiyyətini artırmaq üçün təkliflər verir” [2, s.361].

QuillBot-un əsas funksiyası cümlələri ifadə etməkdir. Bu, daxil edilən mətnin başa düşülməsini və fərqli söz və strukturlardan istifadə edərək eyni mənanı çatdıran yeni versiyanın yaradılmasını nəzərdə tutur. QuillBot, eyni zamanda, mənbə cümləni yenidən ifadə etməyə cəhd etməzdən əvvəl onun qrammatikasını və kontekstinə başa düşmək üçün cümlə tokenizasiyası və sintaktik təhlil kimi TDE üsullarından istifadə edir. QuillBot tərəfindən istifadə edilən modellər xüsusi parafraz problemlərini

həll etmək üçün dəqiq tənzimlənmişdir. QuillBot tez-tez sözləri sinonimlərlə əvəz edərək parafrazalar yaradır. TDE metodları bu əvəzetmələrin kontekstə uyğun olmasını və təkrar ifadə edilən cümlənin ilkin mənasını saxlamasını təmin edir. Beləliklə, onların xüsusi tətbiqləri fərqli olsa da, Grammarly daha çox qrammatika və üsluba, QuillBot isə parafraza və ümumiləşdirməyə diqqət yetirir.

Grammarly və QuillBot arasındakı oxşar və fərqli cəhətləri aşağıdakı cədvəldə belə göstərə bilərik:

	Grammarly	QuillBot
Qrammatik yoxlama	Yaxşı	Orta səviyyədə
Orfoqrafiya yoxlanışı	Yaxşı	Orta səviyyədə
Üslubi dəyişiklik	Orta səviyyədə	Var
Parafraz etmə	Minimal səviyyədə	Var
Sinonimlər təklifi	Minimal səviyyədə	Var
Söz ehtiyatını artırmağa kömək	Məhdud dərəcədə	Yüksək səviyyədə
Akademik və iş yazışmaları üçün uyğunluğu	Uyğundur	Yaradıcı və alternativ ifadələr üçün uyğundur

Belə bir nümunənin Grammarly, həm də Quillbot-da təhlilini apardıq.

/Our english teacher have made us study classical English literature and eventually learn liking it//. Cümlənin əvvəlcə Grammarly alətində təhlilinə nəzər yetirək:

Orijinal cümlə: /Our english teacher have made us study classical English literature and eventually learn liking it//.

Düzəlmiş versiya: /Our English teacher has made us study classical English literature and eventually learn to like it//.

Grammarly-nin əsas düzəlişləri: 1. "english" → "English" (İngilis dili həmişə böyük hərflə yazılmalıdır.); 2. "have" → "has" (Çünki "teacher" təkdir, feil "has" olmalıdır); 3. "learn liking" → "learn to like" (Düzgün ifadə "learn to like" olmalıdır)

Quillbot Təhlili: Quillbot bu cümləni daha axıcı və təbii şəkildə yenidən ifadə edə bilər:

/Our English teacher has encouraged us to study classical English literature, and over time, we have grown to appreciate it//.

Quillbot-un əsas dəyişiklikləri: 1. "has made us" → "has encouraged us" (Daha təbii və yumşaq ifadə formasıdır.) 2. "eventually learn to like it" → "over time, we have grown to appreciate it" (Daha axıcı və formal ifadədir).

Göründüyü kimi, Grammarly əsasən qrammatik və struktur səhvləri düzəldir, Quillbot isə cümləni daha axıcı və təbii formada yenidən ifadə edir. Hər iki alət fərqli məqsədlərə xidmət edir. Qrammatika və sintaksis üçün Grammarly, ifadələri daha axıcı etmək üçün isə Quillbot daha uyğundur. Ən yaxşı nəticə əldə etmək üçün hər iki alətin birlikdə istifadəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Mahmudov, M. Süni intellektin linqvistik problemləri. / M.Mahmudov. – Bakı: “Elm və təhsil”, – 2024. – 376 s.
2. Thamil, S.V., Vaishnavi, B. Comparison on Applications and Impact of AI in English Grammar Learning // Recent Research Reviews Journal, – December 2024. Volume 3, Issue 2, – p.357-369.

ФИЛОЛОГ-РОМАНИСТ С МИРОВЫМ ИМЕНЕМ ЛИНГВИСТ ЭУДЖЕНИУ КОШЕРИУ О РУМЫНСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ

Ключевые слова: Эуджениу Кошеру, румынский язык, кошеризм, наука

Keywords: Eugen Coșeriu, Romanian language, Coserianism, science

Açar sözlər: Eudjeniu Coșeriu, rumün dili, koșerianizm, elm

Филолог-романист с
мировым именем

Аннотация: Автор рассматривает фигуру и научное наследие немецкого учёного-лингвиста румынского происхождения Эуджениу Кошеру, одного из самых значительных лингвистов XX века, основателя интегральной лингвистики. Научное наследие Эуджениу Кошеру объединено в научное-исследовательское и рецептивное направления, в мемориалистику и литературную составную, и имеется в румынском научном поле кошеризмом. В нем нашли место и идеи выдающегося лингвиста о таких ценностях как румынский язык и самобытность румынской культуры.

Его называют Аристотелем лингвистики. Еще в 1981 году Такаси Камэи (Takashi Kamei), одна из ведущих фигур японского научного мира, заявлял: «Кошеру, скорее всего, является Коперником для лингвистики XX века». А в начале XXI века о нем говорили как о самом влиятельном лингвисте мира.

Всемирно известному немецкому учёному-лингвисту румынского происхождения, специалисту по романскому языкознанию, автору более 50 книг, профессору Тюбингенского университета Эуджениу Кошеру³ (1921- 2002) судьбой была дана образцовая научная карьера и странствующая участь. Он родился 27 июля 1921 г. в селе Михэйлень, Бельцкого уезда Королевства Румыния, позже – Молдавская ССР, ныне Республика Молдова.

Филолог и философ языка, филолог-романист с мировым именем, доктор филологии и доктор философии, почетный член Румынской академии, Гейдельбергской академии Германии, Финской академии, Академии Наук Молдовы, Эуджениу Кошеру был почетным доктором – Doctor Honoris Causa – многих университетов Румынии, Аргентины, Чили, Германии, Италии, Испании, Перу, Болгарии, Бразилии, Республики Молдова, около 50-и университетов мира: (Бухарестского университета, с 1971года, Ясского университета – с 1992 года, с 1993 – Молдавского Госуниверситета, Университета Клуж Напоки – с 1994.) Является первым почетным доктором Бельцкого государственного университета имени Алеко Руссо. Почетный член Лингвистического общества Америки, Пражского лингвистического кружка, многих лингвистических академий и школ мира, в том числе Японии. Почетный гражданин Кишинева, почетный гражданин Ясс (1992). Кавалер Ордена Республики (1997).

И, наконец, интеллектуал, который считается «одним из самых значительных лингвистов XX века», Эуджениу Кошеру, основатель интегральной лингвистики, является современным классиком теоретической и прикладной лингвистики. Вначале был известен и признан в Латинской Америке, Испании, Италии, Германии, Франции и т.д. В далекой Японии, например, около четырех десятилетий назад был начат «самый амбициозный на сегодняшний день в мире проект перевода работ Кошеру».⁴

³ Eugeniu Coșeriu – так правильно звучит и транскрибируется имя румынского лингвиста считает исследователь творчества и его ученик Эуджен Мунтяну. В разных источниках и у разных авторов можно встретить имя филолога как Eugen Coșeriu, Eugenio/Eugeniu Coseriu, Евгений Косериу и др.

⁴ Tămăianu-Morita, Emma, Coșerianismul ca opțiune de viață – o mărturie japoneză, Limba română, Nr. 1-2, anul XXVI, 2016 COȘERIANA

Эуджениу Кошеру является основателем первой языковой школы в Южной Америке и Тюбингенской языковой школы, опубликовал более 50 томов и сотни статей на итальянском, испанском, французском, немецком, английском языках и был переведен на японский (9 томов), китайский, арабский, греческий, финский, русский, грузинский, корейский, чешский, болгарский и т.д. Испанский ученый Грегорио Сальвадор (Gregorio Salvador) характеризует прославленного ученого как великого гуманиста XX-го века: «...он был не только лингвистом, но и абсолютным, основательным филологом, романистом с глубоким знанием классических языков и античной мысли, гуманистом, как никто другой». Преподавал романистику в университетах Мадрида, Барселоны, Рио-де-Жанейро, Сантьяго, Неаполя, Болоньи, Гренобля, Москвы, Токио и др.

Основоположник интегральной лингвистики, он занимался практически всеми вопросами истории языка, общего языкознания, теории и философии языка, общей фонетики и фонологии, социолингвистики, лексикологии и структурной семантики, этнолингвистики, диалектологии, теории и практики перевода, языковой интерференции и др.

Он знал около 40 языков, говорил свободно на девяти: румынском, итальянском, испанском, немецком, английском, французском и португальском, русском и латыни. В основном, свои исследования писал на немецком, французском, испанском, итальянском, английском. В этом он признавался в одном из более 65 интервью, которые объединены в сборнике.

О творчестве этого великого румына в изгнании ученые мира пишут, что Эуджениу Кошеру «превратил "лингвистические джунгли"» в хорошо обоснованный набор теорий, последовательно применяя системный метод.» (Петру Солтан) Его называют «колоссом лингвистического поля» (Силвиу Бережан), отцом «лингвистического реализма» (Думитру Копчаг), а бывшие немецкие ученики Эуджениу Кошеру (более половины известных немецких романистов являются учениками выдающегося педагога) считают, что румынский ученый является *символом* Тюбингенского университета, так как он был наставником нескольких поколений исследователей, которые сегодня образуют знаменитую «Тюбингенскую школу лингвистики».

Эуджениу Кошеру и румынские национальные ценности

Среди румын, прославившихся в мире в прошлом веке будучи в изгнании (в список наиболее значимых и известных румын Эуджен Мунтяну включает Константина Брынкуша, Джордже Энеску, Эмиля Чорана, Эжена Ионеско и Мирчу Элиаде), Эуджениу Кошеру является, по мнению Э.Мунтяну, *ученым со счастливой судьбой*. Он был всемирно известен и признан, создал научные школы с множеством достойных учеников, которые продолжили, уточнили и дополнили его идеи и теории.

Более того, с помощью науки лингвистики, изучения языка и законов его развития лингвист обратил внимание мирового научного сообщества на такие румынские национальные ценности как *румынский язык* и *самобытность румынской культуры*.

Как ученый, Кошеру без колебаний отстаивал свои убеждения, даже если они вступали в противоречие с тем или иным режимом. Касаясь тезиса о существовании молдавского языка отличного от румынского и практики «лингвистического очищения», применяемой кишиневскими властями для продвижения идеи существования молдавского языка и идеи молдовенизма/молдаванства, на научной конференции «Единство румынского языка – с особым учетом Бессарабии и Буковины»⁵ Эуджениу Кошеру подтвердил еще раз свое мнение, которое он всегда высказывал: «Продвижение молдавского языка, отличного от румынского, с сугубо лингвистической точки зрения является либо наивной ошибкой, либо научным мошенничеством. С исторической и практической точки зрения – это абсурд, утопия, а с политической – аннулирование этнической и культурной идентичности народа и, следовательно, акт этнокультурного геноцида», добавляя, что «для всего карпато-данубийско-днестровского пространства языком культуры и языком государства является румынский язык.»⁶

⁵ Eugen Coșeriu, în cadrul Conferinței Științifice „Unitatea limbii române – cu privire specială la Basarabia și Bucovina”, București, 1994.

⁶ Eugen Coșeriu, Conferința Științifică „Unitatea limbii române – cu privire specială la Basarabia și Bucovina”, București, 1994.

В научной деятельности ученый Эуджениу Кошеру руководствовался следующими принципами: «Существует особая этика науки и ученого: *всегда говорить правду, даже если эта правда опасна и полна рисков. Всегда уважать мнение других*, если оно искренне; видеть даже в каждой ошибке зерно истины». В этом смысле, ясский лингвист Петру Зугун отмечал «высокую степень профессиональной вежливости» Эуджениу Кошеру.⁷

Помимо исключительного лингвистического дара, философ языка обладал и другими замечательными качествами. «Одним из них была скромность. Он говорил почти шепотом, как будто боялся кого-то потревожить. Никто никогда не слышал от него заявлений о том, что он принадлежит к мировой лингвистической элите. Хотя он сам был целой элитой. К этой редкой черте добавим еще две, не менее редкие: фанатичную любовь к своей профессии и безграничную работоспособность» – писал поэт Григоре Виеру.

Эуджениу Кошеру оставил после себя огромное культурное наследие, принадлежащее всему человечеству, и это духовное богатство связано с наукой языкознания, с основополагающими принципами филологии. *Румынский язык* всегда занимал почетное место в исследованиях ученого, он поддерживал тесные связи с румынской научной средой и с родиной. В 1968 году Э.Кошеру вернулся в страну впервые с момента отъезда, в 1944 году, по случаю проведения в Бухаресте Международного конгресса по романской филологии, в котором участвовал. На родину, в Румынию и Молдавию, выдающийся ученый стал приезжать чаще только после 1989 года; в тот период были опубликованы и некоторые его работы. Только через 28 лет он вернулся в Румынию, а через 51 год – в Бессарабию. В 1992, 1998, 2001. приезжал в родное село, а также в Бельцы, Кишинев, Бухарест, Клуж Напока, Сучава. Город Яссы посетил три раза.

Научное наследие Эуджениу Кошеру объединено в научное-исследовательское и рецептивное направления, в мемориалистику и литературную составную, и именуется в румынском научном поле *кошеруизмом / coșeriana*. *Кошеруизм* – это изучение творчества ученого, который определил и осмыслил языковое бытие как живую, творческую и создаваемую основу изменений, поставил вопрос о языковых изменениях в качестве «коррелятива» исторического процесса, предложил целостную концепцию языкового варьирования в пространстве, в социуме и в функционально-стилистическом отношении. В этом смысле употребляются словосочетания *кошеруизмская теория, кошеруизмская лингвистика, кошеруизмская схема изучения языка*. *Кошеруизмская теория* гласит, что система языка – это система структурных потенций языка, а норма – это реализация возможностей (заложенных в системе), принятая обществом.

Кошеруизм – не просто лингвистическое течение среди прочих, маргинальное с точки зрения современной международной институциональной сцены, оно имеет силу альтернативного образа мышления о человеке и языке как свободной и творческой деятельности, а в самых счастливых случаях может стать даже больше – превратиться в образ жизни.⁸

Литература:

1. Eugen Coșeriu, *Sistema, norma y habla*, 1952, *Sincronia, diacronia e historia*, 1958/
2. Eugen Coșeriu, Conferința Științifică, *Unitatea limbii române – cu privire specială la Basarabia și Bucovina*, București, 1994.
3. Diana Vrabie, Eugen Coșeriu despre arta limbajului, *ALIL*, t. LI, 2011, București, p. 415–418.
4. Emma Tămăianu-Morita, *Coșerianismul ca opțiune de viață – o mărturie japoneză*, *Limba română*, Nr. 1-2, anul XXVI, 2016 COȘERIANA.

⁷ Petru ZUGUN, Învățat, savant, poliglot, om, Ziarul de Iași, 1998,

⁸ Emma TĂMĂIANU-MORITA, *Coșerianismul ca opțiune de viață – o mărturie japoneză*, *Limba română*, Nr. 1-2, anul XXVI, 2016 COȘERIANA

RUSİYA VƏ POLŞA ARASINDA SİYASİ QARŞIDURMANIN MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRƏ TƏSİRİ (1993-2015) (KİNO SƏNƏTİ NÜMUNƏSİNDƏ)

Açar sözlər: Rusiya, Polşa, kino sənəti, A.Vayda

Key words: Russia, Poland, cinematography, A.Vayda

Ключевые слова: Россия, Польша, кинематография, А.Вайда

Hər iki xalqın mədəniyyəti hələ əvvəlki illərdən biri-birinə qarşılıqlı maraq göstərmişdilər və biri-birinə qiymət verirdilər. Bu gün də mədəniyyət xalqlar və ölkələr arasında effektiv və etibarlı körpü olaraq qalmaqdadır. Mədəniyyət siyasətdən ən çox azad olan sahədir və mehriban qonşuluq münasibətlərinin qurulmasında böyük rol oynayır. Tarixi səbəblərlə əlaqəli, ümumi slavyan köklərinə görə Rusiya və Polşa mədəniyyətləri bir-birinə çox yaxındırlar. Bu mədəniyyətin bütün sahələrinə - kino, teatr, musiqi, təsviri incəsənət və ədəbiyyata aiddir.

XXI əsrin əvvəllərindən Polşa mədəniyyəti yenə rus mədəni həyatında öz yerini tutmağa başladı. Təkcə Moskvada, Sankt-Peterburqda və Varşavada deyil, həm də əyalətlərdə də mədəniyyət günləri keçirilməyə, filmlər göstərilməyə, sərgilər, teatr qastrolları, yaradıcı kollektivlərin çıxışları başladı. Rusiyalıların Polşa mədəniyyəti ilə tanışlığının texniki imkanlarında da dəyişikliklər baş verdi. Artıq DVD və CD vasitələrlə Polşa filmlərinə baxmaq və Polşa musiqisinə qulaq asmaq asanlaşdı. Audio disklər vasitəsilə bədii ədəbiyyat nümunələrinin populyarlaşması geniş yayıldı. Yenə mədəniyyət xadimləri arasında əlaqələr intensivləşdi, birgə layihələr və birgə yaradıcılıq əməlləri bərpa olunurdu. XXI əsrin əvvəllərindən qarşılıqlı siyasi münasibətlərin mülayimləşməsi ilə əlaqədar mədəni əlaqələrin rolu daha da artdı. Bir-birinin mədəniyyəti ilə tanışlıq mənfi stereotiplərin və əngəllərin aradan götürülməsinə, biri-birinə marağın yaranmasına gətirdi.

Bu dövrün xüsusiyyəti ondadır ki, XXI əsrin əvvəllərindən qarşılıqlı mədəni münasibətlərə dövlət strukturlarından savayı, tədricən hər iki tərəfdən ilk özəl agentliklər və nəşriyyatlar da qoşuldu ki, bu da əlaqələrin kommersiya nöqteyi-nəzərindən əhəmiyyət kəsb etməsini göstərirdi.

Rusiya-Polşa mədəni əməkdaşlığının istiqamətlərində baş verən dəyişikliklər və yeni meyillər iki ölkə arasında imzalanan beynəlxalq xarakterli normativ sənədlər əsasında reallaşmışdı. Rusiya-Polşa arasında bağlanan 1993-cü il 25 avqust Razılaşmasında iki ölkə arasında kino sənəti sahəsində mövcud olmuş tarixi əməlləri davam etdirərək bu əlaqələrin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur [5. s.215]. Rusiya telekanalların və istehsalçıları ilə əməkdaşlıq yaratmaq məqsədi ilə 2006-cı ildə Polşa medial Qrupu İTİ Moskvada öz nümayəndəliyini açdı. 2007-ci ilin əvvəllərində bu Qrup Polşada “Hərb və savaşı” adlı telekanal açdı ki, Polşa tamaşaçıları Sovet və Rusiya filmlərinə baxmaq imkanı əldə etdilər.

2000-2006-cı illərdə məşhur Polşa kinorejissorlarının tez-tez Rusiyaya gəlişi və onların filmlərinin nümayişi Rusiyada Polşanın vizit kartı oldu. Bu dövrdə Rusiyada A.Vaydanın, K.Zanussinin, Y.Qoffmanın filmləri nümayiş edilirdi ki, bu filmlər Rusiya tamaşaçıları tərəfindən çox məmnunluqla qarşılanırdı. 2003-cü ilin sentyabrında Moskvada, kino muzeyində T.Konvitskinin müxtəlif illərdə çəkdiyi filmlərinə baxış baş tutdu [1. s.89].

2004-cü ilin fevralında Xabarovskda Polşa kinosu festivalı baş tutdu. 2005-ci ilin iyununda “Polşa baharı” festivalı çərçivəsində Mərkəzi kino muzeyində 2000-2003-cü illərdə Polşada istehsal olunan ən yaxşı filmlərin nümayişi oldu. 2005-ci ilin sentyabrında Blaqoveşenskdə Uzaq Şərqdə III Açıq Rusiya kinoforumu çərçivəsində müxtəlif illərdə çəkilmiş Polşa kinosuna baxış təşkil edildi.

2005-ci ilin noyabrında Krasnoyarskda Polşa filmləri günləri keçirildi. 10 gün ərzində Krasnoyarsk sakinləri Polşa filmlərinə tamaşa etməklə yanaşı, həm də Polşa kinosunun tarixinə dair sərgilərlə də tanış oldular. 2006-cı ilin aprelində Sankt-Peterburqda növbəti XV Yeni Polşa kinosu Festivalı keçirildi. Festival günlərində məşhur Polşa filmləri “Arzu olunmaz şəxs”, “Mənim Nikifor”, “Simmetriya” və “Onun adı Yustinadır” kimi kino əsərləri nümayiş olundu. 2006-cı ilin sentyabrında Peterburqda “Vətən” kino mərkəzində görkəmli Polşa rejissoru K.Keslevskinin hazırladığı foto-sərgi açıldı və

şəhər sakinlərinin onun filmlərinə tamaşa etmək imkanları oldu. 2007-ci ilin martında Rusiyanın “Mədəniyyət” telekanalı polşalı rejissor E.Hoffmanın 75 illiyinə həsr olunmuş silsilə proqramlar hazırladı və nümayiş etdirdi.

Öz növbəsində Polşada da Rusiya kino sənəti ilə bağlı tədbirlər keçirilirdi. 2002-ci ilin aprelində Varşavada “Rus kinosi ilə görüşlər” təşkil edildi. 2005-ci ilin may-iyun aylarında Sovet düşərgələrində saxlanılmış polşalı dustaqlar haqqında sənədli film nümayiş etdirildi. Rusiyalı rejissor-dokumentalist Yuriy Burtsev “Roman Barın işi” adlı sənədli film çəkdi. Bu film Peterburqda telekanalların birində və Polşanın Boroviçi şəhərinin “Msta” telekanalı ilə nümayiş olundu [4]. 2005-ci ildə rusiyalı rejissor Tamara Yaqjinanın “II İoann Pavel” sənədli filminin premyerası oldu [1. s.90].

2005-ci ildə “Eureka Media” firması və A.Mitskeviç adına İnstitutun dəstəyi ilə Polşa televiziyasında 12 gənc dokumentalist üçün “Rusiya-Polşa. Yeni baxış” adlı 4 yaradıcılıq ustad dərsi təşkil edildi. Nəticədə, Rusiyalı rejissorlar tərəfindən Polşa haqqında yarım saatlıq 5 film və polşalı rejissorlar tərəfindən Rusiya haqqında 5 sənədli film çəkildi. Layihənin əsas məqsədi ondan ibarət idi ki, keçmişin stereotipləri ilə yüklənməmiş gənc kinomotoqrafistlər biri-biriləri haqqında həqiqəti anlasınlar. Çəkilmiş 10 filmdən 3 film - Maçeya Tuskinin “Elektriçka”, Alyona Polunininin “Dua” və Voytsex Kasperskinin “Toxumlar” filmləri ən uğurlu əsərlər hesab olundu. Bu filmlər 2006-cı ildə Polşanın və Rusiyanın telekanallarında nümayiş etdirildi [1. s.90].

2004-2005-ci illərdə N.Mixalkovun “Tri-Te” kinostudiyası Polşada çəkilən “Arzu olunmaz şəxs” filminin çəkilişində iştirak etdi. Rusiyalı ilə polşalının qarşılıqlı münasibətlərindən bəhs edilən bu filmə hər iki ölkənin kinomotoqrafçılarının əməkdaşlığı siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi [2]. Tanınmış Rusiya aktrisası A.Alferova, artist S.Sakurov Polşada istehsal olunan filmlərdə, Polşa aktrisası B.Tişkeviç, M.Domenetski, K.Qruşa Rusiya rejissorlarının çəkdiyi filmlərdə çəkilmişlər.

2006-cı ilin oktyabrında polşalı rejissor A.Vayda Katın faciəsi haqqında film çəkilişinə başladı və bu zaman rejissorun filmi siyasiləşdirməməyə çalışması təqdirəlayiq hərəkət kimi qiymətləndirildi.

Təəssüf ki, Rusiya kinoprokatında Polşa filmləri demək olar ki, yox dərəcəsində idi, ancaq Rusiya televiziyasında Polşa filmləri nümayiş etdirilirdi. Polşada vəziyyət tam əksinə idi: Polşa televiziyasında Rusiya filmləri nümayiş etdirilmirdi, ancaq 2004-2006-cı illərdə Polşa kinoprokatında F.Bondarçukun, A.Zvyaqintsevin, A.Sokurovun blokbasterləri, N.Mixalkovun filmləri nümayiş etdirilmişdir [3. s.91].

2011-2015-ci illərdə Rusiya ilə birgə film istehsalında iştirak edən ölkələrin statistikasına baxanda Rusiya kinostudiyalarının daha çox ABŞ (32,6%), Fransa (20,0%) və Almaniya (18,9%) kinokompaniyaları ilə əməkdaşlıq etdiyi görünür. Polşa kinokompaniyaları 5,3%-lə bu əməkdaşlıqda 10-cu yerdədir [3. s.42] 2011-2015-ci illərdə Rusiya kino əsərlərinin ən çox baxıldığı ölkələr sırasında Ukrayna 24,5%, ABŞ -21,9% və Qazaxıstan 8,6%-lə ilk üçlükdə olmuşlar. Polşa bu baxımdan yenə 10-cu olmuşdur və Rusiyanın ixrac etdiyi filmlərin yalnız 2,6%-i Polşanın payına düşür [3. s.49].

Rusiyanın minoritar iştirakı ilə çəkilən filmlərin ixracına gəldikdə burada ixracın əsas hissəsi ABŞ-ın payına düşür - 43,7%. Polşa bu göstəricidə 3%-lə 7-ci ölkədir. Tam şəkildə Rusiyaya məxsus olan və yaxud Rusiyanın majoritar iştirakı ilə çəkilən filmlərə tamaşaçı baxışına gəldikdə, burada lider Ukrayna olmuşdur - 46,6%. Polşa isə 2,2 %-lə yeddinci yerdə idi. 2011-2015-ci illərdə 30 Avropa ölkəsində kinoprokata 134 Rusiya və Rusiyanın majoritar iştirakı ilə çəkilmiş 9 film çıxarılmışdır. Bu filmlərdən 10-u Polşada nümayiş etdirilmiş və Polşa rus filmlərinə baxış üzrə Avropada birinci ölkə olmuşdur. Bu dövrdə 200 min polşalı tamaşaçı Rusiya filmləri ilə tanış olmuşlar [3. s.54)].

Kino sənəti sahəsində baş verən bütün bu hadisələr onu göstərir ki, köhnə sosializm dövrü ilə müqayisədə bu illərdə Rusiya mədəniyyəti Polşada, Polşa mədəniyyəti Rusiyada geniş kütləyə çatmaq imkanlarına malik deyildi, mədəni nailiyyətlər yalnız Rusiya və Polşa cəmiyyətlərinin elitə hissəsinin malı idi. İki ölkənin müasir dövrdə strateji siyasi meylləri onu deməyə əsas verir ki, artıq Polşa mədəniyyəti Rusiyada və Rusiya mədəniyyəti Polşada 1960-1980-ci illərdə olduğu qədər populyar olmayacaqdır, ancaq rusiyalılar və polşalılar biri-birinin mədəni irsinə maraqla göstərməkdə davam edəcəklər.

Ədəbiyyat:

1. Бухарин Н.И. Российско-польские культурные связи в начале XXI века. // Славяноведение, №1, 2009, с.88-99.
2. Комсомольская, правда, 01 сентября 2005 года.
3. Кинопроизводство и кинопродукция в России. Экспорт российских фильмов за рубеж. Европейская аудиовизуальная обсерватория (Совет Европы), Страсбург, 2016, 100 с.

4. Новое время, 09 июня 2005 года.
5. Соглашение между Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Польша о сотрудничестве в области культуры, науки и образования (Варшава, 25 августа 1993 года) / Между-народные соглашения о сотрудничестве в сфере образования. М., 2009. С. 214-219.

Mələk Muxtarova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA GENDER MƏCAZLAŞMALARI (İNGİLİSDİLLİ QƏZET DİSKURSUNUN TƏSİR İMKANLARI KONTEKSTİNDƏ)

***Açar sözlər:** mədəniyyətlərarası dialoq, gender məcazlaşmaları, ingilisdilli qəzet diskursu, metaforalar, presedent onimlər*

***Ключевые слова:** межкультурный диалог, гендерные метафоры, англоязычный газетный дискурс, метафоры, прецедентные онимы*

***Key words:** intercultural dialogue, gender metaphors, English-language newspaper discourse, metaphors, precedent onyms*

Mədəniyyətlərarası dialoqun reallaşma mexanizmləri sırasında müəyyən məcazlaşmaların, presedent onimlərin, intertekstuallıq-allyuziya elementlərinin geniş şəkildə istifadəsini təsbit etmək mümkündür. Bu mənada ingilisdilli qəzet diskursunun ortaya qoyduğu materaillər xüsusi maraq kəsb edir. Bu diskurs çərçivəsində ortaya çıxan məcaz dil elementlərinin sonralar digər milli diskurs formatlarında istifadə edilməsi mədəniyyətlərarası dialoqun bir maraqlı ifadə formatını ortaya qoyur. Eyni zamanda ingilisdilli qəzet diskursunda digər mədəniyyətlərə aid olan məcaz dil elementlərinə yer verilir ki, onların semantik dəşifrəsi üçün həmin mədəniyyətlərə aid fon biliklərinə bələdlilik vacib şərt kimi ortaya çıxır.

Məsələn, Britaniya qəzetlərində yer alan bir məlumata görə British Asian Trust təşkilatının təd-birində həyat yoldaşına Urdu dilindəki epitetlə müraciət etməsi ilə bağlı məlumatlar geniş şərh edilirdi. “He said: ‘I cannot quite believe it is almost two years to the day that both my **mehbooba** and myself were able to be with all of you to celebrate the work of the British Asian Trust’ [3]. Bu ifadənin həm simvolik mahiyyət daşıması, həm də Şərq mədəniyyətinə referensiya (kontekstual göndərmə) etməsi onu (mehbooba “sevgili” sözünü) məcaz dil elementi statusuna yüksəldir. Yəni, buradakı leksik inter-ferensiya faktı sadəcə olaraq, kontekstual-situativ mənimsəmə kimi ortaya çıxmır: burada **mebooba** sözü bütöv bir Şərq mədəniyyətinə, Asiya mədəni kontekstinə allyuzial göndərmə mahiyyəti sərgiləyir. Onu qeyd edək ki, Kral Çarlzın çıxışları üçün subliminal mesaj mahiyyətli söz və ifadələrə geniş yer verilməsi faktı da ingilisdilli qəzet diskursunda təsbit edilmiş bir gerçəklikdir [1].

Maraqlı gender məcazlaşmaları sırasında antik Roma mifologiyasına əsasən kişilərin Mars tanrısı ilə, qadınların isə Venera tanrıçası ilə əlaqələndirilməsi məqamı da diqqəti cəlb edir. Məsələn, növbəti nümunədə Mars və Venera arasında itmək məcazlaşması iki cins stereotipləri arasında seçim etmək çətinliyi ilə üzləşən şəxslərin durumunun metaforik bir dillə səciyyələndirməsi ilə qarşılaşırıq. “Got lost somewhere between Mars and Venus?” [6]. Bu ziddiyyətlər o dərəcədə dərinlikli ki, müəllif onları gen-der müharibəsi məcazlaşması altında təqdim edir. “So, we have a **Gender War**..” [6]. Maraqlıdır ki, kişilərin Marsdan olmasını simvolizə edən idiom hələ 1892-ci ildə ABŞ-da çap edilən “The Morning Call” qəzetində istifadə edilmişdir [4].

İngilisdilli qəzet diskursunun qlobal media diskursuna qazandırdığı məcazlaşmalardan bəhs edərkən, Bricit Conson sindromunu qeyd edə bilərik. M.Matveyeva bu məcazlaşmanın mənbəyinin Britaniya kinomatoqrafi olduğu halda, bütövlükdə mədəniyyət paradigması ilə səciyyələndirilə bild-iyini qeyd etmişdi [9]. Yəni bu kino sənəti fenomeninin yüksək populyarlığı, Britaniya cəmiyyətində fon bilikləri paradigmasına yol açma potensialı həmin məcazlaşmanın tez bir zamanda psixologiya elmi üçün aktual olan metafora əsaslı terminə çevirmişdir.

Eyni zamanda bu məcazlaşma media diskursu üçün actual mahiyyət kəsb etməklə digər milli media diskurslarına da sirayət etmişdir. Məsələn, Rusiya [10], Latviya [7], Qazaxstan [8], Fransa [2] media diskurslarında həmin presedent onimli məcazlaşmaların işləkliyini müşahidə edirik. İngilisdilli diskursda aktual olan, konkret olaraq, Britaniya qəzet diskursu əsasında populyarlaşan [5] bu məcazlaşma Britaniya kino sənətinin ən məşhur nümunələrindən birinin baş qəhrəmanının adı ilə bağlıdır və gender münasibətləri zəmiyində uğursuzluq yaşayan ümumiləşdirilmiş qadın obrazına istinad edir. Sindromun mahiyyətinə gəlincə, Bricit Conson sindromu uzun müddət subaylıq-sultanlıq dövrünü yaşayıb, otuzlu yaşlarında özü üçün mükəmməl prtnyoru itirməklə yalnızlığa məhkum olan qadın psixologiyasını simvolizə edir.

Nümunələr əsasında qeyd etmək olar ki, ingilisdilli qəzet diskursu mədəniyyətlərarası dialoqu gerçəkləşdirən bir format olaraq, gender məcazlaşmaların yaranması və tirajlaşması işində mühüm rol oynamaqdadır.

Ədəbiyyat:

1. Davidson, J. The 'subliminal messaging' as King Charles steps out // CBC, April 7, 2024 <https://www.cbc.ca/news/world/king-charles-public-appearance-queen-camilla-japan-royal-family-instafram-1.7164880>
2. Le syndrome Bridget Jones // Vogue France, 27.01.2025 <https://www.vogue.fr/article/syndrome-de-bridget-jones>
3. Linning, S. 'My Mehbooba': Charles uses Camilla's pet name (which means 'my beloved' in Urdu) // Daily Mail, 9 february, 2022 <https://www.dailymail.co.uk/femail/article-10495225/Prince-Charles-Camilla-join-Rishi-Sunak-Priti-Patel-British-Asian-Trust-bash.html>
4. Man from Mars: meaning and origin <https://wordhistories.net/2021/05/14/man-from-mars/>
5. Rose, A. Wine: Bridget Jones syndrome // The Independent, 21 June 2008 <https://www.independent.co.uk/life-style/food-and-drink/features/wine-bridget-jones-syndrome-850874.html>
6. Williams, Z. The gender agenda // The Guardian, 1 June, 2002 <https://www.theguardian.com/world/2002/jun/01/gender.zoewilliams>
7. Безнадежно одинокая: что такое синдром Бриджит Джонс // Inbox.eu <https://news.inbox.eu/14xyoro-beznadezno-odinokaa-cto-takoe-sindrom-bridzit-dzhons-i-kak-ot-nego-izbavit-sa>
8. Косенов, А. Британки заразились "синдромом Бриджит Джонс" // Главные новости Казахстана - Tengrinews.kz, 13 апреля 2010 <https://tengrinews.kz/accidents/britanki-zarazilis-sindromom-bridjit-dzhons-46700/>
9. Матвеева, М.С. Прецедентные имена из разных сфер-источников в англоязычных печатных СМИ // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А. Гуманитарные науки, 2024, №2 (70), с.67-71 <https://cyberleninka.ru/article/n/pretsedentnye-imena-iz-raznyh-sfer-istochnikov-v-angloyazychnyh-pechatnyh-smi>
10. Синдром Бриджит Джонс...// Женский онлайн-журнал Woman.ru <https://www.woman.ru/stars/sindrom-bridzhit-dzhons-zhutko-modnye-no-neudobnye-naryady-isportivshie-snimki-kim-kendall-i-drugikh-zvezd-id735520/>

Mustafa Sertaç Çekiç
Selçuk Üniversitesi

2000'Lİ YILLARIN POPÜLER TÜRK ŞARKILARINDAKİ DEYİM VE ATASÖZLERİNİN YAPAY ZEKA ÇEVİRİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Anahtar kelimeler: yapay zeka, deyim, atasözü, eşdeğerlik

Keywords: artificial intelligence, idiom, proverb, equivalence

Ключевые-слова: искусственный интеллект – идиома – пословица – эквивалентность

Açar sözlər: süni intellekt – idiom – məsəl – ekvivalentlik

Günümüzde çeviri alanında yapay zeka programlarından sıklıkla faydalanılmaktadır. Ancak bu tür programlar aracılığıyla yapılan her çeviri başarılı olmayabilir. Örneğin atasözleri ve deyimlerin

çevirisinde yapay zeka hala istenilen sonuçları ortaya çıkaramamaktadır. Buna rağmen son dönemde DeepL ve ChatGPT gibi yapay zeka tabanlı çeviri programlarının, kültürel ifadeler olan atasözlerin ve deyimlerin çevirisindeki başarısı dikkat çekicidir. Bu başarılı sonuçların belirli örnekler üzerinden incelenmesi, bu tür yapay zekâ programlarının çeviri tekniklerinin geliştirilmesinde ve eksikliklerinin giderilmesinde önemli rol oynayabilir. Bu amaçla bizim çalışmamızda da Tarkan'ın 2007 yılında yayınlanan "Metamorfoz" adlı albümündeki "Dilli Düdük" [5] ve Merve Dizdar'ın 2011 yılında "Viraj" albümünde yayınladığı "Su Akar Yolunu Bulur" şarkısında kullanılan atasözleri ve deyimlerin yapay zeka programları aracılığı ile İngilizceye çevirileri incelenmiştir. Tarkan'ın söz konusu şarkısında toplam 3 atasözüne (f=3) ve 30 deyme (f=30) rastlanmaktadır. En sık tekrar eden deyim "Pireyi deve yapmak" (%13,3), "Ateşe körükle gitmek" (%13,3) ve "Hükmü geçmek" (%13,3) olduğu görülmektedir" [6, s.115].

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Atasözleri ve deyimler kültürel ifadelerden oluşan kalıplaşmış dil birimleridir [2, s.93]. Bir çevirmenin de bir metni ele alırken en çok zorlandığı alanlardan biri kültürel ifadelerdir. Çevirmenin atasözleri ve deyimler gibi kültürel ifadeleri aktarabilmesi için iki dilin kültürüne de hakim olması gerekir. Atasözleri ve deyimlerden bazıları evrensel olarak bir karşılık bulabilmiştir ancak bazıları ise diğerleri kadar sık kullanılmadığı ya da kültüre özgü ifadeler içerdiği için bir karşılık bulamamıştır.

ATASÖZLERİ

Bir milletin ortak hazinesi olan atasözleri, milletin yaşayışından tecrübelerinden, yola çıkarak çıkarımda bulunduğu sözlerdir [1 s.10]. Elbette bir yapay zekâ programının bir milletin yaşayışı ve tecrübeleri hakkındaki tüm bilgiyi kendi hafızasında barındırması imkansızdır. Bu nedenle yapay zeka programlarının yaptığı atasözleri çevirilerinin bazen çok yüzeysel olduğunu görebiliriz. Örneğin Tarkan'ın "Dilli Düdük" isimli şarkısındaki "Söz gümüşse sükut altındır" atasözü iki yapay zeka tarafından da genelgeçer olarak kabul edilmiş ve Oxford English Dictionary'de de yer alan "Speech is silver, silence is golden" [4] olarak aktarılmıştır. Şarkıda bulunan 3 atasözünden diğeri ise "Rüzgar eken fırtına biçer" ifadesidir. Hedef dilde karşılığı sıklıkla "Saw the wind, reap the whirlwind" olarak kullanılan bu ifade yapay zeka tarafından anlam kaybına yol açmayan bir şekilde "whirlwind" ifadesinin "storm" olarak değiştirilmesi ile aktarılmıştır. Şarkıda yer alan son atasözü ise "Kendi düşen ağlamaz" ifadesidir. DeepL ve ChatGPT'nin birbirinden farklı çeviriler sunduğu örneklerden biri de bu ifadenin aktarımıdır. Hedef dilin sözlüklerinde bu ifadenin karşılığı "As you make your own bed, so you must lie in it" olarak verilmiş olsa da iki yapay zeka da sözlük karşılığını kullanmak yerine birebir çeviri yapmıştır. DeepL bu ifadeyi "So you can't cry for your own sake" olarak, ChatGPT ise "So when you fall, don't cry anymore" olarak aktarmıştır. DeepL bu atasözünün aktarımında erek dildeki anlama daha yakın bir çeviri oluşturabilmek için "your own sake" ifadesini eklemiştir ancak ChatGPT atasözünün erek dildeki anlamını aktarmakta DeepL'e yaklaşamamıştır ve ifadeyi "düştüğünde,daha fazla ağlama" şeklinde çevirerek anlamdan sapmaya sebep olmuştur.

Merve Dizdar'ın 2011 yılında yayınladığı 'Su Akar Yolunu Bulur' şarkısında ise Tarkan'ın şarkısında da geçen 'Kendi düşen ağlamaz' atasözü yer almaktadır. ChatGPT ve DeepL'in çevirileri incelendiğinde aynı atasözü olmasına rağmen farklı çeviriler sunmuştur. ChatGPT oluşturduğu çeviride 'They said those who fall by their own hand shouldn't cry' ifadesi ile yeniden bağlaçlı bir cümle yapısı ile atasözünün aktarımını sağlamıştır, DeepL ise çevirisini 'They said the fallen don't cry' ifadesi ile oluşturmuştur. İki yapay zeka da aynı atasözünü başka bir metin içerisinde çevirirken farklı sonuçlar oluşturmuştur.

Merve Dizdar'ın 'Su Akar Yolunu Bulur' şarkısındaki bir diğer atasözü ise şarkının da ismini aldığı atasözüdür. ChatGPT ve DeepL'in çevirileri karşılaştırıldığında DeepL bu atasözünü 'Water runs its course' ifadesi ile hedef dilde de varolan atasözü ile eşdeğerlik sağlamıştır ancak ChatGPT ise bu atasözünü 'Water flows and finds its way' ifadesi ile çevirerek birebir çeviri yapmıştır ve hedef dilde eşdeğerliği sağlayamamıştır.

DEYİMLER

Tarkan'ın bahsi geçen şarkısında 30 deyim yer almaktadır. DeepL ve ChatGPT'nin deyimleri çevirisi karşılaştırıldığında farklılıklardan biri "Uykuların kaçır sonra" ifadesindeki "Uykuları kaçmak" deyimidir. Hedef dilde karşılığı "Lose sleep (over something)" olan bu deyim iki yapay zeka tarafından

da farklı çevrilmiştir. DeepL bu deyimin karşılığı olan “Lose sleep” ifadesini kullanırken ChatGPT “Or sleep will evade you, mark that up” ifadesini kullanmıştır. ChatGPT’nin “mark that up” ifadesini de eklemesi deyimin anlamından sapılmasına sebep olmuştur. Şarkıda yer alan başka bir deyim ise hedef kültürde de yer edinmiş, evrensel bir ifade olan “eden bulur sonunda” – “what goes around comes around” deyimidir. Bu ifadenin aktarımında ise ChatGPT deyimsel karşılığı olan “what goes around comes around” ifadesini kullanırken, DeepL ise birebir çeviri ile “Whoever does it will find it in the end” şeklinde aktarmıştır.

Tarkan’ın şarkısında geçen ve erek dilde yer alan ancak hedef dilde genelgeçer karşılığı olmayan bir deyim ise “Alemin kralı olmak” deyimidir. Hedef dilde bu deyimin sözlüğe geçmiş bir karşılığı olmadığı için iki yapay zeka çevirisi de farklı çeviriler üretmiştir. DeepL “O kendini alemin kralı sanıyor” ifadesini “He thinks he is the king of the World” olarak aktararak birebir bir çeviri üretmiştir, ChatGPT ise “As if he’s the ruler-what a lie!” ifadesi ile çevirmiştir. Hem DeepL hem de ChatGPT bu deyimin aktarımında anlamsal sapmaya sebep olmuştur. Deyimin anlamı erek kültürde “Sahip olduğu şeylerden dolayı kendini başkalarından veya olduğundan çok değerli görmek” [3] anlamına gelmektedir ancak yapay zekanın ürettiği iki çeviride de “kral olmak” ifadesi birebir aktarılmıştır ve bu sebeple de “kişinin kendini diğerlerinden daha üstün gördüğü” anlamı hedef dilde karşılık bulamamıştır. Sonuç olarak da anlamsal eşdeğerlik sağlanamamıştır.

DeepL ve ChatGPT’nin yapay zeka çevirileri incelendiğinde atasözlerinin deyimlere kıyasla daha genelgeçer olması ve hem hedef hem de erek dilde karşılıkları bulunduğu göz önüne alındığında yapay zekanın atasözlerinin çevirisinde deyimlere kıyasla daha eşdeğer ifadeler ürettiği görülmektedir. Deyimlerde yaygın kullanılan ifadelere eşdeğerliği anlamsal olarak sağlayabilen ifadeler üretebilirken, daha az kullanılan deyimlerin eşdeğerliğini sağlayamadığı görülmüştür.

Kaynakça:

1. Çotuksöken, Y. Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004, 376 s.
2. Gökdayı, H. Türkçede Kalıp Sözler. Bilig (44), 2008, s. 89-110.
3. Kendini âlemin kralı sanmak deyiminin anlamı, açıklaması ve örnek cümleleri. dersimiz.com. <https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/kendini-alemin-krali-sanmak-deyimi-38769>
4. Oxford English Dictionary. oed.com <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Speech+is+silver%2C+silence+is+golden>
5. Tarkan. Dilli Düdük (şarkı sözleri). musixmatch.com <https://www.musixmatch.com/lyrics/Tarkan/Dilli-D%C3%BCd%C3%BCk>
6. Uysal, Y., Karakuş, S. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Atasözleri ve Deyimlerin Kültür Aktarımı Aracı Olarak Şarkılarla Kullanımı. Asya Studies, 7 (100. Yılda Dünya Dili Türkçe Özel Sayısı 3), 2023, s. 109-118.

Nərminə Qasıмова

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

QLOBALLAŞMA VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KONSENSUS

Açar sözlər: *mədəni pluralizm, multicultural cəmiyyət, interkultural dialoq, mədəni konsensus, integrasiya.*

Ключевые слова: *культурный плюрализм, мультикультуральное общество, интеркультуральный диалог, культурный консенсус, интеграция.*

Keywords: *Cultural pluralism, multicultural security, intercultural dialogue, cultural consesnsus, integration.*

Qloballaşma müasir cəmiyyətlərdə mədəniyyətlər arasındakı mövcud fərqlərə əsaslanan sivilizasiyaların toqquşması problemini müasir fəlsəfənin aktual məsələlərindən birinə çevirmişdir. Hazırda fəlsəfi kontekstdə bəşər sivilizasiyasının müxtəlif mədəniyyətlərinin qorunması, gələcək nəsillərə ötürülməsi, dinlər və mədəniyyətlərarası dialoqun yaranması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, bu gün müasir insan dünyada öz ətrafında mədəni və sosial mühit formalaşdırır. Hazırda müasir

vətəndaş cəmiyyətində multikulturalizm və tolerantlıq məsələləri identikliklə yanaşı inkişaf etdirilməkdədir. Bu istiqamətdə dünyada baş verən sosial-mədəni və demokratik proseslərdən kənarda qalmayan Azərbaycan Respublikasının apardığı məqsədyönlü fəaliyyət dövlət siyasətinin əsas prioritetlərindən olaraq uğurla həyata keçirilir. Davamlı olaraq cəmiyyətdə multikulturalizmin və tolerantlığın işlək platformaya çevrilməsi istiqamətində aparılan uğurlu dövlət siyasəti seçilmiş mövzunun aktuallığını bir daha təsdiq edir.

Müasir Azərbaycan ictimai-fəlsəfi fikrində multikulturalizm və tolerantlığın elmi-nəzəri və fəlsəfi aspektdən araşdırılması, mədəniyyətlər və sivilizasiyalararası əlaqələrin yaradılmasına və bu münasibətlərin daha da mütərəqqi formada inkişaf etdirilməsinə regionda sülhün bərqərar olmasına şərait yaradır.

Amerikalı tədqiqatçısı S.Binhəbibin fikrincə, müxtəlif mədəniyyətlərin absalyutlaşması mədəniyyətlər daxili transformasiyaya tabe olmayan dəqiq sərhədlər çərçivəsində mövcud olur. Mədəni aspektdə münaqişələr insan haqlarının, liberal prinsiplərin, mədəni qrupların və bütün ölkə vətəndaşlarının azadlıq və bərabərliyinin pozulmasının nəticələridir [1].

S.S. Hantiqtonun "Sivilizasiyaların toqquşması və dünya düzəninə yenidən qurulması" əsərində mədəniyyətin ictimai inkişafda rolunu mütləqləşdirməklə, mədəniyyətin mahiyyətcə sabit, dəyişməz və konservativ bir sosial hadisə olmasını xüsusi qeyd edir [2].

Konservatizmə görə, dövlət və assosiasiyaların əsas funksiyalarından biri cəmiyyətdə qayda-qanunu və sabitliyi qorumaqdan ibarətdir. Bu dəyərlər konservatizm üçün dominantdır. Bu prosesdə bütün müasir konservatorlar E.Berkin ideyasını inkişaf etdirərək, qeyd edirlər ki, dövlətdəki qayda-qanunlar hər şeydən əvvəl, tarixin nəticəsidir, bir nəslin mənimsədiyi müəyyən adətlərin nəticəsidir. Qayda-qanunun qorunub saxlanmasında əsas funksiyanı müxtəlif sosial qrupları və insan nəsillərini ittifaq şəklində özündə birləşdirən dövlət həyata keçirir. İdarəetmə yalnız o zaman cəmiyyətdə qayda-qanun yaradır ki, bir-birinə əks olan sosial qrupların maraqlarını əks etdirə bilsin. Bu nəzəriyyəyə görə azadlıq anlayışı reallığa maksimal dərəcədə uyğun gəlməlidir və azadlıq anlayışı insanın ikili təbiətindən irəli gəlir. Hələ E.Berk deyirdi ki, o, yeganə bir azadlıq tanıyır ki, bu da qayda-qanunla bağlı olan azadlıqdır. O, qeyd edirdi ki, azadlıq qayda-qanundan asılı olmadan mövcud deyil, yəni sosial xarakter daşıyır. Buna görə də həqiqi konservatizm azadlığın abstrakt qeyri-tarixi modelindən imtina etməlidir. Geniş liberal azadlıqların tərəfini saxlamaqla nə onu mütləqləşdirmək, nə də "təbii insan hüquqları" konsepsiyasına əsaslanmaqla ideallaşdırmaq olmaz. Unutmaq olmaz ki, liberal demokratiyaya görə də istənilən fərdi maraq o zaman reallaşır ki, öz şəxsi mənafeyindən yüksəkdə dura bilsin.[5].

Qloballaşma şəraitində inkişaf edən müasir cəmiyyət müxtəlif mədəniyyətlərin vahid müstəvidə fəaliyyətinin məcmusu kimi təzahür etməkdədir. Mədəniyyətin ən ali forması olan sivilizasiya ümum-mədəni müstəvidə mədəniyyətlərarası konsensus prosesində kompromis məzmunu malik variantdır. Müasir cəmiyyətlərdə mədəni konsensus müasir dünyanın integrasiyasına və siyasi problemlərin həllində müsbət təcrübədir. Yalnız harmoniya şəraitində dünya xalqlarının, mədəni-etnik qrupların birgəyaşayışı mümkündür və müxtəlif cəmiyyətlərin mədəni yaxınlaşmasına xidmət edir. Müxtəlif mədəniyyətlərin daşıyıcılarının eyni bir müstəvi daxilində həmrəylik nümayiş etdirilmələri, konkret mədəni plüralizm çərçivəsində birgəyaşam qazanması həmin cəmiyyətin yüksək ümumbəşəri insani humanist prinsiplərə sahib olması sayəsində mümkün ola bilər [6].

Sivil cəmiyyətlərdə sosial-mədəni konsensus cəmiyyəti integrasiyaya aparan konsepsiyadır. Mədəni integrasiya siyasətinin hərtərəfli konsepsiyasının olmaması və həyata keçirilməməsi nəticəsində "qeyri-adaptiv strategiya sosial-siyasi sabitliyə təhlükə yaradır" [4].

Qlobal cəmiyyətlərdə fraqmentasiya və dezinformasiya hallarının qarşısını almaq üçün etnik, irqi, dini və mədəni qrupların nümayəndələri arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətləri inkişaf etdirilməlidir. Bu isə interkulturalizmlə bağlıdır. İnterkulturalizm etnik-mədəni dəyərlərin qorunması və onlar arasında dialoq vasitəsilə birlik yaradır. Yaranmış vəziyyəti "müxtəliflikdə birlik" adlandırmaq olar. Müxtəlifliklərin birləşməsi isə öz növbəsində onlar arasında qarşıdurma təhlükəsini aradan qaldırır və ümumilikdə cəmiyyətin zənginləşməsinə səbəb olur [3].

Bu gün qloballaşma kontekstində mədəniyyətlərin yaxınlaşması və mədəniyyətlərarası integrasiya prosesləri müasir cəmiyyətlərin sosial-mədəni inkişafında əhəmiyyətli önəm daşıyır. Xalqlar arasında mədəni ünsiyyətin intensivləşməsi dünyada sülhün və tolerantlığın davamlı olması üçün zəruridir. Müasir cəmiyyətlərdə müxtəlif ekzistensiyalara ümumbəşəri dəyərlər kontekstindən yanaşılması poli-

etnik cəmiyyətlər tərəfindən qəbul edilərək dövlət tərəfindən təşviq edilməlidir. Kanada, İsveçrə, Avstraliya, Azərbaycan bu baxımdan qabaqcıl təcrübəyə sahibdirlər.

Ədəbiyyat:

1. Бенхабиб С.С. (2003) «Притязание культур», «Равенство и разнообразия в глобальной эре», Москва, с.350
2. Хантингтон С.С. (2004) «Столкновение цивилизаций», Москва 2004, с.576
3. Nəcəfov E. (2019) “Multikulturalizmə giriş”, Bakı, Şərq-Qərb, -431s.
4. Михайлов С. (1995) «Этническая миграционные волны и проблемы социально-политической стабильности.», Москва, с.41
5. Ömərov V. (2002) “Azərbaycançılıq və konservatizm ideologiyası” <https://sesqazeti.az>news>>
6. Тишков В.А. (2002) «Теория и практика мультикультурализма», Москва, с.214

Nigar Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİNDƏ ƏNƏNƏVİLİK VƏ MÜASİRLİK

Açar sözlər: *ənənəvilik, müasirlik, milli mədəniyyət, qlobal transformasiya*

Key words: *traditionalism, modernity, national culture, global transformation*

Ключевые слова: *традиционализм, современность, национальная культура, глобальная трансформация*

Azərbaycan milli mədəniyyətinin statusu, dünya mədəni məkanında özünəməxsusluğu onunla şərtlənir ki, bir tərəfdən o, özündə xalqın çoxəsrlik təcrübəsini əks etdirən ənənəviliklə, digər tərəfdən beynəlxalq, ümumdünya nailiyyətlərin təzahürü olan müasirliyin vəhdətindən ibarətdir. Ənənəvilik dedikdə” nəsillərdən-nəsillərə ötürülən, cəmiyyətdə mühafizə olunub saxlanılan, uzun müddət ərzində insan birlikləri və sosial qrupların yaşatdıqları sosial və mədəni irs” [4, s.692] başa düşülür.

Azərbaycan milli mədəniyyətində xalqın yaratdığı bədii, maddi, fəlsəfi, mənəvi-estetik dəyərlər, nailiyyətlərlə yanaşı, digər millətlərlə qarşılıqlı əlaqə prosesində əldə olunan dəyərlər inkişaf edir. Ənənəviliklə müasirliyin qarşılıqlı münasibətləri milli mədəniyyətimizin inkişafının bütün mərhələsində aktuallıq kəsb edir. Problemin aktuallığı ondadır ki, ənənəvilik mühüm mənəvi dəyər kimi mədəni varislik forması, mədəni irsin qorunub saxlanması, bir nəsildən başqa bir nəsle ötürülməsi, müasirliklə qovuşması fenomenidir. Mədəni ənənəvilik olmadan mədəniyyətdəki müasirliyi dərk etmək qeyri-mümkündür, bir sözlə burada ənənəviliklə müasirlik birləşir. “Yeniliklərin mənimsənilməsi, sabitliyi zamanın sınağından çıxmış mədəni simvolların saxlanması ənənələrə prinsipial xas olan cəhətlərdəndir. Sabitliklə yenilik arasında hər bir mədəniyyətdə dinamik nisbət – tarazlıq mövcuddur” [1, s.77]. Göründüyü kimi, bu atributlar milli mədəniyyətin müxtəlif tərəflərini təşkil edir, özünəməxsusluqla ümumiliyini göstərir.

Ənənəvilikə maddi və mənəvi sosiomədəni irs daxildir. Mədəni irs xalqın ikkişaf mərhələsində tarixən qazandığı nailiyyətləri, yaddaşında qoruyub saxladığı təcrübəni, yeni nəsillərə ötürülən dəyərlər sistemini əks etdirir. Mədəni nümunələr, normalar, ideyalar, mərasimlər ənənəvilikə aid olan mənəvi sərvətlərdir, keçmiş indiyə bə gələcəyə bağlayan fenomendir. Bu mənada o, həm də müasirlikdə iştirak edir, ona qovuşur.

Azərbaycan milli mədəniyyətinə onun müasirliyinə qlobal transformasiya prosesləri təsir edir, müsbət amil kimi çıxış edir. Eyni zamanda bu ümumdünya prosesi milli özünəməxsusluğa həm də mənfi təsir göstərir. Buna görə də qlobal transformasiyalarla bağlı risklərin minimuma endirilməsi, mədəniyyət sahəsində bu dəyişikliklərdən maksimum faydalanma tövsiyə olunur. Müasir “dəyərlər sistemi dünya təcrübəsini və dünyanın bütün xalqlarının müştərək təcrübəsini, milli-mədəni ənənələrini əhatə etməlidir” [2, s.181]. Deməli, milli mədəniyyətimizdə müasirlik ənənəvilikdən ayrılmazdır. Bu gün ənənəvilik – malik olduğumuz mədəni irsi qoruyub saxlamaq, onları daha da inkişaf etdirmək olduqca ciddi, zəruri problemə çevrilmişdir.

Azərbaycan milli mədəniyyətində ənənəvilik müasirliklə sıx bağlıdır. Daha doğrusu, “keçmiş mədəniyyət yalnız o halda maraq doğurur ki, o əvvəlki kimi yenə müasirdir və ya hələ gələcək ola bilər” [5, s.485]. Deməli, Azərbaycan milli mədəniyyəti ənənəvi olduğu qədər, həm də müasirdir.

Qlobal transformasiyalar şəraitində Azərbaycan milli mədəniyyəti çoxmillətlik, çoxdillilik, çoxdillilik şəraitində inkişaf edərək müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi, başqa xalqların mədəniyyətlərinə dözümlülük, humanist münasibət nümayiş etdirir.

Belə bir şəraitdə müasirləşməyə, yeniləşməyə, innovation proseslərə məruz qalan milli mədəniyyətimiz öz unikallığını, spesifikliyini qoruyaraq özündə lokal və universallığın vəhdətini də əks etdirir. Ölkəmizin milli mədəniyyətində ənənəviliklə müasirliyin qarşılıqlı münasibətləri Şərq və Qərb mədəniyyətlərin sintezindən ibarət olan mədəni fenomen kimi tarixi və konkret sosiomədəni şəraitin mövcudluğundan asılıdır. Bu mədəniyyətdə ənənəvilik varisliyi, müasirlik isə yeniliyi təmin edir. Ənənəviləşmənin və müasirliyin qarşılıqlı şərtlənməsi onunla bağlıdır ki, bu vəhdətdə müasirləşmə yeni mədəni ənənələrin yaranmasının potensial mənbələrlə əlaqədardır, ənənəvilik daha çox milli mədəniyyətdə kreativ proseslər üçün zəmin hazırlayır. Milli mədəniyyətimizdə ənənəvilik və müasirləşmə ahəngdar şəkildə bir-birilə birləşdiyindən mədəniyyətimiz dinamik inkişaf edir. Əgər bu balans pozularsa, birtərəfli qaydada ənənəvilikə üstünlük verilərsə bu halda o, mədəni inkişafın qarşısına keçən əngələ çevrilər, əgər müasirliyə üstünlük verilərsə, o halda mədəniyyət öz sabitliyini itirə bilər, mədəniyyətin inkişafında varislik prinsipi pozular, onun dəyərliliyi azala bilər.

Azərbaycan milli mədəniyyətinin nüvəsini ənənəviliklə müasirliyin vəhdətini, ortaq dəyər və sərvətin birliyini, milliliyi və mədəni müxtəlifliyi özündə təcəssüm etdirən azərbaycançılıq təşkil edir. Azərbaycan milli mədəniyyəti türkcülük, azərbaycançılıq, islamçılıq və müasirliyin, lokallığın və universallığın vəhdətinin daşıyıcısıdır. Bütün bunlar dünyaya açıqlığın, humanizmin, dözümlülüyn, insanpərvərliyin nümayişidir. Bu mədəniyyət qarşılıqlı əlaqədə olan folklorun, ədəbiyyatın, dillərin və dialektlərin, həyat tərzini və dini görüşlərin müxtəlifliyinin vəhdətini əks etdirir.

Beləliklə, Azərbaycan milli mədəniyyətində, onun strukturunda ənənəvilik müasirlik statik xarakter daşıyır, onun bütün sferalarına mədəni dinamika nüfuz edir. Bu inkişaf, yeniləşmə, müasirləşmə, modernləşmə ənənəviliklə sıx bağlılıq şəraitində fəaliyyət göstərir. Qlobal transformasiyalar Azərbaycan mədəniyyətində milli özünəməxsusluğu, ənənəvi mədəni dəyərləri qoruyub saxlamaqla yanaşı, başqa mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqəyə, zənginləşməyə, müasirləşməyə də yol açır. Bununla da Azərbaycan milli mədəniyyəti ümumdünya mədəni məkanında özünə şərəfli, ləyaqətli yer tutur.

Ədəbiyyat:

1. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: “Elm”, 2004, 264 s.
2. Məmmədaliyeva S. Qloballaşma dövründə mədəniyyətin fəlsəfi aspektləri. Bakı: “Nurlar”. 2006, 224 s.
3. Mehdiyev R. Qlobal integrasiya və Azərbaycanda fəlsəfi fikrin yenidən nəzərdən keçirilməsinə dair //”Azərbaycan” qəzeti, 2009, s.3.
4. Məmmədzaadə İ. Qloballaşma və müasirləşmə şəraitində fəlsəfənin aktuallığı haqqında. Bakı: “Təknur”, 2009, 226 s.
5. Сэмер Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва: «Наука», 1993, 568 с.

Ruşen Ramizoğlu
Selçuk Üniversitesi

RUS DİL BİLİM UZMANLARI VE EDEBİYAT ELEŞTİRMENLERİNİN ÇEVİRİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ

Anahtar kelimeler: *çeviri sanati, çeviri süreci, Rusça çeviribilim insanları*

Keywords: *art of translation, translation process, people of Russian translation*

Ключевые-слова: *искусство перевода, процесс перевода, деятели русского*

Çeviribilimin bağımsız bir bilim dalı haline gelme süreci 20. yüzyılın ikinci yarısına dayanmaktadır. Bu dönemden itibaren genel bir çeviri kuramı ve çeviri terimleri sözlüğü oluşturma çabaları başlamıştır.

Elbette çeviriyi yalnızca 20. yüzyıl bağlamında ele almak yanlış olur. Tercümanlık mesleğinin tarihi çok eskilere dayanır. Farklı dillere, kültürlere ve dünya görüşlerine sahip insanlar arasında karşılıklı iletişim kurma ve bilgi alışverişinde bulunma ihtiyacının doğduğu günden bu yana çeviri, bu ihtiyacı karşılamanın en iyi yolu olarak görülmüştür.

Çevirinin bir faaliyet alanı olarak özgünlüğü ve çeviri sürecinin özü konusunda pek çok görüş bulunmaktadır. Bunlar arasında Rus bilim adamlarının, yazarların ve şairlerin fikirleri özellikle ilgi çekicidir.

Rus çeviribilim uzmanlarından K.İ.Çukovskiy, A.V.Fyodorov, A.D.Şveytser, V.N.Komissarov, V.M.Rossels, Y.D.Levin, P.M.Toper, İ.A.Kaşkin, V.V.Koptilov, G.V.Çernov, R.K.Minyar-Beloruçev, İ.Y.Zimnin, A.L.Pumpyanskiy, İ.İ.Rezvin, V.Y.Rozensveyg, Z.E.Rozanov, P.İ.Kopanev, Y.İ.Resker, V.P.Ragoyşa, V.G.Gek, A.F.Şiryayev, M.Y.Svilling araştırmalarında çevirinin tanımını belirlemeye çalışmışlar.

Çağdaş Rus çeviribilim kurucusu, tanınmış çeviri kuramcılarında A. V. Fyodorov, “Çeviri Kuramına Giriş” adlı kitabında çeviri sürecini şu şekilde nitelendirmektedir: “Çeviri yapmak, bir dilde daha önce ifade edilmiş bir şeyi başka bir dille doğru ve eksiksiz bir şekilde ifade etmek demektir” [1, s. 15].

Bir diğer Rus bilim adamı A.F.Şiryayev ise çeviri faaliyetini genel olarak şöyle anlatır: “Çeviri, sosyal açıdan önemli ve toplumsal açıdan anlamlı bir çalışmayı içeren bir faaliyet türüdür.” [5, s. 10].

Çağdaş çeviribilimde, “dil ve toplum” sorunlarının çeşitli yönlerini inceleyen sosyodilbilimin büyük önem taşıması tesadüf değildir. Sosyodilbilim, çeviriyi kültürler arasında köprü görevi gören bir etkinlik olarak değerlendirmektedir.

Rus araştırmacı İ.V.Kaşkin çeviri konusunda şunları yazmaktadır: Çevirinin temel görevi, “...yabancı bir dili veya yabancı dilin yapısal öğelerini yansıtmak değil, dil sistemlerinin uyumsuzluğunu da dikkate alarak, kaynak dilin bir dizi imgesini sanatsal olarak yaratmaktır...” [2, s. 161].

Bir başka Rus çeviri kuramcısı G.V.Plehanov, çeviri hakkında genel olarak şunları söylemektedir: “Çeviri yapmak mı istiyorsunuz? Bu iyi bir niyettir. Ama şunu unutmayın ki, her şeyden önce siz kaynak dili; İkincisi, hedef dili iyi bilmelisiniz; Üçüncüsü, çevirdiğiniz eserin konusuna çok iyi hakim olmalısınız. Eğer bu şartlardan herhangi birini yerine getirmeyecekseniz kalemi elinize almamanız daha iyi olacaktır. Çünkü bu durumda çeviriniz başarısız olacak ve okuyucunun kafasını karıştıracaksınız” [3, s. 598].

A.Smirnov’un çeviri konusundaki görüşleri daha karamsar görünmektedir: “Bir edebiyat eserini tamamen bitmiş ve tamamlanmış olarak kabul eden idealist bakış açısından, tamamlanmış bir edebi eserin, anılan üç düzeyde (anlam, duygu ve sözcük) doğru bir çevirisini yaratmak imkânsızdır” [4, s. 527].

Ama bizce çeviri konusunda en değerli görüş, ünlü Rus yazarı İ. S. Turgenyev’e aittir. Yazarın görüşü, diğer Rus çeviribilim uzmanlarının yukarıda örneklendirilen görüşlerini özetlediğinden, çalışmamızın sonucu olarak onu aşağıda belirtmek isteriz: “Çeviri eserler genel olarak iki gruba ayrılır: Okuyucuya yabancı edebiyatın mükemmel veya iyi bir örneğini tanıtmayı amaçlayan çeviri eseri ve çevirmenin, başka bir kişinin yaratıcı yetenek ve becerisine bağlı olarak onun duygu ve düşüncelerini aktarmaya, anıtsal bir sanat eseri yaratmaya ve zor bir görevi başarmaya çalıştığı çeviri eseri. En başarılı çeviride çevirmenin ruhu (kişiliği) hissedilir ve bu ruh, eseri yazan sanatçının ruhuyla aynı düzeyde yer almaya hak eder” [6 , s. 259].

Kaynakça:

1. Fedorov A. V. Vvedenie v teoriyu perevoda. 2-e izd., M.: İzd-vo literaturı na inostrannih yazıkah, 1958, 370 s.
2. Kaşkin İ. V. V borbe za realistiçeskiy perevod / Voprosi hudojestvennogo perevoda. M.: Sovetskiy pisatel, 1955, s. 120-164
3. Plehanov G. V. Literatura i estetika. V 2-h t. T I. M.:GİHL, 1958, 616 s.
4. Smirnov A. Perevod / Literaturnaya entsiklopediya. V 11-i t. T.VIII. M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1934. s. 526-531
5. Şiryayev A. F. Kartina rečevih protsessov i perevod / Perevod kak lingvistiçeskaya problema. M.: MGU, 1982, s. 3-12
6. Turgenev İ. S. Teoriya hudojestvennogo perevoda. / Russkie pisateli o perevode XVIII-XX vv. Leningrad, Sovetskiy pisatel, 1960, s.696

THE ROLE OF LANGUAGE LEARNING IN PROMOTING MULTICULTURALISM

Key words: *foreign languages, multiculturalism, intercultural communication, education, globalization;*

Açar sözlər: *xarici dillər, multikulturalizm, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, təhsil, qloballaşma;*

Ключевые слова: *иностраннные языки, мультикультурализм, межкультурная коммуникация, образование, глобализация.*

In the modern world, characterized by globalization and integration, knowledge of foreign languages is becoming an integral part of education and professional activity. The study of languages not only contributes to the expansion of communication opportunities, but also plays a key role in the promotion of multiculturalism, contributing to the understanding and respect of cultural diversity. As Mekeko N.M. notes, knowledge of foreign languages allows students to better navigate in a multinational environment and interact more effectively with representatives of other cultures [3, p. 431].

Learning foreign languages is directly related to the development of intercultural competence. Language proficiency allows for a deeper understanding of the culture of the speakers of this language, their values, traditions and worldview. According to the research of Goresi E., the process of learning a foreign language contributes to the awareness of national identity, as students begin to compare their culture with others [2, p. 152].

In a multilingual educational environment, learning foreign languages contributes to the development of intercultural communication skills. Research conducted at the Peoples' Friendship University of Russia showed that students studying in an ethnocultural environment demonstrate higher results in mastering foreign language communicative competence compared to monocultural groups [3, p. 434].

In the context of globalization, the internationalization of higher education is becoming a priority task. Academic mobility of students and teachers facilitates the exchange of knowledge and cultural values between countries. However, one of the main obstacles to effective internationalization is insufficient proficiency in foreign languages. As Petrov P.P. emphasizes, proficiency in a foreign language is a key condition for students to participate in international exchange programs, which, in turn, increases the competitiveness of universities in the international arena [2, p. 156].

Despite the focus on studying foreign cultures, studying foreign languages also helps to strengthen civic-patriotic values. Comparing one's culture with the cultures of other countries allows students to be more conscious of the heritage of their homeland, to understand its uniqueness and achievements against the backdrop of world events. According to M.G. Sergeev, teaching foreign languages in higher education should include elements of studying national history and culture, which helps to develop patriotism in young people [2, p. 154].

Learning foreign languages brings significant economic and social benefits. Knowledge of several languages increases competitiveness in the labor market, opening up access to a wider range of vacancies and promoting career growth. Companies seeking to enter international markets value employees with language skills who are able to effectively interact with foreign partners and clients. According to Artykova Sh., knowledge of a foreign language increases the salary level of specialists by an average of 20-30% and significantly expands their career opportunities [3, p. 83].

Learning foreign languages helps develop cognitive functions such as memory, attention, and multitasking. People who speak several languages often demonstrate higher rates of problem solving and critical thinking. According to a study conducted by Samandarova G.S., learning a second or third language has a positive effect on brain function, slowing down age-related changes and improving concentration [4, p. 45].

Learning foreign languages is a powerful tool for promoting multiculturalism. It promotes the development of intercultural competence, the internationalization of education, and the strengthening of civic and patriotic values. In the context of globalization, knowledge of foreign languages is becoming

a prerequisite for successful communication and mutual understanding between representatives of different cultures, which ultimately contributes to the creation of a more harmonious and tolerant society.

Literature:

1. Артыкова Ш. Экономические и социальные преимущества изучения иностранных языков // Вестник науки. №2 (83), том 3. – С. 83–89.
2. Горези Э., Сергеева М.Г., Петров П.П., Егорова Л.А., Петрова М.Г. Роль иностранных языков в формировании межкультурной компетенции // Педагогическое образование. 2022. Т. 3, № 11. – С. 152–156.
3. Мекеко Н.М., Гайдамашко И.В. Изучение иностранных языков в этнокультурной образовательной среде // Коммуникация в современном поликультурном мире: прагматика лингвистического знака. Pearson, 2015. – С. 431–436.
4. Самандарова Г.С. Влияние изучения иностранных языков на когнитивные способности // Журнал психолингвистики. 2021. Т. 5, № 2. – С. 40–50.

Şəbnəm Seyidzadə
Azərbaycan Universiteti

DİLİN GÜCÜ: SAPİR-VORF HIPOTEZİ VƏ MƏDƏNİ REALLIQLARIN QURULMASI

Açar sözlər: Sapir-Vorf Hipotezi, dilin gücü, qloballaşma, mədəniyyət, dil və kimlik.

Ключевые слова: Гипотеза Сепира-Ворфа, сила языка, глобализация, культура, язык и идентичность.

Keywords: Sapir-Whorf Hypothesis, power of language, globalization, culture, language and identity.

Dilin gücü yalnız ünsiyyət vasitəsi olmasında deyil, həm də insanların dünyagörüşünü və mədəni reallıqları necə qavradığını formalaşdırmasında özünü göstərir. İnsanlar dünyanı dil vasitəsilə qavrayır və təsvir edirlər. Dil, insanların ətrafdakı dünyanı necə anladığını və ifadə etdiyini müəyyən edir.

Sapir-Vorf Hipotezi, dilin yalnız bir ifadə vasitəsi olmadığını, eyni zamanda insanların reallığı və təcrübələri necə başa düşdüklerini və təşkil etdiklərini təyin edən mühüm bir alət olduğunu irəli sürür. Edward Sapir və Benjamin Vorf bu hipotezi dilin insan düşüncəsinə və mədəniyyətə təsirini izah etmək üçün formalaşdırmışlar. Bu məqalədə Sapir-Vorf Hipotezinin əsası, dilin insanların dünyagörüşünü necə formalaşdırdığı və bu nəzəriyyənin müasir qloballaşma kontekstində necə işlədiyi araşdırılacaqdır.

Sapir-Vorf Hipotezinin əsasları

Sapir və Vorf, dilin düşüncə və qavrayışın əsas strukturu olduğunu irəli sürmüşlər. Edvard Sapir, dilin "insan qavrayışını təşkil edən ən güclü alət" olduğunu vurğulamışdır [4]. Bu, dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də insanın ətrafını necə qavradığını müəyyən edən bir sistem olduğunu göstərir. Whorf isə dilin yalnız düşüncəni məhdudlaşdırmaqla qalmadığını, həm də onu təşkil edən bir vasitə olduğunu qeyd edir [5].

Bir çox mütəxəssisin fikrincə, dil, insanların məkan, zaman, obyekt və digər təcrübələri necə başa düşdüklerini müəyyən edir. Bu yanaşma, dilin yalnız bir informasiyanın ötürülməsi deyil, eyni zamanda insanın beynindəki düşüncə sistemlərinin təməlini təşkil etdiyi fikrini dəstəkləyir. Beləliklə, dil və düşüncə arasında qarşılıqlı əlaqə mövcuddur.

Fərqli Dillər, Fərqli Mədəni Reallıqlar

Fərqli dillər müxtəlif dünyagörüşləri təklif edir. Məsələn, Avstraliyanın Guugu Yimithir dilində məkan yalnız coğrafi istiqamətlərlə (şimal, cənub, qərb və s.) verilir, bu da həmin dili danışan insanların məkanı başa düşmə tərzini müəyyən edir [3]. Bu fərqlilik, dilin dünyagörüşü və mədəni reallıqları necə qurduğuna dair əhəmiyyətli bir nümunədir. Guugu Yimithir dilində insanlar heç vaxt "sağa" və "sola" deyil, daim coğrafi istiqamətlərə əsaslanaraq hərəkət edirlər. Bu, onların dünyanı qavrayışının təməlində dərin bir fərqlilik yaradır.

Fərqli dillərdə istifadə olunan məkan anlayışları da göstərir ki, dil yalnız həyatımızı izah etməyə kömək etmir, eyni zamanda onu necə qavradığımızı da təyin edir. Bu fenomen həmçinin Sapir-Vorf Hipotezinin dilin düşüncə üzərindəki təsirini göstərir. Dilin məkan anlayışlarını necə formalaşdırdığı, insanların dünya ilə əlaqələrini necə təyin etdiyini və onlara məkanla bağlı necə müxtəlif perspektivlər təqdim etdiyini ortaya qoyur.

Dilin Sosial və Mədəni Kimliklə Əlaqəsi

Dil, yalnız bir qavrayış vasitəsi deyil, həm də bir toplumun kimliyini müəyyən edən bir alətdir. Dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi kimi kifayət etmir, çünki dil həm də kimlik formalaşmasında və mədəni dəyərlərin ötürülməsində mühüm rol oynayır. Dil olmadan mədəniyyətlər öz varlıqlarını qoruya bilməzlər, çünki dil, tarix, ənənələr və inancı nəsil-dən-nəsilə çatdırır. Joshua Fishman dilin, "bir xalqın özünü tanıma vasitəsi olduğunu" qeyd edir [2]. Hər bir dil, onun danışanlarının tarixi, mədəniyyəti və kimliyi ilə sıx bağlıdır. Məsələn, İrland dilinin qorunması, İrland xalqının milli kimliyinin qorunmasına xidmət edir. Hər bir dilin özünün mədəni xüsusiyyətləri vardır və bu, cəmiyyətin mədəniyyətini və kimliyini formalaşdıran vacib bir elementdir.

Dil bir xalqın mədəniyyətini necə qoruduğunu, başqa cəmiyyətlərlə necə əlaqə qurduğunu müəyyən edir. Bu baxımdan, dilin qorunması və inkişafı, həm də mədəniyyətin davamlılığını təmin edir. Dilin mədəni kimliklə əlaqəsi, xüsusilə qloballaşma və mədəni homogenləşmə prosesləri fonunda daha da əhəmiyyətli olur.

Qloballaşmanın Dil və Kimlik Üzərində Təsiri

İnsanlar fərqli dilləri və mədəniyyətləri öyrəndikcə, digər mədəniyyətlərə və kimliklərə daha çox hörmət və anlayış göstərirlər. Bu, qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına və sülhə töhfə verə bilər.

Qloballaşma, müxtəlif dillərin qarşılıqlı əlaqə qurmasına səbəb olur və bu, mədəni reallıqların dəyişməsinə səbəb olur. Ən çox yayılmış dillərdən biri olan ingilis dili, qloballaşmanın əsas vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Bu, yerli dillərin zəifləməsinə və mədəniyyətlərarası əlaqələrin güclənməsinə gətirib çıxarır. Lera Boroditski dilin qlobal təsirlərini nəzərdən keçirərkən, qloballaşmanın dilin istifadəsində yaratdığı dəyişiklikləri araşdırmışdır. O, dilin qloballaşması nəticəsində mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin artdığını və bu dəyişikliklərin mədəni kimliklərə necə təsir etdiyini qeyd edir [1].

Qloballaşma, müxtəlif dillərin və mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə yeni reallıqların meydana gəlməsinə səbəb olur. İngilis dili, xüsusən də qlobal iqtisadiyyat və siyasət sahələrində, bir çox yerli dillərə təsir edir və bəzi hallarda onları təhdid edir. Bu, mədəniyyətlərin qorunması və inkişaf etdirilməsi məsələsini daha da vacib edir.

Nəticə

Sapir-Vorf Hipotezi, dilin yalnız ünsiyyət vasitəsi olmadığını, eyni zamanda insanların dünyagörüşünü və mədəniyyətini necə formalaşdırdığını göstərir. Fərqli dillər fərqli dünyagörüşləri və mədəni reallıqları ortaya çıxarır. Qloballaşma isə bu reallıqları birləşdirərək yeni mədəniyyətlərarası əlaqələr yaradır. Bununla belə, dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi, mədəniyyətlərin davamlılığını təmin etmək üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqalə, dilin gücünü və onun mədəni reallıqların qurulmasında oynadığı rolunu vurğulamağa çalışmışdır.

Ədəbiyyat:

1. **Boroditsky Lera** "How Language Shapes Thought: The Languages We Speak Affect Our Perceptions of the World." Scientific American. 2011
2. **Fishman, Joshua A.** "Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages." Multilingual Matters. 1991
3. **Levinson, Stephen C.** "Space in Language and Cognition: Explorations in Cognitive Diversity." Cambridge University Press. 2003
4. **Sapir, Edward** "The Status of Linguistics as a Science." Language, Culture and Personality: Essays in Memory of Edward Sapir. Menasha, WI: Sapir Press. 1929
5. **Whorf, Benjamin Lee** "Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf." Cambridge, MA: MIT Press. 1956

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN GENDER KONSEPTİNƏ ƏSASLANAN MANELƏR (AZƏRBAYCAN, ABŞ VƏ RUS GENDER DİSKURSLARI VƏ YUMŞAQ GÜC AMİLİ)

Açar sözlər: qloballaşma, mədəniyyətlərarası dialoq; Azərbaycan, ABŞ rus gender diskursları; yumşaq güc, feminizm, kvir ideologiyası

Ключевые слова: глобализация, межкультурный диалог; азербайджанский, американский, русский гендерные дискурсы, мягкая сила; феминизм, квин-идеология

Key words: globalization, intercultural dialogue, Azerbaijani, American, Russian gender discourses, soft power, feminism, queer ideology

Məlumdur ki, qloballaşma prosesi təkcə iqtisadi təməküləşməni, siyasi qərarlar mərkəzçiliyini hədəf almır. Eləcə də qloballaşma ortaq dəyərlər ortamının yaradılması məqsədini daşıyır. Bu da bir tərəfdən multikultural dialoq tələblərinə cavab versə də, digər tərəfdən milli iradə və milli dəyərlər faktorunun qloballaşma prinsiplərinə tabe etdirilməsinə yol açır. Eyni zamanda qloballaşmanın mühüm, hətta təməl məqsədləri sırasında kross-kultural dialoq formatının qlobal (ümumbəşər) səviyyədə bərqərar olunmasını təmin etmək məramı da yer alır. Əgər nəzərə alsaq ki, qloballaşmanın dili qeyd-şərtsiz olaraq, dünya siyasi güclərinin dili olan (ABŞ, Böyük Britaniyanın dövlət və ya rəsmi dili statusunda nəzərdən keçirilər, habelə onlarla ölkədə əsas və ya əlavə dövlət dili kimi işlək olan) ingilis dili bərqərar olub, bu zaman daha fərqli mənzərə ilə qarşılaşacağıq. Belə ki, bu dil mədəniyyətlərarası dialoqun standartlaşması, gündəlik həyat tələbatı və reallığı səviyyəsinə yüksəlməsində mühüm rol oynamışdır ki, bu da heç şübhəsiz ki, birmənalı şəkildə müsbət hal kimi səciyyələndirilməlidir.

Digər tərəfdən ingilis dilinin dominant mövqeyi, həm də ingilisdilli toplumların, xüsusilə də amerikan diskursunun qlobal gündəmin gündəliyini müəyyənləşdirmək, amerikan dəyərlərinin digər xalqları yumşaq güc vasitəsilə yeridilməsi imkanlarını yaradır.

Xatırladaq ki yumşaq güc anlayışı bilavasitə dil konseptlərinin, mədəniyyət paradigmlərinin, milli dəyər və prioritetlərin qeyri-aqressiv təbliğat yolu ilə digər xalqlara aşılması kimi dəyərləndirilə bilər (daha geniş bax: [5]). Yumşaq gücün reallaşmasında dil faktorunun, hətta dil ekspansiyası siyasətinin mühüm rol oynadığı və bu istiqamətli fəaliyyətlərdə ABŞ-ın öncüllük təşkil etdiyi bir çox tədqiqatlarda vurğulanır (Bax: [6]). Bu zaman amerikan diskursu üçün aktual olan ideoloji yenilənmələr, yaşam prioritetləri, əxlaqi-etik dəyərlər, məhz dil vasitəsilə digər toplumlara qazandırılmağa çalışılır (bax: [7, c. 200-206]). Amerikanın dünya siyasi arenasında nümayiş etdirdiyi sərt gücü, habelə iqtisadi, hərbi, elmi sferalardakı üstünlükləri ingilis dilin (hələ ki, qlobal anlamda, bütün dünya coğrafiyasını əhatə edə biləcək səviyyədə) yumşaq güc alternativinin olmasını düşünməyə əsas verir. [2].

Yumşaq güc amilinin sirayət etdiyi ən mühüm həyat sahələrindən, cəmiyyətdaxili münasibətlər sistemi nizamlanmalarında gender sahəsini xüsusi qeyd etmək olar. Belə ki, performativ nəzəriyyənin ərsəyə gəlməsilə kvir ideologiyasının öz nəzəri əsaslarını qazanması zamanla həmin nəzəri əsasların formalaşdırdığı yeni ideoloji doktrinlərin digər ölkələrə ixrac edilməsinə imkan tanıdı.

Xatırladaq ki, özü də qeyri-binar gender identikliyinə malik olan Cudit Batlerin müəllifi olduğu performativlik nəzəriyyəsi genderin doğuşdan verilmiş seçimsizlik olmadığını, cəmiyyətdə formalaşan stereotiplər əsasında qəlibləndiyini iddia edir. Başqa sözlə desək, bu yanaşmaya görə, uşaq və gənclik çağlarında insanlar cəmiyyətin qadının və ya kişinin necə davranması, necə geyinməsi, necə danışması haqqında müəyyən klişə öngörülərə uyğun olaraq, öz şəxsiyyətini və eləcə də gender identikliyinə formalaşdırır. Bu nəzəriyyənin iddialarına görə, həmin klişələr aradan qalxmaqla insanın özünün gender identikliyinə sərbəst seçim azadlığı əldə edilə bilər. İlk baxışdan real bioloji və eləcə də psixoloji biliklərin, sosial həyatda əldə edilmiş təcrübələrin (bir sözlə, ənənəvi elmin qəlibləşmiş yanaşmalarının) inkarı əsasında nəşət tapan bu nəzəriyyə gender identikliyi sahəsində inqilabi dəyişimlərə rəvac vermişdir.

Müasir mühafizəkar siyasətçilərin (o cümlədən, D.Tramp [4], R.Sunak [1] və bir çox başqalarının) ciddi etirazlarına səbəb olan bu liberal ideoloji standartlar, təəssüf ki, müasir Qərbi, o cümlədən amerika diskursunda kök salmış və nəticədə gender diskursunda əhəmiyyətli dəyişikliklərə yol açmışdır. Bu əsasda ABŞ pasportlarında qadın və kişi cins göstəricilərindən başqa, üçüncü cins səciyyələndirməsinə yer verilməyə başlamışdır. D.Trampı hakimiyyətə qayıtmasının elə ilk günlərində veto qoyduğu həmin pasport fərqləndirməsi [3], sanki aysberqin görünən tərəfi kimi amerika diskursundakı gender identikliyi müxtəlifliklərini tam əyaniliklə nümayiş etdirir və məsləhin hansı səviyyədə ciddi ideoloji qarşıdurmalara yol açar biləcəyini ortaya qoyur. ABŞ-ın dünyanın ən aparıcı super gücü, ideoloji yeniliklərin ixracçısı olan bir ölkə statusunda olması, heç şübhəsiz ki, bu ideoloji yeniliklərin tirajlaşmasına yol açmışdır.

Son onillikdə müasir Azərbaycan, rus dillərindəki gender konseptinə daxil olan gender neologizmlərinin hətta ən ümumi monitorinqi onların böyük əksəriyyətinin məhz qloballaşmanın dili olan ingilis dilindən keçid etdiyini və bilavasitə supergüc dövlət olan ABŞ-ın gender diskursunun yeniliklərini əks etdirdiyini ortaya qoyur. Lakin az və ya çox sayda neologizmlərin digər dillər tərəfindən mənimsənilməsi heç də yeni gender ideologiyasının milli diskursların diskursformalaşdırıcı konseptini təşkil etməsi anlamına gəlmir. Belə ki, bir çox hallarda yerli mentalıqla konfliktə girən yeni anlayışlar milli gender konseptlərin semantik periferiyasında yer alır və aşkar neqativ konnotasiya ilə yüklənir.

Məsələn, Azərbaycan gender diskursu üçün üçüncü cins anlayışı aşkar neqativ yüklü alınmadır və onun dilimizin müvafiq semantik sahəsi (gender konsepti) tərəfindən müsbət anlamda dəyərləndiriləcəyi və semantik periferiyadan semantik nüvə mövqeyinə keçid edə biləcəyi gözlənilən deyil. Heç şübhəsiz ki, bunun əsasında etnomental özəlliklər, xalqımızın dəyərlər sistemi əhəmiyyətli rol oynasa da, bu yanaşma, əslində (şərti olaraq adalnadıra biləcəyimiz) qlobal konservatorlar liqası üçün xarakterik yanaşmadır. Yəni, hətta mentalıq baxımından, uzaq olan, qeyri-müsəlman dövlətlərdə də dini dəyərlərin, mühafizəkar yanaşmaların hakim olduğu sosial qruplarda da sadalanan xarakterli neologizmlər bir o qədər də müsbət qarşılanmır. Bu məqam bir tərəfdən mədəniyyətlərarası dialoqu çətinləşdirən faktor kimi dəyərləndirilə bilsə də, hətta bu fərqliliyin içində müəyyən ortaq dəyərlər faktorunun da yer ala biləcəyi inkar edilə bilməz. Ümumən, qeyd edə bilərik ki, ABŞ gender diskursunun qloballaşma dövrünün aparıcı mövqeli dilinə aidliyi səbəbiylə, dilimizə çox sayda gender neologizmləri (cisgender, agender, neytral gender, pangender və s.) daxil olmuşdur.

Литература:

1. Antony, A. British Prime Minister Rishi Sunak: 'A Man Is a Man and a Woman Is a Woman' // National Review, October 6, 2023 <https://www.nationalreview.com/news/british-prime-minister-rishi-sunak-a-man-is-a-man-and-a-woman-is-a-woman/>
2. Bingtian, Z. Language and Power: An Insight into American English Dissemination // International Journal of Social Science and Humanity, Vol. 7, No. 10, October 2017, pp.672-675 <https://www.ijssh.org/vol7/905-H205.pdf>
3. *Defending Women from Gender Ideology Extremism and Restoring Biological Truth to the Federal Government*, "January 20, 2025. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/defending-women-from-gender-ideology-extremism-and-restoring-biological-truth-to-the-federal-government/>
4. Luhby, T. Trump two-gender edict will upend 'X' identity on passports // CNN, January 21, 2025 <https://edition.cnn.com/2025/01/20/politics/two-genders-us-passports-federal-government-trump/index.html>
5. Nye J.S. Power in the Global Information Age: from Realism to Globalization. L: Routledge, 2004. URL: <http://www.gpssf.org/file-ready/power-in-the-globalinformation-age-from-realism-to-globalization>
6. Аитова А.Е. Сферы применения языка в качестве инструмента мягкой силы ("soft power") // Экономика и социум, 2020 <https://cyberleninka.ru/article/n/sfery-primeneniya-yazyka-v-kachestve-instrumenta-myagkoy-sily-soft-power>
7. Жерновая, О. Р., Смирнова, О.А. Язык как инструмент «мягкой силы» государства (на примере США) // Вестник Адыгейского государственного университета, 2018, № 4 (229), с. 200-2006 <https://cyberleninka.ru/article/n/yazyk-kak-instrument-myagkoy-sily-gosudarstva-na-primere-ssha>

ALAN SILLTOENİN TRİLOGİYASINDA MÜBARİZƏ VƏ FƏRDI AZADLIQ MƏSƏLƏSİ

Açar sözlər: Alan Silltoe, trilogiya, realizm, sosial tənqid, qəhrəman

Ключевые слова: Алан Силлитое, трилогия, реализм, социальная критика, герой

Keywords: Alan Sillitoe, trilogy, realism, social criticism, hero

Alan Silltoe XX əsr İngilis ədəbi mühitində əhəmiyyətli yer tutan yazıçılardan biridir. Çox məhsuldar yaradıcılığa malik olan yazıçı böyük və uşaqlar üçün şeir, esse və roman ustası kimi tanınır. Yazıçı SSRİ-yə dəfələrlə gəlsədə, onun 1968-ci ildə Sovet Yazıçılarının Qurultayındakı çıxışında Sovet İttifaqında insan hüquqlarının pozulmasından bəhs edən çıxışından sonra “persona non grata” – arzuolunmaz insan elan olunub. O, sadə insanların güzəranını, həyatını və cəmiyyətin sərt, qəddar reallıqlarını qələmə alaraq, ədəbiyyatda yeni bir realizm dalğasının yaranmasına təkan vermişdir. Onun əsərlərinin bu gün də ciddi oxucu kütləsi mövcuddur və sosial tənqid nümunələri kimi qiymətləndirilir. Alan Silltoenin yaradıcılığı, cəmiyyətə ötürdüyü mesajlar və özünəməxsus təsvir üslubu onun unudulmaz yazıçılardan birinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. Onun əsərləri, bu problemlərin indiki dövrdə hansı formada müzakirə edildiyini və sosial bərabərsizliklərin hələ də cəmiyyətin gündəminə daxil olan və dəyişməz parçası olduğunu göstərir. Mübarizə və fərdi azadlıq məsələləri, cəmiyyətin daimi bir mövzusu olaraq qalır və Silltoenin əsərləri bu mübarizələrin aktuallığını, xüsusilə də kapitalizmin təsirlərini dərin bir şəkildə əks etdirir.

Alan Silltoenin trilogiyasında (“Saturday Night and Sunday morning”- “Şənbə günü axşam və bazar günü səhər”, “Key to the door”-“ Qapının açarı”, “Birthday”-“Ad günü”) təsvir etdiyi hadisələri realist təsvirlər əsasında qələmə almışdır. O, sadə olduğu qədər də, təsirli dildən və ifadə tərzindən istifadə edərək gündəlik həyatın məşəqqətlərini və insanların daxili dünyasını inikas etmişdir. Onun qəhrəmanları adətən orta işçi təbəqəsindən olan insanlardır və cəmiyyətin sərt qanunlarına qarşı çıxır və üsyan edirlər. Əsərlərində güclü sosial tənqid hiss olunan Silltoen, İngiltərə cəmiyyətinin sinfi bölgüsünü və sosial bərabərsizlik problemlərini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Yazıçı, həmçinin insanların psixologiyasını, üsyankar gənclərin dünya görüşlərini, hadisələrə yanaşma və düşüncə tərzini, həmçinin cəmiyyətin qadağa və təlqinlərinə qarşı çıxmalarını, ziddiyyət və toqquşmalarını böyük ustalıqla izah edə bilmişdir.

Silltoenin üsyankar obrazı Frankin münasibətində -“Ədalət? Bu, sadəcə güclünün tərəfindədir...

Mən isə heç kimə aid deyiləm.”

Burada müəllif, üsyanı təkcə sosial deyil, həm də mövcudluğun bir çırpınışı kimi təsvir etməyə çalışır. (2.) Frank üçün “ədalət” anlayışı subyektivdir – o, həyatını qurmaq üçün ənənəvi normaları - nikah, iş, vətəndaşlığı azadlıq üçün buxov hesab edir, yeri gəldiyində rədd edir. Roman, Silltoenin “sosial realizm” ilə “fəlsəfi absurdizm” arasında əlaqə, münasibət qurmaq cəhdi kimi də dəyərləndirilə bilər.

Əsərdə Nottinqem şəhərinin gündəlik həyatında cərəyan edən hadisələr təsvir olunur və əsas diqqət bir fəhlə ailəsinin üzərinə fokuslanır. Sitonlar ailəsi cəmiyyətin aşağı təbəqəsinə aiddir və onların həyat şəraiti məşəqqətlər, çətinliklər, məişət qaygıları ilə yüklənmişdir. Əsərin qəhrəmanlarının hər biri fərqli xarakterlərə malik olmalarına baxmayaraq və onların problemləri fərdi və ümumdür. Silltoe bu ziddiyyətləri trilogiyasında ustalıqla təsvir etmişdir. Silltoe, Sitonlar ailəsinin hər bir fərdini, öz üzərlərində həm sosial nizamın təzyiqlərini hiss edən, həm də öz fərdi azadlığını tapmağa çalışan mürəkkəb fərdlər kimi təqdim edir. Onların xarakterləri bir tərəfdən cəmiyyətin çərçivələri ilə müəyyənləşir, digər tərəfdən isə özlərinə qarşı daxili mübarizə halındadır. Bu mübarizə onların şəxsi azadlıq və mənəvi seçimini kəşf etmələrinə gətirib çıxarır.

Müəllif romanı realist və təsirli dillə yazaraq, oxucunu həm ailə daxili münasibətləri, həm də cəmiyyətin sosial strukturlarını dərinlən anlamağa yönəldir. Sitonlar Ailəsi təkcə bir ailənin hekayəsi

deyil, həm də bütöv bir sinfin yaşam tərzini, problemlərini və onların gələcəyə baxışlarını əks etdirən güclü bir sosial tənqiddir.

Alan Sillitoenun “Sitonlar Ailəsi” trilogiyası, Britaniyanın fəhlə sinfinin həyat tərzini və sosial vəziyyətlərini dərinlən araşdırən bir sıra əsərlərdən ibarətdir. Trilogiya, sadəcə müəyyən bir ailənin həyat tərzini deyil, həm də XX əsr Britaniyasının daha geniş sosial və iqtisadi həyatını əks etdirir. Bu əsərlər, işçi-fəhlə sinfinin sosial statusu, gənclərin həyatda öz yerlərini müəyyənləşdirmə mübarizəsi və ümumilikdə cəmiyyətin təzyiqlərinə qarşı fərdi reaksiyalarını analiz edir.

Trilogiyanın hər bir hissəsi, istər tematik baxımdan, istərsə də xarakterlərin daxili mübarizələri baxımından ideya istiqamətləri ilə üst-üstə düşür və bir-birini tamamlayır. Hər bir əsər öz qəhrəmanlarının həyatlarını diqqətlə izləyərək və araşdıraraq cəmiyyətin müxtəlif sosial təbəqələrinin qarşı-qarşıya gəldiyi sosial qruplaşmaları göstərir. Sillitoe, istər trilogiyasında, istərsə də digər əsərlərində sosial tənqid və fərdin cəmiyyətə qarşı müqavimətini, üsyan mövzularını diqqətlə araşdırıb təsvir edir.

Sillitoeun “Sitonlar Ailəsi” trilogiyası, əsasən üç əsərdən ibarət olsa da, bu əsərlərin hər biri bir-birini davam etdirir və tamamlayır. Britaniyanın müxtəlif dövrlərindən işçi-fəhlə sinfinin həyatını əks etdirir. Romanlar mövzu və ideya istiqamətləri baxımından fərqli olsa da, hər üçündə də sosial təzyiqlər, işçi-fəhlə sinfinin problemləri və fərdlərin özlərin təsdiq etmək baxımından mübarizəsi mövzusunda bir geriləmə və ya şüurlu bir inkişaf hiss olunur.

Ədəbiyyat:

1. <https://www.britannica.com/topic/Angry-Young-Men>
2. <https://www.livelib.ru/author/231382-alan-sillitoe>
3. <https://kids.britannica.com/students/article/Alan-Sillitoe/341717>

Yeganə Abdullayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

XX ƏSR İNGİLİS DRAMATURGIYASINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: *ingilis dramaturgiyası, mədəniyyətlərarası dialoq, intertekstuallıq, mədəni kod*

Ключевые слова: *английская драматургия, межкультурный диалог, интертекстуальность, культурный код*

Keywords: *English drama, intercultural dialogue, intertextuality, cultural code*

Hər bir təhkiyə həmişə şərh tələb edir (həm müəllifi, həm də resipiyent tərəfindən) və elə buna görə reallığı eyni zamanda nəinki təqdim edir, həm də onu insanın təxəyyülündə bir növ yaradır və emal edir, yəni “reallıq yaradır”, ancaq eyni zamanda bu reallıqdan asılı olmadığını təsdiq edir. Başqa sözlə desək, təhkiyə dünyanı hansı dərəcədə açırsa, o dərəcədə də gizlədir və təhrif edir. Bu məqamda təhkiyənin xüsusi funksiyası – təhkiyə biliyi meydana çıxır. Poststrukturalizmdə dünya nəhəng, bitib-tükənməyən mətn kimi götürülür: burada, bu mətnin hər bir hüceyrəsi vaxtilə deyilənlərdən hörülüb, yeni nəsnəni yalnız kaleydoskop prinsipi ilə tapmaq mümkündür. Artıq deyilmiş kəlmələrin gözlənilməz kombinasiyası yeni söz yaradır. R.Bartın yanaşmasında “istənilən mətn”[4] başqa bir mətnin əks-sədasıdır.

Beləliklə, “mətn içində mətn”[4] formaları yeni kontekstdə başqa ideyalar üçün istifadə olunur və biz bunu müasir ingilis dramaturgiyasının ən gözəl nümunələrində – Edvard Bond, Tom Stoppard, Hovard Barker və Devid Qreyqin dramalarında görə bilirik. Onların hər birinin dram təfsirində intertekstuallıq problemi dekonstruksiya ilə yanaşı allüziya və reminissensiyaların səviyyəsi, metaforik oxu və intellektual diskurslarla səciyyələnir. Görünən odur ki, bu dramaturqlara Şekspir yaradıcılığı böyük təsir göstərmişdir. Şekspir mətnlərini Devid Qrey “Dunsinən”, Hovard Barker “Gertruda – fəryad”, Edvard Bond “Lir”, Tom Stoppard isə “Rozenkrantz və Gildenstern ölüdürlər” dramalarında bədii formada yenidən şərh edir, daxili konfliktləri intertekstual dialoqla qarşılaşdırırlar. Müasir dramaturgiyada

mənimsənilən və yenidən şərh edilən Şekspir mətnləri bir növ mədəniyyətlərarası və nəsillərarası dialoqda önə çıxır, yenidən nəzərdən keçirilir və yeni məna kəsb edir.

Rozenkrantz və Gildensbern Şekspirin “Hamlet” faciəsində epizodik personajlardır. Onlar baş qəhrəmanın tələbə yoldaşlarıdır və kral tərəfindən Hamletin həqiqətən dəli olub olmamasını müəyyən etmək üçün göndərilir. T.Stoppard onları dramın baş qəhrəmanlarına çevirir və faciəyə başqa tərəfdən baxmağa, hadisələrə yeni baxış bucağından yanaşmağa yol açır. Rozenkrantz və Gildensbern adi insanlardır və o qədər adidirlər ki, onları çox vaxt qarışıq salırlar. Dramaturq “Hamlet” faciəsindəki hadisələri olduğu kimi saxlayır, lakin baş verənləri bu iki personajın nəzərləri ilə açır. Məlumdur ki, Rozenkrantz və Gildensbern sarayda baş verən hadisələrdən xəbərsiz idi, yalnız müəyyən təxminləri vardı.

T.Stoppardın dramında isə baş qəhrəmana çevrilən iki dost ölümə məhkum edilir. Bu əsərdə Hamlet əmisi, kral Klavdi tərəfindən İngiltərəyə sürgün edilir və təsadüfən yolda Rozenkrantz və Gildensbernin apardığı məktubla tanış olur. Orada Hamletin İngiltərəyə gəlişindən sonra edam edilməsi əmrini görür. Hamlet məktubu yenidən yazır və qeyd edir ki, Rozenkrantz və Gildensbern edam edilməlidir. Sonra isə Danimarkaya qayıdır. Əsərdəki intertekstuallıq prinsipini əsas gətirən Isabella Dunlap yazır ki, “Rozenkrantz və Gildensbern öldürülər” fundamental dekonstruksiya məruz qalıb” [1]. Bu fikir onu deməyə əsas verir ki, T.Stoppard Şekspir mətnini dekonstruksiya edir, allüziya və reminissensiyalarla, eyni zamanda da iqtibaslarla oynayır və tamamilə yeni bir mətn yaradır. Bu isə bizə J.Derridanın mədəniyyət mətnlərinin birliyi və onlar bir tərəfdən əvvəl mövcud olan mətnlərlə bağlıdırsa, o biri tərəfdən elə o mətnlərə əsasən yeni mətn yaradırlar fikrini əsaslandırır[5].

Edvard Bondun “Lir”ində kralın Bodis və Fontanel adlı iki qızı var. Lir ölkəni idarə edir, Şekspir faciəsində olduğu kimi hakimiyyəti kiməsə vermək niyyətində deyil. O, özünü xalqın və dövlətin müdafiəçisi hesab edir və xalqı qorumaq üçün illərdir ki, sərhəd boyu divar tikir. E.Bondun Liri çox primitivdir və onun “ayılması” özünə qarşı ədalətsiz münasibətdən irəli gəlir. Həbsə düşəndə iki qızı ilə yanaşı ona kömək edən sadə insanlarla, xain və satqınlarla bir yerdə qalır. Lesli Smitə görə “Bond pyesində orijinala gerçək və yaradıcı dialoq qurur, təsiredici teatr yaradır” [3, s.66]. Göründüyü kimi, E.Bondun əsəri “Kral Lir” faciəsi ilə intertekstual dialoqdadır. Lakin Şekspirdən fərqli olaraq E.Bond Lirin sonda “ayılmasını” göstərmək üçün bir neçə zorakılıq səhnələri təqdim edir ki, kral günahlarının miqyasını dərk etsin.

Burada bir vacib məqamı qeyd etmək yerinə düşər ki, məlum mətni yenidən yazmaq yeni məna yaratmaq istəyindən irəli gəlir. R.Barta görə məndə müəllif iradəsindən kənar, çoxsaylı məna və kodlar yaranır, onların sərbəst oyunu oxucuda “həzz” yaradır. Mətn anlayışında “yazı” termini də yenidən dərk edilir. Bu yeni dərk etmə, “yeni yazı”ların qurulmasını, “bitməyən” mənanı xarakterizə edir [4, s.347]. Bu mənada E.Bondun “Lir”i U.Ekonun təbiri ilə desək ənənəvi “əsər” anlayışından “açıqlığı” və yaradıcı xarakteri ilə fərqlənir.

Hovard Barkerin “Gertruda – fəryad” dramında isə hadisələr Hamletin anası kraliça Gertruda obrazı üzərində cəmlənir. H.Barkerin dramında məlum Şekspir faciəsinin personajları elə yerdəyişmə edir ki, baş qəhrəman Gertruda olur. Bu yerdəyişmə onu deməyə əsas verir ki, artıq ittihamçı Hamlet deyil, onun yerinə Gertruda keçir və hadisələr onun nəzərləri ilə təqdim edilir. Bu, Gertruda və Klavdi arasındakı münasibətə, yəni Hamletin atasının ölümündən əvvəl onlar arasında əlaqənin olub-olmamasına qədər uzanır. Sırrın açılması və onun ətrafında baş verən hadisələr H.Barkerin “Gertruda – fəryad” dramının ideya-məzmun xüsusiyyətini müəyyən edir.

H.Barker cəmiyyətin yaratdığı əxlaqi məhdudiyyətləri pozan fərqli Gertruda obrazını göstərir. Dramaturq cəmiyyətdə yazılmamış qaydalara meydan oxuyan azad ruhlu Gertrudanı elə təqdim edir ki, onunla Klavdi arasındakı münasibətlər ehtiraslı qadının sevgi dolu münasibətləri kimi görünür. Şekspirin “Hamlet”ində bu münasibət Hamlet tərəfindən şiddətlə qınanır. Bu fikri H.Barker dəyişir, Gertrudanı ifrat səhnələrdə təqdim edir. Şekspirin əsərinə yeni məna yükləyir, ərini öldürməkdə səbəbi olan qadın kimi canlandırır. Əsərin bu yeri ailə dəyərlərinə, ər və arvad münasibətlərinə yenidən baxmaq və beləcə, H.Barkerin mətnaltı mənası kimi dəyərləndirməyə əsas verir. Elə bu səbəbdən, Gertruda mənəvi dəyərləri saymayan günahkar və əxlaqsız qadın kimi təqdim edilir.

Devid Qreyq “Makbet” faciəsi ilə intertekstual dialoq qurur və əsərin davamı ilə bağlı öz dramını təqdim edir. “Dunsinan” dramında Makbet məğlub olur və öldürülür, lakin onun dul arvadı ledi Makbet sağ qalır və taxt-tac uğrunda sona qədər mübarizə aparır. D.Qreq Şekspir faciəsini “Dunsinan”da dra-

matik şəkildə birləşdirir və Anja Hertlinin də tam doğru olaraq qeyd etdiyi kimi “iki pyes arasında mürəkkəb intertekstual əlaqə yaradır” [2]. Başqa sözlə, Şekspirlə dialoqa girir.

Şekspirin “Makbet” faciəsinin sonu Dunsinandakı döyüşdə Makbetin məğlub edilməsi və hakimiyyətə Malkolmun gəlməsi ilə bitir. “Dunsinan” isə bu hadisələrdən sonra davam edir və məlum olur ki, ledi Makbet sağdır və taxt-tac uğrunda mübarizə aparmağa hazırdır. D.Qreyqin əsərində ledi Makbet Qruah adı ilə səhnəyə çıxır. Makbetin ölümündən sonra o, yeni hakimiyyət planları qurur, Morayın köməyi ilə birinci nikahdan olan oğlunu hakimiyyətə gətirmək istəyir. D.Qreyq işğalçı qüvvələrə qarşı dayanan hadisələr arasında paralellər aparır, keçmiş müasirliyə köçürür və beləcə, “Makbet” faciəsinə yeni məna verir.

Göründüyü kimi, Şekspir faciələri mədəniyyətlərarası dialoq və eyni zamanda da nəsillərarası dialoq şəklində intertekstual məkan yaradır. Bu mənada, Şekspir mətnləri ideya kimi mədəni konsepsiya və intertekstual dialoq şəklində yenidən ədəbiyyata gətirilir. Başqa sözlə, Şekspir mətnləri informasiya daşıyan işarə, simvol və mədəni kod kimi aşkarlanır.

Ədəbiyyat:

1. Dunlap İ. Rosencrantz and Guildenstern Are Dead - A Postmodern Deconstruction. 2021. https://www.academia.edu/48897337/Rosencrantz_and_Guildenstern_Are_Dead_A_Postmodern_Deconstruction
2. Hartl A. Appropriating the Myth of Macbeth in David Greig's Dunsinane. Shakespeare Seminar Online 16. 2019 https://www.academia.edu/43383351/Appropriating-the_Myth_of_Macbeth_in_David_Greig's_Dunsinane
3. Smith L. Edward Bond's “Lear” // Comparative Drama. Vol. 13, No. 1, 1979, p. 65-85.
4. Барт Р. Нулевая степень письма. Философские технологии. Структурализм. М.: Академ. Проект, 2008. 431 с.
5. Деррида Ж. О грамматологии. Пер. с фр. и вст. ст. Н.Автономовой. М.: «Ad Marginem», 2000. 512 с.

Zarifa Muminova

Uzbekistan-Finland Pedagogical Institute

SOCIAL AXIOLOGICAL ASPECTS OF TOLERANCE ISSUES IN UZBEKISTAN

Açar sözlər: çoxmədəniyyətli cəmiyyət, dözümlülük, dini ədəbiyyat

Ключевые слова: мультикультурное общество, терпимость, религиозная литература

Keywords: a multicultural society, tolerance, religious literature

Uzbekistan is a multicultural society with representatives of different nationalities and religions. More than 130 nationalities and ethnic groups, Islam, Orthodox Christianity, the Catholic Church, Protestantism, Judaism and other religious denominations freely operate in the country [1, 26 p]. This diversity requires the strengthening of the principles of tolerance in society. However, along with positive developments in ethnic and religious tolerance in Uzbekistan, there are also some systemic problems. At this point, if we define the concept of tolerance, Tolerance (lot. *tolerantia* – patience), Tolerance is a concept that implies being tolerant of the lifestyles, behaviors, customs, feelings, opinions, ideas, and beliefs of others. Tolerance – It is defined as a positive attitude aimed at recognizing, accepting, correctly understanding, and respecting the existence of multiculturalism, pluralism, diversity, and diversity in society, and it should be noted that this concept has a number of synonyms in the Uzbek language, such as tolerance, patience, contentment, tolerance, endurance, and resilience.

The historical roots of tolerance in Uzbekistan go back a long way.

The territory of Uzbekistan has long been a crossroads of various civilizations, religions and cultures. Faiths such as Zoroastrianism, Buddhism, Islam, Christianity coexisted peacefully in Central Asia. The works of great Uzbek thinkers - Imam Bukhari, Imam Termizi, Al-Beruni, Ibn Sina - also promote tolerance, patience, and a culture of dialogue.

The Constitution of the Republic of Uzbekistan (Article 31) guarantees citizens freedom of conscience, that is, the right to choose any religion or not to profess any religion [2, 56 p]. Also, the Law “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”, updated in 2021 [3, 102 p], regulates the activities of religious denominations.

However, in practice, registering religious organizations is a complicated and lengthy process. International organizations such as Human Rights Watch and Forum 18 have criticized this situation and recommended liberalizing the registration procedure for religious organizations. [4, 84 p], [5, 28 p].

There are also restrictions on the distribution of religious literature and religious education. For example, religious materials can only be obtained from authorized sources and are subject to prior examination. This restricts the right to free access to religious information [6, 56 p].

Uzbekistan is home to many ethnic groups, including Tajiks, Kazakhs, Russians, Kyrgyz, Tatars, and Koreans. Many of them strive to preserve their national cultures. The state supports the activities of cultural centers for ethnic groups. As of 2022, more than 140 national cultural centers operate in Uzbekistan [7, 78 p].

However, access to education in the Tajik, Russian, and Kyrgyz languages remains limited for some groups, particularly Tajiks. The dramatic decline in the number of Tajik-language schools has been documented in investigative journalism and academic articles [8, 66 p]. The level of provision of Russian-language schools and textbooks is also a topic of discussion [9, 98 p].

The level of representation of ethnic groups in state governance and political processes remains low, which hinders their full integration into socio-political life [10, 78 p].

According to the decision of the United Nations General Assembly, since 1997, the date of adoption of this document, November 16, has been celebrated annually around the world as the "International Day for Tolerance." The main goal is to encourage the peoples of the world to be tolerant, to preserve peace, and to achieve socio-economic well-being. The education system and the media play an important role in the formation of tolerance. Unfortunately, the topics of interethnic harmony, interreligious dialogue and tolerance are not systematically studied in schools and higher education institutions. Monitoring conducted by UNESCO and OSCE (Organization for Security and Cooperation in Europe) indicate that Uzbekistan has been doing quite a bit of positive work in recent years to develop a culture of tolerance in the education system. [11, 89 p], [12, 120 p].

Religious topics are often portrayed in the media as dangerous or radical, which can reinforce stereotypes that portray religious activism as a social problem [13, 81 p].

Although Uzbekistan has a significant legislative framework in the field of tolerance, the following recommendations are relevant for the development of this area:

1. Protect the rights of religious organizations and ethnic groups in accordance with international standards.
 2. Ease restrictions on religious literature, develop religious education on a legal basis.
 3. Expand access to education and cultural information in their native language for ethnic minorities.
 4. Actively promote a culture of tolerance through the education system and the media.
 5. Develop state programs aimed at strengthening interethnic and interfaith dialogue.
- Consistent actions in these areas will serve to build a stable, open and inclusive society in Uzbekistan.

References:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, 1992 (so‘nggi o‘zgartirishlar bilan)
2. “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonun, 2021
3. Human Rights Watch. *“World Report 2023: Uzbekistan.”*
4. Forum 18 News Service. *Uzbekistan religious freedom survey, 2022.*
5. United States Commission on International Religious Freedom (USCIRF), *Annual Report 2023: Uzbekistan section*
6. OSCE/ODIHR. *Freedom of Religion or Belief Issues in Uzbekistan, 2021*
7. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi ma’lumotlari, 2022
8. Toshpo‘latova D. *“Etnik guruhlar va til siyosati O‘zbekistonda”*, Jahon siyosati jurnali, 2022
9. UNESCO Tashkent Office. *Multilingual Education in Central Asia, 2021*

10. Karimov, Sh. "Ethnic Minorities in Uzbekistan's Governance Structure", Central Asia Analytical Bulletin, 2023
11. OSCE Office in Uzbekistan. *Education for Tolerance: Review Report*, 2021
12. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*, 2020
13. Ahmedova N. "Diniy stereotiplar və onların OAVda şakllanishi", OAV və Jamiyat, 2022

Zülfüyyə Əbilova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİ ZAMANI YARANAN KULTUROLOJİ VƏ LİŊQVİSTİK ÇƏTİNLİKLƏRİN TƏHLİLİ

Açar sözlər: *linqvofobiya, ksenoqlossofobiya, lingvosentrizm, tərcüməçinin yalançı dostlar, geniş lüğət*

Ключевые слова: *лингвофобия, ксеногlossофобия, лингвоцентризм, ложные друзья переводчика, большой объем слов*

Key words: *linguophobia, xenoglossophobia, linguacentrism, false friends of the translator, wide vocabulary*

Dil işarələr sistemidir və eyni zamanda dünyanın bir modelidir. Digər bir tərəfdən isə dil etnosun nadir əlamətidir. Fəaliyyətin və inkişafının bütün dövrlərində dil hələ də sosial hadisə kimi özünü təsdiq etmişdir. Yəni dili cəmiyyətdən kənar, lazımsız ölü bir varlıq kimi görmək olmaz. Dil əsas kommunikasiya vasitəsidir və eyni zamanda dil sosial interaksiyasını və ya başqa sözlərlə qarşılıqlı əlaqə funksiyasını yerinə yetirir.

Xarici dil öyrənmək bütün dövrlərdə olduğu kimi müasir dövrdə də, aktual və zəruri proseslərdən biridir. Lakin, bu gün xarici dili öyrənən insanlar dil öyrənərkən tez-tez müəyyən qorxu və ya narahatlıqlar ilə qarşılaşırlar. Əksər hallarda, bu yanlış seçilmiş metodologiya səbəbindən, dil öyrənmək cəhdləri uğursuz olduqda baş verir və bunun fonunda "linqvofobiya" inkişaf etməyə başlayır [3, s.1427]. Bununla belə, "linqvofobiya" mövzusunə toxunarkən bəzi nüansları da nəzərə almaq lazımdır. Birincisi, xarici dil öyrənərkən lingvofobiya həmişə "təhlükə" yaratmır. Xarici dili öyrənən insanlar "səhv etmək" qorxusunu yaşaya bilər, bu isə lingvofobiyanın bir növü sayılır. Bildiyimiz kimi, özünə inamın olması danışmaq bacarıqlarını daha da gücləndirir. Xarici dili öyrənən insanın özünə inamını artırmaq, onun bu yöndə rahatlığını təmin etmək lazımdır. Bu, düzgün proqram tərtibatı və əlverişli tədris metodları ilə aradan qaldırmaq mümkündür.

Linqvofobiya ilə bağlı əsl problem, yalnız bir dilin öyrənilməsinə icazə verilən "lingvosentrizm" halına gəldikdə ortaya çıxır. Lingvosentrizm iki fərqli nümunədə göstərilə bilər. İndiki mərhələdə Amerika Birləşmiş Ştatlarında immiqrasiyanın artması, xüsusən də ispanilli qeyri-qanuni mühacirlərin sayının artması səbəbindən lingvosentrizm getdikcə daha çox yayılır. Getdikcə daha çox lingvosentrik mənalı ifadələr eşidilir: "İndi Amerikada yaşayırlar. İngilis dilində danışmalıdırlar!". Bununla yanaşı, xarici dil öyrənməyin asan olmadığını düşünməyə dəyər.

İkincisi, Amerika Birləşmiş Ştatlarında tez-tez rast gəlinən, dilçilik nöqtəyi-nəzərindən "ksenoglossofobiya" problemi var ki, bu "xarici dildən və ümumiyyətlə xarici dilli insanlardan qorxmaq" kimi xarakterizə edilə bilər. "Ksenofobiya" fərqli insanlardan qorxmaq və ya onları sevməmək deməkdir. Amerika Birləşmiş Ştatları hər zaman artan miqrant sayı ilə seçilirdi, bunun nəticəsində ABŞ fərqli dillərdə danışan çox sayda insanın olduğu bir dövlət idi, xüsusən alman, fransız, holland, italyan, rus, İsveç, norveç, danimarka və s [3, s.1428].

Psixoloji və kulturoloji çətinliklərdən başqa, xarici dili öyrənən insanlar bəzi lingvistik çətinliklər ilə də üzləşə bilər. Bununla belə, müəyyən bir dilin öyrənilməsi prosesi, sözlərin orfoqrafiyasından və bəzən olduqca çətin tələffüzündən tutmuş, geniş lüğət tərkibinə və fərqli qrammatikasına qədər mürəkkəb bir prosesdir. Xarici dil öyrənən insanlar müəyyən bir dilə xas olan müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Ana dili latın əlifbasına əsaslanan insanlar müxtəlif Slavyan dillərinin orfoqrafiyasında problemlərlə üzləşə bilər, çünki onlar kiril əlifbasına əsaslanır. Məsələn, rus dilini öyrənərkən, ingilis dili daşıyıcısı

orfoqrafiyadakı uyğunsuzluqlar səbəbindən sözlərin yazılışı ilə bağlı problemlərlə üzləşə bilər. Başqa bir nümunə, digər dillərə bənzəməyən heroqliflərə və işarələrə əsaslanan dillər ola bilər, bu dillərə ərəb, hind, gürcü, ivrit və digər dillər daxildir.

Sözlərin çoxmənalılığı da başqa bir problem yarada bilər. Çox vaxt belə dillərdə, bir tərəfdən sözün sinonimlərinin öyrənilməsi tələb olunur, digər tərəfdən öyrənməyi bir qədər asanlaşdıran bir çox alınma sözlər də var. Ancaq, bəzən bir sözün iki fərqli dildə oxşarlığı tamamilə fərqli mənalar verə bilər. Bu hadisə “false friends” və ya “tərcüməçinin yalançı dostları” adlanır. Bu cür sözlər ya səs, ya da yazı baxımından oxşarlıqlara malikdir, lakin, tamamilə fərqli mənalar daşıyaraq, ana dilində danışanı səhv yönləndirir. Çox vaxt xarici dili öyrənərkən, təlim zamanı məntiqi nəticəyə əsaslanan deduktiv və ya assosiativ tədris metodundan da istifadə olunur ki, burada fərd öz doğma və ya əvvəllər öyrəndiyi dildə oxşarlıqlar tapmağa çalışır. Lügət bazasının genişləndirilməsində bu metod müsbət xüsusiyyətlərə malikdir, çünki bu, yeni bir dil öyrənəndə qısa müddət ərzində daha çox yeni söz yadda saxlamağa kömək edir, eyni zamanda bir sözün mənasını səhv başa düşmək kimi mənfi məqamlar da vardır ki, bu da sözləri istifadədə, yadda saxlamaqda və anlamaqda səhvlərə səbəb olur.

İngilis dilində Azərbaycan və rus dilinə bənzər, lakin hər üç dildə fərqli mənalar ifadə edən bir çox söz tapmaq olar. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

colon – sütun (колонна) deyil, iki nöqtə (двоеточие) deməkdir

fabric – fabrik (фабрика) deyil, parça (ткань) deməkdir

actually – aktual (актуальный) deyil, əslində (на самом деле) deməkdir

chef – şef (шеф) deyil, başaşbaz (шеф-повар) deməkdir

intelligence – inteligent (интеллигенция) deyil, idrak (интеллект) deməkdir [1, s.201].

Hər bir dilin öyrənilməsində öz çətinlikləri var, amma bəşəriyyət qədim zamanlardan bəri müxtəlif xalqlarla ünsiyyət qurmağın zəruriliyi ilə yanaşı, bütün dünyadan uzaqlaşmağın və qapalı bir həyat tərzini keçirməyin mümkünsüzlüyünü dillərin öyrənilməsi ilə əlaqələndirmişdir. Buna görə də ildən-ilə xalqların dinc yanaşı yaşaması üçün hər cür şərait yaradıldı və bu da fərqli mədəniyyətlər arasında dialoq qurma ideyasına səbəb oldu.

Bütün yuxarıda yazılanları nəzərə alaraq, belə nəticəyə gəlirik ki, dil olduqca mürəkkəb və çoxşaxəli bir fenomendir, amma eyni zamanda, müasir dövrümüzün tələblərindən biri də, ana dili ilə kifayətlənməmək və yeni dil öyrənməyə çalışmaqdır. Dil öyrənmək üçün müxtəlif metodik yanaşmalar, proqramlar var. Fikirimizcə, xarici dilin öyrənməsi zamanı, bütün çətinliklər və özəlliklər əvvəlcədən nəzərə alınsa, düzgün metodologiya seçilsə, xarici dilin öyrənilməsi nisbətən daha asan ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Алексеев, М.П. Восприятие иностранных литератур и проблема иноязычия. // Ленинград: Труды юбилейной сессии ЛГУ. Секция филологических наук. – 1946. – 310 с.
2. Бенвенист, Э. Общая лингвистика. // М.: Прогресс. – 1974. – 447 с.
3. Mammadkarimova, Z.M. The Status of Multilingualism in the Period of Globalization. // II International Scientific Conference of Young Researchers dedicated to the 95th Anniversary of the National Leader of Azerbaijan, Heydar Aliyev. – Baku: Baku Engineering University. – 27-28 April, 2018, p. 1427-1429.

Светлана Сигаева

Минского государственного лингвистического университета

КОНЦЕПТ СИМВОЛА: СИМВОЛ КАК МНОГОЗНАЧНОЕ ПОНЯТИЕ

Ключевые слова: Символ, идея, образ, архетип

Key words: symbol, idea, image, archetype

Açar sözlər: simvol, fikir, görüntü, arxetip

В переводе с греческого языка ΣΥΜΒΟΛΟΝ означает «связь, совпадение (частей единого); «слияние», «знак, узнаваемый признак» [5, с. 457].

Символ – это:

1. Условное обозначение предмета, понятия, явления.
2. Художественный образ, условно отражающий какую-либо мысль, идею, чувство и т. п.

В. Похлёбкин в книге «Словарь международной символики и эмблематики» даёт следующее определение: «Символ – концентрированная, условная, абстрактная форма отражения и фиксации научных (или религиозных) знаний человека с помощью стилизованного знака» [6, с. 23].

Значение символа существует в коллективном сознании той или иной культурной группы. Символы являются важнейшим механизмом культурной памяти, они передают тексты, сюжетные схемы и другие семиотические образования из одного пласта культуры в другой. Символы берут на себя функцию механизмов единства, преобразуя явление в идею, а идею в образ. Образная символика имеет архетипическое происхождение, и поэтому символы часто сводятся к одному прототипу. Например, символ «дерево» или «мировое древо», который встречается, например, в поэзии Я. Купалы, М. Богдановича и Я. Коласа входит в структуру «бессмертие – космическая ось – центр мира – рост – цветение – сознательное и бессознательное – знание – мудрость»

Символические образы бывают следующих видов:

1. Образ, сочетающий контрасты, синтезирующий противоположности, указывающий на двойственный смысл (Двуликий Янус, кентавр, сфинкс указывают на дуальность человеческой природы - высокое и низменное, умирание - возрождение, рациональное - иррациональное; огонь - созидательная стихия, и в то же время - разрушительная сила).

2. Символический образ может обобщать и связывать разные уровни реальности. Например, символ змеи - в Греции - символ мудрости, воскрешения, обновления, исцеления. Является атрибутом Эскулапа, Гиппократ (эмблема аптеки), Гермеса. В то же время змея - это смерть, яд. Змея - символ добра и зла, света и тьмы.

3. Образованию символов способствует максимальная концентрация смыслов в одном объекте, представляющем собой фрагмент человеческого тела. Практически все его части имеют глубокую символику (рука, сердце, глаз, голова и т. д.).

4. Магические образы-символы создаются человеком для наиболее полного выражения душевных и духовных состояний (огонь, любовь, огненная любовь; пасхальный огонь).

Символ – это условное обозначение какого-либо понятия, явления или процесса, отражающее определенную мысль, идею, чувство или воображение, вызывающее определенный круг ассоциаций. И если в общем смысле символ – это многозначный предметный образ, объединяющий различные планы воспроизведения действительности, то литературный символ приобретает новые (метафорические, условные) значения, основанные на родстве и сходстве между некоторыми явлениями действительности. Различные типы символов находят концентрированное выражение в словесных символах, адекватное восприятие которых возможно лишь при условии знания и усвоения духовных ценностей национальной культуры. На протяжении веков белорусский язык выработал свой символический код, семантическое поле которого содержит различные пласты его лексического состава – колоронимы, топонимы, хрононимы, названия растительного и животного мира и т. д. Синтетический характер соответствующих словесных символов проявляется в их воздействии на различные компоненты внутренней жизни человека: волевые, эмоциональные, эстетические, нравственные и другие важные факторы национально-культурной самоидентификации именно потому, что они являются своеобразной эстафетой исторически значимых смыслов, архетипических образов, кодирующих память слова в его многофункциональных культурных контекстах. Выделяются следующие тематические группы, представляющие белорусский образный мир, в частности, библейские слова-символы (ангел, Христос / анёл, Хрыстос), космологические слова (луна, звезды / месяц, зоркі), названия явлений природы (ветер, молния, облака / вецер, маланка, хмары), растительные символы (василек, лен, папороть-цветок / васілёк, лён, папараць-цветок); определение образно-символической сути названий произведений («Раскиданное гнездо» Я. Купалы, «Новая земля» Я. Коласа, «Венок» М. Богдановича).

Символ, символика в народной поэзии – устойчивое, строго дифференцированное по содержанию представление, вызывающее постоянный круг ассоциаций в определенной поэтической системе. В символе достигается полное равновесие между «внутренним» и «внешним»,

идеей и образом, «идеальным» и «реальным». Поэтому естественно, что современное использование понятий «образ» и «идея» может отличаться друг от друга: символ – это выражение того, что есть в самой идее. Выражение национального менталитета тесно связано с системой символических образов и представлений, присущих тому или иному народу. Более того, некоторые ученые вообще рассматривают менталитет как набор символов. Совокупность национально ориентированных символических средств дает достаточно полную информацию о том, каковы основные структуры мышления, этики, эстетики, права, способы осмысления нового опыта в данной культуре, воссоздавая тем самым картину национального мировоззрения. Такой подход к определению места символики в жизни этноса не означает, что реальная действительность воспринимается человеком в системе понятий, построенных на ирреальных, отраженных образах-символах, то есть как мир ирреального, преобразованного сознанием. Символы – это разновидности знаков: они являются носителями энергии, своеобразными конденсаторами и приемниками мировой энергии. И именно их энергия, божественная или космическая, создает истинную природу символа, благодаря которой он уже не пустая оболочка, а носитель энергии, силы и жизни.

Символ – универсальный архетип социальной индивидуальной жизни, в котором закодировано прошлое народа и который одновременно определяет будущее народа. Символика интернациональна, она охватывает столетия, охватывая мечты целых поколений (например, крест, молодильные яблоки, живая вода). Символ выявляет существенное в объекте познания, объединяет абстракции. Символ может быть амбивалентным (огонь как свет, созидательная стихия, огонь как разрушительная сила, крест). Дж. Купер [3, с. 7] подчеркивает: «Традиционная символика исходит из того, что небесное первично, и земное есть лишь его отражение или образ: высшее заключает в себе смысл низшего. Небесное не только первично, но и вечно». Это придает символу ту бессмертную силу, которая остается действенной несмотря на века. Символизм является основой человеческого разума. Его значение для мышления является фундаментальным, и идеальный символ должен удовлетворять всем аспектам человека, включая дух, интеллект и чувства. Все религиозные обряды имеют символическое значение, без понимания которого ритуал становится пустым «суеверием». Религиозный символизм является важной частью культуры. Нигде символическое выражение идей, слов, жестов, запахов, цветов не представлено так широко, как в церковных таинствах и обрядах, отражая гармоничную связь между частями мироздания. В настоящее время символы различают как универсальные, специфические, случайные, мифологические, первичные, традиционные, архетипические, коллективные, индивидуальные, религиозные, лирические и т. д. Символ не просто служит эквивалентом чего-либо, а связывает все уровни реальности, устанавливает связь между различными планами бытия, между человеческим существованием и структурой космоса. Сила символа может быть выражена не через логическую интерпретацию, разум, а через интуицию. Символы пробуждают индивидуальный опыт, одухотворяют его, стимулируют метафизическое познание мира и потому являются ключом, открывающим врата тайны. Ценность истинного символизма заключается в его способности выходить за пределы мира видимых форм в мир горний (небесный). Каждый символ является отражением определенного целого, которое лишь проецируется в него. Символ стимулируют метафизическое познание мира и, следовательно, являются ключом, открывающим врата тайны. Ценность истинного символизма заключается в его способности выходить за пределы мира видимых форм в мир горы (небес). Каждый символ является отражением определенного целого, которое лишь проецируется в него. Трансцендентное невозможно передать обычными словами, поэтому его можно передать только через миф, сказку, притчу, символ.

Литература:

1. Воробьев, В.В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М., 2008. – 112 с.
2. Купер, Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер. – М.: Золотой век, – 1995. – 401 с.
3. Маслова, В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
4. Мифологический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – 736 с.
5. Похлебкин, В. Словарь международной символики и эмблематики / В. Похлебкин. – М., 1994. – 560 с.

6. Топоров, В. Н. Древо мировое / В. Н. Топоров // Мифы народов мира: энцикл.: в 2 т. / гл. ред. С. А. Токарев. М., 1987. – Т. 1: А – К.
7. Шамякіна, Т. І. Міфалогія Беларусі (нарысы) / Т. І. Шамякіна. Мінск, 2000
8. Ясперс, К. Энциклопедия символа / К. Ясперс. – М.: 2004. –130.

Сабина Поладова
Азербайджанский Университет Языков

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК: ГЛОБАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ КОММУНИКАЦИИ

Açar sözlər: qloballaşma, lingua franca, global rabitə, ingilis dili, internet rabitəsi

Key words: globalization, lingua franca, global communication, English language, internet communication

Ключевые слова: глобализация, лингва франка, глобальная коммуникация, английский язык, интернет-коммуникация

На сегодняшний день английский язык занимает одну из ведущих позиций среди наиболее распространённых языков мира. Около 1,5 миллиарда человек владеют английским как родным или вторым языком, что сделало его универсальным средством международного общения. Английский стал неотъемлемым элементом современной глобальной коммуникации, активно применяемым в политике, бизнесе, науке и технологиях. Международные организации часто используют английский в деловой переписке и на официальных встречах, что способствовало превращению его в язык межкультурного общения – лингва франка.[6, с. 17] Благодаря английскому представители разных культур могут понимать друг друга.

Многие образовательные учреждения акцентируют внимание на изучении английского, осознавая важность этой компетенции в профессиональной деятельности. Владение английским расширяет карьерные перспективы и усиливает конкурентоспособность на мировом рынке труда. [4, с. 29]

Процессы глобализации и усиление влияния английского языка также воздействуют на культурные особенности различных стран. Сегодня английский язык стал основным средством общения в области кино, музыки, литературы и искусства. Изучение английского языка даёт возможность не только овладеть навыками общения, но и познакомиться с мировыми культурами.

Бурное развитие интернет-коммуникаций и лёгкий доступ к онлайн-ресурсам позволяют людям со всего мира приобщаться к произведениям культуры на английском языке. Это создаёт уникальные возможности для взаимного культурного обмена и взаимопонимания через изучение отличий и особенностей разных народов. [1, с. 122]

Влияние английского ощущается также в образовательной и научной сферах. Многие университеты, особенно в Европе и Северной Америке, предлагают обучение на английском языке, привлекая студентов со всего мира.

Изучение английского открывает доступ к обширной информации и культурным достижениям, расширяя горизонты знаний. В современном глобальном обществе владение английским стало важнейшим фактором успешной профессиональной реализации и конкурентоспособности. [5, с. 54-55] Это также объясняет популярность английского языка в странах, где он не является родным.

Преимущество английского языка на международной арене связано с его широким распространением и активным использованием в бизнесе, науке и технологиях. Он выступает связующим звеном между народами, способствует обмену знаниями и информацией в разных сферах человеческой деятельности.

Благодаря английскому люди из разных уголков мира могут общаться, преодолевая языковые и культурные барьеры. Английский широко применяется как рабочий язык в международ-

ных организациях, на научных конференциях, а также всё чаще становится основным языком обучения, оказывая влияние на образовательные системы разных стран.

С развитием интернета и коммуникационных технологий его роль как универсального языка для обмена знаниями и культурными ценностями продолжает усиливаться.

Кроме того, английский стал важным средством дипломатического общения между государствами. [7, с. 67]

Английский язык занимает центральное место в глобальной коммуникации, объединяя людей разных национальностей и культур. Его значимость охватывает международный бизнес, науку, технологии, образование и культуру, превращая английский не только в средство общения, но и в инструмент профессионального и научного роста.

В деловом мире владение английским способствует экономическому взаимодействию, открывает новые карьерные пути и упрощает установление партнёрств. В научно-технической сфере английский обеспечивает доступ к современным исследованиям, публикациям и инновациям.

В области образования английский стал универсальным языком академического обмена, предоставляя студентам и учёным возможность участвовать в глобальных проектах и черпать знания из первоисточников. [8]

Культурное влияние английского проявляется в широком распространении англоязычной музыки, кино и литературы, что стимулирует культурный обмен.

Тем не менее, доминирование английского языка не отменяет важности сохранения национальных языков и культурной идентичности.

В будущем английский, скорее всего, сохранит своё лидерство благодаря цифровым технологиям, искусственному интеллекту и глобальным образовательным программам. Однако возможные изменения в технологиях перевода и политических раскладах могут повлиять на динамику языковой глобализации. Несмотря на это, владение английским остаётся важнейшим навыком для успешной интеграции в мировое сообщество и профессиональной реализации в условиях глобализации.

Литература:

1. Бирюкова, М. А. Глобализация: интеграция и дифференциация культур // Философские науки. 2004. № 4. 423 с.
2. Демьяненко М.Я., Лазаренко К.А., Кислая С.В., Основы общей методики преподавания иностранных языков. Киев, 1976.
3. Нешищенко Г. П. К рассмотрению динамики языковой ситуации через призму процессов интеграции и дифференциации // Глобализация – этнизация. Этнокультурные и этноязыковые процессы: в 2-х кн. М.: Наука, 2006. Кн. 1. с. 38-69.
4. Crystal, D. (2012). English as a Global Language. Cambridge University Press.
5. Graddol, D. (2006). English Next: Why global English may mean the end of 'English as a Foreign Language'. British Council.
6. Jenkins, J. (2007). English as a Lingua Franca: Attitude and Identity. Oxford University Press.
7. Kachru, B. B. (1992). The Other Tongue: English Across Cultures. University of Illinois Press.
8. <https://www.bartleby.com/essay/Cultural-Globalization-and-WesternizationP37NL4J8M6S>.
9. <https://anecole.com/pochemu-anglijskij->

III BÖLMƏ

QLOBALLAŞAN DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Afət Əliyeva
Bakı Slavyan Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA YENİ XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: xarici dil, öyrənmə, ünsiyyət, qlobal dünya, çoxdillilik

Key words: foreign language, study, communication, global world, multilingualism

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникация, изучать, глобальный мир, многоязычие

Gələcək bizim əlimizdədir: ona istədiyimiz formanı vermək bizim özümüzədən asılıdır. Bu gələcəyin inşası müəyyən dərəcədə xarici dil bilgilərimizin inkişafı və yerində tətbiqi ilə də bağlıdır. Xarici dili öyrənmək miflərlə əhatə olunub və bu miflərin çoxu uğura ən çox nəyin töhfə verdiyi barədə tamamilə yanlış təəssürat yaradır. Əgər öz inkişafımızı və mənafeyimizi nəzərə almaq istəyiriksə, yaxşı olar ki, bu inancların və fikirlərin yalnız müsbət nüanslarını tətbiq edək. Dil və ünsiyyət insan davranışının ən mürəkkəb aspektlərdən birini təşkil edir. Xarici dili öyrənmədə və uğur qazanmada, bir çox amillər vacib rol oynayır, lakin ümumiyyətlə razılaşmalıyıq ki, motivasiya onların ən vaciblərindən biridir. Motivasiya öyrənməyə təsir edə bilər və ya ona səbəb ola bilər.

Qloballaşan dünyada inkişaf prosesləri bütün sahələrdə olduğu kimi, dillərin öyrənilməsinədə xüsusi yanaşma tələb edən prosesdir. Xarici dil öyrənmək həm cəmiyyət, həm də insan üçün faydalıdır. Yeni bir dil öyrənmək sadəcə dil bacarıqları əldə etməkdən daha çox şey təklif edir. Bu həm də yeni mədəniyyətə, yeni düşüncə tərzinə və dünyaya baxışa qapı açır. Hər bir dil özünəməxsus mədəni kimliyin əksidir və yeni bir dil öyrənməklə insan həm də əlaqəli mədəniyyəti daha dərinlən dərk etmiş olur. Biz son illərdə dillərin əhəmiyyətinin sıçrayış və həddən artıq artdığı qloballaşan dünyada yaşayırıq. Müasir dünyada hamımız hər kəslə əlaqə saxlayırıq. Beləliklə, yeni dilləri öyrənməyə böyük ehtiyac var, çünki bu, təkcə peşəkar deyil, həm də şəxsi tərəqqi üçün böyük kömək vasitəsi kimi təqdim olunur. İkidillilik və ya çoxdillilik cəmiyyətdə adi bir hal kimi qəbul edilir, dilin mükəmməl istifadəsi əhalinin müəyyən bir kateqoriyası üçün qorunur və istifadəsi daha aktual hal alır.

Xarici dil öyrənmək başqaları ilə həqiqətən ünsiyyət qurmağı və əlaqə yaratmağı öyrənməkdən ibarət olan bir prosesdir. Dil öyrənmə və inkişaf etdirmə, yalnız insanlarla qarşılıqlı əlaqədə inkişaf etdirilə bilən inanılmaz mühüm həyat bacarığıdır. Xarici dilə yiyələndiyimiz zaman, kiminsə dediyini başa düşmək, düzgün lüğət və qrammatikanı xatırlamaq, bu söz və qrammatikanı lazımı kontekstdə yerləşdirmək və cavab vermək kimi yeni fəvqəlbəşəri gücümüzədən istifadə edə bilirik. [3]

Xarici dilləri öyrənmək ideyası ünsiyyət qurmaq bacarığı olan qlobal birlik yaratmaq üçün qlobal bir fikirdir. Fərqli ana dilləri olan insanlar arasında ünsiyyət xarici dil təhsilinin nəticəsində mümkün olandır. Bu cür təhsil olmasa, müxtəlif ölkələrdən olan insanlar ünsiyyət qura bilməzlər. Xarici dil təhsili dünya xalqları arasında ünsiyyətə imkan verir. Xarici dillər və dünya dilləri iki növ olmaqla, müəyyən oxşarlıqlara malikdir. Xarici dil ana dilindən fərqli bir dildir. Dünya dilləri dünyanın əksəriyyətinin danışdığı dillərdir. Dünya dilləri deyəndə ispan, mandarin və ingilis dilləri nəzərdə tutulur. Xarici dil təhsili və öyrənmənin tərkib hissələri – danışmaq, eşitmə, oxu və yazı bacarıqlarıdır. Normalda xarici dil təhsili ilk öncə bir az qrammatika və söz bazasının tətbiqi ilə başlayır. Bunu öyrətmək üçün müxtəlif üsullar var və üsullardan biri danışmaq qabiliyyəti vasitəsilə xarici dil təhsilinə konsentrasiya, digəri üslubi oxumaq bacarığıdır. Hər iki təhsil növü vacibdir, lakin birləşmə xarici dili anlamaq üçün ən yaxşıdır. Bu gün qloballaşma ilə xarici dili başa düşmək və danışmaq dünyada yaşamaq üçün çox vacibdir.

Qlobal iş dünyasında tez-tez ingilis dili üstünlük təşkil etsə də, digər dillərin (fransız, alman, ispan vəs.) danışıldığı bölgələrdə bir çox peşəkar imkanlar mövcuddur. Buna görə də xarici dilə yiyələnmək ticarət, turizm, diplomatiya və tərcümə kimi sahələrdə beynəlxalq karyeralar üçün qapılar açır və qlobal əmək bazarında rəqabət üstünlüyü təmin edə bilər. Başqasının dilini öyrənməklə biz dünyanın dil və mədəni müxtəlifliyinə qarşı artan həssaslığını inkişaf etdiririk. Bu, müxtəlifliyin getdikcə daha çox qiymətləndirildiyi bir dünyada tolerantlığı, açıq fikirliliyi və mədəniyyətlərarası anlaşmanı, vacib bacarıqları təşviq etmiş olur. Qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dili bugünkü qlobal kontekstdə vacib dil olsa da, xarici dilləri öyrənmək çoxlu şəxsi, peşəkar və mədəni faydalar təklif edir. Bu, nəinki dünya haqqında anlayışımızı zənginləşdirir, həm də idrak qabiliyyətlərimizi və mədəniyyətlərarası bacarıqlarımızı gücləndirir. Beləliklə, xarici dillərin öyrənilməsinə sərmayə qoymaq həm şəxsi, həm də peşəkar olaraq bir çox cəhətdən öz bəhrəsini verən dəyərli investisiyadır. Qloballaşma fenomeni bütün sektorlardakı işəgötürənlərin iş dünyasında ən çox istifadə olunan bəzi dilləri öyrənmə ehtiyacını vurğulayır. İnşaat, maliyyə, menecment, marketinq, təhsil, internet, turizm... bütün sahələr xarici dili yaxşı bilmək tələb edir. İstər ən beynəlxalq dil olan ingilis dili, istər Avropa və Afrika qitəsinə böyük təsiri olan fransız dili, istər dünya iqtisadiyyatının mühərriklərindən birinin ruhu və Avropanın ürəyi olan alman dili -onların hamısının iş dünyasında öz aktuallığı var.

Yeni texnologiyaların inkişaf tempi və bugünkü kommunikasiya şəbəkəsinin təklif etdiyi böyük imkanlar, fəaliyyət üçün heç bir məhdudiyyətin olmadığı qlobal ticarət sisteminin yaranmasına kömək edir. Dünya xəritəsində uzaq bir yerdə yerləşən istənilən orta şirkət digər şirkətlərlə yeni əməkdaşlıq və mübadilə şəbəkələri yaratmaq imkanlarına malikdir. Ona ehtiyacı olan tək şey, ikisi arasında qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırmaq üçün həmsöhbəti ilə ünsiyyət əlaqəsidir.

Dilləri öyrənmək zəhninizi zənginləşdirməyə və həyatınızda yeni məqsəd və amallara nail olmağa kömək edir. Xarici dil öyrənmək səyahət və ya mədəni mübadilə zamanı ana dili danışanlarla daha orijinal ünsiyyət qurmağa imkan verir. İnsanların ana dilində bilavasitə qarşılıqlı əlaqə qurma qabiliyyəti nəinki daha güclü əlaqələr qurur, həm də onların perspektivini və mədəniyyətini daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Bugünkü rəqabətli dünyada dillər müasir mədəniyyətimizin əsas hissəsidir. Onlar bizə biliklərimizi genişləndirməyə və dünyanın digər yerlərindən olan insanlarla ünsiyyət qurmağa kömək edir.

Beyninizin imkanlarını inkişaf etdirmək üçün yeni bir dil öyrənmək, yeni bir deyim öyrənmək idrak qabiliyyətlərimizi qoruyub saxlamağa və təkmilləşdirməyə imkan verir. Xarici dilləri öyrənmək böyümənin mühərrikidir. Tədqiqatlar göstərir ki, yeni dilləri öyrənmək beynin idrak fəaliyyətini gücləndirir, yaddaşı, konsentrasiyanı və öyrənmə qabiliyyətlərini yaxşılaşdırır. O, həmçinin yaşa bağlı zehni zəifləməni gecikdirməyə və Alzheimer xəstəliyi kimi bəzi neyrodegenerativ xəstəliklərin qarşısını almağa kömək edə bilər. [2]

Beləliklə, qloballaşma ilə Yer kürəmiz birlikdə yaşamağa və bir-birimizə hörmət etməyə borclu olduğumuz böyük bir məmləkətə çevrilib. Anlaşa bilmək və harmoniyada yaşamaq üçün bir-birimizin dillərini öyrənməliyik. Dünyada 6500 dil olduğu kimi, eyni zamanda minlərlə unikal mədəniyyət də var, təkdipli olmağımız, başqa mədəniyyətlərdən, dillərdən xəbərsiz qalmağımız sadəcə dar çərçivədə dünyaya baxışınızı məhdudlaşdırır. Beləliklə, yeni bir dili öyrənmək, çoxdipli olmaq, yeni mədəniyyət, insanlarla ünsiyyət, adət-ənənələri bilmək, siyasəti anlamaq, ədəbiyyatın kəşfi və s. kimi proseslərə açıqlan qapıdır.

Ədəbiyyat:

1. CONSEIL DE L'EUROPE, 2000, L'apprentissage et l'enseignement des langues dans le contexte des villes jumelées, Rapport n° 6 du Centre européen pour les langues vivantes, 2000, Autriche.
2. CONSEIL DE L'EUROPE, 2000, Cadre européen commun de référence pour les langues: Apprendre – Enseigner – Evaluer, Didier.
3. Nəzakət Qaziyeva, Qloballaşma dövründə dildə gedən proseslər: mövcud dil mənzərəsi və orfoqrafiya qaydalarına yeni baxış, Dilçilik İnstitutunun əsərləri, 2018
4. <https://reseau-cel.com/limportance-de-lapprentissage-des-langues-etrangeres-au-dela-de-langlais/>
5. <https://www.ceran.com/fr/les-avantages-de-lapprentissage-dune-langue-etrangere-a-lecole/>

MÜASİR LİNGVİSTİKADA “MÜHARİBƏ” KONSEPTİNİN STRUKTUR VƏ SEMANTİK ANALİZİ

Açar sözlər: *kognitiv dilçilik, müharibə konsepti, struktur analiz, ictimai diskurs, konseptual metafora.*

Keywords: *cognitive linguistics, war concept, structural analysis, public discourse, conceptual metaphor.*

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концепт войны, структурный анализ, общественный дискурс, концептуальная метафора.*

Müasir dilçilikdə “müharibə” anlayışının ifadə olunması həqiqətən də çoxsahəli və mürəkkəb bir prosesdir. Leksik vasitələrlə yanaşma müharibənin necə təqdim olunduğuna dair əhəmiyyətli məlumatlar təqdim edir, çünki dil, cəmiyyətin dünyaya baxışını və hadisələri necə qavradığını əks etdirir. Müharibə ilə bağlı istifadə olunan terminlər və ifadələr yalnız konkret hadisələri təsvir etmir, eyni zamanda cəmiyyətin bu hadisələrə yanaşmasını, münasibətini və təfsirini formalaşdırır.

Leksik aspektin daha dərinə təhlili göstərir ki, müharibə anlayışının ifadə olunmasında terminlər və onların konotasiyaları, həmçinin ümumi dil praktikasında istifadə olunan sözlər, müharibə haqqında müxtəlif mənalar yaradır. Məsələn, “münaqişə” termini, müharibənin yalnız fiziki döyüşdən ibarət olmadığını, həm də siyasi, sosial və diplomatik gərginlikləri, həmçinin müxtəlif maraq və təzyiqləri əhatə etdiyini göstərir. Bu, müharibə anlayışını daha geniş bir kontekstdə təqdim edir [3, s. 457].

Digər tərəfdən, “xarici müdaxilə” və “xarici qüvvələr” kimi ifadələr, müharibənin yalnız yerli deyil, beynəlxalq səviyyədə də baş verdiyini və digər dövlətlərin bu müharibəyə olan təsirini vurğulamaq üçün istifadə edilir. Bu tip leksik vahidlər müharibənin yalnız döyüş meydanında deyil, həm də diplomatik və siyasi müstəvidə necə qarşılanacağını əks etdirir [4, s. 93].

Araşdırmamızda dillərdə “müharibə” konseptinin struktur və semantik xüsusiyyətlərini araşdırmaq məqsədi daşıyır. “Müharibə” anlayışı yalnız fiziki toqquşma və silahlı qarşıdurma ilə məhdudlaşmır, həm də müxtəlif ictimai, siyasi və mədəni diskurslarda metaforik və simvolik mənə qazanaraq, dilin dərin semantik qatlarında formalaşır. Məqalədə kognitiv dilçilik, konseptual metafora nəzəriyyəsi və semantik sahə yanaşmalarından istifadə edilməklə, bu konseptin dillərdə necə strukturlaşdığı, hansı semantik assosiasiyalarla əlaqələndiyi və ictimai şüurda necə kodlaşdırıldığı təhlil edilir.

Aktiv və passiv söz quruluşunun seçimi, müharibə ilə bağlı müzakirələrin necə qavrandığına təsir edir. Aktiv formalar (məsələn, “əsgərlər düşməni məğlub etdilər”) məsuliyyəti və hərəkəti konkret şəxslərə və ya qruplara aid edir, bu da müharibənin aktiv iştirakçılarını ön plana çıxarır. Passiv formalar (məsələn, “mülki əhali zorla köçürüldü”) isə, günahkarlığı gizlətməklə yanaşı, qurbanların üzərində diqqəti cəmləyir. Bu, hadisələrin qurbanlarını daha çox empatiya ilə qeyd etməyə imkan tanıyır, eyni zamanda müharibə zamanı baş verən zorakılığın reallığını da yumşaldır.

Mürəkkəb cümlələrin istifadəsi müharibə ilə bağlı daha dərin düşüncələri və müxtəlif aspektləri ifadə etməyə imkan verir. Alt cümlələrin əlavə edilməsi, müharibənin motivasiyalarını, nəticələrini və sosial-moral tərəflərini birgə təqdim etməyə şərait yaradır. Məsələn, “Müharibə ədalətli olsa da, mülki əhəlinin əziyyət çəkməsinə səbəb oldu” [1, s. 118] ifadəsi, müharibənin hüquqi və etik tərəflərini ön plana çıxarır.

Bu cür strukturlar müharibənin sadəcə bir münaqişə deyil, həm də onun humanitar təsirlərini düşündürən bir anlayış olduğunu göstərir. Sintaktik struktur, müharibə konseptinin dil vasitəsilə ifadəsində mühüm bir elementdir. Aktiv və passiv cümlə quruluşlarının seçimi, müharibə ilə bağlı müzakirələrin istiqamətini müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, mürəkkəb cümlələr müharibənin motivasiyaları və nəticələri barədə daha geniş və dərin düşüncələrin ifadə olunmasına imkan yaradır. G. Lakoff və M. Johnson bu sintaktik elementlərin təhlilini, “müharibə haqqında dilin necə formalaşdığını və bu anlayışın cəmiyyətdə necə qəbul olunduğunu anlamağa kömək etdiyini” [3, s. 455] vurğulayır.

Müharibənin diskursu, kontekstə bağlı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Müxtəlif sosial və siyasi aktorlar (siyasi liderlər, müstəqil analitiklər, sülh aktivistləri, media və s.) müharibəni fərqli yollarla təqdim edirlər [4, s. 93].

Siyasi liderlər bəzən müharibəni milli təhlükəsizlik baxımından “qaçınılmaz bir pislik” kimi təqdim edə bilirlər. Bu yanaşma, müharibəni legitimləşdirmək və cəmiyyətin dəstəyini artırmaq məqsədini güdür. Məsələn, bir lider müharibənin “vətənə qarşı borc” olduğunu vurğulamaqla, xalqın müharibəyə dəstəyini gücləndirməyə çalışır [2, s. 162].

Ədəbiyyat:

1. Amin, S. Empiryalizm və Eşitsiz Gelişmə (çev: Semih, L.), İstanbul:Yordam Kitap, 2018.
2. Quliyev, H. Konsept koqnitiv dilçiliyin əsas vahidi kimi. Əlyazmalar Yanmır, №2 (13). 2021. s.161-169.
3. Lakoff, G.P., Johnson, M.L. Conceptual Metaphor in Everyday Language, The Journal of Philosophy, 1980. Volume 77. pp.453-486.
4. Məmmədov, A., Məmmədov, M. Diskurs tədqiqi, Bakı: Elm və təhsil, 2016.

Amalya Maharramzadeh
Azerbaijan University of Languages

INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN LANGUAGES: LANGUAGE PRIORITIES OF GLOBALIZATION

Açar sözlər: *Çoxdillilik, Dil siyasəti, Mədəni integrasiya*

Keywords: *Multilingualism, Language policy, Cultural integration*

Ключевые слова: *Многоязычие, Языковая политика, Культурная интеграция*

Globalization, as one of the most defining and transformative social, economic, and political phenomena of the 21st century, continues to reshape the fabric of human societies. It influences everything from economic development and political cooperation to cultural exchange and individual identities. One of the most profound ways globalization manifests is through its impact on communication—specifically, the way people from different linguistic and cultural backgrounds connect, collaborate, and coexist. Central to this process is the role of foreign languages, which have become not only practical tools for interaction but also strategic assets in diplomacy, education, and international development.

At the heart of globalization lies the expansion and deepening of international communication. As the world becomes more interconnected through trade, technology, migration, and media, the ability to communicate across language barriers has become essential. In this context, foreign languages gain prominence as indispensable vehicles for cultural transmission and professional advancement. No longer confined to the realm of education or tourism, language skills are now a crucial component of global citizenship and international competence. This essay explores the vital role of foreign languages in shaping international relations, examines how globalization influences language priorities, and evaluates the broader implications of these shifts.

The globalization process has significantly intensified intergovernmental relations, promoting a more integrated world economy and loosening the traditional boundaries between states. These developments have facilitated the growth and influence of global institutions such as the United Nations (UN), the European Union (EU), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), and the World Trade Organization (WTO). In addition, the proliferation of transnational corporations and cross-border business ventures has further underscored the need for a shared linguistic framework. In such a landscape, a common language base is not a luxury but a necessity for meaningful engagement. English, due to historical, economic, and geopolitical factors, has emerged as the primary lingua franca of international discourse. It dominates sectors such as business, science, aviation, and technology.

However, focusing solely on English overlooks the regional importance of other major world languages. French remains a key language in diplomacy and international law; Spanish serves as a vital link across the Americas and parts of Europe; Arabic holds cultural and political significance across the Middle East and North Africa; and Chinese is gaining global prominence in line with China's growing

influence. Each of these languages contributes to shaping regional identities and geopolitical dynamics, making multilingualism a critical asset for navigating today's complex international environment.

Moreover, the visibility and use of a country's official language in international forums—such as the UN, the World Bank, or international conferences—play a symbolic and strategic role in asserting national identity and influence. Countries with less widely spoken languages often invest in linguistic representation to ensure their voices are heard and respected in global dialogues. This effort reflects the broader struggle for cultural and linguistic equity in a world where certain languages dominate global narratives.

Globalization has also transformed how societies perceive and approach language learning. In an increasingly interconnected world, knowing just one foreign language is no longer sufficient. Multilingualism is now recognized as a vital attribute of the global citizen—someone who can engage with diverse perspectives, adapt to cross-cultural contexts, and participate in international problem-solving. Recognizing this, global organizations like UNESCO and the European Commission have launched initiatives to promote multilingual education and safeguard linguistic diversity. Their policies emphasize the importance of language learning not only for economic competitiveness but also for fostering inclusivity, respect, and cultural exchange.

Educational institutions worldwide are responding to these shifts by integrating foreign language instruction into their core curricula. Schools and universities are not only teaching language mechanics but also incorporating intercultural communication, international studies, and global citizenship education. These efforts aim to develop well-rounded individuals who are linguistically equipped and culturally competent—qualities increasingly valued in global labor markets and civic life.

Yet, the influence of globalization on language is not without its challenges. On the positive side, increased access to language learning resources—such as online courses, language apps, and international exchange programs—has democratized language acquisition. Many people today can learn a new language with relative ease and flexibility. On the negative side, the global dominance of major languages, particularly English, poses a threat to smaller languages and linguistic diversity. Language loss often parallels the erosion of cultural identities, traditional knowledge, and community cohesion. This linguistic homogenization risks creating a world where dominant cultures overshadow minority ones.

As a result, there is growing awareness of the need to protect endangered languages and uphold linguistic rights. Linguists, policymakers, and activists are calling for more inclusive language policies that respect the multilingual reality of many societies. In some countries, bilingual and multilingual education programs are being introduced to revitalize indigenous languages and promote intercultural dialogue. Technology also plays a role here, with digital archives, AI translation tools, and language preservation platforms helping to document and sustain lesser-known languages.

In conclusion, globalization has fundamentally altered the role of foreign languages in society, elevating them to central pillars of diplomacy, international cooperation, economic development, and cultural integration. While English continues to serve as a global *lingua franca*, other world languages play equally vital roles depending on regional and sectoral contexts. As international interactions grow in complexity and scale, the importance of multilingual competence cannot be overstated. However, this evolution must be managed responsibly. To ensure a fair and inclusive global communication environment, language education policies, cultural preservation efforts, and equitable representation of diverse languages must be prioritized. In the modern globalized world, success increasingly belongs not only to those with technical or economic expertise, but also to those with the linguistic and intercultural skills needed to build bridges across boundaries.

References:

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*.
2. Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*.
3. UNESCO (2023). *World Language Report*.
4. Council of Europe (2020). *Common European Framework of Reference for Languages (CEFR)*.

QLOBALLAŞMA KONTEKSTİNDƏ QONAQPƏRVƏRLİK DƏYƏRLƏRİNİN ATALAR SÖZLƏRİNDƏ DİLLƏRARASI TƏHLİLİ

Açar sözlər: qonaqpərvərlik, atalar sözləri, mədəniyyətlərarası təhlil, qloballaşma, xalq ədəbiyyatı

Ключевые слова: гостеприимство, пословицы, межкультурный анализ, глобализация, народная литература

Keywords: hospitality, proverbs, intercultural analysis, globalization, folk literature

Qloballaşma prosesi çağdaş dünyada mədəni sərhədlərin getdikcə zəifləməsinə, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı təsirin intensivləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu şəraitdə müxtəlif xalqlara məxsus sosial və mənəvi dəyərlər bir-birilə təmasda olur, bir çox hallarda isə qarşılıqlı assimilyasiya və transformasiyaya məruz qalır. Belə dəyərlərdən biri də qonaqpərvərlik anlayışıdır. Qonaqpərvərlik, insan münasibətlərinin və sosial bağların əsas komponentlərindən biri olmaqla, müxtəlif mədəniyyətlərdə özünəməxsus şəkildə ifadə olunur. Bu dəyərlərin xalq yaddaşında ən mühüm daşıyıcılarından biri isə atalar sözləridir. Bu tədqiqatda qloballaşma kontekstində qonaqpərvərlik dəyərlərinin Azərbaycan və digər dünya dillərindəki atalar sözlərində necə əks olunduğu dillərarası müqayisə əsasında təhlil edilir.

Qonaqpərvərlik anlayışı tarix boyu müxtəlif cəmiyyətlərdə, o cümlədən Azərbaycan mədəniyyətində əhəmiyyətli sosial və etik dəyər kimi formalaşmış və qorunub saxlanmışdır. Bu anlayış yalnız fərdi davranış norması olmaqla məhdudlaşmır, həm də kollektiv kimliyin, milli-mədəni identikliyin əsas komponentlərindən biri kimi çıxış edir. Azərbaycan xalqının həyat tərzində və dünyagörüşündə qonağa göstərilən hörmət, ona olan diqqət və qayğı, ümumilikdə insanlara olan münasibətin və cəmiyyətin sosial strukturunun mühüm əlamətlərindən hesab olunur.

Qonaqpərvərlik dəyərlərinin nəsildən-nəslə ötürülməsində şifahi xalq ədəbiyyatının, xüsusilə də atalar sözlərinin rolu xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Atalar sözləri xalqın minilliklər boyu formalaşmış həyat təcrübəsinin qısa və yığcam ifadə formaları olmaqla yanaşı, sosial-mədəni norma və dəyərlərin ötürülməsində mühüm vasitə funksiyasını yerinə yetirir. Onlar yalnız məsləhət və hikmət ifadələri deyil, eyni zamanda dəyərlərin və sosial münasibətlərin tənzimləyicisi funksiyasına da malikdir.

Azərbaycan atalar sözlərində qonaqpərvərlik anlayışı müxtəlif formalarda və semantik qatlarda öz əksini tapır. Məsələn, “Qonaq Allah qonağıdır” atalar sözü yalnız qonağa dini baxımdan verilən yüksək qiyməti deyil, həm də onunla münasibətdə ilahi məsuliyyət hissəsinin mövcudluğunu göstərir. Burada qonaq, sadəcə bir tanış və ya yad adam deyil, müqəddəs bir varlıq kimi qəbul olunur. Bu baxış xalqın dini-etik dünyagörüşü ilə sıx bağlıdır və qonağa xidmət etməyi ibadətə bərabər tutan bir anlayışı əks etdirir.

Digər tərəfdən, “Qonaqlı evdə ruzi olar” ifadəsi isə qonağın evə bərəkət və rifah gətirən bir varlıq kimi dəyərləndirildiyini nümayiş etdirir. Bu fikir qonağa münasibətdə yalnız mənəvi deyil, eyni zamanda sosial-iqtisadi aspektlərin də nəzərə alındığını göstərir. Burada qonaq qəbul etmək, bir növ ruzi və xeyir gətirən sosial akt kimi qiymətləndirilir. Beləliklə, qonaqpərvərlik həm mənəvi, həm də praktik fayda daşıyan bir davranış modeli kimi təqdim olunur.

Bu kimi atalar sözləri qonaqpərvərliyin Azərbaycan xalqının düşüncə sistemində necə dərin köklərə malik olduğunu, onun həm fərdi münasibətlərdə, həm də ictimai münasibətlərin təşəkkülündə necə mühüm rol oynadığını sübut edir. Bundan əlavə, bu ifadələr, cəmiyyətin qonaq qəbul etmə aktına necə kollektiv mənəvi və sosial dəyər yüklədiyini göstərir. Belə bir yanaşma, Azərbaycan mədəniyyətində qonaqpərvərliyin yalnız fərdi seçim deyil, kollektiv vəzifə, hətta milli kimliyin ayrılmaz bir hissəsi olduğunu ortaya qoyur. Qonaqpərvərlik anlayışı təkcə Azərbaycan mədəniyyətinə xas deyil, bu dəyər müxtəlif xalqların ata sözlərində də öz ifadəsini tapmışdır. Müxtəlif dillərdən nümunələrə nəzər salmaq, qonaqpərvərlik anlayışının universallığını və eyni zamanda mədəni fərqliliklərini anlamağa imkan verir.

Qloballaşma şəraitində ənənəvi dəyərlər, o cümlədən qonaqpərvərlik prinsipləri, modern həyat tərzini və texnoloji inkişafın təsiri ilə müəyyən transformasiyaya məruz qalır. Şəhər mədəniyyətinin ink-

işafı, ailə strukturlarının dəyişməsi və fərdiyyətçiliyin artması qonaqpərvərlik dəyərinin gündəlik praktikadakı yerini məhdudlaşdırı bilər. Bununla belə, atalar sözləri bu dəyərlərin qorunmasında mühüm rol oynayır. Onlar yalnız tarixi-mədəni miras kimi deyil, həm də kollektiv kimliyin və mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı kimi çıxış edirlər.

Atalar sözləri vasitəsilə qonaqpərvərlik dəyərinin dillərarası və mədəni kontekstlərdə necə ifadə olunduğu aydın şəkildə müşahidə oluna bilər. Azərbaycan və digər xalqların ata sözləri arasında aparılan müqayisə göstərir ki, qonaqpərvərlik bəşəri bir dəyər olaraq universallıq daşıyır, lakin bu dəyərin təzahür formaları mədəniyyətlərə xas sosial və tarixi xüsusiyyətlərdən asılı olaraq müxtəliflik göstərir. Qloballaşma şəraitində belə dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi üçün atalar sözlərinin tədrisi və araşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Ahmadov, R. (2012). Azərbaycanın etik-mədəni dəyərləri və xalq ədəbiyyatı. Bakı: Elm və Təhsil.
2. Albayrak, M. (2010). Misafirpərvərlik olgusu və Türk kultüründəki yeri. Uluslararası Sosial Araştırmalar Dergisi, 3(12), 45–52.
3. Elçin, Ş. (2001). Azərbaycan xalq ədəbiyyatı (Cild 1). Bakı: Maarif Nəşriyyatı.
4. Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations (2nd ed.). Sage Publications.

Aygun Gasimova
Azerbaijan University

CHALLENGES OF SEMANTIC AND SYNTACTIC EQUIVALENCE IN TRANSLATION IN GLOBALIZED WORLD

Key words: translation, semantic, syntactic, text, equivalence

Açar sözlər: tərcümə, semantik, sintaktik, mətn, ekvivalentlik

Ключевые слова: перевод, семантика, синтаксический, текст, эквивалентность

Translation plays a crucial role in enabling communication and the exchange of information among people who speak different languages worldwide. Since language is more than just a set of words – it also embodies ways of thinking, cultural values, and emotional subtleties -effective translation goes beyond simply replacing words from one language with those of another.

Each language has its sentence structure, expression style, and semantic nuances. Therefore, for a high-quality translation, two fundamental principles—semantic and syntactic equivalence—must be strictly maintained. Semantic equivalence ensures that the core meaning and content of the text remain intact. In contrast, syntactic equivalence requires that the sentence is structured according to the grammatical and syntactic rules of the target language. A violation of these two aspects can compromise the readability, clarity, and accuracy of the translation. Maintaining semantic and syntactic equivalence is crucial in translating official documents, legal texts, scientific works, and literary pieces.

Semantic equivalence is a crucial concept in linguistics and translation theory, referring to the preservation of meaning in a text. When a text is translated from one language to another, maintaining its content, conveyed ideas, stylistic elements, and emotional nuances falls under semantic equivalence. Semantics is the branch of linguistics that studies a language's meaning system. Since the primary function of language is to transmit information, words, phrases, and sentences carry specific meanings in this process. Semantic equivalence is one of the key principles that must be preserved in translation to ensure the accuracy of meaning. If semantic equivalence is disrupted, the meaning of the translation may change or be completely misunderstood.

To preserve semantic equivalence, a translator must grasp not only the surface meaning of the text but also the deeper meanings embedded within it. The idea, emotional nuances, and context presented in the original text should be retained in the translation. Several factors play a crucial role in

maintaining semantic equivalence, one of the most important being a precise understanding of context. In translation, understanding the context accurately is essential for preserving semantic equivalence. Context serves as the linguistic and content-based framework that determines the meaning of a word or phrase. Words should not be analyzed in isolation but within the entire sentence and text. Each word and expression carries a specific meaning depending on the context, and translation should focus on conveying the meaning of the whole sentence and text rather than just individual words.

The principle of equivalence is one of the key factors in preserving semantic equivalence. In particular, the concepts of formal and dynamic equivalence, introduced by E. Nida in translation theory, play a fundamental role in maintaining semantic consistency. E. Nida states that formal equivalence in translation is primarily source-text-oriented and aims to reflect the form and content of the original text as clearly as possible in the target language [3, p.165]. Dynamic equivalence, on the other hand, focuses more on preserving the meaning and impact of the text [3, p.166].

Each language contains unique expressions and figurative meanings. The direct translation of figurative expressions can lead to incorrect or meaningless results. At the same time, the precise and consistent use of terminology is crucial in the translation of scientific, legal, and technical texts. Incorrect term selection can result in the distortion of content. To prevent meaning distortion, communication issues, and cultural misunderstandings, a translator must have a deep understanding of both the source and target languages and cultures, accurately grasp the context, and apply appropriate translation methods.

Semantic equivalence is one of the fundamental principles in the translation process. It is ensured not only by choosing the right words but also by using them correctly within their content and context. For a successful translation, a translator must go beyond just knowing the language and consider cultural and contextual factors. R. Jakobson emphasizes that, due to structural and lexical differences between languages, a translator must be flexible in conveying meaning and, at times, create new words or expressions.[1, p. 232]

In the translation process, syntactic equivalence refers to preserving the grammatical structure of the sentence in accordance with the original source. Each language has its unique syntactic rules, and these must be taken into account during translation. Syntactic equivalence is crucial for maintaining the structure of the text and adhering to the grammatical norms of the target language. Preserving the original structure of the text in translation helps the reader accurately understand its meaning and style. A translator must adapt the grammatical structure of the source text to the rules of the target language while avoiding any loss of meaning. In some cases, the word order and sentence structure of the original text may not sound natural in the target language. In such situations, the translator should adjust the sentence to fit the syntactic structure of the target language without causing any loss of meaning.

Syntactic equivalence ensures both semantic accuracy and the natural flow of the text in the translation process. While adapting the syntactic structure and grammatical features of the original text to the rules of the target language, the translator must also consider cultural and contextual differences. This approach enhances the quality of the translation and ensures that the reader comprehends the text correctly.

Maintaining both semantic and syntactic equivalence in translation is essential for conveying the content clearly and accurately. A good translation is not merely about converting words but also about expressing them meaningfully and structurally appropriately. For this reason, professional translators must work with both aspects in mind.

Literature:

1. Jakobson, R. On linguistic aspects of translation. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation*//Harvard University Press. 1959
2. Mona Baker. *In Other Words: A Coursebook on Translation*//Routledge.2011
3. Nida E. *Toward a Science of Translating*//Leiden :E.J Brill. 1964

QLOBALLAŞAN DÜNYADA SÖZ YARADICILIĞI

Açar sözlər: söz, sadə, düzəltmə, mürəkkəb, məna, əlaqə

Key words: word, simple, derivative, compound, meaning, connection

Ключевые слова: слово, производная, сложное, значение, связь

İngilis dili zəng dildir. Dili zənginləşdirən vasitələrdən biri və ən əsası sözlərdir. Söz əsas linqvistik vahiddir və o, məzmun (məna) və ifadənin birləşməsindən əmələ gəlir.

C.Lyons sözü belə izah edir: “Söz hər hansı bir mənanın müəyyən qrammatik istifadəyə malik səs kompleksi ilə əlaqəsi kimi müəyyən edilə bilər. Bu, sözün semantik, fonoloji və qrammatik vahid olduğunu əks etdirir [1, s. 90].

Söz bir məna ifadə edə bilməz, yəni bir sözdə bir neçə məna ifadə oluna bilər.

Dildə olan sözlər müəyyən qruplara bölünərək nitq hissələrini yaradır. Sözlərin nitq hissələrinə bölünməsi anlayışı ümumiyyətlə qədim yunan qrammatiki D.Traksa aiddir. Uzun müddət bu fikir demək olar ki, hamı tərəfindən qəbul edildi və bunun üçün böyük iddialar irəli sürüldü. 1733-cü ildə “The English Accidence” kitabının müəllifi nitq hissələrini “dilə gözəl quruluşunun dayandığı təməl” adlandırmışdı. C.Stuart onların (nitq hissələrinin; sözlərin) insan düşüncəsinin universal kateqoriyalarını təmsil etdiklərini yazırdı [2].

Söz yaradıcılığında üç əsas söz elementi mövcuddur: prefiks (ön şəkilçi), sözün kökü və suffiks (son şəkilçi). Qeyd edək ki, bəzi terminlər bu elementlərin üçünü də ehtiva etmədiyi halda, bəziləri (terminlər) isə birdən çoxunu ehtiva edə bilər.

Düzəltmə və mürəkkəb isimlər ingilis dilinin sözyaradıcılığında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

C.Layons sözlərin mənalılarının əhəmiyyətini vurğulayır və yazır ki, hər hansı bir cümlənin mənasının daha aydın olması, yəni cümlənin mənasının anlaşılması həmin cümlədə işlədilən sözlərdən asılıdır. Cümlənin mənası cümlədə işlədilən sözlərin mənalıları ilə müəyyən olunur [1, s. 101].

Mürəkkəbli, yəni sözlərin mürəkkəb formasının olması *müəyyən bir anlayışı ifadə etmək üçün vahid kimi işləyən iki və ya daha çox hissədən ibarət söz və ya söz qrupudur*. Məsələn: *double-check* (ikiqat yoxlamaq), *cost-effective* (sərfəli), *around-the-clock* (gecə-gündüz), *hand-to-hand* (əl-ələ), *forward-thinking* (mütarəqqi), *eyeliner* (göz layneri), *iced tea* (buzlu çay) və s. [3].

C.Layons yazır ki, mürəkkəb sözlər həmçinin prefiks və suffikslə də yarana bilər. O, prefiks və suffikslə yaranan sözləri də mürəkkəb söz kimi təqdim edir [1, s. 62].

Düzəltmə sözlərə nümunə kimi *expresident* (keçmiş prezident), *supermicro* (supermikro), *presorted* (əvvəldən çeşidlənmiş), *shirtless* (köynəksiz) və s. göstərə bilərik.

A.Hüseynov yazır ki, müasir ingilis dilində düzəltmə isimlər müxtəlif morfoloji əlamətlərlə, yəni müxtəlif şəkilçilər vasitəsilə düzəlir [4, s.29].

Müasir ingilis dilində isim düzəldən morfoloji əlamətlərə aşağıdakılar daxildir: *-al* (arrival), *-ance* (acceptance), *-ism* (realism), *-ity* (nationality), *-age* (marriage), *-ship* (friendship), *-ment* (development) və s.

Mürəkkəb isimlər iki və daha artıq sözün birləşməsindən əmələ gəlir. Qeyd edək ki, mürəkkəb isimlər bir qayda olaraq ya bitişik və yaxud defislə yazılır. Mürəkkəb isimlərdə birinci hissə bizə onun hansı obyekt və ya şəxs olduğunu və ya məqsədinin nə olduğunu izah edir. İkinci hissə sözügedən obyekti və ya şəxsi müəyyən edir. Mürəkkəb isimlər çox vaxt iki ayrı sözdən fərqli və ya daha konkret məna daşıyır [5, s. 65].

Birinci hissə: növ və ya məqsəd	İkinci hissə: nə və ya kim	Mürəkkəb isim
police	man	Policeman
boy	friend	Boyfriend
water	tank	Water tank
Dining	table	Dining table

Gördüyümüz kimi, mürəkkəb isim ya tək sözlə, tire çəkilmiş söz kimi, ya da iki sözlə birləşərək yazıla bilər. Bununla bağlı dəqiq bir qayda yoxdur. Müşahidələr göstərir ki, ən çox yayılmış mürəkkəb ismləri bir söz, digərlərini isə iki söz kimi yazmaq qəbul edilmiş qayda ola bilər.

Beləliklə, gəldiyimiz qənaət belədir ki, müasir ingilis dilində isim əsas nitq hissəsidir. İsim söz düzəldilməsində mühüm rol oynayır. Xüsusilə mürəkkəb ismlərin ingilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rolu vardır. Müasir ingilis dilində mürəkkəb ismlərin yaranmasının fərqli yolları mövcuddur. Bu yollarla yaranan sözlərin hər birinin özünəməxsus leksik, qrammatik mənalı vardır.

Ədəbiyyat:

1. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1995, 376 p.
2. https://www.nytimes.com/2006/07/09/magazine/09wwln_safire.html
3. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 587 s.
4. Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı, Mütərcim, 2015, 376 s.
5. Azar S.Betty., Hagen A.Stacy. Fundamentals of English Grammar. USA, NY City, 2011, 474 p.
6. Thomson A.J., Martinet A.V. A Practical English Grammar. Oxford, Oxford University Press, 199 p.

Aynur Rzayeva
Khazar University

LINGUO-CULTURAL CHARACTERISTICS OF TEXT AND DISCOURSE

Açar sözlər: bədii mətn, diskurs, pragmatika

Keywords: literary text, discourse, pragmatics

Ключевые слова: художественный текст, дискурс, прагматика

Throughout the XX century, literary texts have been studied from both philological and philosophical, literary and psychological perspectives. Texts are generally divided into two large groups: literary and non-fiction. They were formed in prose and verse according to their expressiveness, that is, their narrative function. In these periods, in addition to these features of the text, the relationship between text and language, its psychological aspects, as well as its pragmatic features began to attract attention. Modern linguistics approaches the literary text from a different perspective. First of all, structural features of a literary text start with the selection of a meaningful text title or name that resonates with the content of the text. Discourse has been of interest to linguists as one of the issues that has gained increasing importance in applied linguistics in recent times. Towards the end of the 20th century, a new multidisciplinary or interdisciplinary field of humanities called cognitive sciences began to emerge. The selection of topics in literary texts depends solely on lingua-cultural factors. From this perspective, Azerbaijani literary texts promote moral and ethical qualities such as heroism, family values, honor, and love of country.[1,2]

Structural features of a literary text include the selection of a meaningful text title or name that resonates with the content of the text. The first bridge between the author and the reader begins precisely from this part. The titles of the novels “The Incomplete Manuscript” by K.Abdulla and “Vanity Fair” by U.M. Thackeray can be evaluated as successfully chosen, interesting titles. The successful selection of the text title helps to form a context in isolation. The second main text-forming element is the paragraphs or complex syntactic wholes that form parts of the text. Establishing the right connections between paragraphs ensures the development of the literary text along a single subject. These qualities or concepts that we are discussing are more widely promoted in poetry and folklore of literary texts [3, pp. 35-40].

Discourse has emerged as a significant area of interest within the field of applied linguistics in recent times, attracting the attention of linguists. While analyzing joint linguistic features of discourse and text in both Azerbaijani and English. Both are connected through a system of words, utterances, sentences, and syntactic wholes and can therefore be considered as members of the same linguistic system. In both cases, the word acquires its meaning in context and is connected by certain deictic means

(i.e., signifier/referent). To illustrate, personal pronouns are employed in both languages to indicate a person. In addition to indicating the person with whom the conversation is taking place, deixis in discourse also encompasses several other features. In the English language, the pronouns "one," "you," and "they" are all untranslatable deictic elements that are used to express the indefinite personal subject and can be used to convey a variety of meanings. Therefore, the use of "one" (i.e., "someone," "you") does not necessarily indicate a specific individual. In contrast, the pronoun "they" (i.e., "onlar") denotes the third-person plural, yet it is not translated in certain contexts. To illustrate, the meaning conveyed in the proverb "One shouldn't miss the forest for the trees" is expressed through the use of the general and indefinite personal subject "one." In the Azerbaijani translation, it is more appropriate to use the pronoun "someone" as a subject. Let us now turn our attention to another proverb in the English language. In the proverb "You can catch more flies with honey than vinegar," the pronoun "you" is still not addressed to the specific personal pronouns "you" or "yours." In the translation into our language, the pronoun 'you' is an untranslatable deictic means. A literal translation of the aforementioned proverb would be: "You can catch more flies with honey than vinegar." In this instance, language's significance is employed metaphorically, with a comparison being drawn between it and honey.

The nature of discourse is contingent upon the text and context in question and is thus mutually reinforcing. In the text, the intended meaning is not fully conveyed to the reader or addressee. To address this, certain signs or hints are employed. The construction of context in text and discourse occurs in a variety of ways. To illustrate, in discourse, a variety of prosodic units are employed, including logical emphasis, intonation, and pause. In written discourse, the context of the literary text is established through the use of lexemes and stylistic devices. [4]

The second principal factor involved in the communication process is context. The concepts of text generator, text receiver, subject, time, and space are defined as contexts in and of themselves.

The idea that text is more useful in conveying ideas is now defended by modern linguists. The concept of meaning and meaning relationships in the text occupies a fundamental place. Let's compare word combinations, which are considered the smallest objects of syntax in both Azerbaijani and English. The word combination White snow or white snow in Azerbaijani expresses concepts that do not have lexical meaning. Because we know that snow is white in every case, thanks to our background knowledge, therefore, it is not considered correct to make the word combination heavier from a lexical point of view.

Literature:

1. Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. / K.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1998. – 284 s.
2. Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis. / Q.Kazımov. – Bakı: Ünsiyyət, – 2000. – 496 s.
3. Musaoğlu, M. Kamal Abdulla mətninin konseptual-lingvistik təhlilinə giriş. // – Bakı: Dil araşdırmaları, – 2011. №8, – s.31-49
4. Enkvist, N.E. From Text to the Interpretability: A Contribution of the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics / Convexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse / Ed. by W.Heydrich. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, – 1989. – p. 369-382.

Aysel Mehdiyeva
Azerbaijan University

THE ROLES OF METONYMY AND METAPHOR IN THE GLOBALIZATION OF THE LANGUAGES

Keywords: *Metonymy, metaphor, languages, globalization.*

Açar sözlər: *Metonimiya, metafora, dillər, qloballaşma*

Ключевые слова: *Метонимия, метафора, языки, глобализация*

This paper delves into a comprehensive investigation of the intricate roles that metonymy and metaphor play in the ongoing globalization of languages across diverse cultures and communities. It is

posited that the heightened diversity among speakers who communicate in the same language, a phenomenon that has emerged as a direct result of globalization, necessitates that these speakers, in their efforts to be understood clearly and effectively, must resort to using words and linguistic constructions that are more polysemous. This means that the meaning of these words overlaps to a significantly greater degree than in more localized homogeneous contexts. Metaphor and metonymy, both profound linguistic devices, are essential in the creation of such polysemy, facilitating the connection and understanding between speakers from varied backgrounds.

There are two primary mechanisms through which a particular kind of polysemy can be generated. The first is when a metaphor becomes so deeply entrenched in the language that it gives rise to new, metaphorical meanings, which then become widely accepted and conventionalized over time within that linguistic community. The paper further explores the pivotal role of discourse in influencing the spread and establishment of metonymic polysemy.

There are three main areas of discourse where it would be useful to investigate metaphor and metonymy from a process perspective. Metaphor merges into metonymy as two domains converge, or it becomes literal. A third area of interest is the need to operate concurrently on more than one level. Many advertisements, headlines, jokes and stories require the reader to construct a range of non-metaphorical and metaphorical senses for the same words. Typically, the same context may involve conventional senses, but the reader may need to blend the source and target concepts together to create new meanings. At its simplest, this might involve understanding such expressions as footnotes or mouth organ. At the more complex level, sets of expressions need to be connected point to point as in the paradoxes of Zeno. [1]

It may suggest that for second language learners' jokes that rely on puns may be harder to comprehend than those that rely on cultural differences.

It has been generally assumed that while metaphoric expressions are based on conceptual correspondences with physical experiences, metonymy expressions are grounded in natural correspondences which are part of the organization of reality. There are studies within the cognitive linguistic framework which have shown that also the interpretation of metonymy expressions can be related to conceptual correspondences. These are primarily of a cultural nature, i.e. they pertain to various aspects of the life-world and have been characterized as part of encyclopedic knowledge. Metaphors, which also engender knowledge claims, metonymy can be seen talking about the same event or state of affairs. In this context, the conceptual structure of metonymy expressions in the global communication which contribute to the spreading of such assumptions is explored. The analysis is primarily based on evidence gathered within cultural linguistics. This kind of evidence consists of encyclopedic knowledge about people's lives, their social practices and beliefs, their cognitive habits etc. It pertains to knowledge which participants may have acquired through socialization and experience.

Metonymy expressions are typically context-bound. Even when they are used in novel utterances and texts, they give rise to specific interpretations due to knowledge linked to the context of the situation. The latter is not only expected to exist as a property of individuals but also as shared cultural knowledge. What makes metonymically used expressions different from metaphorically used ones or from other non-conventional uses of language? It was assumed that certain kinds of metonymy expressions evoke specific knowledge claims and hypotheses which are discernible and testable. It was argued that certain metonymy expressions engender knowledge claims through focusing on particular aspects of states of affairs. These aspects are perceived as having causal significance. It is assumed that they are expected to arise given that people cultivate culturally patterned ways of organizing their encyclopedic knowledge.

Metonymy is widely acknowledged as the principle of human cognition on the basis of which meaning is either created or interfered. Still, it has not been acknowledged to the same extent as the principle of lexicographic presentation. A possible reason for this lack of attention is the difficulty in deciding on the basis of which criteria metonymical meaning can be distinguished from other meaning. [2] This distinction remains an area of exploration that may yield richer insights into the dynamics of language comprehension and production.

Globalization is an encounter between two main parties, namely Western and the so-called "other" cultures. Since this encounter can be easily described in terms of typical language use, metaphors

and metonymy, the following provides some insights into the different stages of a "global(ized) conversation": a one way discourse / an encounter between non-equal partners/ a mutual dialogue/ an involving exchange. With the aid of several examples from printed or web-based media coverage of newspapers in Mali, Namibia, South Africa and Tunisia, different metaphoric and metonymy notions as well as shifts of concept structuring are outlined to shed some light on the mechanisms of a largely rhetorical side effect in the globalization of the languages.

Very common uses of metonymy in the world's languages are the reduction of movement along a path to either a stationary or just the endpoint of a path. English over provides examples of both types of reductions. We can invoke movement along a path by saying – Bill Walked over the hill. This can be reduced to a stationary path in – the road goes over the hill. A statement like – Bill lives over the hill access only the endpoint of the path described by over. Besides, metonymy has often been used to extend the indirect object to constructions lacking a direct object. There are many verbs such as pay, advise and hamper that denote the giving of something that is so predictable from the meaning of the verb itself that there is no need to express the something given as an accusative direct object. This metonymy motivates the use of the indirect object, and therefore the dative case, with a host of verbs which otherwise look rather like a random list. [3]

References:

1. Littlemore, J. Low, 2006. Metaphoric competence and communicative language.
2. Gavric, M., 2016. Imenski sinonimi i metonimije u engleskim rjecnicima.
3. Theory and Practice in Language Studies, Vol. 1, No. 1, pp. 68-73, January 2011 © 2011 ACADEMY PUBLISHER

Aytən Baxşəliyeva
Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN A GLOBALIZING WORLD

Açar sözlər: Xarici dil, qloballaşan dünya, mədəniyyət, multikultural dəyər

Keywords: Foreign language, globalized world, culture, multicultural value

Ключевые слова: Иностранный язык, глобализированный мир, культура, мультикультурная ценность.

Language emerged in ancient times from the need of people living in groups to communicate with each other, from the necessity of maintaining communication with each other. Therefore, language is a means of communication between people. Language arises and functions in human society only under certain conditions through communication. Therefore, language is considered a social phenomenon. The existence of human society is an important condition for the existence of language. Language cannot exist where there is no human society. Knowing more than one language means looking at the world through more than one window. Learning English today is essential for a number of reasons: First, English is the first language to gain the status of an "international common language", that is, a common means of communication between people who speak other languages. English is one of the most widely spoken languages in the modern world. In our modern era, English has become the language of political negotiations and business. Major scientific and medical research is also conducted in English. According to international agreements, flight attendants working on airplanes must know English. It is the official language of developed countries such as the United States, the most powerful country on Earth, as well as Australia, Great Britain, South Africa, New Zealand, Ireland and Singapore. English is the native language of 400 million people and a second language of 1.4 billion people. It is one of the main official languages of 53 countries and most international organizations, including the United Nations, and is an official language of the Commonwealth of Nations. It is the main means of communication in all parts of the world, from Oceania to Europe, from Africa to the Americas. In

countries where different languages are spoken, English often acts as the official language of the country to ensure that people communicate with each other. India is a good example of this. English is the common language for everyone in this country, where more than a million people speak 24 different languages each. Secondly, English currently plays the role of the language of diplomacy, commerce, navigation, scientific and technical and mass media in the world. Thirdly, knowing two, three or more languages has a positive effect on the formation of a worldview, helping to look at events from a broader perspective. In the words of Voltaire, knowing many languages is like having the keys to several doors of a castle. No matter how educated an individual is, without knowing a foreign language, it is impossible for him to expand his knowledge beyond the narrow framework and further improve it, benefit from world experience, and conduct scientific exchange. Fourth, knowing English plays a major role in finding a job. So, today, local and foreign companies prefer specialists who are fluent in English. Fifth, knowing English means saving time and money. We receive, analyze, and transmit information without resorting to a translator, in short, we do our own work. Sixth, the vast majority of literature and mass media published today and over the past two centuries, as well as 80% of internet resources, are in English. That is, whether in the study of scientific knowledge, in the establishment of diplomatic relations, in trade and economic ties, or in trips to foreign countries, no matter what remote point of the world it is, English plays an irreplaceable role.

The rapid expansion of independent Azerbaijan's international relations poses the task of learning English, which plays a leading role in the world and is the main means of communication at the global level. English is one of such languages. This language belongs to the Indo-European language family.

Today, English is one of the main building blocks for a global career in the corporate world. The concepts of language and globalization are mutually supportive concepts. The spread of language requires mass media. The understanding and dissemination of mass media requires a global language. When we look at the universal development of English, events that have occurred in history have influenced its use in other societies. If you know English, you have a better chance of finding a job locally or abroad. Companies that have clients in countries where languages other than their native language are not spoken rely on English as a means of communication. Therefore, they need English-speaking staff to conclude more profitable contracts or to find the best partners anywhere in the world. [1, s.75]

Several methods and techniques are used in teaching foreign languages, especially English. In modern times, one of the well-known methods that is widely spread and applied in the world, unlike traditional methods, is the "Callan method". The Callan method is a sensitive, complex example among the educational systems that teach English, and its main advantage is that it focuses on oral speech, and is an extremely easy and fluent English language patented program. With this method, the teacher not only develops the listening and speaking skills of foreign language learners, but also teaches them in an easy, fun, fast and practical way, setting a goal. This term was first introduced to science by Robert Callan in England in 1960 and was able to prove that it is more convenient than other teaching programs and materials in a short time.

"When teaching a foreign language, young people should be able to enter the outside world, discover different rules of life, traditions, understand different values, mentalities. Thus, successful communication depends not only on speech skills, but also on the ability to understand different cultural topics and approach them with respect. The direction of "intercultural dialogue" serves to form these skills and approaches". The main goal of applying ICT in English lessons is to significantly revitalize the teaching process in secondary schools by applying ICT, increase the level of education and knowledge, make lessons more interesting and understandable for students, increase the effectiveness and transparency of the management system in education, create a single information space of the school, and establish a convenient form of communication between teachers, students and parents. [3]

As a conclusion, we can note that English is of particular importance in the international education of students. In the era of rapid development in socio-political and socio-cultural fields, in the modern era when the role of technologies is increasing, the qualitative changes occurring due to the influence of the globalization process and integration increase the opportunity to apply English. Various variants of English are taught in secondary schools and lyceums in Azerbaijan. The methodology of teaching English in private lyceums is different from that in public schools. As a conclusion, it should be noted that learning English is important in today's world. [2, s.56].

And at the same time, it is important to learn this language in terms of representing our country in the international system, expressing opinions on issues such as politics, history, religion and language, and having the right to speak in the world. For this reason, more importance should be given to teaching English in secondary schools, different ways and methods should be used, and international practice methods should be taken into account.

References:

1. Берман, И.М. Очерки методики обучения чтения на иностранном языке / И.М. Берман: под ред. И.М. Бермана, В.А. Бухбиндера. –Киев: Вища шк. Изд-во при Киев. гос. ун-те, -1977. -175 с
2. Пассов, Е.И. Урок иностранного языка/Е.И. Пассов, Н.Е. Кузовлева. - Ростов н/Д : Феникс; Глосса-Пресс, 2010. – 640 с.
3. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3393274>

Cansu Uçar
Ankara Üniversitesi TÖMER

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA YABANCI DİLLERİN ROLÜ

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, yabancı dil, çokdillilik, çokkültürlülük*

Keywords: *Globalization, foreign language, multilingualism, multiculturalism*

Ключевые слова: *Глобализация, иностранный язык, многоязычие, мультикультурализм*

Küreselleşme olgusu, doğası gereği sınırların ortadan kalkmasını ve ekonomik, siyasal ve sosyo-kültürel anlamda evrensel bir bütünleşmeyi içermektedir. Gelişen iletişim teknolojisi, birtakım ilerlemeler sayesinde inançların, ideallerin, giyim tarzının veya yemek kültürünün sınırları aşarak dünya çapında yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ekonomik anlamda küreselleşmeyle üretim ve tüketimin devlet sınırlarını aşarak dünyaya yayılmasıdır. Sınırların giderek ortadan kalktığı olgu, sadece ekonomik alanda değil, sosyal yaşamdan siyasete, kültürel yapılardan toplumsal ilişkilere kadar geniş bir yelpazede etkisini hissettirmektedir. İletişim ve bilişim dünyasındaki gelişmeler ekonomilerin küreselleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Küreselleşen dünyada, ortak pazar arayışının eğitime de yayıldığı görülmektedir.

Bireylerin en az bir yabancı dili öğrenmesini adeta zorunlu kılmıştır. Farklı kültürlerle karşılıklı anlayış temelinde iletişim kurabilen bireyler yetiştirmeyi hedefleyen dil eğitimi yaklaşımları ön plana çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, çok kültürlü yaşam anlayışını da desteklemekte ve bireylerin diğer kültürlerle karşı saygılı, hoşgörülü ve açık fikirli bireyler olarak yetişmesini sağlamaktadır. Dil, sadece iletişim için bir araç değil, aynı zamanda bir kültür taşıyıcısıdır. *Avrupa Ortak Başvuru Metni*nde, dil ve kültür çeşitliği, korunması, geliştirilmesi gereken ve değerli bir hazine olduğunu, bunu da eğitim sürecine dâhil edilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

Yabancı dil eğitimi, yalnızca dil becerilerini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda bireylerin farklı kültürler hakkında daha fazla bilgi edinmesine, hoşgörü gibi değerleri içselleştirmesine, küresel bir vatandaşlığa sahip olmasına ve dünya çapında fırsatlar bulmalarına olanak tanır. Bu doğrultuda çok kültürlü eğitim, yalnızca dil becerilerini geliştirmekle kalmayıp, aynı zamanda küresel dünyada etkin bir şekilde var olabilmek için bireyleri farklı kültürlerle karşı duyarlı, saygılı ve hoşgörülü bireyler olarak yetiştirmeyi hedeflemektedir. Küreselleşen dünyada yabancı dil öğretiminin önemi, bireylerin sadece dil becerilerini değil, aynı zamanda kültürlerarası ilişkileri ve uluslararası işbirliklerini güçlendiren bir araç olarak da ortaya çıkmaktadır.

Татьяна Чеишвили

Капанадзе Ирина

Преподаватель русского языка языкового центра Тбилисского Государственного
Университета им. Ив. Джавахишвили

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ПАРЕМИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Ключевые слова: пословицы, коммуникативно-прагматический подход, коммуникативные компетенции, языковая картина мира.

Açar sözlər: atalar sözləri, kommunikativ-pragmatik yanaşma, kommunikativ kompetensiyalar, dünyanın lingvistik mənzərəsi.

Key words: proverbs, communicative-pragmatic approach, communicative competencies, linguistic picture of the world.

Современный глобализованный мир диктует необходимость углубленного изучения иностранных языков, что обуславливает целесообразность инновационного подхода, нацеленного на формирование коммуникативной компетенции обучаемых. При этом приоритетным представляется функциональный принцип обучения, подразумевающий изучение явлений языка в тесной связи с особенностями культуры. С этой точки зрения изучение русских пословиц в грузинской аудитории представляется базовым элементом формирования речевых и социокультурных компетенций.

Как показала многолетняя практика преподавания русского языка в грузинской аудитории особое внимание следует уделять отбору пословиц и правильному распределению материала по уровням владения языком. На наш взгляд, самыми важными критериями при отборе пословиц являются частотность в современном языке и универсальность контекстов употребления.

В статье рассматривается лингвокультурная доминанта быт/обычай – хозяйство, присутствующая в любой этнической культуре и относящаяся к утилитарно-практическим ценностям. Исходным материалом исследования послужил корпус грузинских пословиц, которым подыскивались соответствия в русском языке.

Хотя особенностью пословиц является их исконно национальное и часто фольклорное происхождение, неопровержим тот факт, что многие пословицы разных народов сходны по своему значению и форме, так как мотивационная база пословиц во многом универсальна и в каждом языке можно встретить определенное количество паремических заимствований и, более того, компаративный анализ пословиц разных этносов позволяет констатировать, что очень многие паремии сопоставимы на уровне их семантики (в когнитивной терминологии – внутренней формы и сценария), дидактической постулативности и образного единообразия.

Целью исследования является выявление в грузинских пословицах и в их русских эквивалентах культурно-национальных и универсальных компонентов, выступающих основой их сопоставления. Выбранные нами пословицы имеют отношение к человеку или к окружающим его реалиям в быту и хозяйстве. Какая-то часть пословиц антропоцентрична, в связи с этим в них отражены внешние, физические, нравственные, психологические, эмоциональные характеристики человека. Отметим, что данная классификация основывалась на эксплицитно выраженных смыслах компонентов пословиц, на упомянутых наименованиях.

Рассмотренные пословицы семантически можно разделить на следующие группы:

1) описывающие действия и поведение человека (качества и черты характера, взаимоотношения людей, внешность, хозяйственная деятельность; человек и животные):

კაცი გულთან ხარობს, ხე – ხეობგოთამ – Человек сердцем радуется, дерево – плодом (досл.); Каков плод, таков и приплод;

2) использующие в своем составе наименования тех или иных продуктов:

კარგი თესლი კარგ მიწაში არ დაღვებო – Хорошее зерно в доброй земле не сгниет (досл.); Посеешь крупным зерном, будешь с хлебом и вином;

3) использующие наименования орудий труда или домашней утвари:

კაცს ცხენი არ ჰყავდა, უნაგირს ნატრობდა – Не имел лошади, а о хомуте мечтал (досл.); Не имея лошади, не покупай хомута;

4) раскрывающие значение времен года в хозяйственной деятельности человека. Ср.:

ზაფხული ზამთრის მუშა არის – Лето работник зимы (досл.); Весенний день – год кормит – День летний год кормит; Каково лето, таково и сено;

С точки зрения межкультурного фактора и этнокультурных расхождений пословицы являются ярким примером труднопереводимости или вообще непереводаемости. Следовательно, при поиске соответствий/переводе необходимо учитывать этнокультурные особенности, что предполагает проникновение в сущность культуры, эмоциональную сферу жизни народа, а также понимание особенностей национального менталитета, в нашем случае грузинского.

Нельзя не отметить, что при переносе (переводе) пословиц с одного языка на другой возможны семантические потери – интерсемиотическая трансформация, так как выпадение пословиц из родного лингвокультурного контекста понижает их экспрессивность, меняет прагматическую направленность, нередко утрачивается и их национальный колорит.

В результате работы над корпусом пословиц двух языков можно заключить, что концепты быт/обычай в сознании носителей грузинского и русского языков является «культурнонагруженным», семантически и семиотически более емким. Выступая своеобразными стереотипами народного самосознания, пословицы, обладая закрепленной преемственностью, отражают в себе также отличия в среде культурных образов и предписаний, передаваемых из поколения в поколение в том или ином этносе.

Литература:

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура, М.: Индрик, 2005. – 1038.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учебн. пособие для студентов высш. учебн. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.
3. Нгапут Жан-Ален, Метафора в языковой картине мира / Проблемы филологии, культурологии, искусствоведения, № 3, 2007, с.1 80-183.
4. Складневская Г. Н. Метафора в системе языка. С.-Пб., Наука, 1993. - 152 с.

Elsevər Qurbanov

AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

QLOBALLAŞAN DÜNYADA SİYASİ METAFORALAR VƏ ONLARIN TƏRCÜMƏ YOLLARI

Açar sözlər: *metafora, semantik komponent, kalka üsulu, obrazlılığın qorunması, emosional və estetik təsir*

Ключевые слова: *метафора, семантический компонент, метод кальки, сохранение образности, эмоциональное и эстетическое воздействие*

Keywords: *metaphor, semantic component, calque method, preservation of imagery, emotional and aesthetic impact*

Metaforaların tərcüməsi, yalnız dilin struktural xüsusiyyətləri ilə əlaqəli olmayıb, həm də ədəbiyyatşünaslıq, mədəniyyətşünaslıq, fəlsəfə və psixologiya kimi sahələrdəki bir çox mürəkkəb problemlərin həlli ilə bağlıdır. Metaforaların doğru və mənalı şəkildə tərcümə edilməsi, həmçinin müəyyən bir mədəniyyətin və ya dilin özünəməxsus düşüncə tərzinin və dünyagörüşünün nəzərə alınmasını tələb edir. Bu səbəbdən, metaforaların tərcüməsi, müxtəlif elmi yanaşmaların və nəzəri çərçivələrin tətbiqini ehtiva edən çoxşaxəli bir prosesdir. Metaforaların tərcümə üsullarını öyrənməyə düzgün yanaşmanın zəruriliyi, yalnız obrazlı məlumatın adekvat şəkildə ötürülməsi ilə deyil, həm də orijinal məndəki stil-

istik təsirin tərcümədə bərpası ilə əlaqədardır. Çünki hər bir metafora, müəyyən bir mədəniyyətin və dilin özünəməxsus ifadə vasitələrini, mənaları və emosional tonları əks etdirir. Bu səbəbdən, tərcüməçi, metaforanın mənasını və funksional yükünü doğru şəkildə təhlil etməli, eyni zamanda orijinal məndəki estetik və üslubi xüsusiyyətləri qoruyub saxlamalıdır. Metaforaların tərcüməsi ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar və nəzəri baxışları əhatə edən çoxsaylı elmi işlər mövcuddur.

Bir çox dilçilər, metaforanın tərcüməsi ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürmüşlər. Bu sahədəki tədqiqatçılardan Y.I. Retsker, metaforanın doğru və mənalı şəkildə başqa bir dilə ötürülməsi üçün bir neçə yanaşma təklif edir. O, metaforaların tərcüməsi zamanı istifadə olunan üsulları təhlil edərək, bu leksik tropun dörd əsas ötürülmə formasını müəyyənləşdirir. Bu yanaşmalar, metaforanın mədəni, dil strukturlarına və tərcümə olunan məndəki üslubi xüsusiyyətlərə uyğun olaraq seçilməlidir [3, s.158].

1. Xarici dildəki obrazın tam qorunması. Bu üsulda, strukturu müxtəlif olan, lakin eyni zamanda beynəlxalq xarakter daşıyan metaforalar tərcümə olunur. Bu yanaşma, tərcümə olunan dilin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, orijinal metaforanın tam olaraq qorunmasını təmin edir, beləliklə, obrazın mənası və ifadə tərzı olduğu kimi ötürülür.

2. Obrazlılığın qismən dəyişdirilməsi. Bu üsulda, orijinal metaforanın obrazlı əsasını saxlamaqla yanaşı, leksik və qrammatik dəyişikliklər edilir. Bu yanaşma, tərcümə prosesində orijinal məzmunu qorumağa çalışır, lakin tərcümə olunan dilin leksik və qrammatik strukturlarına uyğunlaşdırılır. Bu, dilin fərqli xüsusiyyətlərini və mədəni kontekstini nəzərə alaraq, daha təbii və anlaşılan bir tərcümə yaratmağa imkan verir.

3. Obrazlılığın tam dəyişdirilməsi. Bu üsul, metaforanın funksional və üslubi xüsusiyyətlərini ötürməkdə çətinliklərlə qarşılaşıldıqda istifadə olunur. Burada, orijinal metaforanın tamamilə başqa bir obrazla əvəzlənməsi ilə tərcümə edilir. Bu yanaşma, mətnin mənasını qorumağa çalışsa da, orijinal metaforanın ifadə etdiyi obrazı tam olaraq saxlamır.

4. Obrazlılığın aradan qaldırılması. Bu, ən az uğurlu variantdır, çünki burada ifadənin təsir gücü itir. Belə bir tərcümədə, metaforanın obrazlı ifadəsi itirilir və nəticədə orijinal məndəki emosional və estetik təsir azalır. Bu metod, bəzən tərcümə zamanı sözün və ya ifadənin konkret mənasını vermək məqsədilə istifadə olunsada, ümumilikdə məndəki obrazlılıq və təsir gücü itir. [3, s. 160]

Öz növbəsində V.K. Komissarov, metaforaların tərcüməsi üçün aşağıda qeyd olunan prosedurları təklif edir:

1. Hədəf dilə ekvivalent tərcümə üsulu ilə. Bu üsulda, orijinal ifadənin mənası tam olaraq tərcümə edilən dilin ekvivalent ifadəsi ilə ötürülür. Məsələn, "*Siyasi oyun*" ifadəsi "*political game*" olaraq tərcümə edilir, burada həm mənəvi, həm də struktur baxımından uyğunluq qorunur.

2. Hədəf dilə analoq tərcümə üsulu ilə. Bu yanaşmada, orijinal metaforanın strukturuna tam uyğun gəlməyən, lakin eyni mənanı ifadə edən bir analoq istifadə edilir. Məsələn, "*political battlefield*" ifadəsi "*siyasi cəbhə*" olaraq tərcümə edilir. Burada, hər iki ifadə eyni obrazı (yəni, çox arıq olmağı) ifadə edir, amma tərcümə edilən dilin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq fərqli obrazlar seçilir.

3. Sözbəsöz tərcümə (kalka) üsulu ilə. Bu üsulda, orijinal ifadənin strukturuna uyğun olaraq hər bir sözün tərcüməsi birbaşa həyata keçirilir, bəzən tərcümə edilən dilin leksik və qrammatik xüsusiyyətlərinə görə bir az dəyişikliklər ola bilər. Məsələn, "*political victory*" ifadəsi "*siyasi qələbə*" olaraq tərcümə edilir, burada həm obraz, həm də mənanın birbaşa tərcüməsi baş verir.

4. Təsvirlərdən istifadə etmədən tərcümə. Bu yanaşmada, orijinal metaforadakı obrazlılıq itirilir və məna daha sadə və birbaşa şəkildə ifadə edilir. Məsələn, "*as large as life*" ifadəsi "*böyük ölçüdə*" ifadəsi kimi tərcümə edilir. Burada obrazlılıq yox olur və ifadə daha konkret, amma obrazlılıqdan məhrum bir şəkildə təqdim edilir [2, s.52-53].

P. Newmark metaforaların tərcüməsi üzrə təqdim etdiyi növlərin bir qismi V.K. Komissarovun təqdimatı ilə üst-üstə düşsə də - *kalka* (sözbəsöz tərcümə), *hədəf dilin ekvivalent metaforası ilə əvəz edilməsi*, *təsviri tərcümə - müqayisə yolu ilə tərcümə* və *parafraz* fərqli xarakter daşıyır.

1. Müqayisə yolu ilə tərcümə. Bu yanaşmada, orijinal metafora müqayisə ilə ifadə edilir. Məsələn, orijinal metaforadakı bənzətmə və ya obraz birbaşa bir müqayisə ilə tərcümə olunur. Bu, çox vaxt orijinal dilin obrazını daha sadə və anlaşılan formada təqdim etməyə imkan verir.

2. *Parafras*: Bu yanaşmada, orijinal metaforanın məzmunu qorunur, lakin ifadə tərzində dəyişdirilir. Parafras zamanı, orijinal mənanın daha açıq və ya daha sadə bir formada verilməsi məqsəd qoyulur. Bu, tərcüməçi tərəfindən mətni daha aydın və anlaşılan etmək üçün istifadə olunan bir üsuldur [1, s.123].

P. Nyumarkın fikrincə, tərcüməçi metaforanı tərcümə edərkən iki əsas problemi həll etməlidir:

1. *Metaforanın semantik komponentinin hansı həcmdə çatdırılmalı olduğunu başa düşmək.*

Tərcüməçi, orijinal metaforanın məna və obrazını düzgün şəkildə ötürmək üçün əvvəlcə onun semantik strukturunu analiz etməlidir. Bu, metaforadakı hər bir elementin, xüsusən də obrazların və mənalara nə dərəcədə vacib olduğunu müəyyən etməyi tələb edir. Tərcüməçi, tərcümə zamanı orijinal metaforanın bütün mənasını, onun kontekstinə və məqsədinə uyğun şəkildə əldə etməyə çalışmalıdır. Bu, bəzən bir çox detalları və incəlikləri nəzərə alaraq semantik cəhətdən uyğun bir tərcümə hazırlamağı ehtiva edir.

2. *Metaforanın semantik komponentinin təsvir olunan obyektin obrazlılıq və semantika sahələrinin kəsişməsində nə dərəcədə olması.*

Bu, metaforanın yaranmasında rol oynayan obrazın və semantikanın əlaqəsini başa düşməyi tələb edir. Tərcüməçi, orijinal metaforadakı obrazların və semantik mənalara tərcümə edilən dilin semantik və mədəni kontekstində necə qarşılanacağını müəyyən etməlidir. Metafora, yalnız dilin özünün struktural xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də konkret mədəni və sosial əlaqələrlə əlaqəli bir anlayışdır. Buna görə də, tərcüməçi, həmin obrazlılıq və semantik əlaqələrin hansı dərəcədə tərcümə edilməli olduğunu düzgün qiymətləndirməlidir ki, tərcümə olunan mətnin anlamı və obrazı orijinaldakı qədər təsirli və mənalı olsun [1, s.126].

Bu iki problemi düzgün həll etmək, tərcümənin həm leksik, həm də üslubi uyğunluğunu təmin etmək üçün vacibdir. Tərcüməçi, metaforanın məna və obrazını qorumaqla yanaşı, həm də tərcümə olunan dilin təbii strukturlarını nəzərə almalı və tərcümə edilən mətnə orijinalın estetik təsirini bərpa etməyə çalışmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall, 1988, 306p.
2. Комиссаров В. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
3. Рецкер, Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Издательство, AUDITORIA, 244 с.

Əminə Qurbanlı

Amina Gurbanli

Xəzər Universiteti Dünya Məktəbi

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ DİLLƏRİN TƏSİRİ

Açar sözlər: *qloballaşma, dil siyasəti, ikidillilik, təhsil, multikulturalizm.*

Keywords: *globalization, language policy, bilingualism, education, multiculturalism.*

Ключевые слова: *глобализация, языковая политика, билингвизм, образование, мультикультурализм.*

Qloballaşma XXI əsrdə dünyanın iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni mənzərəsini köklü şəkildə dəyişdirən əsas proseslərdən biridir. İnkişaf edən texnologiyalar və beynəlxalq əməkdaşlıqlar vasitəsilə dünya xalqları arasında əlaqələr güclənmiş, kommunikasiya isə daha sürətli və effektiv hala gəlmişdir. Bu qlobal integrasiya şəraitində xarici dillərin rolu daha da artır, çünki fərqli mədəniyyətlər və iqtisadi sistemlər arasında qarşılıqlı anlaşmanı təmin edən əsas vasitə dildir.

Qloballaşma ilə birlikdə beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi, multikulturalizmin yayılması və qlobal bazarın formalaşması insanları müxtəlif dilləri öyrənməyə və istifadə etməyə təşviq edir. Bu proses yalnız fərdi səviyyədə deyil, eyni zamanda dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar üçün də strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Bu məqalədə qloballaşma kontekstində xarici dillərin sosial, mədəni, iqtisadi və akademik aspektlərdəki rolu, onların cəmiyyətə və fərdlərə təsiri araşdırılacaq.

Qloballaşma dillərarası əlaqələri gücləndirmiş, bəzi dillərin qlobal miqyasda dominantlığını artıraraq digər dillərin istifadə dairəsini məhdudlaşdırmışdır. Xüsusilə ingilis dili beynəlxalq üsul kimi lingua franca statusunu qazanaraq təhsil, elm və biznes sahələrində çox vacib faktora çevrilmişdir [2, s.1-15].

Bununla yanaşı, ingilis dilinin qlobal səviyyədə yayılması bəzi cəmiyyətlərdə narahatlığa səbəb olmuşdur. Crystal vurğulayır ki, ingilis dilinin genişlənməsi ilə bağlı fərqli reaksiyalar mövcuddur; bəzi insanlar bu dili öyrənməkdən qürur duyur, digərləri isə öz ana dillərinin gələcəyi ilə bağlı narahatlıq keçirir [2, s. 15-25].

Bundan başqa, iqtisadi və siyasi baxımdan əhəmiyyət qazanan çin, ispan və fransız kimi dillər də böyük coğrafi regionlarda şöhrət qazanmışdır. Xüsusilə qlobal iqtisadiyyatda çin dilinin rolu artmaqda davam edir və bu, çoxsaylı dövlətlərdə bu dilin öyrənilməsini stimullaşdırır [3, s.50-70].

Xarici dil bilikləri insanlara yeni mədəni dəyərləri anlama və qavrama imkanı yaradan əsas faktorlardan biridir. Xarici dilləri öyrənmək, şəxsin interkultural kommunikasiya bacarıqlarını artıraraq qlobal cəmiyyətə daha asan inteqrasiya etməsinə kömək edir [1, s.10-20]. Bu bacarıq təkcə sosial sferada deyil, həm də biznes sahəsində və beynəlxalq münasibətlərdə müsbət rol oynayır.

Bundan başqa, ikidillilik və çoxdillilik insan beyninin elastikliyi artırmaqla yanaşı, kognitiv funksiyaları gücləndirir [4, s.100-120].

Qloballaşma xarici dillərin iqtisadi fəaliyyət üçün vacibliyini artırmışdır. Beynəlxalq şirkətlər çoxdilliliyi tələb edən vakansiyalar təqdim edir, bu da dil biliklərinin əhəmiyyətini vurğulayır.

Akademik sahədə, elmi məqalələrin çoxu ingilis dilində olduğu üçün bu dili bilmək vacibdir. Eyni zamanda, digər dillərdəki ədəbiyyatların öyrənilməsi qlobal elmi bilik bazasının formalaşmasında mühümdür.

Xarici dillərin öyrənilməsi şəxsi inkişafı artırmaqla yanaşı, beynəlxalq ünsiyyət və mədəni inteqrasiyanı gücləndirir. Beynəlxalq əmək bazarında xarici dil bilikləri iş imkanlarını genişləndirir və qlobal dünyaya uyğunlaşmanı asanlaşdırır.

Ədəbiyyat:

1. Byram, M. (1997). *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Multilingual Matters.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
3. Graddol, D. (2006). *English Next*. British Council.
4. Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and Reality*. Harvard University Press.

Emine Küçükşatır
Onur Köksal
Selcuk University

CURRENT APPROACHES IN INTERPRETING EDUCATION

Anahtar kelimeler: sözlü çeviri, eğitim, çeviri, dil, teknoloji

Keywords: interpreting, education, translation, language, technology

Ключевые слова: устный перевод, образование, перевод, язык, технология

Interpreting education has undergone significant transformations in recent years, moving away from traditional, theory-heavy methods and embracing more innovative, student-centered, and technology-enhanced approaches. While traditional methods often prioritize theoretical knowledge with limited practical application, modern trends focus on practice-based learning, allowing students to better adapt to real-world interpreting environments.

Technological advancements, particularly the integration of artificial intelligence (AI) and virtual reality (VR), have played a pivotal role in reshaping interpreting education. Virtual simulations offer students the opportunity to practice interpreting in realistic, real-time scenarios, helping them develop critical skills such as stress management, quick thinking, and decision-making. AI tools also contribute

by providing instant feedback and personalized learning experiences, which further improve students' skills. In addition to these technological innovations, modular education has gained importance, with programs tailored to specific language skills and areas of expertise. This approach addresses the increasing demand for specialized interpreters due to globalization and migration, ensuring that students gain the expertise needed to succeed in a diverse job market.

Ultimately, the integration of modern pedagogical methods, advanced technology, and specialized training programs is equipping future interpreters with the flexibility, skills, and knowledge they need to meet the evolving demands of the interpreting profession. This article thoroughly examines contemporary trends in interpreting education, drawing on relevant academic studies.

References:

1. Albl-Mikasa, M. (2013). Developing and cultivating expert interpreter competence.
2. Bale, R. (2016). Online to on stage: Towards a performative approach to interpreter education.
3. Bayraktar Özer, Ö. (2021). Sözlü Çeviri Eğitiminde Sınıf İçi Uygulamalar ve Yaklaşımlar. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (31), 161-182. <https://doi.org/10.37599/ceviri.1269294>
4. Canım-Alkan, S. (2013). Lisans düzeyinde çeviri eğitiminde teknoloji eğitiminin yeri. *İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Dergisi*, 4(7), 127-147. Chen, A. C. (2014). *Becoming an Interpreter: exploring the development of interpreters from trainees to practitioners*. University of Leeds.
5. Cogen, C., & Cokely, D. (2015). Preparing interpreters for tomorrow: Report on a study of emerging trends in interpreting and implications for interpreter education. Boston, Massachusetts: National Interpreter Education center.
6. Russell, D. (2010). Effective strategies for teaching consecutive interpreting. *International journal of interpreter education*, 2(1), 10.
7. Okuyan, S., Şahin, Ö., & Balkul, H. İ. (2019). Investigation of interpreting education at the undergraduate level in turkey from the angle of interpreting competences. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 2(6), 292446.
8. Okuyan, S., Şahin, Ö., & Ersoy, H. (2019). Interpreting market in Turkey: Current situation and expectations. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7(2), 256-272.
9. Özer, Ö. B. Sözlü çeviri eğitiminde sınıf içi uygulamalar ve yaklaşımlar. *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*, (34), 1-24. Şahin, M., & Eraslan, Ş. (2017). Sözlü Çeviri Eğitiminde Yeni
10. Yaklaşımlar: Sanal Dünyalar. TÜBİTAK Proje Raporu. Retrieved from https://www.academia.edu/38967138/SÖZLÜ_ÇEVİRİ_EĞİTİMİNDE_YENİ_YAKLAŞIMLAR_SANAL_DÜNYALAR
11. Takeda, K. (2010). What interpreting teachers can learn from students: A case study. *Translation & Interpreting: The International Journal of Translation and Interpreting Research*, 2(1), 38-47.
12. Wang, B. (2015). Bridging the gap between interpreting classrooms and real-world interpreting. *International journal of interpreter education*, 7(1), 6.
13. Wang, H., & Li, Z. (2022). Constructing a competence framework for interpreting technologies, and related educational insights: an empirical study. *The Interpreter and Translator Trainer*, 16(3), 367-390.

Faidə İsayeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN ROLU

Açar sözlər: *İngilis dili, ünsiyyət, qloballaşan dünya, cəmiyyət*

Keywords: *English, communication, globalized world, society*

Ключевые слова: *английский, коммуникация, глобализированный мир, общество*

Müasir qloballaşan dünyada ingilis dili demək olar ki, bütün sahələrdə dominant rol oynadığından onun qlobal dil kimi rolunu müzakirə etməyə ehtiyac var. İngilis dili ortaqlıqlara malik olduğundan minlərlə müxtəlif dildə danışanlar arasında qlobal dil kimi qəbul edilmişdir. Nəticədə bu-

tün dünya qlobal bir cəmiyyətə çevrilib və insanlar başqaları ilə yaxşı münasibət saxlamalı olurlar. Dünyada getdikcə artan əlaqə və qloballaşma səviyyəsi ilə bu müasir dünyada ani və rahat ünsiyyət formalarının əhəmiyyəti çox sürətlə artır. Bu danılmaz faktıdır ki, hazırda dünyada şirkətlər arasında artan ticarət və mübadilə şəraitində ünsiyyət üçün ortaq dil lazımdır. Rəsmiləşmə və qloballaşmanın gəlişi ilə aydın olur ki, dünyada insanların əksəriyyəti digər regionlardakı insanlarla yalnız beynəlxalq səviyyədə tanınan bir dildə, yəni ingilis dilində ünsiyyət qurur. İngilis dili demək olar ki, bir agentlik və beynəlxalq şirkət arasında istifadə olunan dildir. İngilis dili NATO və BMT kimi bir çox beynəlxalq təşkilatların iş dilidir və eyni zamanda qlobal reklam dilidir. Məsələn, İngilis dili Hindistana əcnəbilər tərəfindən gəldi. Bəzi insanlar bu dili düzgün bilirlər, ona görə də böyük şirkətlərdə yaxşı işləyirlər. İndiki vaxtda hər bir böyük şirkət öz iş yerində ingilis dilini yaxşı bilən işçilər istəyir. [2]

Ümumiyyətlə, “lingua franca” dünya dillərinin geniş spektrini əhatə edir. Lingua franca həm də (Afrika, Asiya, Avropa) ümumi, işgüzar, ticarət və vahid ünsiyyət dillərinin sistemli və məcburi istifadəsidir, insanları bir araya gətirir, çünki “insan təbiətləri arasında ünsiyyəti asanlaşdırır”. Avstraliyalı sosiolinqvist Coşua Braun ticarət əlaqələrini vurğulayır və bildirir ki, “kommersiya fəaliyyəti sferaları geniş Avropa cəmiyyətində yüksək dərəcədə çoxdillilik ilə səciyyələnirdi, lakin bu, çox vaxt fərdi səviyyədə olur” [1]. Bir Lingua Franca (English as Lingua Franca) olaraq ingilis dilinin sosiologiyası və tarixi olduqca fərqli və öyrənmək üçün mürəkkəbdir. Bundan əlavə, hər bir ölkənin özünəməxsus və ya spesifik inkişafı, sosial-mədəni konteksti, xalqının bilavasitə arzuları var. İngilis dili istifadə dairəsinə görə Lingua Franca kimi ən azı iki səbəbə görə ölkələrdə eyni olmayacaq: onun istifadəsinin əhatə dairəsi və sabitliyi və müqayisəli sosial-mədəni mühit. Keçmiş Sovet İttifaqının bir hissəsi olduğdan sonra Azərbaycan ingilis dilinin fərdi qeyri-linqvistik xüsusiyyətləri və əcnəbi dili öyrənmə təcrübələrinin müxtəlif səviyyələri də dəyişən xüsusiyyətlərə malikdir. Azərbaycan üçün bu xüsusiyyət ingilis dilinin ölkə daxilində Lingua Franca kimi istifadəsinin fərqli tarixi mərhələləri ilə seçilir. Bir çox müəlliflər bu mövzunu araşdırıblar və burada ilk növbədə Rusiya İmperiyasının tarixi kontekstində ingilis dilinin Azərbaycandakı inkişaf tarixini işıqlandırmağa çalışıblar. Bu və digər tədqiqatlardan əldə edilən məlumatların təhlili istər-istəməz Azərbaycanda ingilis dili istifadə dairəsinə görə iki fərqli mərhələsinə əsaslanır:

1. Sovet dövrü - SSRİ-nin dağılmasına qədər;

2. Azərbaycanın ikinci müstəqillik əldə etdiyi vaxtdan – 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Ali Soveti “Dövlət Müstəqilliyi haqqında” Konstitusiyaya Qanununu qəbul etdiyi vaxtdan bu günə qədər. Azərbaycanda ingilis dilini yayılmasını ikinci dövərində insanlar ondan standart ünsiyyət (əlaqə dili) kimi deyil, daha çox təhsil kontekstində istifadə edirdilər. Azərbaycanda məhz bu dilin inkişafının tarixi konsepsiyasının bəzi məntiqi səbəbləri var, çünki o dövrdə asan linqvistik mahiyyətinə görə üstünlük təşkil edən rus dili ilə yanaşı, Azərbaycanda istifadəçilər fransız, alman, ispan, ərəb, fars və türk dillərindən daha çox ingilis dilinə üstünlük verirdilər. [2]. Bundan başqa, Rusiya İmperiyası dövründə siyasi səbəblərə görə (qorxu) insanların türkcə istifadəsinə daha çox məhdudiyyət qoyulmuşdur. Ona görə də Azərbaycanda ingilis dilinin statusu da təhsilin həddudlarından kənara çıxmırdı. Lakin bu, ingilis dilinin doğma Azərbaycan dili və digər xarici dillərlə birgəyaşayış tarixini tam göstərmir. Kiril və ərəb əlifbalarının uzunmüddətli tarixi təsiri Azərbaycanda da EFL-ə mane olub. Bununla belə, bəzi tədqiqatçılar hesab edirlər ki, “yalnız son üç onillikdə bu xarici dil bütün dünyaya yayılıb, istifadəçilərin sayı kəskin artıb və bu dil indiki qlobal statusuna nail olub” [4]. Bu o deməkdir ki, ingilis dilinin xarici dil inkişafı yeni tarixi faktıdır və onu sırf ingilis dili adlanan istifadədən ayırmaq lazımdır, çünki ingilis dilinin xarici dil kimi istifadəsi onun Lingua Franca kimi istifadəsindən bəzi fərqlərə malikdir. Bəzi dilçilər buna istinad edir və mübahisəli bəyanat verirlər ki, ingilis dilinin indi dünyada yayılmasının səbəbi onun lingua franca kimi faydalı olmasıdır. Bu o deməkdir ki, ingilis dilinin qlobal təbiəti, bütün dünyada istifadə edildikdə, “lazım olduğu müddətdə mövcuddur, lakin bu dil ana dili kimi qəbul edilmədiyi üçün valideynlər tərəfindən çox vaxt uşaqları ilə danışılmır”. Bu ifadədən aşağıdakı nəticələr çıxarmaq çətin deyil:

1. İngilis dilinin ən azı iki növü var: qlobal və sadələşdirilmiş (biz bunu sadə və ya başa düşülən ingilis dili adlandıra bilərik).

2. Qlobal ingilis dili ingilis dilindən çox əvvəl mövcud idi.

3. Valideynlər övladları ilə ingiliscə danışana qədər ona çox vaxt ELF (English as Lingua Franca) deyilir.

4. ELF daha əhatəlidir.

5. Sadə ingilis dili mahiyyətə daha sıxlaşdırılmışdır və s.

Məzmun baxımından ELF-dən istifadə anlayışı sadə ingilis dilindən daha vacibdir, çünki birincisi "sadə ingilis dilinin seçimi" ilə müqayisədə daha əhatəli xüsusiyyətləri nəzərdə tutur. Bu o deməkdir ki, ingilis dilindən fərqli olaraq ELF (**English as Lingua Franca**) aşağıdakı spesifik keyfiyyətlərə malikdir:

1. Kortəbii deyil, ciddi məqsədyönlü və pragmatikdir (lakin hər hansı xarici dildən istifadə xatirinə deyil).

2. "Ünsiyyət ehtiyacları" ilə sıx əlaqədə yaranır və inkişaf edir.

3. Bu, istifadə edib-etməməkdən asılı olmayaraq kommunikatorların daha çox davranışını əhatə edir.

4. Onun istifadəsində ictimai-siyasi və iqtisadi vəziyyətdə aydın səbəb-nəticə zənciri var.

5. Ailə tərbiyəsindən və göstərişindən gəlmir, təcili ehtiyacları üçün alınır.

6. Yan qüvvələr (xarici, ictimai-siyasi) onun istifadəsini və genişlənməsini gücləndirə bilər. Bununla belə, onun "gücü" həmişə ehtiyaca əsaslanır.

7. ELF ingilis dili dərsləri olmaqdan daha praktikdir.

8. İngilis dili qlobal xarakter aldığı zaman ELF-ə keçidinin müvəqqəti mərhələsidir.

9. ELF ingilis dili lüğətinin zənginləşdirilməsi mənbəyi kimi xidmət edir, nəinki qlobal müxtəlifliyi, dialektləri və terminoloji istifadələri ilə.

10. İngilis dili və EFL formallığı və nomenklaturası ilə fərqlənsə də, ontoloji cəhətdən əlaqəlidir.

Bu sosioloji və tarixi xüsusiyyətlərlə yanaşı, sadə ingilis dilindən istifadənin onun ELF-ə doğru gələcək inkişafı üçün bəzi möhkəm ilkin şərtlər yaratdığı da aydındır. Bəzi tədqiqatçılar bildirirlər ki, dünyada 350 milyondan çox insan ingilis dilində ana dili kimi danışır. Digər tərəfdən, yarım milyarda yaxın insan ingilis dilindən ikinci dil kimi istifadə edir. İngilis dili dünyanın bir çox ölkələrində əsas dil olduğu üçün dünyanın lingua francası hesab olunur.

Ədəbiyyat:

1. **İsmayilov, İ.** *İngilis dilinin Azərbaycanda yayılması və inkişafı: tarixi və müasir tendensiya*. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2018, 260 s.
2. **Qasımova, Z.** *Təhsilin beynəlxalqlaşdırılması və yeni metodlar*. Bakı: Təhsil, 2020, 230 s.
3. **Məmmədov, T.** *Dil və mədəniyyətlərarası əlaqələr: kommunikasiya və sosial struktur*. Bakı: Nəşr, 2017, 250 s.
4. **Rəhimov, M.** *Qlobal vətəndaşlıq və onun təhsil sahəsində tətbiqi*. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2021, 300 s.

Fərhad İbrahimov
Mingəçevir Dövlət Universiteti

MÜASİR DÖVRDƏ XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: xarici dil, qloballaşma, rol

Key words: foreign language, globalization, role

Ключевые слова: иностранный язык, глобализация, роль

Xarici dil öyrənmək intellektual və koqnitiv inkişaf üçün geniş imkanlar açır. Tədqiqatlar göstərir ki, iki və ya çoxdilli şəxslər problem həll etmə bacarıqlarına, yaddaşlarına, yüksək yaradıcılığa və daha yüksək koqnitiv elastikliyə malik olurlar. Bu faydalar xarici dil öyrənməyin beyni çətinliklərlə üzləşdirməsi ilə yaranır və bu da beynin tapşırıqlar arasında keçid etmə, məlumatı tez emal etmə və yeni vəziyyətlərə uyğunlaşma qabiliyyətini gücləndirir. Başqa bir dili öyrənməklə tələbələr fərqli mədəniyyətlərin incəlikləri, tarixi kontekstləri ilə tanış olurlar, bu da onların dünya baxışlarını genişləndirir və empatiya yaratmağa kömək edir.

Bundan əlavə, bugünkü qloballaşmış dünyada xarici dillər tələbələrə daha geniş akademik resurslara çıxış imkanı verir. Tədqiqat məqalələri, kitablar və onlayn materiallar kimi bir çox dünyaca məşhur intellektual təhflər öz ana dilindən başqa dillərdə mövcuddur. Beləliklə xarici dil öyrənmək tələbələrə

öz milli sərhədlərindən kənarda bilik əldə etmək və beynəlxalq akademik müzakirələrə qatılmaq üçün şans verir.

Xarici dillərin biznes və iqtisadiyyatda rolu başqa bir vacib müzakirə mövzudur. Beynəlxalq ticarət və korporativ genişlənmə dövründə şirkətlər daha çox sərhədlərarası ünsiyyət qura bilən əməkdaşlar axtarırlar. Çoxmillətli şirkətlər tez-tez müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərir və işçilərdən fəaliyyət göstərdikləri bölgələrin dillərini bilmələrini tələb edirlər. Bir neçə dil bilən işçilər şirkətlərə müştəri bazalarını genişləndirməyə, müştərilərlə və tərəfdaşlarla əlaqələr qurmağa və danışıqları daha effektiv şəkildə aparmağa kömək edir. Bundan əlavə, bizneslər tez-tez xarici dil bacarıqlarına ehtiyac duyurlar ki, onlar yerli bazarları yaxşı başa düşsünlər. Dil bacarığı şirkətlərə mədəniyyət normalarını, istehlakçı davranışlarını və məhsul və xidmətlərinin xarici ölkədə uğur qazanması üçün vacib ola biləcək bazar tendensiyyalarını anlamağa kömək edir. Bu, şirkətlərə global bazarlarda rəqabət üstünlüyü qazandırır və onlara məhsul və xidmətlərini müxtəlif auditoriyaların xüsusi ehtiyac və gözləntilərinə uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Fərdi olaraq xarici dil biliyi çoxsaylı karyera imkanları açır. Turizm, marketinq, beynəlxalq əlaqələr və təhsil kimi bir çox sahə bir neçə dildə effektiv ünsiyyət qurmağı bacaran şəxsləri axtarır. Bu gün iş bazarları çox rəqabətli və xarici dil bacarıqları tez-tez iş tapmaqda əsas qərarverici amil olur. Bəzi hallarda xarici dil bacarıqlarına malik olan şəxslər daha yüksək maaşlar tələb edə bilər və onlara başqa cür əlçatmaz olan vəzifələrə çıxış imkanı yarana bilər.

Xarici dillər həmçinin diplomatiya və beynəlxalq əlaqələrdə böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu gün ölkələr ticarət, təhlükəsizlik və ətraf mühit məsələləri ilə bir-birinə bağlıdır və dil baryerlərini aşmaq vacibdir. Diplomatik və beynəlxalq liderlər münaqişələri həll etmək, sazişlər imzalamaq və global məsələlər haqqında müzakirələr aparmaq üçün bir neçə dildə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdırlar. Məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və Avropa İttifaqı kimi beynəlxalq təşkilatlar insan haqları, iqlim dəyişikliyi, beynəlxalq təhlükəsizlik və iqtisadi inkişaf ilə bağlı müzakirələr aparmaq üçün müxtəlif dillərdən istifadə edirlər. Diplomatlər və siyasətçilər tez-tez çoxdilli mühitdə işləyirlər və bir neçə dildə sərbəst danışmaq müxtəlif dil və mədəniyyətlərdən olan həmkarları ilə effektiv ünsiyyət qurmağa kömək edir. Çox vaxt xarici dil bilikləri ölkələr arasında etimad qurmaq və məhsuldar münasibətlər yaratmaq üçün açar ola bilər.

Bundan əlavə, dil biliyi sülh danışıqları və beynəlxalq münaqişələrin həlli zamanı maneələri aradan qaldıra bilər. Diplomatik tərəflərin dilini başa düşərək mədəniyyətə aid incəlikləri şərh edə, yanlış anlamaların qarşısını ala və hər iki tərəfin dəyərlərini və prioritetlərini nəzərə alaraq həllər təklif edə bilərlər.

Xarici dillər mədəni inteqrasiya və sosial əlaqələrin təşviqində mühüm rol oynayır. Qloballaşma insanların sərhədlərdən kənara köçməsinə təşviq etdikcə artıq insanların öz ölkələrindən başqa ölkələrdə yaşaması, işləməsi və təhsil alması daha geniş yayılmağa başlayıb. Ev sahibliyi edən ölkənin dilini öyrənmək cəmiyyətə uğurla inteqrasiya olmaq və yeni mühitə uyğunlaşmaq üçün çox vaxt vacibdir. Sosial fəaliyyətlərdə iştirak etmək, xidmətlərə çıxış əldə etmək və yerli adətləri başa düşmək, yerli dili bilmək fərdin yeni ətrafla əlaqə qurma qabiliyyətini artırır.

Bundan əlavə, xarici dil biliyi köçkünlərə və xaricdə işləyən şəxslərə yeni cəmiyyətlərinə daha yaxından bağlanmağa kömək edir. Yerli dili öyrənməklə onlar yerli sakinlərlə əlaqələr quraraq mədəniyyət fəaliyyətlərində iştirak edə və başqa cür çətin ola biləcək resurslardan istifadə edə bilərlər. Beləliklə dil öyrənmə sosial mühitə daxilolmanı asanlaşdırır, təcrid hislərini azaldır.

Çoxmədəniyyətli cəmiyyətlərdə müxtəlif dil və mədəniyyətlərdən olan insanlar birgə yaşayırlar. Burada xarici dil bacarıqları həmrəylik və əməkdaşlıq ruhunu təşviq edir. Bir neçə dili öyrənmək insanları ünsiyyət qurmağa, ideyalarını paylaşmağa və mədəni sərhədləri aşaraq əməkdaşlıq etməyə təşviq edir, bu da daha güclü və birləşmiş cəmiyyətlərin yaranmasına kömək edir. Bu isə öz növbəsində daha tolerant və açıq bir cəmiyyət yaradır, burada insanlar bir-birinin fərqliliklərinə hörmət edir və ümumi məqsədlər uğrunda birləşir.

Nəticə

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, xarici dillər qloballaşmış dünyada vacib bir rol oynayır və insanların, bizneslərin və hökumətlərin bir-biri ilə necə ünsiyyət qurduqlarını formalaşdırır. Koqnitiv bacarıqları və akademik nailiyyətləri artırmaqdan tutmuş, iqtisadi imkanlar təmin etməyə və beynəlxalq

əməkdaşlığı gücləndirməyə qədər xarici dil bacarıqları bugünkü cəmiyyətdə danılmazdır. Qloballaşma dünyanı formalaşdırmağa davam etdikcə bir neçə dil bilmək şəxsi və peşəkar uğurlar üçün güclü bir alət olmağa davam edəcəkdir. Bundan başqa, dil öyrənmə mədəniyyətlərarası anlayışı artırır, sülhü, dözümlülüyü və müxtəlif cəmiyyətlərdən olan insanların əməkdaşlığını təşviq edir. Getdikcə daha çox qarşılıqlı asılı olan dünyada xarici dillər yalnız bacarıq deyil, zərurətdir.

Fatma Qurbanzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQ VƏ TƏBİİ DİL

Açar sözlər: *məntiq, qeyri-səlis, düşüncə, süni intellekt, dil, mətn*

Key words: *logic, fuzzy, thinking, artificial intelligence, language, text*

Ключевые слова: *логика, нечеткий, мышление, искусственный интеллект, язык, текст*

Qeyri-səlis düşüncə tərzini qeyri-səlis məntiq adlı elmi istiqamətdə birləşmiş və əslində ona qədər şüurumuzu idarə edən Aristotelin formal məntiqinə qarşılıq kimi yaranmışdır. Bu məntiq kateqoriallıqdan uzaq, insana, onun dünyanı dərk və qəbul etmə prinsiplərinə daha yaxın olan bir düşüncə tərzidir. K.Abdullayev yazır ki, onu kəşf edənlər “boş yerdən” kəşf etməmişlər [1, s.6]. İnsanlar qeyri-səlis düşüncə tərzinə təfəkkürləri formalaşandan bəri həssas olublar. Bu düşüncə tərzini Aristotelin zamanında da mövcud olmuşdur. Aristotelin qeyri-səlis məntiqlə bağlı fikri belə idi ki, bir insan ya ölüdür, ya da diridir. Üçüncü hal istisnadır, yəni mövcud deyildir. Bizim də düşüncəmiz belədir ki, seçim bu üçlü arasında etiraz qəbul etməyən yalnız bu iki qütbədən birinin tərcihindən ibarətdir. Belə ki, insan ya ölü ola bilər, ya da diri. Başqa seçim variantı yoxdur. Obyektiv dünyanın rəngarəngliyi Aristoteli və onun ardıcılarını maraqlandırmırdı. Lakin Platonun mövqeyi bir qədər fərqli idi. O, bu boşluqda üçüncü bir mövqeyində mövcud olduğunu göstərməyə təşəbbüs etdi. Lakin demək olar ki, onun iddiası heç kimin üçün cəlbədicisi olmadı. 1920-ci ildə Yan Lukasiyeviç bu iki əks qütblərin arasında üçqiymətli məntiq təklifini irəli sürmüşdür. 1965-ci ildə isə Azərbaycan-amerikan alimi L.Zadə kəsilmiş (qırılmaz) qiymətli məntiq nəzəriyyəsini işləyib hazırladı. L.Zadə doğru ilə yalan qütbləri arasında sonsuz sayda variantlar olduğu fikrini irəli sürürdü. Bu variantlar qismən doğru, qismən yalan və onların arasında sonsuz modifikasiyaları idi.

Belə məlum olur ki, Aristotel və onun davamçıları, ardıcılıqları formal məntiq nəzəriyyəsini işləyib hazırlayarkən, “üçüncünün istisnası” qanununa əsaslanırdılar. Bu fikri belə izah etmək olar ki, yəni, hər hansı bir müddəə ya doğrudur, ya yalan. Məsələn, ağac ya yaşıldır, ya da yaşıl deyildir. Bu mənada “ya....ya ” sxemi Aristotel məntiqinin əsas təməl materialıdır.

Müşahidələr göstərir ki, L.Zadənin irəli sürdüyü qeyri-səlis məntiq “ya...ya...” sxemindən “nə nə ...” sxeminə keçiddir. Bununla sübut edilir ki, obyektiv aləmdəki rəngarənglik məhz bu sxem vasitəsilə daha adekvat şəkildə təbii dil tərəfindən öz təsvirini tapır [2, s. 338].

Qeyri-səlis məntiq və qeyri-səlis semantika anlayışı süni intellekt proqramlaşdırılmasının mərkəzi komponentidir. Qeyri-səlis məntiqdən proqramlaşdırma imkanları da genişləndikcə, süni intellekt vasitələri bir sıra sahələrdə genişlənməyə davam edir.

IBM Watson, qeyri-səlis məntiq və qeyri-səlis semantikanın variasiyalarından istifadə edən ən məşhur süni intellekt sistemlərindən biridir. Xüsusilə maliyyə xidmətlərində qeyri-səlis məntiq məşin öyrənməsi və investisiya kəşfiyyatının nəticələrini dəstəkləyən texnologiya sistemlərində istifadə olunur.

Qeyri-səlis çoxluqlar bədii mətnlərin təhlilində lingvistik informasiyanın üzərinə qoyulan məhdudiyyətləri ehtiva edən əsaslı vasitədir. K.Abdullayev yazır ki, mətn daxilində hər hansı hərəkət və ya hadisə ilə bağlı natamam məlumat verildikdə bu ona olan inamı azaldır. Məsələn: “yəqin ki” ifadəsi “ehtimal ki” ifadəsindən mənaca daha güclüdür. Bu məqamda “az”, “çox”, “daha çox” kimi təyinediciləri də diqqətdə saxlamaq lazımdır. K.Abdullayev onu da qeyd edir ki, mətnə olan məlumatı müəllif öz biliyi, müşahidəsi və ya inancı əsasında olan epistemoloji mövqeyinə əsaslanaraq verir [1, s.77].

Qeyd edək ki, mətnlərdə işlədilən qeyri-səlis mənə ifadə edən sözlər daşıdıqları mənə yükü baxımından, modallıq baxımından bir-birindən çox fərqlənir. Məsələn, *certainly* və *probably* sözləri mo-

dallıq baxımından fərqli mənalar ifadə edir. *Certainly* əminlik birdirdiyi halda, *probably* modal sözü qeyri-müəyyənlik bildirir. Odur ki, mətnlərdə işlədilən qeyri-səlis mənalı sözlərin seçilməsində ehtiyatlı olmaq lazımdır.

K.Abdullayev yazır ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” mətnində adi hal ilə maksimal hal arasında dərəcələri müəyyənləşdirmək bəzən asan, bəzən isə çətin olur. Mətnin dil potensialına uyğun olaraq böyük bir gəmi təsvir edək. “Kitabi-Dədə Qorqud” mətni təsəvvürdəki bu obrazı asanlıqla belə ifadə edərdi: “*Böyük ağac gəmilər oynadan su*” [1, s.78]. Lakin təsəvvürdəki gəmi sadəcə böyük deyildir. O, inanılmaz dərəcədə böyükdür. Mətn təsəvvürdəki obrazı uyğunlaşdırmağa cəhd edir. Ona görə də mətnə belə yazılır: “*Böyük-böyük ağac gəmilər oynadan su*”.

Buradakı “Böyük-böyük” ifadəsi böyüklüyün intəhasız ölçüsünü təsəvvür etmək çəhdidir. Qeyri-səlis məntiqin işə düşməsidir. Dildəki qoşa sözlər burada köməyə gəlir.

Qeyri-səlis məntiq təbii dil emalında hissələrin təhlili və mətn təsnifatı kimi tapşırıqlar üçün istifadə olunur. Təbii dil mətninin mənasında qeyri-müəyyənlik göstərir və bu qeyri-müəyyənliyə əsaslanaraq qərarlar qəbul edilir.

Qeyri-səlis məntiqin inkişafının ilkin mərhələsi L.Zadənin üçüncünü istisna edən məntiq qanununu və ona ikili olan uyğunluq məntiq qanununu zəiflətməyin zəruriliyinə dair sübutuna əsaslanırdı. Aristotel dövründən bəri bu qanunlar klassik çoxluqlar nəzəriyyəsində dayanıqlı hesab edilmişdir. Yeni “vinerdənsonrakı” tarix göstərdi ki, yeni nəzəriyyələri kəşf etmək və inkişaf etdirmək üçün ənənəvi düşüncə tərzindən imtina etmək lazımdır. Nəticədə, elm dünyası iki hissəyə bölündü: süni intellektə çatmaq üçün klassik yanaşmaların (“*yuxarıdan aşağıya*”) tərəfdarları və yeni düşüncənin və yanaşmaların yaradılmasını müdafiə edən (“*aşağıdan yuxarıya*”) yolun tərəfdarları. Əslində, klassik nəzəriyyənin əsas aksiomunu rədd edərək, L.Zadə 1965-ci ildə yüksələn inkişaf yolu ilə bu sıçrayışı həyata keçirdi [2, s.338].

Qeyri-səlis məntiqi istifadə etməyin əhəmiyyətini belə sıralaya bilərik:

- 1) Qeyri-səlis məntiqi başa düşmək konseptual olaraq asandır;
- 2) Qeyri-səlis məntiqdə linqvistik seçim olduqca çoxdur;
- 3) Qeyri-səlis məntiq təbii dil qaydalarına əsaslanır və s.

Qeyri-səlis məntiq ən əsas mənada qərar ağacı tipli analiz vasitəsilə inkişaf etdirilir. Beləliklə, daha geniş miqyasda, qaydalara əsaslanan nəticələr vasitəsilə proqramlaşdırılmış süni intellekt sistemlərinin əsasını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, qeyri-səlis termini qərar ağacına bənzər sistemdə işlənilib hazırlana bilən çoxlu ssenarilərə aiddir. Qeyri-səlis məntiq protokollarının hazırlanması qaydalara əsaslanan proqramlaşdırmanın integrasiyasını tələb edə bilər. Bu proqramlaşdırma qaydalarına qeyri-səlis çoxluqlar da aid edilə bilər, çünki onlar hərtərəfli modellərin ixtiyarına uyğun olaraq işlənilib hazırlanır.

Ədəbiyyat:

1. Abdulla K., Əliyev R. “Kitabi Dədə Qorqud” və qeyri-səlis məntiq. Bakı: 525-ci qəzet, 2022, 120 s.
2. Zadeh, L. A. "Fuzzy sets". *Information and Control*. **8** (3). San Diego: 338–353, 1965.
3. Copi, I.M. Introduction to Logic. New York: MacMillan, 1954, 654 p.

Gülbəniz Camalova
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRANSIZ DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TƏLƏBƏLƏRƏ DİL TƏDRİSİNİN EFFEKTİV YOLLARI

Açar sözlər: *rəqəmsal təlim, suni intellekt, dil bacarıqları, effektivlik*

Ключевые слова: *цифровое обучение, искусственный интеллект, языковые навыки, эффективность*

Keywords: *digital learning, artificial intelligence, language skills, effectiveness*

Müasir dövr rəqəmsal təlimi, innovativ metodları, integrativ təlimi əsas götürməklə, süni intellektdən istifadə etməyin zəruriliyini ön plana çəkir.

Fransız dilinin tədrisində süni intellektdən istifadə etmək, əsasən, təhsildə fərdi yanaşmanı təmin etmək, yəni hər bir tələbənin səviyyəsinə, ehtiyacına və öyrənmə tempinə uyğun tapşırıq və məzmun təqdim etmək, təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün tələbənin dərstdə aktiv iştirakı üçün canlı və maraqlı fəaliyyətlər təqdim etmək, dil bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün dinləyib-anlama, danışma, oxu və yazı bacarıqlarını formalaşdırmaq, əlavə müəllim dəstəyi kimi çıxış etmək (yəni müəllim dərstdən kənar saatlarda belə tələbələrə yardım edə bilər (esse yoxlaması, sual-cavab, lüğət izahı və s.)) məqsədi daşıyır.

Fransız dilinin tədrisində süni intellektdən istifadə etməyin vəzifələrinə fərdi məzmun yaratmaq məqsədilə tələbələrə uyğun tapşırıqlar, esse planları, qrammatika izahları; əks əlaqə qurmaq üçün yazılarda və ya cümlələrdə səhvləri düzəltmək və izah vermək; simulyasiya və dialoq məşqləri, məsələn, rollu oyunlar vasitəsilə danışma bacarıqlarını inkişaf etdirmək (məsələn: Parisdə otel bron etmək), yaradıcı yazı dəstəyi, təsviri və real situasiyalarda tələbəyə fikir və söz ehtiyatı ilə yardım etmək, test və qiymətləndirmə materialları hazırlamaq, yəni qrammatika, lüğət və dinləmə üzrə testlər yaratmaq kimi məsələlər daxildir.

Fransız dilinin tədrisində süni intellektdən istifadə etməyin faydaları, zaman və resurslara qənaət etmək deməkdir, çünki müəllim və tələbə vaxt itirmədən material əldə edə bilər; tələbələrdə fərdi inkişafı təmin edir, hər tələbə öz sürətində irəliləyə bilər; tələbələrdə öyrənmə motivasiyasını artırır, çünki, texnologiya vasitəsilə öyrənmə daha maraqlı və əyləncəli olur; tələbələrə daimi dəstək rolunu oynayır, tələbə istənilən vaxt sual verə və cavab ala bilər; yaradıcı yanaşmanı təmin edir, kreativlik baxımından çox faydalıdır, yeni və maraqlı yazılar, ssenarilər, situasiyalar yaratmaq imkanı verir.

Universitet tələbələri üçün uyğun olan, orta və ya yuxarı səviyyəli (A2-B1-B2) fransız dili dərslərində süni intellektdən istifadə edərək verilə biləcək tapşırıq nümunələrinə müraciət edə bilər. Bu tapşırıqlar tələbələrin şifahi və yazılı produktiv nitqlərini-danışma və yazı, eyni zamanda oxu, və dinləyib - anlama kimi reseptiv nitqlərini və həmçinin qrammatika bacarıqlarını süni intellekt vasitəsilə inkişaf etdirməyə kömək edir.

Dilçilik, təhsil və süni intellekt üzrə ekspertlər arasında əməkdaşlıq tələbələrin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmış effektiv tədris vasitələrinin hazırlanması üçün vacibdir.

Süni intellektlə dəstəklənən yazı formalarını qeyd etmək kifayətdir, o, yazı üçün bir çox imkanlar təklif edir, məsələn:

- *Didask*, mürəkkəb məzmunu elektron tədris materiallarına çevirən təhsil AI;
- A-dan Z-yə qədər PowerPoint təqdimatları yaratmağa imkan verən proqram;
- Chatmind qabaqcıl məntiq xəritələri yaratmaq üçün alət;
- Perplexity, suallara cavab vermək üçün etibarlı mənbələr tapmağa kömək edən süni intellektlə

dəstəklənən bir vasitədir. [1]

Süni intellektin (ChatGPT) istifadəsini nəzərə alıb tələbələrdə 4 dil bacarığını inkişaf etdirmək üçün istifadə edə biləcəyimiz tapşırıq nümunəsinə nəzər salaq:

1. Oxuyub anlama tapşırığı

“Fransızca xəbər və məqalələr”

ChatGPT-dən “A2-B1 səviyyəsinə uyğun bir fransızca xəbəri verməyini (100-150 söz), sonra 5 sual hazırlamağını istəmək.”

Tələbə mətni oxuyur və sualları cavablayır.

Sonra ChatGPT cavabları yoxlayır və əlavə izah verir.

2. Danışma tapşırığı – “Rollu oyun”

Tələbə ChatGPT-dən bir situasiya istəyir və süni intellektlə dialoq qurur.

Məsələn: “Tu es un touriste à Paris, je suis le réceptionniste de l’hôtel.”

“Tu veux acheter un billet de train. Je suis le vendeur.”

Bu şəkildə tələbə real həyat situasiyalarını məşq edir.

3. Yazı Tapşırığı – “Mövzulu esselər”

ChatGPT-dən aşağıdakı mövzularda esse yazma nümunələri istəmək:

“Mon avenir professionnel” (Mənim gələcək peşəm)

“L’importance de la famille” (Ailənin önəmi)

Sonra tələbə eyni mövzu üzrə esse yazır və süni intellektdən dil səhvlərini təhlil etməsini və düzəltməsini istəyir.

4. Qrammatika Təkrarı – “Testlər və izahatlar”

ChatGPT-dən passé composé zamanında *avoir* və *être* köməkçi fəlləri ilə 10 cümlə yazması, sonra niyə belə işlənməsinin izahı istənilə bilər.

Tələbə hər cümləni təhlil edir, sonra öz nümunələrini yazır.

5. Söz ehtiyatı – “Tematik lüğət çalışmaları”

Tələbə mövzu ilə bağlı 20 söz (l’université, les voyages, les métiers, la banque, le tourisme, la cuisine etc) və hər söz üçün fransızca izah və cümlədə istifadə istəyir. Sonra tələbə öz cümlələrini qurur və süni intellektdən rəy alır.

6. Tərcümə Tapşırığı – “İki istiqamətli tərcümə”

Tələbəyə tapşırıq verilir: “Tərcümə et: 5 fransızca cümləni azərbaycancaya və əksinə.”

Sonra ChatGPT-dən cavabları yoxlamasını və düzəliş etməsini istə.

7. İnteraktiv oyun – “Kim daha tez tapacaq?”

ChatGPT tələbəyə bir tapmaca və ya fransızca tərif verir.

Tələbə düzgün sözü tapmalıdır (məsələn: Je suis un fruit rouge, petit et sucré – Qui suis-je?)

Bu cür tapşırıqlar, sürətli və əyləncəli tapşırıq formasıdır.

Nümunələrdən də göründüyü kimi, süni intellekt proqramlarının xarici dil tədrisində rolu çox böyükdür. Vaxta qənaət, əyləncəli və maraqlı tədris, interaktivlik, lazımi məlumatın həmin an ötürülməsi, dildəşiricisi kimi tərəf müqabil, səhflərin anında düzəldilməsi, təhlil və izahı, rəy alınması və s. kimi məsələlər süni intellektdən istifadə zamanı yüksək keyfiyyətlə həyata keçirilir ki, bu da dil tədrisinin optimallaşmasını təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. <https://www.fle.fr/L-intelligence-artificielle-generative-pour-l-enseignement-du-FLE>
2. <https://www.ziglobitha.org/wp-content/uploads/2024/06/10-Art.-Camelia-BECHIRI-pp.139-148.pdf>
3. <https://www.alliancefr.org/news/formation-en-ligne-integrer-lia-en-classe-de-fle-104>

Hatice Hacıgökmen

Selçuk Üniversitesi

KÜLTÜRLERARASI ÇEVİRİ BAĞLAMINDA BİR BABA-OĞUL HİKAYESİ: BEIYING VE ARDINDAN

Anahtar kelimeler: Çeviri, kültürel aktarım, yabancılaştırma, çeviri stratejileri, Çin kültürü, yerelleştirme

Keywords: Translation, cultural transmission, foreignization, translation strategies, Chinese culture, localization

Ключевые слова: Перевод, культурная трансляция, форенизация, стратегии перевода, китайская культура, локализация

Çeviri süreci, sadece kelimeleri ve dil yapılarını aktarma ile kalmaz; aynı zamanda iki farklı dilin kültürlerini ve anlam dünyalarını bir araya getiren bir köprü gibidir. Bu çalışmada Zhu Ziqing adlı yazarın 背影 (Ardından) hikayesinin Türkçe çevirisi gözden geçirilecektir. Çince orijinal ile Türkçe çeviri arasında kültürel öğelerin nasıl kullanıldığı, aktarıldığı ya da değiştiği, çeviri çalışmalar ve kültürel aktarım bağlamında incelenecektir⁹. Hikaye, iki toplumda ortak olan aile içi hislerin dolaylı yollarla nasıl ortaya çıktığını gösterir. Buradan çevirinin iki farklı dilin kültürel dünyaları arasındaki bağı sağladığını sadece dil değil ayrıca kültürlerarası bir geçiş olduğunu ve güçlü empati bağlarının var olduğunu anlamak mümkündür.

⁹Z. Zhu, (1928). 背影 [Beiyong], Beijing, Wenhua Publishing. G. Ünal, (Çev.). (2022), *Ardından*. Modern Çin Öyküleri Seçkisi içinde. İstanbul, Bilge Kültür Sanat.

Zhu, 1916'da Pekin Üniversitesi'ne girdi. Öğrenci katılımcılarından oluşan Dört Mayıs Hareketi sırasında aktif olarak yer aldı. 1920'de üniversiteden mezun olduktan sonra Çin'in farklı eyaletlerinde öğretmenlik kariyerine başladı. Bu dönemde yazdığı eserlerle edebiyat dünyasında da aktifti. 背影(Ardından) Çin edebiyatının önemli eserlerinden biri olup bir baba ve oğlunun arasında geçen doğal ama çarpıcı ilişkiyi bir tren sahnesi üzerinden anlatmaktadır. Öyküde olaylar bir baba ve oğlunun cenaze vesilesiyle iki yıl aradan sonra bir araya gelmesi ile başlar. Yazar, babaannesinin vefat haberi ile birlikte öğrenim gördüğü Pekin'den Xu Zhou'ya gelir. Cenazenin ardından işlerini düzeltmek isteyen babası ile önce Nanjing'e seyahat ederler. Daha sonra yazar Pekin'e dönmek için tren istasyonuna giderken babası onu uğurlamak istemesi konusunda ısrarcı olur. Babası, vedalaşmadan önce yorgun bedenine rağmen oğluna mandalina almak için karşı platforma ulaşmak için uğraş verir ve döndüğünde oğluna mandalinaları uzatır.

我说道：“爸爸，你走吧”。他往车看了看，说：我买几个橘子去。你就在此地不要走动。

Babama : "Baba sen git artık" dedim. O da trenin camından dışarıya doğru bakıp: "Ben gidip birkaç tane mandalina alayım. Sen dur burada. Bir yere ayrılma" dedi. (Zhu, 1928; Ünal, 2022, s. 38)

Bu sahne oğlunu çok duygulandırır. Mandalina sahnesi, Çin kültüründe sessiz sevgi(无声的爱) adı verilen ebeveynlerinin çocuklarına karşı doğrudan seni seviyorum demek yerine dolaylı yollardan yani bir takım eylemlerle birlikte sevgi gösterileri sessiz bir şekilde yapılır. Sadece Çin'e özgü olmayan başka kültürlerde de görebildiğimiz bu ebeveyn sevgisinde aslında aile bağları üzerinden bazı kültürel kodları görmüş oluyoruz. Edebiyat, bize yalnızca olay anlatmaz, o toplumun kültürel öğelerini de açığa çıkarır. Özellikle aile ilişkileri, sevgi, ayrılık ve özlem gibi evrensel temalar, toplumların günlük davranışlarına yansıyan küçük ama anlamlı eylemlerle gün yüzüne çıkar. Bunlardan biri de, çocuk yola çıkarken ebeveynin yanına bir şeyler koymasısıdır. Bu eylemlerin varlığını Türk edebiyatında da benzer yansımaları görmek mümkündür. Farklı toplumlar, farklı gıdalarla ama aynı amaçla hareket eder. Bu eylemler seni düşündüm, seni önemsiyorum demenin farklı yollarıdır.

好在天无绝人之路。

Neyse ki Tanrı, insana mutlaka bir çıkış yolu gösteriyordu. (Zhu, 1928; Ünal, 2022, s. 36)

Çin kültüründe gökyüzü 天 (tiān) çoğu zaman doğaüstü bir adalet, Tanrısal bir güç ve kader temsilidir. Bu yüzden insanlar zor durumlar karşısında bu sözü kullanarak kendilerine bir umut ışığı bulmaya çalışırlar. Bu ifadenin kullanımının Türk kültüründe de vardır. Allah bir kapıyı kaparsa diğerini açar.

Bu çalışma, eserde yer alan kültürel unsurların, deyimlerin ve ifadelerin nasıl ele alındığını araştırmaktadır. Çalışmada, orijinal metin ve Türkçe çeviri karşılaştırmalı olarak incelenecek; çevirmenin kültürel öğeleri ne ölçüde koruduğu, nasıl yorumladığı ve okuyucuya nasıl aktarıldığı incelenecektir.

Ixtiyor Yoqubov Özbek-Finlandiya Pedagoji Enstitüsü

YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN'DA DİL POLİTİKASI

Anahtar kelimeler: dil politikası, dil reformu, Türkiye, Özbekistan, 20. yüzyıl, karşılaştırmalı analiz, milli kimlik

Key words: language policy, language reform, Türkiye, Uzbekistan, 20th century, comparative analysis, national identity

Ключевые слова: языковая политика, языковая реформа, Турция, Узбекистан, XX век, сравнительный анализ, национальная идентичность

Bu makalede 20. yüzyılın başlarında Türkiye ve Özbekistan'da uygulanan dil politikaları karşılaştırmalı bir analiz temelinde incelenmektedir. Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Türkiye'de gerçekleştirilen dil devrimi ve Sovyet iktidarının etkisi altında Özbekistan'da uygulanan dil politikası önemli tarihsel süreçler olarak ele alınmaktadır. Makalede ayrıca bu reformların dilsel ve sosyopolitik

yönleri, toplum üzerindeki etkileri, ulusal kimliğe ve kültürel gelişime katkıları vurgulanmaktadır. Karşılaştırma, her iki ülkedeki dil politikalarının özel yönlerini ve genel eğilimlerini ortaya koymaktadır.

Yüzyılın başlarında, dünyanın çeşitli bölgelerinde milli uyanış hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemde, Türkiye ve Özbekistan bölgelerinde dil politikası konuları acil önem kazanmaya başladı. Her iki bölgede de dil, ulusal kimliğin, kültürel gelişimin ve bağımsızlığın sağlanmasında önemli bir etken olarak görülüyordu. Özellikle 20. yüzyılın ilk yıllarında dil sorunu salt dilsel bir olgu olarak değil, aynı zamanda sosyo-politik süreçlerin ayrılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Türk ülkelerinde ulusal dili koruma ve ulusal kimliği anlama çabaları ilk olarak Arap alfabesinin reformuyla başlamıştır. Arap alfabesinin reformu konusu ilk olarak Kırım'da gündeme geldi. Ünlü Tatar aydını İsmail Gaspirinski, kurucusu olduğu "Tercuman" gazetesinde yeni yazıyı tanıttı. Ayrıca kurduğu yeni okullarda eğitim bu senaryoya göre yürütülüyordu. Kitaplar ve dergiler yenilenen yazıyla yayımlanmaya başlandı. Girişimi Kazan, Ufa, Bakü şehirlerine ve daha sonra Orta Asya'ya yayıldı. [8, 12 b.]. Bu süreçler özellikle Türkiye ve Azerbaycan'da, daha sonra da Türkistan'da yoğunlaştı.

Türkiye'de alfabe devrimi meselesi 1970'li yıllarda ortaya çıktı. İlk olarak Askeri Komutan Muharar Paşa, Arap alfabesini değiştirmek için İstanbul'da bir komite kurmuş. Ancak yukarıda gördüğümüz gibi bu komitenin çalışmaları da sonuçsuz kalmıştır. 1908 Jön Türk Ayaklanması'ndan sonra bu konuda tekrar ciddi çalışmalar başladı. Milli Eğitim Bakanı Nailbek'in kararıyla, dönemin ünlü Türk bilim adamları Necip Osim, Ahmed Midhat, Amrillabek, Veladi Çelebi gibi isimlerin de yer aldığı bir meclis komisyonu kuruldu. Bu komisyon bir yıldır faaliyet gösteriyor ve bazı çalışmalar yürütüyor, ancak henüz bir sonuç elde edemedi. Daha sonra bu konuya olan ilgi azaldı ve basında yalnızca Hüseyin Cevdebek, Celal Nuriybek ve diğerlerinin yazıları yayınlanmaya başlandı. [2, 41 b.]. Bundan sonra Türkiye'de alfabe sorunları artmaya başladı. Mustafa Kemal Atatürk'ün 20. yüzyılın başında gerçekleştirdiği Harf Devrimi, Türkiye'nin dil politikasındaki en temel reformlardan biri olarak kabul edilir [7, 220 b.]. 1928 yılında Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arap alfabesi terk edilerek, Latin alfabesine dayalı yeni bir Türk alfabesi kabul edildi. Mektup devriminde şu argümanlar öne sürüldü:

-Arap alfabesi Türk diline uygun değildir. Arap alfabesi Türk dilinin ses yapısına tam olarak uyum sağlayamamıştır. Türkçede sekiz ünlü (*a, e, ı, i, o, ö, u, ü*) bulunmasına rağmen Arap alfabesi ünlüleri yeterince ifade edemiyordu. Bu durum yazılı dilin öğrenilmesini zorlaştırıyordu;

- Okuryazarlık oranının düşük olması Osmanlı İmparatorluğu'nda okuryazarlık oranı oldukça düşüktü. 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'de erkeklerin yalnızca %10'u, kadınların ise yalnızca %4'ü okuryazardı. Yeni alfabenin daha kolay öğrenilmesi sağlanarak halkın eğitim düzeyinin yükseltilmesi hedefleniyordu;

- Batı ile bütünleşme Mustafa Kemal Atatürk'ün önderlik ettiği modernleşme ve çağdaşlaşma hareketi, Türkiye'nin Batı dünyasıyla bütünleşmesini sağlamayı amaçlıyordu. Latin alfabesinin kabulü, Avrupa'daki bilimsel, teknik ve kültürel değişimlerin daha hızlı fark edilebilmesi açısından önemli görülüyordu;

- Ulus-devlet ve kimlik oluşumu Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir yapıya sahipti ve Arap alfabesi yalnızca Türkler tarafından değil, Araplar, Farslar ve diğer topluluklar tarafından da kullanılıyordu. Yeni alfabe, Türk milletinin kimliğini güçlendirmesi ve bağımsız bir kültürel yapı oluşturması açısından sembolik öneme sahipti. [6, 84 b.].

1926 yılında Bakü Kongresi'nde bütün Türk halkları için tek Latin alfabesinin kullanılması kararı alındı. Kararın Özbekistan'da uygulanmasını sağlamak amacıyla çeşitli alfabe projeleri ortaya atıldı. Bunlar Mayıs 1929'da Semerkant'ta düzenlenen İmla Kongresi'nde ele alındı. Kongreye Rus Türkologlar Aleksandr Samoiloviç, Lev Şçerba, Kırım Tatar dilbilimci Bakır Çobunzoda, Özbek bilim adamları Sadridin Ayniy, Fıtrat ve diğerleri katıldı [3, 93 b.]. Kongrede dil, alfabe ve imla konusunda tartışmalar olmuştur.

Tartışmaların sonuçlarına göre;

- Özbek dilinin yazı dilinde ifadesini sağlamak amacıyla 34 harften oluşan Latin alfabesi kabul edildi;

- Özbek edebi dilinin Kıpçak lehçelerine dayanacağı belirlendi;

- Yazının singarmonizm, yani ünlülerin uyumunu yansıttığı, bütün ödünç kelimelerin bu kanuna uygun olarak yazıldığı tespit edildi.

Semerkant'ta düzenlenen kongrede, öncekilerden daha mükemmel yazım kuralları kabul edildi. Mükemmel dememizin sebebi, bu kuralların Özbek dilinin kendine özgü özelliklerini dikkate almış olmasıdır.

Çarlık döneminin Türkistan'ın yerli halkının kültür ve diline yönelik politikasının başlangıç ilkesi "cehalet" (политика игнорирования) politikasıydı. Bu politika, yerli halkların dilinin ve kültürünün ihmal edilmesi, geleneksel eğitim sisteminin ayakta kalmasını sağlayan vakıf sisteminin kaldırılması ve en sonunda Rus sömürge yönetimi tarafından kurulan "Rus-tuzem okullara" yerli halkın dahil edilmesiyle etkisini göstermeye başladı. Ceditçilere göre milleti aydınlatma fikri gerekliydi. Onlar açısından dil ve yazım anlaşmazlıklarının en uygun platformu basındı. Aydınlar kişisel görüş, bilimsel görüş ve önerilerini "İshtirokiyun", "Kyzyl Bayroq", "Ozod Bukhara", "Sharq Haqiqati", "Turkiston", "Yangi Ferghana", "Kyzyl Uzbekiston" gazeteleri ile "Alanga", "Yer Yuzi" ve "Maorif va Oqitguchi" dergilerinde dile getirdiler. [1, 48 b.]. Özellikle Mahmudhoj Behbudi'nin "Oyna" dergisi öne çıkarılmalıdır. Bu dergi, dil ve edebiyat konularını kapsayan bir dergi olarak kurulmuştur.

Birçok uzman, 20. yüzyılda Özbek dili için geliştirilen tüm yazı projeleri arasında en kullanışlı olanının ilk Özbek Latin alfabesi olduğuna inanmaktadır. Bunun sebebi, alfabenin fonetik esaslara dayalı olması ve dilin fonetik resmini tam olarak yansıtmasıdır. Özellikle Özbek dilindeki senkronizm ve ünlü olgusunu yansıtmak amacıyla dokuz harf benimsenmiştir. Bugünkü Özbek dilinde kullanılan "o" sesi Latin alfabesinde bulunmuyordu. "O" harfi günümüzdeki "o" gibi telaffuz ediliyordu. "O" sesi "a" harfiyle temsil ediliyordu.

Yeni alfabenin getirilmesi, cumhuriyetin tüm bölgelerinde broşürlerin, resmi belgelerin, gazetelerin ve dergilerin Özbek dilinin Latin alfabesine aktarılmasına yol açtı (o dönemde Karakalpakistan, Özbek SSCB'nin bir parçası değildi, ancak Tacikistan ASSC ve diğer bazı özerk bölgeleri içeriyordu). Bu arada dilin zenginleştirilmesi ve terimlerin Özbekçeleştirilmesi çalışmaları da devam etti. Bu çalışma yeni aydın Elbek tarafından başlatıldı - 1923 yılında "Turkistan" gazetesinde ve daha sonra "İnqilab" dergisinde yayınlanan sözlüğünde yabancı terimlerin Özbekçe terimlerle değiştirilmesini önerdi. Sözlükte bu türden 550 terim sıralanıyor. Sözlüğün girişinde şu ifadeler yer verildi: Bu sözlüğün hazırlanmasındaki amaç, dilimizden bütün yabancı kelimeleri çıkarıp gerçek Özbekçe terimler yaratmaktır. Sözlüğü oluştururken hem yaşayan dilde kullanılan sözcükleri kullandık, hem de eski dilde yazılmış eserlerden günümüz dilinde olmayan sözcükleri ödünç aldık, zorluk çıkarsa kendimiz yapay olarak bu sözcükleri yarattık. [2, 45 b.].

1930'ların ortalarında SSCB'de dil politikası değişmeye başladı. Bu süreç, her şeyden önce, Bolşevikleri endişelendiren, bütün Türk halklarının kaynaşmasını güçlendiren bir süreçti. İkincisi, Rus milliyetçileri Bolşevikler arasında yeniden seslerini duyurmaya başladılar. Onların çabalarıyla her Türk kavmi için birbirinden farklı, Kiril alfabesi esasına dayalı ayrı bir alfabe geliştirilmesine karar verildi. Bolşevikler bununla iki hedefe ulaşmayı planlıyordu:

- *Türk halklarının entegrasyonuna son vermek;*
- *SSCB'de Türk dillerinin ruslaştırılması.*

Özbek edebî dilinin bir kısmı Kıpçak lehçelerinden, farslaşmış ve ünlü uyumuna yitirmiş Karluk lehçelerine geçmiştir. Kayıttan ünlü uyumu da çıkarıldı. 1934 yılında alfabeden *Ө ө, Y y, Ь ь* harfleri kaldırıldı ve *ə ə* harfinin kullanımı kısıtlandı. Resmî belgelerde bu kararın şehir ağızlarındaki uyumsuzluğa bağlanmasına bağlansa da, çoğu bilim insanı asıl amacın Özbek dilini diğer Türk dillerinden uzaklaştırmak olduğunu kabul etmektedir. Bu durum, "i" sesinin Karluk lehçelerinde senarmonizm kalıntısı olarak iki varyantta kullanılmasına rağmen, her iki sesin de tek bir "i" harfiyle temsil edildiğinin saptanmasıyla kanıtlanmaktadır. 1937 yılında bu konuda tartışmalar yasaklandı. Sonraki yıllarda Özbek dilinin latinleştirilmesinde aktif olarak yer alan aydınlar yaygın olarak "pantürkist" ve "milliyetçi" olarak suçlandılar ve idam edildiler veya hapse atıldılar. Bundan sonra Çarlık hükümetinin Orta Asya Türk halklarını Ruslaştırma ve Kiril alfabesini getirme çabaları yaygınlaştı.

20. yüzyılda Türkiye ve Özbekistan'da gerçekleştirilen dil reformlarından şu sonuçlar çıkarılabilir:

- Arap alfabesi bin yıldan fazla bir süredir Türk halklarının ana yazısı olarak kullanılmış olup, asırlar boyunca değişmeden kalmıştır. Ceditçilik akımıyla yeni okulların ortaya çıkmasıyla birlikte bu yazının öğretim sürecindeki eksiklikleri ortaya çıkmaya başladı. Bunun üzerine bu yazının düzeltilmesi yönünde çalışmalar başladı.

- Ünlü uyumunun ortadan kaldırılmasının sonuçlarını bugün de görüyoruz: Kazaklar, Kırgızlar və Azərbaycanlılar danışılan Özbəkçeyi iyi anlıyorlar ama ünlü uyumu eksikliyindən dolayı yazılı dili anlayamıyorlar.

- Türkiyə'de dil politikası bağımsız bir ulusal devlet kurma çabaları çərçevesində yürütülürkən, Özbəkistan'da Sovyet idarəetiminin etkisi altında kalınmışdır.

- Yazı reformu hər iki bölgədə də gerçəkləşirilmişdir, lakin Özbəkistan'da bu proses bir neçə mərhələdə (Arap-Latin-Kiril) gerçəkləşmişdir.

- Türkiyə'de dil, ulusal devletçiliyin simgesi olaraq görülürkən, Özbəkistan'da dil politikası başlanğıcda ulusal uyanışın bir parçası olmuş, daha sonra sovyetləşmə politikasının bir parçası olaraq dəyişikliyə uğramışdır.

Kaynakça:

1. Abdullayev F. A. Til qanday rivojlanadi. – Toshkent: 1972. 120 b.
2. Azimov I. XX asr boshlarida o'zbek tilshunosligining rivojlanish yo'nalishlari. Filologiya fanlari doktori (DSc) diss. –Toshkent, 2024. 42 b.
3. Elbek. Imlo masalasi // Tanlangan asarlar. –Toshkent, Sharq, 1999. 140 b.
4. Ercilasun, A. B. (1992). "İsmail Gaspirali'nın Fikirleri". Türk Dünyası Üzerine İncelemeler. Ankara: Akçağ Yayınları.
5. Gökdağ, B. A. (2015). Türklerin Dünyası, 1. baskı, İstanbul: Kültür Bilimleri Akademisi.
6. J.Eltazarov. O'zbekistonda 20-asrda amalga oshirilgan yozuv va imlo islohotlari tarixidan (sotsiolingvistik tahlil). Samarqand, SamDU 2017, 120 b.
7. Mustafa Kemal Atatürk. (2021) Nutk. Türk Dil Kurumu yayınları. Ankara 320 s.
8. Уалтаева А.С. Исторические аспекты перехода на латиницу // Scientific E-journal "edu.e-history.kz", 2017. – № 4 (12).

Kəmalə Xudaverdiyeva

AMEA-nın akademik Ziya Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu

AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏR KONTEKSTİNDƏ ERMƏNİ DİLİNİN ROLU

Açar sözlər: xarici dil, erməni dili, təhsil, multikulturalizm

Keywords: foreign language, Armenian language, education, multiculturalism

Ключевые слова: иностранный язык, Армянский язык, образование, мультикультурализм

Qloballaşan müasir dünyada xarici dillərin öyrənilməsi və tədrisi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dillərin öyrənilməsi yalnız fərdi bacarıq deyil, həmçinin qlobal siyasətin, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün əsas faktorlardan biridir. Dövlətlərarası münasibətlərin inkişafı və əməkdaşlıq əlaqələrinin genişləndirilməsi müxtəlif dillərin öyrənilməsinə ayrılan diqqətin artırılmasına təkan verir. Qloballaşmanın sürətlənməsi, ölkələrarası ticarətin inkişafı, eləcə də texnologiyanın yaratdığı ünsiyyət imkanları fərqli dillərin mənimsənilməsinə kömək edir. Xarici dillərin öyrənilməsi təkcə fərdlər arasında ünsiyyəti asanlaşdırmır, həmçinin dünya dövlətlərinin və xalqların daha rahat anlaşması və fikir mübadiləsi aparmasına dəstək olur. Müasir dünyada olduğu kimi, tarix boyu da diplomatik əlaqələr və görüşlər zamanı bir neçə dil bilən mütəxəssislərə geniş üstünlük verilmişdir.

Zəngin multikultural dəyərlərə malik, qədim Qafqaz dövlətlərindən olan Azərbaycan da bu prosesdən kənarda qalmır, həm daxili, həm də xarici əlaqələrin güclənməsi naminə müxtəlif dillərin öyrənilməsinə xüsusi diqqət ayırır. Ölkədə dillərin önəmi hər dövrdə öz aktuallığını qoruyub saxlamış, xarici dil biliklərinə verilən önəm daha da artmışdır. Hal-hazırda daha çox önəm verilən dillər sırasına ingilis, rus və türk dillərini aid etmək olar. Xarici dillərin tədrisi həm orta və ali məktəb səviyyəsində, kurslarda, həm də fərdi qaydada həyata keçirilir. Dil tədrisinin inkişafı üçün rəsmi tədris müəssisələrində təşkil olunan yeni proqramların qəbulu və kursların yaradılması kimi fəaliyyətlər tələbələrin və dil öyrənən insanların marağını daha da artırır. Təbii ki, bu proses tədris müəssisələri ilə məhdudlaşmır, diplomatik münasibətlərin inkişafı, ölkələr və regionlar arasında əlaqələrin genişlənməsi və

bir çox elmi tədqiqatların aparılması zamanı yeni imkanlar yaradır. Son illərdə Azərbaycanda geniş şəkildə öyrədilən və öyrənilən xarici dillər sırasına Qafqaz dilləri də daxil olmuşdur. Qafqaz dillərinə verilən önəm təkcə akademik sahədə deyil, eyni zamanda diplomatika, media və mədəni sahələrdə özünü büruzə verir. Ölkəmizin bir neçə universitetində tədris edilən gürcü və erməni dillərinə göstərilən diqqət, əsasən II Qarabağ müharibəsindən sonra regionda dəyişən iqtisadi və siyasi reallıqların təsiri nəticəsində öz istifadə əhatəsini daha da genişləndirmişdir. Eyni coğrafi regionda yerləşən Cənubi Qafqaz respublikalarından olan Azərbaycan və Ermənistan arasında həm tarixi, həm də müasir dövrdəki münasibətləri nəzərə alaraq erməni dilinin tədrisinə üstünlük verilməsi ölkəmiz üçün vacib faktorlardan biridir. Erməni dili tədrisinin vacibliyini biz II Qarabağ müharibəsində erməni dilini bilən mütəxəssislər, əsgər və hərbiçilərin qazandığı qələbələr və uğurlar sayəsində daha aydın müşahidə edə bilərik. Təkcə sərhəd regionlarında və müharibə zonasında deyil, arxa cəbhədə də bu dili bilən elm adamları və mütəxəssislər tərəfindən təqdirəlayiq bir çox addımlar atılmış və nəticədə düşmən üzərində üstünlük əldə edilmişdir. Tarixi faktorları nəzərə alsaq Ermənistanda Azərbaycan dilini bilənlərin sayı kifayət qədər çoxdur. Həmçinin, mənbələrə əsasən, erməni dilinin ali məktəblərdə tədrisinə 2013-cü ildən başlanılmış və bir çox dil araşdırma mərkəzləri yaradılmışdır. [1] Ermənistanda Ana dilimizin tədrisinin daha da gücləndirilməsi, bizə erməni dili öyrədilən müəssisələrin sayının artırılmasına, mütəxəssislərin çoxaldılmasına və dilin vacibliyinin, xüsusən, gənclərə təbliğ edilməsinə təkan verir.

Rus mütəfəkkiri K.D.Uşinski deyirdi ki, *“Bir milləti məhv etmək istəyirsənsə, ilk öncə onun dilini əlindən al”*. Həm tarixi keçmişi, həm də ölkənin siyasi və regional maraqlarına uyğun bir addım olaraq Qafqaz dillərinin, xüsusilə də erməni dilinin öyrədilməsi və öyrənilməsinin sürətlənməsi və əhatəsinin genişləndirilməsi inkişafı artıracaq təməl addımlardan biridir.

Ədəbiyyat:

1. <https://adalet.az/az/posts/detail/muharibenin-muhum-strategyasi-ermeni-dilini-bilmeyin-ustunlukleri-2021-10-27-154530>

Kəmalə Aslanova
Bakı Slavyan Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Açar sözlər: *Dil müxtəlifliyi, təhsil, qloballaşma*

Keywords: *Language diversity, образование, глобализация*

Ключевые слова: *Языковое разнообразие, education, globalization*

Qloballaşma prosesinin sürətlənməsi müxtəlif dillərin inkişafı və dəyişməsi üzərində mühüm təsir göstərir. Bu prosesin əsas nəticələrindən biri dominant dillərin (ingilis, ispan, çin və s.) daha geniş coğrafi ərazilərdə yayılmasıdır. [1].

Müasir dünyada fərqli mədəniyyətlərin və dillərin qarşılıqlı təsiri getdikcə daha da güclənir. Qloballaşma nəticəsində insanlar müxtəlif xalqların mədəniyyətləri ilə daha yaxından tanış olur, eyni zamanda, yeni ünsiyyət vasitələri formalaşır. Bu proseslər sosial, iqtisadi və siyasi münasibətlərdə yeni yanaşmaların meydana gəlməsinə səbəb olur.

Mədəniyyətlərarası dialoq müxtəlif sivilizasiyaların qarşılıqlı anlaşmasına və tolerantlığın artmasına kömək edir. Beynəlxalq forumlar, multikultural tədbirlər və akademik mübadilə proqramları bu dialoqun güclənməsinə şərait yaradır. Tərcümə və dil təhsili mədəniyyətlərarası kommunikasiyada əsas vasitələrdən biridir. Mədəniyyətlərarası dialoq uğurlu olması üçün aşağıdakı əsas komponentlər önəmlidir:

- Dil və ünsiyyət bacarıqları: İnsanların bir-birini başa düşməsi üçün dil bilikləri əsas şərtidir. Xarici dilləri bilmək mədəniyyətlərarası ünsiyyəti asanlaşdırır.

- Mədəni həssaslıq və empatiya: İnsanlar qarşı tərəfin mədəni dəyərlərinə hörmət etməli və onların baxışlarını anlamağa çalışmalıdır.

• Qeyri-verbal ünsiyyət: Jestlər, mimikalar və bədən dili fərqli mədəniyyətlərdə fərqli mənalar daşıya bilər. Buna görə də, insanlar qeyri-verbal ünsiyyət kodlarını düzgün başa düşməlidirlər.

• Stereotiplərin aradan qaldırılması: Mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə ən böyük maneələrdən biri stereotiplərdir. Stereotiplər insanları yanlış anlamaya və münaqişələrə səbəb ola bilər [2].

Müasir dövrdə xarici dillərin öyrənilməsinə maraq əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Xüsusilə ingilis dili beynəlxalq ünsiyyət dili kimi aparıcı mövqeyini qoruyur. Bununla yanaşı, Çinin iqtisadi gücünün artması ilə çin dili də global arenada daha çox öyrənilən dillərdən birinə çevrilmişdir.

Təhsil sistemləri çoxdilli tədris modelinə keçid edir. Məsələn, Avropa ölkələrində şagirdlərə erkən yaşlardan bir neçə dil öyrədilir. Bu, həm mədəniyyətlərarası anlaşmanı gücləndirir, həm də insanlara global əmək bazarında daha çox imkanlar yaradır. Bununla belə, bəzi ölkələrdə xarici dillərin geniş yayılması ana dilinin zəifləməsinə səbəb olur. Qloballaşma mədəniyyətlərarası ünsiyyəti həm asanlaşdırır, həm də çətinləşdirir. İnternetin, sosial medianın və texnologiyanın inkişafı fərqli mədəniyyətlər arasında ünsiyyət imkanlarını artırır. İnsanlar dünyanın müxtəlif yerlərindən olan insanlarla birbaşa əlaqə quraraq onların həyat tərzini, düşüncə tərzini və dəyərləri haqqında məlumat əldə edə bilirlər.

Digər tərəfdən, qloballaşma bəzi mədəniyyətlər üçün təhdid yarada bilər. Qərb mədəniyyətinin dominantlığı bəzi yerli mədəniyyətlərin və ənənələrin aradan qalxmasına səbəb ola bilər. Bu proses bəzi cəmiyyətlərdə assimilyasiya və milli identiklik problemlərinə yol açır. Buna görə də, qloballaşma şəraitində mədəni müxtəlifliyin qorunması mühüm məsələ kimi qarşıya çıxır. [3].

Informasiya texnologiyalarının inkişafı dillərin global yayılmasına və onların qorunmasına mühüm təsir göstərir. Onlayn təhsil platformaları, süni intellekt əsaslı tərcümə sistemləri və sosial media müxtəlif dillərin öyrənilməsinə və istifadəsinə asanlaşdırır.

Google Translate və DeepL kimi avtomatik tərcümə vasitələri dillərarası kommunikasiyanı daha asanlaşdırır. Lakin bu texnologiyalar hələ də bəzi dilləri dəqiq və səlis tərcümə edə bilmir. Bu səbəbdən, dil texnologiyalarının inkişafı sahəsində elmi tədqiqatlar davam edir.

Bundan əlavə, bəzi kiçik dillər rəqəmsal sahədə kifayət qədər təmsil olunmur. Məsələn, dünyanın 7,000-dən çox dili olmasına baxmayaraq, onların yalnız kiçik bir hissəsi internetdə aktiv şəkildə istifadə olunur [4].

Qloballaşma prosesində mədəni və dil irsinin qorunması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bəzi dillər və mədəni ənənələr zamanla itmək təhlükəsi ilə üzləşir. Bu tendensiyanın qarşısını almaq üçün dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar xüsusi proqramlar və siyasətlər həyata keçirir.

UNESCO-nun "Yox olmaqda olan dillər atlası" göstərir ki, dünyada 2,500-dən çox dil yox olma təhlükəsi altındadır. Bəzi ölkələrdə bu tendensiyanı dayandırmaq üçün rəsmi dil siyasətləri hazırlanır və yerli dillərin tədrisi təşviq olunur. Dilin hüquqi statusu, onun mediada istifadəsi və təhsil sistemində rolu bu siyasətlərin əsas istiqamətlərindən biridir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin daha effektiv olması üçün aşağıdakı addımlar atıla bilər:

• Dil təhsilinin genişləndirilməsi: Xarici dillərin öyrədilməsi təhsil sistemində prioritet olmalıdır. Çoxdillilik fərqli mədəniyyətlərin daha yaxşı anlaşılmasına kömək edir.

• Mədəniyyətlərarası təhsil proqramları: Məktəblər və universitetlər tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlər haqqında bilik verməli və onların mədəni həssaslığını artırmalıdır.

• Beynəlxalq mübadilə və əməkdaşlıq: Müxtəlif ölkələr arasında akademik, elmi və mədəni mübadilə proqramları həyata keçirilməlidir.

• Müxtəliflik və inklüzivlik siyasətləri: Şirkətlər və dövlət qurumları iş mühitində mədəni müxtəlifliyə hörmət edən siyasətlər qəbul etməlidirlər. [5].

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press.
2. Hall, E. T. (1976). Beyond Culture. Anchor Books.
3. Phillipson, R. (1992). Linguistic Imperialism. Oxford University Press.
4. Warschauer, M. (2000). Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide. MIT Press.
5. Fishman, J. A. (2001). Can Threatened Languages Be Saved? Multilingual Matters.

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN A GLOBALIZED WORLD

Keywords: globalization, multilingualism, bilinguals, personal growth

Açar sözlər: qloballaşma, çoxdillilik, iki dil bilənlər, şəxsi inkişaf

Ключевые слова: Глобализация, многоязычия, двуязычный, личностный рост

The role of foreign languages is crucial in various aspects of life since they are not considered to be simply tools for communication, but also essential for cultural exchange, economic growth that enhances international relations, and personal development by shaping identity. All these features indicate the contribution of multilingualism to globalization in multiple ways and are going to be discussed below.

Language and culture have close ties to each other since the early existence of human beings and cannot be isolated. According to C. Nonye (2018), language is viewed as a verbal expression of culture and conveys culture and cultural ties [1]. With the help of foreign languages, the traditions were passed the geographical boundaries and transferred from one nation to another. This process is merely promoted in the modern world by the development of technology and has a huge impact on cultural change. Being aware of other cultures can help people to appreciate and create respect for different traditions, values, and customs. As a result, it may strengthen global solidarity and reduce cultural misunderstandings among the nations.

In terms of economic growth, the role of foreign languages is important as it allows individuals to communicate effectively, foster understanding between cultures, and create a relevant platform for international cooperation. While speaking about the positive economic effects of second languages, L. Newman (2023) approaches it like an ability that provides a competitive edge in the global marketplace, as it enables individuals to better navigate the complex world of international business [2]. Being a part of globalization multilingualism is an essential factor in professional success and majority of the people are trying to take the advantage of increased globalization of the commodity trading businesses [2]. Individuals with multiple language skills can bring different experiences, and ideas and enhance productivity in an international relation.

Learning a foreign language plays a powerful role in personal development, or better to say enriching the global mindset of the individual, and hereby cognitive flexibility should be highly mentioned. In terms of cognitive flexibility, a set of essential qualities are cited, including self-awareness, adaptability, and open-mindedness, all of which have huge contributions and influence to shape identity [3]. According to the studies bilinguals have superior cognitive control, meaning they may perform myriad tasks and perspectives more easily and adapt to innovations in a globalized world. As indicated, knowing more than two languages one can identify with multiple cultures, navigate between different social and cultural norms, and expand personal growth within the process.

To sum up, throughout the process of maintaining and using foreign languages, individuals encounter different cultures, create bridges across diverse societies, foster mutual understanding easily, and experience personal growth in terms of self-awareness. All these aspects indicate how foreign languages play an indispensable role in a globalized world nowadays.

References:

1. Osuchukwu, C. N (2018). The Impact of Foreign Language Acquisition and Cultural Change in Emerging African Society, *Ebonyi Journal of Languages and Literary Studies*, Maiden Edition: Vol. 1 Number 1, January, 2018 105-110.
2. Newman, L. (2023). The Economic Impact and Effects of Learning a Second Language. *Economics Undergraduate Honors Theses* Retrieved from <https://scholarworks.uark.edu/econuht/51>
3. Ellen Bialystok, Fergus I.M. Craik, David W. Green, and Tamar H. Gollan (2000). "Bilingual Minds", January 2000, *Psychological Science in the Public Interest*, DOI:10.1177/1529100610387084

QLOBALLAŞAN MÜASİR DÜNYADA İNGİLİS DİLİ BEYNƏLXALQ DİL KİMİ

Açar sözlər: *ingilis dili, qloballaşma, beynəlxalq, dünya*

Keywords: *English, globalization, international, world*

Ключевые слова: *английский, глобализация, международный, мир*

Qloballaşma prosesi 21-ci əsrin ən vacib hadisələrindən biridir. Bu proses siyasi, iqtisadi, mədəni və sosial sahələrdə böyük dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Qloballaşma nəticəsində ölkələrarası əlaqələr artmış, insanlar və fərqli mədəniyyətlər bir-biri ilə yaxından tanış olmuşdur. Bu proseslə bərabər, beynəlxalq əlaqələrin əsas vasitələrindən biri kimi İngilis dili qlobal əhəmiyyət qazanmışdır.

Qloballaşan müasir dünyada ingilis dili beynəlxalq ünsiyyətin əsas vasitəsinə çevrilmişdir. Qloballaşma prosesi inkişaf etdikcə millətlər və cəmiyyətlər arasında ictimai-siyasi, sosial-mədəni və digər əlaqələr yeni mahiyyət qazanır. Bu prosesin təsiri dil sahəsində də özünü göstərir, dilin formalaşmasına və onun milli-bəşəri məzmununa ciddi şəkildə təsir edir.

Bu qlobal tendensiya ingilis dili üçün də keçərlidir. Ümumiyyətlə, dünya dillərinin inkişafında oxşar meyillər müşahidə olunur və onların gələcəyi ilə bağlı müəyyən proqnozlar vermək mümkündür. Ferdinand de Sössür vaxtilə dili dəb ilə müqayisə etmişdir. Həqiqətən də, dil daim dəyişir, yeni üslublar və ünsiyyət formaları qazanır. Müxtəlif dillərə müəyyən dəyişikliklərin və yeniliklərin daxil olması təbii haldır. Eyni zamanda, bu dəyişikliklərin yalnız ingilis dilinin təsiri ilə baş verdiyini düşünmək doğru olmaz. Çünki hər hansı bir dil beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrildikdə, onun təsiri təkcə mənsub olduğu xalqla məhdudlaşmır, o, transmilli xarakter alır [2,s.79].

Qloballaşma milli dillərə və mədəniyyətlərə paradoksal şəkildə təsir edir. Bir tərəfdən, o, fərqli mədəniyyətlər və dillər arasında integrasiyanı gücləndirir, digər tərəfdən isə müəyyən qarşıdurmalara və ziddiyyətlərə səbəb olur. Tarixdə müxtəlif xalqların ortaq bir mədəniyyət yaratdığı hallar mövcud olmuşdur. Lakin bu integrasiya onların milli kimliyini itirməsinə səbəb olmamışdır.

Qloballaşma sosial təcrübələrin və mədəni elementlərin genişlənməsi ilə yanaşı, coğrafi məhdudiyyətlərin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Müasir dünyada elmi yanaşmalar qloballaşmanın insan cəmiyyətinin inkişafına və fərdi identikliyin qorunub saxlanmasına təsir etdiyini təsdiqləyir. Buna görə də, qloballaşma nəticəsində vahid bir monomədəniyyətin formalaşması ilə bağlı narahatlıqlar birmənalı qarşılanmamalıdır.

Hazırda İngilis dili dünya miqyasında ən çox istifadə olunan dillərdən biridir. BMT, Avropa İttifaqı, UNESCO, NATO kimi çoxsaylı beynəlxalq təşkilatlarda rəsmi və ya iş dili kimi qəbul olunmuşdur. İngilis dili biznes, elm, təhsil, texnologiya və KİV sahələrində də hakim dil statusuna malikdir.

İngilis dili, həmçinin diplomatiya və beynəlxalq siyasətdə də mühüm rol oynayır. Diplomatik danışıqların əksəriyyəti, eləcə də beynəlxalq müqavilələrin böyük bir hissəsi bu dildə aparılır. Həmçinin, müxtəlif beynəlxalq tədbirlər, konfranslar və forumlar İngilis dilində təşkil olunur ki, bu da onun əhəmiyyətini daha da artırır.

Modern elmi araşdırmalar və akademik nəşrlərin çoxu İngilis dilində hazırlanır. Məsələn, "Nature", "Science", "The Lancet" kimi nüfuzlu jurnallar İngilis dilində dərc edilir. Həmçinin, internet məlumatlarının çoxu bu dildə yayıldığına görə, texnologiya və proqramlaşdırma sahələrində də İngilis dili önəmli yer tutur [4,s.89].

Bu dilin elmdə geniş istifadəsi tələbələrin və tədqiqatçıların dünya üzrə yeni biliklərə daha asan çıxışını təmin edir. Elm sahəsindəki innovasiyaları izləmək üçün İngilis dili biliyi demək olar ki, zərurətə çevrilmişdir.

Beynəlxalq ticarət çərçivəsində İngilis dili vacib kommunikasiya vasitəsidir. Qlobal şirkətlərin çoxu rəsmi yazışmalarda və danışıqlarda bu dildə istifadə edir. Beynəlxalq maliyyə bazarları, marketing strategiyaları və startap ekosistemləri çox vaxt İngilis dili əsasında formalaşır.

Bundan əlavə, dünyanın aparıcı korporasiyaları, bankları və texnologiya nəhəngləri (Apple, Microsoft, Google, Amazon və s.) öz fəaliyyətlərini əsasən İngilis dilində həyata keçirirlər. Xarici investisiyalar, beynəlxalq əməkdaşlıqlar və qlobal bazara çıxış üçün bu dilin bilik səviyyəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dünya universitetlərinin çoxu, xüsusilə reyting siyahılarının ilk yerlərində olanlar (əsasən ABŞ və Böyük Britaniya universitetləri) İngilis dilində tədris aparır. Xaricdə təhsil almaq istəyən əksər tələbələr İngilis dilini öyrənməli olurlar. Bundan başqa, online kurslar, beynəlxalq sertifikat proqramları da İngilis dilində tədqiqat və təlim imkanlarını genişləndirir [3,s.56].

MOOC (Massive Open Online Courses) platformaları, məsələn, Coursera, edX, Udemey və Khan Academy, milyonlarla insana pulsuz və ya sərfəli qiymətə İngilis dilində yüksək keyfiyyətli təhsil almaq imkanı yaradır.

Qloballaşma prosesi KİV və əyləncə industriyasını da çox ciddi şəkildə dəyişmişdir. Hollywood filmləri, Netflix serialları, pop musiqisi və sosial media məzmunlarının çoxu İngilis dilindədir. Bu da dünyanın dəyişik regionlarından olan insanları bu dili öyrənməyə təşviq edir.

Sosial media platformalarında (Facebook, Twitter, Instagram, TikTok və s.) aparılan beynəlxalq müzakirələrin böyük bir hissəsi İngilis dilində aparılır. Bundan əlavə, qlobal xəbər agentliklərinin (BBC, CNN, The Guardian və s.) əksəriyyəti xəbərlərini ilk növbədə İngilis dilində yayımlayır.

İngilis dili hazırda dünyada beynəlxalq ünsiyyət dili kimi qəbul edilsə də, bəzi ekspertlər gələcəkdə alternativ dillərin də ön plana çıxma biləcəyini qeyd edirlər. Məsələn, Çin iqtisadiyyatının sürətli inkişafı ilə Çin dilinin əhəmiyyətinin artması müşahidə olunur. Həmçinin, İspan, Fransız və Ərəb dilləri də müxtəlif regionlarda böyük təsir gücünə malikdir [1,s.43].

Lakin, qlobal texnologiya, elmi tədqiqatlar, iş dünyası və media sahələrində İngilis dilinin dominant rolu hələ uzun müddət qorunub saxlanacağı gözlənilir.

Qloballaşmanın təsiri ilə İngilis dili dünyada ən vacib kommunikasiya vasitələrindən birinə çevrilmişdir. Elm, təhsil, biznes, texnologiya və mədəniyyət sahələrində önəmli rol oynayan bu dilin qlobal miqyasda hakimiyyəti getdikcə artır. Buna görə, çağdaş dünya insanının İngilis dilini bilməsi şəxsi və peşəkar inkişaf üçün vacib şərtlərdən biridir.

İngilis dilinin geniş yayılması insanlara daha çox imkanlar açır və beynəlxalq əməkdaşlıqların güclənməsinə kömək edir. Bu səbəbdən, İngilis dilini öyrənmək və inkişaf etdirmək müasir dövrdə hər bir insan üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. Aslanova R. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: "Nurlan", 2004, 378 s.
2. Cəlilov M. Qloballaşma prosesi və müasir cəmiyyətin inkişaf problemləri. Bakı: ADİU, 2004, 230 s.
3. Crystal D. *English as a Global Language*. Cambridge University Press, 2003, 280 p.
4. Graddol D. *English Next*. British Council, 2006, 290 p.

Ləman Sadıqova
Azərbaycan Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN QLOBAL HƏRƏKƏTLİLİK VƏ PEŞƏKAR İNKİŞAFDAKİ ROLU

Açar sözlər: *İngilis dili, Peşəkar inkişaf, Qlobal hərəkətlilik*

Ключевые слова: *Английский язык, Профессиональное развитие, Глобальная мобильность*

Keywords: *English language, Professional development, Global mobility*

Annotasiya: İngilis dilinin qlobal hərəkətlilikdə və peşəkar inkişafda rolu son dərəcə vacib və çoxşaxəlidir. Hər il dünya daha da qarşılıqlı əlaqəli olur və ingilis dili mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə əsas rol oynayır, qlobal imkanlar açır və peşəkar böyüməyə kömək edir. Bu gün beynəlxalq şirkətlər və təhsil müəssisələri texnologiya, tibb və mühəndislik kimi sahələrdə karyera inkişafına kömək edən ingilis dilindən çox istifadə edirlər. Beynəlxalq konfranslar və təlimlər də ingilis dilində keçirilir ki, bu da mütəxəssislər üçün əhəmiyyətini vurğulayır.

Giriş. XXI əsr dillər və texnologiyalar dövrü olaraq, dünyada sürətli dəyişikliklər və qloballaşma prosesi baş verir. Bu dövrdə, İngilis dili yalnız bir ünsiyyət vasitəsi olmaqla qalmır, həm də beynəlxalq ticarət, təhsil və mədəniyyət sahələrində əsas dilə çevrilir. Dünya ölkələri arasındakı əlaqələrin artması ilə İngilis dili, qlobal əmək bazarına inteqrasiya olmağı asanlaşdırır, peşəkar inkişafı dəstəkləyir və fərdlərə yeni imkanlar açır.

Aşağıda ingilis dilinin qlobal hərəkətliliyə və peşəkar inkişafa necə təsir etdiyinə bəzi əsas cəhətləri verilmişdir:

1. *Qlobal rabitə və şəbəkə.* İngilis dili tez-tez "qlobal ünsiyyət dili" adlanır, yəni müxtəlif dillərdə danışanlar arasında ünsiyyət üçün ümumi dil kimi geniş istifadə olunur. Bu, beynəlxalq biznes, akademiya və diplomatik münasibətlərdə xüsusilə vacibdir. İngilis dilini bilən mütəxəssislər üçün dünyanın müxtəlif yerlərindən olan həmkarları, müştəriləri və maraqlı tərəflərlə ünsiyyət qurmaq daha asandır. Bu, karyera yüksəlişi və hərəkətlilik üçün vacib olan qlobal şəbəkələrin, əməkdaşlığın və tərəfdaşlığın güclənməsinə gətirib çıxarır.

2. *Beynəlxalq əmək bazarlarına çıxış.* İngilis dilini bilmək müxtəlif bölgələrdə əmək bazarlarına qapı açır. Bir çox çoxmillətli şirkətlər, xüsusən də texnologiya, maliyyə, mühəndislik və Akademiya kimi sahələrdə işçilərin ölkənin rəsmi dili olmasa da ingilis dilində danışıqlarını tələb edirlər. İngilis dilini bilmək insanları beynəlxalq firmalarda və ya təşkilatlarda vəzifələrə daha rəqabətli namizəd edə bilər, karyera yüksəlişi və hərəkətlilik şanslarını artırır.

3. *Xaricdə təhsil və peşə imkanları.* İngilis dili dünyanın bir çox nüfuzlu universitetlərində, xüsusən ABŞ, İngiltərə, Kanada və Avstraliya kimi ölkələrdə əsas tədris dilidir. Xaricdə təhsil almaq istəyən tələbələr və ya qabaqcıl təhsil almaq və ya sertifikat almaq istəyən mütəxəssislər üçün ingilis dilini bilmək bir şərtədir. Bu, qlobal təhsil proqramlarında iştirak üçün qapı açır və beynəlxalq səviyyədə tanınan sahələrdə təcrübə qazanaraq peşəkar böyüməyə kömək edir.

4. *Qlobal biznes və ticarət.* Qlobal biznes kontekstində İngilis dili danışıqlarda, müqavilələrdə, marketinqdə və müştəri xidmətində istifadə olunan dominant dildir. Nəticədə, ingilis dilini yaxşı bilən mütəxəssislər, xüsusən də beynəlxalq miqyasda fəaliyyət göstərən sektorlarda tez-tez yüksək tələbat qazanırlar. İngilis dilində effektiv ünsiyyət qurmağı öyrənmək həm də insanlara çətin qlobal bazarları idarə etməyə, mədəniyyətlərarası komandaları idarə etməyə və uğurlu beynəlxalq ticarətdə iştirak etməyə kömək edir.

5. *Mədəni mübadilə və uyğunlaşma.* İngilis dili mədəni mübadilə üçün bir körpü rolunu oynayır, insanlara müxtəlif mədəniyyətləri daha yaxşı başa düşməyə və gəzməyə imkan verir. Mütəxəssislər üçün mədəni nüansları anlamaq və ingilis dilində effektiv ünsiyyət daha uğurlu mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqəyə və müxtəlif iş şəraitində daha yaxşı uyğunlaşmaya səbəb olur. Mədəniyyətin bu cür sərbəst olması qlobal komandalarda işləyərkən və ya müxtəlif işçi qüvvəsini idarə edərkən vacib bir üstünlük sayılır.

6. *Karyera yüksəlişi və liderlik imkanları.* İngilis dilini bilmək çox vaxt bir çox beynəlxalq təşkilatlarda karyera yüksəlişi üçün əsas tələb kimi qəbul edilir. İngilis dilində səlis danışan mütəxəssislər, komandaları səmərəli idarə edə, fikir təqdim edə və müxtəlif ölkələrdən maraqlı tərəflərlə sövdələşmələr edə bildikləri üçün rəhbər vəzifələrə baxılma ehtimalı daha yüksəkdir. İngilis dilini bilmək, bacarıq və bilik səviyyənizi artırma biləcək beynəlxalq konfranslar və seminarlar da daxil olmaqla peşəkar inkişaf üçün daha geniş mənbələrə çıxış təmin edir.

7. *Professional sertifikatlar və resurslar.* Bir çox beynəlxalq sertifikatlar, tədris proqramları və sənaye ixtisasları ingilis dilində mövcuddur və ən qabaqcıl tədqiqat və nəşrlər ingilis dilində nəşr olunur. İngilis dilini bilən mütəxəssislər, sahələrindəki ən son tendensiyalar və yeniliklərdən xəbərdar olmaq üçün bu mənbələrə daxil ola bilərlər. Bundan əlavə, İngilis dili bir çox beynəlxalq konfransların dilidir və bu, peşələrindəki son müzakirələr və inkişaflardan xəbərdar olmaq istəyənlər üçün əvəzolunmazdır.

8. *Köçürülmə və immiqrasiyanın təşviqi.* İngilis dilli ölkələrə köçmək istəyən insanlar üçün dil bilikləri çox vaxt kritik bir tələbdir. Bu, xüsusilə ingilis dilini bilməyin əsas meyar olduğu peşəkar vizalar və immiqrasiya proqramları üçün doğrudur. Üstəlik, ingilis dilini bilmək yeni bir ölkədə tənzimləmə prosesini, sosial qarşılıqlı əlaqəni, dövlət xidmətlərinə çıxışı və yerli mədəniyyətə uyğunlaşmağı asanlaşdırır.

Nəticə. İngilis dilinin qlobal hərəkətlilikdə və peşəkar inkişafda rolunu qiymətləndirmək çətindir. İngilis dili karyera yüksəlişi, Beynəlxalq əmək bazarlarına, təhsil imkanlarına və qlobal şəbəkələrə çıxışın genişləndirilməsi üçün güclü vasitədir. Biznes və təhsil müəssisələri qloballaşmağa davam etdikcə,

ingilis dilini bilmək yeni imkanlara qapı açan və insanların dünya səhnəsində səmərəli rəqabət aparmasına imkan verən əsas aktiv olaraq qalır. Ünsiyyəti asanlaşdırmaq, mədəni anlaşmanı dərinləşdirmək və ya kritik mənbələrə çıxış təmin etmək olsun, İngilis dili dünyanın hər yerindən gələn mütəxəssislərin gələcəyinin formalaşmasında mərkəzi rol oynamağa davam edir.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
2. Kirkpatrick, A. (2011). *English as a Medium of Instruction in Asian Education*. Routledge
3. Кристал, Д. (2008). *Английский как глобальный язык*. Издательство "Речь".
4. Грэддол, Д. (2007). *Английский следующий*. Британский Совет.
5. Киркпатрик, А. (2012). *Английский язык как средство обучения в образовательных системах Азии*. Издательство "Юрайт".

Latifa Shirzadova

Azerbaijan University of Languages

THE STYLISTIC FUNCTION OF SYNONYMS IN THE GLOBALIZATION OF LANGUAGES

Açar sözlər: üslubi sinonimlik, kontekstual sinonimlər, globallaşma, leksik variasiya, pragmatika

Key words: stylistic synonymy, contextual synonyms, globalization, lexical variation, pragmatics

Ключевые слова: стилистическая синонимия, контекстуальные синонимы, глобализация, лексическое разнообразие, прагматика

In an increasingly interconnected world, globalization has exerted a profound influence on linguistic structures, usage patterns and stylistic norms across languages. As a byproduct of cultural and communicative convergence, languages - especially global lingua francas such as English - have undergone significant transformations in lexical enrichment, pragmatic flexibility and stylistic diversity. Among the linguistic phenomena most notably shaped by this evolution is the use of synonyms. Synonymy, often understood as the presence of words with identical or similar meanings, transcends its semantic dimension when analyzed from a stylistic and functional perspective. This study explores how synonyms function not only to diversify language but also to serve as a nuanced stylistic resource within globalized communicative settings.

Traditional linguistic definitions categorize synonyms as lexemes that share core denotational meaning. However, such an interpretation fails to account for the stylistic, emotional, and pragmatic dimensions that differentiate one synonym from another. Stylistic synonymy refers to the co-existence of lexemes that are semantically proximate yet functionally distinct due to their connotative, emotive, or contextual properties. [1, p.89] These distinctions become particularly salient in cross-cultural and multilingual environments, where language users must navigate varying norms of politeness, formality, expressiveness, and genre-specific conventions.

In the context of globalization, stylistic synonymy acquires additional layers of complexity. The global spread of English and its adaptation across regional, cultural, and socio-political domains have resulted in the diversification of stylistic registers and lexical alternatives. [3, p.5] This proliferation enhances communicative precision, permits nuanced expression, and allows for the strategic modulation of tone and emphasis in diverse discursive environments.

Stylistic synonyms serve several pragmatic and aesthetic functions in discourse, particularly within genres that demand rhetorical sophistication, emotional coloration, or stylistic innovation. Among these functions are:

- **Avoidance of Redundancy:** Synonymy mitigates lexical repetition, which is generally disfavored in literary, journalistic, and academic writing. [2, p. 278]
- **Semantic Reinforcement:** The use of synonym pairs (e.g., "safe and secure," "hopes and dreams") or synonym clusters enables rhetorical intensification and thematic emphasis. [2, p. 284]

- **Stylistic Modulation:** Lexical choices can signal shifts in register, tone, or formality, allowing speakers to align with genre conventions or audience expectations.
- **Emotive Nuance:** Different synonyms carry distinct affective weights; e.g., “child”, “infant” and “toddler” each convey subtle differences in tone and imagery. [4, p.62]
- **Cross-cultural Adaptability:** In multilingual contexts, synonym selection can bridge cultural interpretive gaps and facilitate more inclusive communication.

Such roles underscore the instrumental value of synonymy in mediating between linguistic creativity and communicative efficacy—an imperative increasingly pronounced in globalized communicative landscapes.

The English language, due to its hybrid historical development and global reach, is particularly rich in synonymy. Its vocabulary includes borrowings from Latin, French, Germanic, and numerous other languages, allowing for fine-grained distinctions in stylistic expression. This lexical abundance is especially visible in international English, where regional varieties (e.g., British English, American English, Indian English) employ distinct synonym sets with culturally specific connotations. For instance, the lexical pairs flat–apartment, autumn – fall, and resume – CV reflect not only regional variation but also stylistic and contextual choices that may influence reader perception. As such, the selection of a given synonym can implicitly position the speaker culturally or socially, making synonymy a vehicle for identity construction and discourse alignment within global communication. [3, p.7]

While lexical synonymy is the most immediately recognizable, syntactic synonymy – the expression of equivalent ideas through different grammatical structures – also plays a significant stylistic role. For example, “She handed him the document” and “The document was handed to him by her” communicate similar information but differ in emphasis and tone. In academic or diplomatic writing, such syntactic variation enables subtle modulation of focus, agency, and formality.

Furthermore, poetic metaphors, idiomatic expressions, and figurative comparisons often produce context-specific synonymy in literary texts. For instance, metaphorical language such as describing flames as “reaching toward the heavens like golden spears” operates as a stylistic synonym for “flames rose high,” but with intensified imagery and emotional charge. These devices are crucial in literary traditions across cultures and acquire new resonance as literature is disseminated and interpreted globally. [4, p.63]

In the context of linguistic globalization, the stylistic function of synonyms transcends mere lexical variation, emerging as a critical mechanism for expressive richness, cultural negotiation, and rhetorical effectiveness. Contextual and stylistic synonymy enable speakers and writers to navigate the complexities of global discourse, where clarity, nuance, and adaptability are essential. As English and other world languages continue to evolve through cross-cultural exchange, the strategic deployment of synonyms will remain a central component of effective and sophisticated communication.

References:

1. Cruse, D. A. (1986). *Lexical Semantics*. Cambridge University Press.
2. Halliday, M. A. K., Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman.
3. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
4. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.

Nəzmiyyə Mehdizadə
Azərbaycan Universiteti

BEYNƏLXALQ TƏHSİLDƏ XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *qloballaşma, xarici dil, beynəlxalq, təhsil, innovativ.*

Ключевые слова: *глобализация, иностранный язык, международный, образование, инновационный.*

Keywords: *globalization, foreign language, international, education, innovative.*

Davamlı qloballaşma prosesləri ilə səciyyələnən müasir beynəlxalq dünyada xarici dillərin öyrənilməsi və rolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, qloballaşma mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin artmasına təkan verir ki, bu da şəxsi inkişaf və peşəkar təkmilləşdirmə üçün xarici dil biliklərinə ehti-

yacı artırır. Xarici dillərin öyrənilməsi insanlara başqa mədəniyyətlərin nümayəndələri ilə sərbəst ünsiyyət qurmağa, dünya iqtisadiyyatına, siyasətinə və təhsilinə inteqrasiya etməyə imkan verir. Dil bilikləri sayəsində beynəlxalq biznes, xaricdə təhsil və qlobal elmi layihələrdə iştirak üçün yeni imkanlar açılır. Dil təhsilinə sərmayə qoymaq fərdi şəxsin inkişafı, dövlətlərarası əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və dinc birgə yaşayışın təşviqi üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

Xarici dil bilikləri digər mədəniyyətləri, müxtəlif həyat tərzlərini və mədəniyyətlərarası ünsiyyəti başa düşmək üçün əsasdır. Avropa İttifaqı xarici dillərin tədrisi və öyrənilməsinə təşviq edir və dəstəkləyir. Avropa Birliyinin sənədləri üzv ölkələrin bütün vətəndaşlarına aydın olması üçün çoxdilli şəkildə təqdim olunur [3].

Beynəlxalq təhsildə xarici dillərin rolu baxımından, xarici dillərin tədrisi pedaqogikası dilin mənimsənilməsinin konkret prosesləri ilə məşğul olur. Digər didaktik sahələrlə müqayisədə müəyyən fərqlər mövcuddur. Əsas fərq ondan ibarətdir ki, xarici dilin mənimsənilməsi onun istifadəsi prosesində inkişaf edir. Bununla əlaqədar olaraq dil tədrisinin hədəf strukturu da müxtəliflik təşkil edir. Yaşı daha çox olan şəxslərin xarici dil təhsilində praktiki ünsiyyət əhəmiyyətli bir prioritet təşkil edir.

Beynəlxalq təhsildə xarici dillərin tədrisi üçün mədəni mühitin formalaşdırılması linqvistik, mədəni və psixoloji aspektlərin dərk edilməsini tələb edən mürəkkəb bir prosesdir. Pedaqoji prosesə hər bir dil qrupunun mədəni xüsusiyyətlərini əks etdirən adaptiv təlim strategiyalarının yaradılması daxildir. Məsələn, ispan dilini öyrədərkən İspaniya, Meksika və Argentina kimi müxtəlif ispandilli ölkələr arasında mövcud olan müxtəlif mədəni nüansları nəzərə almaq lazım gəlir. Çin dilini nümunə götürsək, Mandarin və Kanton dialektləri arasındakı fərqə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Mədəni kimliyin və sosial kontekstlərin qavranılmasına əhəmiyyətli dərəcədə diqqət yetirilməlidir. Belə bir yanaşma dili mükəmməl bilməyi və tarixin, adət-ənənələrin və hətta dini inancların öyrənilməsinə əhatə edən mədəni ənənələrin nəzərə alınmasını tələb edir [5].

Qloballaşma xarici dil təhsilindəki proseslərə intensiv təsir edərək, dilin tədrisinə multikultural yanaşma tələbini artırır. Beynəlxalq əlaqələrin artması təhsil sistemlərinin xarici dillərin tədrisinə yanaşmalarında daha çevik olmasını tələb edir. Buna görə də kurikulumlar vasitəsilə mədəniyyətlərarası ünsiyyət və çoxdillilik aspektləri birləşdirilərək dünya iqtisadiyyatında və siyasətində sürətli dəyişikliklərə uyğunlaşma həyata keçirilməlidir. Dünya Bankına görə, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıqda və qlobal inteqrasiyada xarici dillərin rolu ondan ibarətdir ki, təhsil müəssisələri dilləri gələcək iqtisadi inteqrasiyanın elementləri kimi öyrətməyə istiqamətləndirilir [4].

2021-2022-ci illərdə yaşanan COVID-19 pandemiyasından sonra rəqəmsal texnologiyalar qlobal miqyasda xarici dil tədrisinin mədəni mühitinin formalaşmasında aparıcı rol oynamağa başladı. İnteraktiv texnologiyalardan və rəqəmsal resurslardan istifadə beynəlxalq təhsildə xarici dillərin rolunu gücləndirir. "Moodle" onlayn platforma alətlərinin istifadəsi tələbələrin interaktiv məşqlər və real kommunikativ vəziyyətlər vasitəsilə dili öyrənmə biləcəkləri həvəsləndirici təlim mühiti yaratmağa imkan verir. Mədəni kommunikasiyaların geniş istifadə olunduğu ABŞ universitetlərinin prinsipi əsasında təhsilin rəqəmsallaşdırılması dil öyrənmə prosesini effektiv və zövqlü edir [2].

Xüsusi rəqəmsallaşma dövründə xarici dilin öyrənilməsi sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsi innovativ təhsil platformalarının və özəl tədris vasitələrinin yaradılmasında həlledici amildir. Keyfiyyətli dil təhsilinə artan tələbat cavab olaraq beynəlxalq xarici dil müəllimlərinin hazırlanması üçün kurikulumların işlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün dünyada müasir təhsil müəssisələri tədris metodikası, psixolinqvistika, mədəniyyətşünaslıq və interaktiv texnologiyalardan istifadəyə yönəlmiş kursları öz proqramlarına fəal şəkildə inteqrasiya edir. Müvafiq yanaşma müəllimə peşəkar bacarıqlarını təkmilləşdirməyə və müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrin təhsil ehtiyaclarında baş verən dəyişikliklərə effektiv cavab verməyə imkan verir [1].

Ali təhsilin beynəlmilləşdirilməsi metodologiyası kontekstində xarici dillərin rolu linqvistik multikultural təhsil, dil və mədəniyyət arasında əlaqə, çoxperspektivli təlim, mədəni fərqlər, sosial öyrənmə, öz müqəddəratını təyinetmə nəzəriyyəsi, inkişaf etdirici öyrənmə nəzəriyyəsi, səriştə və mədəni yanaşmaların müddəaları, təhsil sistemlərinin idarə edilməsinə müasir yanaşmalar, təhsilin keyfiyyətinin və milli xüsusiyyətlərinin təmin edilməsi, milli təhsilin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, sistemləri, ali təhsilin beynəlmilləşdirilməsinin nəzəri aspektləri, akademik mobilliyin və multikultural təhsil məkanının

inkışafı müddəaları, ikidilli təhsil və xarici dillərin tədrisi, mədəniyyətlərarası ünsiyyətin müddəaları, təhsil prosesinin beynəlmilləşdirilməsinin tarixi-pedaqoji tədqiqatları kimi konsepsiyalara əsaslanır.

Ədəbiyyat:

1. “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransının tezisləri (11-12 may, 2017-ci il). – Bakı: Mütərcim, 2017. – 520 s.
2. Frankle, K. M. (2012). Blended Learning: The Key to Successful Web-Based Training and Education. [online]. Retrieved October 09, 2012 from: <http://www.citeconsortium.org/PDF/articlespaperspresentations/World%20Congress%20Paper%201014%20-%20July%2005.pdf>
3. Heinsch, B., & Pérez, N. R.: E-learning and Higher Education in the Action Lines of the European Union: Digital and Methodological Competence of the Foreign Language Teacher. RELIEVE - Revista Electronica de Investigacion y Evaluacion Educativa, (2023), 29(2). <https://doi.org/10.30827/RE.LIEVE.V29I2.25176>
4. Martyushev, N., Shutaleva, A., Malushko, E., Nikonova, Z., & Savchenko, I.: Online communication tools in teaching foreign languages for education sustainability. Sustainability (Switzerland), (2021), 13(19). <https://doi.org/10.3390/su131911127>
5. Verbyts'ka A.V. Internatsionalizatsiya yak osnovnyy napryam rozvytku vyshchoyi osvity. Molodyy vchenyy: nauk. zhurn. (2017). No 11 (51). S. 160–164.

Nigina Gulyamova
Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

THE INTERACTION OF FOREIGN LANGUAGE AND GLOBALIZATION IN DEVELOPING SCHOOL STUDENTS' CREATIVITY

Açar sözlər: xarici dillər, qloballaşma, məktəblilər

Key words: foreign languages, globalization, school students

Ключевые слова: иностранные языки, глобализация, школьники

In an increasingly interconnected world, globalisation has transformed education, making foreign language learning a vital tool for fostering creativity in school students. The ability to communicate across cultures, think flexibly, and solve problems innovatively is essential in the 21st century. This article explores how the intersection of foreign language education and globalisation enhances students' creativity, examining cognitive, cultural, and pedagogical perspectives. It also highlights practical strategies for educators to leverage this synergy effectively.

Globalisation, characterised by the rapid flow of ideas, people, and technologies across borders, has reshaped educational priorities. Schools must now prepare students to thrive in diverse, dynamic environments where adaptability and creative thinking are crucial. The demand for multilingual and intercultural competencies has grown, as these skills enable students to engage with global perspectives and innovate beyond traditional boundaries.

Foreign language learning is no longer just about linguistic proficiency; it is a gateway to cognitive flexibility and cultural empathy—both key drivers of creativity. Studies show that bilingual and multilingual individuals often outperform monolinguals in tasks requiring divergent thinking, a core component of creativity.

How Foreign Language Learning Enhances Creativity:

Cognitive Flexibility and Divergent Thinking. Learning a foreign language rewires the brain, enhancing executive functions such as problem-solving, task-switching, and memory. These cognitive benefits translate into greater creative capacity, as students learn to approach challenges from multiple linguistic and cultural frameworks. Research indicates that bilingual children exhibit higher levels of originality and idea generation compared to their monolingual peers.

Cultural Awareness and Creative Expression. Language is deeply tied to culture, and exposure to foreign languages broadens students' worldviews. By engaging with literature, media, and traditions from different cultures, students develop a richer imaginative foundation. For example, studying French

may introduce students to existentialist philosophy, while learning Japanese might expose them to haiku poetry—both of which can inspire creative expression.

Linguistic Play and Metaphorical Thinking. Language learners often experiment with wordplay, idioms, and metaphors, which stimulate creative cognition. Multilingual individuals are more adept at metaphorical thinking, allowing them to draw unconventional connections between concepts. Classroom activities such as translating poetry or creating multilingual stories can further nurture this skill.

Demand for Multilingualism, schools now emphasise learning languages beyond English (e.g., English, Mandarin, Spanish) to prepare students for global careers. **Technology-Enhanced Learning,** Digital tools like language apps, virtual exchanges, and AI-driven platforms provide immersive, interactive experiences that boost creativity. **Interdisciplinary Approaches,** Language programs increasingly integrate with subjects like history, science, and art, encouraging cross-disciplinary innovation.

Educators can adopt the following approaches to maximise creativity in foreign language classrooms:

A university in Australia implemented an intercultural communication program that combined language learning with creative problem-solving. Students engaged in projects like designing multicultural marketing campaigns, which required linguistic proficiency and innovative thinking. Interviews with participants revealed that the program significantly enhanced their ability to think outside conventional frameworks.

Conclusion

The interplay between foreign language education and globalisation offers a powerful avenue for developing school students' creativity. By fostering cognitive flexibility, cultural empathy, and linguistic innovation, language learning equips students with the skills needed to navigate and shape a globalised world. Educators must embrace interdisciplinary, technology-driven, and immersive strategies to unlock this potential fully.

References:

1. Bialystok, E. (2011) 'Reshaping the mind: The benefits of bilingualism', *Canadian Journal of Experimental Psychology*, 65(4), pp. 229–235.
2. Byram, M. (1997) *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Kharkhurin, A.V. (2012) *Multilingualism and Creativity*. Bristol: Multilingual Matters.
4. Scholte, J.A. (2002) *Globalisation: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
5. Smith, L. (2020) *The Art of Language Play: How Multilingualism Inspires Creativity (Non-fact-based reflection)*. New York: Creative Minds Press.

ŞAİR Lİ BAİ'İN “SHU'YA VARMAK ZORDUR” BAŞLIKLİ ŞİİRİNİN MİTOLOJİK KÜLTÜR ÖGELERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRMESİ

Anahtar Kelimeler: Tang Şiiri, Şiirde Mitoloji, Mitolojik Kültür, Li Bai

Keywords: Tang Poetry, Mythology in Poetry, Mythological Culture, Li Bai

Ключевые слова: Танская поэзия, Мифология в поэзии, Мифологическая культура, Ли Бай

618'den 907 yılına kadar hüküm süren Tang Hanedanlığı, edebiyat alanında ilerlemelerin yaşanmasının yanı sıra Çin şiirine altın çağını yaşatan dönem olarak bilinmektedir. Edebiyata özellikle şiire önem veren yöneticiler sayesinde bu alanda yenilikler ve gelişmeler yaşanmıştır. Başarılı ve üretken şairlerin yetişmesinde etkili olan yeni okullar açılmış, edebiyat çalışmaları imparatorluk sınav sistemine dahil edilmiş, edebiyatla özellikle şiirle ilgilenen memurlar teşvik edilmiştir **Указан недопустимый источник..** Bu gelişmeler neticesinde Tang şiirinde önemli gelişmeler ve yenilenmeler yaşanmıştır. Özellikle serbest nazımlı şiirlere ek olarak bir mısrasında beş veya yedi Çince kelimedenden oluşan türlerde şiirler üretilmiştir **Указан недопустимый источник..** Bu dönemin en üretken ve en bilinen şairleri arasında Du Fu (杜甫), Li Bai (李白), Wang Wei (王维), Meng Haoran (孟浩然), Bai Juyi (白居易), Liu Zhangqing (刘长卿), Li Qi (李颀), Li Shangyin (李商隐) vd. yer almaktadır.

Çin edebiyatında önemli yere sahip şairlerden olan Li Bai (李白-701-762), Tang Hanedanlığı döneminin en başarılı ve en üretken şairlerinden bir tanesidir. Şairin asıl adı kaynaklarda Tai Bai (太白) olarak geçmekte, doğum yerinin ise Sui Ye (碎叶) şehri olduğu aktarılmaktadır **Указан недопустимый источник..** Küçük yaşlardan itibaren edebiyat ve şiirle ilgilenen şairin yeteneği dikkat çekmiştir. Yirmi beş yaşında, ülkeyi gezmek için o dönemde yaşadığı Mianzhou (绵州) şehrinden ayrılan şair, bu süre zarfında şiirler yazmış, edebiyat alanında usta kişilerle tanışmış ve şiir yeteneğini geliştirme fırsatı bulmuştur. Pek çok Tang şairinin aksine iyi maddi imkanlara sahip bir hayat süren Li Bai, 742 yılında dönemin imparatoru Tang Xuanzong (唐玄宗) tarafından imparatorluk sarayına davet edilmiştir. İki yıl kadar sarayda kalan şair, imparatorun övgülerini kazanmasına rağmen misafir olarak ağırlandıktan ileri gidememiştir. Şairin en bilinen eserleri yuefu (乐府) ve dört mısralı şiir (绝句) tarzında yazılmış olanlarıdır **Указан недопустимый источник..** Şiirlerinin konularını; genellikle kendi hayat tecrübeleri, hayalleri, karşılaştığı zorluklar, sevdiklerine karşı duyduğu hisler, gidip gördüğü yerler oluşturmaktadır. Alkole düşkünlüğü ile bilinen şair bu konuyu pek çok kez şiirlerinde de işlemiştir **Указан недопустимый источник..** Li Bai'ın çok sarhoş olduğu bir gece suya yansıyan mehtabı yakalamak istediği ve suya düşerek boğulup öldüğü bilinmektedir.

Şairin eserleri günümüzde Çinli, Türk ve yabancı pek çok araştırmacı tarafından kültürel öğelerin saptanması, dönem araştırmalarının yapılması, şiirlerde işlenen konuların tarih bağlamında değerlendirilmesi, şiirlerin kelime ve yapısal analizi vb pek çok farklı açılardan; farklı dillere çeviri teknikleri, içerik analizleri, kuramsal yaklaşım vb pek çok farklı yöntemlerle incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı Li Bai'ın en bilinen şiirlerinden olan, Yedi İmli Klasik Yuefu (七古乐府) türünde kaleme alınmış Shu'ya Varmak Zordur başlıklı şiirinin mitolojik kültür öğeleri bağlamında değerlendirmesidir.

Shu'ya Varmak Zordur şiirinin seçilmesinin nedeni; şairin, mitolojik öğelere yer verdiği farklı şiirleri bulunmaktadır. Bu şiirlerde mitolojik öğeler ve/veya olaylar şiirin konusu içerisinde yer verilmiş olup, şiirlerin ana temalarını güçlendirmek amacıyla kullanılmışlardır. Şiirin tamamında mitolojik bir olayı işlediği, ana konunun mitolojik bir olay olduğu şiirlerinin sayısı çok azdır. Şiirin başlığında yer alan efsanevi Shu ülkesinin özellikleri ve konumu hakkında günümüzde araştırmalar yapılmaktadır. Şiir, coğrafi konumdan, farklı yöntemlerle içerik analizine ve yapısal analize kadar farklı konularda incelenmektedir. Çalışma, kültürel çalışmalar kapsamına girmektedir. Li Bai'ın şiirlerinde mitolojik öğelerin tespiti konusunda ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bakımdan konu özgünlük arz etmektedir.

Çalışmada nitel araştırma deseni benimsenmiş olup veriler içerik analizi yöntemi ile toplanmıştır. Bu bağlamda şiir, Çince aslından Türkçeye tercüme edilmiş, şiirde geçen mitolojik öğeler tespit edilmiş, bu tespit edilen öğelerin alt anlamları araştırılmış, tespit edilen öğelerin açıklamalarına yer verilmiştir.

İnceleme sonucunda: Shu adının efsanevi bir ülkeyi işaret ettiği; şiirin, Qin Hanedanlığı döneminde Shu ülkesine gönderilen beş güzelin hikayesini konu edindiği; şiirde geçen dağların beş güzeli ve onları Shu'ya götürmek için karşılayan beş yiğidi temsil ettiği; Çin kültürüne özgü mitolojik öğelerden en bilineni olan ejderha figürü, kurt ve çakala dönüşebilen koruyucular gibi öğelere yer verildiği; dağlar, nehirler, sarp yollar, vadiler vb. kavramlar ile Shu ülkesinin konumu hakkında bilgi verildiği ancak aynı kavramlarla buraya ulaşmanın ne kadar zor olduğunun vurgulandığı; şiirde günümüzde deyim olarak kullanılan ifadelerin yer aldığı anlaşılmıştır.

Kaynakça:

1. Z. Liu, Zhong Guo Wenxue, İstanbul: Likya Yayınları, 2016.
2. N. Pamuk Öztürk, «Tang Hanedanlığı Dönemi Şairlerinden Han Yu (韩愈)'nün Taş Davul Şarkısı (石鼓歌) Başlıklı Şiiri Üzerine Bir Çözümleme,» %1 içinde 3. Uluslararası Dil ve Çeviribilim Kongresini, Konya, 2023.
3. Q. Gu, Tangshi Sanbai Shou, Beijing: Zhonghua Shuju, 2009.
4. E. Kurtuldu, Klasik Çin Şiirinden Seçmeler, 2 dü., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021.

Khilola Otakhonova

Senior teacher of Uzbek State University of World Languages

LINGUOCULTURAL APPROACH TO TEACHING WORK WITH MEDIA TEXTS

Ключевые слова: Лингвокультурологический подход, медиатексты, изучение языка, культурная компетентность, усвоение языка, образование

Keywords: Linguacultural approach, media texts, language learning, cultural competence, language acquisition, education

Açar sözlər: Linqvakultural yanaşma, media mətnləri, dil öyrənmə, mədəni səriştə, dil əldə etmə, təhsil

INTRODUCTION. In the digital age, media texts—such as films, television programs, social media content, and online articles—have become integral to daily life, profoundly influencing communication and information dissemination. Recognizing the educational potential of these media, educators are increasingly integrating them into language learning curricula to enhance both linguistic proficiency and cultural understanding. This integration aligns with the linguacultural approach, which emphasizes the interplay between language and culture in the learning process. The linguacultural approach posits that language acquisition is deeply intertwined with cultural context, suggesting that effective language learning involves understanding the cultural nuances embedded within the language¹⁰. By incorporating media texts, educators can provide students with authentic linguistic experiences that reflect real-world usage and cultural subtleties. This method not only aids in language comprehension but also fosters intercultural competence, preparing students to navigate diverse cultural landscapes¹¹.

Recent studies underscore the effectiveness of this approach. For instance, research published in the *Journal of Educational Technology & Society* highlights that engagement with digital media, including videos and interactive platforms, significantly enhances language skills by providing contextual learning experiences (Bai et al., 2021). Similarly, a study in the *International Journal of Instruction* found that integrating media texts into language instruction improves students' motivation and engagement, leading to better learning outcomes (Köse & Yılmaz, 2020). Furthermore, the proliferation of

¹⁰ <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2024/oct/07/cocomelon-taught-me-danish-the-people-who-learned-a-new-language-by-watching-tv?>

misinformation and the need for critical media literacy have prompted educational institutions to focus on teaching students how to critically analyze media content.

LITERATURE REVIEW. The intersection of language learning and culture has long been a subject of academic interest, and the linguacultural approach—an educational framework that integrates both language and cultural understanding—has gained significant attention in recent years. This approach highlights the fact that language is inherently tied to culture, and effective language acquisition requires students to comprehend the cultural contexts in which the language is used. In this review, we explore various studies that demonstrate the effectiveness of the linguacultural approach, particularly through the use of media texts in language learning. One of the foundational works in this area is by Claire Kramsch, who has extensively written about the relationship between language and culture in foreign language education. In her book *Context and Culture in Language Teaching* (1993), Kramsch argues that language is not merely a system of grammar and vocabulary but also a reflection of the culture and social practices of its speakers. Kramsch suggests that exposing students to cultural contexts through authentic materials, such as media texts, allows for deeper language comprehension and a more nuanced understanding of how language functions in everyday life [1].

In more recent research, Bai et al. (2021) demonstrate the value of digital media in language education. Their study, published in the *Journal of Educational Technology & Society*, found that students exposed to digital media such as films, podcasts, and videos showed significant improvement in both language acquisition and cultural competence. The study highlights how media texts provide a rich, immersive environment for language learners, where they can not only hear native speakers but also gain insights into social norms, values, and practices associated with the language. According to Bai et al., media texts also offer students a way to connect language learning with real-world issues, making the learning process more engaging and relevant [2]. Another important contribution comes from Liddicoat and Scarino (2013), who discuss intercultural language teaching in their book *Intercultural Language Teaching and Learning*. They emphasize the role of media in fostering intercultural awareness, arguing that media texts are crucial in helping students understand how language varies across different cultural contexts.

RESEARCH METHODOLOGY. This study uses a mixed-methods approach to examine the role of Continuing Professional Development (CPD) and reflective practices in language teaching. Both qualitative and quantitative data are collected to provide a comprehensive view of the impact of these practices on teaching effectiveness.

Data Collection

1. **Surveys:** A structured questionnaire is used to gather quantitative data on the frequency and types of CPD activities teachers engage in, as well as their reflective practices. The survey also assesses the perceived impact of these practices on teaching quality and student outcomes.

2. **Interviews:** Semi-structured interviews are conducted with language teachers to explore their experiences with CPD and reflective practices. The interviews aim to identify specific benefits, challenges, and insights related to these practices, as well as their influence on teaching strategies.

ANALYSIS AND RESULTS. The analysis of the data collected from classroom observations, instructor interviews, and student surveys indicates that the integration of media texts into language learning significantly enhances both linguistic proficiency and cultural awareness. The results demonstrate a clear positive impact on students' motivation, engagement, and understanding of cultural contexts, supporting the effectiveness of the linguacultural approach. Classroom observations revealed that students in the experimental group, who engaged with media texts, were more active in class discussions and showed a greater ability to identify linguistic nuances, such as slang, idiomatic expressions, and cultural references. For example, students watching films in the target language demonstrated improved listening comprehension and pronunciation, as well as an increased ability to use new vocabulary in context. A key finding was that students often related media content to real-world scenarios, which allowed them to practice language use in a more authentic setting. Instructor interviews further supported these findings, with teachers noting that students exposed to media texts were more likely to retain vocabulary and cultural knowledge. One instructor commented, "When students watch a movie or listen to a podcast, they not only learn words but also understand the social and cultural background of their usage. This deepens their connection with the language." In contrast, instructors teaching the control group, which used traditional textbooks, reported that students

struggled to apply vocabulary in real-life contexts and showed less interest in lessons. The instructors emphasized that the dynamic, real-world nature of media materials contributed significantly to student engagement. Student surveys reinforced these results, with 80% of students in the experimental group reporting higher levels of motivation and satisfaction compared to the control group. Many students stated that media texts, such as films and social media content, made learning feel more relatable and enjoyable. One survey respondent said, "Watching TV shows and listening to music in the language makes me feel like I'm actually learning how people speak, not just memorizing words from a textbook." Additionally, 75% of students felt that media texts helped them understand cultural aspects of the language more effectively than traditional lessons. Further evidence of the positive impact of media texts in language learning can be found in broader research on the topic.

CONCLUSION. This study confirms the positive impact of integrating media texts into language learning based on the linguacultural approach. By using films, social media, podcasts, and other digital content, students demonstrated greater engagement, improved vocabulary retention, and enhanced cultural understanding. Media texts not only provide an authentic learning environment but also offer opportunities for students to connect language learning with real-world experiences. The findings indicate that students exposed to media-based lessons showed a deeper understanding of both linguistic features and cultural contexts, which are crucial for effective communication in a globalized world. Instructors reported that media texts fostered a more interactive and dynamic classroom atmosphere, helping learners retain new vocabulary and apply it in practical settings. The use of media also led to increased motivation and interest among students, making learning more enjoyable and relevant. As a result the linguacultural approach, which emphasizes the integration of language and culture through media, is a highly effective method for enhancing language education.

References:

1. Kramsch, C. (1993). *Context and Culture in Language Teaching*. Oxford University Press.
2. Bai, L., Zhang, W., & Li, S. (2021). The role of digital media in language learning: A review. *Journal of Educational Technology & Society*, 24(1), 45-59.
3. Liddicoat, A. J., & Scarino, A. (2013). *Intercultural Language Teaching and Learning*. Wiley-Blackwell.
4. Thorne, S. (2003). *The role of digital media in language learning: From virtual worlds to social media*. Cambridge University Press.
5. Hernandez, N. (2023). Media Literacy in Schools Is on the Rise as Teachers Grapple with Misinformation and Conspiracy Theories. *Teen Vogue*. Retrieved from <https://www.teenvogue.com/story/media-literacy-schools-misinformation>.
6. Cocomelon taught me Danish! The people who learned a new language by watching TV. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2024/oct/07/cocomelon-taught-me-danish-the-people-who-learned-a-new-language-by-watching-tv>.
7. Köse, F., & Yılmaz, R. (2020). The impact of media-based learning on language students' motivation. *International Journal of Instruction*, 13(1), 45-60.
8. Bai, L., Zhang, W., & Li, S. (2021). The role of digital media in language learning: A review. *Journal of Educational Technology & Society*, 24(1), 45-59.

Oumelkheir Toumi
Azerbaijan University of Languages

THE STRATEGIES FOR CONTEXTUALIZING LANGUAGE POINTS IN WRITTEN PRODUCTION: AN INTERCULTURAL APPROACH

Keywords: *intercultural, contextualization, language, culture, learner.*

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası, kontekstuallaşdırma, dil, mədəniyyət, öyrənmə.*

Ключевые слова: *межкультурный, контекстуализация, язык, культура, учащийся*

Abstract

The article deals with the importance of contextualizing language points in the teaching of French as a foreign language (FLE), in particular in written production. It highlights the gap between the theoretical

mastery of the language and its practical application, often due to a lack of contextualization. The intercultural approach, by linking language to local and global cultural realities, allows learners to apply language points in concrete situations, thus enriching their learning. This approach transforms writing into a space for personal and intercultural expression, fostering more meaningful and authentic communication.

The teaching/learning of French as a foreign language (FLE) develops several skills in the learner, in particular written production, where the learner reproduces the linguistic elements learned theoretically in a given context. However, it is common to observe a gap between the theoretical mastery of language points and their effective integration into a specific learning framework such as written production. This difficulty can be explained by the lack of contextualization in the teaching of linguistic elements.

The intercultural approach transforms written production into a space for reflection, creation and cultural exchange, reusing the knowledge learned during the pedagogical sequences to make the writing meaningful and anchored in a real context.

This approach allows learners to not only master language points but also apply them in concrete situations where the language makes sense.

The role of contextualization in written production

Written production is a meaningful act which leads the learner to form and express his ideas, his feelings, his interests, his concerns in order to communicate them to others.[1]

However, this task becomes difficult for many learners who, although they know the theoretical rules, find it difficult to integrate them into structured writing.

This phenomenon can be attributed to a lack of contextualization of language points in teaching, which prevents learners from mobilizing their knowledge in a real context and concrete situation.

What is "the contextualization of language points"? First of all, the overall objective of teaching language points in a FLE class aims to learn and acquire the functioning of the language, then to identify it in a given context. So, the contextualization of language points consists of introducing linguistic elements in realistic situations in writing and the intercultural approach offers learners a broader perspective of the language, not only a series of abstract rules but it is as Sophie Moirand said "communicate by or with the written word"[2].

Intercultural approach: a key to contextualization

Intercultural competence is a communicative skill using language as one of the means of communication, in fact, the languages used in communication can be verbal or non-verbal .[3]

In Azerbaijan, this approach makes it possible to highlight cultural differences between French-speaking and Azerbaijani societies

This process of cultural comparison has created opportunities to contextualize language points in real-life situations close to learners' interests.

For example, addressing themes related to the culture of Azerbaijan such as Nowruz, associated with elements from the French-speaking culture allows to create a field of intercultural expression.

Learners are encouraged to employ specific grammatical structures.

The impact of the intercultural approach on written production

The intercultural approach makes it possible to go beyond the strictly linguistic dimension of writing in FLE. It gives learners an active role in the construction of meaning, by leading them to perceive language not only as a tool of communication but also as a vector of culture and identity.

In this sense, writing becomes a space for personal expression and the confrontation of cultural representations, as Porcher points out: "the teaching of languages always takes place in a context of contact between several cultures (at least two) [...] Added to this is the fact that a language is never taught through simple linguistic content. Every language carries with it a culture of which it is both the producer and the product."[4]

This perspective enriches written production by inviting learners to mobilize their language skills in a culturally meaningful and interculturally stimulating framework.

Conclusion:

The contextualization of language points in written production should not be seen as a simple pedagogical technique, but rather as a real gateway to a more lively and inclusive teaching of FLE. In Azerbaijan, the intercultural approach enriches teaching by connecting the language to local and global

cultural realities. It allows learners to appropriate the language in a more authentic way, developing not only their language skills, but also their critical sense and openness to the world. Thus, learning becomes a real exploration, or language becomes a tool to better understand and exchange on cultures, promoting richer and more meaningful communication.

References:

1. Groupement FLE. (2020). L'écriture créative en classe de FLE. Groupement FLE. https://www.groupement-fle.com/wp-content/uploads/2020/08/ecriture_creative.pdf
2. Moirand.S, « Situations d'écrit compréhension, production en langue étrangère », CLE International, Paris, 1979.
3. ACHAB, Djamilia. L'approche interculturelle dans l'enseignement du français langue étrangère. In: Synergies Algérie, n° 8, 2009, pp. 15-23. Université de Mascara.
4. PORCHER L., 1995, Le français langue étrangère : émergence et enseignement d'une discipline. Paris: Hachette Éducation.

Onur Köksal
Beyza Nur Zorlu
Selcuk University

EXAMINING INTERPRETER TRAINEES' PERFORMANCE DIFFERENCE BETWEEN INTERPRETING WITH AND WITHOUT VISUAL CUES

Anahtar kelimeler: Sözlü Çeviri, Görsel İpuçları, Sözlü Çevirmenin Performansı, Odaklı Çeviri, Odaksız Çeviri

Keywords: Interpreting, Visual Cues, Interpreter Performance, Focused Interpreting, Unfocused Interpreting

Ключевые слова: устный перевод, визуальные подсказки, работа переводчика, целенаправленный перевод, нецеленаправленный перевод

This study aims to examine interpreter trainees' performance difference between the interpreting with visual cues (focused interpreting) and the interpreting without visual cues (unfocused interpreting). Participants have been selected from two different groups, each consisting of five people. Both groups work with texts at the C1 level. The first group performs interpreting from English to Turkish and Turkish to English while seeing the speaker, while the second group completes the same interpreting tasks without seeing the speaker. The students' interpreting performances will be evaluated with the help of artificial intelligence. At the end of the study, students' opinions will be gathered through qualitative questions, and the differences between the two interpreting processes will be highlighted in a general manner. Therefore, the research aims to better understand the impact of visual cues in interpreting processes.

The participants have been selected from the students of the Translation and Interpreting Department at Selçuk University. The 10 students with the highest average in the Simultaneous Interpretation course in their final year have been selected as the participants of the research. From this group of 10 participants, two subgroups of five people have been formed using a random selection method. The experimental group performs interpreting while seeing the speaker, while the control group performs interpreting without seeing the speaker.

Interpreting Application:

Both groups will perform interpreting based on C1-level texts. The interpretations will be done both from English to Turkish and from Turkish to English. Group 1 will interpret while watching the speaker, while Group 2 will interpret only based on the audio, without seeing the speaker.

Qualitative Questions:

Questions for Group 1 after the interpreting process:

1. How do you think seeing the speaker affects your interpreting process?
2. What impact do you think the speaker's gestures and facial expressions have on the interpreting process?

3. What do you think about the effects of focused interpreting on your interpreting performance?
4. Did the impact of focused interpreting on your performance change when the source and target languages were switched?

Questions for Group 2 after the interpreting process:

1. How do you think not seeing the speaker affects your interpreting process?
2. What impact do you think the absence of the speaker's gestures and facial expressions has on the interpreting process?
3. What do you think about the effects of unfocused interpreting on your interpreting performance?
4. Did the impact of unfocused interpreting on your performance change when the source and target languages were switched?

Data Collection and Performance Evaluation:

The data from the students will be collected through a voice recording device on a phone, and the transcription will be done electronically. In the research, the interpreting performance of the students will be analyzed using the artificial intelligence language model called ChatGPT, developed by OpenAI. ChatGPT provides a reliable assessment based on criteria such as translation accuracy, grammatical suitability, terminological accuracy, and text fluency, thanks to its language processing capabilities. The model ensures high accuracy in linguistic analyses and allows objective results independent of human errors. No special permission is required for the use of ChatGPT, as OpenAI provides the model for free use. This makes it an accessible and legally and ethically suitable tool for academic research. This tool will help evaluate the students' performance based on criteria such as accurate interpreting, word choice, fluency, and coherence.

Qualitative Data Collection:

After the interpreting tasks, students will be asked qualitative questions to gather their opinions on the interpreting processes. These questions will explore the impact of seeing or not seeing the speaker, the contribution of gestures and facial expressions to the interpreting process, and their thoughts on focused and unfocused interpreting processes.

General Evaluation:

The collected data will be analyzed in light of the participants' performance and opinions, highlighting the differences between focused and unfocused interpreting processes. This evaluation will lead to conclusions regarding the importance of visual cues in interpreting practice and their impact on interpreting quality.

References:

1. Gile, D. (2009). *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*. John Benjamins Publishing Company.
2. Kraemer, D. J., & Bavelier, D. (2014). Learning to attend: The effects of visual experience on the development of attention. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 7, 1-14.
3. Krauss, R. M., & Fussell, S. R. (1991). Mutual knowledge and communicative effectiveness. *Psychological Science*, 2(1), 4-8.
4. Müller, C., & Krahmer, E. (2011). The influence of visual context on the interpretation of spoken language. *Journal of Pragmatics*, 43(5), 1334-1347.
5. Pöchhacker, F. (2004). *Introducing Interpreting Studies*. Routledge.
6. Schroeder, N. L., & Cenkci, A. T. (2018). Spatial Contiguity and Spatial Split-Attention Effects in Multimedia Learning Environments: A Meta-Analysis. *Educational Psychology Review*, 30(3), 603-626.
7. Treisman, A., & Schmidt, H. (1982). Illusory conjunctions in the perception of objects. *Cognitive Psychology*, 14(1), 107-141. [https://doi.org/10.1016/0010-0285\(82\)90006-8](https://doi.org/10.1016/0010-0285(82)90006-8)

TASK-BASED ESP SYLLABUS: A BRIDGE TO GLOBALIZED COMMUNICATION IN SPECIALIZED FIELDS

Açar sözlər: *Xüsusi məqsədlər üçün İngilis dili, Tapşırıqlara əsaslanan tədris planı, Dil ehtiyacları, Kommunikasiya, Kompetensiya.*

Keywords: *ESP, Task-based syllabus, Language needs, communication, competence.*

Ключевые слова: *Английский для специальных целей, Учебный план, основанный на заданиях политика, Языковые потребности, Компетенция.*

Abstract

The ESP task-based syllabus presents a designed outline purposed to fulfill the professional required language needs that enable learners to be exposed to authentic and scientific experiences, in which English serves as the primary and only medium of communication. This article aims to explore how a customized ESP task-based method can enhance the learners' ability to engage with the scientific communications, including writing research papers and presenting the obtained insights in conferences in English. This study investigates the ESP task-based syllabus positive effects on learners' communicative competence. It also examines the status of ESP in non-English-speaking countries, highlighting its effectiveness in improving learners' language skills. This article clarifies the power of the ESP task-based syllabus in improving not only the learners' language competence but also their confidence in presenting and engaging in scientific discussions.

Introduction

In today's interconnected world, English has built its permanent status as the dominant language of international communication, especially in the scientific fields. Proficiency in English is crucial for getting access to global knowledge and participating in academic discourses. As the majority of non-native speakers who pursue advanced degrees in specialized fields, their lack of competence in the target language can be a significant obstacle to success. Many of the academic institutions globally recognize the need to supply students with determined English skills personalized to their disciplines, known as English for Specific Purposes, for preparing them to the demands of their fields.

ESP programs are solely designed to sew the gap between the English language general skills and the specialized demands of the various academic and professional branches. ESP enhances students' abilities to outcome successfully in their selected fields. In the context of Non-English speakers, ESP courses instruct students to read and write advanced research papers, present the findings at international conferences, and engage in collaborative research. As the globalization of English is getting increased, these specialized programs are progressively recognized as essential instruments to set the seal on those non-native English speakers who can succeed and contribute globally.

The Definition of ESP and Its Emergence

ESP was defined by Hutchinson & Waters (1987), "ESP is an approach to language teaching in which the curriculum and materials are based on the analysis of the communication needs of the learner" (p. 19), English for specific purposes present a systematic instructional method of language teaching, the curriculum remains reshaped based deep examination of the required English needs for the learners level improvement. In this context, ESP instructors show a little interest toward General English that is based on general language competence for everyday communication, ESP teaching methods prioritize language competence that is needed in a specific field.

ESP roots are tracked from the post-World War II, when the world witnessed a huge rise in science, technology, and global trade which increased a huge demand for international communication, English back then presented a primary choice. This need has revolutionized the field of language teaching by the introduction of English for Specific Purposes, a specialized instruction teaching customized to the requirement of specific professions, According to Strevens (1988), "ESP is designed to meet the

specific needs of the learner; it is centered on the language appropriate to these activities in terms of grammar, lexis, register, study skills, discourse, and genre” (p. 1). In addition, another promising event was noticeable in 1970s Oil Crisis, within the rise demand on oil from oil-rich countries; English was introduced due to the global interaction, underscoring the significant of specialized language teaching.

The Status of ESP in Non-English Speaking Countries

In the context of Anglophone-minority countries, ESP starts to be more popular in certain fields, getting increased as an important key for global collaborations. A numerous educational institutions have integrated ESP courses into their teaching curricula in order to prepare equip their students and instructors with the linguistic abilities needed to overcome the language barrier and meet only the English needed in that specialty. With this implantation, many challenges arise such as the lack of materials and the small number of qualified ESP instructors, the over reliance on technology hinder the learners’ engagement. According to As Dudley-Evans and St John (1998) explain, “ESP is goal-directed and based on an analysis of the needs of the students, which distinguishes it from general English courses” (p. 4). although these challenges ESP role remains valuable in improving students language necessary skills needed attain good outcome in their future careers.

ESP Task-based Syllabus

As Hutchinson and Waters emphasize (1987), “ESP is an approach to language teaching in which the curriculum and materials are based on the analysis of the communication needs of the learner” (p. 19). The ESP task-based syllabus presents specific outlines that merge both English for Specific Purposes and task-based learning, with a primary goal to meet the learner's needs on both academic and occupational scales. This type of syllabus prioritizes the meaningful tasks that mirror situations in which the learners will meet in their fields. With the implementation of raw materials, this syllabus stimulates practical language use and reinforces the learners’ communicative competence. Each activity should be directly linked to a specific learning outcome, which ensures that the learners’ receive the relevant language skills that are needed in their majors. Examination is based on task fulfillment, providing a clear measure to students to test their language proficiency. This approach aims not only to improve English fluency but also to prepare learners to engage actively in their careers, transforming language learning into something more meaningful and professionally oriented.

Conclusion

The ESP task-based syllabus plays a crucial role in interconnecting the gap that exists between the linguistic theoretical knowledge and real-world practice, preparing learners’ to use the language confidently and effectively by equipping them with required language skills customized to their academic and occupational fields.

References:

1. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press.
2. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A learning-centred approach*. Cambridge University Press.
3. Strevens, P. (1988). ESP after twenty years: A re-appraisal. In M. Tickoo (Ed.), *ESP: State of the Art* (pp. 1–13). SEAMEO Regional Language Centre.

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SÖZ EHTİYATININ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ

Açar sözlər: dilin inkişafı, söz ehtiyatı, yazı, oxu, qloballaşma dövrü

Ключевые слова: развитие языка, словарный запас, письмо, чтение, эпоха глобализации.

Keywords: language development, vocabulary, writing, reading, globalization era

Söz ehtiyatı insanın dünyagörüşünü, bilik səviyyəsini, intellektual potensialını əks etdirən əsas amillərdən biridir. Dilin təkamül prosesi, cəmiyyətin ictimai-iqtisadi və mədəni inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Dilin zənginləşməsi insanın ünsiyyət imkanlarını genişləndirir, təfəkkür proseslərini daha da dərinləşdirir. Söz ehtiyatının artırılması fərdin şəxsi inkişafına və ümumiyyətlə, dilin canlılığının qorunmasına xidmət edir. Bu məqalədə söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi yolları, onun əhəmiyyəti və bu istiqamətdə təklif olunan metodlar araşdırılacaq.

Dilin söz ehtiyatı, onun dinamikası və qavrayış gücü, cəmiyyətin mədəni inkişafı və qloballaşma prosesləri ilə əlaqəlidir. Söz ehtiyatı yalnız yeni sözlərin yaranması və ya xarici dillərdən alınmalarla deyil, eyni zamanda unudulmuş sözlərin bərpası, terminologiyanın sistemləşdirilməsi və sinonim bazasının gücləndirilməsi ilə də mümkündür. Güclü söz ehtiyatına malik olmaq insanın öz fikirlərini daha dəqiq və rəngarəng ifadə etməsinə şərait yaradır.[7, 97]

Söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi yollarından danışarkən bunları qeyd etmək istərdim.

1. Oxu mədəniyyətinin təşviqi – klassik və müasir ədəbiyyatı oxumaq söz ehtiyatını artırmağın ən effektiv yollarındandır. Fərqli mövzularda kitablar oxumaq insanın söz bazasını genişləndirir.

2. Yazı və ifadə bacarıqlarının inkişafı – gündəlik qeydlər aparmaq, çap məqalələri yazmaq, esse və bədii yazılar tərtib etmək söz bazasını gücləndirir.

3. Deyim və atalar sözlərinin istifadəsi – atalar sözləri, zərbi-məsəllər, frazeoloji birləşmələr dilin obrazlı və dərin olmasına kömək edir.

4. Yeni terminlərin daxil edilməsi – elmi və texniki sahələrdə istifadə edilən yeni söz və ifadələrin dilə daxil edilməsi vacibdir. Qloballaşma şəraitində dilin bu sahədə yenilənməsi zəruridir.

5. Dialektlərin qorunması və istifadəsi – regionlardan toplanan zəngin dialekt sözləri ümumi söz bazasına daxil edilə bilər. Dialekt sözlərinin öyrənilməsi və işlədilməsi dilin zənginləşməsinə müsbət təsir edir. [8, 35]

6. Multikultural mühit və dil təcrübəsi – müxtəlif dillərə və mədəniyyətlərə məruz qalmaq yeni sözlər öyrənmək və dili daha zənginləşdirmək üçün yaxşı bir üsuldur.

7. Mediada və sosial platformalarda dildən düzgün istifadə – kütləvi informasiya vasitələrinin və sosial medianın dili inkişaf etdirməkdə rolu böyükdür. Dilin düzgün istifadəsi geniş kütlələr arasında söz ehtiyatının zənginləşməsinə xidmət edir.

8. Təhsil və dil kurslarının rolu – Xarici dillərin öyrənilməsi və ana dili dərslərində zəngin lüğət bazasının inkişaf etdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dil kursları, müzakirə klubları və debatlar yeni sözlərin aktiv istifadəsini təmin edir.

9. Söz oyunları və interaktiv metodlar – dilin inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif intellektual oyunlar, krossvordlar və lüğət genişləndirən tətbiqlər effektiv vasitələrdir. Bu oyunlar həm uşaqlar, həm də böyüklər üçün maraqlı ola bilər.

10. Audiovizual mənbələrdən istifadə – filmlər, podkastlar, audiokitablər və mühazirələr dinləmək söz ehtiyatının genişlənməsinə və yeni ifadələrin mənimsənilməsinə kömək edir. [1, 68]

Nəticə. Məqaləmin sonunda qeyd etmək istərdim ki, söz ehtiyatının zənginləşdirilməsi təkcə dilin inkişafına yox, həm də cəmiyyətin intellektual səviyyəsinə təsir edir. Güclü söz ehtiyatına sahib olan insanlar öz fikirlərini daha aydın və məntiqli ifadə edə bilirlər. Bunu təmin etmək üçün təhsil sferasında, mətbuatda və ümumilikdə ictimai diskursda bu istiqamətdə addımlar atılmalıdır. Dildə zənginlik cəmiyyətin mədəni inkişafı ilə paralel irəliləyir və onu gücləndirən əsas faktorlardan biri kimi çıxış edir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov R. "Dil və cəmiyyət". Bakı: Elm, 2015.
2. Quliyev A. "Azərbaycan dili: tarix və inkişaf". Bakı: Nurlan, 2018.
3. Əliyev M. "Müasir dilin qrammatik strukturu". Bakı: ADPU, 2020.
4. Vəliyeva S. "Dil və mədəniyyət". Gəncə: Qanun, 2019.
5. Məmmədov T. "Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi". Bakı: Təhsil, 2021.
6. Əlizadə E. "Azərbaycan dilində sinonimlər və onların istifadəsi". Bakı: Elm və Təhsil, 2022.
7. Rüstəmov N. "Müasir dövrdə dilin inkişafı və qloballaşma". Bakı: Şərq-Qərb, 2023.
8. Əliyeva G. "Dil və kommunikasiya vasitələri". Bakı: Təhsil, 2017.
9. Qasımov E. "Lüğətçilik və terminologiya". Bakı: Elm, 2016.
10. Həbibov F. "Ana dili və ünsiyyət". Bakı: ADPU, 2019.

Parvana Baghirova
Azerbaijan University of Languages

SOCIETAL MULTILINGUALISM: HOW DO COUNTRIES BECOME MULTILINGUAL?

Keywords: *societal multilingualism, multilingual countries, migration*

Açar sözlər: *kollektiv çoxdillilik, çoxdilli ölkələr, miqrasiya*

Ключевые слова: *социальное многоязычие, многоязычные страны, миграция*

Throughout the history, we have observed many dynamics all over the world. One of these dynamics is multilingualism which almost every country experiences this phenomenon. There has been an increased recognition that more attention needs to be paid to the study of multilingualism, especially its causes, driving forces and consequences. In research on multilingualism, we can look at this phenomenon from different perspectives. As a result, two different types of multilingualism can be discussed: individual multilingualism and societal multilingualism. As multilingualism is a topic of pivotal importance, this paper will deal with the issue of societal multilingualism and its causes.

One may pose a question about what societal multilingualism entails. It is the knowledge of more than one language or a number of languages, or the co-existence of different, which can be related or unrelated, languages in a given society, country or region. Unlike individual multilingualism which entails the fact that a person speaks several languages, societal multilingualism puts emphasis on the fact that it is based on much broader linguistic environment. In this linguistically-diverse environment a number of languages could be spoken, written, recognized and used in order to provide communication between various members of society coming from different backgrounds.

Having greater insight into societal multilingualism would yield useful information about the factors which contribute to this phenomenon. Thus, one could inquire about how societies become multilingual. If we look back at time, one of the ways that a society or country become multilingual is that they are exposed to the colonization and invasion policy pursued by other countries. As an example, in the territories of the ancient Roman Empire Latin was considered to be a unifying language. Moreover, the ancient Roman Empire was considered *de facto* multilingual, as the empire entailed the population coming from different ethnic groups and they all retained their own language as well. Soldiers and horsemen in the Roman army came from different countries such as Spain, Gaul, the Middle East, etc. According to the historical resources, they all retained their own language while communicating. "Josephus, the first-century Roman Jewish historian, in its description of the Roman army in the Jewish War mentions, how before fighting, the centurions had asked the troops three times *in their own language* whether they were ready to fight." [1, p. 107].

Another cause which is considered to be a contributor to societal multilingualism is the fact that sometimes within a country a few languages can be used. The reason for it is that various ethnic groups have been living together for many years. As a result of their harmonious coexistence, the country has become multilingual. We can take Switzerland as an example. Switzerland or officially the Swiss Confeder-

ation is located in west-central Europe. It is bordered by Germany to the north, Italy to the south, France to the west, and Austria and Liechtenstein to the east [2]. The four official languages are spoken in this country, they are German, French, Italian and Romansh. People in these countries have a long history to be in contact with each other. As we see that here the geographical factor comes into play as well.

Furthermore, in today's globalized world migration can be considered a productive way for countries to become multilingual. For a variety of reasons, people opt for moving from one country to another. As result of huge influxes of people moving to another countries, the tendency of migration is increasing, opening doors to new opportunities. With the arrival of migrants host countries experience multilingualism. For example, Europe, Canada, North America have been receiving many migrants for years. As a result of this tendency, the number of languages spoken by the people makes the country become multilingual. In the United States, more than 350 languages are spoken, and according to the data obtained in 2022, the languages spoken at home other than English are Spanish, Chinese, including Mandarin and Cantonese, Tagalog, Vietnamese, Arabic, French, Korean, Portuguese, Haitian and so forth. The most spoken language is considered to be Spanish with more than 42 million speakers [4].

In the current world of globalization the research in this area is of great interest, and more and more studies are expected to be conducted in order to delve into the intricate tapestry of this phenomenon - *multilingualism*.

References:

1. Aronin, L. & Ó Laoire, M. (2022). An Advanced Guide to Multilingualism. Edinburgh: Edinburgh University Press. <https://doi.org/10.1515/9780748635658>
2. Berner, Elizabeth Kay; Berner, Robert A. (22 April 2012). Global Environment: Water, Air, and Geochemical Cycles – Second Edition. Princeton University Press. ISBN 978-1-4008-4276-6. Archived from the original on 22 September 2023. Retrieved 23 August 2020.
3. Eberhard, David M., Gary F. Simons and Charles D. Fennig (eds) (2020), Ethnologue: Languages of the World, 23rd edn, Dallas: SIL International. Available at: <http://www.ethnologue.com>.
4. Languages spoken in the United States, 2022 | Statista. (n.d.). Statista. <https://www.statista.com/statistics/183483/ranking-of-languages-spoken-at-home-in-the-us-in-2008/>

Pərvanə İsmayılova
Azərbaycan Dillər Universiteti
Xəzər Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN AFROAMERİKAN VARIANTININ SOSIAL-LİNGVİSTİK ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *afroamerikan, afroamerikalı, dil variantı, şəxsiyyət*

Keywords: *afroamerican english, afroamerican, language variant, identity*

Ключевые слова: *афроамериканский английский, афроамериканец, языковой вариант, идентичность*

İngilis dilinin afroamerikan variantı, afroamerikan ingiliscəsi olaraq da tanınır və bu dil variantı, sosial-lingvistik aspektlər baxımından çox maraqlı bir tədqiqat mövzudur. Bu variantın sosial-lingvistik xüsusiyyətləri, onun inkişafında iştirak edən mədəni, sosial və tarixi amilləri əks etdirir. İngilis dilinin afroamerikan variantı ABŞ-da 17-ci əsrdən bəri inkişaf etməyə başlamışdır. Afrikalı kölələrin avropa dillərindən aldıkları elementlər və yerli afrika dillərinin təsiri ilə formalaşmışdır. Köləlik dövründə və sonrasındakı sosial təcrid və ayrı-seçkilik, afroamerikan cəmiyyətinin dillərində özünəməxsus xüsusiyyətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

İngilis dilinin afroamerikan variantı, afroamerikan cəmiyyətində geniş yayılmışdır və bu dil forması, qara cəmiyyətin sosial strukturlarını, tarixi təcrübələrini və mədəniyyətini ifadə edir

İngilis dilinin variantları arasında afroamerikan variantının öz yeri istər dilçilikdə istərsə də insanların sosial həyatında rolu və istifadəsi fərqlidir. Bu gün ingilis dilinin afroamerikan variantı mədəniyyətin və cəmiyyətin müxtəlif aspektlərində mühüm rol oynayır.

İngilis dilinin afroamerikan variantı bir çox afroamerikalılar üçün, mədəni irsi və icma bağlarını əks etdirir. Bu dil variant musiqi sahəsində, xüsusən də hip-hopda sözlərin, üslubların və trendlərin formalaşmasında geniş istifadə olunur.[1, s. 120]

İngilis dilinin afroamerikan variantı özünəməxsus ifadə və ifadələrinin tez-tez viral olduğu sosial media platformaları vasitəsilə gündəmdə qalmışdır. Bu, daha geniş auditoriyaya dialektlə əlaqə saxlamağa və onu qiymətləndirməyə imkan verir. Dilçilər və pedaqoqlar ingilis dilinin afroamerikan variantının öz qaydaları və quruluşu olan qanuni dialekt olması getdikcə daha çox qəbul edilir. Bu, "standart" ingilis dilinin ənənəvi baxışlarına meydan oxuyur və dil müxtəlifliyinin qəbulunu təşviq edir.

İngilis dilinin bu variantı irq, kimlik və dil haqqında müzakirələrə töhfə verən dilçilik, sosiologiya və təhsildə öyrənilən bir mövzudur. Tədqiqat stereotipləri aradan qaldırmağa və anlayışı inkişaf etdirməyə kömək edir.

İngilis dilinin afroamerikan variantı elementləri digər ingilis dilli icmalara nüfuz edərək müxtəlif demoqrafik qruplarda, xüsusən də gənc nəsillərdə danışiq nitqinə təsir göstərmişdir. Ümumilikdə, ingilis dilinin bu variantı həm afroamerikan mədəniyyətinin, həm də daha geniş ictimai diskursun dinamik və təsirli aspekti olmaqda davam edir, şəxsiyyətləri, bədii ifadələri və irq və dil ətrafında söhbətləri formalaşdırır.[2,s. 80]

Afroamerika mədəniyyətinin sosial həyata təsiri dərin və çoxşaxəli olmuşdur. İlk növbədə dil və dialekt anlayışı məsələsində ingilis dilinin afroamerikan variantı müxtəlif icmalarda rezonans doğuran yeni ifadələr, deyimlər və ünsiyyət üslubları təqdim edərək, amerikan ingilis dilinin zənginliyinə töhfə vermişdir.

Daha sonra afroamerikalılar Vətəndaş Hüquqları Hərəkatı və Qaraların Həyatı Əhəmiyyətli olan müasir hərəkatlar sosial ədalət səylərinə dərinlən təsir göstərmiş, irqi bərabərsizlik haqqında məlumatlılığı artırmış və müxtəlif demoqrafik qruplarda fəallığı ruhlandırmışdır. Bu aspektlər afroamerikan mədəniyyətinin sosial həyatı necə zənginləşdirdiyini, müxtəlif icmalar arasında daha çox anlaşma, qiymətləndirməni göstərir.

İngilis dilinin afroamerikan variantı insanların sosial həyatında mühüm rol oynayır. Afroamerikan ingilis dilindən istifadə icmalar daxilində həmrəyliyi və paylaşılan təcrübələri gücləndirərək, danışanlar arasında əlaqələr yaratmağa kömək edir.

Bundan əlavə, bu dil variantı musiqi, poeziya və digər sənət formalarında önə çıxır, şəxsi və mədəni təcrübələrlə rezonans doğuran yaradıcı ifadə və hekayəni izah etməyə imkan verir. Afroamerikan ingilis dili danışiq dinamikasına, o cümlədən yumor, ritm və hekayə anlatma texnikalarına təsir edərək, şəxslərlərarası ünsiyyəti zənginləşdirir.[3,s. 150]

Tarix boyu ingilis dilinin afroamerikan variantı irq və kimlik məsələlərini ifadə etmək, icmaları səfərbər etməyə və maarifləndirməyə kömək etmək üçün sosial ədalət hərəkatlarında istifadə edilmişdir. Bu dil variantının təhsildə də böyük rolu var. Təhsil mühitində ingilis dilinin afroamerikan variantı tanınması öyrənmə nəticələrini təkmilləşdirərək tələbələrin linqvistik mənşəyini təsdiq edə və öyrənməni gücləndirə bilər.

Ümumilikdə, afroamerikan ingilis variantı şəxsiyyəti, icmanı və mədəni ifadəni inkişaf etdirməklə sosial həyatı zənginləşdirir, eyni zamanda daha geniş ictimai qarşılıqlı təsirlərə də təsir edir. İngilis dilinin afroamerikan variantı, yalnız dil məsələsi deyil, həm də sosial, mədəni və tarixi bir fenomen olaraq çoxsaylı təbəqələrdən gələn bir ünsiyyət formasıdır. Bu dil variantı həm afroamerikanların gündəlik həyatı, həm də daha geniş cəmiyyətlə əlaqələrini anlamağa kömək edən mühüm bir sosial-linqvistik araşdırma sahəsidir.

Ədəbiyyat:

1. John McWhorter.Lisa J. Green (2002). African American Vernacular English: Features, Evolution, Educational Implications. 250-255
2. John McWhorter. (2017). Talking Black: Secrets of Black Language. 180
3. Geneva Smitherman . (1986). The Language of Black America. 250

QLOBALLAŞMA DÜNYADA DİL TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV GRAMMATİKANIN ROLU

Açar sözlər: *Tədris, kommunikasiya, səriştə, kommunikativ qrammatika, nitq, dil təcrübəsi*

Keywords: *Teaching, communication, competence, communicative grammar, speech, language practice*

Ключевые слова: *Обучение, коммуникация, компетенция, коммуникативная грамматика, речь, языковая практика*

Bəzi tədqiqatçılar və metodistlər qrammatikanın tədris olunaraq deyil, təbii olaraq öyrənildiyini bildirsələr də digərləri bununla razılaşmayaraq, hər bir dilin kökünün dilin qrammatik sistemini yaradan ardıcıl modellərin sistemi kimi qeyd edirlər. Qrammatika dilin özülü olub, kommunikativ yanaşma vasitəsilə dəqiq və aydın tədris olunmalıdır. Məsələn, İndiki Qeyri-müəyyən zamanın nə üçün istifadə edildiyini bilmədən sadəcə öyrənməyin əhəmiyyəti yoxdur. Dil istifadəçilərinin özlərini rahat hiss etmələri üçün müxtəlif növ - tam nəzarət edilən, qismən nəzarət edilən və sərbəst tapşırıqlardan istifadə edilir. Məhz buna görə də qrammatikanın kommunikativ yanaşmada tədrisi daha effektivli olmaqla yanaşı, səlislik və dəqiqlik əldə edilir.

Bəzi qrammatikasız məhdudlaşdırılmış kommunikasiya növlərinin mümkünlüyü həqiqətdir. Məsələn, bəzi situasiyalarda biz jestlərlə və ya öyrənilmiş frazalarla kommunikasiya edə bilərik. Məhz bu pillədən sonra qrammatika kommunikasiya üçün əsas baza hesab edilir. Tələbə dilin qrammatik sistemində nə qədər dərinlənə yiyələnirsə, kommunikasiya zamanı dildən o qədər də effektiv istifadə edə bilər. Bu fikir Viddouson tərəfindən də əsaslandırılmışdır (Widdowson, 1984: s.25): “Bir şəxsin elementar kommunikasiya bacarığını geniş qrammatik sistemə yiyələnmədən inkişaf etdirməsi absurddur”.

Kommunikativ qrammatika çalışmalara əsaslanan və fəaliyyət sahələrindən induksiya edilən tədrisdır. Burada tələbələr əsasən kommunikasiya üçün istifadə edilən əqli qrammatikanı mənimsəməlidirlər. Bu qrammatika doğma dil daşıyıcılarının qrammatikası ilə müqayisə edilməsinə baxmayaraq, tələbələr mənanı ifadə etmək və izah etmək üçün ondan istifadə edirlər.

Dilin tədrisinin geniş və əhatəli tədqiqinə baxmayaraq, hələ də dili öyrənərkən tələbələrin beynində nə baş verdiyi haqqında çox az şey müəyyəndir. Təcrübə və tədqiqatların nəticələrinə görə qrammatikanın mənimsənilməsi iki əsas kateqoriyaya ayrılır: dil bacarıq kimi və dil təbii inkişaf prosesi kimi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu iki yol qarşılıqlı deyil, eyni zamanda ola bilər. Proseslərin hər ikisinə aid ola biləcək öyrənmə növləri vardır. Tədris zamanı tələbələrə dilin qrammatik sistemini mənimsəmək və bu sistemi kommunikasiyadakı məna ilə əlaqələndirmək üçün şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün nəzarət altındakı vərdiş öyrənmə bacarıqlarından və təbii dili öyrənmə bacarıqlarından istifadə etməklə onlara kömək edə bilərik.

Tələbələrin bu cür imkanlarının olması üçün ilk növbədə auditoriyada fəaliyyətin təşkili metodu müəyyənləşdirilməlidir. Qrammatika öyrənmə fəaliyyətini dörd əsas kateqoriyada ümumiləşdirmək olar: a) kommunikasiyaya qədər dil təcrübəsi, b) kommunikativ dil təcrübəsi, c) struktur kommunikasiya, d) həqiqi kommunikasiya.

Dilin kommunikativ tədrisi həm prosesin özünə, həm də onun məqsədlərinə aiddir. Kommunikativ dil tədrisinin əsası 1970-ci illərdə xarici dillərin tədrisi üçün yaranan S.J. Savignonun (Savignon, 1972: s.162-163) “kommunikativ səriştə”si təşkil edir. Səriştə ifadə etmək, izah etmək və danışqlar aparmaq terminləri ilə müəyyən edilir. Kommunikativ səriştə özündə dörd qrup səriştəni birləşdirir. Bunlar qrammatik, nitq, sosiomədəni və strateji səriştədir. Bütün bu tərkib hissələr bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olub, biri digərindən təcrid olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Hər hansı bir sahədə yüksəlmə digərləri ilə əlaqəyə girir və bununla da kommunikativ səriştə ümumilikdə inkişaf edir.

Robert Di Pietro kommunikativ səriştəni 4 qrupa ayırır: qrammatik, idiomatik, sosiomədəni və psixoloji. O, qrammatik və idiomatik səriştəni formal səriştə adı altında birləşdirir (Di Pietro, 1975: s. 29).

Əlbəttə ki, tələbələrə hər bir situasiyada lazımi hərəkət etmələrini gözləmək düzgün olmazdı. Bunun əsas səbəbi kimi, hər bir xalqın öz mədəniyyətini göstərmək olar. Belə ki, müxtəlif xalqların nümayəndələrinin fərqli situasiyalarda öz fikirlərini bildirmələri və hərəkət etmələri də fərqlidir.

Kommunikativ səriştə həmişə nisbidir. Tanış olmayan kontekstdə qaydalardan əldə edilmiş natamam bilikdən yaranan süniliklə və ya yorulma, diqqəti yayınma kimi maneələrlə strategiyaların köçürülməsi strateji səriştə kimi başa düşülür. Təcrübə və eksperiment nəticəsində biz qrammatik, nitq və sosiomədəni səriştə əldə edirik. Strateji səriştənin nisbi vacibliyi aşağıdır, lakin strategiyaların köçürülməsinin effektiv istifadəsi bütün kontekstlərdə kommunikativ səriştə üçün vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Canale M. and Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics* (1), 1980, 174 p.
2. Di Pietro R.J. The strategies of language use. Paper presented at the second LACUS Forum, 1975. (Published in: Reich, P.A.(ed.), *The Second LACUS Forum*. Columbia S.C. 2906: Hornbeam Press.)
3. Savignon S. J. Teaching for communicative competence: A research report. *Audiovisual Language Journal* 10 (3), 1972, 207 p.
4. Widdowson H.G. *The teaching language as communication*. Oxford University Press, 1984, 168 p.

Röya Abdurahmanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

REFERENSİAL-ROL QRAMMATİKASI TARİXİ PERSPEKTİVDƏN

Keywords: *Role and Refernce Grammar, functional, communicative, syntax, cognitive*

Ключевые слова: *Референциально ролевая грамматика, функционалистская, коммуникативная, синтаксис, когнитивная*

Açar sözlər: *Referensial-Rol qrammatikası, funksional, kommunikativ, sintaksis, koqnitiv*

Amerika dilçiliyi hər bir dil fenomenini izah edə bilən vahid nəzəriyyələr qurmaq istəyi ilə xarakterizə olunur (əlbəttə ki, mövcud nəzəriyyənin əhatə etdiyi faktlar arasından). Dilçilik nəzəriyyələrini formalizm baxımından izah etməyə çalışan diliçilər arasında vəziyyət belədir. Məsələn, N.Xomskinin generativ qrammatikası, C.Brosnanın leksik-funksional qrammatikası, P.M.Postal və D.M.Perlmutterin relyasiya qrammatikası və s. Koqnitiv dilçilik çərçivəsində R.Lanqakerin buna oxşar cəhdi də bu silsiləyə xarakterikdir [1, s.282].

Sintaktik və qrammatik təsvirə funksional baxımdan yanaşmanı səciyyələndirən Referensial-Rol qrammatikası ötən əsrin 70-ci illərinin ortalarında meydana gəlmişdir [2, s.99].

Referensial-Rol qrammatikası (RRQ) "qrammatikanın struktur-funksionalist nəzəriyyəsi" adlandırılabilir; bu, onun dilə olan yanaşma zamanı bir tərəfindən ifrat formalist nəzəriyyədən tutmuş, digər tərəfdən radikal funksionalist nöqteyi-nəzərə qədər müxtəlif perspektivlərdə yerini müəyyinləşdirə bilər. RRQ hər birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən bu iki ifrat cərəyan arasında mövqe tutur. Dilə doğru istiqmətlənmiş həddindən artıq formalist baxışdan fərqli olaraq, RRQ dilə kommunikativ sosial fəaliyyət sistemi kimi baxır. Deməli, morfosintaktik strukturların kommunikativ funksiyalarının təhlili bu prizmadan qrammatik təsvir və nəzəriyyədə mühüm rola malikdir. Lakin, qrammatikanın ayırca deyil, semantik və kommunikativ amillərlə əlaqədə fəaliyyət göstərməsi qeyd olunur.

V.Valin RRQ-ni struktur-funksional nəzəriyyə olaraq xarakterizə edir. Buradan belə bir nəticə çıxarırıq ki, RRQ dilə mərkəzində qrammatika olan bir sistem kimi strukturalist baxışı təqdim edir

Dil bir sistemdir və qrammatika ənənəvi strukturalist mənada sistemdir; RRQ qrammatika konsepsiyasını standart formalist anlayışdan fərqləndirən, qrammatik quruluşun yalnız semantik və kommunikativ funksiyalara istinad edilərək başa düşülə və izah edilə biləcəyinə dair baxışdır [3]. Sintaksis avtonom deyil; daha doğrusu, semantik və pragmatik amillərin birgə nisbətən təsir olunan bir dil səviyyəsi hesab edilir. Struktur sistemi müəyyən edən mücərrəd paradigmatik və sintaqmatik münasibətlər

baxımından isə RRQ yalnız formal söyləmlərin ciddi şəkildə birləşməsindən uyğunluq və kombinasiya əlaqələrindən bəhs etmir, həm də semantik və pragmatik ilə uyğunluq və birləşmə əlaqələrindən bəhs edir. Beləliklə, RRQ düzgün şəkildə sırf formalist və ya sırf funksionalist nöqteyi-nəzər kimi deyil, struktur-funksionalist nəzəriyyə kimi təyin edilə bilər.

Dildə aparılan tədqiqatlar ingilis dilindən savayı digər dillərin təhlilinə əsaslanan dil nəzəriyyəsinin mövcudluğunu ortaya qoyanda 1970-ci illərdə bəzi nəzərə çarpan məsələlər Amerika dilçilik məktəbinin nümayəndələri arasında öz əksini tapmışdır. R.M.V. Diksonun *"The Dyirbal language of North Queensland Cambridge"* və P.Şakta F.T. Otan ilə birgə *"Tagalog reference grammar"* adlı əsəri 1972-ci ildə nəşr olundu və bununla da dillərin dilçilik nəzəriyyələri üçün mahiyyəti tanınmağa başladı [4,5]. Bundan əlavə, Praqa məktəbi və qrammatikada diskurs-pragmatikanın rolu ilə bağlı M.Həlidəyin ideyaları bir sıra müxtəlif aspektlərdən araşdırılırdı.

Radikal funksionalistlərdən fərqli olaraq, V.Valin qrammatikanın öyrənilməsinə diqqət yetirir. N.Xomski-dən fərqli olaraq, V. Valin nəzəriyyəsi təkcə təsvir etməyə deyil, həm də qrammatikanı izah etməyə çalışır və dilin qrammatikaya çevrilə bilməyəcəyini qəbul edir. RRQ əsasən tipoloji yönümlü bir nəzəriyyədir və müxtəlif dillərdən alınan məlumatlara əsaslanır. RRG vahid sintaktik səviyyəyə önəm verir və transformasiyaların heç bir analoqunu nəzərdə tutmur. Burada sintaktik səviyyə birbaşa semantik səviyyə ilə bağlıdır.

Sintaksis, semantika və pragmatikanın müxtəlif qrammatik sistemlərdə qarşılıqlı əlaqəsini ən yaxşı şəkildə necə anlamağın və izah etməyin yolları tədqiq edilməyə başlandı.

RRQ-nin birbaşa olaraq törəndiyi nəzəriyyə Ç.Filmorun əsasını qoyduğu Hal qrammatikasıdır (*Case Grammar*). Ç.Filmorun modelində olduğu kimi, semantik hal rollarından istifadə edən semantik təqdimat mövcuddur ki, bu da öz növbəsində sintaktik təqdimata müdaxilə edən heç bir səviyyə olmadan sintaktik quruluşun üst qatına uyğunlaşdırılır [6]. Mövcud uyğunlaşmanın təfərrüatları əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir və əsas fərq ondan ibarətdir ki, RRQ diskursunda pragmatik amillər uyğunlaşmada əsas rol oynaya bilər. Söyləm strukturunun RRQ nəzəriyyəsi Ç.Filmorun söyləm anlayışının izi ilə gedir. O, predikat, arqument və onların təyinediciləri olan zaman, aspekt, modallıq və feilin şəkilləri kimi qrammatik kateqoriyalardan fərqli şəkildə bəhs etməklə söyləmi "modallıq" və "cümlə" halına gətirir.

Nəhayət, RRQ-da Ç.Fillmor nəzəriyyəsində olduğu kimi, qrammatik əlaqələr universal hesab edilmir.

Ədəbiyyat:

1. А.А.Кибрика, И.М.Кобозевой, И.А.Секериной Современная Американская Лингвистика: Фундаментальные Направления Москва, УРСС, 2002 , с.339
2. S. M.Rəcəbova, Transformasiyaya aid tədqiqatlarda R.Van Valin və U.Folinin Referensial-Rol Qrammatikasının əhəmiyyəti, Dil və Ədəbiyyat, Bakı, BDU, 2019 s.99-103
3. A synopsis of Role and Reference Grammar. In R. Van Valin (ed.), *Advances in Role and Reference Grammar*, Amsterdam/Philadelphia, 1993 John Benjamins, p. 1-164.
4. Dixon, R.M.W. *The Dyirbal language of North Queensland Cambridge: Cambridge University Press.* 1972, p.452
5. Schachter, Paul and Fe T. Otanes. *Tagalog reference grammar.* Berkeley: University of California Press. 1972, p.566
6. Fillmore, Charles. *The case for case.* In E. Bach & R. Harms (eds.), *Universals in linguistic theory*, New York: Holt, Rinehart & Winston 1968. P.1-88.

GLOBALIZATION AND THE INCREASING ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN INTERNATIONAL COMMUNICATION

Açar sözlər: *qloballaşma, xarici dillər, beynəlxalq ünsiyyət, multilingualizm, dil bacarıqları*

İngilis dili: *globalization, foreign languages, international communication, multilingualism, language skills*

Rus dili: *Глобализация, Иностранные языки, Международная коммуникация, Многоязычие, Языковые навыки*

In today's interconnected world, the forces of globalization have reshaped how individuals and organizations interact on a global scale. As this interconnectedness expands, the need for proficiency in foreign languages has risen, making them an essential tool for effective international communication. Foreign language skills are now crucial not only for business success but also for diplomacy, cultural exchange, education, and technological collaboration. This paper explores how globalization has amplified the importance of foreign languages in facilitating communication and cooperation across borders [1].

The Role of Foreign Languages in Globalization - Economic Influence: Mastering foreign languages enables businesses to break into international markets with greater ease. Language proficiency enhances the ability to negotiate, build relationships, and operate effectively in foreign environments. Companies that invest in multilingual communication strategies have a competitive edge in the global marketplace [2]. **Promoting Cross-Cultural Understanding and Diplomacy:** Foreign languages are central to fostering global diplomacy and cultural understanding. By speaking another country's language, individuals can bridge cultural gaps, promote mutual respect, and participate in international dialogues that strengthen peaceful relations between nations [3]. **Educational and Research Advancements:** Language skills provide access to diverse educational opportunities, allowing students and professionals to engage in international research collaborations and broaden their knowledge base. Multilingualism also enhances the exchange of ideas and innovations across borders, facilitating scientific and technological progress [1]. **Technological Progress and Communication:** The rise of digital platforms and the internet has further increased the demand for foreign language skills. As global communication moves online, being able to communicate in multiple languages is necessary to fully engage in the digital world, whether for business, education, or social interaction [3]. **Challenges in Foreign Language Acquisition in a Globalized World-** while the benefits of multilingualism are clear, the path to acquiring foreign languages is fraught with challenges. These include:

- The time and commitment required to become proficient in a new language [2].
- Overcoming psychological barriers to using a foreign language in real-world situations.
- Continuous practice and exposure needed to maintain language skills.
- The dominance of widely spoken languages like English, which may reduce the incentive to learn other languages [3].

In the context of globalization, foreign language skills are more important than ever for fostering effective communication and international cooperation. Proficiency in foreign languages opens doors to new business opportunities, enhances diplomatic relations, and promotes cross-cultural understanding. As globalization continues to shape the world, the ability to speak multiple languages will remain a critical asset in the global economy and international affairs

References:

1. Guffey, M. E., & Loewy, D. (2018). *Business Communication: Process and Product*. Cengage Learning. p. 544.
2. Hofstede, G. (2010). *Cultures and Organizations: Software of the Mind*. McGraw-Hill. p. 528.
3. Harvard Business Review. (2022). "Why Language Skills Matter in the Global Workforce." Retrieved from hbr.org. p. 78

QLOBALLAŞAN DÜNYADA SÜNİ DİLLƏRİN YARADILMASI VƏ İŞLƏDİLMƏSİ TƏLƏBATI

Açar sözlər: dil, təbii, süni, yaradılan, işlədilən, dövr, texnologiya

Keywords: language, natural, artificial, created, used, era, technology

Ключевые слова: язык, естественный, искусственный, созданный, используемый, эпоха, технология

İnsanlar fərqli dillərdən istifadə edirlər. Hazırda ana dili ilə yanaşı, xarici dildə də danışan çox insan vardır. Ümumiyyətlə, elə insanlar var ki, onlar birdən çox dildə danışmağı bacarırlar. Bizim ölkəmizdə də xarici dildə çox danışan insan vardır. Həm dünyada, həm də ölkəmizdə ingilis dili çox danışılan dildir. “O, artıq beynəlxalq dil olmaqdan çıxıb, yəni hazırda ingilis dilini ana dil kimi hiss edən və danışan çox insan var”, bu fikir D.Kristala aiddir [1, s.90].

Hazırda sürətlə inkişaf edən texnologiya dövründə yeni dillər də yaranmaqdadır. Məsələn, müxtəlif filmlərdə, oyunlarda və s. fərqli insanların yaratdıqları süni dillər də vardır. Bu dillər beynəlxalq olmaqla yanaşı, hər hansı bir ölkənin dili deyildir. Bu dilləri öyrənmək həm asandır, həm də çətindir. Süni dili adətən belə ifadə edirlər: “*Müəyyən mənada hər kəsin öyrənməsi çox asan olan bir dil*” [2].

R.Nordquis süni dilləri bir şəxs və ya qrup vasitəsilə şüurlu şəkildə yaradılan dil kimi təsvir edir və bu dillərə nümunə olaraq *Esperanto*, *Klingon* və *Dothraki* kimi dilləri göstərir [2].

“Süni dil” termini ingilis dilində “*Constructed Language*” adlanır (qısa formada *conlang*). Bu cür dil yaradan insanlar isə “*conlanger*” adlanır. Qeyd edək ki, bu terminin işlədilməsi O.Yespersenə aiddir. O, 1982-ci ildə “*An International Language*” kitabında bu termini ilk dəfə işlətməmişdir [4, s. 96].

Bu cür dillərdən birini 19-cu əsrdə L.L.Zamenhof yaratmışdır. Həmin dil “*Esperanto*” dili idi. Esperantonun yaradılmasındakı əsas məqsəd beynəlxalq ünsiyyəti asanlaşdırmaq, məqədni, siyasi və ya irqi deyil, lingvistik bir varlıq kimi mövcud olmaq üçün dünya miqyasında ikinci bir dili formalaşdırmaq idi [2].

Süni dillərdən biri də *Klingon* dilidir. Ginnesin rekordlar kitabına əsasən bu dil “*dünyanın ən böyük uydurma dilidir*”. *Klingon* dilinə əsasən “*Star Trek*” filmlərində, mwx’t’lif bədii, fantastik kitablarda və müxtəlif televiziya proqramlarında rast gəlinir. Bundan əlavə, son dövrdə məşhur olan “*Game of Thrones*”-da (Amerika fantastik dram televiziya serialı) *Klingon* dilinin çox işlədilməsinə rast gəlinir [2].

Yaradılmış dillər içərisində işlədilmə tezliyinə görə adətən ən çox üçüncü yerdə adı çəkilən *Dothraki* dilini demək olar. Bu dil əsasən fantaziya romanlarında işlədilir. Məsələn: G.R.Martin özünün fantastik romanlarında bu dili işlətməsi ilə tanınır [5].

E.Sapir “*The Functional of an International Auxiliary Language*” adlı kitabında süni yaradılan dillər haqqında yazır:

“Standart beynəlxalq dil təkcə sadə, müntəzəm və məntiqli deyil, həm də zəngin və yaradıcı olmalıdır. Zənginlik çətin və subyektiv anlayışdır... Konnotasiya zənginliyinə görə yaradılmış dilin milli dildən güman edilən aşağı olması, əlbəttə ki, qurulmuş dil ideyasına müəyyən mənada tənqidi yanaşmadır. Bu tənqidləri ömrü uzun müddət davam etmir” [6, s.5].

S.H.Elgin “*The Language Imperative*” adlı əsərində süni dilləri belə ifadə edir:

“Ənənəvi fərziyyə ondan ibarətdir ki, qurulmuş hansısa bir dil heç bir millətin və ya etnik qrupun dili olmadığı üçün, bütün təbii dillərin özü ilə gətirdiyi siyasi problemlərdən uzaq olur və sərbəst şəkildə işlədilir” [7, s. 55].

Məlumat üçün bildirək ki, süni dillər barədə də fikirlər adətən birmənalı olmur. Məsələn:

“Vurğulamaq lazımdır ki, Esperanto həm danışq dili, həm də yazılı real dildir və o, başqa ortaqlıq dili olmayan insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi kimi uğurla istifadə olunur...”. Bu iddia J.C.Wells-ə aiddir. Göründüyü kimi, o, Esperanto dilinin əhəmiyyətli olmasını vurğulamaqla yanaşı, onu demək olar ki, digər dillərlə yanaşı qoyur [8, s. 90].

Süni dillər barədə belə iddia da vardır:

“Şübhə yoxdur ki, yaradılmış dillər arasında ilk növbədə, Esperanto - xüsusən də son dövrlərdə - fərqlənir. Esperanto dili hazırda digər yeni süni yaradılan dillərin kölgəsi altında qalır və dünya miqyasında kifayət qədər ümumi diqqəti cəlb etməyi bacarmır. Klingon və Dothraki onu üstələyib” [9].

S.Milligan yazır ki, o, Esperanto dilində ana dili kimi danışır [10].

Klingon dili Esperanto kimi yaradılmış bir dildən çox, uydurma kontekstlə əlaqəli bir dildir... Bu dilin işlədilməsinə bəzən günlük şəraitdə danışanlar arasında da rast gəlmək olur. Bu dil “Star Trek” filmlərində, televiziya proqramlarında, video oyunlarında və romanlarında Birləşmiş Planetlər Federasiyasının üzvləri ilə müttəfiq olan, lakin daha tez-tez ziddiyyət təşkil edən humanoidlərin uydurma irqi olan Klingonlar üçün hazırlanmış bir dildir”.

D.Samuels “Alien Tongues” adlı yazısında Klingon dili haqqında yazır: *“Bu dil haqqında deyiləcək əsas sözlər budur ki, bu bir dildir, yəni onun özünün isimləri və feilləri var; mübtəda və tamamlıq kimi sintaktik şəkildə əlaqədə olan cümlə üzvləri var və s. [11, s. 109].*

D.J.Peterson Dothraki dili barədə yazır: “Bu dil ilk dəfə “Game of Thrones” üçün yaratdım. Sonra bu dil diqqəti cəlb etdi və bəzi filmlərdə, seriallarda, oyunlarda və əsərlərdə işlədilməyə başladı. İlk başda məqsədim, əvvəldən oyunlarda, əsərlərdə və s. işlədilən və fragment kimi görünən və hiss olunan bir dil yaratmaq idi. Əvvəl təxminən 30 söz yaratdım: kişi adları və s. Daha sonra fərqli sözlər də yaranmağa başladı” [12].

Müşahidələr onu göstərir ki, dövrün sürətlə iştirak etməsilə əlaqədar olaraq yeni süni dillərin yaranması zəruriyyətindən kənar durmaq olmaz. Süni dillərin işlədilməsi getdikcə xüsusilə gənclər arasında çox məşhurlaşır.

Bundan əlavə, süni dillərin inkişaf psixolinqvistikasında tədqiqatlarda istifadə edildiyini görmək mümkündür. Tədqiqatçılar süni dillərdən statistik dil tədqiqatlarında istifadə edirlər. Onların (tədqiqatçıların) qənaətinə görə, bu dillərdə körpələrin eşitdiyi linqvistik nümunələri idarə etmək faydalı ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. English as a global language. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 228 p.
2. <https://www.thoughtco.com/what-is-constructed-language-conlang-1689793>
3. <https://towardsdatascience.com/can-we-create-an-artificial-language-without-the-disadvantages-of-a-natural-language-8c84700a44cb/>
4. Jespersen O. An International Language. London: Routledge, 2013, 196 p.
5. <https://bigthink.com/high-culture/esperanto-the-artificial-language-that-aimed-to-unite-humanity/>
6. Sapir E. The Functional of an International Auxiliary Language. New York: Severs, 1931, 12 p.
7. Elgin S.H. The Language Imperative. London: Basic Books, 2000, 106 p.
8. Wells J.C. Esperanto. Concise Encyclopedia of Languages of the World. Oxford: Elsevier, 2009, 210 p.
9. <https://www.thoughtco.com/what-is-a-natural-language-1691422>
10. <https://www.dictionary.com/browse/artificial-language>
11. Samuels D. Alien Tongues. Duke: University of Duke, 2005, 209 p.
12. Peterson D.J. “Creating Language for HBO’s *Game Of Thrones*”. GeekDad blog at Wired.com, Aug. 25, 2010.

Samirə Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

QLOBALLAŞAN DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: dil, qlobal, elm, texnologiya

Keywords: language, global, science, technology

Ключевые слова: язык, глобальный, наука, технологии

Dil məlumat mübadiləsi və mədəni dəyərləri ifadə etmək üçün bir vasitə kimi xidmət edir. Dil öyrənmək əhəmiyyətli bir təcrübədir. Uzun əsrlər boyu inkişaf edən ingilis dilinin tarixi xalqımızın tarixi ilə iç-içədir. İngilis dili birdən-birə indiki formasına çatmadı; əhəmiyyətli təsirlərə və dəyişiklik-

lərə məruz qalmışdır. Müasir qloballaşan və sürətlə inkişaf edən dünyada ingilis dilini öyrənmək hər kəs üçün vacib hala çevrilib. İngilis dili artıq yalnız elm və texnologiya dili deyil; təhsil və biznesin beynəlxalq dilinə çevrilmişdir. İngilis dili qlobal bir ünsiyyət vasitəsi kimi böyüməyə davam etdikcə, ölkəmizdə də onun istifadəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndi.

Müasir dövrdə qloballaşma dünya miqyasında ölkələr və xalqlar arasında münasibətləri dərinləşdirmişdir. İnternetin inkişafı, beynəlxalq ticarətin yüksəlişi, elmi əməkdaşlıq və turizm xarici dillərə tələbatı artırıb. Xarici dillər qloballaşmanın əsas elementi kimi beynəlxalq ünsiyyəti asanlaşdırır və müxtəlif mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır.

Qloballaşma davam etdikcə, mədəni və linqvistik qarşılıqlı əlaqə qaçılmaz hala gəldi və bu, ən azı bir xarici dildə danışmaq bacarığını vacib etdi. Multikultural həyatı başa düşməyi, başqa mədəniyyətlərə hörmət etməyi və müxtəlif mənşəli insanlarla qarşılıqlı əlaqəni təşviq edən Dillər üzrə Ümumi Avropa İstinad Çərçivəsi hədəf dilin danışıldığı ölkələrin mədəni elementlərinin xarici dil təhsilinə daxil edilməsini tövsiyə edir. Əslində, dil və mədəniyyət qloballaşan dünyada vurğulanmalı olan ən vacib iki komponent kimi ortaya çıxır. Ünsiyyət dil vasitəsilə baş verdiyi üçün qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq bu ümumi anlaşmadan asılıdır [3]

Xarici dil biliyi ölkələr üçün beynəlxalq münasibətlərdə gələcək qlobal işlərə təsir etmək üçün həlledici amildir. Ünsiyyət dil vasitəsilə baş verir və effektiv əməkdaşlıq qarşılıqlı anlaşma tələb edir, buna görə də başqa mədəniyyət haqqında bilik vacibdir. Bunu həll etmək üçün Avropa Şurası hədəf dilin mədəni elementlərini xarici dillərin tədrisinə daxil etməklə multikultural təhsili təşviq edən proqram hazırlayıb.

İngilis dilinin fərqli xüsusiyyəti onun qısa sözlərdən istifadə etməsidir. Uzun sözlər mövcud olsa da, nisbətən nadirdir. İngilis dilində qısa sözlər mənşəyi german tayfalarının dillərində, uzun sözlər isə fransız və latın dillərindən götürülmüşdür. Qısa sözlər adətən gündəlik söhbətdə və jarqonda istifadə olunur, uzun sözlər isə elmi və publisistik kontekstlərdə görünür. İngilis dili öz qlobal nüfuzunu təsadüfən qazanmayıb; qlobal ünsiyyətdə ümumi dilə ehtiyac oldu [2]

Bu gün ingilis dili, xüsusən də korporativ dünyada qlobal karyera qurmaq üçün əsas təməl kimi xidmət edir. Dil və qloballaşma anlayışları bir-biri ilə bağlıdır. Kütləvi informasiya vasitələri dilin yayılmasında mühüm rol oynayır və effektiv ünsiyyət və media məzmununun yayılması üçün qlobal dil vacibdir. Tarixən müxtəlif hadisələr ingilis dilinin müxtəlif cəmiyyətlərdə geniş şəkildə istifadə olunmasına töhfə verib. İngilis dilini bilmək həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə iş imkanları tapmaq ehtimalını artırır. Digər dillərin üstünlük təşkil etdiyi ölkələrdə müştərilərə xidmət göstərən şirkətlər ümumi ünsiyyət vasitəsi kimi ingilis dilini istifadə edirlər. Nəticədə onlar ingilis dilli işçilərdən gəlirli müqavilələr bağlamağı və qlobal miqyasda ən yaxşı biznes tərəfdaşlarını tapmağı tələb edirlər.

2001-ci ildə Avropa Şurası tərəfindən yaradılmış Dillər üzrə Ümumi Avropa İstinad Çərçivəsi fərdi nöqteyi-nəzərdən çoxdilliliyin vacibliyini vurğulayır və öyrəninin sosial iştirakçı hesab edildiyi Fəaliyyətə əsaslanan yanaşma çərçivəsində xarici dil təhsilini təklif edir. Çərçivə həmçinin sosial kontekstdə çoxdillilik və multikulturalizm ideyalarını vurğulayır, fərqliliklərdən çox ümumi cəhətlərə diqqət yetirir. Bu yanaşmada çoxdillilik anlayışı həm sosial kontekstdə, həm də fərdi nöqteyi-nəzərdən araşdırılır, çoxsaylı xarici dilləri bilmənin dəyəri vurğulanır [1]

“Fərdi kontekstdə” çoxdillilik “sosial kontekstdə” çoxdillilikdən fərqlənir. Birincisi, insanın öz təcrübəsi çərçivəsində bir neçə dili anlamaq və istifadə etmək, ikincisi isə icma daxilində birdən çox dil bilmək və ya eyni vaxtda müxtəlif dillərdən istifadə etməyi nəzərdə tutur. Sosial kontekstdə çoxdillilik tələbələrə təklif olunan xarici dillərin dairəsini genişləndirməklə, birdən çox dil biliklərini təşviq etməklə və beynəlxalq ünsiyyətdə ingilis dilinin üstünlüyünü azaltmaqla təşviq edilə bilər. Əksinə, fərdi kontekstdə çoxdillilik rəsmi təhsil və ya birbaşa mədəni təcrübə vasitəsilə əldə edilə bilən ana dilindən kənar dillərə də şamil edilir. Fərd bu dilləri bölməyə qoymur, lakin müxtəlif situasiyalarda effektiv ünsiyyətə imkan yaradaraq onlardan bir-birini əvəz edə bilər.

Bu çərçivədə çoxdilliliyin məqsədi qloballaşan dünyanın fəal iştirakçıları olması gözlənilən tələbələrə ingilis dilindən başqa bir çox dil öyrənmək bacarığı ilə təchiz etmək, onlara müxtəlif dillərdə səmərəli ünsiyyət qurmaq imkanını verməkdir [3]

Xarici dillər dünya ölkələri arasında siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. İngilis dili beynəlxalq diplomatiyanın əsas dili hesab edilsə də, müxtəlif bölgələrdə fransız, ispan, ərəb, çin və rus kimi digər dillər də geniş şəkildə danışılır. Xarici dilləri bilən diplomatlar və

liderlər BMT, AI və NATO kimi beynəlxalq təşkilatlarda səmərəli fəaliyyət göstərə bilirlər. Bir çox nüfuzlu universitetlər və elmi jurnallar ingilis, alman, fransız və digər dillərdə fəaliyyət göstərdiyindən xarici dillərin elmin və təhsilin inkişafına təsiri əhəmiyyətlidir. Xarici dilləri bilmək tələbələrə və tədqiqatçılara qlobal elmi inkişaflardan xəbərdar olmaq və beynəlxalq konfranslarda iştirak etmək imkanı verir. Bundan əlavə, xarici dillər xaricdə təhsil almaq və ya mübadilə proqramlarında iştirak etmək istəyən tələbələr üçün vacibdir [4]

Müasir qloballaşan iqtisadiyyatda şirkətlər beynəlxalq bazarlara çıxış üçün xarici dilləri mükəmməl bilən işçiləri tələb edir. Xarici dilləri bilmək beynəlxalq ticarət və işgüzar əlaqələr üçün çox vacibdir. Məsələn, Çində biznes qurmağı planlaşdıran bir sahibkar Çin dilini bilsə, rəqabət üstünlüyü əldə edəcək. Turizm sənayesi də xarici dillərin vacibliyini vurğulayır.

Xarici dilləri öyrənmək fərdlərə müxtəlif mədəniyyətləri daha dərinləndirən dərk etməyə və qiymətləndirməyə kömək edir. Bu, onlara başqalarının düşüncə tərzini və dünyagörüşünü dərk etməyə imkan verir, cəmiyyətdə multikulturalizmi və tolerantlığı təbliğ edir. İnternetin və texnologiyanın yüksəlişi ilə informasiyanın çox hissəsi ingilis və digər dominant dillərdə mövcuddur. Xarici dilləri bilənlər daha geniş və daha dəqiq məlumat əldə edə bilirlər. Məsələn, bir çox proqramlaşdırma resursları ingilis dilindədir, ona görə də dili anlayanlar yeni texnologiyaları daha tez öyrənməyə bilirlər [5]

Xarici dil bilikləri həm də intellektual inkişafa, yaddaşın güclənməsinə, analitik və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinə müsbət təsir göstərir. Bundan əlavə, çoxdilli şəxslər tez-tez daha yaxşı iş perspektivlərinə və beynəlxalq şirkətlərdə irəliləyiş üçün daha geniş imkanlara malikdirlər.

Nəticə. Getdikcə qloballaşan dünyada xarici dillər həm fərdlər, həm də cəmiyyət üçün zəruridir. Onların təhsil, məşğulluq, mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə, məlumatların əldə edilməsi kimi sahələrdə əhəmiyyəti artır. Qloballaşma irəlilədikcə çoxdillilik daha da mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək. Nəticə etibarı ilə hər kəsin xarici dil biliklərini öyrənmək və təkmilləşdirmək üçün səy göstərməsi vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayılova, A. (2014). "Xarici dilin tədrisi metodikasının bəzi istiqamətləri. Azərbaycan məktəbi", 5, 91-93.
2. "Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri mövzusunda Respublika elmi konfransının tezisləri" (2018). (06-07 dekabr 2018-ci il, Azərbaycan). ADU.
3. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423874886.pdf>
4. Aslanova, R.N. "Qloballaşma və mədəni müxtəliflik" / R.N.Aslanova. – Bakı: "Elm", – 2004. – 264 s.
5. Hüseynova, İ.N. "Qloballaşma və multikulturalizm şəraitində dilin leksik inkişafı": [Elektron resurs] // Dövlət idarəçiliyi: nəzəriyyə və təcrübə. – Bakı: – 2017. № 1 (57), – s. 188-193.

Sara Ələsgərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ AMERİKADA LİNGVİSTİK MÜXTƏLİFLİK

Açar sözlər: *Cənubi Amerika, lingvistik müxtəliflik, yerli dillər, mədəni müxtəliflik*

Ключевые слова: *Южная Америка, языковое разнообразие, языки коренных народов, культурное разнообразие*

Keywords: *South America, linguistic diversity, indigenous languages, cultural diversity*

Dünyanın heç bir yerində bənzəri olmayan zəngin etnik tərkibə və mədəni müxtəlifliyə sahib Cənubi Amerika yüzrlərlə dil və dialektin cəmləşdiyi bir regiondur. Regiondakı müxtəlif dillərin əksəriyyəti ya o dili istifadə edən xalqların yoxa çıxmasına görə, ya da başqa bir yerli dilə çevrilməsinə görə yoxa çıxıb. Cənubi Amerika ölkələri ispan və portuqallar tərəfindən işğal edildikdən sonra regionda müstəmləkə idarəetmə sistemi quruldu. Prosesin mədəni nəticəsi kimi yerli xalqlar üç yüz ildən çox davam edən müstəmləkə dövründə öz dillərini itirdilər. ispan və portuqal dilləri regionun əsas dillərinə çevrildi. Regiona bir neçə kütləvi axınla gələn miqrasiya dalğaları Cənubi Amerikaya italyan, ingilis, fransız, holland, alman və digər Avropa dillərini də gətirmiş oldu. Lakin regionun sıx cəngəlliklərlə, yüksək dağlarla əhatəli coğrafi şəraitinə görə bəzi yerli insanlar təcriddə qalmış və ana dillərini qoru-

yub saxlamaqlarına imkanları olub. Bu günə qədər gəlib çatmış bu dillərin arasında ən çox istifadə olunan keçua, quarani, aymara, mapudunqun, vayuuinaiki kimi yerli hindu xalqlarının dilləridi.

Cənubi Amerikada dildə danışanların sayına görə ispan dili birinci yerdədir və daha sonra portuqal, keçua və quarani dilləri gəlir. Regionda ispan dilində danışan 210 milyonluq əhali var. Kolumbiya və Argentina digər Cənubi Amerika ölkələrindən daha çox ispandillilərin vətəni hesab olunur [1]. İkinci yerdə 300 ildən artıq regionun ən böyük ölkəsi Braziliyanı müstəmləkəçilikdə saxlayan Portuqaliyanın dili gəlir. Regionda 206 milyonluq əhalinin dili portuqal dilidir. Bunlardan 205 milyonu Braziliyada yaşayır. Qalan 1 milyonluq əhali isə əsasən Venesuela, Uruqvay və Paraqvayda yaşayır. Portuqal dilinin rəsmi dil olduğu yeganə region ölkəsi isə məhz Braziliyadır [3]. Yerli xalqların dilləri arasında ən çox danışılan yerli dil təxminən 8 milyon danışanı olan keçua hesab olunur. Keçua əsasən Argentina, Peru, Kolumbiya, Boliviya, Ekvador və Çilidə istifadə olunur, lakin bu ölkələrdə də təhsil dili ispan dilidir. Məsələn, keçua Perunun rəsmi dili olmasına baxmayaraq, bu ölkədə təhsil yalnız ispan dilindədir. İspan işğalına qədər Çinça əyalətinin rəsmi dili olan keçua Amerika qitəsində ən çox istifadə edilən yerli dildir. Əyalət inklər tərəfindən işğal edildikdən sonra inkalar keçua dilini asanlıqına və zənginliyinə görə öz imperiyalarında dövlət dili elan etdilər. 1533-1780-cı illərdə xristian inanclarının yayılmasını asanlaşdırmaq üçün Cənubi Amerikada katolik missionerləri incili keçua dilinə tərcümə etdilər. Müstəmləkəçilik dövründə dövlət sənədləri keçua dilində yazılır, hətta xristianlıq xütbələri də bu dildə oxunurdu. Peru vitse-krallığında bütün məmurlar bu dili bilməli idi. Daha sonralar regionda milli azadlıq hərəkatları baş qaldıran dövrdə İspanlar keçua dilinin ictimai istifadəsini qadağan etdilər. Bu dil yerli aristokratiya arasında artıq istifadə edilmədi və yalnız aşağı təbəqələr tərəfindən istifadə edilməyə başladı. Müstəqillikdən sonra Peruda 1975-ci ildə, Boliviya isə 1977-ci ildə rəsmi dil oldu. Hər iki ölkədə keçua dilində TV və radio proqramları hazırlandı və qəzetlər nəşr olunmağa başladı. Ekvadorda "Voice of the Andes" keçua dilində proqramlar hazırlayan radio stansiyalardan biridir.

Əsasən Paraqvayda, Argentinanın şimal-şərq hissələrində, Boliviyanın cənub-şərq hissələrində və Braziliyanın isə cənub-qərb hissələrində yaşayan 6,5 milyon insanın istifadə etdiyi quarani dili regionda yerli dillər arasında ikincidir. Quarani Paraqvayın rəsmi dilidir və Paraqvaylıların əksəriyyəti bu dildən istifadə edir [3]. Maraqlıdır ki, Paraqvayın kənd yerlərində əhalinin təxminən yarısı monodillidir və yalnız quarani dilində danışır. Həm də Merkosurun rəsmi dillərindən biri olan bu dil Argentinanın Korriyentes vilayətində də 2004-cü ildən etibarən ikinci rəsmi dilə çevrilib [1].

Üçüncü ən böyük yerli dil olan Aymara Boliviyanın ikinci rəsmi dilidir. Ümumilikdə 1 milyondan çox istifadəçisi olan bu dil eyni zamanda Çili, Argentina və Peruda da istifadə edilir [2].

Yerli dillər arasında Mapuçə dili Çili və Argentinada danışılır və hər ikisində rəsmi dildir. Bundan başqa regionda ən çox istifadə edilən dillərdən biri də 15-ci əsrin sonmları və 16-cı əsrin əvvəllərində regiona kəşfiyyatçılar tərəfindən gətirilən ingilis dilidir. İngilis dilinin Cənub I Amerikada 5,4 milyon daşıyıcısı var və onların çoxu Kolumbiya və Argentinada yaşayır.

Bir çox digər hind dilləri də çoxlu kiçik qrupların üzvləri tərəfindən danışılır, onların çoxu son dərəcə lokallaşdırılmış və bəziləri yox olmaq ərəfəsindədir.

Ədəbiyyat:

1. Incorporación del Guaraní como Idioma del Mercosur. Arxivləşdirilib: 03.03.2025- at the Wayback Machine MERCOSUR official page
2. Lingüística Aimara перуанского лингвиста Родолфо Серрон-Паломино. 2000: p. 34.
3. Mortimer, K 2006 "Guaraní Académico or Jopará? Educator Perspectives and Ideological Debate in Paraguayan Bilingual Education" Working Papers in Educational Linguistics 21/2: 45-71, 2006

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN İNKİŞAFI

Açar sözlər: qloballaşma, ingilis dili, beynəlxalq, xarici dil

Keywords: globalization, English, international, foreign language

Ключевые слова: глобализация, английский, международный, иностранный язык

Qloballaşma dünya ölkələri arasında iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni əlaqələrin artması və inteqrasiyası prosesidir. Bu proses texnologiyaların sürətli inkişafı, beynəlxalq ticarətin genişlənməsi və informasiya axınının artması kimi amillərlə şərtlənir. Qloballaşmanın ən vacib təsirlərindən biri dünya dillərinin rolu və istifadə sahəsinin dəyişməsidir. Bu baxımdan, ingilis dili dünyanın qlobal əlaqələrini ən güclü şəkildə dəstəkləyən və ən geniş yayılan dil halına gəlmişdir.

Qloballaşma ingilis dilinin dünyadakı əhəmiyyətini artırır. Beynəlxalq ticarət, elmi araşdırmalar, texnologiya və internet ingilis dili vasitəsilə formalaşır. Bu dilin qlobal səviyyədə işlənilməsinin bir neçə səbəbi vardır [3, s.74].

Tarixi amillər: Britaniya imperiyasının geniş sömürgə imperiyası yaratması ingilis dilini bir çox ölkədə rəsmi və ya ikinci dil halına gətirib.

ABŞ-ın iqtisadi gəlirləri: XX əsrdə Birləşmiş Ştatların iqtisadiyyatda, texnologiyada və kütləvi informasiya vasitələrində aparıcı rol oynaması ingilis dilinin yayılmasına təkan verib.

Elm və texnologiya: Dünya elmi məqalələrinin çoxu ingilis dilində nəşr edilir. Texnologiya və informasiya sahəsində də ingilis dili çox geniş istifadə edilir.

Təhsil sahəsi: Beynəlxalq universitetlərin çoxu ingilis dilində tədris aparır. Xaricdə təhsil almaq istəyən tələbələr ingilis dilini bilməyi məcburi şərtlərdən biri kimi qarşılayır [4, s.66].

Müasir dövrdə ingilis dili beynəlxalq əlaqələrin əsas vasitəsidir. Diplomatiya, biznes, turizm, elm və texnologiya sahələrində ingilis dili qlobal əlaqələr qurmaq üçün vacibdir. Dünya universitetlərinin əksəriyyəti ingilis dilində tədris proqramları təklif edir. Tələbələr universitetdə təhsil almaq və akademik araşdırmalar aparmaq üçün ingilis dilini bilməli olurlar. Beynəlxalq bazarlarda biznes çox vaxt ingilis dilində aparılır. Beynəlxalq şirkətlər işçilərindən ingilis dili biliyini tələb edir. Hollivud filmləri, musiqi industriyası, internet mədəniyyəti və sosial media ingilis dilinin qlobal populyarlığına təsir göstərir. İngilis dilinin güclənən rolu kiçik dillərin yox olma təhlükəsini artırır. Bəzi dillər ingilis sözlərini çox işlətdiyi üçün orijinal formasını itirir. Mədəni çeşitlilik azalır, çünki insanlar ingilis dili vasitəsilə eyni filmlər, musiqi və sosial media məzmunlarına məruz qalırlar.

İngilis dilinin qlobal xarakter almasının bir sıra səbəbləri mövcuddur. Çox vaxt insanlar onu beynəlxalq biznes dili adlandırır və bu, müəyyən mənada həqiqətə uyğundur. Bir çox MBA proqramları ingilis dilində tədris edilir və bu dili yaxşı bilmək, ən keyfiyyətli təlimlərdən faydalanmağa imkan yaradır. Əksər beynəlxalq şirkətlər və korporasiyalar işçilərindən müəyyən səviyyədə ingilis dili biliyinə malik olmağı tələb edirlər [2, s.86].

Bundan əlavə, ingilis dili internetin əsas dili hesab olunur. Hazırda internetdə milyonlarla ingilis dilində veb-sayt mövcuddur. Beləliklə, bu dili bilmək geniş informasiya bazasına çıxış əldə etməyə, forumlarda və müzakirələrdə aktiv iştirak etməyə şərait yaradır.

İngilis dilinin başqa bir üstünlüyü odur ki, dünyadakı ən son elmi kəşflər haqqında məlumat əldə edərkən, müəllifin ingilis olub-olmamasından asılı olmayaraq, bu mövzuda ingilis dilində nəşr olunan jurnallardan faydalanmaq mümkündür. İngilis dili yalnız tibb və texnologiyanın deyil, ümumiyyətlə, təhsilin də əsas dili hesab edilir. Bir çox elmi kitablar bu dildə yazılır. Onlar tərcümə edilsə də, çox vaxt məzmun itkisi ilə nəticələnə bilər. İngilis dilinin təhsildə başqa bir üstünlüyü isə dünyanın ən nüfuzlu universitetlərində oxumaq imkanını yaratmasıdır, hətta öz ölkəmizdə bu fürsət mövcud olmasa belə [1, s.22].

Qloballaşma ingilis dilinin beynəlxalq kommunikasiya, biznes, elm və mədəniyyət sahələrində liderlik etməsinə səbəb olub. Lakin bu proses digər dillər və mədəniyyətlər üçün həm imkanlar, həm də müəyyən təhlükələr yaradır. İngilis dilinin dominant olması, bir tərəfdən, insanlar arasında ünsiyyəti və bilik mübadiləsini asanlaşdırsa da, digər tərəfdən, bir çox yerli dilin və mədəniyyətin zəifləməsinə gəti-

rib çıxara bilər. Buna görə də, qloballaşma şəraitində dil müxtəlifliyini qorumaq və digər dillərin inkişafına dəstək vermək vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
2. Phillipson, R. (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford University Press.
3. Graddol, D. (2006). *English Next*. British Council.
4. Kachru, B. B. (1992). *The Other Tongue: English across Cultures* (2nd ed.). University of Illinois Press.

Штефан–Тюдор Бачиу

студент I курса Факультета Словесности Ясского Университета «Ал. И.Куза»,
слушатель курса «Азербайджанский мультикультурализм» при Центре
Азербайджанского мультикультурализма Ясского университета и АУЯ

**ПЕРЕНОС СРЕДНЕВЕКОВОГО ВООБРАЖАЕМОГО
В ПОСТМОДЕРНИСТСКУЮ РИТОРИКУ ЧЕРЕЗ
МАГИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ**

Ключевые слова: Камал Абдулла, магический реализм, миф, постмодернизм, средневековая литература, эстетика, азербайджанская литература, «Долина Кудесников», «Тристан и Изольда»

Açar sözlər: Kamal Abdulla, maqik realizm, mif, postmodernizm, orta əsr ədəbiyyatı, estetika, Azərbaycan ədəbiyyatı, «Sehrbazlar dərəsi», «Tristan və İzolda».

Keywords: Kamal Abdulla, magical realism, myth, postmodernism, medieval literature, aesthetics, Azerbaijani literature, The Valley of the Magicians, Tristan and Isolde.

Аннотация: Цель данной статьи - определить общее понятие *магического реализма* в азербайджанской литературе на основе творчества его основоположника Камала Абдуллы, выделив некоторые из его основных эстетических и тематических элементов. Художественная литература Камала Абдуллы представляет собой увлекательный и богатый материал для интерпретации и критического анализа постмодернистского восточного воображаемого. Начиная с определения понятий, касающихся эстетики в ее общем смысле, исследование нацелено на краткое сравнение тематических элементов западного рыцарского романа с вымышленной вселенной «Долины Кудесников». Выделение сходств между двумя жанрами, а также различий во внутритематических связях ляжет в основу общего определения магического реализма.

Постмодернизм возник и оформился в Европе наряду с другими великими художественными направлениями. Однако новое литературное направление следует рассматривать с точки зрения его текучести, эстетических элементов и самой его идентичности, основанной на хорошем приеме, которым пользовались и продолжают пользоваться современные тексты. Новая парадигма отделяется от своей предшественницы только тогда, когда эстетические нюансы, составляющие ее, глубоко закрепились. С общей точки зрения, современные тексты, написанные европейскими авторами, как бы пересекаются в общей миметической точке, и это происходит потому, что внелитературная реальность представляет собой относительно единое пространство. Помимо нарративных чередований и разнообразия самого дискурса, европейская литературная вселенная представляет собой, в метафорическом смысле, тематический плавильный котел. В этом смысле американские теоретики Рене Веллек и Остин Уоррен называют *слой мира* (слой «метафизических качеств»): система норм, включающая в себя как формальные, так и связанные с содержанием нормы¹². Таким образом, несмотря на то, что *конструктивный фактор*, по определению русских формалистов, играет важную роль, произведение функционирует в силу своей литературности только через живой тематический критерий. Однако в

дискуссии о романе текстуальная реальность возникает из слова, чтение становится процессом скорописи, в котором, перефразируя Бальзака, читатель наслаждается историей конкретных ментальностей и способов существования.

Средневековая литература, в которой доминировал рыцарский роман, создала особую парадигму, породив новые символы, которые были увековечены сначала в творчестве Сервантеса, а затем в «Новой Элоизе» Жан-Жака Руссо или в формальном реализме, проявившемся в британском пространстве. Однако архитектура произведений эпохи Возрождения - тема спорная, и несомненно, что символы средневекового воображения переоцениваются в современной литературе.

Камал Абдулла в своем романе-фантазии «Долина Кудесников» предлагает почти полную ресемантизацию символики топоса и космоса, очевидно, связанную с отношениями, обнаруженными в рыцарских романах Франции XII века. Текст является постмодернистским по самой природе дискурса, дикция пересекается с переосмыслением мифологического хронотопа¹³. Даже если при сравнительном изучении европейских романов тревожность произведений более прозрачна, текст азербайджанского писателя полностью оторван от поэтики апузийской литературы. Приключение - мистическое, в котором главным вектором становится паломничество. Путешествие героев не является инициационным, хотя ритм повествования обтекает, что придает тексту, в том числе, и современность.

«Долина Кудесников» - это ядровое пространство, в котором покоится вся Вселенная; «долина», ущелье, где связь с божеством становится средством поддержания мистического единения с природой и самим собой: «Долиной называли ее потому, что все вокруг знали, видели и верили, что из разных уголков Земли, с запада на восток, сюда собирались волшебники, чародеи и маги, выбирая это место своим пристанищем и убежищем». (с. 24) Камалу Абдулле мастерски удается нарисовать социальную систему *sui-generis*, в которой эзотерический феномен причудливым, но естественным образом дополняет современный мир. Топос обладает внутренней ценностью в силу своего периферийного положения: он становится символом самосохранения, временного равновесия. Колдуны, благодаря своей способности управлять временем и стремлению к непервертированному сапиентистскому идеалу, закрепляют действующую универсальную историческую модель. То, как два тематических регистра сливаются в гармоничный повествовательный корпус, является частью эстетической программы романа, которую автор называет *магическим реализмом*. Несмотря на то, что произведение Камала Абдуллы называют «романом-фантазией», оно несет в себе антропологическую, историческую и духовную информацию. Миф и восточные мотивы являются основополагающими в наслоении экспоненциальной ментальности, а главный герой, благодаря своей обособленности и двусмысленности, утверждает себя в качестве нового архетипа. Монографический характер поддерживается тем, что «дыра» постепенно наносится на карту, и только в конце читатель разгадывает ее символизм. Странность заключается в том, что персонажи с реалистичным психологическим портретом и жизнеспособной постмодернистской эстетикой сияют только в связи со сверхъестественным явлением. Иными словами, миф становится главным средством конкретизации не только персонажей, но и внутридискурсивного мира во всех его эпических элементах.

Этот аспект мы находим и в рыцарском романе, художественно уникальном и образующем мост от фольклора к культовому жанру. Станный жанр, в котором чудесный оккультизм вступает в противоречие с глубоко религиозным фактором, характерным для эпохи; это парадокс Средневековья, так метко подмеченный Йоханом Хейзингой: «Жизнь была яростной и пестрой, так что она терпела запах крови и запах роз, чтобы смешаться». ¹⁴ С этой точки зрения наиболее показательным текстом является «Тристан и Изольда», где пара развивается в отношениях духовной взаимозависимости, но физически разделена на долгий период времени; эту тему литературоведы называют «метафизической любовью». «Когда прилив отступил, влияния Запада и Востока соединились в причудливой и оригинальной идеологии *amour curtois*», -

/limbaromana.md/index.php?go=numar&n=79" Nr. 1-2, anul XXVI, 2016
/index.php?go=numar&n=79&rubrica=3" COȘERIANA

¹⁴ Z. Zhu, (1928). 背影 [Beiyang], Beijing, We nhua Publishing. G. Ünal, (Çev.). (2022), *Ardından*. Modern Çin Öyküleri Seçkisi içinde. İstanbul, Bilge Kültür Sanat.

отмечал И.П. Кулиану. Тристан, согласно средневековому прототипу, обретает рыцарские моральные ценности в бурном, предсказуемом, но непрерывном пути. Испытания providенциальны, и он преодолевает их естественно, часто неуклюже, именно потому, что идеал не является целью сам по себе. Тем не менее средневековый персонаж постепенно раскрывает свою личность, итеративное повествование позволяет сформировать устойчивую и глубоко укоренившуюся типологию. Испытания, которым подвергается герой, представлены каноническими литературными мотивами (битва с драконом, пребывание с Изольдой во тьме леса, посвящение Тристана в рыцарский орден). Таким образом, две оси развития молодого рыцаря будут сосуществовать: первая - горизонтальная, представляющая материальный путь главного героя, и вторая - вертикальная, означающая его нравственное взросление. Эти две оси пересекаются в ключевой момент сюжета, когда молодой рыцарь принимает решение (выбор Тристана разлучиться с Изольдой). Приключения героя Кретьена де Труа Персиваля также наводят на размышления: в отличие от Тристана, он постоянно обращается к сапиентистской рыцарской модели. В романе французского писателя нельзя обойти вниманием символ, в свете которого эволюционирует главный герой, - *Святой Грааль*. Таким образом, вертикальная связь между героем и Богом является обязательной, а предназначение, в свою очередь, - вождельным.

Даже если средневековая литература выходит за рамки мифа, институционализируя аутентичную и интригующую парадигму, она находится в тесной связи с элементами сказки, простонародной веры. Сравнение со «Сказкой о рыцаре Персивале» полезно для определения «магического реализма» уже потому, что в произведении Камала Абдуллы сливаются два, казалось бы, антагонистических спектра. Писатель мастерски создает описания небесной панорамы, придает звездам материальность, отношения героев с небесами аллегоричны и становятся способом существования, темой средневековой литературы, где природа и особенно ее ночной образ становятся очевидными средствами внушения.

В романе азербайджанского автора *равнина* - эквивалент темного леса, в который средневековые герои отправляются на поиски магического предмета или эротического идеала. «Невидимая гора» самой своей топонимикой подчеркивает, усиливает то настроение, которое ассоциируется у читателя с обстановкой романа. Пространство прозрачно через свое название, часто соответствующее изначальному состоянию героев. Интересно, что азербайджанский писатель переоценивает средневековые мотивы в их сыром виде, на протяжении веков наделяя их разными смыслами (в романтизме или символизме). Жизненная сила и «магия» современного текста заключается в умении писателя переписать основополагающий миф, сохранив его чистоту. Камал Абдулла добивается этого в «Долине кудесников», объединяя два разных стилистических измерения, а именно постмодернистское, европейское, и восточное, которое включает в себя совершенно иной тематический микс. Захватывающим является момент, когда происходит это смещение. Ведь основой современной азербайджанской литературы, как и любой другой малой литературы, является западный литературный канон. Европейцы заново открыли для себя Гомера и Апулея после долгого перерыва, когда художественный импульс был теоцентричным, под сильным влиянием библейских бестиариев и образов. Единорог, дракон и, экстраполируя, лошадь стали современными культурными символами. Но средневековый бестиарий находит аналог в романе азербайджанского писателя. Верблюд, например, - животное, описание которого максимально четко разграничивает культуры, и это потому, что автор обладает способностью виртуализировать истории и аллегории предков.

В какой степени мы можем обсуждать тревогу средневековой оперы? Сами тексты оказывают влияние друг на друга, просто потому, что художественный подход в высшей степени культурен. Так можно объяснить эстетическую гармонию. Однако в случае с «Долиной кудесников» это объяснение малоубедительно. Ведь ресурсы романа находятся на двух противоположных полюсах: с рематической точки зрения текст написан в европейском духе, а с тематической - предлагает восточную мифическую реальность.

Герои также с самого начала утверждают свою идентичность и через гетероклитические отношения с божеством - гетероклитические, потому что эзотерика играет в них центральную роль, - пытаются сохранить изначальное предполагаемое состояние первозданного равновесия, в котором и заключается сам посыл романа. Персонажи глубоко укоренены в собственной реаль-

ности, функционируют как определенные векторы (в общем смысле этого слова). Индивидуальность персонажей, однако, эстетизируется их отношением к миру, частью которого они являются, временным и космическим измерением, принятием сверхъестественной реальности с легкостью восприятия повседневного факта¹⁵. Тематическая *смесь* и то, как герои интегрированы в мир любви, войны, трансцендентального опыта по самой своей простоте, делают роман Камала Абдуллы метафорической рентгенографией азербайджанской души. Магический реализм его основоположника в азербайджанской литературе - это, по сути, виртуальная проекция современных представлений во вселенную, где эмоции прозрачны и ощущаются как таковые. Там, где характер аутентично переплетается с родным мифом, где фантазия по-прежнему ощущается в силе слова, можно говорить об эстетическом опыте в его наиболее искренней и гармоничной форме.

Литература:

1. Abdulla, Kamal, *Câmpia vrăjitorilor*, Iași, Editura Princeps, 2018.
2. René Wellek, Austin Warren, *Teoria Literaturii*, Editura pentru literatură universală, București, 1967/ Рене Веллек, Остин Уоррен, *Теория литературы*, Издательство универсальной литературы, Бухарест, 1967.
3. Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, București, Editura Meridiane, 1993, p. 37. Йохан Хёйзинга, *Сумерки Средневековья*, Бухарест, издательство "Меридиане", 1993.
4. P. Culianu, *Eros și magie în Renaștere*, București, Editura Nemira, 1994 / П. Кулиану, *Эрос и магия в эпоху Возрождения*, Бухарест, издательство "Немира", 1994.

Sübi Qənbərova
Azərbaycan Universiteti

XARİCİ DİLİN QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏKİ ROLU

Açar sözlər: *qloballaşma, xarici dil, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, beynəlxalq əlaqələr, sosial əlaqələr*

Ключевые слова: *глобализация, иностранный язык, межкультурная коммуникация, международные отношения, социальные отношения*

Key words: *globalization, foreign language, intercultural communication, international relations, social relations*

Qloballaşma prosesi son illərdə dünyanın hər bir küncündə müxtəlif sosial, iqtisadi və mədəni dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. Bu prosesin ən mühüm nəticələrindən biri də fərqli mədəniyyətlərin və dillərin qarşılıqlı təsirinin artmasıdır. Beynəlxalq ticarət, turizm, texnologiya və sosial media sayəsində fərqli dilləri bilmək hər zamankından daha vacib olub. Xarici dillərin öyrənilməsi təkcə şəxsi və peşəkar imkanları genişləndirmir, həm də qlobal əlaqələri möhkəmləndirir, müxtəlif mədəniyyətlər arasında, iqtisadi inkişafda mühüm körpü rolunu oynayır və dünyanı əlçatan edir [7, s. 45].

Qloballaşan dünyada beynəlxalq ticarət və investisiyalar hər zamankından daha vacibdir. Bir çox beynəlxalq şirkətlər öz fəaliyyətlərini dünya miqyasında genişləndirirlər. Bu səbəbdən, xarici dillərin bilikləri, iş tapmaq və peşəkar əlaqələr qurmaq üçün mühüm bir bacarıq halına gəlir. Xarici dil bilən insanlar əmək bazarında daha üstün mövqeyə sahib olurlar. Beynəlxalq şirkətlər çoxdilli mütəxəssislərə üstünlük verir, çünki onlar xarici müştərilərlə və tərəfdaşlarla daha rahat ünsiyyət qura bilirlər, qlobal bazarda daha rəqabətqabiliyyətli olur və müxtəlif ölkələrdə işləmək imkanı qazanırlar. Məsələn, ingilis dili beynəlxalq iş dünyasında ən geniş istifadə edilən dildir, amma Çin, İspan, və ya ərəb dillərinin öyrənilməsi də yeni bazarlara açılmaq və müxtəlif ölkələrdə uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün çox faydalıdır. Turizm, diplomatiya, biznes və informasiya texnologiyaları kimi sahələrdə xarici dil bilənlər daha yüksək maaşlı və perspektiv vəzifələrə sahib olurlar [3, s.152].

Dil bir millətin mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Xarici dil öyrənmək yalnız peşəkar baxımdan deyil, həm də şəxsi inkişaf üçün vacibdir. Fərqli dilləri öyrənmək, insanların müxtəlif xalqların adət - ənənələrini, mədəniyyətlərini, dəyərlərini və düşüncə tərzini daha yaxşı anlamalarına kömək edir. Bu,

¹⁵ <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2024/oct/07/cocomelon-taught-me-danish-the-people-who-learned-a-new-language-by-watching-tv?> <https://www.teenvogue.com/story/media-literacy-schools>

həmçinin stereotiplərin azalmasına və insanlar arasında qarşılıqlı hörmətin artmasına səbəb olur. Mədəniyyətlərarası anlayışın inkişafı, qlobal cəmiyyətin bir parçası olaraq birgə yaşayışa töhfə verir [5, s. 112; 1, s. 204]. Həmçinin xarici dil bilənlər səyahət zamanı yeni ölkələrin mədəniyyətini daha yaxından tanımaq imkanı qazanırlar.

Qloballaşmış dünyada elmi və akademik fəaliyyətlər də beynəlxalq miqyasda genişlənib. Ən son elmi tədqiqatlar, müasir texnologiyalar və yeniliklər adətən ingilis dilində təqdim olunur. Buna görə də, xarici dil bilmək təhsil sahəsində həm tələbələr, həm də müəllimlər üçün mühüm üstünlük təşkil edir. Tələbələr üçün başqa dillərdəki elmi məqalələrə çıxış əldə etmək və qlobal akademik şəbəkələrə qoşulmaq əhəmiyyətlidir. Araşdırmalar göstərir ki, xarici dil öyrənmək insanın beyin fəaliyyətini gücləndirir və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. İki və daha çox dil bilənlər daha çevik düşünür, eyni anda bir neçə işi görmək qabiliyyətinə malik olur və diqqətlərini daha yaxşı cəmləşdirirlər [2, s. 56]. Bundan əlavə, xarici dil öyrənən şagirdlər və tələbələr digər fənlərdə də daha yaxşı nəticələr əldə edirlər.

İnternet və sosial media vasitəsilə dünyada ünsiyyət qurmaq daha asanlaşıb. Xarici dilləri bilən insanlar beynəlxalq mənbələrdən daha geniş məlumat əldə edə, xarici insanlarla dostluq əlaqələri qura bilirlər [4, s. 77]. Xarici dillər həm də turizm sahəsində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Dünyanın müxtəlif ölkələrinə səyahət edən turistlər və ya yerli əhali ilə əlaqə qurmaq, turistlərin daha rahat və təcrübəli səyahət etmələrinə imkan yaradır. Eyni zamanda, xarici dil bilən şəxslər beynəlxalq tədbirlər, konfranslar və diplomatik əlaqələrdə iştirak etmək üçün də üstünlüyə malikdirlər.

Qloballaşan dünyada xarici dil öyrənmək zərurətə çevrilib. Dillər yalnız ünsiyyət vasitələri deyil, həm də müxtəlif mədəniyyətləri anlamaq, iqtisadi və sosial əlaqələri gücləndirmək, elmi inkişafı dəstəkləmək üçün vacib bir vasitədir. Bu, insanlara daha yaxşı karyera qurmaq, intellektual bacarıqlarını inkişaf etdirmək, müxtəlif mədəniyyətləri anlamaq və dünyaya açılmaq üçün geniş imkanlar yaradır [8, s. 132]. Bu səbəbdən, xarici dillərin öyrəniləsi, insanlara həm fərdi, həm də peşəkar həyatda böyük üstünlüklər qazandırır.

Ədəbiyyat:

1. Baker, C. (2011). Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (5th ed.). Bristol: Multilingual Matters.
2. Bialystok, E. (2001). Bilingualism in Development: Language, Literacy, and cognition. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Edwards, J. (1994). Multilingualism. London: Routledge
4. Grosjean, F. (2010). Bilingual: Life and Reality. Cambridge, MA: Harvard University Press
5. Hüseynova, L. (2020). Mədəniyyətlərarası ünsiyyət və dil. Bakı: Universitet Nəşriyyatı
6. Quliyev, N. (2021). Dillərin əmək bazarındakı rolu. Gəncə: Təhsil Nəşriyyatı
7. İsmayılov, A. (2019). Qloballaşma və dil siyasəti. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
8. Wardhaugh, R. (2011). An Introduction to Sociolinguistics (6th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell

Миршод Уралов

Узбекский Государственный Университет

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ГОСПИТАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Açar sözlər: *hospital təhsili, kommunikativ kompetensiya, hibrid təhsil, interaktiv metodlar, sosial adaptasiya, oyun texnologiyaları, fərdi yanaşma*

Ключевые слова: *госпитальное образование, коммуникативная компетенция, гибридное обучение, интерактивные методы, социальная адаптация, игровые технологии*

Keywords: *hospital education, communicative competence, hybrid learning, interactive methods, social adaptation, game technologies, individual approach*

Коммуникативная компетенция включает в себя способность эффективно взаимодействовать с окружающими, выражать свои мысли, понимать собеседника и адаптироваться к различным коммуникативным ситуациям [1, С.87]. Для детей, находящихся в госпитальных условиях,

развитие данных навыков особенно важно, так как это помогает им сохранять связь с внешним миром, улучшает эмоциональное состояние и способствует успешной интеграции в общество после завершения лечения.

Современные технологии обучения, включая гибридное обучение, интерактивные методики и индивидуализированные подходы, позволяют создать благоприятные условия для развития коммуникативных навыков у учащихся госпитальных школ [2, С.38]. при обучении важно учитывать наиболее эффективные методы и стратегии, направленные на формирование коммуникативной компетенции в условиях госпитального образования.

Гибридная методика позволяет объединять традиционные и цифровые формы обучения, что особенно важно в условиях госпитального образования [2, С. 44]. Например, использование онлайн-платформ (Zoom, Google Classroom) помогает пациентам оставаться на связи с учителями и сверстниками, что способствует развитию их коммуникативных навыков.

Использование цифровых технологий способствует расширению коммуникативных возможностей учащихся. Например, онлайн-общение со сверстниками, участие в совместных проектах и обсуждениях развивают не только языковые навыки, но и уверенность в себе. Интерактивные платформы позволяют включать учеников в образовательный процесс, создавая условия для активного взаимодействия и сотрудничества [4]. Помимо этого, гибридное обучение может включать элементы дистанционного наставничества. Привлечение волонтеров, педагогов и студентов педагогических вузов в качестве онлайн-наставников помогает учащимся госпитальных школ чувствовать поддержку и повышает их мотивацию к обучению.

Использование игровых методик, таких как ролевые игры, рассказ историй и театральные постановки, способствует развитию устной речи и навыков межличностного общения [3]. Ролевые игры позволяют учащимся моделировать реальные ситуации общения, что помогает им развивать навыки диалога, эмпатии и уверенности в выражении своих мыслей. Например, ученики могут разыгрывать сцены из повседневной жизни (поход в магазин, визит к врачу), что способствует освоению социально-коммуникативных норм. Рассказывание историй, является мощным инструментом для развития речи. Ученики могут создавать собственные рассказы, пересказывать прочитанное или участвовать в коллективном сочинении историй, что стимулирует их воображение и улучшает навыки повествования. Театральные постановки в онлайн и офлайн формате также помогают детям преодолевать коммуникативные барьеры, развивать выразительность речи и работать в команде. Подготовка и участие в спектаклях формируют уверенность в себе и способствуют социализации.

Методы интерактивного обучения, включая групповые проекты, дискуссии и дебаты, помогают учащимся развивать способность аргументировать свою точку зрения и выстраивать диалог [4]. Групповые проекты способствуют развитию навыков сотрудничества и командного взаимодействия. Учащиеся могут работать вместе над созданием презентаций, исследовательских работ или творческих проектов, что стимулирует их коммуникацию и обмен идеями.

Дискуссии являются важным инструментом формирования коммуникативных навыков. Обсуждение различных тем позволяет учащимся учиться слушать, анализировать информацию и высказывать аргументированные мнения. Дебаты развивают критическое мышление, способность формулировать и защищать свою точку зрения. В процессе дебатов учащиеся учатся уважительно вести диалог, учитывать разные точки зрения и аргументированно отстаивать свою позицию.

Каждый ученик госпитальной школы имеет уникальные особенности здоровья и когнитивного развития. Индивидуальные планы обучения помогают адаптировать учебный процесс под конкретные нужды ребенка, обеспечивая комфортные условия для развития его коммуникативных навыков [5, С. 28].

Индивидуальные образовательные маршруты учитывают уровень развития коммуникативных способностей каждого учащегося, его физические возможности и эмоциональное состояние. Такой подход позволяет создать оптимальные условия для успешного обучения и социализации.

Литература:

1. Гоипова Н.Б. Инклюзивное образование. Госпитальная педагогика: учебник / Н.Б. Гоипова – Наманган, 2024, 173 с.

2. Турамурастов У.У., Курбонова З.М., Маматемуротов О.К., Олтибоев А.Э., Зарипова С.Э. Инклюзивное образование. Госпитальная педагогика: учебное пособие. – Термез: Издательство “ИЛМ-21”, 2024, 60 с.
3. Наргиза Хакимова. SCIENCE AND INNOVATION INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL, VOLUME 1, ISSUE 8, UIF-2022: 8.2, ISSN: 2181-3337. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7441772>.
4. Исмаилова Г.К. «Использование дидактических игр на уроках математики в начальных классах госпитального образования» <https://doi.org/10.5281/zenodo.10068094>.
5. Пирназарова А. «История, содержание и сущность науки госпитальной педагогики» Journal of New Century Innovations, Volume 3, Issue 1, July 2024.

Vəfa Emçiyeva
Azərbaycan Universiteti

DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: *Xarici dillər, təhsil, mədəniyyət, siyasət, ingilis dili, rus dili, türk dili*

Keywords: *foreign languages, education, culture, politics, English language, Russian language, Turkish language*

Ключевые слова: *иностраннные языки, образование, культура, политика, английский язык, русский язык, турецкий язык*

Xarici dillərin, xüsusilə ingilis, rus və türk dillərinin təhsil, mədəniyyət və siyasət sahələrindəki rolu müasir qloballaşma şəraitində əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu dillər beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi çıxış edərək, müxtəlif xalqlar arasında əlaqələrin güclənməsinə və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına töhfə verməkdədir.

İngilis dili global elmin və texnologiyanın əsas dili kimi qəbul edilir. Bir çox ölkələrdə ingilis dili məktəblərdə birinci xarici dil kimi tədris olunur və ali təhsil müəssisələrində tədris dili kimi istifadə edilir. Bu tendensiya türk dillərinin leksikasına da təsir göstərir, ingilis dilindən alınma sözlərin sayı artır. Məsələn, “kompüter”, “internet”, “biznes” kimi sözlər artıq bir çox türk dilinin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur. anl.az

Rus dili isə postsovet məkanında geniş yayılmışdır və bu ölkələrdə təhsil sahəsində mühüm rol oynayır. Azərbaycanda rus dilində təhsil verən məktəblər və ali təhsil müəssisələri fəaliyyət göstərir. Məsələn, Bakı Slavyan Universiteti rus dili və ədəbiyyatının öyrənilməsi ilə bağlı çoxsaylı layihələrin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. old.muallim.edu.az

Türk dili də son illərdə beynəlxalq arenada əhəmiyyətini artırmışdır. Türkiyənin iqtisadi və mədəni təsiri nəticəsində türk dili öyrənənlərin sayı artmaqdadır. Türk dillərinin dialektlərinin müqayisəli öyrənilməsi istiqamətində tədqiqatlar aparılır ki, bu da türk dillərinin zənginliyini və müxtəlifliyini ortaya qoyur. science.gov.az

Xarici dillər mədəniyyətlərarası əlaqələrin qurulmasında və mədəniyyətlərin yayılmasında mühüm vasitədir. İngilis dili vasitəsilə Qərb mədəniyyəti, rus dili ilə rus mədəniyyəti, türk dili ilə türk mədəniyyəti geniş auditoriyalara çatdırılır. Məsələn, Daşkənddə keçirilən “Dünya sivilizasiyasının inkişafında türk dillərinin rolu” mövzusunda beynəlxalq konfransda türk dillərinin dünya mədəniyyətinə təsiri müzakirə edilmişdir. Kataloq.Gomap.Az

Xarici dillər beynəlxalq siyasətdə və diplomatiyada əhəmiyyətli rol oynayır. İngilis dili BMT, NATO və digər beynəlxalq təşkilatların rəsmi dili olaraq, global siyasətdə əsas ünsiyyət vasitəsidir. Rus dili postsovet ölkələrində və Şərqi Avropada siyasi əlaqələrdə mühüm rol oynayır. Türk dili isə Türk Şurası kimi beynəlxalq təşkilatların rəsmi dili olaraq, türk dövlətləri arasında siyasi və iqtisadi əməkdaşlığın güclənməsinə xidmət edir. adu.edu.az

Nəticə:

Xarici dillərin, xüsusilə ingilis, rus və türk dillərinin təhsil, mədəniyyət və siyasət sahələrindəki rolu müasir dünyada əvəzolunmazdır. Bu dillərin öyrənilməsi və tədrisi xalqlar arasında anlaşmanın, mədəniyyətlərin inteqrasiyasının və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına töhfə verir.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan dilində hibrid sözlər" məqaləsi: Müəllifi Nərgiz Hacıyevadır. Bu məqalə 2022-ci ildə "International Journal of Language and Awareness" jurnalının 1-ci cild, 1-ci sayında dərc olunmuşdur.
2. "Müasir türk dillərində düzəltmə söz" monoqrafiyası: Müəllifi Qətibə Mahmudovadır. Bu kitab 2022-ci ildə "Elm və Təhsil" nəşriyyatında çap olunmuşdur. Monoqrafiya türk dillərində morfoloji yolla söz yaradıcılığı prosesinə həsr olunmuşdur.
3. https://old.muallim.edu.az/www.old/arxiv/2009/n9/ardi1.html?utm_source=chatgpt.com
4. https://science.gov.az/az/news/open/27455?utm_source=chatgpt.com
5. https://kataloq.gomap.az/az/newsdetail/6416?utm_source=chatgpt.com
6. https://anl.az/down/meqale/525/2024/sentyabr/910804.htm?utm_source=chatgpt.com
7. https://old.muallim.edu.az/www.old/arxiv/2009/n9/ardi1.html?utm_source=chatgpt.com

Vüsalə Səfərli
Azərbaycan Dillər Universiteti

DÜNYA MİQYASINDA İNTEQRASIYA PROSESİNDƏ XARİCİ DİLLƏRİN TUTDUĞU MÖVQE

Açar sözlər: qlobal dil, qloballaşma və dil, mədəniyyətlərarası əlaqələr, ingilis dilinin yayılması

Key words: global language, globalization and language, intercultural communication, spread of English

Ключевые слова: глобальный язык, глобализация и язык, межкультурная коммуникация, распространение английского языка

Qloballaşan dünyada xarici dillərin rolu çox geniş yayılmışdır. Məsələn, ingilis dili bu rolu öz üzərinə götürərək qlobal lingua franca olaraq dünyanın müxtəlif yerlərində istifadə edilir. "İngilis dili qlobal dildir" ifadəsi informasiya vasitələrinin müxtəlif başlıqlarında tez-tez bizim qarşımıza çıxır. Bu cümlə bir çoxlarının ağına heç bir şübhə gətirməyəcək bir həqiqət kimi görünərsə də, bu sadə təəssürat əslində çox mürəkkəb sualları gündəmə gətirir.

Biz ingilis dilini hər yerdə eşidirik: mediada, beynəlxalq tədbirlərdə. Həmçinin, səyahət edərkən, otellərdə və restoranlarda ingilis dilinin istifadə edildiyini görürük. Ancaq, bu o demək deyil ki, hər kəs ingilis dilini bilir və danışır. Bu dilin rəsmi dil olduğu ölkələrin sayı da məhduddur. Bu zaman bizim ağıma bir sual gəlir ki ingilis dilinin "qlobal dil" olaraq qəbul edilməsi nə deməkdir və bu vəziyyət necə yaranıb? [1, s.19].

Biz dünyanın müxtəlif bölgələrində qəbul edilən və istifadə olunan dilə qlobal dil deyirik. Bu dil, ana dili kimi istifadə edilib, edilməsinə baxmayaraq rəsmi və ya ikinci dil olaraq əsas yer tutur və geniş kommunikasiya imkanları yaradır. Sual yarana bilər ki, bəs bu dilin əsas xüsusiyyəti nədən ibarətdir? Bu dil ölkələr və mədəniyyətlər arasında ünsiyyət və informasiyanın asanlaşmasına kömək edir.

Bir dil qlobal status əldə etmək istəyirsə, bu yalnız bir neçə ölkədə ana dili kimi danışılmaqla kifayətlənməməlidir. O, həm də digər ölkələrdə rəsmi dil statusu almalı və ya xarici dil kimi tədris edilməlidir. İngilis dili, bu kriteriyaları ən yaxşı şəkildə yerinə yetirən bir nümunədir, çünki bir çox ölkədə rəsmi dil və ya tədris dili olaraq qəbul edilir və çoxlu insan tərəfindən istifadə olunur.

Qloballaşma yalnız iqtisadi və siyasi dəyişikliklərlə deyil, mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə də əlaqəlidir. Bu proses, müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birini tanıması, anlaşması və mübadilə etməsi üçün yeni imkanlar yaradır. Nigar Vəliyeva, qloballaşmanın mədəniyyətlər üzərində yaratdığı təsiri və bu təsirin mədəniyyətlərin bir-biri ilə əlaqə qurmasına necə təsir etdiyini araşdırır [3, s.64]. Qloballaşma, mədəniyyətlərarası sərhədləri azaldır və dil, bu mübadilə üçün əsas vasitə kimi önə çıxır. İngilis dilinin qlobal dil kimi dominant olması, mədəniyyətlər arasında əlaqələrin güclənməsinə kömək edir. Bu prosesin nəticəsi olaraq həm mədəniyyətlər arasında bənzərliklər yaranır, həm də hər bir mədəniyyət öz fərdiliyini qoruyub saxlayır, bu da milli kimlik və mədəniyyətin yenidən formalaşmasına səbəb olur.

Bundan əlavə, bir dilin qlobal dilə çevrilməsi, onun yalnız dil bacarıqlarını deyil, həm də beynəlxalq əlaqələr, ticarət, texnologiya, mədəniyyət və siyasət sahələrindəki əhəmiyyətini artırır. Bu səbəbdən, bir dil qlobal dil statusu əldə etdikdə, onun dünya miqyasında istifadəsi artmağa davam edir.

Qlobal dil olmağın əsas səbəbi, dilin quruluşu və ya danışanlarının sayı ilə bağlı deyil, həmin dili danışan insanların gücü ilə əlaqədardır. Tarixən Latın, Yunan, Ərəb və İngilis dilləri siyasi, hərbi və iqtisadi güc sayəsində qlobal status əldə edib. Hərbi güc bir dilin yayılmasında mühüm rol oynayır, amma iqtisadi güc onun genişlənməsini və təsirini davam etdirmək üçün vacib olub. Məsələn, İngilis dili 19-cu əsrdə Böyük Britaniyanın sənaye gücü və 20-ci əsrdə ABŞ-ın iqtisadi yüksəlişi sayəsində qlobal dilə çevrilib. İqtisadi inkişaf, texnologiya və beynəlxalq kommunikasiya bu dilin qlobal statusunun möhkəmlənməsində əhəmiyyətli rol oynayır [1, s.27].

Qlobal dilə ehtiyacımız var, çünki insanlar arasında əlaqələr getdikcə daha çox müxtəlif dillərin təması ilə mürəkkəbləşir. Bir neçə dilin olduğu cəmiyyətlərdə ikidillilik işləyə bilər, lakin daha geniş dilli cəmiyyətlərdə bu çətin olur. Bu problemi həll etmək üçün çox vaxt ortaq dil seçilir. Tarixdə pidgin dili və ya güclü bir etnik qrupun dili belə ortaq dil kimi istifadə olunub. Bugünkü dövrdə isə ən çox İngilis dili qlobal dil kimi istifadə olunur.

XX əsrdə beynəlxalq təşkilatların yaranması, xüsusilə BMT, qlobal dilə olan ehtiyacı artırmışdır. Bir dilin ümumi istifadə edilməsi əlaqələri asanlaşdırır. Bu gün isə, internet və hava nəqliyyatı kimi texnologiyaların inkişafı sayəsində insanlar daha rahat şəkildə əlaqə qurur, bu da ortaq dilə olan ehtiyacı daha da gücləndirir.

Blommaert, qlobal dilin yalnız bir ünsiyyət vasitəsi olmadığını, eyni zamanda güc, mədəniyyət və sosial strukturla sıx bağlı olduğunu vurğulayır. O, dilin qlobal miqyasda istifadə olunmasının, yalnız müəyyən bir qrupun və ya ölkənin hegemonik gücünü gücləndirmək məqsədilə həyata keçirildiyini qeyd edir. Beləliklə, qlobal dil yalnız anlaşmanı təmin etmir, həm də mədəniyyətlər arasında güc balanslarını təsir edir və bəzən dilin istifadəsi daha böyük sosial və iqtisadi bərabərsizlikləri gizlədə bilər. [2, s.137]

Qloballaşma dövründə dilin rolu çox genişlənməmiş və ingilis dili, qlobal kommunikasiya vasitəsi olaraq dünya miqyasında dominant hala gəlmişdir. Bu fenomen yalnız dilin yayılmasını deyil, eyni zamanda iqtisadi, siyasi və mədəni gücün dünya səviyyəsində necə formalaşdığını da göstərir. İngilis dili, bir çox ölkələrdə rəsmi və ya tədris dili olaraq qəbul edilməklə, mədəniyyətlərarası əlaqələri gücləndirir və müxtəlif xalqlar arasında ünsiyyəti asanlaşdırır. Lakin, dilin qlobal status əldə etməsi, bəzən mədəniyyətlər arasında bərabərsizlikləri gizlədə bilər və bir dilin hegemonik gücünü artıraraq sosial strukturlara təsir edə bilər. Bu səbəbdən, qlobal dilin inkişafı yalnız müsbət təsirlər yaratmaqla kifayətlənməyib, həm də mədəniyyətlər və dillər arasındakı güc nisbələrini dəyişdirir. Bu prosesin nəticələri, gələcəkdə dünya mədəniyyətlərinin daha da yaxınlaşmasına və qarşılıqlı təsirinin artmasına səbəb olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. David Crystal "English as a global language". Cambridge University Press. The Edinburgh Building, Cambridge CB2 2RU, United Kingdom. Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York. First published in print format 2003.
2. Jan Blommaert "The Sociolinguistics of Globalization". Cambridge: Cambridge University Press 2010. Pp. xv, 213. ISBN 9780521710237.
3. Nigar Valiyeva "Synergetics of the Language, National Consciousness and Culture by Globalization. Baku, «NURLAR» Publishing-Printing Center, 2016, 232 page

Vüsalə Ağabəyli
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİ İDENTİKLİK VƏ DİL

Açar sözlər: dil, postkolonial ədəbiyyat, mədəni mühit, hibrid identiklik, ikidillilik

Keywords: Language, Postcolonial literature, Cultural environment, Hybrid identity, bilingualism

Ключевые слова: Язык, Постколониальная литература, Культурная среда, Гибридная идентичность, Двуязычие

Şəxsin kimliyi onun danışdığı dil və mənsub olduğu mədəni mühitlə birbaşa bağlıdır. Mədəni identiklik isə fərdlərin özlərini müəyyən etnik, milli və ya sosial qrupa aid etmələri, bu aidiyyətin

nəticəsində yaranan ortaq dəyərlər, davranış normaları və mənəvi bağlılıqları ilə xarakterizə olunur. Qloballaşma prosesi, miqrasiya, texnologiyanın sürətli inkişafı və mədəni qarşılıqlı təsir nəticəsində mədəni identiklik və dil arasındakı münasibət daha da mürəkkəbləşmiş, müxtəlif transformasiyalara uğramışdır. Bu kontekstdə dilin mədəni identiklik üzərindəki təsiri, dilin qorunması, assimilyasiya və ya ikidillilik kimi məsələlər ön plana çıxmışdır.

Mədəni identiklik və dil probleminin dərinədən əks olunduğu istiqamət məhz postkolonial ədəbiyyatdır. Kolonial və postkolonial mühitdə fərdlərin öz identikliklərinin axtarışında olmasını, dillərarası keçidlərin və dilin sosial statusunun bu prosesə təsirini məhz postkolonial bədii əsərlərdə araşdırmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

B.Sidvanın “Buzlu nabat satan” [5] (Ice Candy Man or Cracked India) və ya “Parçalanmış Hindistan” əsərinin əsas mövzu bölünmə, yeni ölkənin yaranması, yeni milli kimliklərin formalaşması, eləcə də, gender problemləridir. Sidva əsasən, qadınların vəziyyətinə diqqət yetirərək istənilən tarixi qarışıqlıqda iqiqat faciə yaşayan qadınlar olduğunu vurğulayır. Əsərdə Parsi azlığa mənsub olan Lenny adlı qızın gözü ilə Hindistanın bölünməsi fonunda mədəni parçalanma və dilin rolu təsvir edilir, Parsi, Hindu, Müsəlman və Sih icmaları arasında dil və kimlik fərqləri ön plana çıxır. Məhz buna görə də, romanda yeni yaradılmış Pakistanda ailə itkisi, zorlama və psixoloji sarsıntılara məruz qalmış qadınların toplandığı müalicə mərkəzi var. Əsər onların bir daha normal yaşamayacaqlarına, həyatlarının sonuna qədər itirilmiş evlərini və uşaqlarını xatırlamağın iztirabını yaşamaq üçün qulluqçu və ya uşaq baxıcısı işləyəcəklərinə işarə edir [5, s.247]. Lenninin baxış bucağı onun həm aid olduğu, həm də kənarda durduğu cəmiyyətləri müşahidə etməsinə imkan verir: *“Their religion and language set them apart. But in school, we all spoke English – the language of the rulers, the conquerors.”* [5, s.129] Bu sitat göstərir ki, ingilis dili postkolonial cəmiyyətdə həm birləşdirici, həm də hakimiyyətin simvolu kimi çıxış edir. Bu dil fərqli dini və etnik qrupları ortaq məkanda bir araya gətirsə də, yerli dillərin və mədəniyyətlərin geri planda qalmasına səbəb olur. Lenninin identikliyi də bu çoxmədəniyyətli və çoxdilli mühitdə formalaşır.

H.Küreyşinin “Mənim gözəl çamaşırxanam” (My Beautiful Laundrette) [2] əsərində isə cəmiyyətin bir parçası olmağa çalışan fərd və fərdin problemləri əks olunur. Cəmiyyətin fərdlər tərəfindən qurulduğunu nəzərə alsaq, etiraf etməliyik ki, hər kəs önəmlidir, “Mənim gözəl çamaşırxanam” [2] əsərində olduğu kimi H.Küreyşinin obrazlarının hekayələri sosial, mədəni və cinsi problemlərlə qarışmış müxtəlif irqlərə mənsub insanlar arasındakı mürəkkəb münasibətləri əhatə edir. Əsər ümumilikdə, Londonun çoxmillətli cəmiyyətində pakistanlı bir ailənin həyatını əks etdirir. Əsərdə dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də sosial mövqeyi müəyyənləşdirən və identikliyi qurub-yıxan bir gücə malikdir. Omar və Johnny arasındakı münasibət həm etnik, həm sinfi, həm də dil fərqləri üzərində qurulur.

“We live between two worlds, you and I, but we belong to neither.” [2, s.97] Bu sözlər Omarın özünü həm Britaniyada yad, həm də valideynlərinin vətəninə uzaq hiss etdiyini göstərir. Onun danışdığı dil – ingilis dili, onu britaniyalı kimi göstərsə də, cəmiyyət onu əcnəbi kimi qəbul edir. Əsərdə dil bir tərəfdən assimilyasiya üçün vasitədir, digər tərəfdən isə fərqli olmağın göstəricisidir.

J.Risin “Geniş Sarqasso dənizi” (Wide Sargasso Sea) [3] əsəri mədəni identiklik və dil probleminin araşdırılması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Antoinette/Berta obrazı vasitəsilə dərin psixoloji səviyyədə dil və mədəni identiklik məsələsi araşdırılır. Antoinette həm irqi, həm də sosial baxımdan ikitərəflidir, Kreol mənşəlidir, nə tam ağ ingilis, nə də yerli sakindir. O, ingilis dilində danışsa da, bu dil onun hisslərini tam ifadə edə bilmir, çünki onun sabit şəxsiyyəti yoxdur. Rochester onun haqqında belə deyir: *“She’s not English or European, not even white – I don’t know what she is.”* [3, s.143] Bu ifadə Antoinettin dil və mədəni identiklik baxımından yerləşə bilmədiyi bir “aralıq məkan”da olduğunu göstərir. O, ingilis dilini bilir, amma bu dil onun mədəni təcrübəsini və şəxsiyyətini ifadə etməkdə yetərsizdir. Rhys burada dilin həm aidiyyət, həm də ayrı-seçkilik aləti olduğunu göstərir.

Postkolonial terminlərlə Spivak Antoinettin “özgəliyini” “imperializmin ümumi epistemik zorakılığının alleqoriyası, müstəmləkəçinin sosial missiyasını tərənnüm etmək üçün özünü yandıran müstəmləkə subyektinin qurulması” kimi görür [6, s.251].

Qeyd etdiyimiz hər üç əsərdə dil mədəni identikliyin qurulmasında həm vasitəçi, həm də maneə rolu oynayır. “Buzlu nabat satan” əsərində dil müxtəlif dini və etnik qrupların sərhədlərini müəyyən edir. “Mənim gözəl çamaşırxanam” əsərində isə dil sinfi və irqi dinamikaları ifşa edir. “Geniş Sarqasso dənizi”

isə dilin kolonial psixologiyada fərdi necə “yad”a çevirdiyini göstərir. Bu əsərlərin ortaq nöqtəsi odur ki, dil mədəni identikliyin formalaşmasında həm güc, həm də travma mənbəyidir. Gördüyümüz kimi, dil və mədəni identiklik arasındakı qarşılıqlı münasibət, postkolonial ədəbiyyatda fərdlərin və cəmiyyətlərin keçirdiyi dərin dəyişikliklərin, daxili qarşıdurmaların və kimlik axtarışlarının əsas izah vasitələrindən biri kimi çıxış edir. Təqdim etdiyimiz əsərlərdə dil bəzən fərdlərin sosial mühitə uyğunlaşmaq üçün istifadə etdiyi alətə, bəzən isə onların köklərindən və öz mədəni kimliklərindən uzaqlaşma səbəbinə çevrilir. Kolonial və postkolonial kontekstlərdə dil həm dominant güc strukturlarının təsirini, həm də mədəni çoxqatlılığı təmsil edir. İngilis dilinin hegemon statusu, yerli dilləri və onlarla bağlı identiklik formalarını kölgədə qoyaraq, fərdlərin daxili parçalanmasına və “aralıq kimlik” vəziyyətinə səbəb olur.

Beləliklə, aydın olur ki, mədəni identiklik sabit və dəyişməz bir anlayış deyil, o, dil vasitəsilə formalaşan, təsirlənən və zamanla transformasiyaya uğrayan dinamik bir prosesdir. Ədəbiyyat isə bu mürəkkəb prosesləri açmaq, insanın özünüdərkini və başqasına münasibətini dil üzərindən anlamaq üçün güclü bir məkandır.

Ədəbiyyat:

1. Bhabha, H. The Location of Culture. / Homi, B. – London: Routledge, – 1994. – 285 p.
2. Kuraishi, H. My Beautiful Laundrette and Other Writings. / Hanif Kuraishi. – London: Faber and Faber, – 1996. – 170 p.
3. Rhys, J. Wide Sargasso Sea. / J.Rhys. – New York: Penguin, – 1966. – 176 p.
4. Said, E. Culture and Imperialism. / E.Said. – New York: Vintage Books, – 1993. – 380 p.
5. Sidhwa, B. Ice-Candy-Man. / B.Sidhwa. – New Delhi: Penguin Books, – 1989. – 276 p.
6. Spivak, G.Ch. Three Women’s Texts and a Critique of Imperialism. // Critical Inquiry, – 1985. v. 12, – p.243-261.

Vüsalə Ağalarova

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İNFORMASIYA-KOMMUNİKASIYA TEKNOLOGİYALARININ ÜNSİYYƏT KOMPETENSİYASININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ

Açar sözlər: *informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, ünsiyyət kompetensiyası, dil bacarıqları, inter-aktiv vasitələr*

Keywords: *information and communication technologies, communication competence, language skills, interactive tools*

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, коммуникативная компетенция, языковые навыки, интерактивные инструменты*

Müasir dövrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT), dil öyrənənlərə müxtəlif inter-aktiv vasitələrlə ünsiyyət qurmağa və dil bacarıqlarını artırmağa imkan yaradı. Onlayn dərslər, dil tətbiqləri, multimedia materialları və sosial şəbəkələr tələbələrin dil öyrənmə prosesini daha əlçatan və effektiv edir. Bu texnologiyalar, tələbələrin dinləmə, danışma, oxuma və yazma bacarıqlarını inkişaf etdirərək ünsiyyətin keyfiyyətini yüksəldir. Həmçinin, İKT-nin istifadəsi, tələbələrin motivasiyasını artırır, onları daha fəal öyrənməyə təşviq edir.

Qloballaşma prosesi, bu gün həyat sahələrini əhatə edərək bütün dünyada yayıldığı kimi, Azərbaycanı da istisna etməmişdir. Bizim ölkəmizdə, dünyada olduğu kimi, ingilis dili, mədəniyyətlərarası ünsiyyət dillərindən biri olaraq daha geniş tətbiq olunur. Hazırda ingilis dilini bilmək, yalnız xaricdə təhsil almağın vacib şərtlərindən biri deyil, həm də gənc mütəxəssislərin iş bazarında, həm ölkə daxilində, həm də xaricdə rəqabət qabiliyyətinin əsas müəyyən edici amilidir.

Lakin söhbət yalnız dili bilməkdən deyil, onun real ünsiyyətdə istifadə bacarığından, praktiki dil biliklərindən və buna uyğun olaraq, kommunikativ kompetensiyanın inkişafından gedir. İngilis dilində kommunikativ kompetensiyaya yiyələnmək, dilin öyrənilməsi ölkədə olmadan olduqca çətindir. Buna

görə də, müəllimin əsas vəzifələrindən biri dərs zamanı real ünsiyyət situasiyalarını yaratmaqdır, bunun üçün müxtəlif üsullar və metodlardan (rol oyunları, müzakirələr, yaradıcı layihələr və s.) istifadə olunur. İKT isə ingilis dili dərslərində kommunikativ kompetensiyanın formalaşdırılması baxımından danılmaz bir faktır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) xarici dilin öyrədilməsi prosesində mühüm yer tutaraq tədrisin daha effektiv və maraqlı olmasına kömək edir. Praktiki təcrübə göstərir ki, İKT-lər ənənəvi tədris metodları ilə müqayisədə bir sıra mühüm üstünlüklər təklif edir. Bunlardan ən əsası, tədrisin fərdiləşdirilməsi imkanındır. İKT-lər hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini və bacarıqlarını nəzərə alaraq, tədrisi daha uyğun və effektiv hala gətirir. Hər bir şagirdin öz sürətində dərs öyrənməsi təmin edilir, bu isə onların daha yaxşı öyrənməsinə və rahatlıqla dərsləri mənimsəməsinə şərait yaradır.

Bundan əlavə, İKT-lər şagirdlərin müstəqil işləmələrini stimullaşdırır, onların öz biliklərini tətbiq etmə qabiliyyətini artırır. Eyni zamanda, İKT-lərin istifadəsi şagirdlərin fəallığını artırır, çünki onlara müxtəlif mənbələrdən məlumat əldə etmək, müxtəlif interaktiv alətlərdən istifadə edərək öyrənmək imkanı verir. Bu da tədris prosesini daha maraqlı və məhsuldar edir, şagirdlərin öyrənməyə olan marağını artırır və onların ümumi inkişafını dəstəkləyir [3, s.11].

İKT yalnız yeni texniki vasitələrdən ibarət deyil, həm də tədris prosesinə yeni yanaşmalar, metodlar və formalar gətirir. İKT-nin istifadəsi tədris prosesində ciddi dəyişikliklərə səbəb olur və tədrisin keyfiyyətini artırır. Bu dəyişikliklər arasında aşağıdakı əsas keçidlər diqqətə layiqdir:

1. Yadda saxlama və təkrarlama funksiyasından zehni inkişaf və biliklərin funksional tətbiqi prosesinə keçid: Ənənəvi tədris metodları daha çox bilikləri yadda saxlamağa və təkrarlamağa yönəlmişdi. İKT-lərin istifadəsi isə tədrisi şagirdlərin zehni inkişafını təmin edən, bilikləri real həyatda tətbiq etməyə kömək edən bir prosesə çevirir. Bu, şagirdlərin yalnız məlumatı yadda saxlamalarına deyil, həm də onu müxtəlif vəziyyətlərdə tətbiq etmələrinə imkan verir.

2. Orta səviyyəli şagirdə yönəlmiş tədrisdən fərdi və fərqləndirilmiş tədris proqramlarına keçid: İKT-lər hər bir şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tədrisin fərdiləşdirilməsinə imkan yaradır. Bu, şagirdlərə öyrənmə sürətlərinə və bacarıqlarına uyğun dərslər keçmə imkanı verir. Fərdi və fərqləndirilmiş tədris proqramları hər bir şagirdin inkişafını dəstəkləyir və onların bacarıqlarını maksimum dərəcədə inkişaf etdirir.

3. Xarici motivasiyadan daxili əxlaqi və iradi tənzimləmə ilə motivasiyaya keçid: Ənənəvi tədris metodları şagirdləri əsasən xarici motivasiyalarla (məsələn, mükafatlar və qiymətlər) motivasiya edirdi. İKT-nin istifadəsi isə şagirdlərin daxili motivasiyasını inkişaf etdirir. Bu, şagirdin özünüidarə etmə qabiliyyətini və əxlaqi motivasiyasını artırır, onları tədris prosesinə daha çox cəlb edir və şəxsi inkişafına yönəldir [2, s.23].

Qeyd olunduğu kimi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları xarici dilin öyrədilməsi sahəsində kommunikativ kompetensiyanın inkişafında ən təsirli vasitələrdən biridir. Aşağıda bu kompetensiyalar daha ətraflı izah təqdim edilir.

1. Nitq kompetensiyası

Bu komponent şagirdin dil bacarıqlarını praktiki şəkildə, yəni danışmaq, dinləmək, oxumaq və yazmaq sahələrində inkişaf etdirməsini nəzərdə tutur. Nitq kompetensiyasının təkmilləşdirilməsi:

- **Danışmaq:** şagirdlərin gündəlik həyat və müxtəlif mövzularda sərbəst danışmaq bacarığını inkişaf etdirir.
- **Dinləmə:** şagirdlər ingilis dilində eşitdiklərini düzgün başa düşməyi öyrənirlər.
- **Oxumaq:** müxtəlif yazılı mətnləri oxumaq və anlamaq bacarıqları inkişaf etdirir.
- **Yazmaq:** fikrin düzgün və aydın şəkildə yazılı formada ifadə etmək bacarığını artırır. Bundan əlavə, şagirdlər öz nitq və qeyri-nitq (bədəni dili və davranış) davranışlarını planlamağı öyrənirlər, bu da onların ünsiyyət bacarıqlarını gücləndirir.

2. Diskursiv kompetensiya

Diskursiv kompetensiya, şagirdlərin verdikləri mesajı müəyyən ünsiyyət vəziyyətinə uyğun qurma bacarığıdır.

- Ünsiyyətin məqsədinə və vəziyyətə uyğun olaraq, şagirdlər öz fikirlərini düzgün və səmərəli şəkildə ifadə edə bilirlər.

- Bu kompetensiya, şagirdlərin müxtəlif mövzularda müzakirə aparma bacarıqlarını da inkişaf etdirir.

3. Dil kompetensiyası

Dil kompetensiyası, şagirdin dilin əsas komponentlərini (fonetika, leksika, qrammatika) düzgün şəkildə öyrənməsi və bu bilikləri ünsiyyət məqsədilə istifadə etməsidir:

- **Fonetika:** Səs quruluşu və düzgün tələffüzün öyrənilməsi;

- **Leksika:** Şagirdlərin yeni sözləri öyrənməsi və bu sözlərdən müxtəlif kontekstlərdə istifadə etməyi bacarması;

- **Qrammatika:** Dilin qaydalarını başa düşmək və onları düzgün şəkildə tətbiq etmək bacarığı. Bu komponent şagirdlərə dil vahidləri ilə sərbəst işləmək, onları müxtəlif kommunikativ məqsədlər üçün istifadə etmək imkanı verir.

4. Sosiokultural kompetensiya

Sosiokultural kompetensiya, şagirdlərin ingilis dilli ölkələrin mədəniyyətini başa düşməsi və müqayisə etməsidir:

- Şagirdlər, yalnız dil öyrənməklə kifayətlənməyib, həm də həmin dilin danışıldığı ölkələrin mədəniyyətini öyrənirlər.

- Bu kompetensiya, şagirdlərin mədəniyyətlərarası fərqlilikləri anlamalarını və öz mədəniyyətləri ilə bu fərqləri müqayisə etmələrini təmin edir.

- Məsələn, ingilis dilindəki bəzi ifadələrin, ənənələrin və adətlərin yalnız müəyyən mədəniyyətlərdə başa düşülməsini nəzərə alaraq, şagirdlərə mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarığı aşılır [1, s.26].

İKT-lər, bütün bu kompetensiyaları inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar yaradır. Onlar şagirdlərə interaktiv və fərdi yanaşmalar tətbiq edərək, dərsləri daha maraqlı və effektiv edir. Eyni zamanda, İKT-lərin istifadəsi, şagirdlərin müxtəlif ünsiyyət bacarıqlarını real həyatda tətbiq etmələrini və daha geniş bir mədəniyyətlərarası baxış bucağına sahib olmalarını təmin edir. Bu şəkildə, İKT-lər yalnız dil öyrənmək üçün bir vasitə deyil, həm də kommunikativ kompetensiyanın geniş bir spektrini inkişaf etdirməyə kömək edən güclü bir alətə çevrilir.

Ədəbiyyat:

1. Донцов Д. Английский на компьютере. Изучаем, переводим, говорим. М., 2007.
2. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам М., 2000.
3. Карамышева Т. В. Изучение иностранных языков с помощью компьютера. (в вопросах и ответах). СПб., 2001.

Xəyalə Əliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBAL MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Açar sözlər: global mədəniyyət, ingilis dili, dil mədəniyyəti, beynəlxalq ünsiyyət, mədəniyyətlərarası ünsiyyət

Keywords: global culture, English language, language culture, international communication, intercultural communication.

Ключевые слова: глобальная культура, английский язык, языковая культура, международное общение, межкультурное общение.

Qloballaşmanın müasir cəmiyyətdəki problemləri xüsusilə dil mədəniyyətindəki dəyişikliklərlə özünü aydın şəkildə göstərir. Bu dəyişikliklər, xüsusilə, dil qloballaşmasının xarici təzahürü olan ingilis dilinin geniş yayılması ilə əlaqədardır. Son illərdə internetin sürətli inkişafı nəticəsində, informasiya mübadiləsinin əksər hissəsi məhz ingilis dilində həyata keçirilir. Bu, global informasiya mübadiləsinin başlıca dilinə çevrilən ingilis dilinin "dil ekspansiyası"na səbəb olur. Belə bir vəziyyət müasir iqtisadiyyatın xarakterinin dəyişməsi ilə əlaqələndirilir, çünki iqtisadiyyatın əsas məhsulu informasiyadır.

Bu dil, təkcə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, həm də qlobal mədəniyyətin, iqtisadiyyatın, elm və texnologiyanın inkişafında əsas amil olaraq çıxış edir. İngilis dili, xüsusilə ABŞ və Böyük Britaniyanın dünya miqyasında təsiri nəticəsində, qlobal dil halına gəlib və artıq dünya cəmiyyətinin bir çox sahələrində, o cümlədən təhsil, biznes, elmi tədqiqatlar və mədəniyyət mübadiləsində əsas kommunikasiya vasitəsinə çevrilmişdir [3, s.12].

Hal-hazırda ABŞ-ın ingilis dilinin Amerika variantının mədəniyyətlərarası ünsiyyət vasitəsi kimi istifadəsi müasir mədəniyyətşünaslıq və linqvokülturologiya sahəsində geniş şəkildə müzakirə edilir. Çoxsaylı linqvokulturoloqlar, ümumiyyətlə, amerikalı və britaniyalı nitqin fərqlərinə böyük əhəmiyyət vermirlər, ingilis dilli ölkələrin mədəniyyət fərqliliklərini xüsusi olaraq vurğulamırlar. Mədəniyyətşünaslıqda, adətən, Britaniya və Amerika mədəniyyətləri birləşdirilərək vahid anglosakson mədəniyyəti kimi qəbul edilir. Bu da həmin sivilizasiyanın əsas "ruhunu" təşkil edir. Lakin ABŞ-ın müasir qloballaşan dünyadakı rolu, tədqiqatçıları ingilis dilinin Amerika variantının mədəni və dil təsirinə xüsusi diqqət yetirməyə vadar edir. Britaniya və ABŞ-dan olan ingilis dilli danışanlar arasında bu iki mədəniyyətin fərqləri, ümumiyyətlə, yaxşı başa düşülür. D.Kristal qeyd etmişdir ki, ingilis dilinin müxtəlif variantları bir-birlərini anlamağa imkan versə də, bu, milli kimlik məsələsini tamamilə ortadan qaldırmır. Britaniya və Amerika mədəniyyətləri öz mənşəyi baxımından oxşar olsa da, ABŞ, "miqrantlar əridən qazan" (melting pot) olaraq, və klassik Britaniya arasında bir çox ciddi milli fərqliliklər mövcuddur ki, bu fərqliliklər də dil diskurslarında öz əksini tapır və nəticədə qlobal səviyyədə siyasi, iqtisadi, mədəni və digər proseslərə müxtəlif təsir göstərir [2, s.102].

İngilis dili beynəlxalq səviyyədə müxtəlif peşəkar icmalar, məsələn, fizikaçılar, kimyaçılar, filatelistlər, *yaşıl* hərəkatının üzvləri və digər sahələrin nümayəndələri arasında əlaqə vasitəsi kimi istifadə edilə bilər. Lakin şəxsi ünsiyyət və mədəniyyətlərarası ünsiyyət, xüsusilə dərin mədəni mənaların qavranılması baxımından, istifadə olunan ingilis dilinin variantına görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Müasir qlobal dünyada ingilis dilinin geniş yayılması ilə bağlı müxtəlif rəqəmlər mövcuddur. Məsələn, təxminən 450 milyon insan ingilis dilini ana dili kimi istifadə edir, 350 milyon insan isə onu ikinci dil olaraq danışır. Bəzi sosial tədqiqatçılar, ümumilikdə, dünyada ingilis dilini müxtəlif səviyyələrdə istifadə edən insanların sayının 1,5 milyard nəfərə çatdığını bildirirlər. Elmi ədəbiyyatın 88%-i ingilis dilində nəşr olunur, beynəlxalq təşkilatların 85%-i isə ingilis dilini əsas dil kimi qəbul edir. İnternetdə də ingilis dili prioritet olaraq istifadə olunur. Lakin bu ümumi statistikalar, ingilis dilinin əslində daha çox amerikanlaşdırılmış variantının istifadəsinin üstünlük təşkil etdiyini görməyimizi əngəlləməməlidir. Pasionarlıq, aktivlik və enerjinin yüksək intensivliyi Amerikanın siyasətində özünü açıq şəkildə göstərir və bu, qlobal miqyasda yayılmaqda olan "dil kütləsinin" yaranmasında əks olunur. Bu dil kütləsi müxtəlif ölkələrdə yayılaraq, Amerikan mədəniyyətinin təklif etdiyi ideyaların daşıyıcısı və təbliğatçısı rolunu oynayır. D.Kristalın fikrincə, məhz Amerikanın ingilis dili variantı qlobal mədəniyyətin formalaşmasında əsas rol oynayan amildir [2, s.111]. Bu vəziyyət, dünyanın müxtəlif ölkələrinin ingilis dilini beynəlxalq ünsiyyət dili kimi qəbul etməsi ilə bağlıdır. D.Kristalın nəzərinə, ingilis dilinin qlobal səviyyədə geniş yayılmasının üç əsas səbəbi mövcuddur: birincisi, ingilis dili Böyük Britaniya, Kanada, ABŞ, Avstraliya və s. ölkələrin əksər sakinləri üçün ana dilidir; ikincisi, ingilis dili 100-dən çox ölkədə ikinci dil olaraq məktəblərdə tədris edilən əsas xarici dildir; üçüncüsü isə, ingilis dili 70-dən çox ölkədə rəsmi dil kimi qəbul olunur. Nəticə etibarilə, ingilis dili, qədim dövrlərdə Babil qülləsinin tikildiyi zaman bəşəriyyətin ortaq dili olan və sonradan itirilən ümumi dilə bənzəyir.

D.Kristalın fikrincə, ingilis dilinin qlobal səviyyədə yayılmasının mənfi nəticələri də mövcuddur. Birincisi, ingilis dilini ana dili kimi danışan xüsusi linqvistik elitlərin yaranması mümkündür. Bu isə başqalarının şüuru üzərində manipulyasiya etməyə şərait yaradır. Nəticə etibarilə, bu vəziyyət həm ingilis dilli ölkələrdə, həm də digər ölkələrdə başqa xarici dilləri öyrənməyə marağın azalmasına səbəb ola bilər. XX əsrin 80-90-cı illərində Avropa ölkələrində, xüsusən də ingilis dilinin və mədəniyyətinin yerli dillər və mədəniyyətlər üzərindəki təsirinə qarşı müəyyən bir reaksiyanın meydana gəldiyi müşahidə olunmuşdur [2, s.120].

İngilis dilinin elmi və texnoloji tərəqqinin dili olmağı, onun qlobal mədəniyyətdəki dominant rolunu daha da gücləndirir. Müasir dövrdə, ingilis dili elmi araşdırmaların və texnoloji inkişafın əsas ünsiyyət vasitəsi olaraq qəbul edilir. Əksər beynəlxalq elmi nəşrlər, jurnallar və konfranslar ingilis dilində həyata keçirilir. Bu, müxtəlif ölkələrdən olan alimlər və tədqiqatçılar arasında məlumat mübadilə-

ləsini asanlaşdırır və sürətləndirir [1, s.38]. Həmçinin, dünyanın ən irəliləmiş universitetləri və tədqiqat mərkəzləri ingilis dilində təhsil və tədris aparır, bu da tələbələrə və tədqiqatçılara müxtəlif mədəniyyətlərdən və ölkələrdən olan mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etmə imkanı verir.

Texnoloji sahədə isə, ingilis dili innovasiyaların, yeni məhsulların və texnoloji inkişafının əsas təqdimat dili kimi çıxış edir. Dünyada baş verən texnoloji yeniliklər və ixtiralar əksər hallarda ingilis dilində yayımlanır, bu da həmin inkişafın dünya miqyasında daha sürətli yayılmasına və geniş istifadə olunmasına şərait yaradır. Məsələn, internetdəki resursların və proqram təminatlarının əksəriyyəti ingilis dilində hazırlanır, bu da texnoloji sahədə ingilis dilinin dominant mövqeyini möhkəmləndirir.

İngilis dilinin iqtisadiyyatda və biznesdə geniş yayılması, qlobal ticarət əlaqələrinin, maliyyə bazarlarının və beynəlxalq ticarət sistemlərinin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərir. Beynəlxalq şirkətlər və maliyyə institutları əsasən ingilis dilində fəaliyyət göstərir və bununla da, ingilis dili qlobal biznesin əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrilir. İqtisadiyyatın qloballaşması ilə əlaqədar olaraq, ingilis dili ticarət və biznes əlaqələrində, müqavilələrin hazırlanmasında, maliyyə hesabatlarının və analitik materialların təqdimatında əvəzolunmaz bir vasitə olmuşdur.

Bundan əlavə, ingilis dilinin iqtisadiyyatda bu qədər geniş istifadəsi, dilin qlobal ticarət və maliyyə əlaqələrində əsas rolunu gücləndirir. Məsələn, çoxsaylı beynəlxalq investisiya şirkətləri, banklar, sığorta və ticarət şirkətləri ingilis dilini əsas ünsiyyət vasitəsi kimi qəbul edirlər. Eyni zamanda, bu dilin istifadəsi qlobal iqtisadi mühitdə rəqabət qabiliyyətini artırır, müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislərlə əməkdaşlıq etməyi və yeni bazarlara çıxışı asanlaşdırır.

Beləliklə, ingilis dili həm elmi və texnoloji, həm də iqtisadi sahələrdə qlobal integrasiya və məlumat mübadiləsinin əsas vasitəsi kimi çıxış edir və onun qlobal mədəniyyətin formalaşmasında oynadığı rol heç də asan deyil. Bu dil, müasir elmin və biznesin dili olmaqla yanaşı, həm də qlobal ünsiyyətin və əməkdaşlığın təməlini təşkil edir.

Ədəbiyyat:

1. Cahangirov, F.F. Dil və Mədəniyyət. Bakı: Elm və Təhsil, – 2014. – 308 s.
2. Crystal, D. English as a Global Language. Cambridge [England]; NY: Cambridge University Press, 1977. – 150 p.
3. Бараш Р.Э. Идентичность и мультикультурализм. В поисках базовых категорий анализа // «Вопросы философии», 2019, № 1.

IV BÖLMƏ

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Aygün Kamandari Məmmədova
Bakı Biznes Universiteti

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTİNDƏ ETNİK-MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: Azərbaycan multikulturalizmi, multikultural cəmiyyət, etnik-mədəni dəyərlər tolerantlıq, azsaylı xalqlar

Ключевые слова: Азербайджанский мультикультурализм, мультикультурное общество, этнокультурные ценности, толерантность, малочисленные народы

Key words: Azerbaijani multiculturalism, multicultural society, ethnic-cultural values, tolerance, minority peoples

Azərbaycan multikultural cəmiyyətə malik bir dövlətdir. Dövlətimizin milli siyasəti müxtəlif millət, etnik qrup, mədəni birlik və dini azlıqların birgəyaşayış və dözümlülük prinsipləri əsasında hüquqlarının qorunmasına yönəlmişdir. Belə ki, Azərbaycan cəmiyyətinə nəzər yetirsək burada titul etnosla yanaşı digər azsaylı xalqların, etnik-irqi, dini-mədəni müxtəlifliklərin də birgə yaşadığı multikultural cəmiyyətin mövcudluğunu dərk etmiş olacağıq. Müşahidələr ona əsas verir ki, tarixən Azərbaycanda müxtəlif xalqlar yaşamış və nəinki, etnik-mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamış hətta nəsildən nəsilə otürmüş və inkişaf etdirmişdir. Nəticədə Azərbaycan Respublikasının əhalisi çoxmillətli və çoxdindir. Bu səbəbdən Azərbaycan multikultural cəmiyyəti bir çox dünya ölkələri tərəfindən maraqla qarşılır.

Multikulturalizm termini geniş anlamda ötən əsrin 60-70-ci illərindən geniş istifadə edilmişdi və ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir. Azərbaycanda yaşayan müxtəlif etnik xalqlar əsrlər boyu ölkənin ictimai siyasi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı özlərinin etnik xüsusiyyətlərini, dinlərini, adət ənənələrini və dillərini qoruyub saxlayaraq bugününümüzədək yaşatmışlar. Cəmiyyətdəki etnik mədəni müxtəlifliyin qorunması çox vacibdir. Çünki dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, belə halda onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir.

Multikulturalizm – ayrıca götürülmüş ölkədə və bütövlükdə dünyada müxtəlif millətlərə və dinlərə məxsus insanların mədəni müxtəlifliklərinin qorunması, inkişafı və harmonizasiyasına, az-sayı xalqların dövlətlərin milli mədəniyyətinə inteqrasiyasına yönəldilmişdir.

Qloballaşan dünyamızda multikulturalizm sosial-mədəni davranışın və bununla yanaşı əvvəlcədən müəyyən edilmiş siyasi strategiyanın modeli kimi də qəbul edilir. Hazırda Azərbaycan Respublikası cəmiyyətdəki etnik, mədəni müxtəlifliklərin düzgün tənzimlənməsi sahəsində örnək dövlətlərdən biridir. Bu kursun əsasını qoymuş Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkənin bu "xüsusi" çoxmədəniyyətlilikdən ibarət özünəməxsusluğunu dəfələrlə vurğulamışdır. O düzgün qeyd edirdi ki, bu elementləri, komponentləri, əvvəlki dövrlərin ənənələri və müasir davranış modellərinin qəribə əlaqəsini Azərbaycanın keçmişi və indisində görmək olar. Bu sahədə əldə edilən nailiyyətlərin Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanmış və müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla aparılan multikulturalizm siyasətinin nəticəsidir. Etnik-mədəni müxtəlifliklərə sahib olan cəmiyyətlər hər zaman sülh şəraitində yaşamağa müvəffəq olurlar. Məhz bu səbəbdən bu siyasətin dövlət tərəfindən qorunmağa ehtiyacı vardır. Əgər dövlət bu müxtəlifliyi qoruyub onlara sahib çıxarsa bu zaman onlar sərbəst və rahat şəkildə yaşaya bilərlər. Sevindirici haldır ki, dövlətimiz bu siyasəti müdafiə edir və milli azlıqların rahat həyat şəraitinə imkan yaradır.

Etnik-mədəni müxtəlifliklərin Azərbaycanda düzgün tənzimlənməsinin digər göstəricisi kimi “Multikulturalizmin Azərbaycan modeli” və ya “Azərbaycan multikulturalizm modeli” terminlərinin elmi ədəbiyyatlarında geniş istifadə olunmasını qeyd etmək olar. Bu etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsi eyni zamanda multikulturalizm sahəsində Azərbaycanın qazandığı təcrübə dünyanın bir çox ölkələrində böyük maraqla qarşılır. Buna əsas səbəblərdən kimi Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin hər il dövlət dəstəyi ilə təşkil edilən qış və yay məktəbləridir. Müxtəlif ölkələrdən həmin məktəbə qatılan iştirakçılar əvvəlcədən hazırlanmış proqrama uyğun olaraq həm nəzəri həm də praktik cəhətdən multikultural və tolerant dəyərlərimizin tarixən necə formalaşmış inkişaf etdiyinə şahid olurlar. Eyni zamanda iştirakçılara öz ölkələrinə xas milli mədəni xüsusiyyətləri və multikultural dəyərləri nümayiş etdirmək üçün xüsusi şərait yaradılır. Həyata keçirilən proqram əsas etibarilə mübadilə xarakteri daşıdığından Azərbaycan multikulturalizminin siyasi amil kimi formalaşmasında və təbliğində müstəsna rol oynayır. Belə ki, dünyada “Azərbaycan multikulturalizm modeli”nə diqqət və marağın artdığı buna bir daha sübutdur.

Sosial hadisə kimi formalaşan multikulturalizm digər sosial hadisələrə təsir göstərir, onlarla qarşılıqlı münasibətdə olur. Bundan başqa, multikulturalizm bir sosial hadisə kimi öz əhəmiyyətinə görə sosial ədalət, imkanların bərabərliyi, demokratiya kimi anlayışların sırasına daxildir. Belə ki, hər bir etnik, irqi, dini və mədəni qrupun hüquq və azadlıqlarının qorunması, onların qanun qarşısında bərabər olmalarının təmin edilməsi həm sosial ədalətin tələblərinə, həm də demokratik cəmiyyətin normalarına uyğun gəlir. Multikulturalizmin bir sosial hadisə və cəmiyyət kimi formalaşmasına aşağıdakı faktorlar təsir göstərir:

- 1-Eyni ərazidə uzun illərdən bəri müxtəlif xalqların birgə yaşamaları.
- 2-Ölkənin coğrafi mövqeyi. Söhbət müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların qovuşduğu ərazilərdən gedir.
- 3-Sosial və iqtisadi səbəblərdən iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə xalqların axını.
- 4-İmperiyalar tərəfindən həyata keçirilən xalqların köçürülməsi siyasəti.
- 5-Hərbi münaqişələr nəticəsində xalqların yaşadıkları ölkələri tərk edərək başqa ölkələrə köçmələri. [2, s 17-18].

Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi Azərbaycan dünyada multikulturalizmin mərkəzi kimi tanınır və xalqımızın artıq həyat tərzinə çevrilmişdir. Azərbaycan Respublikası həтта multikulturalizm siyasətinin ilk dəfə meydana gəldiyi Qərbdə dövlətlərindən də səmərəli multikulturalizm modeli təklif edir. Belə ki, multikulturalizm milli, dini, irqi və mədəni növün müxtəlifliklərin qarşılıqlı hörmət və anlaşma zəminində qəbul edilməsi bir cəmiyyətin bütün üzvlərinin konstitusion mədəni hüquqlarının qorunması və adı çəkilən müxtəlifliyin xalqın ümumi rifahına və sabit inkişafına xidmət etməsinə nail olan təbii və düşünülmüş həyat tərzinin nəticəsi kimi başa düşülür. Multikulturalizmin inkişafında tolerantlıq önəmli rola malikdir. Bu dəyərlər olmadan multikulturalizmi təsəvvür etmək çox cətinidir. “Tolerantlıq” termini dedikdə isə ilk öncə irqindən, dilindən, dinindən, mədəniyyət və adət-ənənəsindən aslı olmayaraq bütün insanlara ehtiramla, hörmətlə, şəfqətlə yanaşmaq və dözümlülük nümayiş etdirməkdir [7, s 7].

Azərbaycanda hal-hazırda yaşayan etnik-mədəni müxtəlifliklər dövlətin tam bərabər hüquqlu vətəndaşları hesab olunur və Azərbaycan Respublikasının tolerant və multikultural cəmiyyətində yaşayıb inkişaf etməkdədirlər. Azlıqda qalan xalqlar öz adət-ənənələrini, dillərini, mədəni-tarixi irslərini, dinlərini qoruyub nəsildən nəsilə ötürməkdədirlər.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan Multikulturalizmi bu gün. “Multikulturalizm” jurn. 2016. №1.s.28.
2. Azərbaycan Multikulturalizmi: Ali məktəblər üçün dərslik. –Bakı: BBMM, 2017. -416 səh.
3. Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı / red. Ramiz Mehdiyev. Bakı, Azərbaycan Nəşriyyatı, 2002, s 351.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar /H.Əliyev İyirmi üçüncü kitab: noyabr, 1999-dekabr/bur.məsul R.Ə.Mehdiyev-Bakı: Azərənşr, 2008-480 s.
5. İsmayıl Musa. Azərbaycanın xarici siyasəti (dövlətlərarası münasibətlər və Azərbaycan aprel 1920 – oktyabr 1991-ci illər) Bakı: “Bakı Universiteti” nəşriyyatı, 2010, s 516.
6. İsmayılov G. Tolerantlıq. B., Nurlan, 2014, s.171.
7. Məhərrəmov.N. Multikulturalizm və tolerantlıq (ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). “Kooperasiya” nəşriyyatı Bakı-2016, 128 səh.

AZƏRBAYCAN-İSRAİL HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞI

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, hərbi əməkdaşlıq, səfər

Keywords: Azerbaijan, Israel, military cooperation, visit

Ключевые слова: Азербайджан, Израиль, военное сотрудничество, визит

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən qısa müddət sonra İsrail Dövləti 25 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini tanıdı. 7 aprel 1992-ci ildə isə iki dövlət arasında diplomatik münasibətlərin qurulması ilə müxtəlif sahələri əhatə edən qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın əsası qoyuldu.

Azərbaycanın yürütdüyü xarici siyasət kursu qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığa əsaslanır. Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq miqyasda hər zaman qarşılıqlı maraqlar çərçivəsində əməkdaşlığa üstünlük verir. Məhz bunun nəticəsidir ki, dünya ölkələri Azərbaycanı birmənalı şəkildə layiqli tərəfdaş hesab edir, dövlətlərarası münasibətlərin daha da dərinləşdirilməsində maraqlı olduqlarını qeyd edirlər. Bildiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası ilə İsrail Dövləti arasında tarixi dostluğa, əməkdaşlığa söykənən əlaqələr mövcuddur.

Azərbaycan Respublikası və İsrail Dövləti arasında uğurlu siyasi və iqtisadi əməkdaşlıq əlaqələri, eləcə də strateji dialoq mövcuddur. Ötən əsrin 90-cı illərindən bəri həyata keçirilmiş səfər mübadilələri, səmərəli əməkdaşlıq mexanizmlərinin qurulması ikitərəfli əlaqələrin yüksək səviyyəyə çatmasına gətirib çıxarmışdır [2]. Həqiqətən də, illər bizə iki dövlət arasında olan sağlam təməllər üzərində qurulmuş əlaqələrin güclü və sarsılmaz olduğunu göstərir.

İki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına İsrail və Azərbaycan dövlət başçılarının görüşləri təkan verib. 29 avqust 1997-ci ildə İsrailin Baş naziri Benyamin Netanyahuun Azərbaycana qısamüddətli səfəri və Prezident Heydər Əliyevlə görüşü Azərbaycan-İsrail əlaqələrinin inkişaf tarixinin əsasını qoydu [3]. 29 avqust 1997-ci ildə İsrailin Baş naziri Benyamin Netanyahu Azərbaycana qısamüddətli səfər edib və Prezident Heydər Əliyevlə görüşüb. Heydər Əliyev ATƏT-in Lissabon zirvə toplantısında Natenyahu ilə görüş və danışıqlarından, həmçinin onun İsrail hökuməti adından Azərbaycanın qarşılaşdığı problemlərin aradan qaldırılmasında lazımı köməklik göstərməyə hazır olduğu barədə bəyantından məmnun qaldığını bildirib. Qarabağ münaqişəsinə toxunan Prezident Heydər Əliyev münaqişənin Lissabonda irəli sürülən prinsiplər əsasında həll olunmasına tərəfdar olduğunu vurğulayıb. Görüşdə iki ölkə arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün işçi qrupunun yaradılması qərara alınıb [1]. İsrailin 9-cu prezidenti Şimon Peresin Azərbaycana tarixi səfəri zamanı dediyi sözləri qeyd etmək lazımdır: "Mən bilirəm ki, Azərbaycanın siyasəti sülh, dostluq, inkişaf, həm də müstəqillik siyasətidir. Öz unikal coğrafi mövqeyinizlə heç bir şübhə yoxdur ki, siz artıq dünyanın bu hissəsində əsas ölkəsiniz və bundan sonra da olacaqsınız" [5]. Təbii ki, 1995-2000-ci illərdə həyata keçirilən vacib görüşlər bir daha iki dövlətin də qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda nə dərəcə maraqlı olduğunu göstərir.

2012-ci ildə İsrail hərbi dairələri Azərbaycanın bu ölkədən 1,6 milyard dollar məbləğində müdafiə sistemləri aldığını təsdiqləyib. İsraildən alındığı güman edilən sonuncu nəsil dronlar aprel döyüşlərində istifadə olundu, düşməndə qorxu və həyəcan yaratdı. Azərbaycan İsrail vasitəsilə bu texnologiyayı inkişaf etdirmək istəyir. Baş nazir Benyamin Netanyahuun səfərinin ən diqqətçəkici məqamlarından biri də ilk dəfə olaraq Prezident İlham Əliyevin iki dövlət arasındakı hərbi əməkdaşlığın miqyasını açıqlamasıdır [3,6]. Qarşılıqlı yüksək səviyyəli rəsmi səfərlərin həyata keçirilməsi iki dost dövlət arasında əlaqələrin, xüsusən də, hərbi əlaqələrin inkişafına təkan vermişdir.

Belə ki, 2016-cı ilin dekabrında İsrail Dövlətinin Baş naziri Benyamin Netanyahu Azərbaycan Respublikasında işgüzar səfərdə olarkən, səfər çərçivəsində də bir sıra mühüm ikitərəfli sənədlər imzalandı. Bu da dövlətlərarası münasibətlərin gələcək inkişafında mühüm perspektivlər yaratdı. Səfər çərçivəsində sənədlərin imzalanması mərasimindən sonra mətbuata bəyanatında Prezident İlham Əliyev bildirmişdi: "Biz, həmçinin müdafiə sənayesi sahəsində fəal əməkdaşlıq edirik və bu əməkdaşlıq artıq bir neçə ildir davam edir. Bu əməkdaşlığın nə dərəcədə geniş olduğunu göstərmək üçün bir rəqəmi diqqətinizə çatdıraca-

ğam. İndiyədək Azərbaycan və İsrail şirkətləri tərəfindən müdafiə avadanlığının alınması ilə bağlı imzalanmış müqavilələrin dəyəri 5 milyard dollara yaxındır, daha dəqiq desək, 4 milyard 850 milyon dollardır. Bu müqavilələrin çox böyük hissəsi artıq həyata keçirilib. Biz hələ də bunun üzərində işləyirik və bu əməkdaşlığın səviyyəsindən çox razıyıq” [4]. Bütün bunlar iki dövlət arasında hərbi sahədə də əlaqələrin yüksək səviyyədə olduğunu və gələcəkdə daha da inkişaf edəcəyindən xəbər verirdi.

Azərbaycan-İsrail ikitərəfli münasibətlərində hərbi və təhlükəsizlik yolu mühüm yer tutur. İsrail Müdafiə Nazirliyinin yüksək rütbəli nümayəndələrinin səfərlərinin tezliyi və intensivliyi, keçmiş müdafiə nazirinin müavini Efraim Sneh və keçmiş müdafiə naziri Benjamin Ben-Eliezerin müntəzəm səfərləri bunu təsdiqləyir. Azərbaycan və İsrail həmçinin antiterror mübarizəsi və sərhəd təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığa başlayıblar. İsrail kəşfiyyatçıları regiondakı ekstremist islamçı təşkilatlar haqqında insan kəşfiyyatının toplanmasında və Azərbaycanın qonşularının, xüsusən də İranın qoşun yerləşdirilməsinin monitorinqində iştirak ediblər [6,s.21].

44 günlük Vətən müharibəsində Azərbaycanın tarixi qələbə qazanmasında mühüm rol oynayan İsrail istehsalı olan pilotsuz uçuş aparatı Harop dronlarının və digər müasir hərbi texnikanın alınması, hərbiyə çəkilən xərclərin daha da artırılması Azərbaycan və İsrail arasında hərbi və təhlükəsizlik əlaqələrinin inkişafından xəbər verir. İsrailin Azərbaycanı və siyasi sahələrdə Azərbaycanı dəstəkləməsi və 2023-cü ildə Azərbaycan-İsrail diplomatik əlaqələrində əlamətdar hadisə olan Azərbaycan Respublikasının İsraildə səfirliyinin təsis olunması iki dövlət arasında müxtəlif sahələri əhatə edən əlaqələrin inkişafında yeni mərhələ olmuşdur. Dərin tarixi-mədəni köklərə malik olan bu iki dost dövlət arasında mövcud olan siyasi, iqtisadi, hərbi və digər sahələrdə olan əlaqələr günbəgün inkişaf edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan -İsrail münasibətləri may 2020: [Elektron resurs]-
<https://lib.aliyevheritage.org/az/8269149.html>
2. İsrail Dövləti: [Electronic resource] / <https://www.mfa.gov.az/az/category/asiya-ve-okeaniya/israil>
3. Məmmədova, N. Azərbaycan İsrail ilə əlaqədə zamanın qovşağında // Xalq. – Bakı, 2017, 25 yanvar. - s.6.
4. <https://president.az/az/articles/view/22035>
5. Gut A. Azerbaijan-Israeli relations: sincere friendship of peoples and strategic partnership of countries: [Electronic resource] / 1, Winter, 2020. https://www.irs-az.com/sites/default/files/2020-12/49_0.pdf
6. Murinson A. The Ties between Israel and Azerbaijan- Mideast Security and Policy Studies No. 110-october 2014-p.41

Bəxtiyar Nəcəfli
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TƏZAHÜRLƏRİ

Açar sözlər: *Azərbaycan Respublikası, xarici siyasət, multikulturalizmin təzahürləri, “Bakı prosesi”, Qoşulmama Hərəkatı*

Keywords: *Republic of Azerbaijan, foreign policy, manifestations of multiculturalism, “Baku process”, Non-Aligned Movement*

Ключевые слова: *Азербайджанская Республика, внешняя политика, проявления мультикультурализма, «Бакинский процесс», Движение неприсоединения*

Məlum olduğu kimi, multikulturalizm və ya çoxmədəniyyətlik cəmiyyətdəki etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn bir siyasət modelidir. Onun mahiyyəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin *qorunması* ilə bağlıdır. Multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin tənzimlənməsinə yönələn və tarixən geniş tətbiq olunmuş, eləcə də hazırda bəzi ölkələrdə tətbiq olunan assimilyasiya və izolyasiya siyasətlərindən əsaslı şəkildə fərqlənir. Belə ki,

multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasına yönəlmişdir. Assimilyasiya siyasəti etnik və dini azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin ləğv edilməsini nəzərdə tutur. İzolyasiya siyasəti isə etnik və dini azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin cəmiyyətdə yayılmasının qarşısını alır. Multikulturalizm siyasətinin qeyd olunan cəhəti onun assimilyasiya və izolyasiya siyasət modellərindən üstün və müstəqil olduğunu göstərir. Bundan başqa multikulturalizmin bu cəhəti onun demokratik cəmiyyətə xas olduğunu göstərir. Çünki milli azlıqların etnik-mədəni dəyərlərinin qorunması insan hüquqlarının qorunmasının tərkib hissəsidir. “Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi”ndə milli azlıqların hüquqlarının qorunması ilə bağlı qeyd olunur ki, hər bir şəxs irqindən, dərisinin rəngindən, cinsindən, dilindən, dinindən, siyasi və digər əqidəsindən, milli və ya sosial mənşəyindən, əmlak, sosial mövqe və digər vəziyyətindən asılı olmayaraq, bu Bəyannamədə elan olunmuş bütün hüquq və azadlıqlara malik olmalıdır [5]. Bəyannamədə elan olunmuş hüquqlara gəldikdə, bunlara bir çox hüquqlarla yanaşı milli mənsubiyyət hüququ da aiddir [5].

Multikulturalizmin demokratiya ilə bağlılığı onun bir siyasət modeli kimi ilk dəfə Qərb ölkələrində yaranmasına səbəb olmuşdur. 8 oktyabr 1971-ci ildə Kanadanın Baş naziri Pyer Elliot Trüdo ölkə Parlamentində çıxış edərək multikulturalizmi rəsmi dövlət siyasəti elan etdi [6]. Sonra multikulturalizm digər Qərb ölkələrində də yayıldı. Lakin 2010-cu illərdən başlayaraq bəzi Qərb ölkələrinin dövlət və hökumət başçıları multikulturalizmin iflasa uğraması ilə bağlı bəyanatlar verdilər” [2]. Britaniyalı tədqiqatçı Andrea Udrea Qərb ölkələri liderlərinin multikulturalizmin iflasa uğramasına dair bəyanatlarını 11 sentyabr terror hadisələri ilə başlamış multikulturalizmin böhranının kulminasiya nöqtəsi adlandırmışdır [4, p.34.]. Yeni yaranmış şəraitdə multikulturalizmə münasibətin transformasiyası baş verdi. Bu transformasiyanı Britaniyalı politoloq Kənan Malik 2015-ci ildə “*Multikulturalizmin iflası. Avropada icmalar cəmiyyətə qarşı*” adlı dərc olunmuş məqaləsində belə təsvir edir: “30 il öncə bir çox avropalılar inklüzivliyi, müxtəlifliyi ehtiva edən multikulturalizmə üzləşdikləri sosial problemlərin bir mümkün həlli yolu kimi yanaşırdılar. İndi isə avropalıların artmaqda olan qismi multikulturalizmi bu sosial problemlərin səbəbi hesab edirlər” [3, p.42.].

Multikulturalizmin Qərb ölkələrində iflasa uğradığı bir dövrdə Azərbaycan Respublikası onu özünün dövlət siyasəti elan etmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyev qeyd etdiyi kimi: “Azərbaycanda multikulturalizm dövlət siyasətidir. Eyni zamanda, bu, bizim həyat tərzimizdir” [1].

Multikulturalizm Azərbaycanın ilk növbədə daxili siyasətinin tərkib hissəsidir. O, cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəliflikləri qorunmasına yönəlmişdir. Daxili siyasətin tərkib hissəsi olan multikulturalizmin ölkənin xarici siyasətinə də təsir göstərir.

Ölkə daxilində multikulturalizm siyasəti cəmiyyətdəki etnik-mədəni müxtəlifliklərin qorunmasını təmin edirsə, beynəlxalq münasibətlər sahəsində bu siyasət Azərbaycanın müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlərlə hərtərəfli əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə Azərbaycan böyük uğurlara imza atmışdır. Belə uğurlardan “Bakı prosesi” təşəbbüsünü və ölkəmizin Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsini göstərmək lazımdır.

“Bakı prosesi” – mədəniyyətlər arasında dialoqun təşviq olunmasını nəzərdə tutan bir təşəbbüsdür. O, müxtəlif mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların birgəyaşayışı ilə yanaşı onlar arasında dialoq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişafının təmin olunmasına yönəlmişdir.

“Bakı prosesi” təşəbbüsünü Prezident İlham Əliyev 2008-ci ildə irəli sürmüşdür. Regional təşəbbüsdən global hərəkata çevrilmiş “Bakı prosesi”nin əsas məqsədlərindən mədəniyyətlər arasında anlaşmanın, dialoqun və tolerantlığın inkişafı; müsəlman və Qərb cəmiyyətləri arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini göstərmək olar.

Mədəniyyətlər arasında dialoqun təşviq olunmasını nəzərdə tutan “Bakı prosesi” çərçivəsində Azərbaycan Dünya dini liderlərinin Sammitlərinə, Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumlarına, Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumlarına ev sahibliyi etmişdir.

Azərbaycan heç bir hərbi-siyasi bloklara və qruplara daxil olmayan dövlət kimi Qoşulmama Hərəkatına 2011-ci ildə üzv qəbul olunmuşdur. Ölkəmizin müstəqil siyasət aparması, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini müdafiə etməsi, müxtəlif mədəniyyətlərə və sivilizasiyalara mənsub olan dövlətlərlə müxtəlif sahələri əhatə edən əlaqələri inkişaf etdirməsi onun Qoşulmama Hərəkatında qısa bir müddət ərzində böyük nüfuz qazanmasına səbəb olmuşdur. Bunun əsas göstəricisi kimi Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına 2019-2023-ci illərdə üzrə sədrliyini göstərmək olar.

Beləliklə, xarici siyasət sahəsində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası dialoqun təşviq olunmasına yönələn multikulturalizmin Azərbaycan modeli bu sahədə “Bakı prosesi” və Azərbaycanın Qoşulmama Hərəkatına sədr seçilməsi kimi nailiyyətlərin əldə olunmasında mühüm rol oynamışdır. Bu nailiyyətlər Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində multikulturalizmin təzahürləridir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev İlham. Prezident İlham Əliyev IV Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumunun rəsmi açılışında iştirak edib. 5 may 2017-ci il.
2. Cameron D., My war on multiculturalism. // The Independent. February 5, 2011.
3. Malik, K. The Failure of Multiculturalism. Community versus society in Europe. *Foreign Affairs*, № 2, 2015.
4. National Minorities and the Crisis of Multiculturalism in Europe. (Andreea Udrea. ed). An Interview with the Former OSCE High Commissioner, Leiden, 2016.
5. *The Universal Declaration of Human Rights*. Proclaimed by the United Nations General Assembly in Paris on 10 December 1948. Article 2.
6. Trudeau, P.E. “Canadian Culture: Announcement of Implementation of Policy of Multiculturalism Within Bilingual Framework”, 3-rd session 28-th Parliament, Canada, 1971.

Burak Eke

Türkiyə Cümhuriyyəti Dil və Sistem Fondu

SİBERNETİK PERSPEKTİFİNDEN “MULTİKULTURAL TEHLİKESİZLİK VE TOLERANTLIK”

Anahtar kelimeler: *Multikultural Tehlikesizlik, költürlölük, tolerantlık*

Keywords: *Multicultural, non-dangerous, multicultural, tolerant*

Ключевые слова: *Мультикультурный, неопасный, многокультурный, толерантный*

Bir ölke veya devlet için çok költürlölük bir tercih meselesi değildir. Bir olgudur. Ancak bu olguyu algılama ve yorumlama, nihayet değerdendirme biçiminiz tamamen bir tercih konusudur. Bu olguyu yok sayabilirsiniz. Acilen yok edilmesi gereken bir tehlike olarak değerdendirebilirsiniz. Çok büyük bir zaaf olarak görebilirsiniz. İşte bütün bu algılamalar, çatışmacı, asimilasyoncu, hoş görüsüz, katı yaklaşımları da beraberinde getirecektir. Bu olguyu tam olarak anlamaz, anlamlandırmaz veya anlamlandıramaz, yok etmeye çalışmaz ama bunu değerdendiremeyebilirsiniz.

Multikultural Tehlikesizlik Kuramı ise tüm bu yaklaşımların ötesinde, çok költürlölüğün nasıl büyük bir güç olduğunu veya olabileceğini sezen bir zekanın, bunu yönetebilmek için olağanüstü bir yaklaşımla, tolerans kavramını ortaya koymasıdır. Bu kuram üzerinde çok şeyler söylenmiştir. Ne kadar söylense de azdır. Ancak ben bu kuramın insani, politik, sosyal yönlerinden ziyade tamamen teknik yönü üzerinde durmak istiyorum.

Öncelikle siberetik perspektif hakkında genel bir bilgi sunduktan sonra bu alanda çok önemli üç kaynak üzerinden çok költürlölük olgusuna, farklılıklara toleransla esnek yaklaşmanın önem ve değeri ortaya koymaya çalışacağım

Bu incelemeler bu şirketleri diğerlerinden ayıran ve diğerleri yok olurken, onların yaşaması ve başarılı olmasını sağlayan dört unsuru ortaya çıkartmıştır. Bu şirketler içlerinde yaşadıkları ekoloji ile ilgili gelişmeleri yakından izleyip, değişimleri yöneten veya uyum sağlayan şirketlerdir. Kimlik duygusuna sahiptirler. Hoşgörölüdürler. Kaynaklarını çok iyi değerdendirirler.

1. Uzun ömürlü şirketler, yaşadıkları çevreye karşı duyarlıydılar. Çevreye karşı duyarlılık, bir şirketin öğrenme ve uyum sağlama yeteneğini gösterir.

2. Uzun ömürlü şirketlerin kendi içlerinde bir bağlılık, güçlü bir kimlik anlayışı vardı. Bağlılık ve kimliğin, artık, bir şirketin kendisi için bir topluluk ve bir kişilik oluşturma yeteneğidir.

3. Uzun ömürlü şirketler, hoşgörölüydüler. Hoşgörü şirketin ekoloji bilincinin; yani şirketin ken-

di içindeki ve dışındaki öbür bütünlüklerle yapıcı ilişkiler kurma yeteneğini gösterir.

4. Uzun ömürlü şirketler, fonlamada tutucuydular. Bu aslında kaynaklara saygı ve bağlılığın ekoloji ile uyumun bir göstergesidir. Yaşamsal bir kurumsal özelliğin, kendi gelişimini ve evrimini etkili bir biçimde yönetip yönlendirme yeteneğinin sonucudur.

1. Bilgi Ağacı

Gregory Bateson ve arkadaşlarının, sistem yaklaşımını aile terapisi ve psikiyatriye uygulama çalışmalarına paralel olarak tüm dünyada insan davranışlarının anlaşılması, açıklanması ve etkin biçimde değiştirilmesi çabaları devam etmiştir. Çalışmalar, sibernetik, elektronik, iletişim teknolojileri, Web, Internet ve ailenin yanı sıra bir sistem olarak insanın kendisi, insanın yarattığı sistemler, şirketler, organizasyonlar, devletler, uluslararası sistem ile doğa ve doğal sistemlerin arasındaki paralelliklere uzanan çalışmalardır. Bu çalışmalar içerisinde kuramsal bilimlerde biyoloji fiziğin önüne geçmiştir. Çevre ve ekoloji, genetik, hücre bilim ve sinir bilim alanları gelişmiştir. Giderek, sistem yaklaşımı tüm disiplinlerde benimsenmekte ve ayrı bir disiplin olma yönünde ilerlemektedir. Dünyanın bir başka köşesinde Güney Amerika'da da bazı önemli bilim insanlarınca çalışmalar gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmektedir. Bunlar içerisinde mutlaka anılması gereken iki isim Maturana ve Varela'dır. Bu ikilinin yayınladığı dilimize de çevrilmiş son eserleri "Bilgi Ağacı" ismini taşımaktadır etkinlik alanını (tüm insanlığı kapsayacak şekilde) genişletmeyi, kendimizi bu doğrultuda yönetmeyi öğrenemedik; Tek yapabileceğimiz ve yapmamız gereken, sahip olduğumuz doğal biyolojik itkileri tüm yönlerde serbest bırakmak, onları elimizden geldiği kadar desteklemek, bilinçli düşüncemizde bizi boğan ve ezen molozlar gibi birikmiş, başka insanları hedef alan öfkenin tüm dallarından, duvarların- dan ve yüklerinden kurtulmaktır; böylece o harika doğal boyutumuz sayesinde toplumsal ve sosyal varlıklar olarak kendimizi gerçekleştirmemizin önünde engel kalmayacaktır."

-Humberto R.Maturana-Francisco Varela, Bilgi Ağacı, Metis Bilim İstanbul 2015 Beşinci Başlık

Yazıcıların, bəstəkarların, alimlərin yubiley tədbirlərinin planlaşdırılması, musiqi gecələrinin təşkili, teatr tamaşalarına baxışların keçirilməsi müstəqillik dövrünün ilk illərindən Ulu Öndərin iş planına daxil olan vacib dövləti vəzifələr sırasında idi. O, bu tədbirlər zamanı mədəni hərəkəta qiymət verir, onun inkişaf perspektivlərini təyin edir, yönəldir, yönləndirir, mədəni prosesi dövlət ideologiyasının tərkib hissəsi kimi təqdim edirdi.

"Kemal Atatürk diyor ki: İnsanlar, dünya yüzünde insan sıfatını aldıkları, tarihten önceki zamandan bu güne kadar, yalnız yaşayamayan ve behemehal (elbette) içtimai (toplumsal) halde yaşamak nasibi tabiisinde (doğal yeteneğinde) yaratılmış olduklarını bilmelidirler..... Mart 1937'de, yabancı bir devlet temsilcisi ile görüşürken, sözlerinin arasında şu hususlara temas ediyor: Bütün insanlığın varlığını kendi şahsında gören adamlar bedbahttırlar. Besbelli ki o adam fert sıfatı ile mahvolacaktır, herhangi bir şahsın yaşadıkça memnun ve mesut olması için lazım gelen şey, kendisi için değil kendisinden sonra gelenler için çalışmaktır. Makul bir adam, ancak bu suretle hareket edebilir.....Dışişleri Bakanı'na şöyle demişti: Dünyada ve dünya milletleri arasında sükun ve iyi geçim olmazsa, bir millet kendisi için ne yaparsa yapsın huzurdan mahrumdur Fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı şeyi istemek lazımdır. Bütün dünya hadiseleri bize bunu açıktan açığa ispat eder. En uzakta zannettiğimiz bir hadisenin, bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için beşeriyetin hepsini bir vücut ve bir milleti bunun bir uzvu saymak lazımdır. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan bütün aza müteessir olur... 'Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa, "Bana ne" dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi, onunla alakadar olmalıyız. Hadise, ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lazımdır. İşte bu düşünüş, milletleri hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik [bencillik] şahsi olsun, milli olsun, daima fena telakki edilmelidir."

-Kamal Abdulla, Haydar Aliyev ve Multikultural Tehlükesizlik, Bakı, Sim-Sim, 2023

-Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017

SÜNİ İNTELLEKT VƏ TURİZM DİPLOMATİYASI: BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ YENİ PARADİQMA

Açar sözlər: *süni intellekt, turizm diplomatiyası, rəqəmsal diplomatiya, beynəlxalq münasibətlər, Azərbaycan*

Keywords: *artificial intelligence, tourism diplomacy, digital diplomacy, international relations, Azerbaijan*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, туристическая дипломатия, цифровая дипломатия, международные отношения, Азербайджан*

Müasir beynəlxalq münasibətlər sistemində süni intellekt (Sİ) texnologiyalarının sürətli inkişafı diplomatiyanın ənənəvi alətlərinə yeni ölçü qatmaqla yanaşı, turizm sektorunu da transformasiya etmişdir. Dünya İqtisadi Forumunun 2024-cü il hesabatına əsasən, Sİ texnologiyalarının turizm sektoruna təsiri 2030-cu ilə qədər qlobal ÜDM-ə əlavə 2.5 trilyon dollar töhfə verə bilər [6]. Bu iki sahənin kəsişmə nöqtəsində yeni bir fenomen – rəqəmsal turizm diplomatiyası formalaşmaqdadır. Turizm sektorunda Sİ-nin rolu getdikcə artır: fərdiləşdirilmiş səyahət təkliflərindən tutmuş ağıllı otel idarəetmə sistemlərinə qədər geniş spektrdə tətbiq olunan bu texnologiyalar həm turist təcrübəsini təkmilləşdirir, həm də sektorun əməliyyat səmərəliliyini artırır [1]. Xüsusilə pandemiyadan sonrakı dövrdə təməssiz xidmətlərə, virtual reallıq turlarına və süni intellektə əsaslanan təhlükəsizlik sistemlərinə tələbatın kəskin artması bu prosesi daha da sürətləndirmişdir. Bu texnologiyalar artıq sadəcə köməkçi vasitə deyil, turizm sektorunun rəqəbat qabiliyyətini müəyyən edən strateji amilə çevrilmişdir.

Turizm diplomatiyası kontekstində Sİ bir neçə strateji funksiya yerinə yetirir. Böyük verilənlər analitikası turist axınlarının dəqiq proqnozlaşdırılmasına, Sİ əsaslı marketing alətləri destinasiyaların daha hədəfli və effektiv tanıtımına, avtomatik tərcümə və çoxdilli chatbot sistemləri isə mədəniyyətlərarası dialoqun asanlaşdırılmasına xidmət edir [5]. Cozef Nayın "yumşaq güc" konsepsiyası çərçivəsində dəyərləndirildikdə, Sİ dövlətlərin turizm vasitəsilə beynəlxalq imicini formalaşdırmasına, xarici auditoriyanın əhval-ruhiyyəsini analiz etməsinə və daha effektiv informasiya kampaniyaları həyata keçirməsinə imkan yaradır [4]. Diplomatiya sahəsində isə Sİ artıq konsulluq xidmətlərində, viza prosedurlarının sadələşdirilməsində, böhran vəziyyətlərinin proqnozlaşdırılmasında və beynəlxalq danışıqların analitik dəstəklənməsində uğurla tətbiq olunur [2]. Beynəlxalq təşkilatlar da bu tendensiya ilə qəbul qalmamışdır: BMT, Aİ və İƏT kimi qurumlar süni intellektin məsuliyyətli istifadəsi ilə bağlı etik çərçivə sənədləri qəbul etmişlər ki, bu da Sİ-nin diplomatiyada institusionallaşmasının göstəricisidir.

Azərbaycan da bu global tendensiyadan kənarda qalmamışdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tətbiq olunan "Ağıllı kənd" pilot layihəsi Sİ-nin turizmə integrasiyasının uğurlu nümunəsidir. Zəngilanın Ağalı kəndində sensorlar, rəqəmsal idarəetmə sistemləri, pilotsuz uçuş aparatları və Sİ texnologiyaları tətbiq olunur [3]. 2025-ci ildə Qahirə şəhərində keçirilən D-8 Turizm Nazirlərinin 4-cü iclasında qəbul olunmuş Qahirə Bəyannaməsində də Sİ alətlərinin turizmdə istifadəsi, üzv dövlətlər arasında bu sahədə təcrübə mübadiləsi və milli strategiyalara integrasiya xüsusi vurğulanmışdır [2].

Azərbaycan üçün perspektiv istiqamətlərə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "ağıllı turizm" konsepsiyasının genişləndirilməsi, "ASAN Viza" sisteminin Sİ əsasında daha çevik və operativ xidmət modelinə uyğun təkmilləşdirilməsi, tarixi və mədəni abidələrin VR və AR texnologiyaları vasitəsilə virtual təqdimatı, həmçinin çoxdilli rəqəmsal turizm platformalarının yaradılması daxildir. Xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında rəqəmsal turizm infrastrukturalarının formalaşdırılması regionun beynəlxalq turizm məkanına integrasiyasını sürətləndirə bilər. Bu yanaşma turistlərə marşrut planlaşdırılması, virtual bələdçilik, avtomatik tərcümə və fərdiləşdirilmiş xidmətlərdən istifadə imkanı yaradır.

Eyni zamanda süni intellekt texnologiyalarının tətbiqi turizm sektorunda marketing strategiyalarının optimallaşdırılmasına, turist davranışlarının analizinə və xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradır. Böyük verilənlərin analizi vasitəsilə turist axınının proqnozlaşdırılması, mövsümi risklərin müəyyənəşdirilməsi və turizm idarəçiliyində operativ qərarların qəbul edilməsi mümkün olur. Chatbot və virtual assistentlər turistlərlə 24/7 kommunikasiya yaradaraq onların

sorğularına sürətli cavab vermək imkanını genişləndirir. Bununla yanaşı, rəqəmsal ödəniş sistemləri, ağıllı nəqliyyat həlləri və geolokasiya texnologiyaları turist təcrübəsinin daha təhlükəsiz və komfortlu təşkilinə xidmət edir.

Lakin SI-nin geniş tətbiqi məlumatların məxfiliyi, kibertəhlükəsizlik, etik normaların qorunması və rəqəmsal bərabərsizlik kimi mühüm çağırışları da özü ilə gətirir [3]. Xüsusilə şəxsi məlumatların toplanması və emalı zamanı beynəlxalq məlumat təhlükəsizliyi standartlarına uyğun hüquqi mexanizmlərin hazırlanması vacibdir. Bundan əlavə, regionlar arasında rəqəmsal infrastruktur səviyyəsinin fərqli olması bəzi ərazilərdə texnologiyaların tətbiqini məhdudlaşdırır. Bu səbəbdən süni intellekt əsaslı turizm strategiyalarının hazırlanması zamanı həm texnoloji inkişaf, həm də sosial inklüzivlik prinsiplərinin balanslaşdırılması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Nəticə olaraq, süni intellekt texnologiyaları beynəlxalq turizm və diplomatiyanın qovşağında yeni imkanlar yaradır. Azərbaycan mövcud təşəbbüsləri daha da inkişaf etdirməklə həm turizm sektorunun rəqabət qabiliyyətini artırır, həm də "yumşaq güc" potensialını gücləndirə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Buhalis, D., Volchek, K. Bridging marketing theory and big data analytics / D. Buhalis, K. Volchek // Int. Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2021. – vol. 33, №5. – p. 1766–1791.
2. Egypt State Information Service. Cairo Declaration D-8 Tourism: [Elektron resurs] / – 2025. – URL: <https://sis.gov.eg/>
3. Floridi, L., Cows, J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society / L. Floridi, J. Cows // Harvard Data Science Review. – 2022. – vol. 1, №1. – p. 1–15.
4. Nye Jr, J.S. Soft power: The means to success in world politics / J.S. Nye Jr. – New York: PublicAffairs, – 2021. – 216 p.
5. UNWTO. Süni intellekt və turizm / – Madrid: UNWTO, – 2022. – 25 s.
6. World Economic Forum. The Future of AI in Travel and Tourism / – Geneva: WEF, – 2024. – 34 p

REGIONLARIN TRANSSƏRHƏD ƏMƏKDAŞLIĞI MƏSƏLƏSİ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: Transsərhəd əməkdaşlıq, regional inkişaf, beynəlxalq əlaqələr, sərhədyanı regionlar, iqtisadi əməkdaşlıq, regional integrasiya, xarici iqtisadi siyasət, investisiya mühiti

Keywords: Cross-border cooperation, regional development, international relations, border regions, economic cooperation, regional integration, foreign economic policy, investment environment

Ключевые слова: Трансграничное сотрудничество, региональное развитие, международные связи, приграничные регионы, экономическое сотрудничество, региональная интеграция, внешнеэкономическая политика, инвестиционная среда

Bu gün ölkələrin xarici iqtisadi və xarici siyasət kursunun həyata keçirilməsinə onların regionlarının beynəlxalq əlaqələri mühüm amilə çevrilməkdədir. Digər ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlığın, mehriban qonşuluğun və dialoqun inkişaf etdirilməsində, müxtəlif sahələrdə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsində bölgələrin rolu getdikcə artmaqdadır. Regionların beynəlxalq əlaqələri onların özünün iqtisadi inkişafının gücləndirilməsində, əhalinin həyat səviyyəsinin və məşğulluğunun yüksəldilməsində, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında, yeni texnologiyaların cəlb olunmasında, regionun ixrac məhsullarının təşviqində ciddi önəm kəsb etməkdədir.

Regionlar transsərhəd əməkdaşlığının, humanitar mübadilənin, xarici-iqtisadi əlaqələrin fəal iştirakçısına çevrilir, fəal surətdə yatırımlar cəlb edir, təhsil, mədəni və texnoloji təşəbbüsləri inkişaf etdirirlər.

“Transsərhəd əməkdaşlıq” termini rəsmi olaraq ilk dəfə 1980-ci ilin mayın 21-də qəbul edilmiş “Ərazi icmaları və hakimiyyət orqanları arasında transsərhəd əməkdaşlıq haqqında” Avropa Çərçivə Konvensiyası (Madrid Konvensiyası) və onun Əlavə protokollarında işlədilmişdir. Sözügedən konvensiyanın ayrı-ayrı müddəaları 1995-ci ilin noyabrın 9-da və 1998-ci ilin mayın 5-də imzalanmış əlavə protokollarla daha da inkişaf etdirilmişdir. Adətən regionlar və yerli icmalar səviyyəsində Avropa dövlətlərinin əməkdaşlığı ekologiya, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, turizm istiqamətlərini, habelə ayrı-ayrı təhlükəsizlik məsələlərini əhatə edir. Regional əməkdaşlığın bu sahələri Avropanın federativ dövlətlərində onları əmələ gətirən qurumların (torpaqların, kantonların, bölgələrin və ya camielərin) ixtiyarına buraxılır, unitar dövlətlərdə isə inzibati-ərazi vahidləri səviyyəsində həll oluna bilər. Azərbaycanda məhz sonuncu model fəaliyyət göstərir. Yeri gəlmişkən, Azərbaycan Respublikası Madrid konvensiyasını 2004-cü ilin yanvarın 4-də təsdiq etmişdir [2].

Regionların uğurlu beynəlxalq fəallığının təcrübəsinə bir sıra ölkələrdə rast gəlmək olar; nümunə kimi ABŞ ştatlarını, Almaniya torpaqlarını, İspaniya muxtariyyətlərini, ÇXR rayonlarını, Rusiyanın bəzi federal subyektlərini, göstərmək olar. Bu ölkələrin təcrübəsinin müqayisəli təhlili bir tərəfdən ümumi təmayülləri aşkara çıxarmağa, regional aktorların dövlətin xarici siyasi və iqtisadi gündəminin formalaşdırılmasında rolunu aydınlaşdırmağa, regionlarla dövlət strukturları arasında qarşılıqlı təsirin yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş tövsiyələri müəyyənləşdirməyə imkan verir. Digər tərəfdən isə bu təcrübə Azərbaycan Respublikasının sözügedən sahədə siyasətinin daha düzgün işlənilməsinə nəzəri və praktiki töhfələr verə bilər. Ona görə də ölkə regionlarının beynəlxalq əlaqələrinin əhəmiyyətindən, onların beynəlxalq münasibətlərə və dövlətlərin xarici siyasətinə təsirindən çıxış edərək, onların sistemli, hərtərəfli və dərindən öyrənilməsi vacib elmi vəzifə kimi qarşımıza çıxır.

Hal-hazırkı inkişaf mərhələsində Azərbaycan Respublikasının bölgələri beynəlxalq iqtisadi proseslərin, mədəni mübadilələrin fəal iştirakçılarına çevrilməklə, ölkəmizin xarici ölkələrlə strateji tərəfdaşlığının sosial-iqtisadi əsaslarını təşkil etməkdədir. Belə bir təmayül qloballaşan dünyada dövlətlərarası integrasiyasının gücləndiyi bir şəraitdə ölkələri təşkil edən regionların beynəlxalq əməkdaşlıq sistemində daha fəal rol oynaması ilə möhkəmlənməkdədir.

Müasir dövrdə transsərhəd əməkdaşlığı tədricən dövlətlər arasında ikitərəfli münasibətlərin qurulması prosesində əsas amillərdən birinə çevrilir. Əməkdaşlığın çox mühüm sektorlarının, eləcə də o cümlədən sosial, xarici siyasət, iqtisadi, ekoloji və s. daxil olmaqla dövlətlərarası problemlərin məhz sərhədboyu ərazilərlə əlaqəli olması transsərhəd əməkdaşlığının əhəmiyyətini artırır. Transsərhəd əməkdaşlığın ən mühüm üstünlükləri ondan ibarətdir ki, əvvəla, dövlətlərin xarici ticarət dövriyyəsinin əhəmiyyətli hissəsi bu bölmənin payına düşür, ikincisi isə, sərhədyanı əməkdaşlıq sisteminin yaradılması bir çox problemlərin həllinə imkan yaradır; eyni zamanda o, dövlətlər qarşısında duran çox müəkkəb məsələlərin danışıqlar və çözüm yollarının tapılması üçün mühüm platforma kimi qarşıya çıxır.

Sıx transsərhəd əməkdaşlığının inkişafının danılmaz üstünlükləri bir sıra amillərlə ifadə edilə bilər. Xüsusilə, sərhədyanı əməkdaşlıq aşağıdakıları təşviq edir:

- həmsərhəd bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafındakı qeyri-mütənasibliklərin aradan qaldırılması və eyni zamanda iqtisadi cəhətdən əlverişsiz regionlarda sosial gərginliklə bağlı risklərin azaldılması;

- coğrafi mövqenin, tarixi və etnik özünəməxsusluğun üstünlüklərinə əsaslanaraq, ərazinin rəşional və səmərəli idarə olunması, iqtisadi potensialdan, təbii və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə üçün şəraitin yaradılması;

- qonşu dövlətlər arasında mövcud olan və coğrafi ümumilikdən qaynaqlanan ekoloji problemlərin, eləcə də istehsalın əlaqəliliyinin pozulması ilə bağlı məsələlərin (postsovet məkanında) çözümünün kurasiyasına dair birgə nəzarətin yaradılması;

- sərhədboyu ərazilərin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi. Nəticədə regionların öz potensialının inkişafı və istifadəsi hesabına onların subsidiyalardan, mərkəzi dövlət orqanlarından və dövlət büdcəsindən asılılığının azalması baş verir;

- bu əməkdaşlıqdan hər iki ölkənin regionlarının inkişafındakı qeyri-mütənasibliklərin differensiallaşdırılması üçün müəyyən dərəcədə amortizator kimi istifadə olunması [3, s. 118].

Beləliklə, transsərhəd əməkdaşlıq regionların beynəlxalq əlaqələrdə iştirakının əsas formalarından biri olmaqla, daha çox “kiçik” inteqrasiya formasını təmsil edir. Transsərhəd əməkdaşlıq qonşu dövlətlərin sərhədyanı əraziləri arasında əməkdaşlıq deməkdir. Yəni burada müəyyənədicə amil əməkdaşlıq edən ərazilər arasında sərhədin olmasıdır. Ümumiyyətlə, regionlar arasında beynəlxalq əməkdaşlıq ərazilərarası, regionlararası və transsərhəd olaraq həyata keçirilir.

Qonşu olmayan dövlətlər arasında sərhədyanı əməkdaşlıqdan danışmaq mümkün deyil. Transsərhəd əməkdaşlığı sərhədyanı regionlarda infrastrukturun inkişafı hesabına transsərhəd iqtisadi və sosial əlaqələrin əhəmiyyətli dərəcədə sadələşdirilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsi və turizm sahəsində iri layihələrin həyata keçirilməsinə, kiçik və orta biznes arasında əlaqələrin intensivləşdirilməsinə və s. xidmət edir.

Regionlar arasında əməkdaşlıq barədə bağlanmış razılaşmalar həmin ərazidə sərhədin hər iki tərəfində yerləşən inzibati rayonlara regiondaxili əməkdaşlığın həyata keçirilməsində və bununla bağlı hər hansı problemlərin həll edilməsində qarşılıqlı səlahiyyətlər verir. Bu cür ərazilər Euroregion adlandı [1, s. 14].

Transsərhəd əməkdaşlığın əsasını ümumi problemlərin həlli yollarını tapmaq məqsədi ilə sərhədyanı ərazilərdə əlaqələrin və müqavilə münasibətlərinin yaradılması prosesi təşkil edir. “Transsərhəd əməkdaşlığın fəlsəfəsi” ondan ibarətdir ki, iki qonşu sərhəd rayonu planların işlənilib hazırlanması və inkişaf prioritetlərinin seçilməsi prosesində əməkdaşlıq edir və sonra ayrı-ayrı fəaliyyətlər üzrə inkişaf planlarını razılaşdırır. Transsərhəd əməkdaşlıq əhalinin bütün sosial qruplarının və inzibati orqanların dialoqa cəlb olunması deməkdir. Transsərhəd əməkdaşlıq əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə sərhədlərin mövcudluğu və dövlətlərin kənarında yerləşməsi ilə əlaqədar sərhədyanı ərazilərdə yaranan mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir¹⁶.

Beləliklə, sərhədyanı əməkdaşlıq təkcə xarici siyasi və xarici iqtisadi səciyyəli vəzifələrin deyil, həmçinin sosial, humanitar, mədəni əhəmiyyətli vəzifələrin həllinə yönəlmişdir. Transsərhəd əməkdaşlığın başlıca təyinatı sərhədyanı bölgələrin əhalisinin həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Bu cür əməkdaşlıq əhəmiyyətli maliyyə xərcləri doğursa da, Avropa təcrübəsinin də göstərdiyi kimi, regionların səmərəli inkişafına yardım göstərir.

1. Əlirzayev Ə.Q., Yusupov Q.M. Sərhədyanı regionun sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu. UNEC Elmi Xəbərləri, cild 7, aprel- iyun, 2019, səh 5-17
 2. “Ərazi icmaları və hakimiyyət orqanları arasında transsərhəd əməkdaşlıq haqqında” Avropa Çərçivə Konvensiyasının və onun Əlavə protokollarının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 9 yanvar 2004-cü il // <https://e-qanun.az/framework/5410>
 3. Синяговский, А.В. Модели приграничного сотрудничества на постсоветском пространстве: итоги и пути развития // Проблемы постсоветского пространства. 2016, (1), с. 116-122
-

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИСЛАМА В РОССИИ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

Ключевые слова: ислам, религия, развитие

Key words: Islam, religion, development

Açar sözlər: İslam, din, inkişaf

Ислам является второй по значению и количеству последователей традиционных религий в России. В последние десятилетия ислам в стране претерпел значительные изменения, связанные как с внутренними процессами, так и с глобальными тенденциями.

Сегодня в России проживает около шестнадцати миллионов мусульман, что составляет примерно 14% населения страны [4].

Мусульманское население России быстро увеличивается благодаря высокой рождаемости и наплыву иммигрантов из Центральной Азии. Сегодня большинство мусульман проживает в восьми автономных республиках РФ. Это Татарстан, Башкортостан, Чечня, Карачаево-Черкесия, Кабардино-Балкария, Ингушетия, Дагестан и Адыгея [5].

Крупнейший этнос России, представители которого исповедуют преимущественно ислам, – это татары. Их число по переписи 2002 г. составляло 5 558 000 человек. Примечательно, что прирост этой группы составил всего лишь 36 тыс. человек это - 0,7%, в то время как число чеченцев с 1991 по 2002 г. увеличилось с 899 тыс. до 1 млн. 361 тыс. В общем наблюдается значительно больший прирост населения на Северном Кавказе, чем в Волго-Уральском районе, что способствует росту значения Северного Кавказа как одного из основных центров ислама в России [3].

Казань - один из российских центров сохранения исламской культуры - стала центром притяжения для мусульманских стран. В Казани прошли основные мероприятия по празднованию 1100-летия принятия Ислама народом Волжской Булгарии. «Мы гордимся тем, что наш регион является одним из российских центров сохранения исламской культуры. Наша земля – самый северный регион Евразии, где ислам был признан официальной государственной религией в Волжской Булгарии более тысячи лет назад, и этот факт подтверждается древней рукописью «Рисале» Ахмада Ибн Фадлана», – отметила министр культуры Татарстана Ирада Аюпова [2].

Государственная политика РФ в отношении ислама направлена на поддержку традиционного ислама и противодействие экстремизму. Крупнейшие исламские организации, такие как Совет муфтиев России и Центральное духовное управление мусульман России, координируют религиозную деятельность.

«За 33 года в Российской Федерации построено 7,5 тысяч мечетей, семь исламских университетов и Булгарская исламская академия», – отметил глава Центрального духовного управления мусульман России Талгат Таджуддин [1].

Тенденции развития ислама в России – это увеличение роста интереса к исламскому образованию, возрождение традиционного ислама. В России функционирует более 100 исламских образовательных учреждений, включая Российский исламский институт в Казани и Московский исламский институт. В 2023 году запущена государственная программа поддержки исламского образования. В 2020 году в Татарстане был открыт крупнейший в Европе исламский центр «Булгарская исламская академия», финансируемый государством. В 2021 году запущено мобильное приложение «Ислам в России», содержащее лекции, фетвы и молитвенные календари.

Россия активно развивает связи с исламскими странами, включая Турцию, Саудовскую Аравию, Иран и страны Центральной Азии. Российские мусульмане также взаимодействуют с такими организациями, как Организация исламского сотрудничества, где Россия имеет статус наблюдателя с 2005 года.

Исламские организации России активно сотрудничают с мусульманскими сообществами стран СНГ. Важную роль играют такие организации как Совет муфтиев СНГ, координирующий

религиозную политику между странами бывшего СССР, Исламский образовательный центр СНГ, развивающий совместные программы по подготовке исламских теологов, сотрудничество с Узбекистаном и Казахстаном, где российские духовные лидеры проводят совместные конференции и семинары.

Ислам в России сосуществует с другими религиями в рамках политики межконфессионального диалога. Однако остаются вызовы, связанные с восприятием ислама в обществе, проблемами интеграции мигрантов-мусульман и борьбой с радикализмом. В 2018 году Фонд «Общественное мнение» провел исследование, согласно которому 42% россиян считают, что ислам должен быть больше интегрирован в общественную жизнь страны. В 2022 году этот показатель вырос до 48%.

Ислам в России продолжает развиваться, адаптируясь к современным вызовам и влияниям. Государство, религиозные организации и общественные институты работают над укреплением традиционного ислама и интеграцией мусульман в общество. Взаимодействие с исламскими странами и мусульманскими сообществами СНГ способствует культурному и экономическому сотрудничеству, а развитие исламского образования и цифровых технологий открывает новые возможности для мусульманской общины. В дальнейшем ислам в России, вероятно, будет играть все более значимую роль в общественной и международной жизни страны.

Литература:

1. За последние 33 года в России построено 7,5 тысяч мечетей: [Электронный ресурс] / 2022. URL: <https://cdum.ru/news/43/11305/>
2. Казань объявлена Культурной столицей исламского мира в 2026 году: [Электронный ресурс] / 2025. URL: <https://www.muslim.ru/articles/289/42683/>
3. Котин, И. Ислам в России и перспективы мусульманско-христианского диалога: [Электронный ресурс] / 2012. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/islam-v-rossii-i-perspektivy-musulmansko-hristianskogo-dialoga>
4. Мусульмане в мире: [Электронный ресурс] / URL: <https://www.muslim.ru/articles/272/7436/>
5. Мусульманские регионы России обращаются за помощью к странам Персидского залива: [Электронный ресурс] / 2016. URL: <https://inosmi.ru/20160719/237249253.html>

Elmira Talibzade
Baku State University

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FOREIGN POLICY APPROACHES OF WESTERN EUROPEAN STATES TO THE SOUTH CAUCASUS: A BRIEF ANALYSIS OF THE THEORETICAL AND LEGAL BASIS

Açar sözlər: *AI, Cənubi Qafqaz, geosiyasi prioritetlər, İkinci Qarabağ Müharibəsi*

Key words: *EU, South Caucasus, geopolitical priorities, Second Karabakh War*

Ключевые слова: *ЕС, Южный Кавказ, геополитические приоритеты, Вторая Карабахская Война*

The foreign policy strategy of Western European states in relation to the South Caucasus (SC) is a complex system of legal, economic and diplomatic mechanisms based on the principles of normative regulation, strategic competition and institutional interaction. The European Union, Great Britain, France and Germany form their approaches to the region taking into account its geopolitical significance, due to its strategic location at the intersection of trade and energy routes and the spheres of influence of key global and regional actors. The South Caucasus, being part of the Eurasian geopolitical landscape, is considered in Western European strategies through the prism of energy security, regional stability and the promotion of a legal order based on the principles of democratic governance and the rule of law.

The Eastern Partnership program, launched in 2009 and aimed at integrating post-Soviet states into the European legal and economic space, plays a key role in institutionalizing the EU's interaction

with the countries of the region. In this context, Georgia signed the Association Agreement in 2014, which included the Deep and Comprehensive Free Trade Area mechanism, which provided it with priority access to the EU's internal market and institutional adaptation to European norms. Armenia, which initially considered a similar agreement, abandoned it under pressure from Russia, but in 2017 signed the Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement, which allowed for partial adaptation of European legal norms in a number of economic and social areas. Azerbaijan, focusing on a pragmatic model of foreign economic interaction, continues negotiations on a new agreement with the EU, focusing on energy cooperation and investment mechanisms. In the listed involvement of the countries of the SC in the system of international organizations and economic structures, the approach of liberal institutionalism is observed [3].

The legal framework for interaction between the EU and the South Caucasus states is also formed through the Partnership and Cooperation Agreements (PCA) signed with Armenia, Azerbaijan and Georgia in 1996-1999, which regulate bilateral relations in the areas of trade, investment and sectoral interaction. At the same time, due to the limitations of the EU's single foreign policy line, individual Western European states demonstrate differentiated strategies with respect to the SC region. Germany, as the region's largest economic partner, relies on investment and energy cooperation, avoiding direct involvement in conflict processes. Great Britain, after leaving the EU, focuses on energy security: BP controls 29.1% of the consortium for the operation of Azerbaijan's largest gas field, "Shah Deniz", ensuring gas supplies to Europe via the Southern Gas Corridor. France, on the contrary, has been increasing its diplomatic support for Armenia, especially after the Second Karabakh War: in 2023, Paris announced the supply of military equipment to Yerevan, which contributed to the escalation of tensions in bilateral relations [2].

Given the above, Western European approaches to the SC represent a combination of institutionalized mechanisms of normative regulation, economic interaction and diplomatic involvement. However, the ongoing geopolitical turbulence provoked by the member states of the European Community, the justifiable lack of trust in Western European institutions among regional actors and the policy of double standards inherent in supranational structures, in particular the EU, call into question the future foreign policy strategy of Western Europe towards the SC. As is known, the EU was initially created as an integration project aimed at preventing armed conflicts in Europe and ensuring long-term stability through economic, political cooperation. With its extensive experience in post-war reconstruction and peace settlement, the EU has developed mechanisms aimed at restoring destroyed infrastructure, strengthening institutions and promoting sustainable development in post-conflict regions. In the current geopolitical realities that emerged after Azerbaijan restored its territorial integrity during the Second Karabakh War, the European Union has the potential for constructive participation in peacebuilding and regional cooperation processes. By supporting initiatives aimed at socio-economic rehabilitation, infrastructure restoration and modernization, Brussels could play a significant role in ensuring long-term stability in the SC.

However, the current EU foreign policy line, as well as the actions of individual member states, raise concerns due to their involvement in processes that contribute to the escalation of tensions in the region. In particular, there is financing of revanchist tendencies in Armenia, support for anti-government protest movements in Georgia, as well as attempts at informational and institutional destabilization of the situation in Azerbaijan through various media resources and non-governmental organizations. The actual reality is that the West, by providing military support to Armenia, not only contributes to its preparation for a potential new conflict, but also consistently implements its own strategic interests in the SC region in a step-by-step manner. Setting the goal of transforming the region into a zone of instability, Western structures are making active efforts to spread their influence, seeking to establish control over political processes, change the balance of power and form a new regional configuration in accordance with their geopolitical priorities. The West has long pursued a consistent policy aimed at legitimizing the military occupation of Azerbaijani territories by Armenia. If the approach of Brussels and leading Western capitals were based on the principles of international law, they would have condemned Yerevan's aggression and taken concrete steps to implement the relevant UN Security Council resolutions. However, instead, Western states demonstrated open support for Armenia, ignoring its vi-

ulations of international law and resorting to a policy of double standards in the most open and cynical form - this is the second approach of the biased Western European strategy, through the prism of realism theory [1].

It would be desirable that today the theoretical approach of constructivism based on the normative order and values regarding the SC region occupied one of the key positions, however, the policy pursued by Western Europe again manifests itself in a destructive role. In particular, France not only develops and consistently implements its own strategic plans regarding the South Caucasus, but also makes active efforts to disrupt the peace process. Otherwise, when the possibility of concluding a peace agreement is at an unprecedentedly close distance, Western actors would not take steps aimed at escalating tensions in the region. Even in conditions when Armenia itself officially recognizes the end of the conflict and the need to adapt to the new geopolitical reality, the ongoing manipulations of the West raise justified concerns. Despite repeated statements by the PM of Armenia about recognizing the territorial integrity of Azerbaijan and readiness to sign a peace agreement, the West, is concentrating on the militarization of the region. Such a strategy poses a direct threat to peace and security in the SC, if this destabilizing policy is not stopped in a timely manner, it may lead to new tragedies both for Armenia itself and for the entire region.

References:

1. Foreign policy of the European Union in the context of global internationalization // Volgograd: International scientific journal "Science and World", - 2019, 8 (72), - pp.84-88.
2. Statement by the Ministry of Defense of the Republic of Azerbaijan, from 18 June 2024 18:02. E-source. Link: <https://mod.gov.az/en/news/statement-by-the-ministry-of-defense-of-the-republic-of-azerbaijan-52125.html>
3. The Role of EU Special Representatives in European Foreign Policy: review of EUSR for Human Rights // - Vienna: European science review - 11-12 2020, - p.24-30.

Эльшан Исаев

Азербайджанский Университет Языков

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ

Ключевые слова: *Азербайджанская диаспора, глобализация, сохранение идентичности, культурная ассимиляция, политика в отношении диаспоры.*

Açar sözlər: *Azərbaycan diasporası, qloballaşma, kimliyin qorunması, mədəni assimilyasiya, diaspor siyasəti.*

Key words: *Azerbaijani diaspora, globalization, identity preservation, cultural assimilation, diaspora policy.*

В контексте глобализации диаспоры все чаще оказываются под влиянием новых социально-политических и экономических сил, которые изменяют их структуру, эффективность и традиционные роли. Азербайджанская диаспора, разбросанная по различным континентам, но в основном сосредоточенная в таких странах, как Россия, Турция, Соединенные Штаты и несколько государств ЕС, в последние десятилетия претерпела значительные изменения в своей организации и функциональности.

Исторически, диаспоры полагались на культурные центры, религиозные учреждения и средства массовой информации для сохранения своей языковой и культурной самобытности. Однако с ростом интеграции в принимающие общества, особенно в условиях либеральной демократии, такие учреждения часто теряют свою актуальность. Что касается азербайджанской диаспоры, то этот феномен наблюдается особенно в странах с высокой степенью ассимиляции, таких как Соединенные Штаты или странах Западной Европы [4].

Еще одним важным аспектом является сдвиг в том, как формируется идентичность внутри диаспор. Например, азербайджанская диаспора в Турции представляет собой уникальный случай из-за лингвистических и культурных сходств между двумя нациями. Эти сходства способствовали более плавному процессу интеграции азербайджанских мигрантов. Однако такая легкость интеграции также приводит к быстрой ассимиляции, что потенциально может привести к потере со временем четкой азербайджанской идентичности [2].

Стратегическая функция диаспор в политической и экономической сферах также претерпела изменения. Традиционно диаспоры служили мостами между родиной и принимающей страной, лоббируя национальные интересы, поддерживая культурную дипломатию и выделяя на это финансовые ресурсы. Сегодня правительство Азербайджана признало необходимость более активного вовлечения своей диаспоры. Это особенно очевидно в контексте мобилизации диаспоры вокруг национальных вопросов, таких как нагорно-карабахский конфликт [3].

Однако мобилизация диаспоры для достижения целей, поставленных государством, имеет свои сложности. Отношения между государством и диаспорой могут быть напряженными, когда правительственные инициативы воспринимаются как нисходящие или манипулятивные. Некоторые члены азербайджанской диаспоры сопротивляются тому, чтобы их идентичность была использована в политических целях, предпочитая вместо этого сосредоточиться на локальных или аполитичных проблемах. В некоторых случаях эта напряженность приводит к фрагментации внутри диаспоры или снижению участия в финансируемых государством мероприятиях [5].

Одновременно с этим глобализация стала причиной появления учреждений, которые конкурируют с традиционными структурами диаспоры или дополняют их. Цифровые платформы, например, в настоящее время служат основными инструментами для культурного обмена и сплочения сообщества. Для азербайджанской диаспоры такие платформы, как Facebook, Telegram и Instagram, стали необходимыми в распространении культурного контента, политической информации и социальных кампаний [1]. Эти инструменты, хотя и мощные, также рискуют создать эхокамеры или распространять дезинформацию, что требует тщательного рассмотрения их воздействия.

Другим преобразующим аспектом является вопрос сохранения языка. Язык остается основным компонентом культурной идентичности, и его сохранение в диаспорах все чаще подвергается сомнению. В исследовании азербайджанского языка в контексте глобализации было отмечено, что потеря языка часто сопровождается культурную ассимиляцию, особенно когда институциональная поддержка образования на родном языке слаба [2]. Поэтому диаспоры должны находить инновационные средства для поддержания уровня владения языком среди молодого поколения, включая онлайн-курсы, бесплатные школы и семейное образование.

Финансовое участие, еще один столп вклада диаспор. Концепция связей диаспор, успешно реализованная такими странами, как Израиль, привлекает внимание в азербайджанских политических кругах. Эти финансовые инструменты позволяют членам диаспоры инвестировать в национальные проекты развития, поддерживая при этом связь со своей родиной. Такие инициативы могут помочь построить инфраструктуру, поддержать образование и повысить экономическую устойчивость при условии достаточного доверия к структурам управления [1].

Азербайджанская диаспора, как и многие другие, находится на перепутье. Хотя глобализация предоставляет возможности для большей взаимосвязи, культурного обмена и влияния, она также приводит к распаду старых форм организации сообщества, размыванию идентичности и политическому кооптации. Задача заключается в разработке адаптивных стратегий, которые позволят сообществам диаспор оставаться актуальными, устойчивыми и сплоченными.

Литература:

1. Bradley Michael, De Lira Salvatierra Irving and Gulati Mitu. Israel Shows Diaspora Bonds Can Work as Advertised //Reuters. - December 5, 2024. – URL: <https://www.reuters.com/markets/asia/israel-shows-diaspora-bonds-can-work-advertised-2024-12-05/>
2. Garibova Jala. The Azerbaijani Diaspora in Turkey: Integration, Reintegration, and the Production of Identity //Cambridge University Press. - 18 April 2022. – URL:

<https://www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/abs/azerbaijani-diaspora-in-turkey-integration-reintegration-and-the-production-of-identity/39490CB69493A6303AA0EE0DCC93F107>

3. Mehman Asif. Facing New Challenges: Influence of Diaspora on Azerbaijan's Reputation Abroad // Trend News Agency. - 15 August 2024. – URL: <https://en.trend.az/azerbaijan/politics/3934012.html>
4. Rumyantsev Sergey. Long Live the Azerbaijani Diaspora! //Open Democracy. - 18 May 2017. – URL: <https://www.opendemocracy.net/en/odr/long-live-azerbaijani-diaspora/>
5. The Azerbaijani Language in the Context of Globalization //Dilmara.com. – URL: <https://dilmara.com/the-azerbaijani-language-in-the-context-of-globalization/>

Emil Qasimov
Azərbaycan Dillər Universiteti

HUMANİTAR SAHƏDƏ AZƏRBAYCAN-İTALIYA MÜNASİBƏTLƏRİ

Açar sözlər: *İtaliya, informasiya təminatı, KİV-lər, əməkdaşlıq,*

Key words: *Italy, information provision, Mass Media, cooperation,*

Ключевые слова: *Италия, информационное обеспечение, СМИ, сотрудничество*

Beynəlxalq münasibətlər sistemində "yumşaq güc" adlandırılan mədəniyyət siyasəti Azərbaycan Respublikası xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. XX əsrin 90-cı illərindən etibarən Azərbaycan Qərbi Avropa ölkələri ilə bu istiqamətdə birbaşa əlaqələr qurmağa başladı. Mədəniyyət sahəsində Azərbaycanın zəngin irsinin və milli mədəni kimliyinin tanınması dövlətin əsas prioritetlərindəndir.

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikası Avropaya integrasiya istiqamətində ikitərəfli münasibətlərin inkişafına xüsusi önəm verdi. Bu istiqamətdə Qərbi Avropa ölkələri ilə siyasi, iqtisadi, mədəni və s. sahədə əməkdaşlığı həyata keçirməyə başladı. Belə ölkələrdən biri də Azərbaycan ilə 1992-ci ildə diplomatik əlaqələr qurmuş İtaliya Respublikasıdır. İki ölkə arasında hüquqi-siyasi sənədlərin əsası 1997-ci ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin Romaya səfəri zamanı imzalanmışdır [1, III c., 652]. Hüquqi-siyasi baza əsasında qurulan əlaqələr ona uyğun istiqamətdə inkişaf etdirildi. Mədəniyyət sahəsində əlaqələr Azərbaycan dövlətinin Qərbi Avropa ölkələri ilə daha da yaxınlaşmasına, həqiqətlərin yayılmasına kömək edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev İtaliya ilə strateji əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri kimi mədəni əlaqələrin inkişafı və məzmunca zənginləşməsini daim diqqətdə saxlayır.

Münasibətlərin inkişafında mətbuat sahəsində əməkdaşlıq ölkələr arasında həqiqətlərin daha dolğun çatdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Dövlət Teleqraf Agentliyi ilə (AzərTac) Avropada aparıcı yeri olan İtaliyanın nüfuzlu ANSA arasında 2005-ci ildə, AGİ agentliyi ilə 2010-cu ildə imzalanmış əməkdaşlıq haqqında sazişlərin ölkələr arasında əlaqələrin inkişafında böyük rol oynayır [5]. 2017-ci ildə isə Azərbaycanın "Trend" İnformasiya Agentliyi və İtaliyanın "Agenzia Nova" İnformasiya Agentliyi arasında əməkdaşlıq sazişi imzalandı [8]. İmzalanan müqavilələr nəticəsində İtaliya və Azərbaycanın ictimai-siyasi, sosial və mədəni-humanitar həyatı barədə operativ və dolğun məlumatların dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində mühüm nəticələr əldə olunacaq.

2020-ci ildə baş verən Vətən Müharibəsi dövründə Azərbaycanın tutmuş olduğu haqlı mövqeyi barədə ölkə başçısı dünyanın müxtəlif aparıcı informasiya vasitələrinə 30-a qədər dərin məzmunlu müsahibə vermişdir. İ. Əliyevin ilk belə müsahibəsi İtaliyanın Rai-1 televiziya kanalı ilə baş tutmuşdur [9]. Xüsusilə Ermənistan tərəfindən Azərbaycan haqqında dezinformasiya və feyk xəbərlərin sürətlə yayıldığı dövrdə etibarlı xəbər agentliklərinin birbaşa informasiya mübadiləsi aparmasına böyük ehtiyac duyulurdu. Bu baxımdan İtaliya ölkəmiz üçün Avropada və dünyada ən mühüm tərəfdaşlardan biridir.

Nəşrə 2007-ci ildə Moskvada rus dilində başlayan "Baku" jurnalı beynəlxalq aləmdə tanınan və nüfuzlu reytingə malik mətbu orqana çevrilmişdir. Jurnalın Moskva və Londonda keçirilmiş təqdimat mərasimi növbəti dəfə 2012-ci ilin aprelində Romada baş tutdu. Jurnalda ən çox trajlanan məlumatlar Azərbaycanın zəngin mədəni irsi və tarixi ilə yanaşı müasir inkişafı və beynəlxalq aləmdəki nüfuzlu rolu, ölkəmizdə həyata keçirilən mühüm layihələr və s. məsələlər geniş oxucu kütləsinə təqdim olunur

[7]. Belə bir mərasimin Romada keçirilməsi Azərbaycanın dünəni, bu günü və sabahı haqqında İtaliyan xalqına müfəssəl məlumatların çatdırılmasına xidmət edəcəkdi.

2011-ci ildə Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin xətti ilə 11-18 noyabr tarixində Roma şəhərində keçirilmiş Mədəni mülkiyyətin mühafizəsi və bərpasının öyrənilməsi üzrə beynəlxalq mərkəzin (İKROM) Baş Assambleyasının 27-ci sessiyasında iştirak etmişdir. Azərbaycanın 2002-ci ildən üzv olduğu bu beynəlxalq təşkilat, dünyada mədəni irsin qorunması və öyrənilməsi üzrə əsas mərkəz hesab olunur [2, 83].

2012-ci ilin dekabrında Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə Romualdo del Bianco Fondu arasında gələcək əməkdaşlıqla bağlı anlaşma memorandumu imzalanmışdır. 1998-ci ildə əsası qoyulan Romualdo Del Bianco Fondunun əsas layihəsi Florensiya şəhərinin qonaqlarına şəhərin mədəni irsinə daha həssas tanıtmaqla bərabər həm də, təlim və təhsil layihələri vasitəsilə müxtəlif mədəniyyətlərə malik gənclər, xüsusən də Mərkəzi və Şərqi Avropa və Avrasiya ölkələrindən olan gənclər arasında əlaqələri təşviq etmək məqsədi daşıyırdı [6].

İtaliya Respublikası ilə çoxşaxəli xarakter daşıyan mədəni əlaqələrin inkişafı istiqamətində teatrın rolu danılmazdır. Azərbaycanın teatr səhnəsində xarici repertuara müraciət beynəlxalq əlaqələrin inkişafına və dünya teatrına inteqrasiyaya təkan verir. Bakıda 2013-cü il sentyabrında Roma Opera Teatrı ilə Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrı arasında ikitərəfli əməkdaşlıq haqqında Memorandum imzalanmışdır. İmzalanmış saziş teatr sahəsində uzunmüddətli layihələrin gerçəkləşməsinə səbəb olacaqdı.

Azərbaycan mədəniyyətini və incəsənətini tanıtmaq məqsədilə Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı və Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin dəstəyi ilə 2013-cü ilin oktyabrında Florensiya şəhərinin "Teatro Comunale" zalında Q.Qarayev adına Azərbaycan Dövlət Kamera Orkestri, solistlər və muğam ansamblı iştirak etmişdir.

Azərbaycan Respublikası mədəniyyət və turizm nazirinin müavini S. Məmmədəliyeva 2013-cü ildə iki ölkə arasında mədəniyyət əlaqələrinin inkişafı və xalqlar arasında dostluq münasibətlərinin möhkəmlənməsi xidmətlərinə görə İtaliyanın "Şərəf" ordeni ilə təltif edilib [4,5].

2012-ci il 13 fevral-13 may tarixlərində Roma Sivilizasiyası Muzeyində H.Əliyev Fondunun dəstəyi ilə ölkəmizin tarixini, mədəniyyətini əks etdirən "Azərbaycan - Odlar Yurdu İpək Yolunda" adlı sərgi keçirilmişdir [3,27]. 15-22 aprel tarixlərində ilk dəfə olaraq İtaliya Respublikasında Azərbaycan mədəniyyət günləri keçirilmişdir. İtaliyanın Turin, Milan, Venesiya və Roma şəhərlərində müxtəlif istiqamətdə Azərbaycanın mədəniyyət xadimlərinin iştirakı ilə konsertlər və digər tədbirlər keçirilmişdir [3,9]. Mədəniyyət günlərinin keçirilməsi tərəflər arasında qarşılıqlı mədəni əməkdaşlığın inkişafına xidmət edir.

İtaliya Respublikası ilə mədəniyyət sahəsində çoxtərəfli münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsi xalqların bir-birini daha yaxındam tanımasına, həmçinin ölkəmizin beynəlxalq aləmdəki yüksək imicinin artmasına və geniş formada təbliğinə xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə (Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 1993-1998-ci illərdə xarici ölkələrə səfərlərinə dair materiallar). III cild., 1998,
2. 776 s.
3. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatı 2011. B.,2012, 99 s.
4. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin illik hesabatı 2012. B.,2013, 123 s.
5. Azərbaycan Respublikası ilə İtaliya Respublikası arasında mədəniyyət və turizm sahələrində ikitərəfli əməkdaşlıq haqqında arayış //Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin cari arxivi.2006-2016-cı illər,7 s.
6. İtaliyanın nüfuzlu informasiya agentlikləri AzərTac ilə əməkdaşlığa böyük önəm verir// «Azərbaycan» qəzeti, 2011, 7 aprel.
7. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi ilə Romualdo del Bianco Fondu arasında anlaşma memorandumu imzalanmışdır. // «Azərbaycan» qəzeti, 2012, 7 dekabr.
8. Romada "Baku" jurnalının təqdimat mərasimi olmuşdur// «Azərbaycan» qəzeti, 2012, 22 aprel.
9. News.day.az/azerinews/944617.html.
10. <https://president.az/az/articles/view/44514>

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И СОЦИАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ОБЩЕСТВА (ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Ключевые слова: мультикультурализм, социальное здоровье, толерантность, исторический анализ

Keywords: multiculturalism, social health, tolerance, historical analysis

Açar sözlər: multikulturalizm, sosial sağlamlıq, tolerantlıq, tarixi təhlil

Актуальность темы мультикультурализма обусловлена его значением для укрепления социального здоровья общества. Под социальным здоровьем понимается уровень гармонии и интеграции различных социальных групп, основанный на взаимном уважении, толерантности и равенстве возможностей [1]. В Азербайджане, где исторически сосуществовали различные этнические и религиозные общины, политика мультикультурализма играет ключевую роль в поддержании социальной стабильности и культурного многообразия [2].

В контексте исторического развития политика мультикультурализма в Азербайджане претерпела значительные изменения, связанные с различными социально-политическими эпохами: от имперского и советского периодов до современного независимого государства. Анализ этих изменений позволяет определить, каким образом принципы мультикультурализма влияли на укрепление социального здоровья общества.

История Азербайджана демонстрирует многовековую традицию сосуществования народов с разными культурными и религиозными традициями. Эта традиция нашла своё отражение в современном подходе к мультикультурализму, официально признанному государственной политикой [3].

В советский период акцент делался на идеологии интернационализма, способствовавшей укреплению этнической и социальной интеграции. Однако в условиях независимого Азербайджана мультикультурализм получил новое значение, став важным элементом национальной политики [4]. Основой этой политики стали ценности толерантности, взаимного уважения и уважения прав меньшинств.

Политика мультикультурализма в Азербайджане формировалась под влиянием исторических, культурных и социальных факторов. В различные исторические периоды Азербайджан демонстрировал высокий уровень толерантности и культурного взаимодействия, что способствовало укреплению социальной сплочённости [2, с.45].

В эпоху Российской империи Азербайджан был многонациональным регионом, где проживали азербайджанцы, русские, армяне, евреи, грузины и другие народы. Несмотря на существование межэтнических напряжений, традиции мирного сосуществования продолжали развиваться благодаря общим культурным ценностям и экономическим связям.

В советское время политика интернационализма способствовала усилению этнической интеграции и социальной гармонии [3]. Однако эта интеграция носила принудительный характер, а культурные особенности различных народов нередко игнорировались в пользу «советской идентичности». Тем не менее, социальное здоровье общества поддерживалось за счёт общих целей и социального равенства.

После распада Советского Союза в 1991 году Азербайджан обрёл независимость и избрал политику мультикультурализма, представляющую собой особую форму интегративной идеологии, посредством которой полиэтнические, поликультурные национальные общества реализуют стратегии социального согласия и стабильности на принципах равноправного сосуществования различных форм культурной жизни. Политика мультикультурализма стала одним из приоритетов государственной стратегии. Данная стратегия получила своё закрепление в Концепции «Азербайджан – пространство мультикультурализма», утвержденной Указом Президента в 2014 году [5]. В стране была создана правовая база для защиты прав этнических меньшинств и обес-

печения их культурного развития. Этот подход позволил укрепить социальную стабильность и сохранить многообразие национальных культур.

Современная политика мультикультурализма в Азербайджане оказывает положительное влияние на социальное здоровье общества [4], которое проявляется в

– укреплении толерантности и социальной интеграции. Азербайджан демонстрирует высокий уровень толерантности к этническим, религиозным и культурным различиям, что способствует укреплению социальной сплочённости [3].

– развитии культурного разнообразия. В стране активно поддерживается развитие культурных традиций всех народов, проживающих на её территории.

– поддержании политической стабильности. Политика мультикультурализма способствует снижению уровня социального напряжения и предотвращению межэтнических конфликтов [1].

Исторический анализ показывает, что мультикультурализм стал важным фактором укрепления социального здоровья азербайджанского общества. Благодаря многовековым традициям толерантности и современному государственному подходу к вопросам культурного многообразия, Азербайджан сумел создать гармоничное общество, в котором обеспечиваются права и интересы всех этнических и религиозных групп [2]. Современный светский и сильный Азербайджан является подлинным образцом межцивилизационного и межрелигиозного диалога.

Политика мультикультурализма способствует социальной сплочённости, снижению уровня социальной напряжённости и укреплению культурных связей между различными общинами. Азербайджан был и является родиной для представителей многих религий и народов. Таким образом, мультикультурализм остаётся одним из ключевых элементов устойчивого социального развития Азербайджана.

Литература:

1. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев. Речь на IV Глобальном форуме по вопросам мультикультурализма. Баку, 2016.
2. Конституция Азербайджанской Республики. Баку, 1995 (с изменениями и дополнениями)
3. Исмаилов Э. Политика мультикультурализма в современном Азербайджане. Баку: Елм, 2018. с.200
4. Алиев И.Г. Социальное здоровье и толерантность в мультикультурном обществе. // Журнал социальных исследований. 2020, №4, с.45-60
5. Концепция «Азербайджан – пространство мультикультурализма», утверждённая Указом Президента Азербайджанской Республики от 8 февраля 2014 года.

Gülmar Qəmbərova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM RƏSMİ DÖVLƏT SİYASƏTİ VƏ İDEOLOGİYASI KİMİ

Açar sözlər: multikulturalizm, siyasət, ideologiya, mədəniyyət

Ключевые слова: мультикультурализм, политика, идеология, культура

Keywords: multiculturalism, politics, ideology, culture

Multikulturalizm müxtəlif etnik, dini və mədəni qrupların bir arada harmoniya içində yaşamasını təmin edən bir ideologiya və siyasət sistemidir. Azərbaycan tarixi, coğrafi mövqeyi və milli dəyərləri baxımından həmişə multikultural mühitə sahib olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul edilir və rəsmi ideologiya kimi formalaşdırılmışdır.

Azərbaycan tarix boyu müxtəlif xalqların və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan olmuşdur. Qədim dövrlərdən etibarən bu ərazidə türklər, farslar, ərəblər, yəhudilər, ermənilər, ruslar və digər etnik

qruplar birgə yaşamış və öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlamışlar. Azərbaycan coğrafi mövqeyi baxımından Qərb və Şərqi kəsişdiyi bir məkan kimi çoxmədəniyyətlilik ənənəsinə malik olmuşdur.

Azərbaycanın İslam, xristianlıq və yəhudilik kimi müxtəlif dinlərə məxsus icmaları əsrlər boyu dinc şəkildə yanaşı yaşamışdır. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında Azərbaycanın İpək Yolu üzərində yerləşməsi, eləcə də qədim şəhərlərinin beynəlxalq ticarət və mədəniyyət mərkəzləri olması xüsusi rol oynamışdır.

Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası multikulturalizmi rəsmi dövlət siyasəti və ideologiya kimi qəbul etmişdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi xətti çərçivəsində ölkədə milli azlıqların hüquqlarının qorunması və mədəni müxtəlifliyin saxlanılması üçün fundamental addımlar atılmışdır. Bu siyasət Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi dövründə daha da inkişaf etdirilmiş və Azərbaycan multikulturalizmin mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (1995) multikulturalizm və tolerantlıq prinsipləri təsbit olunmuşdur. Konstitusiyanın 25-ci, 44-cü, 45-ci və 48-ci maddələrində hər kəsin bərabər hüquqlara malik olduğu, milli azlıqların hüquqlarının qorunduğu və dini etiqad azadlığının təmin edildiyi vurğulanır.

Bundan əlavə, Azərbaycan hökuməti multikulturalizmin inkişafına yönəlmiş bir sıra qanunlar və dövlət proqramları qəbul etmişdir:

- “Dini etiqad azadlığı haqqında” Qanun – 1992-ci ildə qəbul olunmuşdur və 2011-ci ildə yenidən işlənmişdir.

- Milli azlıqların hüquqlarına dair dövlət proqramları – müxtəlif etnik və dini qrupların dil və mədəni irsinin qorunmasını nəzərdə tutur.

- “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Dil haqqında” Qanunu – ölkədə müxtəlif etnik qrupların ana dilində təhsil almaq hüququnu qoruyur.

Azərbaycan dövləti multikulturalizmi inkişaf etdirmək üçün müxtəlif institutlar və təşkilatlar yaratmışdır. Bu sahədə əsas qurumlardan biri Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM)-dir. BBMM 2014-cü ildə Prezident İlham Əliyevin fərmanı ilə yaradılmış və dünya miqyasında multikultural dəyərlərin təşviqinə yönəlmişdir. Bundan əlavə, Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi, Mədəniyyət Nazirliyi və Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) multikulturalizm siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır [2].

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi dünyanın müxtəlif universitetlərində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədrisini təşkil edərək ölkənin bu sahədəki uğurlarını beynəlxalq səviyyədə təqdim edir.

Azərbaycanda multikulturalizm gündəlik həyatın müxtəlif sahələrində özünü göstərir.

- Təhsil və elm sahəsində – ölkədə rus, gürcü, ləzgi, talış, tat və digər azlıqların ana dilində təhsil almasına imkan yaradılmışdır. Bakı Slavyan Universiteti və digər təhsil müəssisələrində multikulturalizm sahəsində ixtisaslaşmış fakültələr fəaliyyət göstərir.

- Dini tolerantlıq – Azərbaycan müsəlman, xristian və yəhudi icmalarının sülh şəraitində yaşadığı nadir ölkələrdən biridir. Bakı, Quba və digər şəhərlərdə müxtəlif dinlərə aid məbədlər yanaşı fəaliyyət göstərir.

- Mədəniyyət və incəsənət sahəsində – müxtəlif milli və dini qrupların festivalları, sərgiləri və tədbirləri mütəmadi olaraq təşkil edilir. Məsələn, Bakı Multikulturalizm Forumu, Dünya Dini Liderlərinin Sammiti, “Tolerance” Film Festivalı və digər tədbirlər bu siyasətin uğurla həyata keçirildiyini göstərir.

Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də yüksək qiymətləndirilir. BMT, UNESCO, Avropa Şurası və İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı ölkəmizin dini tolerantlıq və multikulturalizm siyasətini nümunəvi hesab edirlər. Azərbaycan 2016-cı ildə “Multikulturalizm ili” elan etmiş, bu çərçivədə müxtəlif beynəlxalq konfranslar və forumlar təşkil olunmuşdur.

Bundan əlavə, Bakı müxtəlif beynəlxalq tədbirlərə ev sahibliyi edir:

- Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumu
- İslam Həmrəyliyi Oyunları (2017)
- BMT-nin Sivilizasiyalar Alyansı Forumları [1,s.87]

Bu tədbirlər Azərbaycanı dünyada multikulturalizmin mərkəzi kimi tanıtmışdır.

Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti rəsmi dövlət ideologiyası kimi uğurla həyata keçirilir. Ölkə daxilində etnik və dini müxtəliflik qorunur, müxtəlif icmalar sülh və qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşayır. Azərbaycanın bu siyasəti beynəlxalq səviyyədə də təqdir edilir və model kimi qəbul olunur. Multikulturalizmin qorunması və inkişaf etdirilməsi ölkənin sabitliyinə və sosial harmoniyasına töhfə verməkdə davam edir.

Azərbaycan dövləti gələcəkdə də multikulturalizm siyasətini inkişaf etdirmək, dini və etnik müxtəlifliyi qorumaq və bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığı gücləndirmək niyyətindədir. Beləliklə, Azərbaycan multikulturalizmi həm tarixən, həm də müasir dövrdə ölkənin əsas milli ideologiyalarından biri kimi qalmağa davam edəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, BBMM, 2017.
2. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev yanvarın 10-da Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial- iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasındakı nitqi. http://azertag.az/xeber/Prezident_Ilham_Aliyev_Multikulturalizm_Azərbaycanda_heyat_terzidir-918878

Gulnar Zamanova
Azerbaijan University of Languages

AZERBAIJAN AS A MULTICULTURAL STATE: CHALLENGES AND SUCCESSES

Key words: *tolerance, Azerbaijan, multiculturalism, policy, ethnic groups*

Açar sözlər: *tolerantlıq, Azərbaycan, multikulturalizm, siyasət, etnik qruplar*

Ключевые слова: *толерантность, Азербайджан, мультикультурализм, политика, этнические группы*

The favorable multicultural environment in Azerbaijan made various peoples migrate here since ancient times. Currently, representatives of dozens of national minorities live amicably in the territory of Azerbaijan: russians, ukrainians, tats, kurds, belarusians, talysh, jews, turks, germans, lezgis, tatars, avars, georgians, udins, etc [1, p.96]. These ethnic minorities have been given the opportunity to use their own languages, create their own societies, and study in their own languages just like other major peoples. Despite their diversity in number, language, and religion, they are equal citizens of Azerbaijan.

The creation of a multicultural environment in Azerbaijan has historically been associated with the tolerant attitude of the Azerbaijani people towards minorities, not only by the statesmen who ruled the country. One of the signs of the tolerance of the Azerbaijani people is that when the Jewish people were persecuted by other nations, the Azerbaijani people did not turn their backs on them.

Since gaining independence, unlike many regional countries, the culture of national minorities and ethnic groups living in Azerbaijan has been preserved and developed as an integral part of the country's culture. National minorities have created their own cultural centers to preserve their historical and cultural traditions. As a result, dozens of national and cultural centers currently operate in Azerbaijan. Examples of such centers include the Talysh Cultural Center, the Kurdish Cultural Center (Ronai), the Lezgi Cultural Center (Samur), the Center for the Study of Lezgi Mythology, and others [1, p.96]

Like Canada, Australia, the Netherlands, and a number of other countries, Azerbaijan effectively regulates ethnic and cultural diversity in society through a policy of multiculturalism. The main indicator of this success is the absence of any ethnic or religious conflicts in the country. It is no coincidence that Azerbaijan is considered one of the world's main centers of multiculturalism. Today the terms "Multiculturalism Model of Azerbaijan" or "Azerbaijani Multiculturalism Model" have been introduced into political lexicon and scientific literature.

The foundation of the multiculturalism policy in Azerbaijan was laid by national leader Heydar Aliyev. National leader emphasized the sense of unity among all citizens, regardless of their ethnic or

religious affiliation, based on their belonging to the single Azerbaijani state. "The multinational composition of the Azerbaijani population is our wealth, our advantage. We value it and will preserve it." As a result of his efforts, multicultural and tolerant values were legally reflected in the Constitution. The Constitution of the Republic of Azerbaijan ensures the principles of tolerance and multiculturalism on a legal basis. It affirms that all citizens have equal rights and that everyone, regardless of their religious or ethnic affiliation, has the right to live freely and safely. Articles 25, 47, 18, and 48 of the Azerbaijani Constitution further confirm this [3, p.48].

Today, the policy of multiculturalism is successfully continued by President Ilham Aliyev. This is reflected in both domestic and foreign policy. The establishment of the Baku International Multiculturalism Center in Azerbaijan, the holding of the intercultural conference "Baku Process" in Azerbaijan, and the declaration of 2016 as the "Year of Multiculturalism" are the results of Ilham Aliyev's initiative [3, p.52].

Regarding the guarantee of religious freedoms in the Republic of Azerbaijan, President Ilham Aliyev stated at the opening of the Heydar Mosque in Baku in December 2014: "All religious freedoms are fully ensured in Azerbaijan. I believe this is a field of great importance for our overall development. Religious and belief freedoms are fully guaranteed in Azerbaijan". Today, along with mosques, Jewish synagogues and churches operate freely in Azerbaijan. Also, the absence of anti-semitism in Azerbaijan throughout history and the safe living of Jews here confirm this[2].

References:

1. Ahmadova E. Multiculturalism and the rights of national minorities: analysis of Canada and Azerbaijan.p.93-98// https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/13.pdf
2. Nəcəfov E. (16 fevral 2018). Multikulturalizm Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin mühüm istiqamətidir. "Azərbaycan" qəzeti
3. Kamal A. (və digərləri). "Azərbaycan multikulturalizmi". Bakı-2017, səh.416

Günay Bədəlzadə
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu

ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYASINDA TƏHİLİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: inklüziv təhsil, multikulturalizm, əlilliyi olan şəxslərin integrasiyası, xüsusi təhsil, sosial bərabərlik

Key words: inclusive education, multiculturalism, integration of people with disabilities, special education, social equality

Ключевые слова: Инклюзивное образование, мультикультурализм, интеграция людей с инвалидностью, специальное образование, социальное равенство

Multikulturalizm mürəkkəb bir anlayışdır və cəmiyyətlərdə artan etnik və irqi müxtəlifliyi əks etdirir. Bu, fərdi mədəni kimlikləri və müxtəlif mədəniyyət qrupları arasındakı qarşılıqlı əlaqələri, həmçinin hökumətlərin və təşkilatların bu müxtəlifliyə necə siyasət və təcrübələrlə cavab verdiklərini əhatə edir.

Multikultural təhsil anlayışı, "ayrı amma bərabər" prinsipinin vətəndaş hüquqları hərəkatı ilə qarşıdurma yaşadığı dövrə qədər uzanır. Multikultural təhsil, həm təhsil sahəsində inqilab, həm də cəmiyyətdə dəyişiklik yaratma strategiyası kimi diqqətə cəlb olunur. Multikultural təhsildəki dəyişikliklər, kurikulumun dekolonizasiyasını, yeni və müxtəlif tədris və öyrənmə vasitələrinin istifadəsini, adətən ayrı-seçkiliyə məruz qalan qrupların təhsilə daxil edilməsini və sinif otağı mühitinin dəyişdirilməsini əhatə edir.

Bütün müxtəlif təriflər olsa da, ortaq ideallar multikultural təhsilin anlaşılmasına əsas verir. Əlbəttə, bəzi prinsiplər fərqli müəllimlərə və şagirdlərə diqqət yetirir, digərləri isə çox daha "makro" bir yanaşmaya sahibdir. Multikultural təhsil tərifləri mövzu, metodologiya və əlaqəli qrup məsələlərinə geniş şəkildə fərqlənir. Bu fəsilin əsas vurğusu multikultural təhsilin mənası üzərindədir və multi-

kultural təhsili "bir fikir, bir təhsil islahatları hərəkəti və təhsil müəssisələrinin strukturunu dəyişdirmək məqsədi güdən bir proses" olaraq təyin edir.

Nieto (1996) görə, multikultural təhsilin ən geniş tərif, təhsil sisteminin hər bir fəaliyyət sahəsinə, o cümlədən siyasət, heyət, kurikulum, pedaqogika, qiymətləndirmə, şagird iştirakçılığı, valideynlərin iştirakı və icma iştirakını əhatə edən çevriliş prosesi kimi təqdim edilir. [1.] Buna görə də, multikultural təhsilin irəliləməsi vacibdir, bu da təhsil bərabərliyi, sosial ədalət və təhsil məlumatlarının yayılmasına həsr olunmuş cəmiyyət prinsiplərinə əsaslanır. Bu, bütün şagirdlərin potensiallarını tam şəkildə reallaşdırmalarına imkan verir və bizə sosial cəhətdən şüurlu və canlı bir cəmiyyət olmağı, həm ölkə daxilində, həm də sərhədlərini aşaraq təklif edir. Siyasi baxımdan, multikulturalizm, cəmiyyətdəki müxtəlif mədəniyyətlərdə bərabər hörmətə sahib olan və mədəni transformasiyaların təşviqi və saxlanması məsələsi kimi yanaşılır.

Multikulturalizm ideyası, bir şəxsin sadıqlığı və kimliyinin milli məhdudiyyətləri aşdığını və öhdəliklərinin daha geniş bir insanlıq vizyonuna bağlı olduğunu irəli sürür. əlavə edir ki, cəmiyyətlər öz mədəni təsirlərinin bəzi sistemlərindən qaça bilməzlər. Multikulturalizmi qəbul edən şəxs, əsasən sosial şəraitə, ümumbəşəriyyətə və müxtəlif mədəni təcrübələrə bağlı olan öz təsdiqlənməsinin ilkin inkişafına daxili olaraq imkan verir. Bu şəxs həmçinin bütün insanların əsas birliyinə intellektual və ifadəli şəkildə sadıqdır. Eyni şəkildə, multikultural şəxs müxtəlif cəmiyyət qrupları arasındakı mədəni fərqləri müəyyənləşdirir, qiymətləndirir və bu fərqlərlə əlaqə qura bilər. Multikultural siniflər, xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdləri adi təhsil sistemində qəbul edə bilər. [2]

Xüsusi təhsil proqramlarının inklüziv və multikultural yanaşmalara uyğunlaşdırılması, hər bir şagirdin fərqli ehtiyaclarını nəzərə alaraq, həm də mədəni müxtəlifliyi və bərabərliyi təşviq edən bir yanaşmadır. Bu, şagirdlərin fərqli mədəniyyətlərdən, dillərdən və etnik mənşələrdən gəlmələrini nəzərə alaraq onların təhsil hüquqlarını təmin edir və sosial bərabərliyi təşviq edir. Bunun üçün aşağıdakı addımlar vacibdir:

1. Kurikulumun uyğunlaşdırılması: Xüsusi təhsil proqramları, şagirdlərin fərdi ehtiyaclarına uyğun şəkildə, həm inklüziv, həm də multikultural yanaşmaları əks etdirən kurikulumlarla təmin edilməlidir. Bu, şagirdlərə müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumat vermək, fərqli dilləri, ənənələri və sosial strukturları anlamağa kömək etmək məqsədini güdür.

2. Fərdiləşdirilmiş təhsil yanaşmaları: Hər şagirdin fərdi ehtiyaclarına uyğun tədris planları hazırlanmalıdır. Bəzi şagirdlər xüsusi yardıma ehtiyac duyduqda, bu yardımlar, multikultural təhsil prinsiplərinə uyğun şəkildə təqdim edilməlidir. Məsələn, xüsusi təhsil ehtiyacı olan şagirdlərə multikultural mədəniyyətlər haqqında məlumat verən dərslər təşkil edilə bilər.

3. Təlim və resursların fərdiləşdirilməsi: Müəllimlərin və təhsil işçilərinin inklüziv və multikultural təhsil haqqında məlumatlı olmaları vacibdir. Müəllimlərə bu mövzuda xüsusi təlimlər verilməli və tədris materialları müxtəlif mədəniyyətləri təmsil edən, fərqli ehtiyaclara cavab verən resurslarla təmin olunmalıdır.

4. İcma və valideynlərin iştirakı: Xüsusi təhsil proqramlarının uğuru, icma və valideynlərin iştirakına əsaslanır. Mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq və dəstək, təhsil prosesini zənginləşdirir. Valideynlərin və icma üzvlərinin multikultural təhsilin tərəfdarı olmaları, şagirdlərin uğurlu inteqrasiyasına kömək edəcəkdir. [3]

5. Sosial bərabərlik və təhsil haqqı: Multikultural yanaşma, təhsilin hər bir şagirdə bərabər imkanlar yaratmasını təmin etməlidir. Bu yanaşma, müxtəlif mədəni və etnik qrupların təhsil hüquqlarını təmin edərək sosial ədalət və bərabərlik prinsipinə əsaslanır.

Bu yanaşma, həmçinin xüsusilə müasir cəmiyyətlərdə mədəniyyətlərarası anlayışı və qarşılıqlı hörməti təşviq edərək, fərqli mədəniyyətlərin təhsil sistemində inteqrasiyasını təmin edir. Əlilliyi olan şəxslərin sosial inteqrasiyasında multikultural dəyərlərin əhəmiyyəti böyükdür, çünki bu dəyərlər fərqlilikləri qəbul etməyə və hörmət etməyə əsaslanır. Multikulturalizm, əlilliyi olan şəxslərə bərabər imkanlar yaradır və onların təhsil, iş və sosial həyatda aktiv iştirakını təmin edir. Bu yanaşma, cəmiyyətdə daha inklüziv və ədalətli bir mühitin formalaşmasına kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. Banks, J. A. & Banks, C. A. M. (Eds.) (2004). Multicultural education: Issues and perspectives (5th Ed.). Hoboken, NJ: John Wiley & Sons
2. Nieto, S. (2004). Affirming diversity: The sociopolitical context of Multicultural Education (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon.

3. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation. (2000). Inclusive education and education for all: A challenge and a vision (Draft). Paris: UNESCO.

Ləman Babayeva
Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

AZƏRBAYCANDA MÜXTƏLİF XALQLARI VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİ TƏMSİL EDƏN MUZEYLƏR

Açar sözlər: Muzey, tolerantlıq, mədəniyyət

Ключевые слова: Музей, толерантность, культура

Key words: Museum, tolerance, culture

Azərbaycan tarixin bütün dövrlərində müxtəlif tayfa, qəbilə və xalqları öz ərazisinə cəlb etmişdir. Bu gün Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsi azərbaycanlılardan və ölkənin müxtəlif bölgələrində yaşayan 30 adda millət və etnik qruplardan ibarətdir.

1992-ci ildə imzalanmış “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıq, azsaylı xalq və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətlərinin inkişafı üçün dövlət yardımı haqqında” fərmana əsasən onlar Azərbaycanın bərabərhüquqlu vətəndaşları hesab edilir.

Azərbaycanda milli azlıqların müxtəlif məsələləri ilə məşğul olan çoxlu sayda qeyri-hökumət təşkilatları, mədəniyyət mərkəzləri, ictimai birliklər fəaliyyət göstərir. Həmçinin milli azlıqların dillərində müxtəlif qəzet və jurnallar nəşr olunur. Azərbaycanda tədrisi rus dilində, ləzgi dilində, talış dilində aparılan məktəblər fəaliyyət göstərir.

Bu gün Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində etnik qrupların, millətlərin mədəniyyətlərini sərgiləyən biləcəkləri muzeylər fəaliyyət göstərir. Bu muzeylər Azərbaycanın, azərbaycanlıların müxtəlif xalqlara onların mədəniyyətlərinə hörmətin göstəricisidir.

Azərbaycanda yaşayan, yaşamış müxtəlif xalqlara hər bir sahədə tolerant davranıldığı kimi, onların mədəniyyət nümunələrinin qorunmasına, saxlanılmasına və gələcək nəsillərə ötürülməsinə də şərait yaradılmışdır. Bu təşəbbüs Azərbaycanda müxtəlif muzeylər tərəfindən həyata keçilir.

Muzey ötən əsrlərə şahidlik edən, mühüm tarixi mənbə sayılan eksponatları komplektləşdirən, qoruyan, nümayiş etdirən, tədqiq edən sənət məbədidir. Bu gün Azərbaycanda müxtəlif profilli 200-dən çox muzey fəaliyyət göstərir. Bu muzeylərdə Azərbaycan xalqının, dünyanın müxtəlif xalqlarının, həmçinin Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların da maddi-mədəniyyət nümunələri qorunub-saxlanılır. Azərbaycanın multikulturalizm siyasəti belə muzeylərin formalaşmasından da yan keçməmişdir.

Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların öz mədəniyyətlərini qoruyub saxlaya, nümayiş etdirən biləcəyi muzeylərdən biri 2020-ci ildə Qubada dağ yəhudilərinin yaşadığı Qırmızı qəsəbədə açılmış muzeydir. Qırmızı qəsəbə, dünyada yalnız yahidilərin yaşadığı nadir qəsəbələrdən biridir. XIX əsrə aid Karcoq sinaqoqunda yerləşən muzey dağ yəhudilərinə məxsus dünyada ilk və yeganə muzeydir[7]. Muzeyin daimi ekspozisiyasında dağ yəhudilərinin adət ənənələrini, məişətini, tarixlərini əks etdirən müxtəlif guşələrdə eksponatlar nümayiş etdirilir. Burada Ravvinlərin xatirəsi böyük ehtiramla anılır və onların bioqrafiyaları Dağ Yəhudiləri muzeyində əsas yer tutur. Muzeyin ən əsas guşələrindən biri Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Albert Aqarunova həsr edilmiş guşədir.

Muzey ümumbəşəri dəyərlərin ötürülməsini hədəfləyir və bununla da dağ yəhudilərinin tək maddi və mənavi mədəniyyəti haqqında bilik mənbəyi kimi yox, eyni zamanda millətlərə və dinlərə dialoq üçün bir yer də təmin edəcəkdir. Muzeyin qapıları millətdən və dinindən asılı olmayaraq dəyərlərimizi bölüşmək istəyən hər kəs üçün açıqdır.

Quba rayonunda həmçinin, Quba Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində tarixən bu ərazidə yaşamış müxtəlif etnik qrupların ləzgilərin, tatların, dağ yəhudilərinin, buduqluların, rutulların, xınalıqlıların həyat tərz, adət-ənənələri və mədəni irsi haqqında məlumatlar təqdim olunur.

Azərbaycanın azsaylı xalqları içərisində özünəməxsus etnoqrafik xüsusiyyətləri ilə seçilən xınalıqlılar xüsusi yer tutur. Dünyada yeganə, özlərinə xas Xınalıq dilinə mənsub bu xalq Qubanın Xınalıq kəndində

yaşayırlar. Qafqaz Albaniyasının qədim tayfalarından olan xınalıqlıların dinləri islamdır. Xınalıqlıların mədəni mühiti və köç yolu 2023-cü ildə UNESCO-nun Dünya irsi olaraq qeydiyyatda alınmışdır.

Xınalıqda xınalıqlıların etnoqrafiyasını, tarixini əks etdirən, qoruyub-saxlayıb, nümayiş etdirən Xınalıq Tarix-Etnoqrafiya muzeyi fəaliyyət göstərir. Muzey 2001-ci ildə kənd sakinlərinin təşəbbüsü ilə yaradılmışdır. İki zalda ibarət olan muzey ekspozisiyasında xınalıqlara aid müxtəlif məişətdə istifadə etdikləri əşyalar, xalçalar, əlyazmalar, geyimlər nümayiş etdirilir [5].

Azərbaycanda məskən salmış azsaylı xalqlardan olan talışların özlərinə xas mədəniyyətləri, adət-ənənələri var. Hələ Çar Rusiyası dövründə aparılan araşdırmalarda talışların etnik xüsusiyyətlərinə görə pornaimlər, alarlar, orandlılar, zuvandlılar olmaqla müxtəlif tirələrə bölündüyü qeyd edilir. Maraqlıdır ki, Lerikin ucqar dağlıq ərazisində məskunlaşan zuvandlıların özləri də dıgılilər və piranlılar olmaqla iki yerə bölünürlər. Bu qruplar təkcə etnoqrafik xüsusiyyətlərinə görə deyil, həm də həyat tərzlərinə, məişət xüsusiyyətlərinə görə də bir-birlərindən fərqləndirildilər [3].

Talışlar həm də uzun ömürlü olmaları ilə tanınırlar. Bu gün Lerikdə Azərbaycanda və dünya ilk bu tipli muzey hesab edilən Uzunömürlülər muzeyi fəaliyyət göstərir. Muzey 1991-ci ildən fəaliyyət göstərir. Muzeyin hal-hazırda yerləşdiyi binada olan ekspozisiyası 2010-cu ildə açılmışdır. Binada 2 ekspozisiya salonu və 1200-dən çox eksponat var. Muzeydə 168-il ömür sürmüş Şirəli Müslümova, 150 il yaşamış Məcid Ağayevə, 134 il yaşamış Qızıl Quliyevaya və digər uzunömürlülərə aid foto şəkillər, onların şəxsi əşyaları, yaşlarını əks etdirən müxtəlif sənədlər, sağlıqlarında onlar haqqında müxtəlif qəzet və jurnallarda çıxan məlumatlar, xarici ölkələrdən onlara göndərilən məktublar qorunub-saxlanılır və nümayiş etdirilir. Muzey daima müxtəlif ölkələrdən gələn turistlərin diqqətini cəlb edir.

Azərbaycanın tolerant ölkə olaraq burada yaşayan, yaşamış xalqların dininə, dilinə, adət-ənənələrinə hörmət edildiyi kimi onların tarixi şəxsiyyətlərinə, ədəbi mütəfəkkirlərinə də hörmətlə yanaşılır.

Azərbaycanın Qusar şəhərində görkəmli rus şairi, yazıçısı və dramaturqu M.Y. Lermontovun ev muzeyi yerləşir. M.Y. Lermontov 1837-ci ildə Rusiyadan sürgün olunduğu vaxt bir müddət Qusar şəhərində hal-hazırda onun ev muzeyi kimi fəaliyyət göstərən evdə yaşamışdır.

Rus əsilli, dünya şöhrətli violençelistlər olan Leopold və Mstislav Rostropoviçlərin ev-muzeyi Bakı şəhərində yerləşir. Muzeyin ekspozisiyasında Mstislav Rostropoviçin uşaqlıq, gənclik, tələbəlik illərinə aid materiallar, onun atası Leopold Rostropoviçin oğluna yazdığı məktub xüsusi maraq doğurur. Muzeyin ekspozisiyası iki hissəyə ibarət qurulub. Birinci hissədə ailənin yaşadığı evin interyeri, o dövrdəki mühit əks etdirilib. İkinci hissədə isə Mstislav Rostropoviçin yaradıcılığını əsk etdirən audio kasetlər, diskler, sənədlər nümayiş etdirilir.

Azərbaycanda yerləşən maraqlı muzeylərdən biri də Göygöl şəhərində yaşamış sonuncu alman olan Viktor Klyana məxsus ev muzeyidir. Viktor Klyan Göygöl şəhərində anadan olub. Onun yaşadığı ev babası Yoşua Klayn tərəfindən 1886-cı ildə tikilib. İxtisasca radiotexnik olan Viktor Klayn ömrünün son gününə kimi bu evdə yaşayıb. Ölümündən əvvəl o, yaşadığı evi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Almaniya səfirliyinə vəsiyyət edib. 2007-ci ildə Göygöldə vəfat edib, orada alman qəbristanlığında dəfn edilib.

Viktor Klaynın evi və içindəki əşyalar olduğu kimi qorunub saxlanılır. Ev öz interyeri ilə birlikdə, Azərbaycanda yaşamış almanların mədəniyyəti, məişəti haqqında məlumat verir.

XIX əsrdə alman mühacirləri tərəfindən inşa edilmiş Müqəddəs İohann kilsəsinin binasında ekspozisiyası yerləşən Göygöl rayon tarix-diyarşünaslıq muzeyində buranın yerli əhalisinin həyatını, məişətini əks etdirən eksponatlarla yanaşı, burada vaxtı ilə yaşamış almanların da həyat tərzini, məişətini, mədəni irsini əks etdirən eksponatlar var.

Azərbaycanda məskunlaşmış ən qədim xalqlardan biri sayılan udinlərin burada yaşadığı əsas ərazilər Oğuz şəhəri, Qəbələnin Nic qəsəbəsidir. Xristian dininə etiqad edən udinlər həmçinin Rusiya, Gürcüstan, Qazaxıstan və Ukraniya ərazilərində də məskunlaşmışlar. Qəbələnin Nic kəndində “Azərbaycan Udi ocağı” adlı tarixi etnoqrafik muzey fəaliyyət göstərir. Muzeydə udinlərin mədəniyyətinə, məişətinə aid eksponatlar buraya gələn turistlərin diqqətini cəlb edir.

Həmçinin etnik azlıqların yaşadıkları bölgələrin muzeylərində Astara Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində, Lerik Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində, Lənkəran Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində, Qusar Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində, Zaqatala Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində, Qəbələ Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində və digər muzeylərdə bu xalqlara məxsus etnoqrafik eksponatlar görmək olar.

Bütün bu muzeylər Azərbaycanda müxtəlif mədəniyyətlərə, xalqlara hörmətin göstəricisi sayılır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm nazirliyi “Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların adət və ənənələrinin təbliğində kitabxanaların rolu”. Bakı 2012
2. Adilxan Bayramov. Sənət məbədləri fədailəri. Bakı 2015.
3. Qəmərsah Cavadov. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları: tarix və müasirlik. Bakı 2000.
4. Niyaz Niftiyev. Azərbaycanı birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı 2015
5. Sabir Əmirxanov. Xalq qəzeti. Bakı 2008, 8 yanvar, s 5

Nigar Dünyamalılı Azərbaycan Dillər Universiteti

PAKİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİ

Açar sözləri: *əməkdaşlıq, beynəlxalq kontekst, humanitar münasibətlər*

Key words: *cooperation, international context, humanitarian relations*

Ключевые слова: *сотрудничество, международный контекст, гуманитарные отношения*

Pakistan İslam Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasındakı münasibətlər post-sovet dövrünün regional əməkdaşlıq modelləri çərçivəsində diqqətəlayiq və nümunəvi bir təcrübə kimi dəyərləndirilə bilər. Bu münasibətlər zamanla sırf diplomatik çərçivədən çıxaraq çoxşaxəli və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bu tərəfdaşlıq, siyasi, iqtisadi, hərbi və mədəni sahələrdə genişlənərək, iki ölkənin bir-birinə qarşılıqlı etimad və dəstək üzərində qurulan əlaqələrinin gücünü və davamlılığını nümayiş etdirir.

Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən dərhal sonra Pakistan bu müstəqilliyi tanıyan ilk dövlətlərdən biri olmuşdur. Bu addım, Pakistanın Azərbaycanın suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə verdiyi prinsipial dəstəyin bariz göstəricisi olmuşdur. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü və Qarabağ münaqişəsi kontekstində Pakistanın sərgilədiyi mövqe xüsusi diqqətə layiqdir. Pakistan, Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsini heç zaman legitim saymamış, beynəlxalq səviyyədə Azərbaycan mövqeyini açıq şəkildə dəstəkləmiş və bu günə qədər Ermənistanı rəsmi olaraq tanımamışdır. Bu faktlar, iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin strateji xarakterini və uzunmüddətli sabitliyini göstərir.

Bu münasibətlər təkcə siyasi deklarasiyalarla məhdudlaşmır, eyni zamanda beynəlxalq platformalarda konkret əməkdaşlıqla müşayiət olunur. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT), Qoşulmama Hərəkatı və digər beynəlxalq təşkilatlarda iki ölkənin nümayəndələri arasında həmrəylik nümayiş etdirilir. Azərbaycan və Pakistan liderləri arasında baş tutan yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər, ikitərəfli hökumətlərarası komissiyaların fəaliyyəti, parlamentlərarası əməkdaşlıq və mütəmadi olaraq keçirilən siyasi məsləhətləşmələr bu münasibətlərin dərinliyini və çoxşaxəlililiyini əks etdirir. Xüsusilə 2020-ci ildə baş verən Vətən müharibəsi zamanı Pakistanın Azərbaycanın ədalətli mövqeyinə verdiyi açıq siyasi və ictimai dəstək tərəfdaşlığın qardaşlıq və strateji təməllərə söykəndiyini bir daha sübut etmişdir.

İqtisadi əlaqələr baxımından baxıldıqda, iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsinin mövcud səviyyəsi hələ də istənilən göstəricilərə çatmasa da, bu sahədə böyük potensial mövcuddur. Pakistan və Azərbaycan hökumətləri enerji, informasiya texnologiyaları, kənd təsərrüfatı, tekstil, səhiyyə və nəqliyyat-logistika sahələrində əməkdaşlıq imkanlarını dəyərləndirməkdə maraqlıdır. Ticarət və iqtisadi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün birgə işgüzar forumlar, sərgilər və ticarət nümayəndə heyətlərinin mübadiləsi artırılır. Həmçinin, Pakistanın Qvadar limanı ilə Azərbaycanın Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri arasında bağlantı imkanları logistika sahəsində yeni əməkdaşlıq istiqamətləri vəd edir.

Hərbi sahədə əməkdaşlıq isə ikitərəfli münasibətlərin daha bir strateji sütununu təşkil edir. Pakistan və Azərbaycan arasında hərbi təlimlər, müdafiə sənayesi məhsullarının alınması, hərbi ekspertiza və təcrübə mübadiləsi üzrə əməkdaşlıq güclənməkdədir. Azərbaycanın bir sıra zabit və hərbi qulluqçuları Pakistanın nüfuzlu hərbi təhsil müəssisələrində təhsil alır. Bu, gələcəkdə hər iki ölkənin

silahlı qüvvələri arasında daha sıx koordinasiyanın təmin olunmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda, müdafiə sənayesində birgə layihələrin həyata keçirilməsi perspektivləri də müzakirə olunmaqdadır.

Mədəni və humanitar əməkdaşlıq da Pakistan–Azərbaycan münasibətlərinin vacib tərkib hissəsidir. Hər iki ölkənin ortaq İslam dəyərlərinə və mədəni irsinə söykənən münasibətləri, xalqlar arasında yaxınlıq və anlayışın formalaşmasına xidmət edir. Tələbə mübadiləsi proqramları, birgə mədəniyyət günləri, təhsil sahəsində anlaşımlar, elmi konfranslar və incəsənət sərgiləri iki ölkə arasında sosial və humanitar münasibətləri dərinləşdirir. Azərbaycan universitetlərində pakistanlı tələbələrin, həmçinin Pakistan ali məktəblərində azərbaycanlı tələbələrin təhsil alması gələcək nəsillər arasında qarşılıqlı anlayış və dostluq bağlarının möhkəmlənməsinə zəmin yaradır.

Bütün bu faktlar və inkişaf meyilləri fonunda demək olar ki, Pakistan və Azərbaycan arasında münasibətlər təkcə ikitərəfli müstəvidə deyil, həm də daha geniş regional və beynəlxalq kontekstdə əhəmiyyətli rol oynayır. Hər iki dövlətin qarşılıqlı dəstəyə əsaslanan diplomatik əlaqələri, ortaq maraqları və geosiyasi baxışları, bu münasibətləri daha da dərinləşdirmək üçün əlverişli zəmin yaradır. Xüsusilə Cənubi Qafqaz və Cənubi Asiya regionlarının təhlükəsizliyi və sabitliyi üçün bu əməkdaşlıq modelinin genişlənməsi yeni regional inteqrasiya formatlarının formalaşmasına da töhfə verə bilər.

Nəticə olaraq, Pakistan və Azərbaycan arasındakı münasibətlər uzunmüddətli strateji tərəfdaşlıq modeli kimi xarakterizə olunur. Ortaya qoyulan qarşılıqlı hörmət, dəstək və əməkdaşlıq ruhu bu əlaqələrin gələcəkdə daha da möhkəmlənəcəyini göstərir. Geosiyasi dəyişikliklərin və yeni çağırışların artdığı dövrdə bu iki dost və qardaş ölkənin birgə fəaliyyəti regional və beynəlxalq arenada mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayilov, E. (2021). Geopolitical Dynamics of Azerbaijan–Pakistan Relations. *Caucasus International Journal*.
2. Bayramov, A. (2020). The Role of Pakistan in the Nagorno-Karabakh Conflict. *Eurasian Review*.

Orkhan Nəbiyev
Azerbaijan University of Languages

THE DECLINE OF MULTICULTURAL VALUES IN THE WAKE OF THE GLOBAL POPULIST WAVE: NEW CHALLENGES FOR AZERBAIJAN

Keywords: *Multiculturalism, populism, national identity, digital disinformation, Azerbaijan*

Açar sözlər: *Multikulturalizm, populizm, milli kimlik, rəqəmsal dezinformasiya, Azərbaycan*

Ключевые слова: *Мультикультурализм, популизм, национальная идентичность, цифровая дезинформация, Азербайджан*

Since the early 21st century, the global rise of populism has posed a growing threat to liberal norms and multicultural values. Characterized by anti-elitist rhetoric and claims to represent the "real people" against the "corrupt elite," populism challenges the principles of inclusiveness and diversity [1]. As Cas Mudde puts it, populism is a "thin-centered ideology" [2] that can be easily adapted to serve exclusionary narratives. J-W. Müller highlights its tendency to claim a monopoly on moral representation—the belief that only the populist truly speaks for the "real" nation [3].

Populism's emotional appeal, rooted in fear and anger, has been amplified by digital platforms [4]. This style, emphasizing strong feelings and divisions, has undermined liberal democratic frameworks and contributed to a rollback of multicultural policies in several democracies, particularly in Europe and North America.

Azerbaijan, with its historical legacy of intercultural coexistence and strong state commitment to multiculturalism, is not immune to this global ideological shift [5]. This paper examines the risks posed by populism to Azerbaijan's multicultural identity, including the erosion of cosmopolitan values, the dangers of online radicalization, and increased geopolitical polarization.

Contemporary populism combines anti-elitism, nativism and appeals to "the people," often targeting marginalized "others." It thrives on emotional narratives and fear-based mobilization, constructing binaries of "us" vs. "them" [6]. Recent studies have shown that when amplified by digital media, such strategies drive rapid ideological shifts, especially among young people [7].

Multiculturalism, by contrast, includes both the reality of diversity (descriptive) and the principle of inclusion and minority protection (normative) [8]. In liberal democratic thought—especially in the work of Kymlicka and Modood—it is tied to civic nationhood and minority rights [9]. Since 2010, however, Europe has witnessed a growing backlash against multiculturalism, often paralleling the rise of populist discourse [10].

Azerbaijan promotes multiculturalism as a core state ideology, rooted in centuries of coexistence among diverse ethnic and religious groups [5]. Institutions like the Baku International Multiculturalism Center and annual forums underscore its role in public diplomacy.

Yet the populist emphasis on homogeneous identity and suspicion of outside influences challenges this legacy. Social media powerfully shapes youth identity, sometimes clashing with inherited multicultural norms and fueling exclusionary trends [12]. Without civic education, Azerbaijan risks losing ideological balance.

While digital platforms offer many benefits, they also spread hate speech and radical content, politicized along ethnic and religious lines [13]. The Armenia–Azerbaijan conflict, though altered after the 2020 and 2023 military operations, continues to shape regional discourse. Although Azerbaijan has restored its territorial integrity, border delimitation and peace negotiations remain unresolved. In this environment, disinformation distorts reality. Although religious radicalization is limited, online ideological threats persist. Media literacy programs are essential for social cohesion.

The South Caucasus now faces heightened geopolitical interest from Russia, Turkey, and Iran. Populist leaders, inside and outside the region, may exploit tensions by externalizing threats and reinforcing exclusionary nationalism [14]. These dynamics risk deepening polarization and weakening prospects for regional cooperation.

Azerbaijan's commitment to multiculturalism is embedded in its institutions but must be reinforced in the face of global populism and digital manipulation.

To counter emotionally charged narratives, intercultural education must move beyond tolerance to foster empathy, civic responsibility, and critical thinking—especially among young people. These skills are crucial for resisting manipulation and maintaining cohesion. Azerbaijan also needs robust institutional frameworks to combat disinformation and hate speech. A national task force comprising educators, tech experts, and civil society actors could lead digital literacy initiatives and platform monitoring efforts while respecting individual freedoms.

The state must also continue cultivating an inclusive national identity rooted in its multicultural heritage. Public campaigns and education should emphasize diversity as a source of unity and resilience.

If ignored, populism could erode Azerbaijan's pluralistic character. This is not just a political challenge but a test of societal resilience. By promoting inclusive narratives and adapting to new realities, Azerbaijan can protect its democratic and multicultural future.

References:

1. Stockemer, D. (2023). *Populism and the Pandemic: A Comparative Analysis*. *Government and Opposition*, 1–21.
2. Mudde, C. (2004). *The Populist Zeitgeist*. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
3. Müller, J-W. (2016). *What is Populism?* University of Pennsylvania Press.
4. Paetzold, H., Behrens, J., & Baur, N. (2023). *Affective populism: How right-wing populist parties use emotions on Facebook*. *Information, Communication & Society*, 26(1), 164–182.
5. Aliyev, I. (2013). *Speech on Multiculturalism*. Retrieved from www.president.az.
6. Mudde, C., & Rovira Kaltwasser, C. (2017). *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press.
7. Norris, P., & Inglehart, R. (2021). *Cultural Backlash and the Rise of Populism: A Reassessment*. *Journal of Democracy*, 32(2), 145–159.
8. Vertovec, S., & Wessendorf, S. (Eds.). (2010). *The Multiculturalism Backlash: European Discourses, Policies and Practices*. Routledge.

9. Kymlicka, W. (1995). *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford University Press.
10. Banting, K., & Soroka, S. (2020). *Multiculturalism and Redistribution: Immigration, Diversity, and Social Solidarity in Advanced Democracies*. *Comparative Political Studies*, 53(9), 1423–1455.
11. Riaz, A. (2023). *Unwanted Foreigners: The Making of American Identity and the Logic of Exclusion*. Cornell University Press.
12. Bradshaw, S., Bailey, H., Howard, P. N., & Kollanyi, E. (2020). *Challenging Truth and Trust: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation*. Oxford Internet Institute.
13. Shiriyev, Z. (2023). *Geopolitical Shifts in the South Caucasus: Populism, Energy, and External Influence*. *Central Asian Survey*, 42(1), 78–96.

Əliyeva Pərvanə
Bakı Slavyan Universiteti

MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: Heydər Əliyev, tolerantlıq, multikulturalizm, beynəlxalq münasibətlər.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, толерантность, мультикультурализм, международные отношения.

Key words: Heydar Aliyev, tolerance, multiculturalism, international relations.

Ölkəmizdə multikulturalizm siyasətinin əsasını ümummilli lider Heydər Əliyev qoymuşdur. Ulu öndərin siyasi hakimiyyətə qayıdışı tarixi tolerantlıq ənənələrinin qorunması və ikişəfi üçün real şərait yaratdı. Ölkəmizdə yaşayan müxtəlif millətlərin, etnik azlıqların bərabərhüquqlu olması, onlara yerli əhali ilə müqayisədə fərq qoyulmaması ölkədə multikulturalizm siyasətinin uğurla həyata keçirilməsinin sübutu olmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev həmişə öz çıxışlarında Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olduğunu, etnik rəngarəngliyini və tolerantlığa böyük əhəmiyyət verməsini xalqımızın böyük sərvəti hesab etmişdir: “Azərbaycan əhalisinin çoxmilli tərkibi bizim sərvətimizdir, üstünlüyümüzdür. Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Azərbaycanlı sözü bizi həmişə birləşdirib”. [2]

Ümummilli lider Heydər Əliyev və multikulturalizm illər keçdikcə örnək rolunu oynamışdır. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının multikulturalizm siyasətinin, müasir beynəlxalq münasibətlərin uğurla həyata keçirilməsi Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ulu öndərin davamçısı, cənab İlham Əliyev tərəfindən ölkəmiz dünyaya tolerantlıq nümunəsi kimi təqdim olunur. Ölkəmizdə mövcud olan yüksək multikultural dəyərlər, tolerantlıq, bütün dünyəvi dinlərin sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərməsi Azərbaycanın xarici imicini formalaşdırır və eyni zamanda, bir vizit kart rolunu oynayır. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə Prezident İlham Əliyevin bu sahədə apardığı uğurlu siyasəti nəticəsində Azərbaycan yüksək mədəniyyətə malik olan və tolerant dövlət kimi dünyada tanınır. Azərbaycanın müxtəlif humanitar sahələrdə təşkil etdiyi mütəmadi beynəlxalq toplantılar, konfranslar, tədbirlər buna sübutdur. Prezident İlham Əliyev beynəlxalq münasibətlər və multikultural dəyərləri, tolerantlıq siyasətini diqqətdən kənarda saxlamayıb, üstəlik, bu siyasəti Azərbaycan dövlətinin qarşıda duran ən prioritet məsələlərindən biri halına gətirib. Hər zaman etnik-mədəni prosesləri yaxından izləyib, onlara özlərinin layiq olduqları həddə dəyər verib. Tolerant mühitin inkişaf etdirilməsinə yalnız çıxışlarında toxunmaqla kifayətlənməyərək, bunu özünün əməli fəaliyyətində də dəfələrlə nümayiş etdirib. Cənab Prezident 2017-ci ildə BMT-nin Baş Assambleyasının 72-ci sessiyasının açılışındakı çıxışında Azərbaycanın multikultural həqiqətlərini dünyaya çatdırdı. [4]

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın multikultural ənənələrinin qorunub saxlanması, təbliği ilə bağlı Heydər Əliyev Fondu əhəmiyyətli layihələr həyata keçirir. Fondun prezidenti, UNESCO və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə keçirilən "Mədəniyyətlərarası dialoqda qadınların rolunun genişləndirilməsi", "Qloballaşma şəraitində mədəniyyətlərin

rolu", "Çoxmədəniyyətli dünyada sülh şəraitində birgə yaşama", "Azərbaycan-tolerantlıq məkanı" adlı tədbirlərdə multikulturalizm, insan hüquqları, tolerantlıq əsas mövzu olmuşdur.

Müasir beynəlxalq münasibətlərdə multikultural dəyərlərin yaşadılması sayəsində ölkəmiz daha da inkişaf edəcək və bütün dünya xalqları Azərbaycanı hər zaman nümunə kimi görəcəklər. Hal hazırda Azərbaycan dünyanın tanınmış multikulturalizm mərkəzlərindən biridir. Bütün etnik qrupların və dinlərin nümayəndələri Azərbaycanda sülh və harmoniya şəraitində yaşayırlar. Azərbaycanda 2016-cı il "Multikulturalizm İli", 2017-ci il isə "İslam Həmrəyliyi İli" elan olunmuşdur.

Ədəbiyyat:

1. Niftiyev N. Azərbaycan birgəyaşayış və multikulturalizm, Bakı 2015
2. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru – XXI əsrdə Azərbaycanda sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol, Bakı, Azər nəşr, 2016
3. Əmiraslanov Ə. Heydər ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti / "Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər" mövzusunda keçirilən konfrans materialları, Bakı, Azər nəşr, 2016.
4. Prezident İlham Əliyev BMT Sivilizasiyalar Alyansının 7-ci Qlobal Forumunda çıxışı / www.president.az

Рафиг Аббасов

Азербайджанский Университет Языков

ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В ШОС

Ключевые слова: ШОС, Средний коридор, межкультурный диалог

Keywords: SCO, Middle Corridor, intercultural dialogue

Açar sözlər: ŞƏT, Orta Dəhliz, sivilizasiyalararası dialoq

Как известно, в подписанной Астанинской декларации Совета глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества 2025 год объявлен Годом устойчивого развития, а председательство в ШОС на предстоящий период переходит к Китайской Народной Республике, где в 2025 году состоится 25-е заседание заседания Совета глав государств – членов ШОС. Азербайджан в настоящее время обладает в ШОС статусом партнера по диалогу. В 2016 году между Азербайджаном и организацией был подписан меморандум, отражающий традиционно приоритетные сферы сотрудничества, в числе которых борьба с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом, обеспечение региональной безопасности и стабильности. Кроме того, в центре внимания - поощрение межкультурного диалога, мультикультурализма и толерантности. Участие Азербайджана в такой авторитетной международной платформе, объединяющей Китай, Россию, Пакистан, Индию и страны Центральной Азии, очень важно с точки зрения продвижения повестки дня нашей страны, ее участия в региональных процессах и принятии решений. С другой стороны, это показатель значения, которое Азербайджан придает мультикультурализму. Наша страна наладила конструктивные двусторонние отношения практически со всеми странами - членами ШОС и успешно развивает эти связи из года в год. Другой фактор, повышающий значимость участия Азербайджана в ШОС - превращение нашей страны в важный международный транспортно-логический центр и его растущий вклад в запуск таких региональных коммуникационных проектов, как коридоры Восток - Запад и Север - Юг. В результате успешного продолжения стратегии, основа которой была заложена общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, Азербайджан стал главным мостом между Китаем и Европой – основным направлением грузоперевозок в мире. В связи с происходящими в мире и регионе геополитическими событиями Транскаспийский международный транспортный маршрут – Средний коридор стал кратчайшим и удобным маршрутом, соединяющим Европу и Азию через страны Центральной Азии и Каспийское море. Этот фактор, повышая значимость Среднего коридора, предлагает уникальные возможности с точки зрения дальнейшего развития сотрудничества между стра-

нами, расположенными в обширном регионе. Участие Азербайджана в саммите такой авторитетной структуры, как Шанхайская организация сотрудничества, является показателем глубокого уважения к личности Президента Ильхама Алиева, который приобрел в мире большой авторитет как решительный и дальновидный лидер. Участие Азербайджана в этом мероприятии также можно считать наглядным подтверждением того, что наша страна играет роль важного моста между Востоком и Западом во всех сферах. Президент Азербайджана Ильхам Алиев в своем недавнем интервью китайскому телеканалу CGTN в Давосе отмечал, что со всеми государствами-членами ШОС Азербайджан имеет очень хорошие и дружеские отношения. И главные вопросы, над которыми мы сейчас активно работаем – с Китаем и странами Центральной Азии, – это проекты по транспортной взаимосвязанности. Поскольку Азербайджан расположен на маршруте с Востока на Запад, уже оснащенном современной и развитой транспортной инфраструктурой. Президент Азербайджана Ильхам Алиев участвовал в Саммите Шанхайской организации сотрудничества, состоявшемся в сентябре 2022 года в узбекском городе Самарканд. На Саммите, посвященном теме «Укрепление многостороннего диалога – стремление к устойчивому миру и развитию», главы государств и правительств стран-членов ШОС обсудили широкий спектр актуальных вопросов, касающихся политического, торгово-экономического, культурно-гуманитарного сотрудничества в рамках организации. Была подписана Самаркандская Декларация Шанхайской организации сотрудничества. В своем выступлении Президент Ильхам Алиев в частности отметил транзитные и транспортно-логистические возможности Азербайджана. Азербайджан вносит весомый вклад в запуск региональных коммуникационных проектов, таких как коридоры Восток-Запад и Север-Юг. В настоящее время Бакинский международный морской торговый порт имеет грузопропускную способность 15 миллионов тонн в год, которая может быть увеличена до 25 миллионов тонн. За первые 7 месяцев 2022 года транзит через территорию Азербайджана увеличился почти на 50 процентов. Азербайджан обладает крупнейшим гражданским грузовым флотом в Каспийском бассейне, насчитывающим 52 судна. Бакинский судостроительный завод может производить все типы судов. За последние 20 лет в Азербайджане построены или капитально отремонтированы автомобильные дороги протяженностью 19 тысяч километров, железные дороги длиной 1400 километров. Урегулирование карабахского конфликта в конце 2020 года создало новые возможности для развития транспортно-коммуникационных проектов в нашем регионе. После открытия Зангезурского коридора он еще больше увеличит транспортные возможности стран региона и будет выгоден для всех стран, расположенных вдоль этого маршрута. Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев в июле 2024 года принял также участие в Саммите стран – членов Шанхайской организации сотрудничества, проводимом в формате «ШОС+», который состоялся в столице Казахстана Астане. В ходе Саммита, который проходил под лозунгом «Укрепление многостороннего диалога - стремление к устойчивому миру и развитию» была принята Астанинская декларация Шанхайской организации сотрудничества. В своем выступлении Президент Азербайджана Ильхам Алиев в частности отметил, что Азербайджан во второй раз приглашен к участию в Саммите ШОС. Мы рассматриваем это как показатель растущего партнерства между Азербайджаном и государствами-членами. Взаимодействие по транспортным коридорам «Восток-Запад» и «Север-Юг» является важной областью сотрудничества между Азербайджаном и государствами-членами ШОС. Географическое положение и значительные инвестиции в транспортную инфраструктуру позволили Азербайджану стать одним из транспортно-логистических узлов Евразии. За счет азербайджанских инвестиций годовая пропускная способность железной дороги Баку-Тбилиси-Карс, составной части Среднего коридора, увеличилась с 1 млн до 5 млн тонн. Мы работаем со странами-партнерами над обеспечением цифровизации Среднего коридора. В настоящее время мы работаем над расширением объема железнодорожных перевозок до 15 млн, а позже, при необходимости, до 30 млн тонн в год. Хотелось бы отметить, что принятой «Совместной декларации об установлении стратегического партнерства между Азербайджанской Республикой и Китайской Народной Республикой» отмечалось, что китайская сторона приветствует стремление Азербайджана укреплять сотрудничество в рамках Шанхайской организации сотрудничества, поддерживает повышение юридического статуса Азербайджана в

ШОС. Азербайджанская сторона выражает желание вступления в БРИКС, и Китайская сторона приветствует участие Азербайджана в сотрудничестве БРИКС. Необходимо отметить, что делегации ШОС успешно выполняли и наблюдательскую миссию на проходящих в Азербайджане президентских выборах, при этом деятельность миссий и их заключительные заявления были высоко оценены правительством Азербайджана и международным сообществом. Хотелось бы отметить, что в 2018 году в штаб-квартире Шанхайской организации сотрудничества прошли Дни азербайджанской культуры, которые стали первым мероприятием, проводимым Азербайджаном в рамках ШОС. В рамках мероприятия, прошедшем при совместной организации Фонда Гейдара Алиева, Шанхайской организации сотрудничества и посольства Азербайджана в Китайской Народной Республике, была организована выставка «Жемчужины Азербайджана», в которой демонстрируются ковры, национальные музыкальные инструменты, образцы медного ремесла, национальная одежда. Было отмечено, что Азербайджан, отличающийся открытой и толерантной атмосферой, известен в мире как глобальный центр межкультурного и междивизиационного диалога и сотрудничества, а также политических обсуждений, объединения культурных и религиозных лидеров. А в 2021 году в штаб-квартире ШОС в Пекине был отмечен 880-летний юбилей гениального азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви, а в здании штаба установлен бюст великого поэта. Низами Гянджеви является второй исторической личностью после китайского философа Конфуция, чей бюст установлен в штаб-квартире ШОС. Организаторами мероприятия выступили штаб-квартира ШОС, посольство Азербайджанской Республики в Китае и Фонд Гейдара Алиева. Было отмечено, что созидательный и объединяющий дух в трудах Низами глубоко созвучен с "шанхайским духом", который олицетворяет единство и сплоченность, достижение мира и благополучия. В 2018 году в Пекине прошла встреча представителей ведущих медиаорганизаций стран-членов, наблюдателей и партнеров по диалогу Шанхайской организации сотрудничества. Касаясь важности организованной третьей встречи с представителями средств массовой информации, китайские официальные лица отметили, что данное сотрудничество является одним из важнейших шагов для развития ШОС. Было заявлено, что обмен информацией между медиа-организациями стран ШОС должен быть еще более активизирован, должны быть реализованы проекты, представляющие взаимный интерес для углубления сотрудничества. Дружба, доверие, равенство, уважение к истории и культуре должны быть приоритетом этих отношений, а «Шанхайский дух» должен отражать многообразие и способствовать общему развитию. Журналисты из 20 стран, включая Азербайджан обменялись мнениями о проделанной работе в сферах, тенденциях развития средств массовой информации, дальнейшем углублении отношений между средствами массовой информации и государством. В 2023 году, находившаяся в Баку делегация Китайского комитета добрососедства, дружбы и сотрудничества Шанхайской организации сотрудничества посетила Фонд Гейдара Алиева. На встрече была подчеркнута важность сотрудничества Фонда с Шанхайской организацией сотрудничества и Китайской народной ассоциацией дружбы с зарубежными странами. Были рассмотрены участие Общественного объединения Фонда Гейдара Алиева «Региональное развитие» в совместных проектах в сфере молодежи, а также возможность организации выставок в сфере китайской культуры и искусства в Центре Гейдара Алиева. Делегация ШОС посетила также Государственный комитет по проблемам семьи, женщин и детей Азербайджана. Глава делегации, заместитель председателя Комитета по тесному соседству, дружбе и сотрудничеству Шанхайской организации сотрудничества госпожа Цуй Линь, рассказала о двусторонних отношениях между Китаем и Азербайджаном и отметила, что диалог в рамках ШОС дал мощный импульс развитию этих отношений, наличие больших перспектив для расширения сотрудничества в рамках ШОС для решения проблем семьи, женщин и детей. В ходе встречи также состоялся обмен мнениями относительно реализации совместных проектов и взаимного обмена опытом между странами-членами ШОС и Азербайджаном в указанной сфере.

Samirə Həbibbəyli
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu

AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ (GÜRCÜ MƏNŞƏLİ ƏHALİ NÜMUNƏSİNDƏ)

Açar sözlər: Azərbaycan, multikulturalizm, etnik identiklik, gürcü mənşəli əhali, təhsil, mədəniyyət, din.

Keywords: Azerbaijan, multiculturalism, ethnic identity, Georgian-origin population, education, culture, religion.

Ключевые слова: Азербайджан, мультикультурализм, этническая идентичность, население грузинского происхождения, образование, культура, религия.

Müxtəlif xalqların, etnik qrupların birgəyaşayış prinsiplərinin dünyada misilsiz örnəyi olan, dövlətin ən qanunu ilə təsbit olunan və qorunan multikulturalizmin Azərbaycan modeli ölkə başçısı Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi Azərbaycan xalqının həyat tərzidir.[9] Təmali Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan bu modelin uğurlu tətbiqi nəticəsində etnomədəni rəngarəngliyin sosial-mədəni və hüquqi müstəvidə təminatı üçün müxtəlif etnik mədəniyyətlərin dirçəldilməsi və inkişafı dəstəklənmiş, dini-etnik icmaların Azərbaycan cəmiyyətinə fəal integrasiya olunması üçün əlverişli şərait yaradılmış, mədəni müxtəlifliyin yüksəldilməsinə nail olunmuşdur.[7]

Azərbaycan ərazisində məskunlaşmış xalqlar, əsasən, dörd böyük dil ailəsinə - türk, Şimali Qafqaz, Hind-Avropa və kartvel dil ailələrinə mənsub olsalar da,[1] dominant qrup türk dillərinin oğuz qrupuna daxil olan azərbaycanlılardır ki, onlar əhalinin təxminən 95 %-ni təşkil edirlər.[2]

Azərbaycanın etnik çəlgisinə 100-dən artıq etnosun nümayəndələri daxildir ki, onlardan da biri gürcülərdir.[1] Bir sıra mənbələrdə sovet dövründə gürcü mənşəli əhali dedikdə əslində mənşəcə gürcü olmayan, qədim alban – gel tayfalarından biri olan ingiloyların nəzərdə tutulduğu yazılsa da, Azərbaycanda aparılan son – 2019-cu il siyahıyaalmanın nəticələrinin əks olunduğu 2022-ci ildə nəşr olunmuş məcmuədə ölkədə yaşayan gürcülərin sayı 8442 nəfər, ingiloyların sayının 1817 nəfər olduğu göstərilmişdir.[2] Yəni kartvel dil ailəsinə mənsub əhalinin əksəriyyətinin gürcü olduğu nəzərdə tutulmuşdur. Bu səbəbdən məqalədə hər iki etnosu əhatə etmək üçün nəzərdə tutulan “gürcü mənşəli əhali” ifadəsindən istifadə edilmişdir.

Sözgedən siyahıyaalmanın nəticələrinə əsasən gürcü mənşəli əhali Azərbaycanın Qax, Balakən və Zaqatala rayonlarında məskunlaşmışlar. İstər sovet dövründə, istərsə də müstəqillik illərində əhalinin bu qisminin hərtərəfli təminatı üçün əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Heydər Əliyevin hakimiyyəti gəlməsi ilə dövlət siyasətinə çevrilən multikultural yanaşma ilə bütün etnosların nümayəndələrinin, o cümlədən gürcü mənşəli əhalinin hüquq və azadlıqlarına münasibətdə həssaslıq artırılmış, xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşılmışdır.

Bir etnosun etnik identikliyinə qorunub saxlanılmasında əsas payı olan bir neçə istiqamət vardır ki, bunlar dil, mədəniyyət, din amilləridir. Bu nöqteyi-nəzərdən Azərbaycanın gürcü mənşəli əhalisinin identikliyinə qorunmasına dövlət səviyyəsində şərait yaradılmışdır.

Dil amili etnosu var edən komponentlərin başında gəlir. Gürcülərin ana dillərini qorumaları dövlət tərəfindən dəstəklənmişdir. Bu baxımdan gürcü dilində təhsil verən məktəblərin əhəmiyyəti böyükdür. Gürcüdilli əhalinin sayının az olmasına baxmayaraq, onların ana dildə təhsil almalarına şərait yaradılmış, istər Heydər Əliyevin, istərsə də Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti illərində bu məsələ xüsusi diqqətdə saxlanılmışdır. Çıxışlarının birində Heydər Əliyev deyirdi:

“Azərbaycanda gürcülər də yaşayırlar. Onlar da məktəblərdə dərsləri gürcü dilində keçməlidir. Biz buna da qayğı göstəririk, göstərəcəyik və Gürcüstanda da onlara qayğı göstərən, kömək etmək istəyən adamlar üçün yol açıqdır” [6].

Prezident İlham Əliyevin hakimiyyəti illərində əhalinin bu təbəqəsinin təhsil hüquqlarının təmin olunması üçün xüsusi proqramlar həyata keçirilmişdir.

Gürcü mənşəli əhalinin sıx yaşadığı Qax rayonunda 7 gürcü dilində təhsil verən orta mətəb fəaliyyət göstərməkdədir.[4] 2019-cu ildə bu məktəblərdən ikisinin - Elçin Şahmərdanov adına Tasmalı kənd və Şota Rustaveli adına Əlibəyli kənd tam orta məktəblərinin müasir standartlara cavab verən və maddi-texniki cəhətdən təmin olunan yeni binaları tikilib istifadəyə verilmişdir.[5] Gürcü dilində təhsil verən məktəblərdə həm Azərbaycanda, həm də Gürcüstanda nəşr olunmuş dərsliklər və metodik vəsaitlər

istifadə edilir. Bəzi hallarda isə Azərbaycan Elm və Təhsil Nazirliyinin Gürcüstan Təhsil Nazirliyi ilə əməkdaşlığı çərçivəsində nəşr olunan müvafiq tədris vəsaitləri və metodik materiallar işlədilir.[4]

Azərbaycanın gürcü mənşəli əhalisi mədəniyyətini və milli adət-ənənələrini qoruyub saxlamışdır. Onların mədəniyyət sahəsindəki fəaliyyətləri Azərbaycan dövləti tərəfindən daim dəstəklənir. Gürcü mənşəli əhalinin yığcam yaşadığı Qax rayonu Əlibəyli kənd Mədəniyyət evində fəaliyyət göstərən gürcü dram dərnəyinə hələ 1985-ci ilin 31 mayın tarixində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Kollegiyasının 41 nömrəli qərarına əsasən “Xalq teatri” adı verilmişdi. [6] 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə teatr dövlət statusu qazandı.[8] Zaman-zaman teatr qastrol səfərləri ilə paytaxt Bakıda, bölgələrdə, habelə Gürcüstanda tamaşaçıların qarşısına çıxır.

Müxtəlif dinlərin, o cümlədən xristian dininin nümayəndələri Azərbaycanda sülh, qarşılıqlı hörmət və həmrəylik şəraitində yaşayırlar. Qax rayonunun Qaxingiloy kəndində “Müqəddəs Georgi”, Əlibəyli kəndində “Müqəddəs Nino”, Kötüklü kəndində “Müqəddəs Sameba”, Meşəbaş kəndində “Müqəddəs Mixeil” gürcü-provaslav kilsələri yerləşir.[3] Kilsələr Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi tərəfindən tarixi abidə kimi mühafizə edilir, nəzdində fəaliyyət göstərən dini icmalara ehtiramla yanaşılır.

Azərbaycan müxtəlif etnik mənsubiyyətə məxsus, fərqli dinlərə sitarış edən insanların sülh, əmin-amanlıq, qardaşlıq şəraitində yaşadığı tolerant dövlətdir. Çoxmillətlik və çoxkonfessiyalılığın norma olduğu dövlət bu zənginlikləri ən böyük sərvəti və dəyəri kimi qəbul edir və qoruyur.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan etnik rəngarəngliyinə görə nəhəng al-əlvan xalçaya bənzəyir. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. https://multiculturalism.preslib.az/az_a3.html
2. Azərbaycan Respublikasında əhalinin siyahıyaalınması 2019. Statistik məcmuə. Cild B. Bakı: 2019.
3. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kilsələr. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi. 17 noyabr, 2020. <https://multikulturalizm.gov.az/az/post/1729/azerbaycanda-fealiyyet-gosteren-kilseler.html>
4. Azərbaycandakı gürcülər necə təhsil alır? - Qax məktəblərindən reportaj. Azərbaycan müəllimi. <https://muallim.edu.az/news/azerbaycandaki-gurculer-nece-tehsil-alir-qax-mekteblerinden-reportaj-67616cc60005e055887bc561>
5. Gürcü dillində yeni məktəb binası istifadəyə verildi. Azərbaycanda məktəblər. Azərbaycan Təhsil Portalı. 13 Sentyabr, 2019. <https://azedu.az/mektebler/19204/gurcu-dillinde-yeni-mekteb-binası-istifadəyə-verildi-azerbaycanda/>
6. Həbibbəyli, S. Azərbaycan Respublikası – Gürcüstan münasibətləri. Bakı: Parlaq İmzalar, 2024.
7. Həsənov, R. Azərbaycan multikulturalizmi: Müdrik siyasətin məntiqi nəticəsi. “Xalq qəzeti”. 25 dekabr, 2021. s.17.
8. Qax Gürcü Dövlət Dram Teatri. Dövlət teatrları. <http://azteatr.musigi-dunya.az/file?id=88&dt=46>
9. Üçüncü Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumunun açılışında İlham Əliyevin nitqi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəsmi internet sahifəsi. 31 oktyabr, 2013. <https://president.az/az/articles/view/10112>

Şəfa Əbdürrəhimova
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR FRANSADA BUDDİZM

Açar sözlər: Fransa, din, buddizm, buddistlər

Keywords: France, religion, Buddhism, Buddhists

Ключевые слова: Франция, религия, буддизм, буддисты

Hal-hazırda Fransada buddizm, sorğu nəticələrinə görə, ardıcılılarının sayına görə dördüncü və ya beşinci, dini ehkamları yerinə yetirən möminlərin sayına görə dördüncü və ibadət yerlərinin sayına görə altıncı yerdədir [4].

Fransada əsas dinlər ibadətin təşkili ilə əlaqəli məsələlərdə dövlət orqanlarının rəsmi sözçüsü olan bir nümayəndəlik orqanı tərəfindən təmsil olunur. Buna uyğun olaraq, Fransa Buddist Birliyi buddist-

ləri təmsil edir. Ancaq Soka Qakkai və Yeni Kadampa Ənənəsi kimi bəzi məktəblər “məzhəbçi” sayıldığı üçün qəbul edilmir.

Çağırışlarına uyğun olaraq, buddist birliklərin böyük bir hissəsi ibadət birlikləri şəklində fəaliyyət göstərir.

9 dekabr 1905-ci il tarixli kilsələr və dövlətin ayrılması ilə bağlı qanuna görə, Daxili İşlər Nazirliyindən asılı olan Mərkəzi İbadət İdarəsi tərəfindən də bəzi buddist təşkilatlar dini icmalar kimi tanınır.

Fransada buddist ibadət yerlərinin əksəriyyəti dövlət tərəfindən dotasiya edilə bilməz, elə buna görə də, onların maliyyəsi möminlər və sədəqə verənlər tərəfindən təmin edilir.

Fransa Buddist Birliyi (UBF – Union Bouddhiste de France). 1986-cı ildə qurulan Fransa Buddist Birliyi qeyri-kommersiya, siyasətdən kənar bir federasiyadır, Fransadakı buddist birliklərin 80%-i ilə bütün dövlət qurumları arasında əlaqələri təmin edir. Beləliklə, o, 1 iyul 1901-ci il (1901-ci il assosiasiyalar qanunu) və 9 dekabr 1905-ci il qanunları və bunların həyata keçirilməsi üçün verilmiş fərmanlara uyğun idarə olunan buddist birlikləri və camaatlarını bir araya gətirir. Avropa Buddist Birliyinin üzvüdür.

FBB-nin qərargahı Vənsendəki Paqodada (şərq ölkələrində dini təyinatlı bina) yerləşir. 5 yanvar 1997-ci ildən bəri FBB hər bazar səhəri Fransa 2 kanalında “Buddist hikmətlər” proqramını təqdim edir. 2012-ci ildə FBB Fransada bir milyon mömin buddist olduğunu elan edərək, bununla da buddizmin Fransada dördüncü din olduğunu bəyan etdi [4].

Fransa Buddist Birliyinə görə 1986-cı ildə Fransada təxminən 800.000 buddist var idi ki, bu da fransız əhalinin təxminən 1%-ni təşkil edirdi, bununla buddizm Fransadakı beşinci böyük din oldu [1. s. 193-201]. 2019-cu ildə Vivavoy's İnstitutunun Dünyəvilik Müşahidə Mərkəzi tərəfindən aparılan sorğunun nəticələrinə görə fransızların 2%-nin - 1,3 milyondan çox insanın "buddizmlə əlaqələrinin olduğu" güman olunurdu.

Fransadakı buddistlərin təxminən dördü üçün Asiya ölkələrindən, xüsusən də Cənub-Şərqi Asiyadan (Vyetnam, Tailand, Kamboca və s.) gələnlər təşkil edir və əksəriyyəti Teravada buddizminin nümayəndələridir. Fransa Buddist Birliyinə görə, Fransada 700.000 Asiya mənşəli və 300.000 Fransız mənşəli olmaqla bir milyon mömin buddist yaşayır [1. s. 193-201]. Onların dördü bir hissəsindən bir qədər çoxu əslən Fransadan olanlardır və əsasən Zen buddizmi (Mahayana) və ya Tibet buddizminə (Vajrayana) sitayiş edirlər. Bunların əksəriyyətini dinini yeni dəyişənlər təşkil edir.

XIV Dalay Lamanın mediada yayımlanması ilə o, Qərb xalq şüurunda ümumilikdə buddizmin təmsilçisi kimi tanındı. O, 12-24 avqust 2008-ci il tarixlərində Fransaya xüsusilə bəzi institutlarda buddist təlimləri vermək üçün səfər etmişdi. Dalay Lamanın Fransa səfəri münasibətilə həyata keçirilmiş üç müsahibədən ibarət silsilə veriliş 2008-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında Fransa 2 telekanalında "Buddist hikmətlər" proqramı tərəfindən yayımlandı. 7 iyun 2009-cu ildə o, Bersidə bir konfrans təşkil etmiş, bu müddətdə, Parisdəki Tibet Ofisi tərəfindən elan edildiyi kimi, "dünyəvi etika"nı müdafiə etmişdi, xüsusən insanın öz dinini başqalarına zorla tətbiq etməməli olduğunu təsdiqləmiş və "dinsiz də çox yaxşı yaşamağın mümkünlüyünü" qeyd etmişdi.

XIV Dalay Lamanın kimliyi haqqında qısa məlumatı nəzərinizə çatdırmaq istərdim. O - Tençzin Qyamçxo (6 iyul 1935) Tibet, Monqolustan, Buryatiya, Tuva, Kalmıkiya və digər yerlərdə yaşayan buddistlərin dini lideridir. O, 1989-cu ildə Sülh üzrə Nobel mükafatı qazanmış və 2006-cı ildə ABŞ Konqressinin Qızıl Medalı ilə təltif olunmuşdur. 2011-ci ilə qədər o, sürgündə olan Tibet hökumətinin rəhbəri olmuşdur.

XIV Dalay Lama Tibet xalqının dini lideri hesab edilir. Tibet buddistləri onu Avalokiteşvara (Çenrezi) – iztirabları yerdə təcəssüm edən Bodhisatva kimi görürlər. Dalay Lama 1940-cı ildə Tibetin paytaxtı Lhasada taxta çıxmış və 1949-1950-ci illərdə Çin kommunistləri Tibetə müdaxilə edəndə, o, danışıqlar aparmağa çalışmışdır. Ancaq 1959-cu ildə Tibetdəki anti-Çin üsyanından sonra Dalay Lama Hindistana qaçmışdır.

O, 6 yaşından başlayaraq 25 yaşına qədər "buddist fəlsəfə doktoru" (qeşe-laharamba) dərəcəsini əldə etmiş və Tibetin ən böyük monastr universitetlərində təhsilini tamamlamışdır. 1959-cu ildə o, 20 000 alim-monaxın iştirakı ilə son imtahanını vermiş və qeşe-laharamba dərəcəsini almışdır [2. s. 178].

Çin ilə münasibətlər kəskinləşəndə, Dalay Lama Tibetin 1912-ci ildən əvvəlki müstəqil vəziyyətini qorumağa çalışmış və Çin hökumətinin Tibetə müdaxiləsini pisləmişdir. 2001-ci ildə Dalay Lama Tibet hökumətində demokratik seçkilər keçirildiyini açıqlamış və bundan sonra siyasi rəhbərlikdən təcridən geri çəkilməyə başladığını bəyan etmişdir.

Dalay Lama, 1987-ci ildə "Ahimsa zonası" adlı bir proqram irəli sürmüş və Tibetdən başlayan sülh və demilitarizasiya zonası təklif etmişdir. Bu səbəbdən 1989-cu ildə Sülh üzrə Nobel mükafatı ilə təltif olunmuşdur. O, elmi eksperimentlərdə klonlaşdırmanın tərəfdarı olsa da, bunun geniş yayılmasına qarşı çıxmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Baldinger-Achour A. Petit guide des grandes religions en France. Editions Liana Levi, 1998.
2. Choivy G. La religion en France de la fin du XVIIIe à nos jours. Paris, Hachette, 1991, 217 p.
3. Fərhadoğlu M. Dinşünaslığın əsasları. Bakı, 1998.
4. Fransa Buddist Birliyinin rəsmi sahəsi, <https://www.bouddhisme-france.org/>
5. Multikulturalizmə giriş, ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 2019. Elmi red.: akad. R.Mehdiyev.

Səidə Qurbanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZMDƏ QARŞILIQLI ANLAŞMANIN ROLU

Açar sözlər: *Beynəlxalq əlaqələr, multikulturalizm, qarşılıqlı anlaşma*

Keywords: *International relations, multiculturalism, mutual understanding*

Ключевые слова: *Международные отношения, мультикультурализм, взаимопонимание*

“Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev Multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında” kitabında qeyd edildiyi kimi “*Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan multikulturalizmin siyasəti ölkə daxilində integrasiya proseslərini möhkəmləndirir. Beynəlxalq müstəvidə isə bu siyasət mədəniyyətlərarası və dövlətlərarası dialoqun inkişafına güclü təsir göstərir*” [1.s.6].

Beynəlxalq münasibətlər və multikulturalizmin qlobal qarşılıqlı əlaqələrin formalaşmasında mühüm rol vardır. Diplomatik, ticari və mədəni mübadilə vasitəsilə ölkələr əməkdaşlıq edir, bu baxımdan, müxtəlif mədəniyyətləri anlamaq və onlara hörmətlə yanaşmaq daha vacib olur.

Beynəlxalq əlaqələr yalnız mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsir formalarından ibarət deyil, onlar uzun bir zənciri xatırladan mexanizmlərdən ibarət olub, bunlar vasitəsilə həyata keçir. Beynəlxalq əlaqələr çərçivəsində fəaliyyət göstərən mexanizmlərdən başqa qarşılıqlı təsir təcrübəsində mədəniyyətlərin daxilindəki mexanizmlərdən və sosial institut sistemlərindən geniş istifadə olunur [4, s.30].

Beynəlxalq münasibətlərdə multikulturalizm davamlı sülh və qarşılıqlı anlaşmaya, mədəni diplomatiyanın inkişafına, iqtisadi əməkdaşlığa, miqrasiya və diaspor siyasətinə, qlobal problemlərin həllinə təsir edir. Multikulturalizm bir cəmiyyət və ya qlobal çərçivə daxilində müxtəlif mədəniyyətin birgə mövcudluğunu ifadə edir. Multikulturalizm bəzən problemlərlə də üzləşir. Məsələn, mədəni toqquşmalar. Fərqli ənənələr, dəyərlər və inanclar bəzən icmalar və ya dövlətlər arasında gərginliyə səbəb ola bilər. Digər bir problem isə milli kimlik və integrasiya məsələsidir. Multikulturalizm müxtəlifliyi təşviq etsə də, bəzi ölkələr fərqli mədəni qrupları cəmiyyətə integrasiya etməkdə çətinlik çəkir. Mədəni müxtəlifliyin qorunması ilə milli birliyin saxlanması arasındakı tarazlıq düzgün qurulmadıqda, sosial parçalanmalar və anlaşılmazlıqlar yarana bilər. Dünya daha çox integrasiya olunduqca, beynəlxalq münasibətlərdə multikulturalizmin əhəmiyyəti artmağa davam edəcək.

Beynəlxalq münasibətlər zamanı mədəni əlaqələrin formalaşmasında müxtəlif mədəniyyətlərə mənsub xalqların verbal və ya qeyri-verbal davranışları zamanı tolerantlıq və iştirakçıların digər mədəniyyətlərin xalqlarına hörmət bəsləməsi əməkdaşlığın inkişafına bilavasitə təsir göstərir.

Tədqiqatçılar “*Ünsiyyətin birgə təşkili modeli*” (*Conjoint Co-Constituting Model of Communication*) üçün məhsuldar freymlər təklif edir ki, bu bilavasitə iştirakçıların hiss və anlayışlarına fokuslanır və interaktivlik prosesində onların necə davrandıqları nəzərdən keçirilir [3.s.119-154].

Qeyd etdiyimiz modelə əsasən mədəniyyətlərarası münasibətlərdə qarşılıqlı anlaşmanın təmin edilməsi münaqişələrin azalmasına və diplomatik əlaqələrin uğurlu nəticəsinə gətirib çıxarır. Qloballaş-

ma müxtəlif mədəniyyətə mənsub olan insanları bir araya gətirdikcə mədəni müxtəlifliyi qəbul etmək dövlətlər arasında hörmətə və əməkdaşlığa əsaslanan güclü əlaqələr yaratmağa kömək edir.

Kamal Abdulla yazır: *"Ümumiyyətlə, insan yarandığı gündən ünsiyyətə, qarşılıqlı anlaşmaya, mə-nəvi-psixoloji doğmalığa möhtacdır. Bu ehtiyac insanın doğulduğu andan təbii tələbatə çevrilir"* [2.s.11].

Mədəni qloballaşmanın bütün tərəflərini özündə əks etdirən mədəniyyətlərarası ünsiyyət anlayışı çoxmənalı bir prosesdir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyətin həyata keçirildiyi istiqamətlərdən biri də informasiya mübadiləsidir.

Məlumdur ki, son dövrlərdə Qərbdə "informasiya və ideyaların sərbəst axını" kimi adlanan konsepsiya haqqında çox deyilir. Konsepsiyanın izahı, şərhı təxminən aşağıdakı məzmununda ifadə tapır: gərginliyin aradan qaldırılması, səngiməsi üçün bütün dünyada xalqların bir-birini anlamasını ideya və informasiyaların azad axını vasitəsilə nail olmaq lazımdır. Bunun üçün sərhədlərin açılmasına və bu məqsədlə qanun və qaydaların aparılması vacibdir. Bu zaman söhbət xalqlar arasında qarşılıqlı anlaş-maya həqiqətən xidmət edən informasiyadan gedir [4, s.12]

Qeyd edək ki, mədəniyyətlərin qarşılıqlı fəaliyyətlərində üç səviyyəni görmək olar- etnik, milli və sivilizasiya səviyyəli. Məhz bunların arasındakı qarşılıqlı fəaliyyət müşahidə olunur. Uzun müddətli ünsiyyət nəticəsində müxtəlif millətlər arasında qarşılıqlı fəaliyyətin regional tipi yarana bilər.

Qarşılıqlı fəaliyyətin etnik səviyyəsi lokal etnoslar, etnodilli, mədəni-təsərrüfat, tarixi-etnoqrafik və digər birliklərdə yarana bilər. Onların qarşılıqlı münasibətində bir-birinin mədəniyyətlərinin element-lərinin mənimsənilməsi müşahidə olunur. Bu, bir tərəfdən, integrasiya, mədəniyyətlərdə qarşılıqlı anlaş-ma və qarşılıqlı mübadilə proseslərini stimullaşdırır, digər tərəfdən isə etnik özünüdərk gücləndirir, etnik spesifikasiyanı möhkəmləndirir. Milli birlik həm monoetnik, həm də polietnik zəmində yarana bilər. Burada ümumi siyasi quruluş və təsərrüfatçılıq fəaliyyəti birləşdirici amillər kimi çıxış edirlər. Müvafiq mədəniy-yətin yaranması da bu prosesdə iştirak edir. Keçmiş dövrlərdə mədəni, bədii və elmi sahədə müsbət və nəticəli qarşılıqlı əlaqələr əsasən sivilizasiyalararası ünsiyyət nəticəsində əldə edilirdi [4.s.33].

Beləliklə, multikultural mühitdə və beynəlxalq səviyyədə davamlı əməkdaşlıq və sülhün təmin olunması üçün qarşılıqlı anlaşmanı təşviq etmək, mədəniyyətlərarası təhsil proqramlarını və dialoqu gücləndirmək vacibdir. Bu yolla, dünya birliyi qarşısında duran mürəkkəb global çağırışları birlikdə həll etmək və daha ədalətli, təhlükəsiz gələcək qurmaq mümkündür.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Multikulturalizmin Azərbaycan modeli haqqında: Seçilmiş fikirlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində). – Bakı: Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi, 2017.-528səh, s-6.
2. Abdulla Kamal. Heydər Əliyev və multikultural təhlükəsizlik. – Bakı: Sim-Sim, 2023. -216 səh, s-11.
3. Arundale, Robert B. An alternative model and ideology of communication for an alternative to politeness theory // Pragmatics, – 1999. 9, – p.119-154.
4. Beynəlxalq Mədəni Əlaqələr. Ali məktəblər üçün dərslik. M.C.Manafova və N.T. Əfəndiyevanın redaktəsilə. Bakı: Sabah nəşriyyatı, 2009, 399səh. s-12.

Sevdagül Aliyeva
Azerbaijan University of Languages

FREEDOM OF RELIGIOUS DRESS FOR MUSLIMS IN AZERBAIJAN

Keywords: religious clothing, secularism, Azerbaijan, hijab, religious diversity

Ключевые слова: религиозная одежда, секуляризм, Азербайджан, хиджаб, религиозное разнообразие

Açar sözlər: dini geyim, dini və dünyəvilik, Azərbaycan, hicab, dini müxtəliflik

Azerbaijan, situated where Eastern Europe and Western Asia meet, is a unique region where diverse cultures and religions intersect. Being a post-Soviet and secular country with primarily Muslim people, Azerbaijan shows how religious dress works in a society with many cultures and religions. To

understand religious dress in Azerbaijan, it is necessary to examine the various religious groups, the laws, cultural traditions, and the evolution of people's ideas.

Most people in Azerbaijan say they are Muslim. Different reports say about 55-65% are Shia Muslims and 35-45% are Sunni Muslims. This division inside Islam shows the region's history with both the Safavid Empire and the Ottoman Empire. However, it is essential to note that religious practices in Azerbaijan are generally moderate. Religion is often more about culture than strong beliefs. Besides Muslims, there are many religious minority groups in the country, like Russian and Georgian Orthodox Christians, Catholics, Jews (mostly Mountain Jews and Ashkenazi Jews), people who believe in the Baha'I faith, and those who follow the Hare Krishna movement. In 2020, there were 941 registered religious groups: 906 Islamic, 24 Christian, 8 Jewish, 2 Baha'I, and 1 Hare Krishna.

The 'onstitution of azerbaijan says that everyone has the right to believe what they want, and it keeps religion separate from the government. This secular view comes from the Soviet period and from the modern Azerbaijan Republic, which focuses on national unity and being citizens rather than just being religious. The government supports many cultures and religious tolerance through education, working closely with international groups like the United Nations, OSCE, and UNESCO to help different religious groups talk to each other [5].

One of the most noticeable and argued about parts of the country's secularism is its policy on religious clothing, especially Islamic clothing like the hijab. In 2010, the Ministry of Education in Azerbaijan banned wearing the hijab in schools. The government said this was to keep schools neutral and to support the secular nature of the public school system [4].

The rule about religious clothing in schools shows a bigger trend of the government controlling religious policies in Azerbaijan. Changes to the law on freedom of religion gave the government more power to watch over religious activities. These changes include stronger rules for registering religious organizations, limits on sharing religious books, and control over who becomes religious leaders. Also, religious ceremonies are regulated, and religious education is strongly controlled. These policies try to stop religious extremism, which became a national security issue in the early 2000s [5].

Even so, Azerbaijan has tried to show the world that it is a place where different religions live in peace together. The government has paid to fix old religious buildings and has helped religious minority groups as part of its cultural diplomacy. The Heydar Aliyev Foundation has been very important in fixing mosques, churches, and synagogues, especially in areas affected by conflict, like Karabakh and East Zangezur. These efforts have two purposes: to show that the government supports religious diversity and to tell a story of national unity based on many cultures [1].

So, religious clothing in Azerbaijan is in a complicated place where tradition, law, and modern ideas meet. In everyday life, religious clothing is not rare, especially among older people and in rural areas. Women wearing the hijab or chador can be seen in public places, although this clothing is less common in cities like Baku, where Western clothing is more usual. Men might wear religious caps (taqiyah) or grow beards as a sign of being religious, but these signs are often watched by the public and the government.

The younger generation's view on religious clothing is also influenced by global Islamic trends, religious discussions online, and international movements. Social media and satellite TV have shown Azerbaijani youth different Islamic views and clothing styles, leading to more variety in religious expression [3].

The media plays a big role in shaping how people see religious clothing. Azerbaijani TV and newspapers often show secularism as a key part of modern identity, indirectly criticizing open religiousness. This idea reinforces public norms where Western clothes are seen as modern and educated, while traditional Islamic clothes are sometimes connected to rural conservatism or foreign influence [5].

At the same time, religious clothing can also be a way to express yourself and your political views. For some Azerbaijanis, wearing the hijab or other religious clothes is a way to show their faith. This creates a strange situation where religious clothing becomes both a sign of being devoted and a sign of social resistance. This isn't just in Azerbaijan but is stronger because of the country's unique history and location, balancing its Islamic past, secular government, and desire to connect with Western groups. In conclusion, religious clothing in Azerbaijan cannot be understood without looking at the country's wider religious diversity, laws, and secular ideas. As Azerbaijani society continues to change,

the rules about religious clothing will also change, influenced by what happens inside the country, the region, and global religious trends.

References:

1. Abdul Nazrin. Tolerance in religion in Azerbaijan: Model of interfaith harmony// AZERNEWS. - 15 March 2025. – URL: <https://www.azernews.az/analysis/239090.html>
2. Caucasus Edition. National Identity, the Nagorno-Karabakh Conflict and Revival of Islam in Azerbaijan// 01 November 2011. – URL: https://caucasusedition.net/secularism-vs-religious-expression-in-azerbaijan/?utm_source=chatgpt.com
3. Corley Felix. AZERBAIJAN: Religion Law amendments «more controlling mechanisms» - 28 Juin, 2021. – URL: <https://libertereligieuse.org/azerbaijan-religion-law-amendments-more-controlling-mechanisms>
4. Darieva Tsypylma. Secularism and Islam: new religious education in Azerbaijan//ZOiS Spotlight. – 30.10.2019. – URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/archiv-2019/secularism-and-islam-new-religious-education-in-azerbaijan>
5. Religions in Today's Azerbaijan//Religions.az. – URL: <https://religions.az/>

Sevinc Məmmədova
Bakı Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANDA İSLAM VƏ ONUN XARİCİ SİYASƏTDƏ MÖVQEYİ

Açar sözlər: Azərbaycan İslam, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, xarici siyasət

Keywords: Islam in Azerbaijan, Organization of Islamic Cooperation, foreign policy

Ключевые слова: Ислам в Азербайджане, Организация исламского сотрудничества, внешняя политика

Azərbaycan İslamın qədim diyarlarından biridir. VII əsrdə ərəb ordusunun bu torpaqlara gəlişi ilə İslam dini də regiona daxil olmuşdur. Vətənimiz səmavi dinlərdən ilk dəfə xristianlıqla tanış oldu. Qafqazda ilk xristian məbədi də məhz bu regionda yaranmışdır. Sasani imperiyasının təsiri ilə bölgədə az say da olsa da zərdüştlük də mövcud idi. İslam kimi dini-fəlsəfi inancın Azərbaycana gəlməsi xalqımızın formalaşmasına ciddi təsir göstərdi. Xalqımız vahid din ətrafında birləşdi. İslamın xoş humanist qanunları diqqətləri cəlb etdi. İlk Rəşidi xəlifələr dövründə ölkəmiz firavan yaşasa da irəliləyən dövrlərdə digər əməvi və abbasi xəlifələri idarəçilikdə özbaşınalığa, İslamın mənəvi dəyərlərində uzaqlaşmağa başladı. Buna görə də xilafətə qarşı ölkənin hər bir nöqtəsində üsyanlar baş verdi. Bu üsyanların ən təsirlisi Azərbaycan torpaqlarında alovlandı. Bu üsyan xilafəti elə bir güclü zərbə ilə titrətdi ki, bir daha bütövlüyünü qoruya bilmədi. Bu Xürrəmilər hərəkatı idi. Müxtəlif qaynaqlarda sadəcə dini-batini cərəyan kimi göstərilən Xürrəmilər əslində azadlıq hərəkatının öncülləri idilər. Bu xüsusiyyət onun dini tərəfindən daha çox diqqətə alınmalıdır. Çünki onların İslamdan kənar batini düşüncəyə qapılmasının səbəbi də dövrün xəlifələrinin öz inanclarından dönrək İslamı yanlış təqdim etməsi idi.

Klassik feodalizm dövründə İslam əxlaqi ilə bəzənmiş ədəbi şüur öz intibah dövrünə qədəm qoydu. Azərbaycan regionu Qafqazda digər müsəlman dövlətlərindən fərqli üsluba malik İslamın özünəməxsus modelini formalaşdırmağa başladı. Bu dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında dahi şəxsiyyətlərin əsərlərində biz İslamın dini-fəlsəfi təsirlərini görürük. İslam ideologiyası bizim tariximizə, ədəbiyyatımıza, memarlığımıza möhtəşəm şəxsiyyətlər bəxş etmişdir.

XIII əsrdən başlayaraq Azərbaycanda sufi-dini fəlsəfi cərəyanı möhkəmləndi. Bunun nəticəsində Azərbaycan torpaqlarında sufi-dərviş ordenləri formalaşmağa başladı. Monqolların Azərbaycana yürüşündən sonra yaranmış şərait insanları bir qurtarıcı axtarışına sövq etmişdi. Xalqımız düşdüyü bu faciəvi vəziyyətdən çıxmaq üçün onlar sufi-dərviş ordenlərində birləşməyə başlamışdı. Bu sufi-dərviş ordeni son nəticədə XVI əsrdə vahid Azərbaycan dövlətini yaratdı və Səfəvilər dövləti tarix səhnəsinə çıxdı. [2]

Tarix XVIII əsri göstərəndə Azərbaycanın məhz İslama verəcəyi ən böyük töhfənin ilk addımları atılırdı. Bu addım sünni və şiə məzhəbi arasındakı uzun müddətdə davam edən qırğınların sona çatdırılması üçün addım idi. Məhz Əfşarlar imperiyası dövründə Nadir şah Əfşar elə bir addım atmaq istəyirdi

ki bu addımla Osmanlı və Səfəvilər arasında uzun müddətdir davam edən və Yaxın Şərqi ən böyük bəlasına çevrilən sünni-şiə məzhəbi arasındakı mübarizəni sona çatdırmaq idi. Çar və Sovet Rusiyası dövründə rəhbərliyin yürütdüyü dini siyasətə baxmayaraq xalqımız qəlbindəki inanc eşqini heç bir zaman söndürmədi və müstəqillik əldə etdikdən sonra bu inanc yenidən parıldıadı.

Azərbaycanda dinə olan münasibət daim özünəməxsus özəllikləri ilə seçilib və demək olar ki, heç vaxt sözügedən xüsusda din və cəmiyyət kontekstində parçalanmalara yol verilməyib. Müxtəlif zamanlarda İslamçılıq modelləri fərqli müsəlman ölkələrində fərqli şəkildə tətbiq edilsə də, Azərbaycanda mövcud olan tolerantlıq faktoru öz üstünlüyü ilə seçilib və yalnız İslama tərəf deyil, digər dinlərə münasibətdə də müasir dünyamızın global çağırışlarına cavab verilir. Lakin fakt budur ki, Azərbaycan müsəlman ölkəsi olaraq həm də İslam dünyası üçün mühüm modelini nümunə etalonu olaraq təqdim edir. Ölkəmizdə din dövlətdən ayrı olsa da, dövlət-din münasibətləri tendensiyası daim paralellik təşkil edib. Bu gün Azərbaycanda dövlət strukturu olaraq Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi fəaliyyət göstərir. Bu qurum məscidlərin, müqəddəs məkanların fəaliyyətindən tutmuş digər tələb edilən cəhətlərinə dövlət nəzarəti mexanizmini həyata keçirir. O cümlədən, müsəlman dünyası üçün vacib olan bütün əhəmiyyətli təqvimlərdə öz funksiyasını icra edərək hər hansı bir aşırı dinçiliyin, xurafatın və s. sui-istifadəçiliklərin qarşısını alır. Bunun üçün dini ədəbiyyat külliyyatları, kitablar nəşr edilir, proqramlar hazırlanır, KİV sahəsində və s. sahələrdə təbliğat xarakterli layihələr həyata keçirilir və s.[1]

O cümlədən, bu gün Azərbaycanda bütün Qafqazın dini mərkəzi kimi tanınan Qafqaz müsəlmanları idarəsi də fəaliyyət göstərir ki, bu idarə də dini qurumlarla məşğul olan komitə ilə müştərək işlər reallaşdırır. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda məşəbəçilik radikalçılıq yaxud xurafatçılıq kimi İslam dininə zidd olan bütün maneələr aradan qaldırılır. İbadət edən şəxslər arasında heç bir fərqlər qoyulmur. Necə deyirlər digər müsəlman ölkələrinə fərqli olaraq sünni-şiə kimi ayrışdırıcılıq meyillərinin ayaq açmasına imkan verilmir. Eləcə də fakt budur ki, Azərbaycan Şərq və Qərbin ayrıc nöqtəsində yerləşdiyinə görə hər zaman kənar müdaxilələrə cəlb olunsa da, bu cəhətlərin qarşısı məhz məşəbə din fərqlərinə baxmayaraq ölkəmizin inancılı kəsimləri tərəfindən rədd edilib. Beləliklə Azərbaycanda İslam dini modeli həm müasir dünyamızla ayaqlaşır, həm də kənar zərərli müdaxilələrdən maksimum şəkildə qorunur.

1991-ci ildə dövlətimiz öz müstəqilliyinə yenidən qovuşması ilə xarici əlaqələrin qurulmasında ilk addımlar atıldı. 90-cı illərdə ölkəmizin düşdüyü acınacaqlı vəziyyətdə xarici siyasətdə atılan ilk addım İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (2011-ci ilə qədər İslam Konfransı Təşkilatı adlanırdı) üzv seçilmək oldu. Bu təşkilat Azərbaycanın üzv seçildiyi ilk böyük beynəlxalq təşkilatlardan biridir. Bu dövrdə əsas məqsəd Azərbaycanın haqq səsinə dünyaya çatdırmaq və Azərbaycan-Ermənistan Dağlıq Qarabağ münacişəsini həll etmək idi. Məhz bu yolda İƏT-in böyük əhəmiyyəti oldu. İslam dünyası ilə yaxınlaşma siyasətinə Ümumili lider Heydər Əliyev xüsusi diqqət yetirirdi. Təsədüfi deyil ki, məhz onun rəhbərliyi dövründə İslam ölkələri ilə əlaqələr yüksələn xətlə inkişaf etdi. Azərbaycan İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv seçilməklə ərəb və İslam dünyası ilə əlaqələrin gücləndirilməsi, İslam dünyasının müxtəlif siyasi, iqtisadi və mədəni layihələrdə iştirak imkanının, Azərbaycanı bu ölkələrdə tanımaq fürsətinin əldə edilməsi, digər mötəbər beynəlxalq təşkilatları da Dağlıq Qarabağ probleminin nizamlanması prosesinə cəlb etmək kimi imkanları əldə etdi.[3,s.616] İƏT-in müxtəlif zirvə görüşlərində Azərbaycan-Ermənistan münacişəsinə dair qətnamələr qəbul edildi. Erməni terror qüvvələrinin Qarabağda törətdikləri cinayətlər bütün İslam dünyası tərəfindən qınanıldı və bütün dünyanı da bu terrora son qoymağa dəvət etdi.

Xarici siyasətimizin təşkili ilə bağlı Heydər Əliyev demişdir: “Bizim xarici siyasətimiz birinci növbədə Azərbaycanın dövlət müstəqiliyini təmin etməyə yönəldilməlidir”.[4] Bu prinsiplə qətiyyətlə addımlayaraq Ulu Öndərin layiqli varisi İlham Əliyev 44 günlük Vətən savaşında qalib, müzəffər Ali Baş Komandan olaraq ərəzi bütövlüyümüzü təmin etdi. Bu savaşda İslam dövlətləri Azərbaycanın haqq səsinə dəstək verdi. Prezident İlham Əliyev bütün İslam dünyasına erməni terroristlərinin Qarabağda dini dəyərlərimizə necə həqarət etdiklərini göstərmiş oldu.

Bu gün müstəqil dövlətimizdə yaşayan əhəlinin 93,4%-i müsəlmandır. Dövlətimiz dini dəyərlərimizin qorunmasında yaxından iştirak edir və xarici əlaqələrində İslam dövlətləri ilə siyasi, iqtisadi-sosial və mədəni əlaqələrini hər keçən il daha da inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat:

1. "Azərbaycanda İslam modeli: müsəlman dünyası üçün etalon!" . Səs.-2021.-13 oktyabr.-№186.-S.12.
2. Ağalarlı M.Azərbaycanda din və dövlət münasibətləri: keçmişdən bu günə.525-ci qəzet. - 2021. - 24 iyun. - № 110. - S. 11.
3. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). Red.Fərhad Məmmədov, Cavid Vəliyev, Aqşin Məmmədov. Bakı, 2017, 904 s.
4. Qasımlı M. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003). Bakı, 2015,645 s.

Sevinj Gurbanova
Azerbaijan University of Languages

THE "AFFIRMATIVE ACTION" POLICY IN AMERICA AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF MULTICULTURALISM

Key words: *Affirmative action, USA, multiculturalism, discrimination*

Açar sözlər: *Pozitiv fəaliyyət, ABŞ, multikulturalizm, diskriminasiya*

Ключевые слова: *Позитивные действия, США, мультикультурализм, дискриминация*

"Affirmative action" is a policy aimed at eliminating the consequences of racial or gender discrimination in employment or education [2]. The main idea of this policy is that those groups of people who were previously discriminated against should now be granted various rights and benefits and thus has advantages. In particular these groups include indigenous people, women and African Americans.

United States of America is one of the countries in the world that stands out for its ethnic and cultural diversity. The ethno cultural uniqueness of the United States is largely due to the immigrant nature of the settlement of the territory, as a result of which the so-called political nation was formed on the basis of common citizenship and certain socio-political principles.

The main aspect of the policy of multiculturalism in the United States is the practice of "positive discrimination" (Affirmative action). This is a system of racial and gender quotas, according to which ethnic and sexual minorities, previously disadvantaged in their rights, are granted various benefits when applying for jobs.

Actually, the term "Affirmative action" was first used by President John Kennedy in 1961, giving this name to a method of combating discrimination that, despite civil rights laws and constitutional guarantees, continues to exist and spread. In the order number 10925 of March 6, 1961, J. Kennedy initiated the implementation of "Affirmative action" in employment practice, establishing that an employer should not take into account the origin, color, race, or religion of a potential employee when hiring the latter [1].

During the civil rights movement in the United States, the Civil Rights Act was created in 1964, this significant law prohibits discrimination in public accommodations, in any program receiving federal financial assistance, and in hiring and firing on the basis of race, sex, religion and ethnic origin [1].

Along with the development of the civil rights movement, the Affirmative Action policy also began to form and develop. In this case, not all of the population approved of the ideas of such reverse discrimination. Especially the white population of the states was dissatisfied with the Affirmative Action Policy. For example, quotas for admission to colleges, employment, and career advancement, provided to certain minority groups, limited the opportunities of capable "ordinary" people. In the 1970s, this positive discrimination measures were extended to higher education. Universities, with state financial support, allocated certain number of places for ethnic, racial minorities and indigenous people to be admitted under relaxed criteria. But this policy created a new form of discrimination. In the 1990s, universities in a number of states, like California, Michigan, Texas and others moved away from the practice of racial quotas. The University of California in 1998 banned the use of racial and ethnic criteria as criteria for student admission. In the result the number of Hispanic and African-American students in Berkeley decreased by 61% and in Los Angeles by 36%. In 2003 the US Supreme Court recognized race and ethnicity as an important

criterion for admission to higher education. But in 2023 The Supreme Court delivered a landmark ruling that effectively prohibits the use of race-based affirmative action in college admissions. The U.S. Supreme Court ruled against the deliberate use of race by schools in college admissions by deeming such practices at both Harvard University in Massachusetts and the University of North Carolina at Chapel Hill unconstitutional [3]. According to a survey conducted by Pew Research Center in 2023, a larger share of Americans disapprove than approve of higher education institutions taking race and ethnicity into account when admitting students. 49% of Americans said the consideration of race and ethnicity makes the overall admissions process less fair, while only 20% said it makes the process fairer [2].

It should be said that the "Affirmative action" policy has caused many disputes, lawsuits, and there are still quite a lot of controversies around it. In some states, it enjoys the support of the population, while residents of some others are happy that they have achieved its abolition.

References:

1. Affirmative Action Policies Throughout of History // https://www.aaaed.org/aaaed/history_of_affirmative_action.asp
2. Gramlich John. Americans and affirmative action: How the public sees the consideration of race in college admissions, hiring, Junw 16, 2023 // <https://www.pewresearch.org/short-reads/2023/06/16/americans-and-affirmative-action-how-the-public-sees-the-consideration-of-race-in-college-admissions-hiring/>
3. Maye Adewale A. The Supreme Courts' ban on affirmative action means colleges will struggle to meet goals of diversity and equal opportunity. June 29, 2023 // <https://www.epi.org/blog/the-supreme-courts-ban-on-affirmative-action-means-colleges-will-struggle-to-meet-goals-of-diversity-and-equal-opportunity/>

Адалят Абдиева
Шукюфа Джабарова
Азербайджанский Университет Языков

ОБРАЗОВАНИЕ КАК МОСТ МЕЖДУ КУЛЬТУРАМИ: ФОРМИРОВАНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ (ОПЫТ АЗЕРБАЙДЖАНА)

Ключевые слова: мультикультурное образование, мультикультурализм в Азербайджане, толерантность, этническое разнообразие

Keywords: multicultural education, multiculturalism in Azerbaijan, tolerance, ethnic diversity

Açar sözlər: multikultural təhsil, Azərbaycanca multikulturalizm, tolerantlıq, etnik müxtəliflik

В условиях глобализации и возрастающей межэтнической мобильности образование играет ключевую роль в формировании толерантности и развитии межкультурного диалога.

Азербайджан на протяжении веков был перекрёстком цивилизаций, объединяя традиции Востока и Запада. Разнообразие этнических и религиозных групп, таких как азербайджанцы, лезгины, талыши, грузины, евреи, русские, удины, цахуры и другие, способствовало формированию уникального опыта мирного сосуществования. Поэтому неудивительно, что сегодня Азербайджан, обладая богатым культурным и этническим многообразием, является примером страны, успешно реализующей образовательные стратегии, направленные на укрепление взаимопонимания и мирного сосуществования различных народов. Наша страна успешно проводит политику мультикультурализма. Образование является важным инструментом сохранения национального единства и гармонизации межэтнических отношений.

В национальной стратегии развития образования акцент сделан на следующем:

1/ Во всех вузах страны изучается предмет Введение в мультикультурализм для бакалавров и Азербайджанский мультикультурализм на уровне магистратуры.

2/ В учебные программы предметов включены темы, посвящённые истории различных народов, религий и культур.

3/ На создание многоязычной образовательной среды, обеспечивающей права национальных меньшинств на изучение родного языка.

Более 15 газет и журналов издаются на языках этнических сообществ, проживающих в Азербайджане, 5 местных теле и радиоканалов работают в регионах компактного проживания национальных меньшинств [3].

Обучение в средних школах Азербайджана ведется на 3 языках - азербайджанском, русском и грузинском. Уроки родного языка (аварский, курдский, лезгинский, талышский, цахурский, татский, удинский, хыналыгский, иврит) были организованы в средних школах (начальных классах) регионов, компактно населенных национальными меньшинствами, а учебники и программы были разработаны на национальных языках. На государственные средства были закуплены русские, аварские, талышские, курдские, лезгинские, цахурские, татские, удинские, хыналыгские и др. буквари.

4/ Развитие международного сотрудничества в области образования, включая программы обмена студентов и преподавателей.

5/ Введение предметов, посвящённых правам человека, демократическим ценностям и многообразию культур.

6/ Создание специализированных учебных курсов и тренингов для учителей, направленных на развитие методик преподавания толерантности и межкультурного общения.

Азербайджан внедряет принципы инклюзивного образования, ориентированные на воспитание уважения к различиям и формирование у молодёжи навыков конструктивного межкультурного общения.

В образовательных учреждениях страны проводятся:

Международные дни культур и фестивали народов Азербайджана.

Программы совместного обучения, в которых участвуют представители разных этнических сообществ. Круглые столы, дискуссии и лекции по вопросам толерантности и мультикультурализма. Образовательные проекты по обмену между школьниками и студентами из разных этнических групп, направленные на развитие диалога и взаимопонимания.

Азербайджанские университеты активно способствуют формированию толерантного общества. Бакинский государственный университет, Азербайджанский университет языков и другие высшие учебные заведения предлагают курсы по межкультурной коммуникации, конфликтологии, международным отношениям. Также функционируют центры по изучению национальных и религиозных традиций, что способствует расширению межкультурных контактов.

В республике осуществляются различные научно-исследовательские проекты по вопросам межкультурного диалога.

Азербайджанский университет языков (АУЯ) играет ведущую роль в развитии межкультурного диалога и толерантности в стране. Университет активно участвует в международных образовательных проектах, готовит специалистов в области перевода, международных отношений и межкультурной коммуникации.

В рамках университета - работают центры по изучению иностранных языков и культур, что способствует интеграции студентов в мировое образовательное пространство. Открыты 21 центр языка и культуры и специальности регионоведения по 22 странам. В этих центрах студенты и магистры активно изучают язык, культуру, обычаи, традиции, фольклор, историю, географию, литературу, этнографию, право, философию, социальные институты всех этих стран [1].

Университет открыл центры Азербайджанского языка и культуры в России, Румынии, Сербии, Беларуси, Пакистане, Индонезии, Китае

Проводятся исследования по вопросам межкультурной коммуникации и толерантности. Организуются международные конференции и семинары, направленные на укрепление межкультурного взаимодействия.

Осуществляются программы обмена студентов с ведущими зарубежными вузами, что способствует распространению принципов культурного многообразия и уважения к различным традициям.

Опыт Азербайджана демонстрирует, что образование является мощным инструментом в укреплении толерантности и межкультурного диалога. Комплексный подход, включающий изучение культурного наследия, инклюзивное образование и международное сотрудничество, способствует формированию гармоничного общества, где ценятся разнообразие и уважение к различным традициям. Этот пример может быть полезен для других стран, стремящихся к построению устойчивого межкультурного взаимодействия. Дальнейшее развитие программ межкультурного диалога в Азербайджане позволит укрепить международное сотрудничество и создать новые возможности для взаимодействия между различными культурами и народами.

Литература:

1. К.Абдуллаев Принципы мультикультуральной безопасности в Азербайджане // https://azertag.az/ru/xeber/principy_multikulturalnoi_bezопасnosti_v_azerbaidzhane-867237
2. Jabarova Sh, Abdiyeva A, Berkinbekova A. Multiculturalism and Educational Issues in Azerbaijan // Международная научно-практическая конференция «Интеграция науки, образования и производства – основа реализации Плана нации» (Сагиновские чтения №15), 16-17 июня 2023, // <https://www.kstu.kz/wp-content/uploads/2023/06/Sbornik-2023-CHast-1..pdf>
3. О мерах, принимаемых в области защиты национальных меньшинств, развития языка и культуры в Азербайджанской Республике // <https://multikulturalizm.gov.az/ru/post/1769/o-merakh-prinimaemykh-v-oblasti-zashchity-natsionalnykh-menshinstv-razvitiya-yazyka-i-kultury-v-azerbaydzhanskoy-respublike.html>

Tünzalə İsgəndərova
Gəncə Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA EKOLOJİ TƏHSİLİN TƏSİRİ

Açar sözlər: *multikulturalizm, tolerant, qloballaşma, təhsil.*

Keywords: *multiculturalism, tolerance, globalization, education.*

Ключевые слова: *мультикультурализм, толерантность, глобализация, образование.*

Azərbaycan Respublikası yüksək multikulturalizmi və tolerantlığı ilə bütün dünya üçün nümunə sayıla biləcək nadir ölkələrdən biri hesab olunur. Müasir dövrdə multikultural dəyərlərin formalaşması, vahid düşüncə tərzinin mövcudluğu, müxtəlif fərqliliklərə dözümlülük cəmiyyətin qlobal aləmə inteqrasiyası və onun sürətli inkişafı üçün böyük aktuallıq kəsb edən məsələlərdir.

Bu gün yaşadığımız, texnoloji sivilizasiya əsri sayılan, çoxsaylı və çoxnövlü sosial-ekoloji problemlərlə səciyyələnən qloballaşma dövründə dünyada mədəniyyətlər arasında olan məsafənin azaldılması üçün multikultural təfəkkürə malik yeni nəslin meydana gəlməsi qarşısızalmaz zərurətə çevrilmişdir. Beləliklə, milli, dini, dili və digər prinsipial belə mühüm dəyərlərə qarşılıqlı hörmətin mövcud olduğu bir cəmiyyət sözün hər mənasında kifayət qədər inkişaf etmiş olan ideal "dünya" və ya da "aləm" sayılmağa layiqdir.

Hazırda dünyada baş verən qloballaşma prosesi ilk növbədə bir sıra müxtəlif xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir: ümumbəşəri dəyərlər; multikultural mühit; fərqliliklərə tolerant yanaşma; baş verən proses və hadisələrin astronomik sürəti. Qlobal miqyasda yeni dünya düzənində bu məsələlər də öz həllini tapmalıdır. Bütün bu mühüm və aktual məsələlər yaşadığımız müasir dövrdə cəmiyyətimizdə təhsilin, elmin və insan kapitalının inkişaf səviyyəsi ilə sıx bağlıdır.

Aparılan ədəbiyyat araşdırmalarından da məlum olur ki, bəşər cəmiyyəti heç zaman indiki qədər qloballaşmayıb və bu, həyatımızın bütün sahələrini əhatə edir. Gündəlik həyatımızda rastlaşdığımız yüzlərlə hadisə və ya anlayış artıq qlobal fenomenidir. [1].

Ölkə prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2016-cı il Azərbaycanda "Multikulturalizm İli" elan olunmuş və multikulturalizmin "Azərbaycanın dövlət siyasəti və həyat təzi" olduğu önəmlə vurğulanmışdır [4].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr olunmuş iclasda bildirdiyi kimi "Azərbaycan nümunəsi göstərir ki, multikulturalizm yaşayır. Baxmayaraq bəzi siyasətçilər deyirlər ki, multikulturalizm iflasa uğrayıb. Bəlkə, haradasa iflasa uğrayıb. Amma Azərbaycanda yaşayır və bu meyillər, bu ideyalar güclənir, ictimaiyyətdən də daha çox dəstək alır. Biz bu yolla gedəcəyik" [2].

Azərbaycan xristianların da, yəhudilərin də uzun əsrlərdir birgə yaşadığı müsəlman ölkəsidir. Eyni zamanda Azərbaycan İslam aləmində müxtəlif məzhəblərin qarşılıqlı hörmət şəraitində, dinc, yanaşı yaşadığı məkandır [1].

Müasir dünyada multikultural dəyərlərin nəzərə alınmaması halları da tez-tez müşahidə olunmaqdadır. Fərqliliklərə qarşı dözümsüz davranış nümayiş etdirilməsi səbəbindən çoxsaylı müharibələr, qarşıdurmalar və geniş miqyaslı münaqişələr meydana gəlmişdir [4].

Bütün bunlar global miqyasda bir sıra ciddi və arzuolunmaz problemlərə səbəb olmuşdur:

İqlim dəyişikliyi və global istiləşmə; miqrasiya və qaçqınlar; səhrələşmə; qida çatışmazlığı; su çatışmazlığı; biomüxtəlifliyin azaldılması; təbii ehtiyatların azalması və tükənməsi; nüvə müharibəsi təhlükəsi; sağlamlıq və uzunömürlülük; istixana qazlarının emissiyalarının artması və s.

Ətraf mühit bütün canlıların sağlamlığında, uzunömürlüyündə və Yer üzündə həyatın mövcudluğunda həyati əhəmiyyətli mühüm rol oynayır. Planetimiz canlıların ümumi və yeganə evidir. Biz hamımız su, hava, qida və digər təbii ehtiyatlar üçün ətraf mühitdən çox asılıyıq. Ona görə də ətraf mühiti, onun komponentlərini qorumaq Planetimizin hər bir sakini üçün zəruridir. Təəssüf ki, bir çox insanlar hazırda bütün dünyada mövcud olan ciddi global ekoloji problemdən xəbərsizdir. Onlar ətraf mühit üçün nəyin yaxşı, nəyin zərərli olduğunu bilmirlər. Beləliklə, planetimiz hər gün məhv olmaqda davam edir. Məlumatın olmaması və ətraf mühitin əhəmiyyətinin yetərinə düzgün dərk edilməməsi onun məhv edilməsinə səbəb olur. Bu problemləri aradan qaldırmaq üçün ölkələr beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində əməli tədbirlər görmək, əhalinin maarifləndirilməsinə ciddi fikir vermək lazımdır. Bu baxımdan ekoloji təhsilin əhəmiyyəti çox böyük və danılmazdır.

Ekoloji təhsil insanlara insanlar və ətraf mühit arasındakı əlaqəni anlamağa və daha davamlı yaşamağı öyrənməyə kömək edən ümumi ictimai təhsilin mühüm hissəsidir [5].

Ekoloji təhsil və tərbiyə gənc nəslin nümayəndələrində vətəndaşlıq mövqeyinin düzgün formalaşmasının mühüm şərtlərindən biri olmaqla, ətraf mühiti dərk etmək, təbiətə qayğıkeş münasibət formalaşdırmaq proseslərindən keçir. Ekoloji cəhətdən təhsilli, ekoloji mədəniyyəti yüksək olan insan anmalıdır ki, onu əhatə edən təbiət də elə onun özü qədər canlıdır. İnsanlar hər bir insanın təbiətlə min bir tellərlə sıx bağlı olduğunu bilməli və onu qəbul etməlidirlər.

Ekoloji təhsil dedikdə, ümumi ekoloji mədəniyyətin, hər planet sakinində ekoloji məsuliyyətin formalaşmasına yönəlmiş fasiləsiz təhsil, tərbiyə və inkişaf prosesi, planetimizin hər sakininin ekoloji məsuliyyəti başa düşülür.

Hazırda ekoloji təhsilin iki mühüm və müstəqil istiqaməti mövcuddur: ətraf mühitin, onun tərkib hissələrinin və insanların mühafizəsi üzrə ümumi ideyalar ruhunda tərbiyə; təbii və süni yaradılmış antropogen ekosistemlərin mövcudluğunun ümumi qanunauyğunluqları ilə bağlı ixtisaslaşdırılmış peşəkar biliklərin öyrənilməsi. Ekoloji təhsilin hər iki mühüm aspekti bir-biri ilə çox sıx bağlıdır. Beləliklə, hər iki istiqamətdə mövcud ekoloji qanunların insanlar tərəfindən düzgün qəbul edilməsi və başa düşülməsi prinsipləri müəyyən edilir.

Ekoloji təhsil vasitəsilə insanlar ekoloji problemləri daha dərindən dərk edir, məsuliyyətli və düzgün qərarlar qəbul etmək üçün lazımi məlumat və bacarıqlara malik olurlar.

Ekoloji təhsil bir neçə mühüm komponentlərdən ibarətdir: ətraf mühit, ekoloji problemlərlə bağlı düzgün maarifləndirmə və həssaslıq; ətraf mühit, onun komponentləri və ekoloji problemlər haqqında anlayış və bilik; ətraf mühitə qayğı və ətraf mühitin keyfiyyətini qorumaq və ya yaxşılaşdırmaq motivasiyasına əsaslanan humanist münasibət; ekoloji problemləri müəyyənləşdirməyə və onları araşdıraraq, aradan qaldırılmasına kömək edən bacarıqlar; ekoloji problemlərin həllinə aparan fəaliyyət və təcrübələrdə yaxından iştirak etmək.

Verilən məlumatlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ekoloji münasibətlər sisteminin deformasiyası və gələcək üçün məsuliyyət hissəsinin olmaması ekoloji böhranların mənbəyidir. Bunun qarşısını almaq üçün ekoloji təhsil, tərbiyə və ekoloji mədəniyyət çox zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Həbibbəyli, Ə. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında “özgə” anlayışı. 2017. Strateji Təhlil. 3-4, 2017, s. 21-22.
2. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclası keçirilib. /10 yanvar 2016-cı il/ - <http://www.president.az/articles/17433>
3. Quliyev, S. Beynəlxalq münaqişələrin qarşısının alınmasında “Azərbaycan multikulturalizmi” modelinin əhəmiyyəti və imkanları. Strateji Təhlil. 3-4, 2017, s. 107-133.
4. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr /tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alışova; red. və burax. məsul K.Tahirov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası.- Bakı, 2016.- 59 s.
5. <https://dzen.ru/a/ZG3yhfuU8VvJVgBX>

Ülviyyə Yaşarlı Poladxanlı
Azərbaycan Dillər Universiteti

SKANDİNAVİYADA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA DİNİN ROLU

Açar sözlər: Skandinaviya, din, multikulturalizm

Keywords: Scandinavia, religious, multiculturalism

Ключевые слова: Скандинавия, религия, мультикультурализм

Din-sivilizasiyanın komponentlərindən biri, mənəvi mədəniyyətin mühüm tərkib hissəsidir. Deməli, din ictimai şüur formalarından biri olub, insanları əhatə edən obyektiv gerçəkliyi onların şüurunda özünəməxsus, fəvqəltəbii qüvvələrə etiqad əsasında, dini-mistik təsəvvürlər şəklində inikas etdirir. Onu qeyd etmək lazımdır ki, dinin mənşəyi haqqında biri-birinə zidd, bəzən hətta biri-birini təkzib edən mürəkkəb və çoxsaylı nəzəriyyələr vardır.

Multikulturalizm termini qeyri müəyyən termin hesab edilir. Bəzən sadəcə olaraq məsəni müxtəliflik faktına istinad edən, bəzən isə bu mədəni müxtəlifliyə hörmətlə yanaşmaq və siyasi sferada bunu təqdim etmək mənasında istifadə olunur. Multikulturalizm müxtəlif dinlərə, etnik azlıqlara, müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı mədəni formada həyata keçirilən siyasətə deyilir. Miqrasiya prosesi ilə müxtəlif ölkələrə gedən və yaşayan xalqların qarşılaşdığı çətinliklərin aradan qaldırılması ilə yanaşı özündə dözümlülük prosesini ehtiva edən mövhumdur.

Skandinaviyada multikultural dəyərlərin formalaşma prosesi miqrant axınlarının başlaması və regionda II dünya müharibəsindən sonrakı illərdə yenidən qurma işlərinin başlanması ilə vüsət almışdır [1.s.126]. Bəzi region ölkələrində neftin kəşf olunması prosesi bu ərazilərə marağı artırmış, miqrasianın sürətli inkişafına təsir etmişdir. Miqrant axınlarının olması multikultural dəyərləri formalaşdırmış, bununla yanaşı müxtəlif dinə sitayiş edən insanların etiqad azadlığının olmasını şərtləndirmişdir.

Skandinaviya ölkələri-Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya, İslandiya vətəndaşları əsrlər boyu xristianlıq dinini qəbul etmiş bu dini dünya görüşünü dövlət dini olaraq qeyd etmişdirlər. Skandinaviya ölkələri Avropa ilə birlikdə xristian dəyərlərə söykənən ortaq bir mədəni miras paylaşmaqdadır. Müasir dövrdə isə Skandinaviya ölkələrinə nəzər yetirdikdə görə bilirikki, müxtəlif dinlərin burada yayılması prosesi baş vermişdir. Bu prosesə dövlətin münasibəti tolerant ideologiyalar irəli sürərək gələn miqrantların dini etiqad azadlıqlarını qorumaqlarına yardım göstərməkdən ibarət olmuşdur.

Günümüzdə Skandinaviya ölkələrində Xristianlıqla yanaşı buddizm, iudaizm, islam dini dünya görüşünə sahib təbəqə artmışdır. Skandinaviya ölkələrində İsveç və Norveçə gələn miqrantlar bu prosesi dinamik olaraq saxlayır. Müsəlmanların sayının artması prosesi öncəki illərə nəzərən daha sürətlə artır. Beləki, İsveçdə 8% müsəlman Norveçdə isə 8-9% müsəlman əhali hal hazırda yaşayır [4].

Qeyd olunan məlumatlar Skandinaviyada multikultural dəyərlərin formalaşmasına təsiri qısaada olsa izah etməyə imkan yaradır. Skandinaviyada multikulturalizmin yaranmasını şərtləndirən ən mühüm məqam miqrantların buraya köç etməsi prosesi kimi göstərilir.

Ədəbiyyat:

1. Norveç tarixi, Oivind Stenersen İvar Libaek, Bakı2009
2. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. - Bakı: BBMM, 2017.
3. <https://nordics.info/show/artikel/multiculturalism>
4. <https://www.diyane.no/makaleler/iskandinavada-din-ve-diyane-hizmetleri>
5. <https://philpapers.org/archive/QARMOI.pdf>

Vüsalə Dəmirzadə
Bakı Slavyan Universiteti

AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: *xaql, mültikulturalizm, dəyər, tolerant*

Keywords: *justice, multiculturalism, value, tolerance*

Ключевые слова: *право, мультикультурализм, ценности, толерантность*

Qədim dövlətçilik ənənələrinə sahib olan Azərbaycanın ərazisində tarix boyu bir çox azsaylı xalqlar yaşamışdır. Yerli əhali ilə sülh şəraitində yaşayan bu xalqların özünəməxsus adət-ənənələri olmuşdur. Din fərqliliyi, dil fərqliliyi olmasına baxmayaraq yerli xalqla daim şülh şəraitində yaşamışlar. Buna səbəb isə Azərbaycan dövlətində bu azsaylı xalqların dəyərlərinə hörmətlə yanaşmaq onların bu dəyərlərini qorumaq üçün şərait yaratması olmuşdur. Onların, dini ainklərini yerinə yetirmiş, özlərinə məxsus bayramlarını qeyd etmişlər.

Azərbaycanda olan onlarla azsaylı xalqın bu qədər xoşbəxt və firavan yaşamasına səbəb onlara olan tolerant yanaşmadır. Azərbaycan qərblə-şərqin qovuşuğunda yerləşir. Burada daim müxtəlif mədəni dəyərlər mövcud olmuşdur. Belə yanaşmanın olmasında ölkə rəhbərliyinin rolu böyükdür. Müstəqilliyimizin bərpasından sonra Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti dönəmində bu xalqlara xüsusi diqqət yetirilmişdir. Onlara qarşı heçvaxt ikili standartlarla yanaşılmamışdır. Dinindən və milliyyətinə asılı olmayaraq onlar pulsuz orta və ali təhsil almaq hüququna malikdirlər. Bütün azərbaycan vətəndaşları kimi.

Azərbaycanda milli-mədəni müxtəlifliyin olması, çoxsaylı etnik qrupların olması burada mədəniyyətlərarası dialoqun uğurla qurulmasına şərait yaradır. Buna zəmin Azərbaycan Respublikasının prezidenti Cənab İlham Əliyevin gödüyü işlər, verdiyi sərəncamlar böyük önəm kəsib edir. Cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə 2014-cü ildə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi (BBMM) yaradılması Azərbaycanda multikultural mühitin olduğuna əyani sübutdur. Bu mərkəz yalnız Azərbaycanda deyil sərhədlərdən kənarda da mültikulturalizmin dövlət siyasəti olduğunu, mədəniyyətlərarası, dinlərarası əlaqənin mövcudluğunu konfranslar, dəyirmi masalar keçirərək təbliq etmişlər.

Ali məktəblərdə “Multikulturalizm”in fənn kimi tədrisi və gənc nəsillərə bu mədəniyyətlərarası əlaqənin aşılması Azərbaycan dövlətçiliyinin tolerant dəyərlərə sadıq qalmasına nümunədir.

Ədəbiyyat:

1. <https://multikulturalizm.gov.az/az/post/2868/multikulturalizm-merkezi-2024-cu-ili-ugurla-basa-vurub.html>
2. https://multiculturalism.preslib.az/az_a1.html

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ: YƏHUDİLƏRƏ OLAN MÜNASİBƏT

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, yəhudi, multikulturalizm

Keywords: Azerbaijan, Israel, Jews, multiculturalism

Ключевые слова: Азербайджан, Израиль, евреи, мультикультурализм

Azərbaycan əsrlər boyu bütün xalqların qarşılıqlı anlaşma, sülh və təhlükəsizlik şəraitində yaşaya bildiyi tolerant bir ölkə olmuşdur. Tarixən başqa millətlərə və səmavi dinlərə, fərqli mədəniyyətlərə yanaşması ilə seçilən Azərbaycanda müşahidə edilən tolerantlıq xalqımızın milli-mənəvi dəyərlər sistemindən, düşüncə tərzindən qaynaqlanır. Geostateji mövqeyinə görə müxtəlif dünyagörüşlərin, milli-mənəvi dəyərlərin qovuşduğu bu torpaqlarda bütün xalqlar sülh və əmin-amanlıq mühitində yaşamışdır. Azərbaycan torpağında heç zaman milli-etnik ayrışeckiliyə və ya bəzi postsovet ölkələrində müşahidə olunan antisemitizm təzahürlərinə yer olmamışdır. Bu gün də Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlıq dövlət siyasəti səviyyəsində təbliğ olunur.

Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan dövləti xalqımızın tarixi ənənələrinə sadıq qalaraq, azsaylı xalqların hüquq və azadlıqlarının qorunmasını dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul etmişdir. Bu dövlət siyasəti çərçivəsində "Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında" 1992-ci il 16 sentyabr tarixli fərmanı imzalanmış və bununla azsaylı xalqların mədəni inkişafına geniş imkanlar açılmış, onların hüquqlarının qorunmasını dövlətin əsas vəzifəsi kimi qəbul edilmişdir [1].

Ölkəmiz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra başda region ölkələri olmaqla, dünya siyasi səhnəsində olan bir çox dövlətlərlə diplomatik əlaqələr qurmağa başladı. Belə ölkələrdən biri Yaxın Şərqi əsas dövləti olan İsrail idi. İsrail Dövləti tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyi 25 dekabr 1991-ci ildə tanınmış və iki ölkə arasında rəsmi diplomatik əlaqələr 7 aprel 1992-ci ildə qurulmuşdur. Bununlada Azərbaycan Türkiyə və Misirdən sonra həmin dövrdə İsrail ilə rəsmi siyasi və iqtisadi əlaqələr quran üçüncü müsəlman dövləti olmuşdur. Azərbaycan ilə İsrail arasında diplomatik əlaqələr yarandıqdan sonra ikitərəfli münasibətlər siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə uğurla inkişaf etdirilmişdir. Şübhəsiz ki, dövlətlər arası əlaqələrin uğurunu şərtlərindən amillər sırasında ilk növbədə Azərbaycan və yəhudi xalqları arasında tarixən formalaşmış dostluq münasibətlərini, respublikamızda antisemitizmin olmamasını və bunun məntiqi nəticəsi kimi yəhudi icmasının burada təhlükəsiz bir şəraitdə yaşamasını qeyd etmək lazımdır.

Heydər Əliyevin ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrdən başlayaraq İsrail dövləti ilə olan münasibətlərə və ölkəmizdə yaşayan yəhudi icmasına xüsusi diqqət ayrılmağa başlanmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəyyən zaman kəsiyində inkişaf etmiş İsrail-Azərbaycan münasibətlərinin formalaşmasında və inkişafında müstəsna rolu vardır [2].

Azərbaycan və İsrail arasında münasibətlərin dərin köklərinin olduğunu qeyd edən Heydər Əliyev Azərbaycanda yəhudilərin əsrlər boyu bərabərhüquqlu insanlar kimi yaşadıklarını, azərbaycanlıların heç vaxt onları burada hansısa əcnəbi xalqın nümayəndəsi kimi hesab etmədiklərini, Azərbaycanda yaşayan yəhudilərin XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan elmi, mədəniyyəti, səhiyyəsi, iqtisadiyyatı və sənayesinin inkişafında böyük xidmətlər göstərdiklərini və çoxlu silinməz izlər qoyduqlarını bildirmişdir [3].

Cənab Prezident İlham Əliyevin xarici siyasət kursunda İsrail dövləti ilə olan münasibətlər ön planda olmuşdur. Yəhudi icması həmişə dövlətimizin diqqət və qayğısı ilə əhatələnmişdir. Bir çox dövlət qurumları və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən ölkədə ıvrit dilini tədris edən məktəblər yaradılmış, sinaqoqlar tikilmiş və bərpa edilmiş, mədəniyyət mərkəzləri yaradılmışdır.

Bu gün, yəhudi cəmiyyəti Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında xüsusi rol oynayır. Bu cəmiyyətin üzvləri Azərbaycanda hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunda aktiv iştirak edirlər. Onlar parlamentdə, bələdiyyələrdə və digər dövlət və hökumət orqanlarında təmsil olunurlar.

Dövlət tərəfindən aparılan multikultural siyasət, yaradılan qurumlar və qəbul olunan qərarlar ölkəmizdə yaşayan digər azsaylı xalqlar kimi yəhudilərin də etnik kimliyinin qorunmasına və onların ölkəmizdə rahat və sərbəst yaşamasına şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Əyyub Kərimov. Azərbaycan tolerantlıq nümunəsi kimi dünyaya müsbət impuls verməkdədir. Xalq qazeti. Bakı, 2017. 5.
2. Nərimin Azadgil. Heydər Əliyevin Azərbaycan-İsrail münasibətlərində rolu // Elmi iş beynəlxalq elmi jurnal 17/11. 2023. s. 38-44.
3. Samirə Məmmədova. Azərbaycan-İsrail münasibətləri (1991-2008-ci illər). Avtoreferat. Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 2016. S.27.

Aida Yusifzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

RUSIYA-UKRAYNA MÜHARİBƏSİNİN SƏBƏBLƏRİ VƏ MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *Rusiya, Ukrayna, beynəlxalq təhlükəsizlik, müharibə, Qərb dövlətləri*

Ключевые слова: *Россия, Украина, международная безопасность, война, западные страны*

Keywords: *Russia, Ukraine, international security, war, Western countries*

Müasir beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə münasibət və müharibələr mühüm təsir göstərən təhdidlər hesab olunur. Dünyada dövlətlərarası siyasi münasibətlərə, iqtisadi, geosiyasi tarazlığa təsir göstərən əsas münaqişələrdən biri Rusiya – Ukrayna müharibəsidir. Bu müharibə Ukraynanın müqəddəratını həll etməklə yanaşı, Qərbin Şərqi Avropa məkanında nüfuzuna və ekspansiyasına, dünyada enerji əməkdaşlığına və enerji resursları üzərində nəzarətə, iqtisadi sanksiyalar fonunda yeni strategiyanın müəyyənləşməsinə, Şərqi Avropa dövlətlərinin, eləcə də Cənubi Qafqazda münaqişələrin həllinə, iqtisadi münasibətlərdə təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, region dövlətlərinin, o cümlədən Azərbaycanın xarici siyasət kursunun müəyyənləşdirilməsinə təsir göstərir.

SSRİ-nin dağılmasından və müstəqillik əldə etdikdən sonra Ukrayna Avropa İttifaqı və NATO başda olmaqla, Qərb institutları ilə daha sıx əlaqələr qurmağa çalışırdı [5].

2002-ci ilin may ayında Ukrayna açıq şəkildə NATO-ya üzv olmaq məqsədini bəyan etdi. ABŞ bu prosesdə Ukraynanın vacib demokratik, hərbi, müdafiə və iqtisadi islahatları həyata keçirəcəyi təqdirdə onu dəstəkləyəcəyini bildirdi [2, s. 165-166]. Rusiya isə Ukraynanın NATO-ya integrasiyasına qəti şəkildə etiraz edirdi. 2010-cu ilin prezident seçkilərində Rusiya meyilli Viktor Yanukoviçin qələbəsi Rusiya – Ukrayna münasibətlərinə ciddi şəkildə təsir göstərdi [2, s. 165-166].

2013-cü il noyabrın 28-29-da Vilnüsdəki sammitdə Gürcüstan, Moldova və Ukrayna Avropa İttifaqı ilə assosiativ üzvlük və azad ticarət zonası haqqında müqaviləni imzalamağı planlaşdırsa da, sammitə az qalmış müddətdə Ukrayna müqaviləni imzalamaqdan imtina etdi. Rusiya Ukraynanın Avropa İttifaqı və NATO ilə yaxınlaşmasının qəti şəkildə əleyhinə idi.

Avropa İttifaqı ilə assosiativ üzvlük haqqında müqavilənin imzalanmasından imtina edildikdən sonra 2013-cü il noyabrın 21-də Ukraynada kütləvi xalq etirazları başlandı. V. Yanukovuç 2014-cü il fevralın 22-də Ukraynanı tərk edərək Rusiyaya sığındı [1]. Avromaydan hərəkətinin nəticəsində Avropayönlü siyasətçilər hakimiyyətə gəldi, 100-dən artıq insan həlak oldu, minlərlə adam xəsarət aldı.

2014-cü ildə Rusiya Krımı ilhaq etdi və Ukraynanın cənub-şərqində Donbas bölgəsində separatçıları silahlandıraraq dəstək verməyə başladı. Bu zaman Ukrayna döyüş meydanına çevrildi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ilk dəfə idi ki, bir Avropa dövləti digərinin ərazisini ilhaq edirdi. Rusiya Krımı ilhaq etməklə Qara dəniz, Aralıq dənizi, Yaxın Şərq və Şimali Afrikada öz strateji mövqeyini və ekspansiyasını genişləndirmək imkanı əldə etdi [5]. 2014-cü ildən etibarən davam edən müharibə 2022-ci il fevralın 24-də aktiv mərhələyə qədəm qoydu. Rusiya Ukraynaya qarşı təcavüz etdi və onu işğal

etməyə başladı. Rusiya Donetsk və Luqansk Xalq Respublikalarını tanıdı [5]. Rusiyanın Ukraynaya təcavüzündən sonra uzun illər ərzində hərbi-siyasi bloklara qoşulmamaq siyasəti həyata keçirən Finlandiya və İsveç NATO-ya üzv olmaq üçün müraciət etdi. Finlandiyanın 2023-cü ildə Alyansa qoşulması ilə [4] NATO-nun Rusiya ilə 1340 km yeni sərhəddi yarandı. Eyni zamanda, 2024-cü ildə İsveç də Şimali Atlantika blokuna daxil oldu.

Rusiya – Ukrayna münaqişəsinin iqtisadi, enerji sahəsində mühüm təsirləri oldu. Bu münaqişə nəticəsində Qərb Rusiyaya qarşı sanksiyalar tətbiq etdi. 2014-cü ilin mart ayından etibarən Avropa İttifaqı Rusiyaya qarşı tədricən məhdudlaşdırıcı tədbirlər gördü. Bunun əsas səbəbi Krımın qanunsuz ilhaqı, Ukraynanın tammiqyaslı işğalı, Donetsk, Luqansk, Zaporijji və Xerson vilayətlərinin qanunsuz ilhaqı idi. Müharibə dövründə Qərb Rusiyaya qarşı 16 sanksiya paketi tətbiq etdi. Bu sanksiyaların məqsədi Rusiya iqtisadiyyatını zəiflətmək, onu əsas texnologiya və bazarlardan məhrum etmək, müharibə aparmaq imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırmaq idi. Avropa İttifaqı Ukraynaya qarşı hərbi təcavüzdə Rusiyaya dəstək verdiyinə görə Belarus, İran və Şimali Koreyaya qarşı da sanksiyalar tətbiq etdi.

Avropa İttifaqının bu sanksiyaları Ukraynanın ərazi bütövlüyü, suverenliyi və müstəqilliyinə xələl gətirən və ya təhdid edən hərəkətlərinə görə ümumilikdə 2400-ə yaxın fiziki və hüquqi şəxsə şamil edilmişdir [4].

Rusiya – Ukrayna münaqişəsinin iqtisadi nəticələrindən biri Avropa İttifaqının Rusiya enerjisi-dən, xüsusən də qazdan asılılığının əhəmiyyətli dərəcədə azalması idi. Bundan başqa, 2022-ci ilin fevralından 2023-cü ilin sentyabrına qədər Rusiyaya ixracın dəyəri 62%, Rusiyadan idxal isə 81% azaldı.

2022-ci il martın 10-11-də Avropa İttifaqı Şurasının Fransada, Versalda keçirilən görüşündə Versal Bəyannaməsi qəbul edildi. Avropa İttifaqı liderləri ən qısa zamanda Rusiyadan, enerji asılılığının aradan qaldırılması haqqında razılığa gəldilər [3]. Ukrayna bir çox ərzaq ehtiyatlarının, xüsusən də buğda, qarğıdalı və yağlı toxumların əsas istehsalçısı və ixracatçısı olduğundan, Rusiyanın Ukraynaya qarşı müharibəsi nəticəsində global ərzaq tədarükündə böyük fasilələr yarandı.

Rusiya – Ukrayna müharibəsi humanitar böhrana, qaçqınlar probleminin yaranmasına və miqrasiya proseslərinin güclənməsinə səbəb oldu. Rusiya – Ukrayna müharibəsi ərzində, 3,7 milyon insan öz ev-eşiyindən didərgin edilərək məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş, 6,9 milyon nəfər isə Polşa, Macarıstan, Moldova və ya dünyanın digər ölkələrinə, o cümlədən qonşu dövlətlərə keçmişdir.

Müharibənin bir sıra beynəlxalq nəticələri oldu, geosiyasi balans, mövcud ittifaqlar dəyişdi. Müharibə nəticəsində bir sıra yeni koalisiyalar formalaşdı. Dünyanın bəzi dövlətləri Rusiyanın mövqeyini müdafiə edərək onunla yaxınlaşdı, digər ölkələr isə Qərb düşərgəsində yer aldı. Avropada yeni geosiyasi reallıq formalaşdı, NATO-nun Şərqi Avropada mövqeyi gücləndi.

Dünya dövlətləri, o cümlədən Azərbaycan Respublikası bu humanitar böhranın nəticələrinin aradan qaldırılmasında Ukraynaya yardımlar göndərdi.

Ədəbiyyat:

1. Ukrayna inqilabı - Bir il geridə qaldı.. [elektron resurs] / – URL: <https://modern.az/ aktual/67707/ukrayna-inqilabi-bir-il-geride-qaldi-fotolar/>
2. Yusifzadə, A. M. ABŞ-ın Şərqi Avropa dövlətləri ilə münasibətləri. Bakı: Mütərcim, 2023. – 240 s.
3. Economic impact of Russia's war on Ukraine: European Council response: [electronic resource] / – URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/ 757783/EPRS_BRI\(2024\)757783_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/ 757783/EPRS_BRI(2024)757783_EN.pdf)
4. EU sanctions against Russia: [electronic resource] / – URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia/>
5. Masters, J. Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia: [electronic resource] / – URL: <https://www.cfr.org/backgrounder/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia>
6. NATO member countries: [electronic resource] / – URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_52044.htm
7. Russia attacks Ukraine: [electronic resource] / – URL: https://edition.cnn.com/ europe/live-news/ukraine-russia-news-02-2322#h_ec5f24d5accb8f8503aabdc63e3fd22d

«МЯГКАЯ СИЛА» АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: *Азербайджан, мультикультурализм, «мягкая сила»*

Açar sözlər: *Azərbaycan, multikulturalizm, “yumşaq güc”*

Keywords: *Azerbaijan, multiculturalism, soft power*

Ключевым вектором внутренней и внешней политики Азербайджана является последовательное сохранение и активное продвижение принципов мультикультурализма. Архитектором уникальной азербайджанской модели мультикультурализма по праву считается выдающийся сын азербайджанского народа, крупный политический и государственный деятель XX века и начала нового тысячелетия – Общенациональный лидер Гейдар Алиев [2].

Лидер Гейдар Алиев своей проницательной и глубоко продуманной государственной стратегией содействовал дальнейшему укреплению многовековых традиций мультикультурализма в Азербайджане, обеспечив их переход на качественно новый, современный уровень [1].

Президент Ильхам Алиев успешно продолжает осуществление политического курса, заложенного Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, направленного на сохранение и развитие поликультурных традиций азербайджанского народа. Под руководством президента Ильхама Алиева Азербайджан не только сохраняет, но и активно адаптирует принципы мультикультурализма к современным вызовам, интегрируя их в государственную политику и международные инициативы. Это позволяет стране эффективно использовать свой культурный потенциал в качестве ресурса «мягкой силы», что требует системного подхода, включающего стратегическое планирование, институциональное укрепление и внедрение современных технологий.

Для эффективного использования мультикультурализма в качестве ресурса внешнеполитического влияния необходимо разработать комплексный подход, включающий теоретическое обоснование, институциональную поддержку и механизмы оценки результативности.

Реализация данного подхода требует применения комплекса механизмов, включая организацию тематических мероприятий, участие в международных инициативах, налаживание партнерских связей, использование PR-технологий и маркетинговых стратегий. Такой комплексный подход позволит эффективно использовать мультикультурный потенциал страны для усиления её «мягкой силы» и укрепления международного влияния.

Ключевым элементом реализации стратегии является кадровое укрепление профильных организаций, занимающихся культурной дипломатией. Для этого необходимо повысить квалификацию сотрудников, а также привлечь высококвалифицированных специалистов в области культурологии, международных коммуникаций, связей с общественностью и маркетинга.

Активизация роли институтов гражданского общества является важным фактором в совершенствовании механизмов культурно-гуманитарной дипломатии. Для стимулирования их участия в продвижении азербайджанской культуры целесообразно:

1. Обеспечить поддержку некоммерческих организаций, направленных на популяризацию культуры Азербайджана на международной арене.
2. Создать условия для развития государственно-частного партнёрства в сфере культурной дипломатии с преференциями для бизнес-структур.
3. Увеличить вовлечение диаспорских организаций в процессы продвижения национальной культуры.
4. Разработать грантовую систему для творческих союзов и профессиональных сообществ в области культуры, искусства и медиа.

Создание сети культурно-образовательных центров за рубежом, а также развитие академических обменов и стипендиальных программ для иностранных студентов и ученых способствует

формированию «послов» азербайджанской культуры в мире. Эти меры позволят повысить осведомленность международной аудитории и способствовать устранению стереотипов.

Современные медиатеchnологии играют решающую роль в продвижении позитивного имиджа страны. Развитие цифровых платформ, производство видеоконтента, онлайн-выставок и документальных фильмов позволит донести информацию о культурном многообразии Азербайджана до широкой международной аудитории. Социальные медиа становятся эффективным инструментом для формирования глобального нарратива о стране.

Комплексный подход к развитию мультикультурализма как инструмента «мягкой силы» предоставляет Азербайджану уникальные конкурентные преимущества на мировой арене. Данный опыт Азербайджана может служить ценным примером для других государств, стремящихся к укреплению своего международного влияния посредством продвижения культурной дипломатии.

Литература:

1. Алиев, М. А. Общациональный Лидер Гейдар Алиев и Азербайджанская Модель Мультикультурализма // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Azerbaijan Halkının Milli Lideri Haydar Alirza Oğlu Aliyev'in Doğumunun 100. Yılı Özel Sayısı, – 2023. 10(1), – с. 85-93.
2. Великий лидер Гейдар Алиев – политический основоположник азербайджанского мультикультурализма: [Электронный ресурс] / 2017. URL: <https://azertag.az/ru/xeber/velikii lider geidar aliev politicheskii osnovopolozhnik azerbaidzhanskogo multikulturalizma-1057820>

V BÖLMƏ

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Aidə Quluzadə
Bakı Slavyan Universiteti

İNKLUZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər. inklüziv təhsil, multikultural dəyərlər, təhsil sistemi, tolerantlıq, sosial integrasiya.

Keywords. Inclusive education, multicultural values, education system, tolerance, social integration.

Ключевые слова. инклюзивное образование, мультикультурные ценности, система образования, толерантность, социальная интеграция.

Müasir dövrdə təhsil yalnız bilik ötürən deyil, həm də sosial və mədəni dəyərlərin formalaşmasına təsir edən mühüm bir institut kimi çıxış edir. Cəmiyyətin müxtəlifliyini əks etdirən mühitdə təhsilin inklüziv və multikultural yönümlü təşkili, fərqliliyin qəbulunu, tolerant münasibətlərin inkişafını və sosial integrasiyanı təmin edir [3]. Bu yanaşma xüsusilə qloballaşan dünyada, müxtəlif etnik və sosial qrupların bir arada yaşadığı cəmiyyətlərdə aktual əhəmiyyət kəsb edir.

Inklüziv təhsil yanaşması müxtəlif qabiliyyətlərə, mədəni mənsubiyyətə və sosial statusa malik uşaqlar üçün bərabər imkanlar yaratmaqla onların cəmiyyətə tam integrasiyasını təşviq edir [1]. Belə bir mühitdə hər bir uşaq öz fərdi xüsusiyyətləri ilə dəyərli hesab olunur və təhsildə iştirak hüququndan tam şəkildə yararlanı bilər. Bu isə uşaqlar arasında qarşılıqlı hörmət və əməkdaşlığın formalaşmasına, stereotiplərin və ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına şərait yaradır. Inklüziv təhsil yalnız xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara deyil, bütün uşaqlara sosial öyrənmə, empati və müxtəlifliyi anlamaq imkanı verir.

Digər tərəfdən, multikultural təhsil və dəyərlərin aşılınması fərqli mədəniyyətlərin bir-birinə integrasiyasını və harmoniya içində mövcudluğunu təşviq edir. Bu, xüsusən də milli, dini və etnik müxtəlifliyin mövcud olduğu cəmiyyətlərdə sosial sabitliyin əsas şərtidir [2]. Tələbələrin bir-birinin mədəni dəyərlərinə hörmətlə yanaşması və fərqliliklərə qarşı dözümlülük göstərməsi üçün məktəblərdə multikultural dəyərlərə əsaslanan kurikulum və pedaqoji yanaşmalar tətbiq olunmalıdır.

Azərbaycan Respublikasında da inklüziv təhsilin genişləndirilməsi istiqamətində bir sıra hüquqi və institusional addımlar atılmışdır. 2018-ci ildə qəbul edilmiş “Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” bu sahədə mühüm hüquqi baza rolunu oynayır [4]. Bu proqram çərçivəsində məktəblərin maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi, müəllimlərin ixtisasartırması və maarifləndirmə işləri əsas istiqamətlərdəndir. Bununla yanaşı, inklüziv mühitin təşkili və multikultural dəyərlərin təbliği ilə bağlı araşdırmalar göstərir ki, bu sahədə müəllim hazırlığı və ictimai şüurun yüksəldilməsi vacib rol oynayır [5].

Beləliklə, təhsil sistemi inklüziv və multikultural dəyərlərin aşılınmasında aparıcı vasitə olaraq çıxış edir. O, yalnız bilik deyil, həm də birlik, anlayış və qarşılıqlı hörmətin təməlini qoyur. Davamlı sülh və tolerantlıq üçün təhsildə bu dəyərlərin integrasiyası vacib şərtidir.

Ədəbiyyat:

1. Ainscow, M., Booth, T., & Dyson, A. (2006). *Improving schools, developing inclusion*. Routledge.
2. Banks, J. A. (2015). *Cultural diversity and education: Foundations, curriculum, and teaching*. Routledge.
3. UNESCO (2020). *Inclusion and education: All means all*. Paris: UNESCO Publishing.
4. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi (2018). *Azərbaycan Respublikasında inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2018–2024-cü illər üçün)*.
5. Quliyeva, T. (2022). Inklüziv təhsil və sosial integrasiya problemləri. *Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu Elmi Xəbərlər*, 2(10), 45–52.

AMERİKA TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMA TARİXİ

Açar sözlər: Amerika, multikulturalizm, təhsil, dəyərlər, immiqrasiya.

Keywords: America, multiculturalism, education, values, immigration.

Ключевые слова: Америка, мультикультурализм, образование, ценности, иммиграция.

Amerika Birləşmiş Ştatları müxtəlif mədəniyyətlərə malik olan insanların yaşadığı ölkədir. Bu müxtəliflik zamanla təhsil sisteminə də təsir etmiş və multikultural dəyərlərin formalaşmasına və inkişafına səbəb olmuşdur. Multikultural təhsil təkcə müxtəlif etnik qruplardan gələn şagirdlər və tələbələr üçün deyil, həm də bütün cəmiyyət üçün qarşılıqlı anlaşmanı və hörməti təşviq edən bir yanaşmadır. Multikultural təhsil anlayışı xüsusilə XX əsrin ortalarından etibarən ABŞ-də geniş yayılmağa başlamışdır, lakin onun əsasları daha erkən dövrlərdə qoyulmuşdur [1].

ABŞ-də təhsil sisteminin ilkin dövrlərində əsas diqqət Avropa meyilli mədəniyyət və biliklərin tədrisinə yönəlmişdi. Ancaq XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində ölkəyə miqrasiya axınının güclənməsi müxtəlif etnik və mədəni qrupların təhsil sahəsində də öz haqlarını tələb etməsinə gətirib çıxardı. 1880-1920-ci illər arasında baş verən müxtəlif immiqrasiya dalğalarının nəticəsində “ərimə qazanı” ifadəsi müxtəlif etnik və dini qruplardan olan immiqrantları ortaq mədəniyyəti paylaşan və ortaq münasibət, dəyərlər və həyat tərzləri inkişaf etdirən amerikalılara çevirmək üçün işlənən ifadə idi [1].

1954-cü ildə ABŞ Ali Məhkəməsinin "Braun Təhsil Şurasına qarşı" qərarı irqi ayrı seçkiliyi qanunsuz elan etməklə multikultural təhsilin inkişafı üçün mühüm addım oldu. Bu qərar, yalnız təhsildə deyil, bütün cəmiyyət miqyasında sosial bərabərliyə və hüquq sistemində fundamental dəyişikliklərə yol açdı [2]. Onun təsiri bu gün də ABŞ təhsil və vətəndaş hüquqları siyasətində hiss olunmaqdadır.

1960-70-ci illərdə vətəndaş hüquqları hərəkatının güclənməsi multikulturalizmin təhsil sistemində daha geniş şəkildə daxil edilməsinə səbəb oldu. 1960-cı illərin əvvəlləri Vətəndaş Hüquqları Hərəkatının əsas rəhbəri Martin Lüter Kinq olmaqla Afrika-Amerika icması tərəfindən həyata keçirilən bu hərəkat qaradərili amerikalılar tərəfindən aparılan bərabərlik uğrunda uzun mübarizənin bir hissəsini təşkil edirdi. Həqiqətən də, XX əsrin əvvəllərindən çoxsaylı qaradərili Amerika ziyalıları multicultural təhsilin nəzəri və praktiki konsepsiyasına öz töhfələrini veriblər. Martin Lüter Kinq aydın multikultural və pasifist mövqeyi simvolizə edirdi. O, qaradərili icmanın zülmünə və institutlaşmış irqçiliyə son qoymağa çağırırdı. Məşhur “Mənim bir arzum var... “çıxışı ilə yaddaşlarda iz qoyub [2].

1965-ci ildə qəbul olunan "Elementary and Secondary Education Act" (ESAE) kimi qanunlar Amerika təhsil sistemində bütün tələbələrə təhsil imkanlarını artırmağa yönəlmişdi. Bu qanun irq, etnik mənsubiyyət, dil, din və sosial statusundan asılı olmayaraq hər bir tələbənin təhsildə uğur qazanmasına nail olmaq istəyirdi. Amerika Birləşmiş Ştatlarında qəbul edilən **Elementary and Secondary Education Act (ESEA)** ölkənin təhsil sistemində mühüm bir dönüş nöqtəsi olmuşdur. Prezident Lindon Consonun "Böyük Cəmiyyət" proqramı çərçivəsində qəbul edilən bu qanun, sosial bərabərliyi təşviq edirdi və əsas məqsədi aztəminatlı ailələrin uşaqları üçün təhsil imkanlarını genişləndirmək idi. [3]. Qanunun əsas məqsədlərindən biri sosial ədalət və bərabərlik prinsipini təhsil sahəsində tətbiq etmək idi.

1980-ci illərdən etibarən ABŞ təhsil sistemində multikultural dəyərlərin daha sistemli şəkildə tətbiqi üçün proqramlar hazırlanmağa başladı. Təhsil nazirliyi və müxtəlif akademik qurumlar irq, etnik mənsubiyyət, din və dil müxtəlifliyini nəzərə alan kurikulumlar hazırladılar. **İrq və mədəniyyətlərarası təhsil layihələri hazırlayaraq** məktəblərdə müxtəlif etnik və sosial qrupların nümayəndələri arasında dialoq və əməkdaşlığı artırdılar. Eyni zamanda, ana dili ingilis dili olmayan şagirdlər üçün xüsusi dil dəstəyi proqramları təşkil etdilər. İrqçilik və ayrı-seçkiliyin qarşısını almaq üçün müxtəlif təhsil qanunlarının tətbiq edilməsi atılan mühüm addımlardan hesab olunur [3].

Bu dövrdə "Multicultural Education" (Multikultural Təhsil) anlayışı geniş yayılaraq məktəblərdə fərqli mədəniyyətlərə malik şagirdlərin bərabər şəkildə təhsil almasını təmin etməyə çalışırdı. Əsas məqsədlərdən biri də mədəni tolerantlıq, qarşılıqlı hörmət və sosial ədalət prinsiplərini, şagirdlər arasın-

da anlaşıma və birgə əməkdaşlığı aşılamaq idi. Bu çərçivədə ikidilli təhsil proqramları, etnik araşdırma kursları və inklüziv dərslər vəsaitləri istifadəyə verildi [4].

Multikultural təhsilin ABŞ cəmiyyətinə və təhsil sistemində müsbət təsirləri nələr oldu? Təhsil müəssisələri irqçilik, diskriminasiya və ayrı-seçkiliklə mübarizə aparmaq üçün müxtəlif proqramlar icra edir. İlk olaraq onu deyə bilərəm ki, tələbələr arasında **sosial integrasiyanı gücləndirdi**, tələbələr fərqli mədəniyyətlər haqqında məlumat əldə edərək daha açıq fikirli və tolerant oldular. Müsbət təsir göstərən amillərdən biri də, multikultural mühitdə yetişən şagirdlər gələcəkdə global iş bazarında daha uğurlu karyera qurmaq imkanına sahib oldular.

Amerika təhsil sistemində multikultural dəyərlərin formalaşması uzun və mürəkkəb bir tarixi prosesin nəticəsidir. Bu dəyərlərin inkişafı ölkənin tarixində mühüm sosial-siyasi hadisələrlə bağlı olmuş və zamanla güclənmişdir. Bu dəyərlər müxtəlif etnik və sosial qruplara aid fərdlərin bir arada yaşamasına və əməkdaşlıq etməsinə şərait yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Multicultural education in the United States- https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-70825-2_5
2. "Brown v. Board of Education- <https://www.archives.gov/milestone-documents/brown-v-board-of-education>
3. "Elementary and Secondary Education Act" (ESAE) - <https://www.ed.gov/laws-and-policy/laws-pre-school-grade-12-education/esea>
4. What Is Multicultural Education? An Educator's Guide to Teaching Diverse Students- <https://soeonline.american.edu/blog/multicultural-education/>

Aysel Ələsgər

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İBTİDAİ TƏHSİLDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİ VASİTƏSİLƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

Açar sözlər: Multikulturalizm, kommunikasiya, mədəniyyət

Ключевые слова: Мультикультурализм, коммуникация, культура

Keywords: Multiculturalism, communication, culture

Multikulturalizm, müxtəlif mədəniyyətlərin, xalqların, dillərin, inancların və həyat tərzlərinin qarşılıqlı hörmət, anlayış və əməkdaşlıq çərçivəsində bir arada yaşaması anlayışıdır. Dünyanın müxtəlif bölgələrində mədəniyyətlərarası münasibətlərin hər keçən gün daha da önəm qazandığı bir dövrdə, bu anlayışın təhsildə yer alması vacibdir. Xüsusilə ibtidai təhsil mərhələsi, uşaqların dünyagörüşünü formalaşdırdığı, sosial və mədəni dəyərləri əldə etdiyi ilk dövr olduğu üçün multikultural dəyərlərin burada tədrisi böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu məqsədlə, Azərbaycan dili dərsləri, yalnız dil bacarıqlarının inkişafına deyil, həm də uşaqların mədəniyyətlərarası qarşılıqlı münasibətləri, fərqli mədəniyyətlərin dəyərlərini anlama və qəbul etmələrini təmin etmək üçün mükəmməl bir vasitədir.

Azərbaycan, çoxsaylı xalqların və mədəniyyətlərin bir arada yaşadığı, zəngin tarixi və mədəni irsə malik bir ölkədir. Bu müxtəliflik, Azərbaycanın özünü multikultural dəyərlərin qorunub saxlanması və təbliğində nümunəvi bir ölkə halına gətirir. Azərbaycan dilinin tədrisi, yalnız dil bacarıqlarını inkişaf etdirməklə kifayətlənməyib, həm də bu zəngin mədəni mirası növbəti nəsillərə ötürmək məqsədini güdür. Belə bir mühitdə, uşaqların fərqli mədəniyyətlərə qarşı hörmət və anlayışla yanaşmaları, onların gələcəkdə sosial və mədəni baxımdan daha tolerant, əxlaqlı və şəxsiyyət olaraq inkişaf etmələrini təmin edir.

Azərbaycan dili dərsləri, uşaqların həm dil biliyini, həm də sosial-mədəni inkişafını dəstəkləyən bir platformadır. Bu dərslər vasitəsilə, yalnız Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşu və yazılış qaydaları öyrədilmir, həm də müxtəlif mədəniyyətlərə aid ədəbiyyat nümunələri, folklor, rəvayətlər, nağıllar, şeirlər və dastanlar təqdim olunur. Bu cür mətnlər, uşaqların müxtəlif xalqların həyat tərzini, adət-ənənələrini, düşüncə tərzini, zəngin mədəniyyətlərini və tarixi keçmişini tanımalarına şərait yaradır.

Birinci sinifdən etibarən, Azərbaycan dilinin tədrisində müxtəlif mədəniyyətləri və xalqları tanıdacaq mətnlər seçilə bilər. Məsələn, Azərbaycan xalqının xalq ədəbiyyatından, digər xalqların nağıllarından və dünyaca məşhur yazıçıların əsərlərindən parçalar oxumaq uşaqlara həm dil, həm də mədəniyyətlərarası əxlaq və davranış qaydalarını öyrədən.

Həmçinin, Azərbaycan dilindəki şeirlər və nağıllar, uşaqlara həm doğma mədəniyyətin zənginliyini anlamağa kömək edir, həm də dünyanın müxtəlif yerlərindən olan xalqların bədii fikirlərini, mübarizələrini və idealizmlərini tanımağa imkan yaradır. Bu cür mətnlər, onların mədəniyyətlərə qarşı olan hörmətini inkişaf etdirir, həmçinin digər xalqlarla bənzərlikləri və fərqlilikləri anlamağa yönələn təfəkkürlər formalaşdırır.

Azərbaycan dili dərslərində multikulturalizmin öyrədilməsi, yalnız mədəniyyətlərarası münasibətləri inkişaf etdirməklə kifayətlənmir, həm də dilin gücü ilə uşaqların empatiya və sosial bacarıqlarını artırır. Dil, yalnız kommunikasiya vasitəsi olmaqla qalmır, həm də sosial və mədəni əlaqələrin qurulmasında mühüm bir rol oynayır. Dərslərdə fərqli xalqların dillərindən, adət-ənənələrindən və etnik dəyərlərindən bəhs edən tədris proqramları, uşaqlara cəmiyyətin müxtəlif qatlarının bir-birinə necə yaxınlaşdığını və qarşılıqlı olaraq necə birgə yaşayabildiyini öyrədir.

Bundan başqa, dilin tədrisində uşaqların milli kimliklərini qorumaqla yanaşı, həm də dünya xalqlarının müxtəlif mədəniyyətlərinə, dillərinə və dəyərlərinə olan maraq və hörmət hissi artırılır. Dili öyrənmək, eyni zamanda, dünyagörüşünü genişləndirmək, müxtəlif dilləri və mədəniyyətləri öyrənmək üçün bir fürsət yaradır. Bu proses, uşaqları yalnız təhsil mühitində deyil, həm də sosial həyatda daha çox açıq fikirli və empatik insanlar olmağa təşviq edir.

İbtidai təhsildə multikultural dəyərlərin formalaşdırılmasında əsas məqsəd, uşaqlara yalnız müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumat vermək deyil, həm də onları bu mədəniyyətləri anlayışla və hörmətlə qəbul etməyə təşviq etməkdir. Uşaqların həm öz mədəniyyətlərini, həm də digər mədəniyyətləri başa düşməsi, onları birləşdirən universal dəyərləri tanıması təhsilin əsas məqsədidir. Bu məqsədə nail olmaq üçün, Azərbaycan dili dərsləri yalnız şifahi və yazılı kommunikasiya bacarıqlarının inkişafını deyil, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələrin yaradılmasını təşviq edir.

Multikulturalizmə dair təlimatlar və fəaliyyətlər, yalnız dərslər saatları ilə məhdudlaşmamalıdır. Uşaqların məktəbdəki sosial həyatında, müxtəlif etnik və mədəni qruplardan olan şagirdlər arasında qarşılıqlı hörmətin formalaşdırılması vacibdir. Bu, şagirdlərin müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət etməyi öyrənməsi, həmçinin onların emosional və sosial inkişafını dəstəkləyəcəkdir.

İbtidai təhsildə Azərbaycan dili dərsləri vasitəsilə multikultural dəyərlərin formalaşdırılması, uşaqların gələcəkdə daha tolerant, empatik, dünyagörüşlü və fərqlilikləri qəbul edən insanlar olmalarını təmin etmək üçün çox önəmlidir. Bu dərslər yalnız dil öyrətməyi deyil, həm də mədəniyyətlərarası təhsil, sosial inteqrasiya və qarşılıqlı hörmətin əsaslarını qoymağı hədəfləyir. Azərbaycan dili dərslərində multikultural dəyərlərin tədrisi, gələcəyin cəmiyyətini daha harmonik, əhatəli və açıq fikirli hala gətirəcək bir addım olacaqdır. Bu baxımdan, təhsilin ilk mərhələsindən etibarən multikulturalizmin tədrisi, daha inklüziv və fərdi bir cəmiyyətin qurulmasına töhfə verəcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. İsmayılov, R. (2015). "Multikulturalizmin təhsildə rolu." Təhsil və Sosial Fəaliyyət konfransının materialları. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
2. UNESCO. (2001). "Universal Dəyərlər və Təhsil: Multikulturalizmin və İnsan Haqlarının Tədrisi." UNESCO Raporu. Paris: UNESCO.

Aysel Şabanova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

MÜƏLLİMLƏRİN MULTİKULTURAL KOMPETENSİYANIN FORMALAŞMASINDAKİ ROLU

Açar sözlər: Multikultural kompetensiya, təhsil, mədəni müxtəliflik

Ключевые слова: Мультикультурная компетенция, образование, культурное разнообразие

Keywords: Multicultural competence, education, cultural diversity

Qloballaşma dövründə müxtəlif mədəniyyətlərin, dinlərin və etnik qrupların bir arada yaşaması aktual sosial məsələyə çevrilmişdir. Cəmiyyətin dayanıqlı inkişafı üçün multikultural dəyərlərin forma-

laşdırılması vacibdir. Bu prosesdə əsas aparıcı qüvvələrdən biri təhsil və müəllim şəxsiyyətidir. Müəllimlər gələcək nəslin sosiallaşmasında, onların dünyagörüşünün formalaşmasında və tolerant münasibətlərin mühüm rol oynayır (Məmmədov, 2020, s. 45).

Multikultural kompetensiya fərqli mədəniyyət nümayəndələri ilə qarşılıqlı əlaqə qurmaq, tolerantlıq göstərmək, empatiya və qarşılıqlı hörmət prinsiplərinə əsaslanmaq bacarığı kimi izah olunur (Quliyeva, 2019, s. 28). Bu bacarıqlar müasir müəllimlərin peşəkar fəaliyyətində xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında müəllimlər aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərməlidir:

- Tolerantlıq və qarşılıqlı hörmət nümunəsi olmaq;
- Şagirdlərdə mədəni müxtəlifliyə müsbət münasibət formalaşdırmaq;
- Mədəniyyətlərarası kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirmək;
- Sınıfdə inklüziv və dostluq mühiti yaratmaq (Hüseynova, 2021, s. 67).

Müəllimlər bu kompetensiyanın inkişaf etdirilməsi üçün müxtəlif pedaqoji üsul və metodlardan istifadə edirlər:

- Diskussiya və debatlar;
- Qrup və layihə işləri;
- Beynəlxalq günlərin qeyd olunması;
- Multikultural mövzulu tədbirlər;
- Problemyönlü təlim metodları (Əliyev, 2022, s. 53).

Müasir dövrdə təhsil sisteminin əsas məqsədlərindən biri şagirdlərdə multikultural kompetensiyanın formalaşdırılmasıdır. Müəllimlər bu prosesdə bilik verənlə yanaşı, həm də sosial və mədəni dəyərlərin aşılınması prosesində aparıcı rol oynayırlar. Multikultural dəyərlərə əsaslanan cəmiyyətin inkişafı məhz müəllimlərin fəallığı və peşəkarlığı ilə sıx bağlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Məmmədov, R. (2020). Multikultural dəyərlərin formalaşmasında müəllimin rolu. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı.
2. Quliyeva, S. (2019). Multikultural kompetensiya və təhsil. Bakı: Adiloğlu.
3. Hüseynova, L. (2021). Təhsildə multikultural dəyərlər. Bakı: Elm və Təhsil.
4. Əliyev, T. (2022). Pedaqoji prosesdə multikultural təlim metodları. Bakı: Nurlan.

Aytəkin Mehdiyeva (Quliyeva)
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN FORMALAŞMA YOLLARI

Açar sözlər: *mədəniyyətlərarası kompetensiya, təlim-idraki kompetensiya, qabiliyyət, ünsiyyət, şifahi nitq*

Key words: *intercultural competence, educational and cognitive competence, communication skills, oral speech*

Ключевые слова: *межкультурное компетенция, учебно-познавательное компетенция, способность общения, устной речь*

1. Ali məktəbdə xarici təlim tədrisində 3 hədəfə çatmaq nəzərdə tutulmuşdur: 1) *Ünsiyyət*, 2) *İdraki*, 3) *Təlim-idraki*. Hər üç hədəf mədəniyyətlərarası xarici dildə kommunikativ kompetensiya (səriştə) kimi pedaqoji prosesdə təlim nəticəsi kimi qiymətləndirilib. Lakin ünsiyyət bacarığının idraki bacarıqların, təlim-idraki bacarıqların komponentləri bir-birindən fərqlidir. Qabiliyyət olaraq bu bacarıqların formalaşdırılmasında təlim prosesində komponentlər fərqləndirmədə hədəflərə nail olmaq çətindir.

2. Ali təhsil müəssisələrində xarici dil müəllimi peşəsinin hazırlanmasında həm mədəniyyətlərarası kompetensiya, həm də xarici dildə kommunikativ kompetensiya 2020-ci ilin baza proqramında da fərqli məqsəd kimi nəzərdə tutulub. Xarici dildə kommunikativ kompetensiyanın pedaqoji xarakteri və onun metodik xüsusiyyətləri bir qabiliyyət kimi akademik L.Y.Bim [1] tərəfindən irəli sürülüb və tədris prosesində bu qabiliyyətə yiyələnmənin metodik əsasları işlənib. Təlim-idraki kompetensiya bir hədəf

kimi tələbə şəxsiyyətini pedaqoji prosesdə formalaşdırmağın dil və nitq strukturlarının rolu ehtiva edir. Bu yanaşma dil fakültələrinin tələbləri üçün dil/nitq keçidlərinə yiyələnməklə yanaşı, xarici dil müəllimi peşəsinə yiyələnən tələbənin ixtisasın, peşənin formalaşmasına təsirinin də məqsəd olmasını əsaslandırmış olur.

3. Mədəniyyətlərarası kommunikativ kompetensiyanın say fərqi bu qabiliyyətin aid olduğu dil materialından və sosial hədəflərindən asılıdır. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət, kommunikativ davranışdan anlayış olaraq daha böyükdür. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət tərəf kimi kommunikasiyanı, interaksianı və persepsiyanı əhatə edir. Mədəniyyətlərarası ünsiyyət həm bu tərəflərin komponentlərini, həm də ünsiyyət vasitələrini, sosiomədəni mühiti, dialoji diskursda qarşılıqlı tərəflərin əhatəsini ehtiva edir.

Pedaqoji qabiliyyət olaraq təlim prosesində, müəllimlik peşəsi naminə hər komponent ayrılıqda deyil tələbə-tələbə və tələbə-müəllim münasibətlərində mədəniyyətlərarası mühit kimi formalaşdıraraq, daha konkret olaraq bu tərəflərin və məzmunun iştirakı ilə kommunikativ kontekstual nitq situasiyası yaratmaq məqsədə uyğun olardı. Xarici dilin tədrisi prosesində bu məqsədə çatmaq tələbə-müəllim münasibətlərində bir mədəniyyət amili kimi tolerantlığın təsbiti, qarşılıqlı marağın istiqaməti və peşə tələbatının dərki ilə bağlıdır və bu müəllimdən pedaqoji səriştə tələb edir.

Xarici dilin tədrisi prosesində mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarığını formalaşdırmaq, xarici dildə kommunikativ kompetensiya bacarığını formalaşdırmaq çətindir, çünki ünsiyyətin komponentləri daha çox sosial xarakter daşıyır və onun mənimsənilməsi üçün süni nitq situasiyaları yaratmaq çətindir. Apardığımız müşahidələrin və eksperimentin nəticəsi kimi dialoji diskursu bacarığın formalaşma prosesi üçün daha məqsəduyğun hesab etdik.

Bacarığın dialoji diskursda formalaşması birinci faza olaraq dialoji diskursun subyekt-subyekt münasibətləri səviyyəsində şəraitini və onun texniki təminatını pedaqoji prosesə uyğunlaşdırdıq. Burada təlimin texnika vasitələrini, kitab və mövzu ətrafında şəkilləri, komponentdə müvafiq mövzu ilə bağlı əyani vasitələrdən ibarət ünsiyyət platforması yaratdıq.

Dialoji diskursun baş verməsi üçün ikinci mühüm faza tərəflərin yad mədəniyyətlə bağlı şifahi ünsiyyətə daxil olması prosesi idi, yaradılmış pedaqoji şərait tələbəni mədəniyyət elementlərinin köməyi ilə xarici dildə situasiya yaratmağa təhrik edən süni nitq situasiyası idi. Situasiyaya daxil edilmiş yad mədəniyyət elementlərinin varlığı, ən azı onu adlandırmağa və funksionallığı haqqında cəhdlər etməsini şərtləndirirdi. Xarici dildə ünsiyyətə təhrik və bu dildə dialoji diskursun baş verməsi ünsiyyət marağından asılıdır və bacarığın formalaşdırılmasında təşəbbüskar tərəflərdən birinin olması vacibdir.

Dialoji diskursda bacarığın formalaşmasında 3 faza xarici dildə ünsiyyətə girən tərəflərin, ünsiyyət vasitələrini anlayaraq onu müxtəlif situasiyalarda tətbiq etməklə kommunikativ qarşılıqlı təsirin nəticəsi kimi ünsiyyət nailiyyətinin əldə edilməsidir. Doğma mədəniyyət haqqında biliklər, onların xarici dil mədəniyyət nümunələri ilə uyğunluğu (xüsusilə məişət, sosial həyat haqqında mövzular) subyektlərarası kommunikativ kompetensiyanı şərtləndirmiş olur. Ana dili elementlərinin yad mədəniyyətlə uyğunlaşdırılmasının linqvodicə həlli koqnitiv-interaktiv davranışın formalaşması ilə nəticələnir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz pedaqoji yanaşma mədəniyyətlərarası bacarıqların formalaşdırılmasında linqvistik və metodik komponentlərin tədris prosesində birgə fəaliyyətini nəzərdə tutur.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların komponentlərinin formalaşdırılması bir pedaqoji prosesdir. Təlim materialları, müəllimin səriştəsi, tələbənin istəyi, peşə maraqları və ixtisas hazırlığının ardıcılığı və dialoji diskurs vasitəsi ilə fəal təlim davranışına cəlb edilməsi bacarığın mənimsənilməsi modelidir.

Bizim təklif etdiyimiz xarici dildə kommunikativ model M.Kanal və M.Savinon təklif etdiyi modeldən şəxsiyyət amilini, ixtisas-peşə uzlaşmasının? dialoji diskurs vasitəsi ilə həlli, şifahi nitqin linqvistik və ekstalinqvistik ifadəsinin kontekstual həlli və pedaqoji məzmunu ilə fərqlənir [2].

Dialoji diskurs vasitəsi ilə xarici dildə bacarıqların formalaşmasında interaktiv-koqnitiv təlim fəallığına üstünlük verməyin effektiv nəticələrini eksperimentin nəticəsi olaraq müəyyənləşdirə bildik.

Ədəbiyyat:

1. Бим, Л.И. Методика обучения иностранном языке как наука и проблемы школьного учебника / Л.И.Бим. – Москва: – 2011.
2. <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-umeniy-inoyazychnogo-mezhkulturnogo-vzaimodeystviya-studentov-v-tselyah-obucheniya-inostrannomu-yazyku-v-yazykovom-vuze/viewer>

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ДЛЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, эпоха глобализации, учебный материал, совершенствование.

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası ünsiyyət, qloballaşma dövrü, tədris materialı, təkmilləşdirmə.

Keywords: intercultural communication, era of globalization, educational material, improvement.

Аннотация: В статье рассматриваются пути совершенствования процесса межкультурной коммуникации студентов в эпоху глобализации путем создания учебного материала. В результате внедрения учебных материалов в учебный процесс будет создан дополнительный ресурс для студентов, обучающихся по данной специальности.

Образование является наиболее мощным инструментом, которым общество располагает для противостояния вызовам будущего. Именно оно формирует облик завтрашнего мира. Развитие человечества в значительной степени зависит от достижений образованных людей. Известно, что ключевая роль в эффективности инновационной политики государства принадлежит системе подготовки научных кадров.

Значение образования для прогресса и благополучия страны трудно переоценить. Ведь пути решения глобальных проблем во многом связаны с развитием науки и образования, поскольку экономика, управление и финансовая сфера тесно переплетены с системой непрерывного обучения.

Помимо изучения истории государства, важно уделять внимание этнографии отдельных регионов. В современном мире становится особенно актуальным создание цифрового этнографического атласа страны. Такой атлас позволит получить детальную информацию о различных регионах, местах паломничества, отвечающих требованиям экотуризма, заповедниках, пещерах, водопадах, археологических памятниках, а также культурных и этнографических особенностях. Для продвижения данного проекта необходимо регулярно обновлять видеоконтент, создавать информационные буклеты и разрабатывать мобильные приложения, связанные с атласом. Реализация данного проекта особенно важна для развития межкультурной коммуникации студентов в условиях глобализации [1. С.148].

Создание цифрового этнографического атласа Узбекистана поможет удовлетворить запросы не только жителей страны и региона Центральной Азии, но и туристов из дальнего зарубежья, интересующихся культурным и архитектурным наследием Узбекистана. Этот процесс, в свою очередь, будет способствовать совершенствованию межкультурной коммуникации студентов в условиях глобализации.

При изучении данной темы исследуются следующие аспекты: 1) классификация основных народностей, этнических групп и наций, проживающих в стране; 2) изучение региональных особенностей, традиционной и современной материальной и нематериальной культуры, обычаев и праздников, характерных для различных историко-культурных зон республики, что играет важную роль в развитии туристического потенциала; 3) разработка серии буклетов и альбомов, посвященных национальным ценностям, семейным традициям, календарным и религиозным праздникам народов страны.

В процессе межкультурной коммуникации особое значение приобретает аспект успешного взаимодействия, так как он требует определенных адаптивных навыков. Коммуникация в данном контексте проходит в специфических условиях: собеседники принадлежат к разным культурам, что влияет на восприятие информации и сам процесс общения [2. С.595-598].

При межкультурных контактах представление об адекватности может не всегда соответствовать ожиданиям. Сходство культур способствует взаимопониманию, но существует и альтернативная точка зрения: чем больше иллюзия близости культур, тем выше вероятность коммуникативных трудностей. Например, отправляясь в Японию или страны Африки, американцы осознают, что столкнутся с культурными различиями, так как их собеседники выглядят, жестикулируют и ведут себя иначе. Однако при взаимодействии с русскоязычной культурой они могут недооценивать возможные различия, что приводит к коммуникативным проблемам [3. С.4].

С учетом изложенного, необходимо разработать научно обоснованные меры по сохранению, рациональному использованию и восстановлению природных ресурсов и окружающей среды. Это включает в себя защиту биоразнообразия флоры и фауны, сохранение природных богатств, чистоту водоемов, лесов и атмосферы как конкретных стран, так и планеты в целом.

Литература:

1. D.Djuraev, N.Kurbanova, M.Uralov The role of geographical objects of Uzbekistan in the improvement of the modern educational process of multilingual dictionary // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 12, Issue 06, June 2022 SJIF 2022 = 8.252, A peer reviewed journal, DOI: 10.5958/2249-7137.2022.00644.9. С. 148.
2. Д.Джураев, А.Назаров Значение языковой характеристики полиязычной среды в отношении названий географических объектов Узбекистана // Science and innovation journal, International scientific journal, №3 2022, ISSN: 2181-3337, С. 595-598.
3. Н.А.Мартынова Межкультурная коммуникация как особый вид общения // Омский научный вестник №2, 2007, С. 4.

Эллада Тагиева

Азербайджанская спортивная академия

РОЛЬ ДЕЛОВОЙ И АКАДЕМИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанский мультикультурализм, спортивная академия, межкультурное образование

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan multikulturalizmi, İdman akademiyası, mədəniyyətlərarası təhsil

Keyword: Heydar Aliyev, Azerbaijani multiculturalism, sports academy, intercultural education

Актуальность. VIII Международная научная конференция «Гейдар Алиев: идеология мультикультурализма и толерантности» посвящена 102-й годовщине со дня рождения Общественного лидера Азербайджана. В современном мире, где глобализация и миграция становятся все более значимыми, мультикультурализм приобретает особую важность. Мультикультурализм – это социальная концепция, основанная на признании и уважении культурного разнообразия в обществе. Она предполагает сосуществование различных этнических, культурных и религиозных групп в одном обществе, где каждая культура имеет право на признание и самовыражение. Азербайджан является положительным примером мультикультурного общества. Здесь сосуществуют представители множества культур и национальностей, что стало результатом многолетней государственной деятельности великого лидера Гейдара Алиева. Основными принципами мультикультурализма являются: культурное разнообразие и равенство, уважение и признание разных культур, поддержка социальной интеграции и взаимопонимания.

Одним из базовых элементов культуры является язык. Как средство коммуникации он передает информацию из поколения в поколение. Элементами культуры являются также нормы и ценности. Нормы – это правила и стандарты поведения, которые регулируют взаимодействие отдельных людей и групп. С помощью норм решаются конфликтные ситуации, их нарушение осуждается. Социальные нормы включают такие элементы культуры, как традиции и обычаи. Культурные нормы тесно связаны с системой ценностей, принятых в данном обществе. Ценно-

сти – это разделяемые большинством понятия о добре и зле, верности, любви, дружбе. Мультикультурализм способствует улучшению социальных связей и солидарности, созданию более сплоченного общества, где люди разных культур могут сотрудничать, уважать друг друга и работать на общее благо. Разнообразие религий, языков и культурных обычаев делает нашу республику уникальной в плане мультикультурализма.

Сегодня образование играет ключевую роль в поддержании и развитии азербайджанского мультикультурализма, поскольку оно формирует основы для понимания и уважения культурного разнообразия. В целях совершенствования образовательной и спортивной стратегии с января 2025 года в Академии функционирует новая структура, включающая три школы: спортивная, оздоровительная и менеджмента. Система мультикультурного образования предполагает взаимодействие между местными и иностранными студентами, студентами и профессорско-преподавательским составом, студентами и организаторами образования (администрацией вуза). Такая система взаимосвязей формирует образовательную среду. «Педагогическая задача преподавания гуманитарной дисциплины «Деловая и академическая коммуникация на иностранном (русском) языке», по нашему мнению, заключается в том, чтобы на базе приобретаемого языкового и спортивного опыта создать в педагогическом процессе реальные, проблемные коммуникативные ситуации межличностного взаимодействия, развить компетенции, обозначенные образовательной программой» [1, с.13]. Образовательные программы содействуют развитию критического мышления и культурной компетенции, позволяя учащимся осознавать ценность различных традиций и мировоззрений. Важным аспектом является создание инклюзивной учебной среды, где каждый обучаемый чувствует себя принятым и уважаемым, независимо от своей культурной принадлежности. Это способствует формированию чувства общности и взаимопониманию среди студентов. Учебная программа по деловой и академической коммуникации на русском языке для подготовки бакалавров, включающая изучение истории, литературы и искусств различных культур, помогает учащимся развивать эмпатию и уважение к другим [2]. Знакомство с культурными особенностями, языками и обычаями способствует расширению кругозора и углублению понимания социокультурных процессов. Спортивные мероприятия, различные проекты позволяют студентам спортивной академии непосредственно взаимодействовать с представителями других культур, что способствует развитию навыков межкультурной коммуникации. Эти практики не только обогащают образовательный процесс, но и создают возможности для дружбы и сотрудничества. Педагоги играют важную роль в поддержании мультикультурализма, так как их подходы и методы преподавания, например, проблемного обучения (problem-based learning), метод кейсов, могут способствовать более глубокому пониманию культурных различий. Условиями успешной организации учебного процесса в мультикультурной среде вуза должны стать: «адаптивность образовательной среды при взаимодействии всех участников; равенство условий и возможностей всех студентов в образовательном пространстве, формирование мультикультурного студенческого сообщества; формирование преподавательского корпуса, обладающего комплексом межкультурной компетенции (языковой, коммуникативной, культурной, концептуальной); признание ценностей культурного плюрализма» [1, с.71]. Профессиональная и языковая подготовка спортивных специалистов (учителей, тренеров, журналистов, судей, реабилитологов, психологов) в области мультикультурного образования помогает им эффективно справляться с вызовами, связанными с культурными различиями в академических группах. В зависимости от намерений коммуникантов (что-то сообщить, узнать, выразить оценку, отношение, побудить к чему-либо, договориться и т.д.) возникают разнообразные речевые тексты. Таким образом, образование становится основой для формирования мультикультурного общества, где ценится разнообразие, и каждое культурное выражение имеет значение. Межкультурное образование играет ключевую роль в формировании открытых, культурно чувствительных и глобально компетентных людей. Понимание важности мультикультурализма и стремление к сотрудничеству являются залогом успешного и устойчивого развития нашей республики.

Литература:

1. Мошняга, Е.В. (2017). К вопросу о формировании мультикультурного образовательного пространства в вузе/ Вестник РМАТ № 1, с.70-76.

2. Тагиева, Э.С. (2023). Формирование деловой и академической коммуникации на русском языке у студентов тренерского факультета (на примере открытого занятия «Искусство тренера. Азербайджан на Олимпийских и Паралимпийских играх. Служебные части речи»). *ASAPES_Sport Science Journal* - vol. 5, № 3, 2023, pp.11-19.
3. Тагиева, Э.С. (2023). Программа по деловой и академической коммуникации на иностранном (русском) языке для подготовки бакалавров по специальностям «Массово-оздоровительный спорт», «Общая физическая подготовка», «Адаптивная физическая культура». Баку: АСА, с.17-24.

Fidan Abıyeva

**The Academy named after Heydar Aliyev of the State Security Service
Military Scientific-Research Institute**

TEACHING MILITARY TEXTS: HOW TO SHAPE EFFECTIVE COMMUNICATION

Key Words: *Military English, Cohesion, Coherence, English for Special Purposes*

Açar sözlər: *Hərbi İngilis dili, koheziya, koherensiya, Xüsusi Məqsədlər üçün İngilis dili*

Ключевые слова: *Военный английский, Сплоченность, Связность, Английский для Специальных*

Целей

The importance of foreign language training for military purposes, especially English teaching for military staff, has drastically increased over time. The reason for this lies in the fact that in our modern era, English has become a common language, especially due to the increasing number of peace-support operations which hugely contribute to peace process by building peace and maintaining peaceful environment and partnership activities within NATO. With this purpose in mind, English language teaching has become one of the most significant issues in specialized higher education institutions. One of the factors positively contributing to the acquisition of English for military purposes is the selection of military-oriented texts and thereby ensuring the formation of a speech culture in the target language among learners. The use of military texts in military educational institutions not only serves the purpose of enhancing the language skills of military staff, but also it is a profound factor of taking a significant step in enriching the vocabulary in the military domain in the future. Such texts not only foster language proficiency, they also equip learners with military-specific communication styles and vocabulary used in a military context. Military texts serve several purposes, such as building military-specific vocabulary and terminology, strengthening core language skills which are reading, listening, and speaking, refining writing for specific content, widening horizons of learners by promoting an intercultural awareness, and sharpening critical thinking. Texts with military context are rich in professional-specific terminology which contributes greatly to the improvement of reading skills.

Involving learners in conversations on various military-related topics, creating opportunities for them, promoting them to use key vocabulary, and providing them with situational tasks to foster critical thinking both stimulate their interest in learning English and leads to the development of more favorable, supportive learning atmosphere. This ultimately helps military personnel instantly comprehend crucial information in their future professional activities, sharpens their analytical skills, and ensures well-timed, correct decisions and accurate judgements. Currently, English language courses following the STANAG 6001 framework are being taught in specialized higher education institutions across NATO member and partner countries. In our country, similar educational institutions also offer training in this direction. It is advisable to incorporate additional resources along with the textbooks in teaching. Examples of these include various internet resources such as <https://www.army.mod.uk> and <http://www.combatandsurvival.com>. When working with texts, it is crucial to consider the level that corresponds to the level of the learners and to use them effectively in enhancing all four language skills. In this context, appropriate grammar, vocabulary, cohesion and coherence are the key elements to consider. While addressing military-oriented texts in English training, one must acknowledge the

importance of cohesion in the structure and comprehension. Military texts typically deliver urgent and complex operational information related to the details of the operational plan, briefings, after -operational reports, therefore cohesion is indispensable for the clear comprehension of the message being conveyed. To ensure cohesion, several elements such as structured headings, chronological order of events, logical transitions, terminology, the use of pronouns, passive structures, and some other essential linguistic tools should be paid close attention. Additionally, in teaching sessions, more detailed analysis of texts from a cohesion perspective should be conducted.

It is highly appropriate and crucial to use military texts in language classrooms and it gains more validity if the role of cohesion is taken under consideration. It helps military personnel to structure logically connected and fluent sentences. By adhering to cohesion principles, learners master how to build well-structured sentences. To enhance the language learning process, and make positive contribution to the implementation of the language mastered, highlighting cohesion tools is hugely effective. The strategic use of linking words such as “because”, “and”, “however”, or correct application of pronouns like “he”, “this”, “they”, demonstrating the proper use of frequently used words in military domain such as “operation objective”, “order” enables learners better understand and produce military – oriented discourse.

Coherence, just like cohesion, is the vital component of language instruction. Effective and structured communication is a key factor in military operations.(Bashir and Shah,2020)

Coherence reflects the meaningful contribution of all the components to the central objective , and it ensures that all sections of the text maintain logical flow. Structuring paragraphs with clear and meaningful titles is considered to be the most effective way to ensure coherence in military texts. Each paragraph should maintain the central topic and should relate directly to the key idea emphasized in the main idea. For instance, while writing an operation report, paragraphs should reflect the mission’s objective, its current status, and further steps to be taken. This is the clear indication of the significance of teaching logical order to help learners to adopt a more precise and effective military communication style.

To conclude, military-oriented texts open wide opportunities in language learning and offer valuable resources to broaden the horizons of the learners. Such texts support vocabulary enrichment by making it possible to better understand specialized terminology and communication strategies in the military field.

Alongside their linguistic benefits, military texts enhance critical thinking skills and deepens knowledge of military discipline.

References:

1. Məmmədov A. və Hovuslu X.(2021). İngilis dilli diskursda təkrarlar koheziya vasitəsi kimi. İpək Yolu, No.1. 162-170
2. Bashir,S.,&Shah, S. (2020). The Role of Language in Military Operations. Springer
3. Johns,A.M.(2008).English for Specific Puposes: An İnternational Perspective.Cambridge University Press
4. Scott. T. (2005). How to teach speaking. Pearson
5. Swales,J.m.(1990). Genre analysis: English in academic and research settings. Cambridge: Cambridge University Press

Gülzar Abdullayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNKLÜZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR

Açar sözlər: *İnklüziv təhsil, multikulturalizm, təhsil sistemi, müxtəlif mədəniyyətlər, sosial bərabərlik*

Ключевые слова: *Инклюзивное образование, мультикультурализм, система образования, разные культуры, социальное равенство*

Keywords: *Inclusive education, multiculturalism, education system, different cultures, social equality*

İnklüziv təhsil və multikultural dəyərlər, müasir təhsil sistemində sosial ədalət, bərabərlik və müxtəlif mədəniyyətlərə hörmət prinsiplərinin əsasını təşkil edir. Multikulturalizm cəmiyyətlərdə möv-

cud olan müxtəlif etnik, mədəni və dini qrupların harmoniya içində birgə yaşaması prinsipinə dayanır. İnküziv təhsil isə bütün təhsilalanların, xüsusən də xüsusi ehtiyacları olan öyrənənlərin təhsil prosesinə tam şəkildə cəlb olunmasını təmin edir.

İnküziv təhsil, hər bir öyrənənin fərqli ehtiyaclarını və qabiliyyətlərini nəzərə alaraq təhsil almasını təmin edən bir təhsil yanaşmasıdır. Bu yanaşma öyrənənlərin təhsil prosesinə daxil olmalarını və cəmiyyətə integrasiya olmalarını qarşıya məqsəd qoyur. İnküziv təhsil elmi müəssisələrdə bərabərlik, öyrənənlər arasında fərqliliklərə qarşı anlayış və hörmətin inkişafını təşviq edir. Eyni zamanda bu yanaşma öyrənənlərə öz fərdi xüsusiyyətlərini ifadə etmə və müxtəlifliklərə hörmət göstərmə bacarığı qazandırır.

Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin bir arada yaşaması və bu mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı hörmət və anlaşmanın təmin edilməsi kimi anlayışları özündə birləşdirir. Təhsil sistemində multikultural dəyərlərin tətbiqi, müxtəlif mədəniyyətlərdən gələn öyrənənlərin təhsil almasını dəstəkləyir və cəmiyyətin bütün üzvlərini müxtəlifliyə hörmət etməyə təşviq edir. Tədris proqramlarında müxtəlif mədəniyyətlərə dair mövzuların əks olunması, təhsilalanlara mədəni müxtəlifliyi anlamağa və qiymətləndirməyə kömək edir. Multikultural təhsil həm də öyrənənlərin dünyagörüşünü genişləndirir və onları qlobal vətəndaşlığa hazırlayır. Beləliklə, multikultural təhsil, həm də sosial ədalət, insan haqları və hüquqlarının qorunması ilə bağlı əhəmiyyətli dəyərləri formalaşdırır. İnküziv təhsil və multikulturalizm bir-birini tamamlayan anlayışlardır. İnküziv təhsil, müxtəlif ehtiyacları olan öyrənənlərin təhsil prosesinə daxil edilməsini təmin edərkən, multikulturalizm cəmiyyətin fərqli mədəniyyətlərini təhsil mühitində qəbul etməyə və bu mədəniyyətləri hörmətlə qarşılamağa təşviq edir. Bu yanaşma birgə işləndikdə öyrənənlər arasında səmərəli ünsiyyət qurulur, qarşılıqlı anlaşma yaranır və qrup halında əməkdaşlıq daha da güclənir. İnküziv təhsil öyrənənlərə sosial ədalət və bərabərlik anlayışlarını aşılamaqla yanaşı, onların sosial bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Multikultural dəyərlər isə, fərqli mədəniyyətlərin və sosial qrupların bir arada yaşaması və qarşılıqlı hörmət, anlayış əsasında birgə fəaliyyət göstərmələrini təmin edir. İnküziv təhsilin dəstəklənməsi üçün multikultural dəyərlərin tətbiqi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmalar arasında əlaqə aşağıdakı əsas komponentlər vasitəsilə nəzərdən keçirilə bilər [1. s. 243-256]:

1. Ədalət və bərabərlik prinsipi. Multikulturalizm, hər bir mədəniyyətin bərabər hüquqlarını və şərtlərini təmin edir, diskriminasiyanın qarşısını alır. İnküziv təhsil də bu prinsipə əsaslanır, çünki hər bir öyrənənin fərqli ehtiyaclarına görə təhsil alma imkanı vermək, onları akademik və sosial mühitdə bərabər imkanlarla təmin etmək məqsədini güdür. Bu yanaşma həm sinifdəki müxtəlifliyin qəbul edilməsi və həm də sosial integrasiyanın təmin edilməsini dəstəkləyir.

2. Empatiya və anlayış. Multikultural dəyərlər, fərqli mədəniyyətlərə və sosial qruplara qarşı empatiya və anlayışın inkişafını təşviq edir. Bu dəyərlərin tədrisdə tətbiqi öyrənənlərə müxtəlif mədəniyyətlərin və təcrübələrin əhəmiyyətini başa düşməyə kömək edir. İnküziv təhsil yanaşması isə, öyrənənlərə müxtəliflikləri qəbul etməyi və hörmət etməyi öyrədir. Fərqli mədəniyyətlərdən gələn uşaqların sosial və emosional inkişaflarını dəstəkləyərək, onların özlərini təhsil mühitində daha güvənli hiss etmələrini təmin edir.

3. Əməkdaşlıq. Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin və sosial qrupların birgə yaşamasını təşviq edir. Bu yanaşma, inküziv təhsil ilə birləşərək öyrənənlərin bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsinə şərait yaradır. Fərqli ehtiyacları olan uşaqların bir sinifdə təhsil alması, onları əməkdaşlıq etməyə, sosial bacarıqlarını inkişaf etdirməyə və təcrübələrini bir-biri ilə paylaşmağa vadar edir. Bu proses, həmçinin, fərqli qrupların qarşılıqlı olaraq birgə təhsil mühiti yaratmaları üçün əsaslı bir zəmin yaradır.

4. Təhsil mühitində multikultural dəyərlərin integrasiyası. İnküziv təhsil yanaşması çərçivəsində, təhsil proqramlarının və fəaliyyətlərinin multikultural dəyərləri əhatə etməsi çox önəmlidir. Müəllimlər və təhsil qurumları, siniflərində müxtəlif mədəniyyətlərin mövcudluğunu və bu mədəniyyətlərin hər birinin təhsil prosesinə qatqılarını tanıyaraq tədrisi zənginləşdirə bilərlər. Təhsil mühitində bu dəyərlərin təşviqi, uşaqlara sosial fərqlilikləri anlama və müxtəlifliklərdən öyrənmə imkanı verir.

5. İnküziv təhsildə fərdi ehtiyaclara uyğun yanaşmalar. Multikultural dəyərlər, öyrənənlərin mədəni mənşələrini nəzərə alaraq təhsil verməyi və onların fərdi ehtiyaclarını anlamağı təşviq edir. İnküziv təhsil, hər bir öyrənənin fərdi inkişafını və öyrənmə tərzini nəzərə alaraq tədris metodlarını müxtəlifləşdirmək və uyğunlaşdırmaq məqsədini güdür. Bu yanaşma öyrənənlərə öz mədəni kimliklərini

qorumağa və inkişaf etdirməyə imkan verir, eyni zamanda təhsilin bütün aspektlərində bərabər imkanlar təmin edir.

Həmçinin, bu yanaşma öyrənənə mədəniyyətlərarası əlaqələr qurma bacarığını qazandırır və onları cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri ilə birgə işləməyə hazırlayır. Multikultural dəyərləri təhsildə tətbiq etmək üçün bir neçə yanaşma mövcuddur:

- Mədəniyyətlərarası tədris proqramının hazırlanması → Təhsil müəssisələri müxtəlif mədəniyyətlərdən olan öyrənənlərin təhsilinə uyğunlaşdırılmış tədris proqramları hazırlamalıdır. Bu proqramlar, müxtəlif etnik və mədəni qrupların tarixini, mədəniyyətini və adət-ənənələrini tədris etməyə yönəlməlidir.

- Müxtəlif mədəniyyətlərin tanınması → Məktəblərdə müxtəlif mədəniyyətlərin tanınması üçün tədbirlər təşkil olunmalıdır. Məsələn, mədəniyyət günləri, müxtəlif etnik qrupların musiqiləri, rəqsləri və yeməkləri haqqında təqdimatlar nümayiş etdirilə bilər.

- Empatiya və hörmətin aşılması → Müəllimlər öyrənənlərə empatiya və hörmət dəyərlərini öyrətmək üçün fəaliyyətlər təşkil etməlidir. Bu fəaliyyətlər öyrənənlərin müxtəliflikləri qəbul etmələrini və bu müxtəlifliklərə qarşı anlayışlı olmalarını təşviq edir [1, s. 243-256].

Inklüziv təhsil və multikultural dəyərlər arasında sıx bir əlaqə mövcuddur və bu əlaqə təhsil sisteminə ədalət, bərabərlik, əməkdaşlıq və qarşılıqlı hörmətin təmin edilməsinə yönəlmiş əsas prinsiplərdir. Multikultural dəyərlərin inklüziv təhsilə inteqrasiyası, öyrənənlərə sosial, emosional və akademik inkişaflarını dəstəkləyən mühitlər yaradır. Bu yanaşma, hər bir öyrənənin öz potensialını tam şəkildə reallaşdırmasına və cəmiyyətə faydalı fərd olaraq yetişməsinə şərait yaradır. Təhsil mühitində inklüziv və multikultural dəyərlərin tətbiqi, gələcəyin daha tolerant və bərabər bir cəmiyyətini formalaşdırmağa şərait yaradır. Bu səbəbdən, təhsil siyasətində inklüziv və multikultural yanaşmanın daha çox dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Banks, J. A. "An Introduction to Multicultural Education", Pearson, 2008, p.52
2. UNESCO (2013). "Intercultural Dialogue and Understanding: Concepts and Strategies". United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
3. Ainscow, M., Sandill, A. "Developing Inclusive Education Systems: The Contribution of Teacher Education". *Journal of Education for Teaching*, 2010, 243-256.
4. <https://ucarecdn.com/d82827b2-9e39-40fe-a717-a1aca81ce4a9/>
5. <https://www.amazon.com/Introduction-Multicultural-Education-Foundations-Teaching/dp/0134800362>

Gülnarə Əhmədova
Bakı Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN TƏŞƏKKÜLÜNDƏ ROLU

Açar sözlər. *Təhsil, multikulturalizm, tolerantlıq, Heydər Əliyev, İlham Əliyev, sosial harmoniya, mədəni müxtəliflik*

Keywords: *Education, multiculturalism, tolerance, Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, social harmony, cultural*

Ключевые слова: *Образование, мультикультурализм, толерантность, Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, социальная гармония, культурное разнообразие*

Müasir dünyada qloballaşma prosesi müxtəlif mədəniyyətlərin, dillərin, dinlərin və ənənələrin bir-birinə qarışmasına və qarşılıqlı təsirinə səbəb olmuşdur. Belə bir şəraitdə multikultural dəyərlərin formalaşdırılması və qorunub saxlanması aktual məsələyə çevrilmişdir. Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmağı, fərqlilikləri qəbul etməyi və müxtəlif cəmiyyətlərin dəyərlərini dərk etməyi nəzərdə tutur. Bu prosesdə təhsil mühüm rol oynayır. Məqalənin məqsədi təhsilin multikultural dəyərlərin formalaşmasındakı rolunu araşdırmaq və ümummilli lider Heydər Əliyevin təhsilə verdiyi dəyəri vurğulamaqdır.

Təhsilin Multikultural Dəyərlərin Formalaşmasındakı Rolunun Əsas Aspektləri

1. Maarifləndirmə və Məlumatlandırma: Təhsil, müxtəlif mədəniyyətlər haqqında biliklərin əldə edilməsinə və paylaşılmasına imkan yaradır. Müxtəlif mədəniyyətlərin tarixi, ədəbiyyatı, musiqisi və incəsənəti haqqında məlumat əldə etmək, onların dəyərlərini anlamağa və qəbul etməyə kömək edir. Məktəblərdə və universitetlərdə multikulturalizmə dair tədris proqramlarının tətbiqi bu sahədə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, dərslərdə və təlim materiallarında multikultural mövzuların geniş yer alması, tələbələrin bu sahədə biliklərini artırır və dünyagörüşlərini zənginləşdirir (1).

2. Empatiya və Hörmətin İnkişafı: Multikultural təhsil fərdlərə başqalarının dünyagörüşlərini və hisslərini anlamağa kömək edir. Bu da empatiya hissini gücləndirir və müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı hörmət formalaşdırır. Həmçinin, təhsil prosesi vasitəsilə insanlara qarşılıqlı anlaşmanın əhəmiyyəti aşılır. Xüsusilə, təlim prosesində müxtəlif mədəniyyətlərə aid nümunələrin və təcrübələrin paylaşılması, tələbələrdə empatiya və tolerantlıq hisslərini inkişaf etdirir.

3. Tolerantlığın Təşviqi: Təhsil fərqlilikləri qəbul etməyi, müxtəlif mədəniyyətlərə və dinlərə qarşı dözümlü və açıq fikirli olmağı öyrədir. Multikultural təhsil fərdləri qarşılıqlı anlaşmaya, hörmətə və dinc yanaşı yaşamağa təşviq edir. Belə bir təhsil mühiti cəmiyyətdə tolerantlıq dəyərlərinin güclənməsinə şərait yaradır. Təhsil müəssisələrində keçirilən seminarlar, diskussiyalar və layihələr tolerantlıq dəyərlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır.

4. Tənqidi Düşüncə Bacarığının İnkişafı: Təhsil stereotipləri və ayrı-seçkilik kimi mənfi yanaşmaları tanımağa və aradan qaldırmağa kömək edir (2). Tənqidi düşüncə fərqlilikləri anlamaq və qəbul etmək üçün mühüm vasitədir. Bu bacarıq insanların daha obyektiv və ədalətli qərarlar qəbul etməsinə yardım edir. Eyni zamanda, təhsil sistemi fərdlərin müxtəlif baxışları təhlil etməyi və mənfi münasibətlərdən uzaq durmağı öyrədir.

5. Sosial Birləşmə və Harmoniya: Müxtəlif mədəniyyətlərin birgə yaşadığı cəmiyyətlərdə təhsil sosial harmoniyanın təmin olunmasına və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına xidmət edir. Bu da cəmiyyətdə qarşılıqlı hörmət və anlaşma mühitinin yaranmasına şərait yaradır. Təhsil vasitəsilə fərdlər ümumi dəyərləri qəbul edir, cəmiyyətə inteqrasiya olurlar və birgə fəaliyyət göstərmək bacarıqlarını inkişaf etdirirlər.

6. Davamlı İnkişaf və Qlobal Vətəndaşlıq: Multikultural dəyərlərin təbliği insanların qlobal dünyada daha yaxşı ünsiyyət qurmasına, əməkdaşlıq etməsinə və qarşılıqlı anlaşma ilə yaşamasına şərait yaradır. Təhsil, fərdləri qlobal vətəndaş olmağa və müxtəlif mədəniyyətlərə açıq olmağa təşviq edir. Qlobal vətəndaşlıq təhsili insanlara müxtəlif mədəniyyətlər arasında harmoniya yaratmağı və sülhü təmin etməyi öyrədir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev təhsilə xüsusi önəm verən və onun cəmiyyətin inkişafındakı rolunu daim vurğulayan şəxsiyyət olmuşdur. O, təhsili xalqın gələcəyinin təminatçısı kimi qiymətləndirmiş və müxtəlif mədəniyyətlərin harmonik şəkildə birgə yaşayışını təmin edən mühüm vasitə kimi dəyərləndirmişdir. Heydər Əliyevin fikrincə, təhsil yalnız bilik və bacarıqların aşılması deyil, həm də yüksək mənəvi dəyərlərin formalaşdırılması prosesidir. O, dəfələrlə çıxışlarında müxtəlif millətlərin və dinlərin nümayəndələrinin birgə təhsil almasının əhəmiyyətini vurğulamışdır. Heydər Əliyev həmçinin qeyd etmişdir ki, təhsil insanlara dözümlülük, qarşılıqlı hörmət və anlaşma kimi dəyərləri öyrətməli, fərqliliklərin harmonik şəkildə qəbul olunmasına şərait yaratmalıdır. Onun rəhbərliyi dövründə Azərbaycanda multikulturalizmə xüsusi diqqət yetirilmiş, təhsil sistemində bu istiqamətdə ardıcıl islahatlar həyata keçirilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti uğurla davam etdirilir. İlham Əliyev müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin sülh və qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşamasını təmin edən siyasətin tərəfdarıdır. O, çıxışlarında qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın inkişafı üçün mədəni müxtəliflik zənginlik kimi qəbul olunmalı və qorunmalıdır. Bu istiqamətdə təhsil sahəsində həyata keçirilən islahatlar, multikultural dəyərlərin təşviqi və qorunması üçün vacib addımlardır. İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə təhsil sahəsində aparılan islahatlar multikulturalizmin təbliğinə və dəyərlərin qorunmasına mühüm töhfə vermişdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva S. Multikulturalizmin fəlsəfi əsasları və Azərbaycan modeli. Bakı. Elm və Təhsil. 2017.
2. Məmmədov R. Təhsilin inkişafında multikultural dəyərlərin rolu. Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu. Elmi əsərlər . 2018.
3. <https://525.az/news/267125-multikultural-tehsil--resad-ilyasov-yazir>

RUSİYADA GENDER İDENTİKLİYİNİN FORMALAŞMASINDA GENDER TƏHSİLİN ROLU

Açar sözlər: *gender identikliyi, gender təhsili, təhsil hüququ, bərabər imkanlar*

Ключевые слова: *гендерная идентичность, гендерное образование, право на образование, равные возможности*

Keywords: *gender identity, gender education, right to education, equal opportunities*

Müasir dövrdə gender problemi təkcə gender tədqiqatlarının deyil, həm də çoxsaylı sosial və humanitar elmlərin əsas tədqiqat mövzularından birinə çevrilmişdir. Alimlər bu fenomendə bir çox sosial məsələlərin həlli üçün metodoloji potensial görür və gender yanaşmasını gender-rol qarşılıqlı əlaqələrinin transformasiyası metodu kimi nəzərdən keçirirlər. Gender sosial-mədəni kateqoriya kimi qəbul edildiyindən, fərdin sosial-mədəni inkişafını, başqa sözlə, gender mədəniyyəti, gender sistemi, gender identikliyi haqqında məlumatlara malik olan gender-səriştəli şəxsiyyətin formalaşmasını nəzərdə tutur. Qadınların cəmiyyətin bütün əsas sektorlarında bərabər iştirakı təkcə ədalətli deyil, həm də iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Gender balansının əldə edilməsində əsas amil təhsil sistemidir. Gender təhsili aşağıdakı komponentləri əhatə edir:

- ✓ kişilər və qadınlar üçün bərabər hüquqlar və imkanlar daxilində təhsil;
- ✓ gender stereotiplərinin və qərəzlərinin korreksiyası;
- ✓ cinsi tərbiyə, reproduktiv mədəniyyətin formalaşması;
- ✓ davranış və qarşılıqlı əlaqə mədəniyyətinin inkişafı;
- ✓ təhsil və təlim proseslərində kişi və qadınların psixofizioloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması

[6, s. 68].

Təhsil mühiti qadınların hüquq və imkanlarının reallaşdırılmasına diqqət yetirməklə gender qarşılıqlı mədəniyyətinin inkişafında lokomotiv funksiyasını yerinə yetirir. Gender təhsilinə yönəlmiş müəllimlər və tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqə sisteminin sınaqdan keçirilməsi M. V. Lomonosov adına Şimali Arktika Federal Universitetinin bazasında həyata keçirilir. Burada tədqiqatçılar gender haqqında mədəni anlayışların şərhinə, bərabər, konfliktsiz qarşılıqlı əlaqə və bir-birinə hörmətli münasibət bacarıqlarının formalaşmasına əsaslanan “Təhsil mühitində gender yanaşması” silsilə dərsləri hazırlamışlar. Proqramın hədəf komponenti aşağıdakı kimi təqdim olunur: özünüdərk və dəyərlərin eqalitar əsaslarının formalaşdırılması, fərdin gender sxemində stereotiplərin bərabərləşdirilməsi; özünə və başqalarına qarşı gender həssaslığını və tolerantlığı təşviq etmək; gender qarşılıqlı mədəniyyətinin yaradılması.

Rusiya Federasiyasında təhsil müəssisələrində gender təhsilinin təşkili xarakterikdir:

- gender tədqiqatları üçün müxtəlif struktur bölmələrin (laboratoriyalar, mərkəzlər, şöbələr) olması;
- bilavasitə qadın və gender tədqiqatları ilə bağlı universitetlərarası tədqiqat proqramının sınaqdan keçirilməsi;
- təkcə Rusiya Federasiyasında deyil, həm də bir çox postsovet ölkələrində gender problemləri üzrə tədqiqatçıları və müəllimləri birləşdirən informasiya şəbəkəsinin yaradılması (müasir resurs Gender.ru portalıdır);
- paytaxt şəhərlərdən (Moskva, Sankt-Peterburq) Vladivostoka qədər gender kurslarının tədris olunduğu universitetlərin geniş coğrafiyası;
- gender fənlərinin ayrı-ayrı ali məktəblərin tədris planlarına daxil edilməsi, onların universitetin, kafedranın seçmə hissəsinə təyin edilməsi və s. (onların kurikulumuna daxil edilməsi ali təhsil müəssisəsinin səlahiyyətində qalır);
- gender mövzuları üzrə fənlərə ayrılan saatların sayının dəyişməsi: 8 saatdan (min. say) 117-yə (maks.);
- ali təhsil üçün tədris ədəbiyyatının gender təhlilinin həyata keçirilməsi;
- tədris vəsaitlərinin və özəl təhsil proqramlarının işlənilib hazırlanması [6, s. 71];

Təhsil Rusiyada gender vəziyyətinə, o cümlədən məşğulluq və insan potensialının toplanmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Gender təhsili gender özünüdərkini, gender rolunun inkişafına, cəmiyyətdə gender adaptasiyasının təşviqinə, sosial-mədəni ünsiyyətə və peşəkar fəaliyyətin qurulmasına istiqamətlənir. Gender stereotipləri isə, qadın və kişilərin şəxsi keyfiyyətlərini inkişaf etdirmək və gələcək peşəkar fəaliyyətlərini seçmək imkanlarını məhdudlaşdırır. Təhsildə gender yanaşmasının məqsədi cinsdən asılı olaraq fərdi potensialın inkişafı üzrə ənənəvi mədəni məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına imkan yaradır. Müxtəlif təhsil pillələri üzrə təşkil olunan gender kursları və fənləri vətəndaşlıq, humanist oriyentasiya, sosial-mədəni dialoqa hazır olmaq, öz peşəkar və şəxsi sosial təcrübəsini tənqidi şəkildə əks etdirmək bacarığı kimi əsas səriştələrin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Rusiyanın gender mədəniyyətinin inkişafında və dünya səhnəsində gender bərabərliyi prinsiplərinin təsdiqində əldə etdiyi nailiyyətlər danılmazdır [2, s.18]. Təhsildə qadın və kişilərin bərabər statusu hüququ bu gün bir sıra beynəlxalq sənədlərdə təsbit olunmuş və müasir sivilizasiyanın ayrılmaz dəyəridir. İctimai həyatın müxtəlif sahələrində olduğu kimi təhsil sahəsində də, gender bərabərliyinin təmin edilməsi məsələləri çoxsaylı beynəlxalq təşkilatların, ilk növbədə BMT-nin diqqət mərkəzindədir. Belə ki, BMT-nin Baş katibi Pan Gi Mun 2015-ci ilin martında BMT Baş Assambleyasının nümayəndələri qarşısında çıxış edərək 2030-cu ilə qədər cəmiyyətin müxtəlif sahələrində kişi və qadınlar arasında bərabərliyin təmin edilməsini təklif etmişdir. BMT baş katibinin bu təklifi “Dünya qadınları-2015” təqdimat hesabatında da BMT-nin prioritet məqsədlərindən biri kimi elan edilmişdir. Gender inkişafı problemlərinə həsr olunmuş beynəlxalq sənədlərdə təhsil məsələlərinə daha çox diqqət yetirilir, çünki bu sahədə gender bərabərliyinə nail olmaq həyatın bütün sahələrində kişilər və qadınlar üçün real bərabər hüquq və imkanların yaradılmasının əsas şərtlərindən biri hesab olunur. Məhz buna görə də BMT tərəfindən elan edilmiş Minilliyin Bəyannaməsi özünün ən mühüm inkişaf məqsədlərindən birinin həyata keçirilməsində (məqsəd 3 – “gender bərabərliyinin təşviqi və qadınların səlahiyyətlərinin artırılması”) təhsilin bütün səviyyələrində bərabərsizliyin aradan qaldırılması vəzifəsinə üstünlük verir.

Ədəbiyyat:

1. Беляева М. А. Тенденции развития культуры репродуктивного поведения в современном обществе. Дискуссия. 2012. № 3. с. 12–15.
2. Гендерное равенство в сфере высшего образования: пути и средства достижения / И. Н. Кандричина [и др.]; науч. ред. В. Г. Шадурский, Л. С. Лукина. Минск, Юнипак, 2016. 54с.
3. Дресвянина А. В. Формирование гендерной идентичности младших школьников в образовательном процессе. 2010. <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-gendernoi-identichnosti-mladshikh-shkolnikov-v-obrazovatelnom-protsesse>
4. Климова В. В. Гендерное просвещение в условиях глобализации // Грани познания : электр. науч.-образоват. журн. ВГПУ. 2009. № 3 (4). <http://www.grani.vspu.ru>
5. Риккер Юлия Олеговна. Роль гендерной педагогики в формировании гендерной идентичности молодежи. <https://www.gramota.net/article/hss20131039/fulltext>
6. Швецова А. В. О реализации принципов гендерного образования в Российских вузах. Педагогическое образование в России. 2017. № 2. С. 67-73

Iroda Bakhodirovna Utaeva
Uzbek-Finnish Pedagogical Institute

DEVELOPING CREATIVITY IN HIGHER EDUCATION THROUGH THE STUDY OF FOREIGN LANGUAGES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Açar sözlər: yaradıcılıq, təhsil, xarici dil

Key words: creativity, education, foreign language

Ключевые слова: творчество, образование, иностранный язык

In the era of globalization, the ability to communicate across cultures and think creatively has become essential. Higher education institutions play a crucial role in fostering these skills, and the

study of foreign languages is a powerful tool for enhancing creativity. Language learning goes beyond mere vocabulary and grammar; it encourages cognitive flexibility, cultural awareness, and innovative thinking. This article explores how foreign language education in higher education can cultivate creativity, preparing students to thrive in a globalized world.

The Link Between Language Learning and Creativity. Creativity is often defined as the ability to generate novel and valuable ideas[7]. Research suggests that multilingual individuals exhibit higher levels of divergent thinking—a key component of creativity [6]. When students learn a foreign language, they develop cognitive flexibility, allowing them to switch between different linguistic and cultural frameworks. This mental agility enhances problem-solving skills and fosters innovative thinking.

1. Cognitive Benefits of Multilingualism. Learning a foreign language stimulates brain function, improving memory, attention, and executive control [1]. These cognitive benefits contribute to creative thinking by enabling learners to approach problems from multiple perspectives. For example, bilingual individuals often outperform monolinguals in tasks requiring creative solutions [3].

2. Cultural Awareness and Creative Thinking. Language is deeply intertwined with culture. By studying foreign languages, students gain insights into different worldviews, traditions, and ways of expression. Exposure to diverse cultural narratives enhances empathy and broadens creative thinking[2]. Students who engage with foreign literature, films, and art develop a richer imagination, which fuels innovation.

3. Linguistic Play and Metaphorical Thinking. Language learning encourages linguistic play—experimenting with words, idioms, and metaphors. This playful engagement with language fosters creativity, as students learn to express ideas in unconventional ways. Research shows that multilingual individuals are more adept at metaphorical thinking, a key aspect of creative cognition [5].

Strategies for Enhancing Creativity Through Foreign Language Study. To maximize the creative benefits of foreign language learning, higher education institutions should adopt innovative pedagogical approaches.

a. Interdisciplinary Language Programs. Integrating language study with other disciplines—such as literature, history, and business—encourages students to make cross-disciplinary connections. For example, a course on French literature could explore how existentialist philosophy influenced 20th-century art, stimulating creative analysis.

b. Project-Based and Experiential Learning. Hands-on projects, such as creating multilingual blogs, producing short films, or organizing cultural events, allow students to apply language skills creatively. Collaborative projects also enhance teamwork and idea generation.

c. Technology-Enhanced Language Learning. Digital tools, such as language apps, virtual reality (VR), and AI-driven chatbots, provide immersive and interactive learning experiences. Gamification of language learning—through platforms like Duolingo or Memrise—makes the process engaging and stimulates creative thinking.

d. Study Abroad and Cultural Exchange Programs. Immersive experiences in foreign countries accelerate language acquisition while exposing students to new cultural contexts. Living abroad enhances adaptability and creative problem-solving [4].

Challenges and Solutions. Despite the benefits, integrating creativity into foreign language education faces challenges: Standardized Testing, Limited Resources, Resistance to Change

Many language programs focus on grammar and vocabulary rather than creative expression. Solution: Incorporate open-ended assignments, such as storytelling or debates. Smaller institutions may lack funding for immersive programs. Solution: Partner with online platforms and international universities for virtual exchanges. Traditional educators may hesitate to adopt creative teaching methods. Solution: Provide professional development workshops on innovative pedagogies.

Conclusion

In the era of globalization, creativity is a vital skill for navigating an interconnected world. The study of foreign languages in higher education offers a unique pathway to developing this skill by enhancing cognitive flexibility, cultural awareness, and linguistic innovation. By adopting interdisciplinary, experiential, and technology-driven approaches, universities can transform language education into a powerful tool for fostering creativity. As institutions embrace these strategies, they will better prepare students to become innovative thinkers and global citizens.

References:

1. Bialystok, E. (2011) 'Reshaping the mind: The benefits of bilingualism', Canadian Journal of Experimental Psychology, 65(4), pp. 229–235.
2. Byram, M. (1997) Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters.
3. Hommel, B. et al. (2011) 'The bilingual brain: Flexibility and control in human cognition', Psychological Science, 22(6), pp. 764–767.
4. Jackson, J. (2018) Interculturality in International Education. London: Routledge.
5. Kecskes, I. (2015) Explorations into Chinese as a Second Language. Cham: Springer.
6. Kharkhurin, A.V. (2012) Multilingualism and Creativity. Bristol: Multilingual Matters.
7. Runco, M.A. and Jaeger, G.J. (2012) 'The standard definition of creativity', Creativity Research Journal, 24(1), pp. 92–96.

Исакулова Нилуфар Жаникуловна
Узбекский государственный университет

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: образования, мультикультурология, культурных ценностей, поликультурного воспитания

Keywords: education, multiculturalism, cultural values, multicultural education

Açar sözlər: təhsil, multikulturologiya, mədəni dəyərlər, multikultural təhsil

Образование играет важную роль в формировании мультикультурных ценностей, так как оно направлено на сохранение и развитие многообразия культурных ценностей, норм, образцов и форм деятельности, существующих в обществе. Некоторые аспекты роли образования в формировании мультикультурных ценностей (см. Рис. 1):

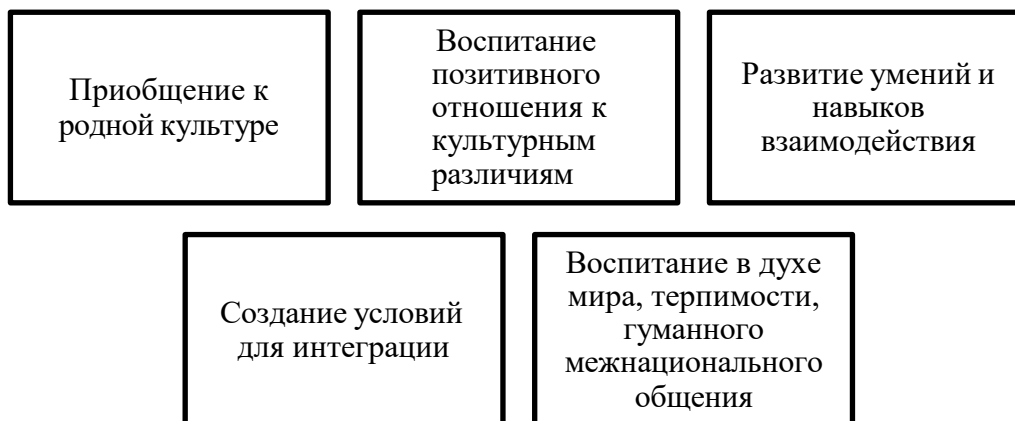

Рис. 1. Некоторые аспекты роли образования в формировании мультикультурных ценностей

Приобщение к родной культуре – это процесс, способствующий формированию патриотических, духовно-нравственных и социально-коммуникативных качеств у молодежи [1]. Приобщение к народной культуре следует начинать с самого раннего возраста. В качестве главных средств воспитания используются все элементы народной культуры: фольклор, песни, сказки, пословицы, поговорки и праздники. Процесс приобщения можно разделить на несколько этапов [3]:

1. Получение первичного понимания культуры от родителей.
2. Знакомство с культурой путём присвоения норм, принципов и правил, принятых для этой культуры.

3. Переход от накопленных знаний к созидательному творчеству.
4. Выражение через творчество своего восприятия окружающего мира.
5. Анализ собственного опыта и социокультурного опыта других детей с акцентом на приобретённые ценностные представления.

Некоторые формы приобщения к родной культуре, как познавательные беседы, творческая продуктивная и игровая деятельность детей, оформление мини-музеев и выставок, рассказ, рассматривание фото, иллюстраций, чтение произведений, сравнение, вопросы, индивидуальные задания.

Формирование позитивного отношения к культурным различиям является важной частью поликультурного воспитания, которое направлено на развитие личности, способной адекватно воспринимать людей другой культуры и строить с ними отношения, основанные на толерантности. Некоторые подходы к воспитанию позитивного отношения к культурным различиям (см. Рис. 2):

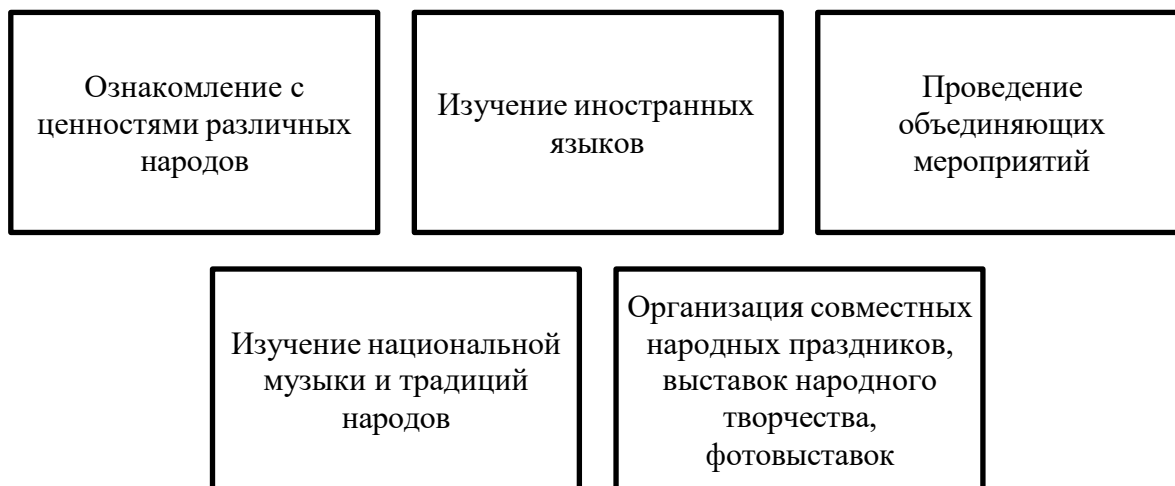

Рис. 2. Некоторые подходы к воспитанию позитивного отношения к культурным различиям

Развитие умений и навыков взаимодействия важно не только в повседневной жизни, но и в профессиональной деятельности. Эти навыки способствуют установлению контактов, разрешению конфликтов, развитию отношений и достижению личностного роста. Развитие навыков социальной коммуникации – это постоянный процесс, и шаг за шагом совершенствование этих навыков ведет к лучшему взаимодействию с окружающими и большему успеху в личной и профессиональной жизни.

Создание условий для интеграции как определение целей, выбор сфер сотрудничества, разработка стратегии интеграционного сотрудничества, создание необходимых условий, согласование механизмов и форм взаимодействия.

Воспитание в духе мира, терпимости и гуманного межнационального общения – это ключевой аспект формирования гармоничного общества, основанного на взаимном уважении и понимании. Оно включает в себя несколько важных составляющих [2]:

1. Образование и информированность. Важно знакомить детей и молодежь с разнообразием культур, традиций, религий и языков, что помогает развить уважение к различиям и уменьшить предвзятость и стереотипы.

2. Пример личного поведения. Воспитание в духе мира требует личного примера от взрослых, поскольку дети учат уважению к другим народам и культурам, наблюдая за поведением родителей, учителей и других значимых людей.

3. Развитие эмпатии и эмоционального интеллекта. Обучение тому, как быть чуткими и понимающими по отношению к чувствам и переживаниям других людей, помогает выстроить отношения на основе сочувствия и поддержки.

4. Диалог и разрешение конфликтов. Важно научить детей и подростков конструктивно решать разногласия, используя мирные способы общения и компромиссы, а не прибегать к насилию или агрессии.

5. **Инклюзивность и уважение прав человека.** Важно, чтобы каждый человек чувствовал свою ценность и значимость, независимо от его национальности, религии или других признаков. Это способствует созданию инклюзивного общества, в котором каждый имеет равные возможности и права.

Таким образом, воспитание в духе мира, терпимости и гуманного общения помогает строить более устойчивые и гармоничные отношения между людьми разных культур и народов.

Литература:

1. Приобщение к родной культуре. Электронный ресурс: Приобщение к родной культуре. результатов. Дата обращения: 25.03.2025.
2. Роль образования в формировании мультикультурных ценностей. Электронный ресурс: Роль Образования В Формировании Мультикультурных Ценностей. Дата обращения: 18.03.2025.
3. Статья на тему: "ПРИБОЩЕНИЕ К РОДНОЙ КУЛЬТУРЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ". Электронный ресурс: Статья на тему: "ПРИБОЩЕНИЕ К РОДНОЙ КУЛЬТУРЕ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ". Дата обращения: 25.03.2025.

Ахмадат Жумаев

Узбекский Государственный Университет Мировых Языков

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Açar sözlər: *yaratıcı innovativ fəaliyyət, kompetensiya, peşəkar kompetentlik*

Keywords: *creative innovative activity, competence, professional competence*

Ключевые слова: *творческая инновационная деятельность, компетенция, профессиональная компетентность*

Качественные и структурные изменения, происходящие в системе высшего образования в контексте её модернизации, в конечном счете направлены на профессиональное и личностное развитие студентов. Эти два важнейших компонента специалиста мы объединяем в понятие «профессиональная компетентность», придавая этому феномену определенный универсальный характер, ибо считаем, что он включает в себя и профессионализм, и мастерство, и креативные способности, и высокий интеллект, и культурно – нравственные ценности, одним словом, это некий желаемый образ специалиста, который должен сформироваться в гуманистической образовательной системе вуза и с наибольшей эффективностью сможет реализовать свой человеческий и профессиональный потенциал в конкретной деятельности, постоянно развиваясь, путем самообразования, самовоспитания и самосовершенствования.

Поэтому в динамике современных образовательных процессов все более осознается фундаментальное значение педагогической профессиональной компетентности, которая рассматривается как системное, интегративное единство, синтез интеллектуальных и практических навыков. Такая профессиональная компетентность включает в себя когнитивное, функциональное и культурологическое единство в содержании педагогического образования. Сюда же относятся личностные характеристики педагога, такие как ценностные ориентации, способности, черты характера, готовность к взаимодействию с детьми и осуществлению практической деятельности, позволяющие человеку использовать свой потенциал, осуществлять сложные культуросообразные виды деятельности, оперативно и успешно адаптироваться в постоянно меняющемся обществе и профессиональной деятельности.

Творчество как активная самостоятельная деятельность порождает нечто новое. Новизна его может быть оценена с объективной и субъективной точек зрения. В первом случае критерием становится социальная ценность и новизна решения, и тут можно говорить о творчестве в полном смысле слова как деятельности художника, ученого, изобретателя, педагога и т.д. Во

втором случае творческий процесс не обладает новизной и социальной значимостью, но тем не менее в процессе творческой деятельности могут иметь место те же психологические процессы, которые характерны для полноценных форм творчества. Это объясняется тем, что субъект творчества в данном случае также совершает открытия, но – для себя самого, и таким образом обогащает свои способности, творческий потенциал и внутренний мир в целом. Именно поэтому творческая деятельность учащихся в самых разнообразных проявлениях становится важным средством успешного развития многих социально-значимых, креативных качеств личности (воображение, мышление, смелость, решительность, волевые качества) и приобщение к такой деятельности рассматривается современной дидактикой как необходимый элемент содержания образования.

Творческий процесс педагога рассматривается учеными как «деятельность, направленная на постоянное решение бесчисленного ряда учебно – воспитательных задач в меняющихся обстоятельствах, во время которой педагогом вырабатываются и воплощаются в общении с детьми оптимально, оригинальные для данной педагогической индивидуальности не стандартными педагогическими решениями, опосредованные особенностями объекта – субъекта педагогического воздействия» (В.А.Сластенин).

При этом, «творчество педагога не только в том, что он должен разрабатывать приемы, а в том, что, имея дело каждый раз с новыми обстоятельствами, с изменчивой, не стоящей на месте, постоянно развивающейся природой детей, становится в необходимость оригинально мыслить, действовать, избегая прямого копирования» (Ю.П.Азаров).

Анализ различных источников по проблеме творчества в педагогической науке позволяет нам сделать вывод о том, что оно характеризует собой важнейший показатель социальной и профессиональной зрелости педагога, который проявляется в таких чертах, как: стремление к постоянному профессиональному, интеллектуальному, культурному и моральному самосовершенствованию; заинтересованность в успехе деятельности; потребность к творческой самореализации в труде, поиске, оригинальности, конструктивности мышления в отношении к миру; умение находить оптимальные пути и способы устранения недостатков в получении лучших результатов деятельности, предвидеть последствия своих действий и поступков; способность принимать на себя ответственность за результаты собственной деятельности, коллектива; умение самостоятельно варьировать, находить недостающие методы и средства для реализации целей своей творческой деятельности; результативность деятельности, достижение успеха в любом начинании и т.д. От педагога требуется чёткое планирование учебного процесса с учётом потенциальных возможностей каждой педагогической специальности и перспективы её развития, интересы смежных специальностей, интеграционные связи.

Мастерство – это достижение наивысших результатов в определённой деятельности и постоянное творческое совершенствование работника в ней, основанное на знании всеобщих, общих и частных законов и закономерностей развития природы, общества, мышления и умелое применение их на практике.

Условия достижения профессионального, в том числе педагогического, мастерства;

1. изучение и творческое освоение передового опыта коллег, внедрение в применение ранее добытого известного и своего неповторимого, которое через некоторое время может стать достоянием других, всеобщим;
2. повышение требований к общеобразовательной, политической, профессиональной подготовке, так как без знаний и творческого применения их в трудовом процессе невозможно формирование профессионального мастерства;
3. любовь к своей профессии;
4. культура труда;
5. экспериментирование, основанное на точных расчётах, поиск наиболее производительных методов работы, творчество, новаторство.

Педагог должен обладать педагогическими способностью разработать как специфические цели преподавания для конкретной группы обучающихся, так и стандарты профессиональной подготовки; должен обладать умением отбирать из огромного объёма информации материалы,

наиболее отвечающие целям обучения и обеспечивающие необходимый уровень знаний, умений и навыков.

Важными компонентами личностно ориентированного образовательного процесса становятся духовность, нравственность, образовательный и культурный уровень педагога.

В современной концепции образования, исходя из представлений, что преподаватель это не только профессия, суть которой – транслировать знания, а высокая миссия сотворения личности, утверждения Человека в Человеке, цель системы высшего профессионально - педагогического образования представлена как непрерывное общее и профессиональное развитие педагога нового типа, ориентированного на Человека.

Исходя из того, что преподавателю кроме научных знаний по специальности, приступая к учебному процессу, необходимо владеть суммой педагогических и психологических знаний, технологией и методикой преподавания, в учебном пособии предусматривается изучение сущности и основных понятий профессионального педагогического мастерства, дидактических основ его формирования, психолого-педагогической теории совершенствования профессионального мастерства, идей и опыта учёных и практиков, достигших выдающихся успехов в области педагогического мастерства, с целью творческого применения будущими преподавателями этих идей и опыта при формировании системы собственного опыта, интегрирующей достижения науки и образовательной практики.

Применяя инновационные технологии обучения и коммуникативные средства педагог должен дать оптимальную оценку своему преподаванию. Отличное знание своего предмета, увлечённость предметом, владение широким диапазоном умений и навыков, владение современными технологиями определяет его квалификацию.

Преподаватель должен обладать достаточной научной компетенцией как по основному предмету преподавания, так и в области педагогики, в области разработки инновационных форм и методов преподавания.

К компонентам педагогических способностей относятся следующие: конструктивные способности - проектировать личность учащегося, отбирать и композиционно строить учебный материал применительно к возрастным и индивидуальным способностям учащихся; **организаторские способности** - включать учащихся в различные виды деятельности и делать коллектив инструментом воздействия на каждую отдельную личность; **коммуникативные способности** - устанавливать правильные взаимоотношения с учащимися и перестраивать их в соответствии с развитием целей и средств; **гностические способности** - исследовать объект, процесс и результаты собственной деятельности и перестраивать её на основе этого знания.

Преподаватель может достигнуть хорошего результата, если он помнит о том, что программа предназначена для учащихся, а не учащиеся для программы; излагает материал ясно, разумно и систематично, раскрывая при этом необходимые и определённые связи и зависимости; приспособляет темп обучения к потребности большинства учащихся при условии индивидуальной работы с отстающими; использует рациональные формы устного, письменного, компьютерного контроля и умело корректирует обучение; заинтересовывает учащихся в достижении ими максимального результата обучения, развивая вместе с тем у них мотивацию обучения.

Литература:

1. Адольф В.А. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя // Педагогика. - 1998. № 1. – С. 72 – 75.
2. Аннамуратова С.К. Художественно-эстетическое воспитание школьников Узбекистана. – Т.: Фан, 1991. – С. 370.
3. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 1986. – С. 573.

XARİCİ DİLLƏR VƏ QLOBALLAŞMANIN TƏHSİL SİSTEMİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: təhsil sistemi, təhsil mütəxəssisləri, qloballaşma

Keywords: education system, education professionals, globalization

Ключевые слова: система образования, специалисты в области образования, глобализация

Qloballaşma, müasir dünyada yalnız iqtisadiyyatı deyil, sosial, mədəni və təhsil sahələrini də əhatə edən geniş bir prosesdir. Bu fenomen, ölkələr arasında qarşılıqlı əlaqələrin və əməkdaşlığın artırılmasına, informasiya mübadiləsinin sürətlənməsinə və qlobal bazarların birləşməsinə səbəb olmuşdur. Qloballaşma ilə birlikdə xarici dillərin öyrənilməsi daha vacib hala gəlmişdir. Çünki insanlar fərqli ölkələrdən olan insanlarla qarşılıqlı əlaqə qurmaq, beynəlxalq əmək bazarına inteqrasiya olmaq və mədəniyyətlərarası ünsiyyəti inkişaf etdirmək üçün xarici dillərdən istifadə edirlər. Təhsil sistemi isə bu dəyişikliklərə uyğunlaşmaq, tələbələrə beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyəti qazandırmaq və qloballaşan dünyada daha yaxşı mövqelər tutmalarını təmin etmək məqsədini güdür. Beləliklə, xarici dillərin və qloballaşmanın təhsil sisteminə təsiri həm dərsliklərdə, həm də tədris metodlarında bir çox yenilikləri və dəyişiklikləri nəzərdə tutur.

Qloballaşmanın təhsil sisteminə təsirini anlamaq üçün öncə bu prosesi daha dərinləndirərək araşdırmaq lazımdır. Qloballaşma təkcə iqtisadiyyata deyil, həm də təhsilin qlobal səviyyədə inkişafına səbəb olmuşdur. Təhsil sistemləri indi artıq yalnız yerli deyil, beynəlxalq səviyyədə bir-biri ilə əlaqəlidir.

Qloballaşma ilə məlumatın sərbəst axını mümkün olmuş və bu, təhsilin inkişafını sürətləndirmişdir. Müxtəlif ölkələrdən olan təhsil mütəxəssisləri bir-birilə mübadilə edərək yeni metodlar, tədris texnologiyaları və bilikləri paylaşır. Bu cür mübadilə, həmçinin təhsil proqramlarının beynəlxalq səviyyədə uyğunlaşmasını təmin edir və fərqli ölkələrin təhsil sistemlərinin güclənməsinə şərait yaradır.

Qloballaşma ilə əlaqədar olaraq texnologiyanın inkişafı təhsil sistemində böyük dəyişikliklərə yol açmışdır. İnternetin yayılması, onlayn təhsil platformalarının artması və virtual siniflər, tələbələrə daha geniş məlumatlara əlçatanlıq imkanı yaradır. Bu da, xarici dil öyrənmək və qlobal bilik bazasında iştirak etmək üçün əlverişli şərait yaradır. Beləliklə, qloballaşmanın təsiri ilə təhsil daha qlobal bir xarakter alır və bir çox tələbə beynəlxalq səviyyədə təhsil almaq imkanına malik olur.

Qloballaşma, mədəniyyətlərarası əlaqələrin daha da sıxlaşmasına səbəb olmuşdur. Bu da təhsil sistemlərini daha geniş bir müstəvidə müxtəlif mədəniyyətlərin anlaşılması və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan münasibətlərin qurulması məqsədinə yönəldir. Tələbələr müxtəlif mədəniyyətlər barədə biliklərini artırmalı və bu biliklərə uyğunlaşmağı bacarmalıdırlar. Təhsil, daha çox insanın bir-birinin mədəniyyətini başa düşməsi və bu mədəniyyətlərə açıq olması məqsədini güdür.

Xarici dillərin öyrənilməsi, qloballaşmanın təhsil sahəsinə gətirdiyi ən mühüm dəyişikliklərdən biridir. Xarici dil bilikləri tələbələrin qlobal bazarda, beynəlxalq təhsil mübadilələrində və mədəniyyətlərarası əlaqələrdə müvəffəqiyyətini təmin edir. Təhsil sistemləri xarici dilləri tədris etməklə yalnız tələbələrin dil bacarıqlarını artırmır, həm də onların beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyətini artırır.

Qloballaşma nəticəsində beynəlxalq əmək bazarı daha da genişlənmişdir. Bu, öz növbəsində xarici dillərin öyrənilməsini iş dünyasında vacib bir bacarıq halına gətirir. Məsələn, İngilis dili qlobal ünsiyyət dili kimi qəbul edilərək, çoxsaylı beynəlxalq şirkətlərdə və təşkilatlarda iş imkanlarını artırır. Təhsil sistemləri, tələbələrə yalnız öz ana dillərini deyil, həm də qlobal kommunikasiya dilini öyrənməyi təklif edir ki, bu da onların karyera imkanlarını genişləndirir.

Xarici dillər, tələbələrə beynəlxalq təhsil proqramlarında iştirak etmək, digər ölkələrdə təhsil almaq və beynəlxalq təcrübə qazanmaq imkanı verir. Qloballaşan dünyada universitetlər arasında mübadilə proqramlarının sayı artmışdır və xarici dil bilikləri bu proqramlarda iştirak etmək üçün vacib bir şərtidir. Tələbələr, müxtəlif ölkələrdə təhsil alaraq yalnız akademik biliklərini artırmır, həm də fərqli mədəniyyətlərlə tanış olurlar. Bu, həm şəxsi inkişaf, həm də peşəkar həyat üçün dəyərli bir təcrübədir.

Xarici dillərin öyrənilməsi, sadəcə kommunikasiya bacarıqlarını artırmaqla kifayətlənmir, eyni zamanda fərqli mədəniyyətlərin və təfəkkür tərzlərinin anlaşılmasına da kömək edir. Bu da, tələbələrin

dünyagörüşünü genişləndirir, daha tolerant və açıq fikirli olmalarını təmin edir. Xarici dil bilikləri, tələbələrin yalnız yeni dilləri deyil, həm də fərqli mədəniyyətləri başa düşmə qabiliyyətini inkişaf etdirir. Bu isə qloballaşan dünyada sosial uyğunlaşmanın vacib bir hissəsidir.

Qloballaşma və xarici dillərin tədrisi təhsil sistemində çoxsaylı təsirlər göstərmiş və bu təsirlər həm müsbət, həm də mənfi nəticələrə səbəb olmuşdur. Qloballaşmanın təhsilə gətirdiyi yeniliklər və xarici dil biliklərinin artırılması tələbələrə beynəlxalq səviyyədə rəqabət qabiliyyəti qazandırır, eyni zamanda mədəniyyətlərarası anlayışın inkişafına kömək edir. Lakin təhsil sistemləri, resurs çatışmazlığı, köhnə tədris metodları və şagirdlərə əlavə yük vermə kimi çətinliklərlə üzləşirlər. Buna görə də, təhsil siyasətçiləri və təhsil müəssisələri, qloballaşmanın tələblərinə cavab verəcək şəkildə təhsil sistemini inkişaf etdirməli, xarici dil tədrisini daha əlverişli və effektiv etmək üçün tədbirlər görməlidirlər.

Ədəbiyyat:

1. Hüseynova, L. (2016). Qloballaşma və müasir təhsil. Bakı: Bakı Dövlət Universiteti Nəşriyyatı.
2. Graddol, D. (2006). English Next: Why Global English May Mean the End of 'English as a Foreign Language'. British Council.

Kəmalə Yusifova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR TƏHSİLİN MULTİKULTURAL MODELİ

Açar sözlər: *təhsil, multikultural model, elm, müəllim, təcrübə.*

Ключевые слова: *образование, мультикультурная модель, наука, учитель, опыт.*

Keywords: *education, multicultural model, science, teacher, experience.*

Suveren çoxmillətli dövlətdə millətlərarası harmoniyanı təmin etməyin yollarından biri də multikultural təhsil və tərbiyədir. Multikultural təhsil dünyada demokratik proseslərin ümumi inkişafı, insan hüquqları uğrunda hərəkət, bir çox insanların öz əhəmiyyətini dərk etməsi və daxili azadlığa, özünü həyata keçirmək üçün xarici imkanlara olan ehtiyacın artması ilə əlaqələndirilir.

Təhsil sistemində bütün etnik qruplar üçün öz mədəni ehtiyaclarını reallaşdırmaq üçün bərabər imkanların olması etnik mədəniyyətlərin qorunub saxlanmasına və inkişafına kömək edir. Mədəniyyətlərin dialoqu və qarşılıqlı əlaqəsi prinsipi, cəmiyyətin mürəkkəb sosial quruluşu müasir təhsilin sosial-mədəni məqsədlərini daha dəqiq ifadə edən “multikultural” anlayışına daha uyğundur. Uşaqları və yeniyetmələri nəinki müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış etmək, həm də onlara bunların bir-birinə təsir etdiyi, yeni mədəni formaların birləşdiyi bir cəmiyyətdə yaşamağı öyrətmək lazımdır.

Multikultural təhsil müəyyən bir cəmiyyətdə mövcud olan mədəni dəyərlərin, normaların, nümunələrin və fəaliyyət formalarının bütün müxtəlifliyinin qorunub saxlanılmasına və inkişafına, bu irsin, o cümlədən innovativ yeni formalaşmaların gənc nəsə ötürülməsinə yönəlmiş təhsildir [1].

Sosial-fəlsəfi fikrin humanist nəzəriyyəsi milli təcridədən ümumbəşəri birliyə keçid ideyasını müdafiə edir. Eyni zamanda, ümumbəşəri olan milli mədəni mənsubiyyətdən imtina etməyi deyil, “onu insana yeganə layiqli hesab etməkdən imtina etməyi, yəni öz müstəsnalığından imtina etməyi” nəzərdə tutur. Bir sıra alimlərin fikrincə, yeni həyat reallıqları nəzərə alınmaqla hər bir etnik qrupun mədəniyyətinin qorunub saxlanması və inkişafı ümumi mədəni dəyərlərlə vəhdətdə nəzərdən keçirilməlidir: etnik qrup onun ümumbəşəri inkişafı, onun ümumbəşəri inkişafı, planetin müxtəlifliyi nəzərə alınmadan mövcud ola bilməz. multikultural münasibətlər və ənənələr, öz orijinallığını və unikallığını itirməməyə çalışır.

Etnomədəni təhsil sistemi eyni digərləri ilə kəsişən və onun müxtəlif təsirlərini çoxaldan, müasir təhsilin etnososiomədəni məqsədlərini ifadə edən multikultural sahə kimi ümumi mədəni sahə qurur. İnsan özü multikulturaldır, hətta müəyyən mədəniyyət növündə tərbiyə və təhsil alsə belə, onun norma və dəyərlərini şüursuz şəkildə bölüşür.

İnsanın bir çox mədəniyyətlərin kəsişməsi olması multikultural təhsilin mühüm metodoloji prinsipidir. İnsan təkcə özünə deyil, həm də başqalarının təcrübəsinə arxalanaraq, həyatı seçilmiş dəyərlərə

və inkişaf etmiş inanclara uyğun təşkil edə bilər. Bu, ondan dialoq qurmağı, başqa insanların mədəni kimliyini dərk etməyi, insanların xalqlar və onların münasibətləri, milli mədəniyyətlər və adət-ənənələr haqqında məlumatlılığı nəticəsində yad mədəniyyətlərə qərəzinin yaranmasından irəli gələn mədəniyyətlərarası savadın formalaşmasını tələb edir. Buna görə də təhsil siyasətinin, mədəniyyətlərarası münasibətlərin və həm böyük xalqların, həm də milli azlıqların, etnik qrupların mənafeyini nəzərə alan vəzifələri aktualdır.

Məktəb kollektiv identifikasiya və fərdi mədəniyyət proseslərinin yaratdığı problemləri həll etməlidir, yəni, uşağa şəxsiyyətinin köklərini inkar etmədən universal olanı dərk edə bilməsi üçün bilik və lazımi bacarıqları ötürməlidir. Multikultural təhsil mədəni müxtəliflik və sosial əlaqələr arasında düzgün əlaqəni tapmaq kimi siyasi vəzifəni təhsil və mədəniyyət dilinə çevirmək cəhdidir [2].

Beləliklə, multikultural təhsil dedikdə, multikultural cəmiyyətdə mütərəqqi şəxsi inkişaf məqsədilə mədəni reallıqların müxtəlifliyinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün təhsil və mədəniyyət dillərinə tərcümə edilmiş mədəni müxtəliflik və sosial əlaqələr arasında düzgün əlaqəni tapmağa yönəlmiş təhsil sistemi başa düşülür. Bu, müəyyən bir cəmiyyətdə mövcud olan mədəni dəyərlərin, normaların, nümunələrin və fəaliyyət formalarının bütün müxtəlifliyini qorumağa və inkişaf etdirməyə və bu irsin gənc nəsə ötürülməsinə yönəldilmişdir. Multikultural təhsil mühüm metodoloji prinsiplərə əsaslanır:

- insan multikulturalizmi;
- mədəniyyətlərin dialoqu;
- kulturoloji yanaşma.

Multikultural müəllim, bizim anlayışımıza görə, mədəni plüralizmi tanıyan və onu fəal şəkildə təbliğ edən, milli-mədəni müxtəlifliyi qorumağa çalışan müəllimdir. Multikultural müəllimin qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

- məktəblilərin multikultural kimliklərini dərk etmək və qəbul etmək;
- tolerantlıq səviyyəsinin və milli mədəni fərqlərin müəyyən edilməsi üçün diaqnostik üsullara müraciət etmək;
- sinifdə tolerantlıq, qəbul, hörmət və mədəni fərqliliklərin təsdiqi mühiti yaratmaq;
- ayrı-seçkilik, nifrət, zorakılıq və başqaları probleminin yalnız valideynlər, sosial işçilər, geniş ictimaiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə həll oluna biləcəyini anlamaq;
- öz mədəni qərəzlərini və stereotiplərini təhlil edin və onlardan xilas olun;
- tənqidi və düşüncəli düşünmək;
- məktəblilərə öz mədəni kimliyini müəyyən etməyə kömək etmək;
- uşaqlar arasında münasibətləri və onların ünsiyyətini hörmət, qarşılıqlı anlaşma, bir-birinin milli mədəniyyətinə qarşılıqlı maraq oyatmaq əsasında qurmaq;
- yaradıcı şəkildə, zorakılıq tətbiq etmədən münaqişələri həll etmək və bunu məktəblilərə öyrətmək.

Multikultural müəllimin hazırlanması üçün psixoloji-pedaqoji şərait sistemi aşağıdakı kimi təqdim olunur:

- multikultural müəllimin hazırlanması prosesinin hədəf və meyar təminatı;
- müvafiq təhsil proqramlarının seçilməsini və strukturlaşdırılmasını nəzərdə tutan məzmun dəstəyi;
- müəllim və tələbələrin fəaliyyətinin dizaynı və təşkili xüsusiyyətlərini üzə çıxaran prosesual dəstək; texnoloji dəstək;
- multikultural təhsil sahəsində fəaliyyətə maraq və motivlərin inkişafına kömək edən motivasiya dəstəyi və s.

Beləliklə, multikultural müəllim ümumi mədəni və peşə bilikləri, tələb olunan səviyyədə formalaşmış şəxsi keyfiyyətin inkişafı ilə yanaşı, həm də şagirdlərini təşkil edən etnik qrupların və icmaların milli xüsusiyyətlərinə və pedaqogika həmçinin psixologiyasının mədəni ənənələrinə uyğun olaraq tədris fəaliyyətini təşkil etməyə imkan verən multikultural bilik və bacarıqlarla xarakterizə olunur.

Ədəbiyyat:

1. Cəbrayilov İntiqam. Müasir təhsilin məzmununun formalaşdırılmasının aktual problemləri. Azərbaycan məktəbi. №3. Bakı, 2021. [http://www.anl.az/down/meqale/az_mektebi/2018/03/829598\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/az_mektebi/2018/03/829598(meqale).pdf)
2. Kadiyeva Sevdə. Multikultural təhsil dövlət siyasəti kimi. Bakı, 2024. [http://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2019/02/761326\(meqale\).pdf](http://www.anl.az/down/meqale/bdu_dil_edebiyat/2019/02/761326(meqale).pdf)

ŞAGİRDŁƏRİN MULTİKULTURAL SƏRİŞTƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: təhsil, şagird, cəmiyyət, multikulturalizm, mədəniyyət.

Key words: education, student, society, multiculturalism, culture.

Ключевые слова: образование, студент, общество, мультикультурализм, культура.

İnsan və təhsil bir sikkənin iki üzünü kimi ayrılmayan iki şeydir. Onların ikisini yalnız nəzəri və analitik cəhətdən bir-birindən ayırmaq olar, çünki insanlar bütün həyatı boyu həmişə təhsil aparırlar. Əslində, “Təhsil beşikdən məzara qədərdir” deyən bir deymi tez-tez eşidirik. Təhsil bir tərəfdən insanların humanistləşdirilməsi prosesidir. Digər tərəfdən, şagirdlərin ətraf mühitə mümkün qədər yaxşı uyğunlaşa bilmələri və beləliklə, özlərində onların cəmiyyət həyatında adekvat fəaliyyət göstərməsinə imkan verən dəyişikliklərə səbəb olması üçün onlara təsir etmək üçün bir prosesdir. Şagirdlərin yaxşıya doğru dəyişməsi üçün müəllimin təhsilində çox mühüm rolu var.

Təhsil şagirdlərdə xarakter mədəniyyətinin əhəmiyyəti haqqında anlayışı aşılamaq üçün şüurlu və planlı bir prosesdir. Xarakter təhsili bir-birini başa düşmək və hörmət etmək üçün həyata keçirilən təlim prosesidir, bu da multikultural təhsil deyilir. Multikultural təhsil bəzən cəmiyyətdə mədəni müxtəliflik üçün təhsil kimi də şərh olunur, o mənada ki, multikultural təhsil təkcə məktəblərdə deyil, multikultural təhsil cəmiyyətdə mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə nümunələri vasitəsilə tətbiq edilir və həyata keçirilir. Multikultural təhsil İndoneziyada cəmiyyətdə mövcud olan bütün etnik və mədəni qrupların keyfiyyətli təhsil almaq və ən yaxşı nailiyyətlərə nail olmaq hüququna malik olduğunu müdafiə edir.

Multikultural təhsil qarşılıqlı hörmət və digər mədəniyyətlərə hörmətə üstünlük verməklə mədəni müxtəlifliyin inkişaf etdirilməsi haqqında təhsil kimi şərh edilə bilər. Multikultural təhsilin dərk edilməsi, multikultural cəmiyyətlə bağlı təhsil aləmində baş verən problemlərin təsvirində həm təsviri, həm də normativ səviyyədə cəmiyyətdə tətbiq oluna bilər. Multikultural təhsil cəmiyyətdə bərabərlik və ədalət yüksək səviyyədə müdafiə edir, ona görə də cəmiyyətdə mədəni müxtəlifliyin və adət-ənənələrin əhəmiyyətinə dair inanclar toplusu kimi istifadə olunur. İndoneziyada multikultural təhsilin aktual məsələsi aşağıdakı kimi iki səbəbə əsaslanır: Birincisi, İndoneziya irqi, dini, mədəniyyəti və adət-ənənələri baxımından müxtəliflik problemi olan bir ölkədir. Problem multikultural dəyərlərin mənasının gündəlik həyatda tətbiq edilməməsi səbəbindən baş verir. İkincisi, İndoneziyanın milli şüarının, yəni müxtəlif mənaları olan, lakin hələ də bir olan “müxtəliflikdə birlik” mənasını anlamamaqdır, bu, multikultural cəmiyyətin fərqlilikləri qiymətləndirir və hörmət edə bilməyində üzləşdiyi böyük problemdir. Bu problemləri multikultural təhsilin sosial həyatda mənimsəməsi ilə proqnozlaşdırmaq olar. Multikultural təhsilin həyata keçirilməsində hər bir ölkə fərqlidir. Tilaarın Banksın araşdırmalarının nəticələrindən sitat gətirdiyi kimi Amerikada bir nümunə olaraq bunu görə bilərik, Amerikada multikultural təhsilin həyata keçirilməsi aşağıdakı kimi müxtəlif ölçüləri ehtiva edir: 1) Multikultural dəyərlərin aşılmasının fənlərlə və aydın səriştələrlə inteqrasiya olunduğu kurikulumun ölçüsü. 2) Elmi ölçü, multikultural dəyərlər uğrunda mübarizə aparan bir neçə şəxsiyyətin təcrübələri əsasında tarixi araşdırmaların aparılması və cəmiyyətdə mövcud olan norma və mədəniyyət haqqında biliklərin formalaşdırılması. 3) Müəllimlərin şagirdlərə qarşı irqi, dini və ya mədəni ayrı-seçkilik etmədiyi məktəblərdə həyata keçirilən ədalətli öyrənmə rəftarı, tədris və öyrənmə prosesləri, bütün şagirdlərin tədris prosesi zamanı eyni rəftara sahib olması üçün həyata keçirilir. 4) Məktəb mədəniyyətinin gücləndirilməsi, məktəb mühiti müxtəlifliklərin qiymətləndirilməsi və hörmət edilməsində multikultural təhsilin əhəmiyyəti haqqında şagird və müəllimləri inkişaf etdirmək və öyrətməklə multikultural dəyərlərin əkilməsi mərkəzidir. [1]

Din, mədəniyyət və icma adət-ənənələri baxımından müxtəlifliklə bağlı yaranan çoxsaylı problemlər arasında multikultural təhsilin sosial həyatda tətbiqi çox aktualdır. Müxtəliflik Uca Allahın hədiyyəsidir və multikultural dəyərləri gündəlik həyata aşılamaqla qorunmalıdır. Multikultural cəmiyyət

yətdə bəzən bir neçə fərqlilik yaradır ki, bu da sonradan münaqişələrə səbəb olur, baş verən münaqişələr insanların mədəniyyəti ilə bağlı anlaşılmazlıqlara əsaslanır və öz mədəniyyətini digər mədəniyyətlərdən üstün hesab edir. Baş verən problemlər mövcud fərqlərə hörmətlə yanaşmaq kimi multikultural prinsiplərdən xeyli kənara çıxır və fərqlər sosial həyatda dərs kimi istifadə edilməlidir ki, mövcud fərqlər arasında dürüstlük artırıla bilsin. Buna görə də, ümumən cəmiyyətdə multikultural təhsil paradigmasının həyata keçirilməsində aşağıdakı prinsiplərə əməl edilməlidir: 1) Multikultural təhsil müxtəlifliklə məşğul olmaq üçün təhsil kurikulumu təklif etməyi bacarmalıdır. 2) Əsasən multikultural təhsil tarixi həqiqətin şərhilə bağlı fərziyyə deyil. 3) Təklif olunan kurikulum cəmiyyətdəki din, mədəniyyət və adət-ənənələr baxımından müxtəlifliyi təhlil edə bilər. 4) Multikultural təhsil fərqliliklərdə bərabərlik prinsipinə üstünlük verməlidir ki, hər bir mədəniyyət cəmiyyətdə eyni mövqeyə malik olsun.

Təhsil Multikulturalizmin şagirdlərə kiçik yaşlarından öyrədilməsi çox vacibdir, multikulturalizm prosesinin məktəb mühitində həyata keçirilməsi çox aktualdır, burada məktəb şagirdlərin təhsil alarkən əsas fəaliyyətidir. Şagirdlərin bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi, xüsusən də cəmiyyətdə mövcud olan mədəni fərqliliklərlə bağlı müxtəlif həyatların şərh edilməsində multikulturalizmə əsaslanan təhsilin təşkililə əsas təhsildə təlim prosesinin qiymətləndirilməsi aparılmalı, qiymətləndirmənin məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir: 1. Məktəblərin cəmiyyətdə mövcud olan müxtəliflik haqqında məlumatlılığının artırılması üçün funksiya və rolunun optimallaşdırılması. 2. Dini, mədəniyyəti və adət-ənənələri baxımından fərqli mənşəyi olan tələbə yoldaşlarına açıq münasibətin formalaşdırılması. 3. Baş verən riskləri nəzərə alaraq qərar qəbul etməkdə tələbələrə məlumatlılığını artırmaq. 4. Müxtəlif mənşəli tələbələr arasında yaxşı əməkdaşlıq münasibəti aşılayın. [2]

Tədqiqat obyektini olan ibtidai məktəb təhsili mühitində aparılan tədqiqatların nəticələrinə gəlinə, bu, multikultural təhsilin erkən yaşlardan həyata keçirilməsinin vacibliyinə əsaslanır. Erkən yaşlardan həyata keçirilən multikultural təhsil birlik dəyərlərinə və mövcud fərqlər arasında bir-birinə necə hörmət və dəyər verməyə böyük təsir göstərir. Multikulturalizm prinsipi şagirdlərə öyrədilməli olan əsas prinsipdir və onun məktəb mühitində mənimsənilməsi vacibdir ki, şagirdlərdən həm din, həm mədəniyyət, həm də adət-ənənələr baxımından fərqliliklər arasında açıq olmağın vacibliyini bilmələri və öyrənmələri tələb olunsun. Fərqliliklərin aradan qaldırılmasında multikultural dəyərlərin əhəmiyyəti haqqında müəllim və şagirdlər arasında aparılan təlim prosesində müəllimlərdən tələb olunur ki, münaqişələrin baş verməməsi üçün cəmiyyətdəki fərqliliklərlə necə davranmaq lazım olduğunu başa düşsün. Multikultural təhsil prinsipindən şagirdlərin cəmiyyətdə mövcud olan fərqləri dərk etmək və qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olması üçün həyatın müxtəlif reallıqları ilə üzləşmələrində onların xarakter və şəxsiyyətini formalaşdırma bilməsi gözlənilir. Dini, mədəniyyəti və adət-ənənələri baxımından fərqli mənşəyə malik olan şagirdlər məktəb mühitində toplaşirlar. Məhz bu məktəbdə şagirdlər müxtəlif mənşəli dostlarla tanış olurlar, ona görə də şagirdlərə erkən yaşlardan multikultural təhsil haqqında məlumat verilməsi vacibdir. Multikultural təhsil, mədəni fərqliliklər səbəbindən problemlərin və ya münaqişələrin baş verməsini minimuma endirmək üçün fərqliliklərlə mübarizə zamanı tələbələrə xarakterini və şəxsiyyətini formalaşdırmağa qadirdir. Şagirdlərin şəxsiyyətinin formalaşmasında müəllimlər şagirdlərinə multikultural dəyərlərin aşılması və mənimsənilməsinə cavabdehdir.

Ədəbiyyat:

1. Purba A, Herman H, Tukiyo T, Purba R, Fatmawati E, Saputra N. Onlayn təlim prosesinin və müstəqil təlim prosesinin tələbələrə nailiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına təsiri. *J Namib Stud.* 2023;33:978–90. doi: 10.59670/jns.v33i.547.
2. Rosyada D. *Indonesia Sebuah Pandangan Konseptual Pendidikan Multikultural. Sosio-Didaktika: Sosial Elm Təhsili Jurnalı.* 2014;1(1):1–12. doi: 10.15408/sd.v1i1.1200.

İBTİDAİ SINIFLƏRDƏ DİL TƏDRİSİ VƏ MULTİKULTURAL TƏRBİYƏ: İTERAKTİV YANAŞMALAR

Açar sözlər: *ünsiyyət bacarıqları, təhsil modeli, qlobal təhsil*

Keywords: *communication skills, educational model, global education*

Ключевые слова: *коммуникативные навыки, образовательная модель, глобальное образование*

İbtidai siniflər, uşaqların intellektual və sosial inkişaflarının təməlini qoyduqları bir dövr olaraq, çox vacibdir. Bu dövr, onların dil bacarıqlarını formalaşdırdığı, dünyagörüşlərini inkişaf etdirdiyi və şəxsiyyətlərini yaratdığı bir mərhələdir. Dil tədrisi bu mərhələdə çox mühüm yer tutsa da, təhsilin yalnız dil biliklərinin öyrədilməsi ilə məhdudlaşması bəs etmir. Bu dövrdə, uşaqların həm dil biliklərini, həm də müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı hörmət və açıq fikirli olmalarını təmin edəcək bir təhsil modeli qurulmalıdır. Bu baxımdan, dil tədrisi ilə multikultural tərbiyənin integrasiyası uşaqların həm yerli, həm də qlobal dünyada uğurla fəaliyyət göstərə bilmələri üçün çox vacibdir.

Dil tədrisi, ibtidai siniflərdə uşaqların əsas kommunikasiya bacarıqlarını formalaşdırır və onların digər dərslər üçün hazırlığını təmin edir. Bu dövr, uşaqların həm anadilini, həm də mümkün olan xarici dilləri öyrənməsi üçün təməl atılır. Ancaq dil tədrisi yalnız qrammatik qaydaların və sözlərin öyrədilməsi ilə bitmir. Uşaqlara öz fikirlərini ifadə etməyi, başqalarının fikirlərini anlamağı və müxtəlif vəziyyətlərdə düzgün şəkildə ünsiyyət qurmağı öyrətmək vacibdir.

Dil, uşaqların dünya ilə əlaqə qurma, sosial əlaqələr yaratma və öz duyğu və fikirlərini ifadə etmə vasitəsidir. İbtidai siniflərdə dil tədrisi, həmçinin uşaqların məntiqi düşünmə qabiliyyətlərini, yaradıcılıq və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Məsələn, şagirdlərə müxtəlif mövzularda yazılı və şifahi ifadələr qurma tapşırıqları verilə bilər, bu da onların analitik düşünmələrini və təxəyyüllərini artırır.

Bu dövrdə dil tədrisinin ən böyük məqsədi uşaqlara təhsilin əsasını qoymaq deyil, həm də onları cəmiyyətin fəal üzvləri halına gətirməkdir. Bu səbəbdən dil tədrisi həmçinin uşaqların sosial bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi güdür. Uşaqlar bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqələr quraraq, dil vasitəsilə təcrübə və fikirlərini mübadilə edirlər. Bu qarşılıqlı əlaqə onların ünsiyyət qabiliyyətlərini inkişaf etdirir.

Multikultural tərbiyə, fərqli mədəniyyətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrini və müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı anlayışlı və hörmətli yanaşmalarını təşviq edən bir yanaşmadır. Bu, şagirdlərə yalnız öz mədəniyyətlərini öyrətməkdən daha çox, fərqli mədəniyyətləri anlamağı və onlara hörmət etməyi öyrətmək məqsədini güdür. Multikultural tərbiyə, uşaqlara insanların etnik mənsubiyyətindən, dinindən, irqi və sosial statusundan asılı olmayaraq bərabər olduqlarını göstərir.

Bu tərbiyənin əsas məqsədi uşaqları müxtəlif mədəniyyətlərə qarşı duyarlı və təbii olaraq tolerant bir şəkildə yetişdirməkdir. Bu, uşaqların gələcəkdə sosial ədalət, bərabərlik, vətəndaşlıq və insan hüquqları məsələlərində daha şüurlu olmalarını təmin edəcək. Multikultural tərbiyə, həmçinin uşaqların fərqli mədəniyyətlərdən insanlarla ünsiyyət qurma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu yanaşma, uşaqlara öz mədəniyyətlərini və başqalarının mədəniyyətlərini qiymətləndirməyi öyrətmək məqsədi güdür.

İnteraktiv Yanaşmaların Tətbiqi

İbtidai siniflərdə dil tədrisi və multikultural tərbiyə yalnız ənənəvi tədris üsulları ilə həyata keçirilməməli, həm də interaktiv yanaşmalarla zənginləşdirilməlidir. İnteraktiv yanaşmalar, uşaqları dərslərin aktiv iştirakçılarına çevirir və onlara həm praktiki bacarıqlar qazandırır, həm də onların mədəniyyətlərarası anlayışlarını genişləndirir. İbtidai siniflərdə interaktiv yanaşmaların tətbiqi, həm dil tədrisinin, həm də multikultural tərbiyənin daha effektiv və əyləncəli olmasına kömək edir.

İbtidai siniflərdə dil tədrisi və multikultural tərbiyənin qarşılıqlı əlaqəsi uşaqların gələcəkdə uğurlu və həmrəy cəmiyyətlərdə fəaliyyət göstərmələri üçün vacibdir. İnteraktiv yanaşmalar, həm dil tədrisinin, həm də mədəniyyətlərarası əlaqələrin inkişafında əhəmiyyətli bir rol oynayır. Bu yanaşmalar uşaqların daha çox təcrübə qazanmasına, müxtəlif dillər və mədəniyyətlərlə əlaqə qurmasına imkan yaradır. Dil və mədəniyyətin paralel inkişafı uşaqların dünyagörüşünü genişləndirir və onları həm yerli, həm də qlobal ölçüdə açıq fikirli, tolerant və sosial məsuliyyətli fərdlər kimi yetişdirir.

Ədəbiyyat:

1. Təhsil və dil tədrisinin uşaqların inkişafına təsiri. (2025). *İbtidai siniflərdə dil və multikultural təhsil: Təhsil modelinin əhəmiyyəti*. Təhsil və İnkişaf Mərkəzi.
2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Letizia Cinganotto
Borbala Samu
Peruca Əcnəbilər Universiteti

TEACHING ITALIAN AS A CULTURAL STRATEGY: LANGUAGE, IDENTITY, AND THE GLOBAL VALUE OF "MADE IN ITALY" IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Açar sözlər: "Made in Italy", yerli ənənələr, regional kimliklər

Key words: "Made in Italy", local traditions, regional identities

Ключевые слова: «Сделано в Италии», местные традиции, региональная идентичность

In today's increasingly interconnected world, where Artificial Intelligence is becoming ever more prevalent, language serves not only as a means of communication but also as a vehicle for cultural identity, economic exchange, and geopolitical influence. As globalization fosters intercultural interactions and mobility, the teaching and promotion of languages gain strategic importance. Within this context, the Italian language represents a unique case study: deeply rooted in a rich historical and artistic heritage, it also plays a central role in the global perception of "Made in Italy" – a brand synonymous with excellence in fashion, design, gastronomy, and craftsmanship. The presentation proposes a reflection on the teaching of Italian language and culture as a means to enhance cultural diplomacy and economic value through a strong connection to the territory, while also harnessing the potential of learning technologies and Artificial Intelligence. Emphasizing local traditions, regional identities, and authentic cultural practices in language education fosters a more profound and holistic understanding of Italy beyond stereotypes. It also empowers learners to engage with Italian society not only linguistically but also socio-culturally and economically. By integrating thematic modules focused on "Made in Italy" sectors and regional specificities into language curricula, along with the use of learning technologies, educators can create meaningful, motivating and immersive learning experiences. Furthermore, such an approach can support Italy's soft power and promote sustainable tourism, artisanal industries, and intercultural dialogue. In conclusion, teaching Italian through a territorial and cultural lens enriches the learning process and highlights the strategic value of linguistic and cultural education in a globalized world, positioning Italian not just as a language, but as a living expression of heritage and innovation.

Мария Ткалич
Технологический университет им. А.А. Леонова (филиал МИИГ АиК)

ПРИМЕНЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Ключевые слова: мультикультурные ценности, мультикультурализм, образовательные технологии

Açar sözlər: Çoxkültürlü dəyərlər, çoxkültürlülük, tədris texnologiyaları

Key words: Multi-cultural values, multiculturalism, teaching technologies

В настоящее время образовательные технологии играют ключевую роль в формировании мультикультурных ценностей обучающихся, помогая им понять и принять различия между культурами, а также научиться уважать и ценить многообразие.

Одной из таких технологий может быть включение в учебные планы обучающихся такие дисциплины, как: «Культурология», «Мировая история культуры», «История мировых религий» и другие, дающие возможность студентам познакомиться с культурными особенностями различных стран, традициями, обычаями, языками, историей, и научиться ценить уникальность каждой культуры. В своей статье Гончарова Н.А. отмечает, что культура создает человеческую среду общих смыслов с помощью убеждения, ценностных особенностей и общественных норм, тем самым являясь усвоенным поведением человека [2, с. 103].

Также эффективной образовательной технологией, способствующей формированию мультикультурных ценностей, является интерактивное обучение. В рамках групповых заданий и проектов, студенты могут сотрудничать с обучающимися из других стран, участвовать в межкультурных диалогах, решать задачи и принимать совместные решения. Такой опыт взаимодействия позволяет студентам научиться успешно коммуницировать с представителями других национальностей, предотвращать конфликтные ситуации и работать в мультикультурном коллективе [3, с.181].

Стоит отметить важность применения в процессе практических занятий игровых технологий / технологий геймификации. Квесты, викторины и иные формы игровых технологий позволяют быстро усваивать информацию и лучше ее воспроизводить [1, с. 11]. В процессе игры, студенты развивают навыки толерантности, уважения к разным мнениям и культурным ценностям. Использование игровых элементов в обучении позволяет вовлечь студентов в изучение культур, сделать студентов более открытыми к другим мнениям и особенностям, а также сделать занятия более увлекательными.

Тем самым, можно сказать, что образовательные технологии играют важную роль в развитии мультикультурных ценностей, а именно:

- доступ к обширной базе знаний о различных культурах, традициях, обычаях;
- развитие эмпатии и понимания с представителями других культур;
- формируют межкультурные компетенции и навыки общения в многонациональном коллективе;
- адаптируют учебный материал под индивидуальные потребности обучающихся, учитывая их культурные особенности и интересы.

Литература:

1. Везетиу Е.В. ГЕЙМИФИКАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА: ПОДТИП ИГРОВОЙ ТЕХНОЛОГИИ // МедиаВектор. 2023. №7. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/geymifikatsiya-obrazovatel'nogo-protsessa-podtip-igrovoy-tehnologii> (дата обращения: 08.04.2025).
2. Гончарова Н.А. Межкультурные коммуникации как новые возможности для сотрудничества и диалога // На пути к гражданскому обществу. 2025. №1 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhkulturnye-kommunikatsii-kak-novye-vozmozhnosti-dlya-sotrudnichestva-i-dialoga> (дата обращения: 07.04.2025).
3. Давыдов Н.А., Давыдова Н.В. УПРАВЛЕНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫМИ КОЛЛЕКТИВАМИ: ОЦЕНКА КУЛЬТУРНОЙ ДИСТАНЦИИ // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. 2025. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-multikulturnymi-kollektivami-otsenka-kulturnoy-distantsii> (дата обращения: 08.04.2025).

ŞİFAHİ XARİCİ NİTQİN İNKİŞAFINDA KONTEKSTİN ROLU

Açar sözlər: nitq situasiyası, kontekstual kommunikasiya, səriştələr dəsti mədəniyyət amili, kommunikativ nüvə

Key words: речевое ситупация, коммуникация контекстуальная, группа компетенция, культурный фактор, коммуникативное ядро

Ключевые слова: speech situation, contextual communication, group competence, cultural factor, communicative core

1. Pedaqoji prosesdə yaş dövrlərindən asılı olaraq şifahi xarici nitqə yiyələnməyin psixoloji xüsusiyyətləri Azərbaycan təhsil məkanında demək olar ki, tədqiq edilməmiş sahələrdən biridir. Xarici dilin tədrisi metodikası, kommunikativ bacarıqların təlim prosesində formalaşdırılması ilə bağlı dissertasiyalar yazılmış, lakin bu tədqiqat işləri dilin tədrisi prosesində psixoloji nəzəriyyələrin adını çəkməklə və ya tədqiqata uyğunlaşdırmaq naminə işçi anlayışların ancaq nominativ funksiyasını xatırlamaqla məsələni bitmiş hesab etmişlər.

Şifahi nitq, nitq fəaliyyətinin bir növü olaraq insani öyrənmək üçün ən effektiv əməldir, bu fikri isə psixolinqvistikada təkcə təhlilə cəlb edilməmiş, həm də bu əməlin bacarıq və səriştələrin inkişafında və formalaşmasında pedaqoji rolunun effektivliyi və mənimsəmə prosesinin əsas ölçüsü olmasının psixoloji xüsusiyyətləri unudulmuşdur.

Şifahi və yazılı nitq fəaliyyəti əməli olaraq danışmaqda və danışib dəyişməkdə olan insanın kommunikativ nüvəsini və nitq səriştəsini stimullaşdıran şəxsi mənanın ifadə elementləridir.

2. Bacarıq və səriştə xarici dilin tədrisi ilə əlaqədar 70-ci illərdən pedaqoji dövriyədədir. Xarici dildən əldə edilən bacarıqlar II bacarıqlar kimi [2; 4] əsərlərində qiymətləndirilib. Dilin mənimsənilməsində ana dili bacarıqları I, bu bacarıqların motivləşdirdiyi xarici bacarıqlarına II bacarıqlar adı verilib və rus psixoloqları bu hadisəni nitq səriştələri kimi qiymətləndirirlər. Lakin rus psixoloji məktəbi nitq səriştələrini ingilis Rakeninz dəst səriştələr dəsti və Jak Delorun təhsilin 4 əsas sütunu ideyası ilə zənginləşdirib və müasir təhsil paradigmasının əsas bazası kimi təşkil edir. Rus psixoloji məktəbi məktəbi nitq səriştələrinin informasiya dayaqclarını və formalaşmasındakı nitq fəaliyyəti nəzəriyyəsinin psixoloji xüsusiyyətləri üzərində formalaşdırmış və Müasir Avropa təhsil paradigmasına təlim → təhsil yumşaq keçidinə nail olmuşlar.

Təhsil sahəsində aparılan islahatlardan doğan nəticələrə əsasən mədəniyyətlərin mənimsənilməsi ilə bağlı olaraq müasir standartlara yiyələnmək bizdən səriştələrin tipologiyasını müəyyənləşdirməyin perspektivdən xəbər verir.

1. Situativ səriştə konkret və dar ünsiyyət modelidir.

2. Kontekstual səriştə dinamik və davamlı nitq əməllərindən ibarət şəxsi-kontekstual davranış tərzidir.

3. Şifahi nitq səriştələrinin formalaşdırılmasının [1] psixoloji xüsusiyyətləri ustanovka nəzəriyyə-sindən bəllidir. Şifahi nitqin, süni (auditoriya) nitq situasiyalarında kontekstin təsiri ilə formalaşmasının təhlili bizim məqsədimizdir.

Şifahi süni nitq situasiyasının stimullaşdırdığı nitq səriştələri bəsit və konkret kommunikativ məzmunla malikdir.

3. Nitq situasiyalarının stimullaşdırdığı kontekstual situasiya nitq səriştələrinin motivləşdirə bilir, buna səbəb təkcə nitq məlumatları deyil, həm kommunikasiyada təşəbbüskar olan tələbə şəxsiyyətidir. Kontekst kommunikativ situasiyanın istiqamətini müəyyən edir, ünsiyyətdə qarşılıqlı anlamanın strateji mövqelərini müəyyən edir, həmçinin şaquli və üfiqi assosiativ biliklərin oyanmasını və ünsiyyətə daxil edilməsi üçün şəxsi-kontekstual zəmin hazırlayır.

Ana dilindəki bacarıqlar sanki xarici dildəki səriştələrin inkişafı üçün vərdis rolunu oynayır və bu proses ikili olaraq şifahi xarici nitqdə səriştənin yaranmasına və inkişafına interferensiya və keçirilmə kimi nitq əməlləri ilə ünsiyyət prosesinə qoşulur.

İnterferensiyanın yaranmasında mədəniyyət amili mühüm rol oynayır. Mədəniyyət nitq fəaliyyəti prosesində yaradıcı fəallığın nəticəsidir və öyrənilən dil materiallarının mənimsənilməsində fikri fəaliyyətin nəticəsi kimi xarici dildə cümlə yaradıcılığında leksik sayrışmalarla, fəaliyyətin cəhdləri ilə müşayət olunur, çünki identifikasiya üçün real əsas nitq fəaliyyətini stimullaşdıran elementlərin canlı və var olmasıdır.

Süni nitq situasiyalarından yaranan sərişlərin formalaşmasının metodik həlli dialoji nitqdən, müsahibədən, sual-cavabdan və rəy mübadiləsi kimi aktiv nitq formalarını keçir.

Şifahi xarici nitqə yiyələnmə zamanı yaradılmış süni nitq situasiyaları ən azı iki nəfəri, ünsiyyət vasitəsinə ünsiyyətə hazırlığı, nitq situasiyasının məzmununu və nitq hərəkətlərinin başlanğıcını və kommunikasiyaya girmək üçün qarşılıqlı razılaşmanı ehtiva edir. Bu, tərəflərdən tolerant davranış və bir-birini anlamaq istəyinə hazır olduqlarını ifadə etmiş olur, çünki ünsiyyətə giriş, həm də zövqlərin və həzzin qiymətləndirilməsi ilə bağlıdır.

4. Şifahi xarici nitq fəaliyyəti zamanı nitq situasiyası və kontekstual situasiyalar biri – digəri üçün ünsiyyətin təhsil paradigması səviyyəsində (bilik – vərdiş – sərişə – yaradıcı fəallıq – ünsiyyət) biri digərinin təşkiledicisinə çevrilir. Nitq situasiyaları, nitq hərəkətləri obyektiv, kontekstual situasiyalar şəxsi konkret müstəvidə nitq əməlinə çevrilir. Nitq sərişələri həm obyektiv mənalardan, həm də subyektiv nitq əməlinin göstəricisidir.

Kommunikativ davranışlara nitq sərişələri səviyyəsinə yiyələnmək tolerantlıqdan doğan mədəniyyət amilini nəzərə almağı kommunikativ sərişənin mühüm komponenti hesab edir.

Kontekst özü təbiət etibarı ilə dominant biliyin zaman və məkan vurğulu vəziyyətidir. Kontekst biliyin dominantlığını vurğulayır və kommunikativ sərişənin yaranma, inkişaf və formalaşma istiqamətini müəyyən edir.

“Mağazada”, “teatrda”, “səyahətdə” və bu kimi nitq situasiyalarında mədəniyyət məhsulları nitq fəallığının nəticəsi kimi cümlə yaradıcılığında sərişənin linqvistik, kommunativ və sivilisasiya komponenti olaraq I və II bacarıqlar dəstinin psixoloji stimulu rolunu oynayır. Qeyd edilən hallar koqnitiv proseslər olaraq ya məkan, ya da zaman kontekstində qavrayışın modallığının nəticəsi olaraq dil/nitq keçidlərinin anlam səviyyələrinin göstəricisi kimi ifadə olunur. Anlamanın konkret leksik ifadəsi yoxdur. O kollektiv təcrübədən doğan şəxsi münasibətdir.

Şifahi nitq fəaliyyətindən, təbiətindən irəli gələn sərişələr linqvistik eyhamlara əsaslanaraq sərişənin psixoloji obrazının integrasiyasına səbəb olur. Ana və xarici dildəki sərişənin psixi obrazı biliklərin təbiətinə uyğun olaraq iki, üç və daha çox hərəkətin təhriki ilə psixosemantik məna [5] olaraq sərişələrin integrativliyini təmin edir. Bir şifahi nitq sərişəsinin məzmunu bilikdən doğan bir neçə psixi obrazı ehtiva etdiyindən, o kommunikativ ünsiyyətdə çoxfunksiyalı məqsədə nail olmağa imkan yaradır. Sərişələrin çoxməqsədli, çoxfunksiyalı və təkmil olması onun məzmunu təşkil edən bilikdən doğan hərəkətlərin mənalandırma kimi koqnitiv davranışında həm də subyektiv anlam fəallığı ilə bağlıdır.

5. Nəticə olaraq demək istəyirik ki, sərişələr dəsti səviyyəsində xarici şifahi nitqə yiyələnmək, müasir təhsil paradigması yavaşmasında dillərin qarşılıqlı təsirini mədəniyyət olaraq kommunikativ sərişənin komponenti kimi II tip bacarıq səviyyəsində subyektiv fəallığını vacib hesab edir. Nitq hərəkətlərinin təkmil forması olan nitq sərişələri Blumfildin “Dil” əsərinə görə törəmə funksiyasına: nitqə qədərki hərəkətlər, nitq hərəkətləri, nitqdən sonrakı hərəkətlər kimi törəmənin linqvistik bazasını təşkil edir. Nitq sərişələri kontekstdən asılı olaraq dilə qabiliyyəti və dilə yiyələnmədə pedaqoji-psixoloji təsirlər kompleksini ehtiva edir.

Kommunikativ niyyətdən asılı olaraq biz şifahi nitq sərişələrinin tipini kontekstdə uyğun müəyyən edə bilərik. Mənimsəmənin göstəricisi olaraq şifahi nitq sərişələri anlama ilə nəticələnən mənalı hərəkətlərin dil/nitq integrativ formasıdır.

Kontekstin yaratdığı dominant davranışın sərişəni formalaşdırmaqda ikili istiqaməti – şəxsi amillərin situasiya təsiri və kontekstin tələbatından doğan kommunikativ davranışa təsir şifahi nitq sərişələrinin komponentlərindən birində – anlamanın təmin edilməsini stimullaşdıran ya linqvistik, ya kommunikativ, ya da mədəni komponentlərin birinin ətrafında I və II tip bacarıqların integrasiyası fəali nitq hərəkətlərinin hesabına baş verir. Psixoloji təhlil göstərir ki, linqvistik komponentdə interferensiya və ya keçirilmə, kommunikativlikdə razılaşma, mədəniyyət amilində isə yaradıcı fəallığı təmin edən psixi obrazla vurğulanır.

Nitq hissələri vasitəsi ilə subyektiv və ya kontekstual situasiya görə doldurulan cümlələrdə səriştələr dəstinin formalaşdırılma yükü adətən ya sifətin, ya da feillərin predikativlik yükünün üzərinə düşür, ona görə ki, sifətlər yaradıcı fəallığı stimullaşdırma qabiliyyətinə malikdir. Nitq hissələrinin linqvistik fəallıq imkanları və subyektiv şəxsi fəallığının integrasiyası səriştənin yaranmasının və inkişafının mərhələlərini təşkil edir və bu şifahi nitqdə şəxsiyyətinin fəallığının nəticəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Алхазашвили, А.А. Основы овладения устной иностранной речью / А.А.Алхазашвили. – Москва: – 1988. – 128 с.
2. Беляев, Б.В. Очерки по психологии обучения иностранном языкам / Б.В.Беляев. – Москва: – 1965. – 227 с.
3. Блумфилд, Л. Язык / Л.Блумфилд. – Москва: – 2010. – 628 с.
4. Зимняя, И.А. Педагогическая психология / И.А.Зимняя. – Москва: – 2016. – 384 с.
5. Петренко, Б.Ф. Основы психосемантики / Б.Ф.Петренко. – Москва: – 2009. – 480 с.

Nazilə Abdullazadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

YENİ NƏSİL ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TOLERANTLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI

Açar sözlər: *multikultural, dəyər, tolerantlıq, tədris, ədəbiyyat, dərslik, bədii nümunə.*

Key words: *multicultural, value, tolerance, teaching, literature, textbook, artistic example.*

Ключевые слова: *мультикультуральность, ценности, толерантность, преподавание, литература, учебник, художественный пример.*

Azərbaycan məkanında multikulturalizmin dövlət siyasəti kimi əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş, 2016-cı il ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən “Multikulturalizm ili” elan olunmuşdur. Multikultural siyasət həyatın bir çox sahələrində olduğu kimi, təhsil sahəsində də genetik yaddaşın köklərinin aydınlanmasına, dünyaya integrasiyaya, tarixi dəyərləri qoruyub saxlamağa köklənən, yetkin dünyagörüşlü, sərbəst düşüncəli, hadisələrə ayıq gözlə baxmağı bacaran şəxsiyyət formalaşdırılmasına hədəflənmişdir. Bu gün ümumtəhsil məktəblərinin qarşısında təhsilin keyfiyyətinin artırılması, inkişaf edən texnologiyalara uyğun dərs modellərinin qurulması, öyrənənlərin sosial integrasiya və bərabərliyinin təmin edilməsilə yanaşı, milli-mənəvi dəyərlərə malik, soykökünə bağlı, təbiətə, müxtəlif xalqlara, irqlərə hörmətlə yanaşan, yaradıcı düşünən, zəngin mənəviyyətli şəxsiyyət formalaşdırmaq başlıca vəzifədir. Bu mənada tədris fənləri içərisində ədəbiyyat fənni və dərslikləri əvəzsiz rola malikdir.

Müstəqil Azərbaycanın hər bir sahəsində olduğu kimi, təhsil sistemində də uğurlardan biri yeni nəsil dərsliklərin hazırlanması, tədris plan və proqramlarında milli düşüncə və tənqidi-yaradıcı təfəkkürün inkişafına xidmət edən mövzuların yer almasıdır. Yeni nəsil ədəbiyyat dərsliklərində verilən tematik bölgülər, seçilən bədii nümunələr öyrənənlərin yaş və anlam səviyyəsi nəzərə alınmaqla şəxsiyyətyönlümlülüyə hədəflənmiş, ömürboyu öyrənmə, tolerantlıq, multikultural dəyərlərin aşılması əsas götürülmüşdür. Azərbaycan xalqının uzun illərdən bəri qoruyub saxladığı milli-mənəvi dəyərlərə, tolerantlıq ənənələrinə, dəyişən cəmiyyətin intellektual səviyyəsinə münasibət dərsliklərdə əksini tapmışdır. T.Salamoğlunun qeyd etdiyi kimi, “Azərbaycan ədəbiyyatının əsas mövzu istiqamətləri, onun mövcud ənənələrə bağlılığı, müasir ictimai-siyasi prosesdə, həmçinin cəmiyyətin düşüncə və təfəkkürünə təsiri baxımından tutduğu mövqe, tarixin dərslikləri və onlardan çıxarılan nəticələr, tarixi hadisələrin zamanımıza transformasiyası, xalqımızın milli müstəqillik uğrunda mübarizəsi, bu yolda verdiyimiz qurbanlar, qazandığımız nailiyyətlər, bütün bunların necə və hansı səviyyədə bədii əksi, bu inkişafın ədəbi ab-havaya gətirdiyi yeniliklər və s. problemlər” ədəbiyyatşünaslığın əsas məsələləri olduğu üçün orta məktəb ədəbiyyat dərsliklərində də diqqət mərkəzində saxlanılır. Bunlarla yanaşı, son illərdə torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi, Azərbaycan ordusunun xalqla həmrəyliyi və şücaəti, insanların

tolerant münasibəti multikultural ənənələrin kökdən gəldiyini, xalqın yaddaşında, təfəkküründə dərin iz buraxdığını və gələcək nəslin bu ənənələrə sədaqətini zərurət kimi ortaya qoydu.

Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinif Ədəbiyyat dərsləklərində multikultural dəyərlərin və tolerantlığın aşılınması imkanları geniş şəkildə əksini tapmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından ayrı-ayrı boyların tədrisi zamanı türk boylarının müxtəlif etnik qruplar, digər tayfalarla qonşuluq münasibətini, düşməyə qarşı amansız, əsirə qarşı mərhəmətli olmağı, ana haqqını Tanrı haqqına bərabər tutmağı, cəmiyyətdə qadının mövqeyi, kişinin nüfuzu, ailə müqəddəsliyi, başqa xalqların adətlərinə hörmətlə yanaşmağı, fərqli mədəniyyətlərin və dinlərin mövcudluğuna tolerant münasibəti şagirdlər multikultural dəyərlər kimi mənimsəyirlər. Nizaminin poemalarında yaratdığı peyğəmbər obrazlarında müxtəlif dinlərə münasibəti, müxtəlif xalqların birgəyaşayış modeli, bəşəri ideyaların bütün sərhədləri, məkanları və zamanları aşdığı, Nəsimi yaradıcılığında insanın mənəvi zənginliyi, azadlığı, müstəqilliyi, Xətayidə insansevərlik, kamillik, Füzulinin Uca Yaradana intəhasız sevgisi, Vaqifin həyata sevgisi, nikbinliyi, Seyid Əzimdə insanlığa səmimi, humanist münasibət, Caviddə köləliyin, ictimai zülmün insan mənəviyyətinə ziyanı, insanın mənəvi aləmi, Ə.Cavadın vətən sevdası, S.Vurğunda zəncinin arzuları, R.Rzadə insan ömrü, B.Vahabzadə, X.Rzanın istiqlal çağırışı və s. ilə bağlı mövzular şagirdlərə Azərbaycan ədəbiyyatı və gerçəkliyində multikultural ideyaların, tolerantlığın bədii ifadəsini təqdim edir. Müstəqillik dövrü ədəbi nümunələri əsasında şagirdlər öyrənirlər ki, ədəbiyyatın başlıca qayəsi azərbaycançılıq, milli birlikdir və multikulturalizm, tolerantlıq bu ideologiyaya köklənmişdir.

Şagirdlərə tolerantlıq təksə sözlə deyil, bədii nümunələr, bədii obrazlar vasitəsilə daha dolğun şəkildə aşılınır. Onlar cəmiyyətdə baş verən hadisələrə obrazın prizmasından yanaşır, onun kimi problemləri həll etməyə çalışırlar. Mühəribə, onun dəhşətləri ilə “Püstə ağacı”nda [3, s.83] tanış olan şagirdlər qanlı bənövşələr arasından zərif barmaqları boylanan Zərifin erməni fitnəsinin qurbanı olduğundan həyəcanlanır [8, s.26], II Qarabağ müharibəsində kəşfiyyatçıların əməlləri, cəsarəti ilə qürur duyur [2, s.55], faciə ilə üzləşdikdə belə mərhəməti, insani duyğuları ilə şərdən ucada dayanmağı (Ana kimi) [4, s.126], mənsub olduğu xalqın azadlığı uğrunda mübarizə aparan, öz səadətini, xoşbəxtliyini xalqının azadlığında gören, Vətən sevdalısı Midhət əfəndi kimi [6, s.26] mübariz, vətənpərvər olmağı öyrənir.

Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrinin hər birinin yaradıcılığında fərqli düşüncə, dünya- görüşü, ədəbi-mədəni dəyərlərin təsvir olunduğu bədii nümunələr vasitəsilə şagirdlər çoxmillətli və çoxmədəniyyətli bir cəmiyyətdə yaşadıklarını, dinindən, irqindən, sosial statusundan asılı olmayaraq, hər kəsə hörmət etmək, onun adət-ənənəsinə, dilinə, dininə ehtiramla yanaşmağı öyrənirlər. Dərsləklərdə dünya ədəbiyyatı və müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarından seçilən nümunələrdə şagirdlər qloballaşan dünyada sülh, əmin-amanlıq, dünyanın xilasında insanlığın bir olması ideyasına bir daha əmin olurlar. V sinifdə C.Londonun “Kiş haqqında hekayət”, M.Tvenin “Fərasətli oğlan”, VI sinifdə Y.Balasaqunlunun “Qutadqu bilik – səadət gətirən elm”, Ç.Aytmatovun “Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş”, A.Dümanın “Qafqaz səfəri: Bakı”, İ.Krlovun “Ağac”, VII sinifdə Ç.Aytmatovun “Manqurt”, V.Hüqonun “Qavros”, M.A.Ərsoyun “İstiqlal marşı”, IX sinifdə E.Heminqueyin “Qoca və dəniz”, XI sinifdə Ç.Aytmatovun “Gün var əsrə bərabər” əsərləri ilə tanışlıq şagirdlərə müxtəlif xalqların mədəniyyətləri, adət-ənənələri, dəyərləri əsasında qlobal dünya ilə tanışlığa, bərabərlik, dostluq və əməkdaşlıq qurmağı, zorakılığa qarşı mübarizə aparmağı, tolerant, ədalətli yetişməyə imkan yaradır. Müxtəlif xalqların ədəbiyyatlarından verilən epik və lirik növdə bədii əsərlərdə şagirdlər xalq ədəbiyyatı nümunələri, klassik və müasir dövr yazılı ədəbi nümunələrdən mənimsədikləri tərbiyəvi, mənəvi-əxlaqi dəyərləri müqayisə etmək, nəticədə bütün insanların böyük Yer kürəsinin bir üzvü kimi azad yaşamaq, yaratmaq, mübarizə aparmaq və ümumbəşəri dəyərlərə sahib olduğuna inanırlar.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev, S., Həsənov, B., Mustafayeva, A. (2021). Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblirinin 10-cu sinfi üçün dərslik. – Bakı: “Bakınəşr”. – 208 s.
2. Əliyev, S., Həsənov, B., Mustafayeva, A. və b. Ədəbiyyat. Ümumi təhsil nüəssisələrinin 7-ci sinifləri üçün dərslik. – Bakı: “Bakı” nəşriyyatı. – 208 s.
3. Əliyev, S., Həsənov, B., Səfərova, Ə. və b. Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 5-ci sinfi üçün dərslik. – Bakı: “Bakı” nəşriyyatı. – 208 s.

4. Əliyev, S., Həsənov, B., Mustafayeva, A. və b. (2023). Ədəbiyyat. Ümumi təhsil nüəssisələrinin 8-ci sinifləri üçün dərslik. – Bakı: “Bakı” nəşriyyatı. – 208 s.
5. Həbibbəyli, İ., Əliyev, S., Həsənov, B. və b. (2023). Ədəbiyyat. Ümumi təhsil nüəssisələrinin 11-ci sinifləri üçün dərslik. – Bakı: “Bakı” nəşriyyatı. – 208 s.
6. Həsənov, B., Mustafayeva, A., Əliyev, S. və b. (2021). Ədəbiyyat. Ümumtəhsil məktəblərinin 9-cu sinfi üçün dərslik. – Bakı: “Bakı” nəşriyyatı. – 224 s.
7. Salamoğlu, T. (2014). Azərbaycan ədəbiyyatının müasir problemləri. – Bakı: E.L, NRPS. –
8. Süleymanova, A., Bağirova, T. (2021). Ümumi təhsil nüəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün dərslik. – Bakı: “Təhsil Nəşriyyat-Poliqrafiya” MMC. – 240 s.

Nərmin Mərdanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN ROLU

***Açar sözlər:** multikulturalizm, dəyər, məktəbəqədər təhsil, empatiya, tolerantlıq*

***Key words:** multiculturalism, value, preschool education, empathy, tolerance*

***Ключевые слова:** мультикультурализм, ценность, дошкольный возраст, эмпатия, толерантность*

Müasir dünya qloballaşma prosesinin təsirində mütəmadi dəyişikliklərə məruz qalır və bu proses cəmiyyətdə multikultural dəyərlərin formalaşmasını vacib edir. Multikulturalizm bir cəmiyyətdə bir neçə mədəniyyətin sülh və harmoniya daxilində birgə yaşamasını təmin edən bir konsepsiyadır [2]. Bu dəyərlərin kiçik yaşlardan etibarən aşılması cəmiyyətin daha tolerant və inklüziv bir struktura sahib olmasına şərait yaradır. Bu baxımdan, məktəbəqədər təhsil dövrü multikultural dəyərlərin formalaşmasında çox vacib rol oynayır.

Məktəbəqədər təhsil uşaqların ilk sosial təcrübələrini qazandıqları mühüm bir mərhələdir. Bu dövrdə onların dünyagörüşü formalaşır, sosial norma və dəyərləri mənimsəyirlər. Multikultural dəyərlərin aşılması üçün məktəbəqədər təhsil proqramlarında müxtəlif mədəniyyətlərin tanıtılması, fərqli adət-ənənələrə hörmətin təşviqi və inklüziv tədris metodlarının tətbiqi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müxtəlif mədəniyyətləri əhatə edən nağıllar, oyunlar, bayramların qeyd olunması və interaktiv fəaliyyətlər vasitəsilə uşaqlar bir-birlərinin dəyərlərinə hörmət etməyi öyrənirlər.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasına təsir edən əsas amillərdən biri pedaqoji yanaşmadır [1]. Müəllimlər uşaqlara qarşı tolerant və inklüziv yanaşma həyata keçirdikdə, onlar da bu davranışları təqlid edir və qəbul edirlər. Bundan əlavə, ailənin və cəmiyyətin rolu da böyükdür. Uşaqların müxtəlif mədəniyyətlərə aid insanlarla ünsiyyətdə olması, onların fərqliliklərə açıq olmasına kömək edir. Təhsil proqramlarında multikulturalizmi dəstəkləyən məzmunun olması, o cümlədən, mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirən layihələrin həyata keçirilməsi bu istiqamətdə əhəmiyyətli addımlardandır.

Məktəbəqədər təhsil səviyyəsində uşaqların erkən yaşlardan etibarən müxtəlif mədəniyyətlərə açıq olması, gələcəkdə daha tolerant və inklüziv cəmiyyətin yaranmasına təkan verir. Bütün qeyd olunan xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, məktəbəqədər təhsil proqramlarında multikulturalizmi təşviq edən metod və vasitələrin artırılması vacibdir. Müəllimlərin bu sahədə ixtisaslaşması, valideynlərin maarifləndirilməsi və inklüziv tədris mühitinin yaradılması multikultural dəyərlərin daha effektiv şəkildə formalaşmasına kömək edəcəkdir.

Nəticədə cəmiyyətdə multikultural dəyərlərin bərqərar olması və davamlı inkişaf etdirilməsində təhsilin bütün pillə və səviyyələri mühüm rol oynayır. Təhsil sistemlərinin mədəni müxtəlifliyi dəstəkləməsi, öyrənənləri multikultural dəyərləri mənimsətmək üçün lazımı vasitələrlə təmin etməsi çox vacibdir. Təhsildə multikulturalizm cəmiyyət daxilində mədəniyyətlərin müxtəlifliyini tanıyan, həmin müxtəlifliyi təhsil təcrübəsinə daxil etməyi hədəfləyən yanaşmaya əsaslanır. Öyrənənlərin, müəllimlərin və icmaların müxtəlif mədəni keçmişlərini, təcrübələrini və perspektivlərini nəzərə alan, onları kurikulum, tədris metodlarına və məktəb mühitinə inteqrasiyasını həyata keçirən multikultural təhsil günün tələbidir.

Yüksək multikultural dəyərlərə sahib olmaq Azərbaycan cəmiyyətinin dünyaya örnək ola biləcəyi əsas xüsusiyyətlərindən biridir. Multikultural dəyərlərin inkişafı həm sosial, həm də iqtisadi məsələdir. Məhz bu prizmadan çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, təhsilin bütün pillə və səviyyələrində inkişafın daimi olaraq diqqət mərkəzində saxlanması, multikultural təhsil mühitinin yaradılması baxımından zəruridir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017.
2. Əzizova, E. Dini dözümlülük, yoxsa fərqliliklərin vəhdəti: Azərbaycanın tolerantlıq modelinin əsas göstəriciləri. Azərbaycanda Tolerantlıq Ənənəsi (red. Nahid Məmmədov). Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2015, s. 26-73
3. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq (çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər) / Ön söz: M. Qurbanlı; burax. məsul Səyyad Salahlı. Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş Üzrə Dövlət Komitəsi, Bakı, "Elm və Təhsil", 2015. 504 s.
4. Həbibbəyli, Ə. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında "özgə" anlayışı. 2017. Strateji təhlil. 3-4, 2017, s. 21-22.
5. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir: metodik tövsiyələr /tərt. ed.: M.Hacıyeva, N.Alısova; red. və burax. məsul K.Tahirov; M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2016.- 59 s.

Nobahar Əzizova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN ROLU

Açar sözlər: *Multikulturalizm, kommunikasiya, təhsil, dil, tolerantlıq*

Key words: *multiculturalism, communication, language, education, tolerance*

Ключевые слова: *мультикультурализм, коммуникация, язык, образование, толерантность*

Təhsil bizim gələcəyimizdir, inkişaf perspektivlərimizi müəyyənləşdirən ən başlıca sahədir [İlham Əliyev]. Cəmiyyətin gələcəyi onun təhsil səviyyəsi ilə ölçülür. Təhsilə multikultural yanaşma insanların müxtəlif etnik mədəniyyətlərə yiyələnməsi, tolerantlıq, fərqli şəraitlərə uyğunlaşma, dialoqa girmə bacarığı yaradır. Multikultural təhsil dövlətin mədəni tərəqqisinə imkan verən mütəxəssis yetişdirilməsini nəzərdə tutur. Multikultural təhsil mədəniyyətlərarası dialoqların və əməkdaşlığın inkişafına müsbət təsir göstərir. Akademik Kamal Abdulla öz çıxışında demişdir: "Multikulturalizm başqa dinin, millətin nümayəndəsinə insani münasibət deməkdir".

Multikultural təhsilin gənc nəslin tərbiyəsində böyük rolu vardır. Bu gün bütün dünyada multikulturalizm siyasətinə önəm verilir. Multikultural təhsil anlayışı özündə multikultural təlim və tərbiyəni cəmləşdirir, hər iki prosesin təşkilini nəzərdə tutur. Multikultural təhsilin əsas məqsədi ümumi xüsusiyyət və müxtəlifliklərin təlim prosesində nəzərə alınması və dəyərləndirilməsidir [2]. Multikulturalizm dinindən, irqindən asılı olmayaraq bir çox xalqların humanizm və demokratik ideyalar əsasında birgə yaşayışı, mədəniyyətlərinin qarşılıqlı hörmət və dəyərlərinin paylaşılmasıdır [3].

Dil bir ünsiyyət vasitəsidir, ünsiyyət isə təkcə danışmaqdan ibarət deyildir. Xarici dillərin tədrisində mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın öyrənilməsi önəmli rol oynayır. Mədəniyyətlərarası əlaqələrin öyrənilməsi bütün dövrlərdə əhəmiyyət kəsb edən əməllərdən biridir. Qloballaşan müasir dünyamızda ölkələr arasında beynəlxalq əlaqələrin genişlənməsi, mədəni əlaqələrin formalaşması daha da aktuallaşır. Mədəni əlaqələrin meydana gəlməsində və möhkəmlənməsində xarici dillərin öyrənilməsi geniş imkanlar yaradır. Xarici dillərin tədrisi prosesində tələbələrə lazım olan kompetensiyanın formalaşdırılması onların müstəqil vətəndaş kimi yetişməsində, mədəni-mənəvi fəallığı təmin etməyə zəmin yaradır.

Xarici dillərin tədrisində multikultural dəyərlərin formalaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xarici dilə yiyələnmə insanın təhsil səviyyəsini yüksəldir, şəxsiyyətin formalaşmasına, müasir tələblərə uyğunlaşmasına imkan yaradır. Xarici dillərin tədrisi müasir dövrün tələbi olaraq mədəniyyətlərarası

ünsiyyətin formalaşmasını, çoxdilli və çoxmədəniyyətli bir şəxsiyyətin inkişafında xüsusilə vacib bir amil hesab etmək olar. Təhsil mühitində xarici dil biliklərinin artırılması üçün ilk növbədə innovativ metodların tətbiq edilməsi zəruridir. Buna görə, xarici dillərin tədrisi yeni, innovativ metodların prinsipləri əsasında təşkil olunmalıdır. Belə ki, xarici dilləri tədris edən müəllimlər tədris prosesində multikultural dəyərlərin formalaşdırılmağa hazır olmalı, səriştəli və tam biliyə sahib olmalıdır. Müəllimlər tələbələrə mədəniyyət müxtəlifliyi anlayışını aşılamalıdır, başqa xalqların dil və mədəniyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət hissi, təhsilənlərə şərait yaradılmalıdır. Tədris prosesində görülən işlər, verilən tapşırıqlar, çalışmalar tələbələrdə multikultural dəyərləri aşılamalı və verilən tapşırıqlar, çalışmalar onlarda multikultural dəyərlər aşılamalı və tələbələrə verilən mövzular, işlərin bir hissəsi fərqli mədəniyyət mövzularına həsr edilərək multikultural dəyərlər, tolerantlıq aşılamaq olar.

Xarici dilə yiyələnməklə tələbələrdə başqa xalqların dil və mədəniyyətlərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət, tolerantlıq formalaşır. Xarici dilə yiyələnmə onların humanitar təhsil səviyyəsini yüksəldir, şəxsiyyətini formalaşdırır, daim dəyişən tələblərə uyğunlaşmasına şərait yaradır. Mükəmməl xarici dillərin bilməsi tələbələrin linqvistik biliklərini genişləndirir, ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır və nitq inkişafına müsbət təsir göstərir. Xarici dilə yiyələnmiş gənc ölkəmizi layiqincə təmsil edə bilər, ölkəmizdə baş verən prosesləri dünya ictimaiyyətinə birbaşa çatdırmaq imkanına malik olur.

Azərbaycan müxtəlif xalqların, etnik qrupların, dinlərin, mədəniyyətlərin mövcud olduğu bir ölkə kimi dünyanın əsas multikulturalizm mərkəzlərindən biridir. Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nəəliyyətlərlə dünya dövlətlərinə nümunədir. Ölkəmiz təhsil sisteminin beynəlxalq, o cümlədən Avropa təhsil məkanına inteqrasiyası əsasında Universitetlər arasında bağlanmış əməkdaşlıq müqavilələrinə əsasən tələbə mübadiləsi aparılır və keçirilən birgə tədbirlər də multikultural dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaydaları. Bakı, 2016.
2. Arslan H., Rata G. Multicultural Education: From Theory to practice. Cambridge Scholars Publishing, 2013: ISBN (10): 1-4438-4740-2, ISBN.
3. Muradova Z., Mikayılova K. Azərbaycan Multikulturalizmi monuumental incəsənət kontekstində. Bakı-2018.
4. Abdullayev E.İ., Muradov F.İ. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə: 4-cü cild, Bakı: Göytürk, 1999. 103

Orhan Faik
İstanbul Arel Üniversitesi

AZERBAIJAN'IN ÇOKKÜLTÜRLÜ TOPLUM YAPISINDA AHISKALI TÜRKLERİN YERİ VE HAYDAR ALİYEV'İN EĞİTİM POLİTİKASI

Anahtar kelimeler: *Ahıskalı Türkler, Azerbaycan, Haydar Aliyev, Eğitim*

Keywords: *Ahıska Turks, Azerbaijan, Heydar Aliyev, Education*

Ключевые слова: *Ахыска Турки, Азербайджан, Гейдар Алиев, Образование*

Ahıskalı Türkler Kafkasya'nın bir parçası olarak uzun yıllar Türkiye- Gürcistan – Azerbaycan arasındaki bir bölgede yaşamlarını sürdürmüşlerdir. İkinci Dünya Savaşının sonlarına doğru, 1944 yılında ise Orta Asya ülkelerine sürgün edilmişlerdir. Fakat Ahıska'ya girişlerine izin verilmeyen ve 12 yıl sıkıyönetimle Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da zorla tutulan Ahıskalılar vatanlarına daha yakın olmak için Azerbaycan'a göç etmişlerdir. 1956 yılından itibaren kitlesel olarak Azerbaycan'a göç eden Ahıskalı Türklere halk tarafından kucak açılmış, köyler kurulmuştur. Sürgünden önce de Azerbaycan'a sıkı bağlı olan Ahıskalılar Ömer Faik Nemanzade, Ahmed Bey Pepinov, Şefika Efen-diyeve gibi şahsiyetleri Azerbaycan toplumuna kazandırmıştır. Sürgünle birlikte Ahıskalılar yerlerinden edilmiş, yeniden Ahıska'ya kavuşmak için mücadele etmektedirler.

Araştırma çerçevesinde Ahıskalı Türklerin hem sürgün öncesi Azerbaycan'la olan bağları, hem de sürgünden sonrası Azerbaycan toplumu ile kaynaşma süreci ele alınarak literatür taraması yapılmıştır. Bununla birlikte, 1981 yılından başlayarak 1989 yılına kadar Haydar Aliyev tarafından çıkarılan kararlar mülakat olmaksızın Ahıskalı öğrenciler üniversitelere yerleştirilmiştir. Bu programla yüzlerle Ahıskalı genç üniversiteli olmuş ve bu jenerasyonla birlikte Ahıskalı toplum uzun yıllar eğitimden uzak kalmanın zorluklarından kurtulmuştur. Günümüzdeki eğitimli gençlerin yetişmesinde ise 80'li yılların kuşağının üniversiteli olması büyük rol oynamaktadır.

Çalışmada Ahıskalı Türklerin son yüz yılda Azerbaycan toplumu içerisindeki yeri detaylı bir şekilde irdelenerek tarihi kronolojisi takip edilmiştir. Aynı zamanda Haydar Aliyev'in Ahıska toplumunun eğitimsel açıdan gelişmesindeki rolüne ışık tutulmuştur.

Rashad Khalilov
Azerbaijan University of Languages

AI AND GAMES AS SELF-STUDY TOOLS IN AFL AND EFL CLASSROOMS

Keywords: *AFL and EFL classes, bilingual competence, translanguaging, Chatgpt, games*

Açar sözlər: *AFL və EFL sinifləri, ikidilli sərəştə, translinqvizm, Chatgpt, oyunlar*

Ключевые слова: *AFL и EFL классы, двуязычная компетенция, транслингвизм, Chatgpt, игры*

The study was conducted during the Autumn semester 2024 with students from Foundation 5 and 10 at Odar Yurdu University and T21 translation group students from Baku Business University. A total of 80 students (40 students from Odar Yurdu University and 40 students from Baku Business University), aged 18 to 46 years, participated in the experiment. 40 students from OYU were learning Azerbaijani as a foreign language (AFL) and 40 students from BBU were learning English as a foreign language (EFL). The primary objective of the study was to examine the impact of AI-driven tools and game-based activities on the development of Bilingual Communicative Competence (BCC) skills and translanguaging practices.

The study involved 80 students learning AFL and EFL and utilized a mixed-methods approach, including pre- and post-tests, surveys, and qualitative feedback. Results demonstrated the 70% increase in communicative competence with students reporting greater confidence in language use and higher engagement levels. Additionally, translanguaging strategies helped learners transition more effectively between their L1 and L2, enhancing comprehension and fluency. These findings highlight the pedagogical benefits of integrating AI and gamification in language education.

By leveraging AI-driven tools and game-based learning strategies, educators can create more inclusive, interactive, and effective language-learning environments. Ultimately, translanguaging, supported by technological advancements, plays a crucial role in fostering bilingual communicative competence and promoting lifelong language learning [1,2]. The technological advancements foster autonomous learning, strengthen cross-linguistic connections, and enhance students' confidence in using multiple languages [3]. AI-Driven Tools in Language Learning like ChatGPT provide personalized learning experiences by offering real-time feedback, adaptive responses, and interactive dialogue simulations. These features enable students to engage in self-paced learning, reinforcing their language skills outside traditional classroom settings. The integration of AI in language education aligns with the principles of translanguaging by allowing students to access explanations and practice in both their L1 and L2, supporting comprehension and language retention [4]. AI facilitates communication practice by simulating conversations in the target language, reducing learner anxiety and improving fluency. AI can also assist with homework, providing supplementary materials, vocabulary exercises, and interactive assessments, ensuring a well-rounded language-learning experience. By utilizing ChatGPT as a

supplementary tool, students can engage in immersive, context-driven dialogues that reinforce both L1 and L2 proficiency [5].

Studies suggest that games as AI-driven tools can provide an engaging, low-pressure environment for learners to practice language skills and develop communicative competence [6,7]. Gamified activities such as role-playing, language quests, and competitive quizzes encourage students to use both languages dynamically, fostering deeper linguistic connections. For instance, role-playing games allow learners to simulate real-life conversations, promoting the practical application of vocabulary and grammar. Language quests, which require students to solve challenges in both their L1 and L2, encourage collaboration and active engagement. Additionally, competitive quizzes reinforce vocabulary retention and grammatical accuracy through interactive, incentive-based learning. These gamified strategies align with translanguageing principles by allowing students to draw on prior linguistic knowledge while acquiring new skills in the target language [8].

Furthermore, the research underscores the importance of foreign language teachers mastering AI and information technology to facilitate lifelong learning and provide a personalized educational experience [9]. This study highlights the pedagogical value of AI and gamification in language education, recommending their integration into AFL and EFL classrooms to enhance bilingual communicative competence.

The findings suggest that the integration of AI-driven tools and gamification significantly enhances students' motivation, engagement, and communicative competence in English and Azerbaijani. The study also highlights the importance of translanguageing in facilitating language acquisition, allowing students to bridge their understanding before fully immersing themselves in English and Azerbaijani communication.

References:

1. García, O., & Wei, L. (2015). Translanguageing, bilingualism, and bilingual education. *The handbook of bilingual and multilingual education*, 223-240.
2. García, O., Wei, L., García, O., & Wei, L. (2014). Language, languaging, and bilingualism. *Translanguageing: Language, bilingualism and education*, 5-18.
3. Sadıkoğlu, S., Akdağ, Ş., Tezer, M., & Khalilov, R. (2021, August). EFL Teachers' Competencies According to Student Opinions. In *International Conference on Theory and Application of Soft Computing, Computing with Words and Perceptions* (pp. 630-635). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92127-9_84
4. Cummins, J. (2017). Teaching for Transfer in Multilingual School Contexts. In: García, O., Lin, A., May, S. (eds) *Bilingual and Multilingual Education*. *Encyclopedia of Language and Education*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02258-1_8
5. Alharbi, W. (2023). AI in the foreign language classroom: A pedagogical overview of automated writing assistance tools. *Education Research International*, 2023(1), 4253331.
6. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011, September). From game design elements to gamefulness: defining "gamification". In *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek conference: Envisioning future media environments* (pp. 9-15). <https://doi.org/10.1145/2181037.2181040>
7. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014, January). Does gamification work? - A literature review of empirical studies on gamification. In *2014 47th Hawaii International Conference on System Sciences* (pp. 3025-3034). Ieee. 10.1109/HICSS.2014.377
8. Fallas Escobar, C. (2019). Translanguageing by design in EFL classrooms. *Classroom Discourse*, 10(3-4), 290-305.
9. Тажигова, Г. З., Курманаева, Д. К., & Сагимбаева, Д. Е. (2025). EXPLORING THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MASTER'S STUDENTS' SELF-STUDY PRACTICES. *Известия. Серия: Педагогические науки*, 76(1).

QLOBALLAŞAN DÜNYADA TƏHSİL VƏ MÜƏLLİMİN MULTİKULTURAL ROLU

Açar sözlər: global dünya, təhsil, multikultural müəllim, multikultural təhsil, etnik müxtəliflik

Keywords: global world, education, multicultural teacher, multicultural education, ethnic diversity

Ключевые слова: глобальный мир, образование, мультикультурный учитель, мультикультурное образование, этническое разнообразие

Təhsilin əsas vəzifələrindən biri cəmiyyətin ehtiyaclarına uyğun yüksək ixtisaslı və peşəkar kadrların hazırlanmasıdır. Bu məqsədlə təlim-tərbiyə prosesində keyfiyyətli və məqsədyönlü fəaliyyətin həyata keçirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müasir mərhələdə təhsil sistemində mədəni, əxlaqi və multikultural dəyərlərə cavab verən, innovativ inkişaf üçün zəruri bilik və bacarıqlara malik gənc kadrların - müəllimlərin - yetişdirilməsi prioritet istiqamətlərdən biri kimi çıxış edir. Belə mütəxəssislər həm peşəkar kompetensiyaları, həm də pedaqoji hazırlıqları ilə təhsilin keyfiyyətinə və dayanıqlı inkişafına töhfə verməyə qadirdirlər.

Multikulturalizm anlayışı ilk dəfə 1960-cı ildə Kanadada Y. Terbomun araşdırmaları əsasında terminoloji səviyyədə formalaşmışdır. Sözügedən termin rəsmi şəkildə 1971-ci ildə Kanadada qəbul edilmiş və siyasi diskursda istifadə olunmağa başlanmışdır. Bununla belə, multikulturalizm anlayışı Britaniya və Amerika ensiklopediyalarında müvafiq olaraq yalnız 1986 və 1979-cu illərdə qeydə alınmış, həmin dövrdəki termin kimi qeyd olunmamışdır [4, s.51].

Multikulturalizm anlayışının elmi kontekstdə dərk olunması üçün müxtəlif yanaşmalar mövcuddur:

1. Multikultural cəmiyyət, dil, din, adət-ənənələr və digər milli-mədəni dəyərlərin inteqrasiyası nəticəsində formalaşan birgəyaşayış mühitidir. Bu cür cəmiyyətlərdə əsas prinsiplərdən biri tolerantlıq və qarşılıqlı hörmətin qorunmasıdır. Fərqli mədəniyyətlərin bir arada yaşaması həm sosial harmoniyanın, həm də mədəni zənginliyin təminatçısı kimi çıxış edir.

2. Multikultural münasibətlər sistemində fərdlər yaşadıkları cəmiyyətin hüquqi və ictimai qaydalarına uyğun davranmalı, bərabərlik, ədalətlik və mədəni qarşılıqlı anlaşma prinsiplərini pozmamalıdır. Bu, müxtəlif mədəni kimliklərin ziddiyyətə düşmədən harmoniya şəraitində yaşamasını təmin edir [2, s.24].

Qloballaşma prosesləri ilə paralel şəkildə müxtəlif mədəniyyətlərin bir araya gəlməsi və qarşılıqlı əlaqələrinin intensivləşməsi təhsil sahəsində də yeni yanaşmaların formalaşmasını zəruri edir. Bu kontekstdə multikultural müəllim anlayışı xüsusi aktualıq kəsb edir. Multikultural müəllim – fərqli mədəni, etnik, dini və dil mühitindən gələn şagirdlərə bərabər münasibət göstərməyi bacaran, onların mədəni kimliyinə hörmətlə yanaşan, tədris prosesində mədəni müxtəlifliyi nəzərə alan və bu müxtəlifliyi təhsil üçün üstünlüyə çevirə bilən pedaqoqdur.

Belə bir müəllim yalnız fənn üzrə bilik daşıyıcısı deyil, eyni zamanda sosial vasitəçi, mədəniyyətlərarası dialoqu təşviq edən şəxs, tolerant və açıq cəmiyyətin formalaşmasında iştirak edən əsas fiqurlardan biridir. O, sinif daxilində müxtəlif mədəni qruplar arasında qarşılıqlı hörmət, əməkdaşlıq və anlaşma mühiti yaradır, şagirdlərə həm öz mədəniyyətlərini, həm də digərlərinin mədəni dəyərlərini dərk etməyi öyrədir.

Multikultural müəllimin əsas rollarından biri də diskriminasiyaya qarşı mübarizə aparmaq, stereotipləri aradan qaldırmaq və inklüziv təlim mühitini təşviq etməkdir. Bu məqsədlə o, təkə tədris prosesində deyil, eyni zamanda məktəbdənkənar fəaliyyətlərdə də şagirdlərin mədəni inteqrasiyasını təmin etməyə çalışır. Onun fəaliyyəti yalnız akademik deyil, həm də sosial və mədəni cəhətdən inkişaf etmiş, empatik və fərqli baxışlara hörmətlə yanaşan fərdlərin formalaşmasına xidmət edir.

Multikultural müəllimin daşımali olduğu keyfiyyətlər kompleks xarakter daşıyır və bir-biri ilə vəhdətdə mövcuddur. İlk növbədə, belə bir müəllim yüksək şəxsi-mədəni keyfiyyətlərə malik olmalı, davranış və münasibətlərində multikulturalizmin əsas prinsiplərini əks etdirməlidir. O, müxtəlif

mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmalı, empatiya və mədəni müxtəlifliyi qəbul etmə bacarığına sahib olmalıdır.

Bu mənada, multikultural müəllim sadəcə təlimçi deyil, həm də cəmiyyətin mədəni-mənəvi dəyərlərini formalaşdıran və inkişaf etdirən əsas fiqurlardan biri kimi çıxış edir.

Multikultural müəllimin əsas xüsusiyyətlərini ümumiləşdirdikdə, onlar əsasən psixoloji, pedaqoji və sosial-mədəni faktorlar çərçivəsində qruplaşdırıla bilər. Belə müəllim təkcə elmi biliklərlə deyil, həm də tolerantlıq, empatiya, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarığı kimi şəxsi keyfiyyətlərlə də seçilməlidir. Onun fəaliyyətində şagirdlərin mədəni müxtəlifliyini nəzərə almaq, bu müxtəlifliyi təlimin tərkib hissəsinə çevirmək əsas şərtlərdən biridir [1, s.113].

Qeyd etmək lazımdır ki, multikultural dəyərlər yalnız müasir dövrün çağırışları ilə bağlı deyil, həm də Azərbaycanın zəngin ədəbi-mədəni irsində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan ədiblərinin əsərlərində müxtəlif xalqlara, dinlərə və mədəniyyətlərə dözümlü münasibət, insanpərvərlik və bəşəri dəyərlərə əsaslanan yanaşmalar multikulturalizmin tarixi-mədəni əsaslarını təşkil edir.

Məzmun baxımından multikultural təhsil proqramı humanist prinsiplərə söykənən bir təlim prosesi. Bu yanaşma tələbəyə yalnız multikultural bilikləri aşılamaqla kifayətlənmir, eyni zamanda onun şəxsi inkişafına, tənqidi təfəkkürünün formalaşmasına, yaradıcılığa meyillərinin artırılmasına, motivasiya səviyyəsinin yüksəlməsinə və koqnitiv bacarıqlarının genişlənməsinə xidmət edir. Bu isə multikultural təhsilin təkcə akademik deyil, həm də mənəvi-əxlaqi və psixoloji yönlərini əhatə etdiyini göstərir.

Müasir tədqiqatçılar belə qənaətə gəlmişlər ki, multikultural fənnin tədrisi standart proqramlarla məhdudlaşdırılmamalı, əksinə, tələbələrin maraqları, ehtiyacları və fərdi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla çevik və diferensiallaşdırılmış metodlarla aparılmalıdır. Onların fikrincə, bu halda təlim prosesi daha səmərəli olacaq və öyrənənlərdə real dəyişikliklər müşahidə olunacaqdır.

Azərbaycan Respublikası əsrlər boyu müxtəlif xalqların və etnik qrupların qarşılıqlı anlaşma və inteqrasiya şəraitində bir arada yaşadığı nadir multikultural cəmiyyətlərdən biri kimi tanınır. Bu baxımdan Azərbaycan dövləti etnik və mədəni müxtəlifliyi qorumaq və inkişaf etdirmək istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü siyasət həyata keçirir. Respublikada yaşayan azsaylı xalqlar və milli azlıqlar öz ana dillərində danışmaq, adət-ənənələrini yaşatmaq və dinlərini sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququna tam şəkildə malikdirlər [3, s.4].

Multikultural təhsil siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də regional səviyyədə milli azlıqlara mənsub əhalinin təhsil hüquqlarının təmin olunmasıdır. Respublikamızın müxtəlif bölgələrində – xüsusilə Zaqatala, Balakən, Samux, Lerik, Xaçmaz və digər ərazilərdə – ləzgi, avar, talış, udin, xınalıq və digər xalqlara mənsub vətəndaşlar məskunlaşmışdır. Dövlət bu ərazilərdə yaşayan etnik qruplara öz ana dillərində təhsil almaq, mədəni irsə yiyələnmək və gələcək nəsillərə ötürmək üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Bu məqsədlə müvafiq təhsil müəssisələrində milli azlıqların uşaqları üçün udin, xınalıq, ləzgi, avar və digər dillərdə dərslər təşkil olunmuş, həmin dillərin tədrisi üçün proqramlar və tədris resursları hazırlanmışdır. Bu, yalnız dilin öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni kimliyin qorunması və inkişafına, etnik qrupların cəmiyyətə tam inteqrasiyasına xidmət edir.

Azərbaycan dilinə yüksək səviyyədə yiyələnmiş milli azlıqlar bu dili, həmçinin müxtəlif millətlər arasında ortaqlıq ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edirlər. Bu fakt, ölkəmizdə mədəni müxtəliflik və vətəndaş həmrəyliyi harmonik şəkildə mövcud olduğunu nümayiş etdirir.

Nəticə etibarilə, regional multikultural təhsil siyasəti, bir tərəfdən, etnik qrupların öz mədəni dəyərlərini qoruyub saxlamasına imkan verir, digər tərəfdən isə onların ümummilli ideyalar ətrafında birləşməsinə və cəmiyyətin inkişafına töhfə verməsinə şərait yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Rzayeva, T. Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu. "Azərbaycan məktəbi" jurnalı, 2020, №4, s. 112–118.
2. Banks, James A. Multicultural Education: Issues and Perspectives. Wiley, 2009, 245 pages.
3. Shiriye, Z. The Practice of Multiculturalism in Azerbaijan: The Role of Education and State Policy. Caucasus Analytical Digest, 2014, No. 62, pp. 2–6.
4. Терборн Г. Мультикультурные общества // Социологическое обозрение, 2001, No1, с. 50-67.

MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ

Açar sözlər: multikultural təhsil, hüquq, tolerantlıq, mədəniyyət, cəmiyyət.

Ключевые слова: поликультурное образование, право, толерантность, культура, общество.

Keywords: multicultural education, law, tolerance, culture, society.

Müxtəlif mədəni və etnik mənşəli insanların getdikcə daha çox bir yerdə yaşadığı müasir cəmiyyətdə multikultural təhsil mühüm rol oynayır. Bu gün dünya getdikcə qloballaşır və fərqlərə hörmət etmək bacarığı təhsilin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.

Multikultural təhsil uşaqlara və gənclərə öz mədəni irsini qəbul etməyə həmçinin qiymətləndirməyə kömək edir. Onlara öz mədəniyyəti, adət-ənənələri, dili və tarixi haqqında biliklər verir. Bu, dünyada öz yerini dərk edən tələbələr üçün özünə hörmət, özünü qəbul etmə və özünü şəxsiyyət kimi formalaşdırmağa kömək edir.

Bundan əlavə, multikultural təhsil tolerantlığı və digər mədəniyyətlərə hörməti təşviq edir. Tələbələr digər mədəniyyətlərin müxtəlif aspektlərini - yemək, geyim, dil, din, adət və ənənələri öyrənirlər. Bu, onlara hər bir mədəniyyətin öz dəyəri və ləyaqətinin olduğunu, fərqliliklərin qəbul edilməli və hörmət edilməli olduğunu başa düşməyə kömək edir.

Multikultural təhsil həmçinin mədəniyyətlərarası ünsiyyətin və mədəniyyətlərarası mühitdə işləmək bacarıqlarının inkişafına kömək edir. Şagird və tələbələr başqa mədəniyyətlərdən olan insanlarla ünsiyyət qurmağı, onların nöqteyi-nəzərini başa düşməyi və münasibət qurmağı öyrənirlər. Bu qabiliyyət müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların getdikcə daha çox birlikdə işlədiyi və yaşadığı müasir qloballaşan mühitdə vacibdir.

Bundan əlavə, multikultural təhsil qərəz, stereotiplər və ayrı-seçkiliklə mübarizə vasitəsidir. Bu, tələbələrə öz qərəzlərini və stereotiplərini dərk etməyə və ayrı-seçkiliyin nəticələrini anlamağa kömək edir. Multikultural təhsil tələbələrə empatik, açıq fikirli və fərqliliklərə hörmətlə yanaşmağı öyrədir. Nəhayət, multikultural təhsil tənqidi düşüncəni və analitik bacarıqların inkişafını təşviq edir. Şagird və tələbələr müxtəlif mədəniyyətləri öyrənir və müqayisə edirlər. Bu da onlara məlumatları təhlil etməyə, nəticələr çıxarmağa və faktlara əsaslanaraq öz fikirlərini formalaşdırmağa kömək edir.

Ümumiyyətlə, multikultural təhsil insanlara fərqliliklərə hörmət etməyə və onları qeyd etməyə kömək etməklə müasir cəmiyyətdə mühüm rol oynayır. O, tolerantlığı, mədəniyyətlərarası ünsiyyəti və qərəzlə mübarizəni təşviq edir. O, həmçinin tələbələrin tənqidi təfəkkür və analitik bacarıqlarını inkişaf etdirir. Multikultural təhsil təkcə digər mədəniyyətlərin daha yaxşı başa düşülməsinə nail olmaq üçün alət deyil, həm də global miqyasda sosial tərəqqinin hərəkətverici qüvvəsidir.

Multikultural təhsil mədəniyyətlər arasındakı fərqlərə hörmət etməkdən ibarətdir. O, harmonik və inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasına töhfə verən hörmət və tolerantlıq prinsiplərinə əsaslanır.

Multikultural təhsilin **birinci** prinsipi hər bir mədəniyyətin bərabərliyinin və unikallığının tanınmasıdır. Şagirdlər müxtəlif mədəniyyətlər, tarixlər və adət-ənənələrlə tanış olmalıdırlar ki, müxtəlifliyi dərk etsinlər və onlara hörmət etsinlər. Müəllimlər tələbələr arasında dialoq və mübadilə üçün imkanlar yaratmalıdırlar ki, onlar bir-birləri ilə yanaşı, öz mədəni mənşələrini də öyrənə bilsinlər.

İkinci prinsip effektiv mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarının inkişafıdır. Şagirdlər müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlarla effektiv ünsiyyət qurmağı öyrənməlidirlər. Bura bir-birini dinləmək və anlamaq bacarığı, həmçinin yeni fikirlərə və baxış nöqtələrinə açıq olmaq daxildir. Tələbələrin başqalarının təcrübələrini həqiqətən dərk edə bilməsi və qiymətləndirə bilməsi üçün empatiya və şəfqət bacarıqlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Üçüncü prinsip bütün tələbələr üçün təhlükəsiz və dəstəkləyici mühit yaratmaqdır. Müəllimlər onlara bərabər öyrənmə imkanları təmin etmək üçün müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrin ehtiyac və gözləntilərindən xəbərdar olmalıdırlar. Bütün tələbələrin özlərini daxil olduqlarını hiss etdikləri və potensiallarına çatmağa çalışdıqları müsbət mühit yaratmaq vacibdir.

Dördüncü prinsip mədəni şənliyin təbliğidir. Multikultural təhsil təkcə tələbələrə fərqləri qəbul etməyi öyrətmir, həm də onlara hər bir insanın mədəni irsini qiymətləndirməyə və qeyd etməyə kömək

edir. Ənənəvi tədbirlər, bayramlar və sərgilərin təşkili müxtəlifliyi qeyd etmək və tələbələrin müxtəlif mədəniyyətlər haqqında məlumatlılığını artırmaq üçün gözəl bir yol ola bilər.

Nəhayət, **beşinci** prinsip mədəni çevikliyə əsaslanan əks etdirməyi öyrədir. Şagirdlər tənqidi düşünməyi və başqa mədəniyyətlər haqqında öz fikirlərini təhlil etməyi bacarmalıdırlar. Bu, onlara dünyanı müxtəlif rakurslardan görmək və digər insanlarla münasibətini dəyişmək bacarığını inkişaf etdirməyə kömək edəcək.

Ümumilikdə multikultural təhsildə hörmət və tolerantlıq prinsipləri inklüziv təhsil mühitinin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Onlar tələbələrə mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, fərqləri qiymətləndirməyə və anlamağa, müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlarla ahəngdar əlaqələr yaratmağa kömək edir. Belə təhsil nəinki daha yaxşı sosial qarşılıqlı əlaqəni təşviq edir, həm də tələbələri müxtəlifliyin müasir reallığımızın ayrılmaz hissəsi olduğu qlobal dünyada yaşamağa hazırlayır.

Multikultural təhsil tolerant və qlobal düşüncə tərzinin inkişafı strategiyasıdır. Təhsil müəssisələrində müxtəlif mədəniyyət ənənələrinin qeyd edilməsi bu məqsədə çatmağın yollarından biridir. İştirakçıların başqa mədəniyyətlərə qərqlənmə, üföqlərini genişləndirmək və dünyamızı bənzərsiz edən müxtəlifliyi qiymətləndirməyi öyrənmək imkanının olmasını təmin etmək üçün buna ciddiyyət və açıqlıqla yanaşmaq lazımdır.

Multikultural təhsil vətəndaş kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu, fərqliliklərə hörmət etməyə və qeyd etməyə kömək edir, digər mədəniyyətlər və adət-ənənələr haqqında öyrənmək imkanları yaradır, mədəniyyətlərarası ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

İlk növbədə, multikultural təhsil fərqliliklərə hörməti təşviq edir. Bu, uşaqlara və gənclərə hər bir mədəniyyətin öz dəyəri və ləyaqətinin olduğunu başa düşməyə imkan verir. Multikultural məktəb və ya kollecın tərkib hissəsi kimi tələbələr təkəcə öz milli mədəniyyətini deyil, həm də digər xalqların mədəniyyətlərini öyrənir, üföqlərini genişləndirir və müxtəlifliyin zənginliyini dərk edirlər. Nəticədə, onlar yeni təcrübələrə açıql olurlar və müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanları qəbul etməyə hazır olurlar.

Bundan əlavə, multikultural təhsil digər mədəniyyətlər və adət-ənənələr haqqında öyrənmək imkanını verir. Multikultural proqramın tətbiql olunduql məktəb və universitetlərdə tələbələr təkəcə öz ölkələrinin deyil, digər xalqların da tarixini və mədəniyyətini öyrənirlər. Onlar müxtəlif dilləri, dilləri, adət-ənənələri və ritualları öyrənirlər. Bu, onlara hər mədəniyyətin öz dəyərinin olduğunu başa düşməyə kömək edir və cəmiyyətə töhfə verir.

Beləliklə, multikultural təhsil vətəndaş kimliyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu, fərqliliklərə hörmət etməyə və qeyd etməyə imkan verir, mədəniyyətlərarası ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir.

Ədəbiyyət:

1. Палаткина Галина Владимировна. Мультикультурализм: празднование разнообразия и единства в обществе. М., 2024. <https://fastercapital.com/ru/content/Мультикультурализм--празднование-разнообразия-и-единства-в-обществе.html>
2. Николаева Ирина. Мультикультурное образование: как уважать и праздновать различия. М., 2024. <https://shagispseshnosti.ru/blog/multikulturnoe-obrazovanie-kak-uvazhat-i-prazdnovat-razlichiya/>

Хəyalə Qurbanova
Bakı Slavyan Universiteti

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN ƏLAQƏSİ: TƏHSİL KOMMUNİKATİVİSTİKASI

Ключевые слова: глобальный, коммуникативистика, коммуникация, информация, технология
Keywords: global, communicativistics, communication, information, technology

Qloballaşan dünyada dilin əhəmiyyəti getdikcə artır və bu mövzuya maraql da əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlir. Hər bir dövlətin müasir qloballaşan dünyada dil siyasəti mühüm bir məsələdir. Bu

səbəbdən, alimlər dünya dillərinin mövcud vəziyyətini öyrənərək müxtəlif ölkələrin uğurlu təcrübələrini analiz etmiş və dil problemlərinin həlli üçün ümumiləşdirmişlər.[1,2]

Elm və texnologiyanın inkişafı ixtisaslı mütəxəssislərə olan tələbatı artırır ki, bu da təhsil və tədris proseslərinin təkmilləşdirilməsini stimullaşdırır. Təhsil modeli informasiyanın çevrilməsi və ya transformasiyası üzərində qurulur. Bu çərçivədə müxtəlif tələbə qrupları üçün fərqli yanaşmalar tətbiq edilməlidir ki, bu da informasiya mühiti və bu mühitdə kommunikasiya proseslərinin əhəmiyyəti daha da artır.[3]

Sosial-fəlsəfi yanaşma dilin elmi tədqiqinə çoxsaylı sahələr vasitəsilə daxil olmuşdur: fəlsəfə, dilçilik və ritorika. Dil, sosial varlıq olaraq, bilik əldə etmə, tərbiyə, təhsil və ünsiyyət sahələrində vacib yer tutur. Dil və mədəniyyət arasındakı əlaqələr yeni elmi sahələrin ortaya çıxmasına səbəb olub; bu sahələr, qarşılıqlı ideya mübadiləsi, nəzəri və metodoloji integrasiya, terminoloji konsepsiyalar kimi fənlərarası prinsipləri tətbiq edir. [2]

Dil və mədəniyyətin əlaqəsini araşdıran əsas sahələrdən biri kommunikativistika adlanan elmdir. Bu elm insan ünsiyyətinin müxtəlif səviyyələrini – fərdi, qrup, təşkilat, peşə və mədəniyyətlərarası ünsiyyəti, eləcə də mədəniyyət daxilindəki verbal və qeyri-verbal qarşılıqlı əlaqələri öyrənir.[2]

Kommunikativistika sosial kommunikasiyaların öyrənilməsi ilə məşğul olub, kommunikasiya nəzəriyyəsinin bir qolu kimi təqdim edilir. Müstəqil elm sahəsi olaraq, informasiya-kommunikasiya sistemlərinin yaranmasını, fəaliyyətini, xarici mühitlə qarşılıqlı təsirini, sosial şəbəkələrdə (o cümlədən, elektron icmalarda) əlaqələri nəzəri və praktiki aspektlərdə araşdırır. Bununla belə, bu sahə nə mükəmməl nəzəri, nə də metodoloji bazaya malikdir. İnterdisiplinar təbiəti ilə o, intellektual sərhədlərinin qeyri-müəyyən olması və "kommunikasiya" anlayışına müxtəlif yanaşmalar üzərində qurulması ilə seçilir.[4,5,6,7,8,9]

Kommunikativistika, həmçinin informasiya assimetriyası, qeyri-müəyyənliyi və risklərinin azaldılması kimi problemlərin həllinə də fokuslanır. Bu sahədə məntiqdən istifadə olunsa da, ritorikaya daha çox əhəmiyyət verilir. Eyni zamanda, paralingvistik vahidlərin informasiya və semantik vahidlərdən daha üstün tutulduğu üçün kommunikativistika subyektivliyə meyilli sahə hesab edilir. [10,11]

Kompyuter və şəbəkə texnologiyaları, məsələn, televiziya, bu sahədə dəstəkçi sistemlər kimi tətbiq edilir. Kommunikativistika sosial problemləri həll etmək və realıq haqqında şərhlər təqdim etmək məqsədini daşıyır. Onun texniki məqsədi məlumatı fərdlər və ya qruplar arasında yaymaq, mədəni məqsədi isə milli mədəniyyətləri ümumbəşəri mədəniyyət ilə qorumaq üçün strukturlar yaratmaqdır. İntegrasiya məqsədi cəmiyyət və ictimai qurumlar arasında birlik yaratmaqdır. [3,10,11]

Kommunikativistikanın məqsədi – sosial kommunikasiyanın inkişafı və istifadəsidir. Bu sahədə iki əsas blok mövcuddur: signal ötürülməsi və qiymətləndirmə ilə məşğul olan informasiya-kommunikasiya (informasiya-kommunikasiya xarakterli) bloku və məzmunu (sosial kommunikasiyanı) əks etdirən informasiya-kommunikativ (informasiya-ünsiyyət xarakterli) bloku. [3,6]

İnformasiya kommunikativistikası, məlumatın mənbədən qəbul edən şəxsə ötürülməsi prosesidir. Bu proses informasiya sahəsində və məkanında kommunikasiyalarla bağlıdır. Təhsil kommunikativistikası isə informasiya kommunikativistikasının bir inkişaf forması olaraq təhsil mühitindəki kommunikasiyaları əhatə edir. Bu mühit, elektron tədris və metodik komplekslərin funksional əlaqəsini özündə birləşdirir. Həm informasiya, həm də təhsil kommunikativistikası şəbəkə mühitində həyata keçirilən kommunikasiyalarla sıx bağlıdır.[12]

Müasir cəmiyyətdə qloballaşma və informasiya mübadiləsinin sürətlənməsi vacib bir tələbə çevrilib. Təhsil kommunikativistikası isə dörd əsas vəzifəni yerinə yetirir: məlumat mübadiləsi, təqdimat, məlumatlandırma və təhsil mühitinin idarə olunması. İnformasiya mübadiləsinin inkişafı yeni ünsiyyət kanalları və metodları yaradır. Məlumat təqdimatı biliklərin ictimai və elmi şəkildə nümayişini təmin edir. Məlumatlandırma məqsədyönlü şəkildə məlumat çatdırmaq üçün mexanizmlər formalaşdırır. Ən çətin vəzifə olan idarəetmə funksiyası isə informasiya axınlarının effektiv idarə olunmasına xidmət edir.[13,14,15]

İnformasiya kommunikativistikası bu funksiyaların həyata keçirilməsində informasiya texnologiyaları və sistemlərdən aktiv istifadə edir. Burada əsas diqqət kompüter texnologiyalarına yönəlib. Lakin ümumi kommunikativistikada kompütersiz informasiya texnologiyaları daha geniş yayılıb, məsələn, telefon və televiziya buna aiddir. İctimai kitabxanalar və arxivlər isə informasiya sistemlərinin başqa bir nümunəsidir. Təhsil kommunikativistikası müxtəlif informasiya modellərindən istifadə edə-

rək obyektlər, proseslər, əlaqələr və situasiyaları təsvir edir. Semantik vahidlər bu sahənin əsas vasitələri olub, biliklərin mənasını çatdırmağa xidmət edir. [16,17]

Ədəbiyyat:

1. И. Л. Масленникова “Поиск новых путей реализации социально-языковой политики в современных условиях” Гуманитарные науки №3 (7)/2012 с.64-67
2. М.А. Барсанова “язык как феномен междисциплинарных факторов культуры” Вестник Томского Государственного Университета. 2008 №3(4).с. УДК 316.334:800
3. Л.Л. Олегович “образовательная коммуникативистика как технология обучения” Образовательные ресурсы и технологии. 2022. № 4 (41) с.34-41
4. Кашкин В.Б. Основы теории коммуникации: Краткий курс. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 256 с.
5. Землянова Л.М. Современная американская коммуникативистика. Теоретические концепции, проблемы, прогнозы. – М.: Изд-во МГУ, 1995. – 270 с.
6. Гойхман О.Я. Коммуникативистика в современном обществе. Научные исследования и разработки // Современная коммуникативистика. 2012. Т. 1, №1. С. 4.
7. Оболяева Н.М. Устранение информационной асимметрии как инструмент повышения качества образования // Известия высших учебных заведений. Геодезия и аэрофотосъемка. – 2012. – № 6. – С. 123, 124.
8. Tsvetkov V.Ya. Evaluations of Information Asymmetry // Modern Applied Science. – 2015. – No. 6 (9). – P. 243–247.
9. Цветков В.Я. Информационная неопределенность и определенность в науках об информации // Информационные технологии. – 2015. – № 1. – С. 3–7.
10. Цветков В.Я. Паралингвистические информационные единицы в образовании // Перспективы науки и образования. – 2013. – № 4 (4). – С. 30–38.
11. Раев В.К. Семантика информационных единиц // Славянский форум. – 2022. – № 3 (37). – С. 268–279.
12. Цветков В.Я. Информационная коммуникативистика // Славянский форум. – 2017. – № 3 (17). – С. 89–96
13. Bandaru S., Deb K. Metaheuristic techniques // Decision sciences. – CRC Press, 2016. – P. 709–766.
14. Лёвин Б.А., Цветков В.Я. Информационные процессы в пространстве «больших данных» // Мир транспорта. – 2017. – Т. 15, № 6 (73). – С. 20–30.
15. Елсуков П.Ю. Анализ отношения и взаимодействия в информационном поле // Славянский форум. – 2019. – № 1 (23). – С. 110–115.
16. Потапов А.С. Информационная ситуация и информационная позиция в информационном поле // Славянский форум. – 2017. – № 1 (15). – С. 283–289.
17. Ожерельева Т.А. Отношения несоответствия и соответствия в информационном поле // Славянский форум. – 2021. – № 2 (32). – С. 167–174.
18. Цветков В.Я. Парадигматические и синтагматические отношения в информационных образовательных конструкциях // Дистанционное и виртуальное обучение. – 2016. – № 10 (112). – С. 43–50.

Yeganə Hüseynzadə
Azərbaycan Universiteti

GLOBAL DÜNYADA TƏHSİL VƏ KARYERA SİSTEMİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN ROLU

Açar sözlər: *təhsil sistemi, karyera inkişafı, qloballaşma, beynəlxalq kommunikasiya*

Ключевые слова: *система образования, карьерное развитие, глобализация, международная коммуникация*

Keywords: *education system, career development, globalization, international communication*

Annotasiya

İngilis dili təhsil və karyera inkişafında mühüm rol oynayan qloballaşan dünyada əsas vasitələrdən birinə çevrildi. Bu məqalədə ingilis dilinin tədris vasitəsi, dünya biliklərinə çıxış və peşəkar

uğur amili kimi əhəmiyyəti müzakirə olunur. Onun təhsil sistemlərinə, mədəniyyətlərarası ünsiyyətə və karyera imkanlarına təsirini təhlil edən məqalə Azərbaycan kontekstinə xüsusi diqqət yetirməklə müasir dünyada ingilis dilini bilməyin vacibliyini vurğulayır.

Giriş: XXI əsrdə qloballaşma insanların qarşılıqlı əlaqə, öyrənmə və iş yollarını dəyişdirdi. Bu dəyişikliklərə səbəb olan bir çox amillər arasında ingilis dili universal ünsiyyət vasitəsi kimi seçilir. Beynəlxalq biznes, elm və texnologiyanın ən geniş yayılmış ikinci dili və əsas dili olan ingilis dili təhsil və karyera inkişafında əvəzolunmaz bir vasitə halına gəldi[1].

Tədqiqat nəticələri: İngilis dili bir çox ölkədə, xüsusən də ali təhsildə üstünlük verilən tədris dilinə çevrilmişdir. Dünyadakı universitetlər çoxmillətli bir akademik mühit yaradaraq beynəlxalq tələbə və müəllimləri cəlb etmək üçün ingilis dilində proqramlar təklif edirlər[2,39]. Azərbaycanda Azərbaycan Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti və ADA universiteti kimi bir çox universitetlər ingilis dilində fəal şəkildə proqramlar həyata keçirir ki, bu da təhsilin beynəlmilləşməsinə kömək edir. İngilis dilini bilmək tələbələrə və tədqiqatçılara akademik jurnallar, dərsliklər və onlayn mənbələr daxil olmaqla böyük bir məlumat əldə etməyə imkan verir. Elmi nəşrlərin əksəriyyəti ingilis dilində nəşr olunur ki, bu da öz sahələrində ən son inkişaflardan xəbərdar olmaq istəyənlər üçün zəruridir[3,83-87]. Azərbaycanda bu, elmi potensialın inkişafı və dünya akademik birliyinə inteqrasiya üçün xüsusilə vacibdir.

İngilis dili təhsilin beynəlmilləşməsinə kömək edir. Mübadilə proqramları, onlayn kurslar və birgə tədqiqat layihələri tez-tez tələbələrin müxtəlif mədəniyyətlər və yanaşmalarla tanış olmasına imkan verən ingilis dili biliklərini tələb edir[4].

Azərbaycanda Erasmus+ kimi proqramlar tələbələrə xaricdə təhsil almaq imkanı verir ki, bu da ingilis dilini yüksək səviyyədə bilməyi tələb edir. Qlobal əmək bazarında ingilis dilini bilmək, xüsusən beynəlxalq şirkət və təşkilatlarda əsas şərtlərdən biridir. İşəgötürənlər müxtəlif ölkələrdən olan müştərilər və həmkarları ilə səmərəli ünsiyyət qura bilən işçiləri qiymətləndirirlər[5,18]. Neft-qaz sənayesi, IT və turizm kimi sektorların inkişaf etdiyi Azərbaycanda ingilis dilini bilmək uğurlu karyera üçün əsas bacarıqlara çevrilir.

Sahibkarlar üçün İngilis dili qlobal bazarlara və investisiya imkanlarına qapı açır. Fikirlərini ingilis dilində effektiv şəkildə təqdim edə bilən startaplar və şirkətlər beynəlxalq müştəriləri və tərəfdaşları cəlb etmək şansına malikdirlər[7,92]. Azərbaycanda startap mədəniyyətinin inkişafı və innovasiyalara dəstək gənc sahibkarlar üçün ingilis dilini bilməyi vacib edir.

Nəticə: İngilis dili qlobal dünyada təhsil sistemində və karyera inkişafında mühüm rol oynayır. Təsiri sadə ünsiyyətdən kənara çıxır, bilik, fürsət və peşəkar böyüməyə giriş imkanı yaradır. Dünya birliyinə inteqrasiyaya can atan bir ölkə kimi Azərbaycan üçün gənclər və peşəkarlar arasında ingilis dili bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi uğura doğru mühüm addımdır.

Bununla birlikdə, qlobal tələblər ilə milli kimliyin qorunması, o cümlədən Azərbaycan dili və mədəniyyətinə dəstək arasında bir tarazlığın qorunması vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. Cambridge University Press. (pp. 45-67).
2. Kirkpatrick, A. (2011). English as a Medium of Instruction in Asian Education. Routledge. (pp. 23-45).
3. Hyland, K. (2016). Academic Publishing: Issues and Challenges in the Construction of Knowledge. Oxford University Press. (pp. 78-95).
4. Altbach, P. G., Knight, J. (2007). The Internationalization of Higher Education. Journal of Studies in International Education, 11(3-4), 290-305. (pp. 290-295).
5. Graddol, D. (2006). English Next. British Council. (pp. 12-34).
6. Neeley, T. (2012). Global Business Speaks English. Harvard Business Review. (pp. 56-78).
7. Phillipson, R. (2008). Linguistic Imperialism Continued. Routledge. (pp. 89-102).

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Açar sözlər: *rəqəmsal təhsil, onlayn təhsil, mədəniyyətlərarası ünsiyyət*

Keywords: *digital education, online learning, intercultural communication*

Ключевые слова: *цифровое образование, онлайн-обучение, межкультурная коммуникация*

Современный мир стремительно меняется под воздействием глобализации и цифровой трансформации. Культурное многообразие становится неотъемлемой частью общественной жизни, а мультикультурные ценности – важным фактором стабильности и гармоничного сосуществования людей разных национальностей, религий и традиций. В этих условиях образование приобретает особую миссию – не только передавать знания, но и формировать у подрастающего поколения понимание, уважение и открытость к культурному различию. Одним из ключевых факторов, способствующих этому процессу, стали информационные технологии, благодаря которым появилась новая форма обучения – цифровая образовательная среда.

Цифровая образовательная среда, созданная с помощью информационных технологий, позволяет студентам из разных стран общаться, сотрудничать и изучать культуру друг друга. Онлайн-курсы, вебинары и виртуальные классы объединяют учащихся с различными культурными и этническими корнями, способствуя тем самым развитию толерантности и уважения к иным ценностям.

Современные образовательные платформы предлагают материалы на разных языках и с учётом культурных особенностей, что способствует расширению кругозора и формированию уважительного отношения к разнообразию. Искусственный интеллект, автоматические переводчики и адаптивные обучающие системы помогают преодолевать языковые и культурные барьеры, делая образование более доступным и инклюзивным.

Благодаря информационным технологиям учащиеся получают возможность участвовать в международных проектах, виртуальных обменах и межкультурных форумах, что способствует развитию глобального мышления и гражданской ответственности.

Цифровая образовательная среда в сочетании с современными информационными технологиями обладает огромным потенциалом для развития мультикультурных ценностей. Она способствует формированию нового поколения граждан мира – открытых, уважающих различия и готовых к конструктивному диалогу. В условиях стремительных изменений важно не только использовать возможности цифрового образования, но и направлять его в русло культурного взаимодействия, устойчивого развития и мира.

В будущем необходимо продолжать работу над созданием таких образовательных платформ, которые не только передают знания, но и воспитывают уважение, понимание и любовь к многообразию – основам гуманного и справедливого общества.

Литература:

1. Азимова, Г.Г. (2022). Информационные технологии и формирование межкультурной компетенции студентов. Журнал «Педагогика и психология образования», №4, с. 45–52
2. Banks, J. A. (2016). Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching (6th ed.). Routledge

Жуманиязова Мухайё Тожиевна
Профессор Узбекского государственного университета мировых языков,
Узбекистан, Ташкент

ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В МУЛЬТКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ

Ключевые слова: глобализация, высшее образование, мультикультурная среда, национальные ценности.

Процессы глобализации оказывают прямое влияние на систему высшего образования во всем мире, способствуя повышению качества образования, внедрению новых методов и укреплению международного сотрудничества.

В результате того, что в ряде западных стран глобализация высшего образования сопровождается его коммерциализацией, многие молодые люди из Азии начали принимать решение о формировании своих профессиональных навыков в западных университетах. В связи с этим в развитых странах наблюдается стремление высших учебных заведений адаптироваться к новым технологиям и требованиям рынка труда, что, в свою очередь, приводит к усилению конкуренции в сфере высшего образования. Это обусловило появление у правительств этих стран подхода, направленного на обеспечение конкурентоспособности путем создания конкурентной среды на местном уровне.

В Узбекистане также осуществляется процесс глобализации высшего образования, который развивается с учетом национальных культурных особенностей.

Была разработана **Концепция развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года**, согласно которой основными целями являются: повышение качества образования на основе устойчивой интеграции науки, образования и производства в соответствии с потребностями социальной сферы и отраслей экономики, подготовка конкурентоспособных кадров, эффективная организация научной и инновационной деятельности, а также развитие международного сотрудничества.

В концепции определены стратегические цели, приоритетные направления, задачи, а также средне- и долгосрочные этапы развития высшего образования в условиях глобализации [1].

Анализируя особенности глобализации высшего образования в Узбекистане в многонациональной среде, можно отметить стремление республики сохранить национальные образовательные традиции, одновременно интегрируясь в мировые образовательные процессы через их развитие и адаптацию.

В Узбекистане изменения в данной сфере осуществляются по следующим направлениям: гармонизация национальных и традиционных ценностей с международными образовательными стандартами;

создание совместных программ и филиалов с зарубежными университетами;

расширение возможностей академической мобильности для студентов и профессорско-преподавательского состава;

разработка учебных программ, соответствующих мировым стандартам;

организация курсов, направленных на сохранение узбекской национальной культуры в образовательном процессе на иностранных языках.

В рамках глобализации для ускорения цифровизации высшего образования и внедрения инноваций в Узбекистане широко распространяются онлайн-образовательные платформы, создаются виртуальные курсы совместно с ведущими мировыми университетами, а также развиваются методы обучения на основе передовых технологий.

Для обеспечения привлекательности высшего образования Узбекистана для иностранных студентов разработаны стратегии каждого высшего учебного заведения, включающие участие в международных образовательных выставках для укрепления бренда университетов, выделение

специальных грантов и квот для иностранных студентов, а также адаптацию бакалавриата и магистратуры к международным стандартам. Успешное управление этим процессом в мультикультурной среде требует активного развития международного сотрудничества.

Большинство развитых стран мира, сохраняя свои национальные традиции, в то же время следуют западным принципам в системе высшего образования, уделяя особое внимание формированию общих компетенций учащихся. Из этого следует, что одной из приоритетных задач в Узбекистане является сочетание национальных традиций с западными подходами к формированию общих компетенций студентов [2: 24].

В условиях глобализации в мультикультурной среде разнообразие и интеграция образования требуют гармонизации национальных традиций и международных стандартов.

На примере Узбекистана это выражается во внедрении международных учебных программ и стандартов, разработанных ЮНЕСКО и другими международными организациями, поэтапном применении технологических инноваций (расширение возможностей обучения с помощью онлайн-образования и цифровых ресурсов), развитии академической мобильности (участие студентов и преподавателей в программах международного обмена), а также продвижении многоязычного образования (обучение на нескольких языках для укрепления международного сотрудничества).

Кроме того, важными аспектами являются сохранение и развитие уникальных особенностей образования в мультикультурной среде (несмотря на глобализацию, каждая страна стремится сохранить свои культурные и социальные особенности в системе образования), сохранение национальных традиций (включение в образовательный процесс местной истории, культуры и традиций), обеспечение инклюзивности в образовании для многонационального общества, а также развитие человеческого капитала (подготовка кадров в соответствии с потребностями общества).

Для привлечения иностранных инвестиций и подготовки конкурентоспособных специалистов на международном рынке труда необходимо многоязычное образование.

Узбекистан – многонациональное государство, в котором проживают представители различных народов, включая узбеков, русских, казахов, таджиков, киргизов и корейцев, что создает высокий спрос на многоязычное образование. По мере увеличения международного участия Узбекистана возрастает потребность в знании английского и других иностранных языков.

В связи с этим разрабатываются многоязычные учебные программы, соответствующие международным образовательным стандартам. В таких сферах, как туризм, торговля и международный бизнес, знание языков стало одним из ключевых требований, что привело к росту числа международных университетов и двуязычных вузов (Westminster, INHA, Turin, MDIS).

Расширяются подготовительные курсы к международным экзаменам (IELTS, TOEFL, CEFR), а также возможности обучения на различных языках через платформы MOOC (Coursera, UdeMy).

Однако следует признать, что в сфере высшего образования существуют такие проблемы, как языковые барьеры, нехватка специалистов, соответствующих современным требованиям, ограниченное количество преподавателей международного уровня по ряду дисциплин, недостатки образовательной инфраструктуры и технического оснащения, а также противоречия между национальной системой образования и международными моделями.

Для эффективного решения данных проблем в развивающихся тенденциях нашей страны необходимо обратить внимание на следующие аспекты:

- обеспечение соблюдения нормативных требований к деятельности негосударственных высших учебных заведений и постоянное соответствие установленным критериям аккредитации для гарантии качества образования;

- диверсификация географического расположения вузов для создания равных условий при выборе высших учебных заведений;

- усиление внимания к привлечению иностранных студентов и развитию импорта образовательных услуг;

- обеспечение равных условий для всех вузов в распределении средств государственного бюджета, чтобы финансовые ресурсы доходили до студентов адресно;

разработка стандартов качества образования с учетом региональных особенностей для обеспечения конкурентоспособности высших учебных заведений стран Центральной Азии [3: 11].

В заключение можно сказать, что процесс глобализации высшего образования в Узбекистане осуществляется с сохранением национальных традиций. Международное сотрудничество, инновации, цифровое образование и расширение возможностей для иностранных студентов способствуют повышению образовательного потенциала страны и развитию высшего образования.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Концепции развития системы высшего образования Республики Узбекистан до 2030 года».
2. Уралов О.Ш. Интернационализация высшего образования: общечеловеческие и национальные особенности в образовательных стандартах. Журнал «Современное образование». 2020, №1(86). УДК: 378:32 (575.1).
3. М.М. Тошхаджаев. Глобализация системы образования и тенденции привлечения иностранных студентов. Международная научно-практическая конференция «Экономика, управление и цифровые инновации в образовании: современные тенденции и подходы», 13 марта 2024 г.
4. Элмуродов Э. Существующие проблемы и их решения при внедрении международных стандартов в высших учебных заведениях Узбекистана. Academic Research in Educational Sciences, Том 4 | Выпуск 1 | 2023 ISSN: 2181-1385, январь 2023 г.

Марет Мусламовна Бетильмерзаева

Чеченский государственный педагогический университет

ОБРАЗОВАНИЕ КАК ФУНДАМЕНТ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБЩЕСТВА

Açar sözlər: *təhsil, polikultural cəmiyyət, polikultural sərəştə, tolerantlıq, empatiya.*

Keywords: *education, policultural society, policultural competence, tolerance, empathy.*

Ключевые слова: *образование, поликультурное общество, поликультурная компетентность, толерантность, эмпатия.*

Сегодня мы живем в мире, который становится все более взаимосвязанным благодаря глобализации. С одной стороны, потоки миграции приносят с собой богатую палитру культур. С другой стороны, открытый мир цифровых технологий нарушает наши представления о границах и времени. Как известно, культурное разнообразие не просто данность, а ценнейший ресурс, способный обогатить все сферы нашей жизни – от экономики до искусства. Именно поэтому изучение механизмов формирования поликультурного общества представляется крайне важным. Однако, наряду с этими возможностями, поликультурность ставит перед нами и определенные вызовы. Непонимание, стереотипы, а порой и конфликты на межкультурной почве – это реальность. И здесь, на наш взгляд, ключевую роль играет образование. Именно оно способно помочь нам преодолеть барьеры, научить взаимодействовать, понимать и ценить различия, тем самым реализуя весь потенциал поликультурности. Исходя из этого, видится актуальным раскрытие фундаментальной роли образования в закладывании основ поликультурного общества.

Когда мы говорим о поликультурном обществе, в первую очередь представляется сообщество, где самое разное культурное наследие не просто терпится, а искренне ценится, что означает глубокое уважение к любой форме разнообразия, будь то этническое происхождение, религия или что-то еще. Ключевыми принципами здесь, как нам кажется, являются толерантность – готовность принимать чужое мнение и образ жизни, стремление к взаимопониманию через диалог и, конечно же, безусловное равенство прав и возможностей для каждого, независимо от его культурной идентичности.

Если мы говорим об образовании в этом контексте, то поликультурное образование – это не просто изучение разных культур, но скорее целенаправленный процесс, который помогает человеку стать по-настоящему «гражданином мира». Суть поликультурного образования заключается в формировании так называемой поликультурной компетентности – способности эффективно взаимодействовать с представителями других культур. Важнейшими целями здесь являются развитие эмпатии, то есть умения поставить себя на место другого, и активное преодоление собственных стереотипов и предрассудков, которые часто мешают нам видеть мир во всей его полноте.

В педагогике существует немало разных подходов к реализации поликультурного образования. Например, модель Бэнкса, которая фокусируется на интеграции культурного контента в учебную программу на разных уровнях. Джеймс Бэнкс по праву признан одним из пионеров мультикультурного образования, по причине того, что он один из первых занялся научным исследованием школ как социальных систем в мультикультурном контексте. Он обосновал первую концепцию мультикультурного образования, основной идеей которой было «равенство в образовании» [1]. Дж. Бэнкс рассматривает процесс поликультурного образования на уровне отдельных учителей и выделяет пять сфер их действий: 1) интеграция содержания; 2) процесс конструирования знания; 3) снятие предубеждений; 4) педагогика равенства; 5) усиление культуры и социальной структуры школы [2].

Не менее интересна модель Милтона Беннета [3], в которой в центре внимания оказывается развитие межкультурной чувствительности. В отличие от моделей, которые могут больше фокусироваться на передаче знаний о различных культурах, модель Беннета исследует, как сами люди воспринимают, интерпретируют и реагируют на культурные различия. Думается, ключевая идея здесь в том, что межкультурная компетентность – это не просто набор знаний, а скорее процесс изменения нашего мировоззрения и нашего отношения к «другому». Модель Беннета описывает этот процесс как движение по континууму развития, от этноцентризма (где своя культура воспринимается как центральная и единственно верная) к этнорелятивизму (где культуры воспринимаются как относительно контекста). Автор предлагает конкретные стадии, через которые, как правило, проходит человек в своем развитии межкультурной чувствительности. Эти стадии (отрицание, защита, минимизация, принятие, адаптация, интеграция) помогают понять, на каком этапе находится человек и какие шаги могут помочь ему двигаться дальше.

На наш взгляд, акцент на внутреннем развитии человека, на изменении его восприятия, делает модель Беннета особенно ценной для педагогов. Она помогает не просто «наполнять» обучающихся информацией о других культурах, а создавать условия для того, чтобы они действительно научились видеть мир с разных точек зрения, ценить разнообразие и эффективно взаимодействовать в межкультурном контексте.

Таким образом, когда говорят, что модель Беннета больше внимания уделяет развитию межкультурной чувствительности, это означает, что ее фокус направлен на качественные изменения в том, как человек воспринимает и взаимодействует с культурными различиями, а не только на объеме его знаний о других культурах. Это делает ее мощным инструментом для формирования по-настоящему поликультурной личности.

Нельзя не упомянуть инклюзивное образование, которое стремится создать среду, где каждый обучающийся, независимо от его особенностей, чувствует себя принятым и может реализовать свой потенциал. Видится важным понимать это разнообразие теорий и практик, чтобы выбрать наиболее эффективные инструменты для конкретной ситуации.

И наконец, для меня очевидна глубокая связь между поликультурным образованием и формированием наших общих социальных и гражданских ценностей. То, как мы учим детей взаимодействовать с культурным многообразием, напрямую влияет на их мировоззрение, на их установки по отношению к другим людям и сообществам. Если мы с ранних лет воспитываем уважение, открытость и готовность к диалогу, мы тем самым закладываем прочный фундамент для толерантного и справедливого общества, где каждый человек чувствует себя ценным и значимым.

Литература:

1. Еныгин Д.В. История возникновения мультикультурного образования в мировой педагогике // Педагогика и просвещение. 2018. № 3. С. 12-17. DOI: 10.7256/2454-0676.2018.3.23368.
2. Шаймарданова О.А. Современные подходы к пониманию сущности поликультурного образования в США / О.А. Шаймарданова, Л.В. Бруслова, А.Г. Халимбаева. Текст: непосредственный // Молодой ученый. 2019. № 34 (272). С. 75-77.
3. Bennett M. J. Development model of intercultural sensitivity. In Kim, Y. (Ed.), International Encyclopedia of Intercultural Communication. 2017. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.

Шамшетова Анжим Караматдиновна

Узбекский государственный университет мировых языков

РОЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ОБРАЗОВАНИИ

Поскольку процессы глобализации и миграции в наши дни сужают границы между людьми, между различными национальностями и культурами возникает напряженность. В то же время, как и в случае с другими культурами, такими как яшаш и ишлаш, в случае с другими культурами, такими как яшаш и биргаликда.

Мультикультурализм обеспечивает равноправие этнических и культурных гурӯ в сообществе. Это, в свою очередь, помогает поддерживать социальную стабильность и мир. В частности, это обеспечивает, чтобы законы и политика были ориентированы на интересы различных этнических групп. Мультикультурализм поддерживает культурное разнообразие. Это отражается на общественной и культурной жизни общества, а также на инновациях. У разных народов и этнических групп есть возможность показать обществу свою культуру и традиции. Мигранты и люди разных национальностей вносят свой вклад в экономический рост, демонстрируя свои навыки, знания и бизнес. Мультикультурализм порождает новые возможности для бизнеса, технические инновации в экономике. **В любом случае мы видим положительный эффект от обеспечения межстранового экономического роста. Но есть и утверждения, что социальные разногласия и угроза изоляции противоречат актуальности мультикультурализма.** В некоторых социальных и политических кругах мы наблюдаем растущее разделение между различными этническими группами, непризнание личности, всестороннее влияние. Непропорциональное применение мультикультурализма может привести к социальному срыву или изоляции некоторых групп. *Мультикультурализм один из аспектов толерантности и терпимости, заключающийся в требовании параллельного существования культур в целях их взаимного проникновения, обогащения и развития в общечеловеческом русле массовой культуры.*

Пути развития мультикультурализма важны для укрепления взаимного уважения и сотрудничества между культурами в разных странах и обществах, обеспечения мира и социальной стабильности.

Для этого можно использовать следующие способы: Нам нужно ежедневно ставить перед собой задачи, направленные на то, чтобы воспитывать у молодежи мультикультурализм и приобщать ее к воспитанию. Мы должны разработать образовательные программы, направленные на информирование о культурах и этнических группах, понимание и оценку различий между культурами. В школах и университетах требуется внедрение учебных программ по мультикультурализму, различным национальностям и культурам общества.

Сегодня профессора-преподаватели высшего образования также имеют профессию с научным потенциалом, поэтому следует предложить им создать учебные программы, развивающие системный мультикультурализм. В будущем эти « учебные программы » должны быть направлены на поощрение взаимоуважения и мира между различными группами общества. Образование мультикультурализма учит людей понимать различия между различными культурами и этническими группами. Это, в свою очередь, придает больше терпения и взаимо-

уважения в обществе. В образовании также изучаются потребности других стран путем проведения различных учебных занятий и мероприятий, связанных с мультикультурализмом.

Организуются социальные действия, направленные на упорядочение социальных норм и сохранение социальных ценностей совместной работы. В будущем это также послужит основой для внедрения взаимных экспериментов и научных исследований в развитие любой сферы. Сегодня наряду с развитием технологий необходимы научные программы, направленные на осуществление совместной работы, электронных переговоров, целенаправленной работы.

Внедрение многоязычных образовательных программ в учебные программы, включающие в себя различные языки и культуры, поможет нам осознать ценность каждого народа в обществе. Эти образовательные программы должны поддерживать мультикультурное общество, проводить практические мероприятия, направленные на их понимание. Осознание того, что в будущем для мигрантов и разных национальностей будут созданы благоприятные и справедливые условия для работы и проживания, приведет к взаимопониманию между людьми. Предоставление им социальных услуг, образования и доступа к рынку труда. Это поможет нам укреплять взаимоотношения между культурами. Организация культурных мероприятий, выставок, фестивалей и семинаров укрепляет взаимоотношения между различными народами и культурами. Целесообразно, чтобы учебные программы, интегрированные в различные национальности, включали в себя простые системные подходы, так как люди должны легко пользоваться этими учебными программами. Для того чтобы приспособиться к новому обществу, мигранты должны получать информацию и указания на простом языке. Создание контента в мультикультурных СМИ также станет популярным у населения. Предоставление через телевидение, радио, Интернет и социальные сети положительной информации о различных культурах, этнических группах и их вкладе. Предотвращение стереотипов и ненависти в СМИ, не поддаваться негативному влиянию, не полагаться на ложную информацию. Целесообразно создание онлайн-платформ и форумов, обеспечивающих взаимодействие различных этнических групп. Правительство и местные органы власти должны разрабатывать политику с учетом интересов и потребностей различных этнических групп и культур.

В заключение можно сказать, что пути развития мультикультурализма в любом обществе подразумевают совместное развитие личности и поддержку более надежных действий. Это, в свою очередь, способствует укреплению взаимного уважения и сотрудничества между различными народами и культурами, сохранению социальной стабильности и содействию экономическому развитию страны. Необходимость мультикультурализма в будущем обусловлена множеством факторов, связанных с глобализацией, миграцией, демографическими изменениями и социальным развитием. Мультикультурализм будет играть ключевую роль в обеспечении мира, стабильности, инклюзивности и прогресса в многокультурных обществах, которые будут встречать новые вызовы и возможности в ближайшие десятилетия.

Литература:

1. Тлостанова М.В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. 2000. ИМЛИ РАН, «Наследие». Москва. 399с
2. Бурба Е. С. Мультикультурализм и политика интеграции мигрантов в США // Меридиан. 2020. № 6 (40). С. 183–185
3. Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. NewYork : Palgrave Macmillan, 2006. 424 p.

MÜNDƏRİCAT

I BÖLMƏ. HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI VƏ SUVERENLİYİ

Afaq Piriyeva

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI VƏ SUVERENLİYİ.....4

Aysel Kərimova

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASININ YARADICISI VƏ
SUVERENLİYİMİZİN TƏMİNATÇISIDIR.....5

Ceyhun Məmmədov

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ 6

Davud Həşimov

SUVERENLİYİN VƏ TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN
ROLU VƏ XİDMƏTLƏRİ: RETROSPEKTİV BAXIŞ 8

Firuzə Həyatova

AZƏRBAYCANDA ƏTRAF MÜHİTİN QORUNMASINDA ÜMUMMİLLİ LİDER
HEYDƏR ƏLİYEV FAKTORU 9

Günəl Adgözəlova

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN: HÜQUQİ VƏ DÖVLƏTÇİLİK
ASPEKTLƏRİ 11

İbrahim Kazımbəyli

ÜMUMMİLLİ LİDER HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK TƏFƏKKÜRÜNDƏ
AZƏRBAYCAN TARİXİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ KONSEPTUAL BAXIŞ 12

Mais Əmrahov

HEYDƏR ƏLİYEV MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASININ YARADICI VƏ
SUVERENLİYİN MEMARIDIR.....16

Наида Гаджинская

НАСЛЕДИЕ ГЕЙДАРА АЛИЕВА: ДИАЛОГ КУЛЬТУР И ПРИНЦИПЫ ТОЛЕРАНТОСТИ ...18

Nubar Bəşirli

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN KONSTITUSİYASI.....19

Nuranə Məmmədova

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ TOLERANTLIQ VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....21

Sabina Əliyeva

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK
ORQANLARININ YARADILMASI VƏ FƏALİYYƏTİ 22

Sabirə Bayramova

HEYDƏR ƏLİYEV ŞƏXSİYYƏTİ BÖYÜK MƏKTƏBDİR 24

Shahla Naghiyeva

HEYDAR ALİYEV: A GLOBAL PERSPECTIVE.....26

Тамилла Наубова

ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ 28

Тахмина Азакишьева

СУВЕРЕНИТЕТ – КАК ОДИН ИЗ ПРИЗНАКОВ СОВРЕМЕННОГО ПРАВОВОГО
ГОСУДАРСТВА 30

Təzəgül Qasıмова

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ: TARİXİ-SİSTEMLİ YANAŞMA 32

Vəsilə Xəlilova

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İLK MİLLİ KONSTITUSİYASININ QƏBUL EDİLMƏSİNDƏ
HEYDƏR ƏLİYEVİN TARİXİ ROLU 34

II BÖLMƏ. QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Afina Hüseynova

MULTİKULTURAL DİALOQDA HİBRİD İDENTİKLİK – MİLLİ İDENTİKLİK
DİXOTOMİYASININ VERBAL İFADƏ RESURSLARI (BƏDİİ MƏTNƏ ƏSASƏN) 36

Aygül Çobanova

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNÜN ÇAÇIRIŞLARI FONUNDA ZƏLİMXAN YAQUB
POEZİYASINDA FƏLSƏFƏ VƏ KİMLİK MƏSƏLƏSİ 38

Ayşe Tuba Bayrak

EDEBİ ESER ÇEVİRİSİNDE MAKİNE ÇEVİRİSİ VE İNSAN ÇEVİRİSİNİN KARŞILAŞTIRILMASI
(RAY BRADBURY'NİN "GÖK GÜRÜLTÜSÜNÜN SESİ" HİKAYESİNİN ÇEVİRİLERİ
ÖRNEÇİNDE).....39

Aytən Hacıyeva

QLOBAL KONFLİKTLƏRDƏ VERBAL VƏ QEYRİ-VERBAL MANİPULYASIYA İMKANLARI
(MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ VƏ KOMMUNİKASIYA MANELƏRİ) 41

Səadət Bəşirova

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINDA MULTİKULTURALİZM (ELDAR BAXIŞ YARADICILIĞI
ƏSASINDA).....43

Büşra Yener

EĞİTİMDE YAPAY ZEKA: YABANCI DİL OLARAK İNGİLİZCE ÖÇRENİMİNDE YENİLİKÇİ
UYGULAMALAR (CHAT GPT ÖRNEÇİ).....44

Çinarə Şahbazlı

QLOBALLAŞMANIN DİLLƏRDƏ YARATDIĞI MƏNSUBİYYƏT DƏYİŞİKLİYİ VƏ
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI MÜNƏSİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ 46

<i>Coşqun Dadaşov</i>	
MAGİK REALİZMDƏ MİFOLOJİ ZAMAN VƏ PARALEL DÜNYA	47
<i>Думмупу ПРИСАКАРУ</i>	
МОДЕЛЬ ЛИДЕРСТВА ЧЕРЕЗ МОДЕЛЬ ИДЕАЛЬНОГО ОБЩЕСТВА (НА ОСНОВЕ «ИСКАНДЕР-НАМЕ» НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ И «АЛЕКСАНДРИИ»)	49
<i>Ədilə Təhmasib</i>	
ALEKSANDR DÜMANIN “QAFQAZ SƏFƏRİ” ƏSƏRİNDƏ MULTİKULTURAL ELEMENTLƏR	53
<i>Elçin Orucov</i>	
XARİCİ DİL QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ: REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR.....	54
<i>Elnara Abdulhalimova</i>	
МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА ПОЛЬСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКОВ)	56
<i>Emil Ağayev</i>	
AZƏRBAYCAN VƏ ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNİN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ	58
<i>Emiliya Aliyeva</i>	
BETWEEN LANGUAGES AND CULTURES CHRISTINE BROOKE-ROSE	59
<i>Əminə İmanzadə</i>	
CƏNUBİ AMERİKA: MƏDƏNİYYƏTLƏRİN MOZAIKASI.....	60
<i>Əsmər Atayeva</i>	
DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ.....	62
<i>Fazil Rüstəmov</i>	
QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MİLLİ İDENTİKLİK PROBLEMİ	63
<i>Firuzə Kərimova</i>	
ЯЗЫКОВАЯ И КУЛЬТУРНАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ	66
<i>Фирюза Рашова</i>	
МЕЖКУЛЬТУРНЫЙ ДИАЛОГ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ: РОЛЬ ЯЗЫКОВ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ	68
<i>Gülyaz Zeynallı</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT	70
<i>Həmidə Əliyeva</i>	
MƏDƏNİYYƏT LABİRİNTLƏRİ: L.X.BORXES YARADICILIĞINDA ŞƏRQLƏ QƏRBİN SİNTEZİ.....	72
<i>Heydar Guliyev</i>	
DIALOGUE BETWEEN LANGUAGES AND CULTURES IN A GLOBALIZING WORLD.....	74
<i>İbrahim Quliyev</i>	
NİZAMİ VƏ NƏVAINİN ƏSƏRLƏRİNDƏ ƏNƏNƏ VƏ NOVATORLUQ	75

Изаура Ширинова

ВЛИЯНИЕ ПРОЦЕССА ГЛОБАЛИЗАЦИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА КУЛЬТУРНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ	77

Kəmalə Cəfərova

İKİDİLLİLİYİN FORMALAŞMA SƏBƏBLƏRİ VƏ ONUN ÇƏRÇİVƏSİNDƏ DİL MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN QARŞILIQLI TƏSİRİ	79

Kəmalə Haqverdiyeva

DİLİN LEKSİK QATINDAKİ DƏYİŞİKLİKLƏRDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI ƏLAQƏNİN ROLU	81

Kəmalə Məmmədova

DÜNYA KOMMUNİKASIYASI VƏ LİNGVİSTİK-MƏDƏNİ QLOBALLAŞMA DİLİ	82

Könül Məmmədzada

THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND SOCIETY IN GLOBALIZED WORLD	84

Kirichenko Dmitry

О КАМЕННОМ НАВЕРШИИ БУЛАВЫ ИЗ БАРДЫ (АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ РЕСПУБЛИКА)	85

Leyla Məmmədova

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNSANE MÖVCUD HİSSLƏRİN FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏR VASİTƏSİLƏ İŞLƏNMƏSİ	86

Leyla Xanbutayeva

QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASININ TƏDRİSİNDƏ RƏQƏMSAL PLATFORMALARIN ROLU	88

Людмила Беженару

ФИЛОЛОГ-РОМАНИСТ С МИРОВЫМ ИМЕНЕМ ЛИНГВИСТ ЭУДЖЕНИУ КОШЕРИУ О РУМЫНСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЯХ	90

Mehparə Tajdehibonab

RUSİYA VƏ POLŞA ARASINDA SİYASİ QARŞIDURMANIN MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRƏ TƏSİRİ (1993-2015) (KİNO SƏNƏTİ NÜMUNƏSİNDƏ)	93

Mələk Muxtarova

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA GENDER MƏCAZLAŞMALARI (İNGİLİSDİLLİ QƏZET DİSKURSUNUN TƏSİR İMKANLARI KONTEKSTİNDƏ)	95

Mustafa Sertaç Çekiç

2000'LI YILLARIN POPÜLER TÜRK ŞARKILARINDAKİ DEYİM VE ATASÖZLERİNİN YAPAY ZEKA ÇEVİRİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	96

Nərmənə Qasıмова

QLOBALLAŞMA VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KONSENSUS	98

Nigar Hüseynova

AZƏRBAYCAN MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİNDƏ ƏNƏNƏVİLİK VƏ MÜASİRLİK	100

Ruşen Ramizoğlu

RUS DİLBİLİM UZMANLARI VE EDEBİYAT ELEŞTİRMENLERİNİN ÇEVİRİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN ANALİZİ.....	101

Sabina Nuraliyeva

THE ROLE OF LANGUAGE LEARNING IN PROMOTING MULTICULTURALISM	103

Şəbnəm Seyidzadə

DİLİN GÜCÜ: SAPİR-VORF HİPOTEZİ VƏ MƏDƏNİ REALLIQLARIN QURULMASI.....	104

Ülkər Cavadova

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQUN GENDER KONSEPTİNƏ ƏSASLANAN MANELƏR (AZƏRBAYCAN, ABŞ VƏ RUS GENDER DİSKURLARI VƏ YUMŞAQ GÜC AMİLİ)	106

Ülviyyə Əliyeva

ALAN SİLLTOENİN TRİLOGİYASINDA MÜBARİZƏ VƏ FƏRDİ AZADLIQ MƏSƏLƏSİ.....	108

Yeganə Abdullayeva

XX ƏSR İNGİLİS DRAMATURGİYASINDA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ.....	109

Zarifa Muminova

SOCIAL AXIOLOGICAL ASPECTS OF TOLERANCE ISSUES IN UZBEKISTAN	111

Zülfüyyə Əbilova

XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİ ZAMANI YARANAN KULTUROLOJİ VƏ LİNGVİSTİK ÇƏTİNLİKLƏRİN TƏHLİLİ	113

Светлана Сигаева

КОНЦЕПТ СИМВОЛА: СИМВОЛ КАК МНОГОЗНАЧНОЕ ПОНЯТИЕ	114

Сабина Поладова

АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК: ГЛОБАЛЬНЫЙ ИНСТРУМЕНТ КОММУНИКАЦИИ.....	117

III BÖLMƏ. QLOBALLAŞAN DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU

Afət Əliyeva

QLOBALLAŞAN DÜNYADA YENİ XARİCİ DİLİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ	119

Afət Qıbləliyeva

MÜASİR LİNGVİSTİKADA “MÜHARİBƏ” KONSEPTİNİN STRUKTUR VƏ SEMANTİK ANALİZİ	121

Amalya Maharramzadə

INTERNATIONAL RELATIONS AND FOREIGN LANGUAGES: LANGUAGE PRIORITIES OF GLOBALIZATION.....	122

Anara Məmmədova

QLOBALLAŞMA KONTEKSTİNDƏ QONAQPƏRVƏRLİK DƏYƏRLƏRİNİN ATALAR SÖZLƏRİNDƏ DİLLƏRARASI TƏHLİLİ.....	124

<i>Aygun Gasimova</i>	
CHALLENGES OF SEMANTIC AND SYNTACTIC EQUIVALENCE IN TRANSLATION IN GLOBALIZED WORLD	125
<i>Aygün Rüstəmzadə</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA SÖZ YARADICILIĞI.....	127
<i>Aynur Rzayeva</i>	
LINGUO-CULTURAL CHARACTERISTICS OF TEXT AND DISCOURSE	128
<i>Aysel Mehdiyeva</i>	
THE ROLES OF METONYMY AND METAPHOR IN THE GLOBALIZATION OF THE LANGUAGES.....	129
<i>Aytən Baxşəliyeva</i>	
THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN A GLOBALIZING WORLD	131
<i>Cansu Uçar</i>	
KÜRESELLEŞEN DÜNYADA YABANCI DİLLERİN ROLÜ	133
<i>Татьяна Чеишвили, Капанадзе Ирина</i>	
КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ РОЛЬ ПАРЕМИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ РУССКОМУ КАК ИНОСТРАННОМУ	134
<i>Elsevər Qurbanov</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA SİYASİ METAFORALAR VƏ ONLARIN TƏRCÜMƏ YOLLARI	135
<i>Əminə Qurbanlı, Amina Gurbanlı</i>	
QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ XARİCİ DİLLƏRİN TƏSİRİ.....	137
<i>Emine Küçükşatır, Onur Köksal</i>	
CURRENT APPROACHES IN INTERPRETING EDUCATION	138
<i>Faidə İsayeva</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS DİLİNİN ROLU.....	139
<i>Fərhad İbrahimov</i>	
MÜASİR DÖVRDƏ XARİCİ DİLLƏRİN ROLU	141
<i>Fatma Qurbanzadə</i>	
QEYRİ-SƏLİS MƏNTİQ VƏ TƏBİİ DİL	143
<i>Gülbəniz Camalova</i>	
FRANSIZ DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ SÜNİ İNTELLEKTDƏN İSTİFADƏ ETMƏKLƏ TƏLƏBƏLƏRƏ DİL TƏDRİSİNİN EFFEKTİV YOLLARI.....	144
<i>Hatice Hacıgökmen</i>	
KÜLTÜRLƏRARASI ÇEVİRİ BAĞLAMINDA BİR BABA-OĞUL HİKAYESİ: BEIYING VE ARDINDAN	146
<i>Ixtiyar Yoqubov</i>	
YÜZYILIN BAŞLARINDA TÜRKİYE VE ÖZBEKİSTAN'DA DİL POLİTİKASI	147
<i>Kəmalə Xudaverdiyeva</i>	
AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏR KONTEKSTİNDƏ ERMƏNİ DİLİNİN ROLU	150

Kəmalə Aslanova

QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU..... 151

Khayala Samadova

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN A GLOBALIZED WORLD..... 153

Lalə Əfəndiyeva

QLOBALLAŞAN MÜASİR DÜNYADA İNGİLİS DİLİ BEYNƏLXALQ DİL KİMİ..... 154

Ləman Sadıqova

İNGİLİS DİLİNİN QLOBAL HƏRƏKƏTLİLİK VƏ PEŞƏKAR İNKİŞAFDAKI ROLU 155

Latifa Shirzadova

THE STYLISTIC FUNCTION OF SYNONYMS IN THE GLOBALIZATION OF LANGUAGES.... 157

Nəzmiyyə Mehdizadə

BEYNƏLXALQ TƏHSİLDƏ XARİCİ DİLLƏRİN ROLU..... 158

Nigina Gulyamova

THE INTERACTION OF FOREIGN LANGUAGE AND GLOBALIZATION IN DEVELOPING
SCHOOL STUDENTS' CREATIVITY 160

Nuray PAMUK ÖZTÜRK

ŞAİR Lİ BA'I'IN "SHU'YA VARMAK ZORDUR" BAŞLIKLİ ŞİİRİNİN MİTOLOJİK KÜLTÜR
ÖGELERİ BAÇLAMINDA DEÇERLENDİRMESİ 162

Khilola Otakhonova

LINGUOCULTURAL APPROACH TO TEACHING WORK WITH MEDIA TEXTS..... 163

Oumelkheir Toumi

THE STRATEGIES FOR CONTEXTUALIZING LANGUAGE POINTS IN WRITTEN
PRODUCTION: AN INTERCULTURAL APPROACH..... 165

Onur Köksal, Beyza Nur Zorlu

EXAMINING INTERPRETER TRANSLATION'S PERFORMANCE DIFFERENCE BETWEEN
INTERPRETING WITH AND WITHOUT VISUAL CUES 167

Oussama Bendouda

TASK-BASED ESP SYLLABUS: A BRIDGE TO GLOBALIZED COMMUNICATION IN
SPECIALIZED FIELDS 169

Pəri Paşayeva

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ SÖZ EHTİYATININ ZƏNGİNLƏŞDİRİLMƏSİ..... 171

Parvana Baghirova

SOCIETAL MULTILINGUALISM: HOW DO COUNTRIES BECOME MULTILINGUAL?..... 172

Pərvanə İsmayılova

İNGİLİS DİLİNİN AFROAMERİKAN VARIANTININ SOSİAL-LİNGVİSTİK ASPEKTLƏRİ..... 173

Nərminə Rəcəbova

QLOBALLAŞMA DÜNYADA DİL TƏDRİSİNDƏ KOMMUNİKATİV
GRAMMATİKANIN ROLU..... 175

Röya Abdurahmanova

REFERENSİAL-ROL QRAMMATİKASI TARİXİ PERSPEKTİVDƏN 176

Safiyya Gulamova

GLOBALIZATION AND THE INCREASING ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN
INTERNATIONAL COMMUNICATION 178

Sahilə Mustafayeva

QLOBALLAŞAN DÜNYADA SÜNİ DİLLƏRİN YARADILMASI VƏ
İŞLƏDİLMƏSİ TƏLƏBATI 179

Samirə Məmmədova

QLOBALLAŞAN DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU 180

Sara Ələsgərova

CƏNUBİ AMERİKADA LİŊVİSTİK MÜXTƏLİFLİK 182

Səlbi Babazadə

QLOBALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN İNKİŞAFI..... 184

Штефан–Тюдор Бачиу..... 185

ПЕРЕНОС СРЕДНЕВЕКОВОГО ВООБРАЖАЕМОГО В ПОСТМОДЕРНИСТСКУЮ
РИТОРИКУ ЧЕРЕЗ МАГИЧЕСКИЙ РЕАЛИЗМ 185

Sübi Qənbərova

XARİCİ DİLİN QLOBALLAŞMA PROSESİNDƏKİ ROLU 188

Мишиод Уралов

РАЗВИТИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ
ГОСПИТАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 189

Vəfa Emçiyeva

DÜNYADA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU 191

Vüsalə Səfərli

DÜNYA MİQYASINDA İNTEQRASIYA PROSESİNDƏ XARİCİ DİLLƏRİN
TUTDUÇU MÖVQE 192

Vüsalə Ağabəyli

MƏDƏNİ İDENTİKLİK VƏ DİL 193

Vüsalə Ağalarova

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İNFORMASIYA-KOMMUNİKASIYA TEXNOLOGİYALARININ
ÜNSİYYƏT KOMPETENSİYASININ İNKİŞAFINA TƏSİRİ..... 195

Xəyalə Əliyeva

QLOBAL MƏDƏNİYYƏTİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİLLƏRİN ROLU..... 197

IV BÖLMƏ. MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

Aygün Kamandari Məmmədova

AZƏRBAYCAN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTİNDƏ ETNİK-MƏDƏNİ DƏYƏRLƏR 200

<i>Aynur Kərimli</i>	
AZƏRBAYCAN-İSRAİL HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞI	202
<i>Bəxtiyar Nəcəfli</i>	
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ MULTİKULTURALİZMİN TƏZAHÜRLƏRİ.....	203
<i>Burak Eke</i>	
SİBERNETİK PERSPEKTİFİNDEN “MULTİKULTURAL TEHLİKESİZLİK VE TOLERANTLIK”	205
<i>Elşən Qasımlı</i>	
SÜNİ İNTELLEKT VƏ TURİZM DİPLOMATİYASI: BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRDƏ YENİ PARADİQMA	207
<i>Nəzrin Kərimova</i>	
REGIONLARIN TRANSƏƏRHƏD ƏMƏKDAŞLIĞI MƏSƏLƏSİ ÖLKƏNİN SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAFI KONTEKSTİNDƏ VE TOLERANTLIK	209
<i>Диана Гусейнзаде</i>	
СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИСЛАМА В РОССИИ: ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ	212
<i>Elmira Talibzade</i>	
CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF FOREIGN POLICY APPROACHES OF WESTERN EUROPEAN STATES TO THE SOUTH CAUCASUS: A BRIEF ANALYSIS OF THE THEORETICAL AND LEGAL BASIS.....	213
<i>Эльшан Исаяев</i>	
СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДИАСПОРЫ В ГЛОБАЛИЗИРУЮЩЕМСЯ МИРЕ	215
<i>Emil Qasimov</i>	
HUMANİTAR SAHƏDƏ AZƏRBAYCAN-İTALİYA MÜNASİBƏTLƏRİ	217
<i>Ганиева Фарида</i>	
АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ И СОЦИАЛЬНОЕ ЗДОРОВЬЕ ОБЩЕСТВА (ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОДХОД)	219
<i>Gülmar Qəmbərova</i>	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZM RƏSMİ DÖVLƏT SİYASƏTİ VƏ İDEOLOGİYASI KİMİ	220
<i>Gulnar Zamanova</i>	
AZERBAIJAN AS A MULTICULTURAL STATE: CHALLENGES AND SUCCESSES.....	222
<i>Günay Bədəlzadə</i>	
ƏLİLLİYİ OLAN ŞƏXSLƏRİN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTƏ İNTEQRASIYASINDA TƏHİLİN ƏHƏMİYYƏTİ	223
<i>Ləman Babayeva</i>	
AZƏRBAYCANDA MÜXTƏLİF XALQLARI VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİ TƏMSİL EDƏN MUZEYLƏR.....	225

Nigar Dünyamalılı

PAKİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİ.....227

Orkhan Nəbiyev

THE DECLINE OF MULTICULTURAL VALUES IN THE WAKE OF THE GLOBAL POPULIST
WAVE: NEW CHALLENGES FOR AZERBAIJAN 228

<i>Əliyeva Pərvanə</i>	
MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM.....	230
<i>Рафиз Аббасов</i>	
ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ УЧАСТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНА В ШОС.....	231
<i>Samirə Həbibbəyli</i>	
AZƏRBAYCANIN MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ (GÜRCÜ MƏNŞƏLİ ƏHALİ NÜMUNƏSİNDƏ).....	234
<i>Şəfa Əbdürrəhimova</i>	
MÜASİR FRANSADA BUDDİZM.....	235
<i>Səidə Qurbanova</i>	
BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZMDƏ QARŞILIQLI ANLAŞMANIN ROLU.....	237
<i>Sevdagul Aliyeva</i>	
FREEDOM OF RELIGIOUS DRESS FOR MUSLIMS IN AZERBAIJAN.....	238
<i>Sevinc Məmmədova</i>	
AZƏRBAYCANDA İSLAM VƏ ONUN XARİCİ SİYASƏTDƏ MÖVQEYİ.....	240
<i>Sevinj Gurbanova</i>	
THE "AFFIRMATIVE ACTION" POLICY IN AMERICA AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF MULTICULTURALISM.....	242
<i>Адалят Абдиева, Шукюфа Джабаров</i>	
ОБРАЗОВАНИЕ КАК МОСТ МЕЖДУ КУЛЬТУРАМИ: ФОРМИРОВАНИЕ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ (ОПЫТ АЗЕРБАЙДЖАНА).....	243
<i>Tünzalə İsgəndərova</i>	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA EKOLOJİ TƏHSİLİN TƏSİRİ.....	245
<i>Ülviyyə Yaşarlı Poladxanlı</i>	
SKANDİNAVİYADA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA DİNİN ROLU.....	247
<i>Vüsalə Dəmirzadə</i>	
AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR.....	248
<i>Zeynəb Allahverdiyeva</i>	
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MULTİKULTURALİZM SİYASƏTİ: YƏHUDİLƏRƏ OLAN MÜNASİBƏT.....	249
<i>Aida Yusifzadə</i>	
RUSİYA-UKRAYNA MÜHARİBƏSİNİN SƏBƏBLƏRİ VƏ MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ.....	250

Сергей Климов

«МЯГКАЯ СИЛА» АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА 252

V BÖLMƏ. MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Aidə Quluzadə

İNKLUZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA
TƏHSİLİN ROLU 254

Aygün Seyidova

AMERİKA TƏHSİL SİSTEMİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMA
TARİXİ.....255

Aysel Ələsgər

İBTİDAİ TƏHSİLDƏ AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİ VASİTƏSİLƏ MULTİKULTURAL
DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI 256

Aysel Şabanova

MÜƏLLİMLƏRİN MULTİKULTURAL KOMPETENSİYANIN FORMALAŞMASINDAKI ROLU
.....257

Aytəkin Mehdiyeva (Quliyeva)

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIQLARIN FORMALAŞMA YOLLARI...258

Джураев Дусмурод Уралович

ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ УЧЕБНОГО МАТЕРИАЛА ДЛЯ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ
КОММУНИКАЦИИ СТУДЕНТОВ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 260

Эллада Тагиева

РОЛЬ ДЕЛОВОЙ И АКАДЕМИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ
В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ 261

Fidan Abiyeva

TEACHING MILITARY TEXTS: HOW TO SHAPE EFFECTIVE COMMUNICATION 263

Gülınar Abdullayeva

İNKLUZİV TƏHSİL VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR 264

Gülınarə Əhmədova

HEYDƏR ƏLİYEVİN TƏHSİL SİYASƏTİ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN
TƏŞƏKKÜLÜNDƏ ROLU 266

Günay Məmmədova

RUSİYADA GENDER İDENTİKLİYİNİN FORMALAŞMASINDA GENDER
TƏHSİLİNİN ROLU 268

Iroda Bakhodirovna Utaeva

DEVELOPING CREATIVITY IN HIGHER EDUCATION THROUGH THE STUDY
OF FOREIGN LANGUAGES IN THE ERA OF GLOBALIZATION 269

<i>Исакулова Нилуфар Жаникуловна</i>	
РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ.....	271
<i>Ахмамад Жумаев</i>	
РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.....	273
<i>Kəmalə Dünyamalıyeva</i>	
XARİCİ DİLLƏR VƏ QLOBALLAŞMANIN TƏHSİL SİSTEMİNƏ TƏSİRİ	276
<i>Kəmalə Yusifova</i>	
MÜASİR TƏHSİLİN MULTİKULTURAL MODELİ	277
<i>Könül Şxəliyeva</i>	
ŞAGİRDŁƏRİN MULTİKULTURAL SƏRİŞTƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ.....	279
<i>Lamiyə Əliyeva</i>	
İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ DİL TƏDRİSİ VƏ MULTİKULTURAL TƏRBİYƏ: İNTERAKTİV YANAŞMALAR	281
<i>Letizia Cinganotto, Borbala Samu</i>	
TEACHING ITALIAN AS A CULTURAL STRATEGY: LANGUAGE, IDENTITY, AND THE GLOBAL VALUE OF "MADE IN ITALY" IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE	282
<i>Мария Ткалич</i>	
ПРИМЕНЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ	282
<i>Misgər Məmmədov</i>	
ŞİFAHİ XARİCİ NİTQİN İNİKİŞAFINDA KONTEKSTİN ROLU	284
<i>Nazilə Abdullazadə</i>	
YENİ NƏSİL ƏDƏBİYYAT DƏRSLİKLƏRİNDƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TOLERANTLIĞIN FORMALAŞDIRILMASI İMKANLARI	286
<i>Nərmin Mərdanova</i>	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN ROLU	288
<i>Nobahar Əzizova</i>	
MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN ROLU	289
<i>Orhan Faik</i>	
AZƏRBAYCAN'IN ÇOKKÜLTÜRLÜ TOPLUM YAPISINDA AHIKALI TÜRKLERİN YERİ VE HAYDAR ALİYEV'İN EĞİTİM POLİTİKASI	290
<i>Rashad Khalilov</i>	
AI AND GAMES AS SELF-STUDY TOOLS IN AFL AND EFL CLASSROOMS	291
<i>Röya Şxəliyeva</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA TƏHSİL VƏ MÜƏLLİMİN MULTİKULTURAL ROLU	293

<i>Şəfəq Abdullayeva</i>	
MÜASİR CƏMİYYƏTDƏ MULTİKULTURAL TƏHSİLİN ƏHƏMİYYƏTİ	295
<i>Xəyalə Qurbanova</i>	
DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN ƏLAQƏSİ: TƏHSİL KOMMUNİKATİVİSTİKASI.....	296
<i>Yeganə Hüseynzadə</i>	
QLOBAL DÜNYADA TƏHSİL VƏ KARYERA SİSTEMİNDƏ İNGİLİS DİLİNİN ROLU.....	298
<i>Арзу Гаджибейли</i>	
РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ.....	300
<i>Жуманиязова Мухайё Тожиевна</i>	
ОСОБЕННОСТИ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ СРЕДЕ	301
<i>Марет Мусламовна Бетильмерзаева</i>	
Образование как фундамент поликультурного общества	303
<i>Шамшетова Анжим Карамаддиновна</i>	
РОЛЬ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В ОБРАЗОВАНИИ.....	305

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNIVERSİTETİ

AZ1014, Bakı şəhəri,
Rəşid Behbudov küçəsi, 134.